UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris

C.Z.U: [159.954.5+316.6]:316.455(043)

COJOCARU, Natalia

OBIECTE SENSIBILE, REPREZENTĂRI POLEMICE ȘI RELAȚII INTERGRUPURI

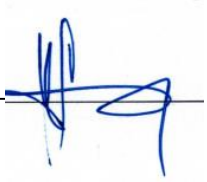
Conceptualizări teoretico-metodologice și ilustrări empirice

Specialități:

Psihologie generală – 511.01

Psihologie socială – 511.03

Teză de doctor habilitat în psihologie

Autor:

CHIȘINĂU, 2024

© COJOCARU Natalia, 2024

CUPRINS

Adnotare *(în limbile română, engleză și rusă)* **7**

Mulţumiri **10**

Lista tabelelor **12**

Lista figurilor **13**

Lista abrevierilor **14**

INTRODUCERE **15**

1. OBIECTE SOCIALE, REPREZENTĂRI SOCIALE ŞI RELAȚII INTERGRUPURI: CLARIFICĂRI TEORETICE

1.1 Teoria reprezentărilor sociale: repere istorice, perspective clasice şi contemporane. 27

1.2 Localizarea reprezentărilor sociale în sistemul gândirii sociale 32

1.3 Tipuri de reprezentări sociale. Tipologia lui S. Moscovici (1988) 38

1.4 Jaloane constitutive în analiza unei reprezentări sociale: obiecte sociale, *nexus*-uri, *themata* și practici sociale 42

1.5 Obiecte sociale de reprezentare: definiții, criterii de delimitare și tipuri 47

1.6 Implicații ale obiectelor sensibile și reprezentarilor polemice asupra relațiilor intergrupuri 51

1.7 Obiecte sensibile și reprezentări polemice: premise teoretice pentru conceptualizare 58

1.8 Concluzii la capitolul 1 60

2. PERSPECTIVE METODOLOGICE PRIVIND PROCESUL DE INVESTIGARE A UNEI REPREZENTĂRI SOCIALE

2.1 Reflecții epistemice la debutul unui studiu privind reprezentările sociale 64

2.2 Semnificația *„absențelor”* în conținutul reprezentărilor sociale 69

2.3 Metode și date în studiul reprezentărilor sociale 72

2.4 Scheme metaanalitice în studiul reprezentărilor sociale 76

2.5 Studiul de caz: mod de utilizare în studiul reprezentărilor sociale 79

2.6 Metode de colectare a datelor în studiul reprezentărilor sociale 83

2.7 Metode de prelucrare a datelor în studiul reprezentărilor sociale: strategii de analiză a mass media și a producțiilor vizuale 89

2.8 Concluzii la capitolul 2 92

3. OBIECTELE SENSIBILE: CONCEPTUALIZĂRI ȘI PARTICULARITĂȚI SPECIFICE ÎN STUDIUL ACESTORA

3.1 Traiectorii decizionale și provocări generate de cercetările sensibile..... 95

3.2 Cercetarea sensibilă: criterii de definire, riscuri și vulnerabilități..... 99

3.3 Condiţii socioideologice care potențează caracterul sensibil al obiectelor de reprezentare..... 104

3.4 Aspecte definitorii și caracteristici ale obiectelor sensibile..... 107

3.5 Specificul relației *„Ego-Object-Alter”* în cadrul cercetărilor despre obiecte sensibile..... 111

3.6 Dileme normativ-etice și implicații cognitiv-afective în abordarea obiectelor sensibile..... 114

3.7 Categorii de discurs cu referire la obiectele sensibile: problema *„autenticităţii”* producţiilor discursive..... 117

3.8 Concluzii la capitolul 3..... 122

4. REPREZENTĂRILE POLEMICE: CONCEPTUALIZĂRI ȘI PARTICULARITĂȚI SPECIFICE ÎN STUDIUL ACESTORA

4.1 Originea conceptului și principalele dezbateri teoretice..... 125

4.2 Cele mai semnificative achiziții teoretice și empirice (1988-2000): *un concept oarecum abandonat*..... 128

4.3 Cele mai semnificative achiziții teoretice și empirice (2001-2011): *perioada de redescoperire a conceputului*..... 133

4.4 Cele mai semnificative achiziții teoretice și empirice (2012-2022): *perioada de progres în utilizarea conceptului*..... 141

4.5 Reprezentările polemice: tematici specifice și caracteristici..... 154

4.6 Traiectorii ale reprezentărilor polemice în contexte intergrupuri opoziționale..... 156

4.7 Direcții ulterioare de studiu..... 159

4.8 Concluzii la capitolul 4..... 162

5. REPREZENTĂRI POLEMICE ALE TRECUTULUI: ÎNTRE EUROPENIZARE ȘI RE-SOVIETIZARE
(studiu de caz din domeniul socioistoric)

5.1 Despre reprezentarea socială a istoriei...
(premise pentru analiza procesului de elaborare a reprezentării polemice despre trecut)..... 164

5.2 Argument: De ce trecutul este un obiect sensibil și de ce generează reprezentări polemice?..... 170

5.3 Locuri ale memoriei – Gradina Publică „Ștefan cel Mare”, Complexul Memorial „Eternitate” și Piața Marii Adunări Naționale..... 175

5.4 Reconstituiri narative ale unui ’89 evocativ: o istorie recentă *„povestită”*..... 180

5.5 Semnificații și reprezentări ale sărbătorilor sovietice (23 februarie și 8 martie)..... 184
5.6 Victoria din 9 mai și „Marele război pentru apărarea Patriei”..... 187
5.7 Implicații asupra relațiilor intergrupuri și traiectorii ale reprezentărilor..... 191
5.8 Concluzii la capitolul 5..... 193

6. REPREZENTĂRI POLEMICE ALE PROTESTELOR COLECTIVE: TENDINȚE ANTINOMICE ȘI REFERENȚIALE VALORICE PARALELE
(studiu de caz din domeniul sociopolitic)

6.1 Revoluţiile sociopsihologice – o provocare pentru cercetători
(premise pentru analiza procesului de elaborare a reprezentării polemice despre protest)..... 197
6.2 Argument: De ce protestul este un obiect sensibil și de ce generează reprezentări polemice?..... 200
6.3 Primele ancorări: recunoaștere socială și *nexus*-uri mobilizatoare..... 206
6.4 Context şi reprezentare: leitmotive ale discursului mediatic..... 211
6.5 Proteste colective din perioada restructurării până în prezent: reconstituiri mediatice..... 214
6.6 Întoarcerea *refulatului*: ritualuri, confruntări nostalgice și rememorări afective..... 226
6.7 Implicații asupra relațiilor intergrupuri și traiectorii ale reprezentărilor..... 231
6.8 Concluzii la capitolul 6..... 232

7. REPREZENTĂRI POLEMICE ALE UNEI PANDEMII: CONTRADICȚII MEDICALE, POLEMICI RELIGIOASE ȘI CONTROVERSE SOCIALE
(studiu de caz din domeniul sociomedical)

7.1 Studii psihosociale despre COVID-19
(premise pentru analiza procesului de elaborare a reprezentării polemice despre pandemie)..... 236
7.2 Argument: De ce pandemia COVID-19 este un obiect sensibil și de ce generează reprezentări polemice?..... 245
7.3 Primele ancorări: contradicții medicale, polemici religioase și teorii conspiraționiste..... 251
7.4 Practici sociale și implicații ale reprezentării „Celuilalt” în construcția reprezentării sociale a pandemiei COVID-19..... 254
7.5 Perioada incipientă a pandemiei: construcția reprezentării sociale cu și prin mass media... 257
7.6 Narațiuni despre COVID-19: experiența bolii, schimbări valorice și dinamici reprezentaționale..... 263
7.7 Implicații asupra relațiilor intergrupuri și traiectorii ale reprezentărilor..... 267
7.8 Concluzii la capitolul 7..... 276

***Concluzii și recomandări*..... 280**

Glosar de termeni **286**

Referinţe bibliografice **288**

Anexe **309**

Anexa 1. Interconexiuni dintre obiective, conținutul lucrării și rezultatele cercetării 310

Anexa 2. Perspective teoretice, tendințe curente și dezbateri actuale în studiile din domeniul reprezentărilor sociale 311

Anexa 3. Cele mai importante perspective teoretice (tabel sinteză) 313

Anexa 4. Clasificarea reprezentărilor sociale: note definitorii și caracteristici 314

Anexa 5. Criterii de definire a obiectului de reprezentare 316

Anexa 6. Note epistemice în investigarea reprezentărilor sociale 317

Anexa 7. Studii cu referire la clasificarea reprezentărilor sociale (Moscovici, 1988) 318

Anexa 8. Studii cu referire la conceptul de reprezentare polemică: domenii tematice, cadru teoretic, profil metodologic 323

Anexa 9. Surse de dovezi în studiul de caz: puncte forte şi puncte slabe 349

Anexa 10. Chestionar pentru studiul semnificațiilor atribuite sărbătorilor 350

Anexa 11. Relația dintre obiectele sociale și tipurile de reprezentări pe care le creează 352

Anexa 12. Traiectorii decizionale şi implicaţii afectiv-cognitive în cadrul cercetărilor ce abordează obiecte sensibile de reprezentare (*apud* Cojocaru, 2018) 353

Anexa 13. Ghidul de interviu și categoriile pentru grila de analiză (percepții și semnificații atribuite bolii COVID-19) 354

Anexa 14. Forme de distanțare în raport cu ceilalți 356

Anexa 15. Acord de participare la cercetare 357

Informații privind valorificarea rezultatelor cercetării (publicații) **358**

Informații privind valorificarea rezultatelor cercetării (prezentări conferințe) **362**

Declarația privind asumarea răspunderii **365**

CV-ul autorului **366**

ADNOTARE

COJOCARU Natalia,
„Obiecte sensibile, reprezentări polemice și relații intergrupuri: conceptualizări teoretico-metodologice și ilustrări empirice”, teză de doctor habilitat în psihologie, Chișinău, 2024.

Structura tezei: adnotări, introducere, 7 capitole, concluzii și recomandări (text de bază – 264 p.), 13 tabele, 13 figuri, 388 referințe bibliografice (129 – l. română, 10 – l. rusă și 249 – l. engleză) și 15 anexe. Rezultatele cercetării sunt prezentate în 41 publicații.
Cuvinte cheie: obiecte sensibile, reprezentări polemice, relații intergrupuri, clasificarea reprezentărilor sociale, memorie colectivă, COVID-19, proteste colective, sărbători sovietice.
Scopul lucrării: determinarea fundamentelor teoretice, metodologice și empirice privind implicațiile *obiectelor sensibile* în geneza *reprezentăilor polemice* în contextul dinamicilor opoziționale la nivelul *relațiilor intergrupuri*.
Obiectivele cercetării: O1. Elucidarea evoluțiilor și a tendințelor curente în studiile din domeniul reprezentărilor sociale, în vederea identificării unor direcții de cercetare care suscită dezbateri la etapa actuală și necesită explorări extensive; **O2.** Concretizarea aspectelor teoretice și metodologice relevante pentru demararea unui studiu privind reprezentările sociale, în vederea elaborării unui model teoretico-reflexiv ce ar putea fi utilizat drept cadru de analiză a unei reprezentări sociale la debutul cercetării acesteia; **O3.** Esențializarea teoretică a conceptului de *obiect sensibil,* evidențiindu-se caracteristicile obiectelor sensibile, dilemele normativ-etice și implicațiile cognitiv-afective pe care le comportă interacțiunea dintre cercetător și subiecți în studiul acestora, implicit impactul pe care le au obiectele sensibile asupra producțiilor discursive; **O4.** Identificarea studiilor privind clasificarea reprezentările sociale (Moscovici, 1988), din momentul apariției (1988) și până la etapa actuală, în vederea elaborării unor sinteze metanalitice cu referire la conceptul de *reprezentare polemică*, evidențiindu-se specificul și caracteristicile reprezentărilor polemice; **O5.** Examinarea unor studii de caz din istoria recentă a RM (din trei domenii: socioistoric, sociopolitic și sociomedical), care pot fi abordate ca niște *obiecte sensibile*, urmând să elucidăm cum se modelează *reprezentările polemice* în funcție de aceste obiecte de reprezentare; **O6.** Evidențierea specificului unor condiții contextuale (sociale, mediatice și reprezentaționale), practici sociale și dinamici relaționale intergrupuri cu implicații în geneza și elaborarea *reprezentărilor polemice*; **O7.** Clarificarea unor potențiale traiectorii psihosociale în evoluția *reprezentărilor polemice* în funcție de dinimicile opoziționale la nivel integrupuri.
Rezultatele științifice care au determinat crearea unei noi direcții științifice (descriere succintă a rezultatelor, prezentare detaliată – la p. 279): **R1 –** evoluții și tendințe actuale în studiul reprezentărilor sociale; **R2 –** principii teoretice și metodologice în studiul reprezentărilor sociale; **R3 –** caracteristici ale obiectelor sensibile, dileme etice și implicații cognitiv-afective în studiul obiectelor sensibile; **R4 –** etape în evoluția studiilor privind reprezentărilor polemice, tematici specifice și caracteristici ale reprezentărilor polemice; **R5 –** procesul de elaborare a reprezentărilor polemice în funcție de obiectele sensibile; **R6 –** procesul de elaborare a reprezentărilor polemice în funcție de context (social, mediatic și reprezentațional), practici sociale și dinamici ale relațiilor intergrupuri; **R7 –** supoziții privind potențiale traiectorii psihosociale în evoluția reprezentărilor polemice.
Noutatea și originalitatea științifică: Este una dintre primele lucrări în care se examinează într-un cadru unitar aspecte teoretice, metodologice și empirice privind implicațiile pe care le comportă obiectele sensibile în geneza reprezentărilor polemice, inclusiv interrelația dintre aceste două fenomene și influențele pe care le produc asupra relațiilor intergrupuri. Totodată, elementele inedite constau în modul în care este abordată această interrelație – dintr-o perspectivă narativă și cea a studiului de caz (strategii metodologice pe care le considerăm esențiale în studiul subiectelor controversate).
Semnificația teoretică: În primul rând, în această lucrare au fost identificate tendințele actuale în studiul reprezentărilor sociale și principalele direcții de cercetare care necesită explorări extensive, find analizată clasificarea reprezentărilor sociale, dar și dezbaterile teoretice legate de această clasificare. În al doilea rând, ne-am propus să oferim anumite conceptualizări pentru *obiectele sensibile* și *reprezentările polemice,* inclusiv să evidențiem particularități specifice în studiul acestora. Astfel, au fost evidențiate caracteristici și note definitorii ale obiectelor sensibile, dileme normativ-etice și implicații cognitiv-afective în abordarea acestora. Analiza studiilor despre reprezentările polemice (1988-2022) a permis elaborarea unor sinteze metaanalitice, fiind conturate evoluții și problematici recente în studiul reprezentărilor polemice, inclusiv caracteristici ale acestora. Reieșind din aceste analize, au fost sugerate și traiectorii pe care le comportă acest tip de reprezentare la nivel societal și intergrupuri și direcții ulterioare de studiu.
Valoarea aplicativă: Lucrarea se adresează în primul rând *comunității academice* (cercetători, cadre didactice, studenți), prezentând un studiu complex privind geneza reprezentărilor polemice și implicațiile pe care le comportă obiectele sensibile în dinamica și evoluția acestora, totodată, conținând și aspecte legate de specificul cercetării sensibile și rolul cercetătorului în asigurarea autenticității producțiilor discursive ale subiecților în cadrul unor asemenea cercetări. Modelul teoretico-reflexiv, propus de noi în lucrare, poate fi utilizat drept cadru de analiză a unei reprezentări sociale la debutul cercetării acesteia. Respectiv, ne exprimăm încrederea că lucrarea va prezenta interes și pentru *practicieni* (consilieri, factori de decizie, psihologi) pentru a înțelege mai bine cum funcționează dinamicile relaționale intergrupuri în ceea ce privește atitudinile și comportamentul pe care îl adoptă grupurile în situații de controverse sociale și conflict. Pentru *publicul larg* interesat de problematica relațiilor intergrupuri prezentăm diverse ilustrări empirice cu referire la această tematică (în baza studiilor realizate în diverse țări sau a celor realizate de autoarea lucrării).
Implementarea rezultatelor științifice:
a) activități didactice, de cercetare și de documentare științifică (Portugalia, 2022; Italia, 2015; Italia, 2012 ș.a.);
b) monografie, apreciată cu diplomă de excelență la salonul de carte EUROINVENT (mai 2019, România);
c) comunicări la diverse manifestări științifice **(25)**: internaționale (15), naționale (10), *v.* detalii, pp. 357-360;
d) workshop-uri și cursuri de formare: CIPA, ed. a II-a (USM, 2022); Conferința „Integrare prin cercetare și inovare” (USM, 2016); „Managementul schimbării: aspecte psihosociale” (curs de formare, USM, 2021-2023).
e) cursuri universitare: „Psihologia socială”, „Psihologia relațiilor integrupuri”, „Cercetarea calitativă” ș.a.;
f) publicații **(41)**: 1 monografie, 4 monografii/în colab., 33 articole și comunicări la conferințe ș.a, *v.* detalii, pp. 361-363.

ANNOTATION

COJOCARU Natalia,
"Sensitive objects, polemical representations and intergroup relations: Theoretical-methodological conceptualizations and empirical illustrations", Habilitation Thesis in Psychology, Chisinau, 2024.

Structure of the thesis: annotations, introduction, 7 chapters, conclusions and recommendations (basic text – 264 p.), 13 tables, 13 figures, 388 bibliographic references (129 – Romanian, 10 – Russian and 249 – English) and 15 annexes. The research results are presented in 41 publications.
Keywords: sensitive objects, polemical representations, intergroup relations, classification of social representations, collective memory, COVID-19, collective protests, Soviet holidays.
The aim of the thesis: to determine the theoretical, methodological and empirical foundations regarding the *sensitive objects* in the genesis of *polemical representations* according to the oppositional dynamics at the level of *intergroup relations*.
Research objectives: O1. To elucidate the current developments and trends in social representations studies in order to identify research directions that currently raise debates and require extensive explorations; **O2.** To examine the theoretical and methodological aspects which are relevant for a study on social representations in order to develop a theoretical-reflexive model that could be used as a framework for analysis of a social representation, at the beginning of research; **O3.** To synthetise theoretically the concept of *sensitive object*, highlighting the characteristics of sensitive objects, the normative-ethical dilemmas and the cognitiv-affective implications of the interaction between the researcher and the subjects in the process of research, and implicitly the impact that sensitive objects have on discursive productions; **O4.** To identify studies addressing the classification of social representations (Moscovici, 1988), from the moment of its appearance (1988) until the current stage in order to elaborate meta-analytic syntheses on the concept of *polemical representations* highlighting its specifics and characteristics; **O5**. To examine several case studies from the recent history of the Republic of Moldova (from three fields: sociohistorical, sociopolitical and sociomedical) which can be approached as *sensitive objects*, elucidating how *polemical representations* is shaped according to these objects of representation; **O6.** To highlight the specificity of some contextual conditions (social, media and representational), social practices and intergroup relations dynamics which play a role in the genesis and elaboration of *polemical representations*; **O7**. To clarify some potential psychosocial trajectories in the evolution of *polemical representations* depending on the oppositional dynamics at the level of intergroup level.
Scientific results (brief description of results, detailed presentation – on p. 279): **R1** – current developments and trends in the study of social representations; **R2** – theoretical and methodological principles in the study of social representations; **R3** – characteristics of sensitive objects, ethical dilemmas and cognitiv-affective implications in the study of sensitive objects; **R4** – stages in the evolution of studies on polemical representations, specific themes and characteristics of polemical representations; **R5** – the process of elaboration of polemical representations in relation to the sensitive objects; **R6** – the process of elaboration of polemical representations depending on the context (social, media and representational), social and dynamic practices of intergroup relations; **R7** – supositions regarding potential psychosocial trajectories in the evolution of the polemical representations.
Scientific novelty and originality: It is one of the first works in which theoretical, methodological and empirical aspects regarding the implications of *sensitive objects* in the genesis of *polemical representations* are examined in a unified framework, including the interrelationships between these two phenomena as well as the influences they produce on intergroup relations. At the same time, the novel elements consist in the way in which these interrelationships are approached – from a narrative perspective and that of the case study (methodological strategies that we consider essential in the study of controversial topics).
Theoretical significance of the work: First of all, in this work, the current trends in the study of social representations and the main research directions that require extensive explorations were identified, while also analyzing the classification of social representations, as well as the theoretical debates related to this classification. Second, we aimed to provide certain conceptualizations for *sensitive objects* and *polemical representations*, including specific peculiarities in their study. Thus, the characteristics of sensitive objects, normative-ethical dilemmas and cognitive-affective implications in their approach were highlighted. The analysis of studies on polemical representations (1988-2022) allowed the development of some meta-analytic syntheses, with recent developments and issues being outlined in the study of polemical representations, including their characteristics. Emerging from these analyses, the trajectories that this type of societal and intergroup representation entails and further directions of study have been suggested.
The applicative value of the work: This work is primarily addressed to the academic community (researchers, teachers, students), presenting a complex study regarding the genesis of polemical representations and the implications that sensitive objects have in their dynamics and evolution, at the same time, also containing aspects related to the specifics of sensitive research and the role of the researcher in ensuring the authenticity of the subjects' discursive productions within such research. We believe that, the theoretical-reflexive model, proposed by us in the thesis, can be used as a framework for the analysis of a given social representations. Accordingly, we are confident that the work will also be of interest to practitioners (counselors, decision-makers, psychologists) to better understand how intergroup relational dynamics work in terms of the attitudes and behavior that groups adopt in situations of social controversy and conflict. Not least, the general public, interested in the issue of intergroup relations, will be offered various empirical illustrations with reference to this topic (based on studies carried out in various countries or those conducted by the author of the thesis).
Implementation of scientific results:

a) didactic, research and scientific activities (Portugal, 2022; Italy, 2015; Italy, 2012);
b) monograph, awarded with a excellence diploma at the EUROINVENT book fair (May 2019, Romania);
c) reports at different scientific conferences **(25)**: international (15), national (10) *see* details, pp. 357-560;
d) workshops and training courses: CIPA, 2nd ed. (MSU, 2022); Integration through Research and Innovation Conference (MSU, 2016); „Management of change: psychosocial aspects" (training course, MSU, 2021-2023).
e) university courses: „Social Psychology", „Psychology of Intergroup Relations", „Qualitative Research" etc.);
f) publications **(41)**: 1 monograph, 4 monographs/in colab., 33 articles and conference reports *see*, pp. 361-363).

АННОТАЦИЯ

КОЖОКАРУ Наталья,
„Сенситивные объекты, полемические представления и межгрупповые отношения: теоретико-методологические концепции и эмпирические иллюстрации”,
Диссертация на соискание ученой степени доктора хабилитат в психологии. Кишинэу, 2024.

Структура диссертации: аннотации, введение, семь глав, общие выводы и рекомендации (основной текст – 264 страниц), библиография из 388 источников (129 – на румынском языке, 10 – на русском языке и 249 – на английском языке), 13 таблиц, 13 рисунков, 15 приложений. Результаты исследования опубликованы в 41 научных работах.

Ключевые слова: сенситивные объекты, полемические представления, межгрупповые отношения, классификация социальных представлений, коллективная память, COVID-19, коллективные протесты, советские праздники.

Цель исследования: определение теоретических, методологических и эмпирических основ *сенситивных объектов* в формировании *полемических представлений* в контексте оппозиционных *межгрупповых отношений*.

Задачи исследования: З1. Выделение развития и современных тенденций исследований в области социальных представлений с целью выявления некоторых направлений исследований, вызывающих дискуссию на современном этапе и требующих обширных исследований; **З2.** Конкретизация соответствующих теоретико-методологических аспектов для изучения социальных представлений с целью разработки теоретико-рефлексивной модели, которая может быть использована в качестве основы анализа социального представления в начале исследования; **З3.** Теоретическое обоснование понятии *сенситивный объект*, выделение характеристик сенситивных объектов, нормативно-этических дилемм и когнитивно-аффективных последствий взаимодействия исследователя и респондентов при их изучении и воздействие, которое оказывают сенситивные объекты на дискурс испытуемых; **З4.** Выявление исследований, посвященных классификации социальных представлений (Moscovici, 1988), с момента ее появления (1988) до современного этапа, с целью разработки мета-аналитических обобщений применительно к понятию *полемическое представление*, выделив специфику и характеристики полемических представлений; **З5.** Изучение конкретных примеров из новейшей истории Республики Молдова (из трех областей: социально-исторической, социально-политической и социально-медицинской), которые можно рассматривать как *сенситивные объекты* и выясние, как формируются *полемические представления* в соответствии с этими объектами; **З6.** Выделение специфики некоторых контекстуальных условий (социальных, медийных и репрезентативных), социальных практик и динамики межгрупповых отношений, оказывающих влияние на формирование и развитие *полемических представлений*; **З7.** Уточнение потенциальных психосоциальных траекторий эволюции *полемических представлений* в условиях оппозиционной динамики на групповом межгрупповом уровне.

Научные результаты, которые способствовали становлению нового направления исследования (краткое описание результатов, подробное изложение – на стр. 279): **Р1** – современные разработки и тенденции в изучении социальных представлений; **Р2** – теоретические и методологические принципы изучения социальных представлений; **Р3** – характеристики сенситивных объектов, этические дилеммы и когнитивно-аффективные последствия при изучении сенситивных объектов; **Р4** – этапы эволюции исследований полемических представлений, специфические темы и характеристики полемических представлений; **Р5** – процесс формировании полемических представлений в зависимости от сенситивных объектов; **Р6** – процесс формирования полемических представлений в зависимости от контекста (социального, медийного и репрезентативного), социальных практик и динамики межгрупповых отношений; **Р7** – предположения о возможных психосоциальных траекториях в эволюции полемических представлений.

Научная новизна и оригинальность: Это одна из первых работ, в которой в едином ключе рассматриваются теоретические, методологические и эмпирические аспекты роли *сенситивных объектов* в генезисе *полемических представлений*, включая взаимосвязь между этими двумя феноменами и влияние, которое они оказывают на межгрупповые отношения. В то же время элементы оригинальности заключаются в подходе к этой взаимосвязи с позиций нарративного исследования на конкретных примерах (методологические стратегии, которые мы считаем важными при изучении спорных тем).

Теоретическая значимость: Прежде всего, в данной работе определены современные тенденции в изучении социальных представлений и основные направления исследований требующие дальнейшей проработки, а также проанализирована классификация социальных представлений и связанные с ней теоретические дискуссии. Во-вторых, мы стремились дать определенные концептуализации *сенситивных объектов* и *полемических представлений*, в том числе прояснить особенности их изучения. Таким образом, были выделены определяющие характеристики сенситивных объектов, нормативно-этические дилеммы и когнитивно-аффективные эффекты в их исследовании. При анализе исследований полемических представлений (1988-2022 гг.) был разработан мета-аналитический синтез эволюции исследований полемических представлений (1988-2022 гг.), изложены актуальные проблемы изучения полемических представлений и их характеристик. В результате этого анализа были предложены траектории развития данного типа представлений на социальном и межгрупповом уровнях и дальнейшие направления ~~в~~ исследований.

Практическая значимость: Работа адресована в первую очередь академическому сообществу (исследователям, преподавателям, студентам), представляя собой комплексное исследование генезиса полемических представлений и роли сенситивных объектов в их динамике и эволюции, а также содержит аспекты, связанные со спецификой сенситивных исследований и ролью исследователя в обеспечении аутентичности дискурсов субъектов таких исследований; теоретико-рефлексивная модель, предложенная нами, может быть использована в качестве основы для анализа социальных представлений на начальном этапе их исследований. Соответственно, мы уверены, что работа будет интересна и практикующим специалистам (консультантам, руководителям, психологам) для лучшего понимания того, как динамика межгрупповых отношений влияет на установки и поведение групп в ситуациях социальных противоречий и конфликтов. Для широкой публики, интересующейся межгрупповыми отношениями, мы приводим различные эмпирические иллюстрации по данной теме (на основе исследований, проведенных в разных странах, а также автором данного исследования).

Внедрение результатов исследования:

а) в практике образовательного процесса и научно-исследовательской деятельности (Португалия, 2022 г.; Италия, 2015 г.; Италия 2012 г. и др.);

б) монография, отмеченная дипломом отличия на EUROINVENT (май 2019 г., Румыния);

в) доклады на научных конференций (25): международных (15), национальных (10), см. подробнее стр. 357-360;

г) мастер-классы и учебные курсы: в рамках CIPA (МГУ, 2022 г.), конференции «Интеграция через исследование и инновации» (МГУ, 2016 г.); «Управление организационными изменениями: психосоциальные аспекты» (курс непрерывного обучения, МГУ, 2021-2023 гг.);

д) учебные курсы для студентов и магистрантов МГУ: «Социальная психология», «Психология межгрупповых отношений», «Качественное исследование» и др.);

f) публикации (41): 1 монография, 4 монографии/в соавторстве, 33 статьи и доклады на конференциях, см. подробн на стр.361-363).

Mulţumiri sau... *despre cum experienţele mi-au redefinit ideile de cercetare*

Cuvintele de mulțumire sunt în primul rând pentru persoane din cadrul formal (academic) sau informal care mi-au fost alături în acest parcurs investigațional. În mod special aș vrea să vorbesc despre colegi din mediul academic pe care i-am întâlnit de-a lungul timpului și care au avut, direct sau indirect, contribuții la elaborarea tezei, mi-au oferit suport moral sau *insight*-uri pentru dezvoltarea unor idei.

Mulțumirile mele se îndreaptă în primul rând către regretatul Profesor Adrian Neculau, cel pe care am avut onoarea să-l am în calitate de coordonator științific și care m-a încurajat să dezvolt reflecțiile teoretice cu care am finalizat teza de doctor, spunând atunci că, *„discuția despre obiectele sensibile este un subiect de analiză pentru o carte aparte...”*. Având în minte acest îndemn, pe parcurs, am revenit asupra lucrării de doctorat, completând și reinterpretând unele idei prezentate în acel studiu. Am dezvoltat conceptul de „obiect sensibil”, evidențiind anumite caracteristici ale fenomenului și am propus câteva recomandări de studiu ale acestor obiecte de reprezentare. Totodată, am reevaluat reflecțiile și concluziile privind reprezentările sociale ale mișcărilor de protest, de această dată dintr-o altă perspectivă – cea a reprezentărilor sociale polemice. Prin urmare, această lucrare este dedicată în primul rând distinsului Profesor, cu cele mai sincere mulțumiri și sentimente de profundă recunoștință pentru faptul că i-am simțit întotdeauna sprijinul, atât în perioada elaborării și susținerii tezei de doctor, cât și (mai ales) după. Profesorul Adrian Neculau este un nume emblematic nu doar în arealul românesc, ci și dincolo de hotarele acestuia, fiind cunoscut în special pentru Școala de Psihologie Socială pe care a creat-o în cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, dar și pentru meritul de a fi inițiat studiul reprezentărilor sociale în România, acolo unde, de fapt, au și originat primele idei privind teoria reprezetărilor sociale, așa cum dezvăluie chiar Serge Moscovici, fondatorul teoriei, în cartea sa de memorii. Profesorul Adrian Neculau a fost un Om cu adevărat deosebit... De fiecare dată trăiesc un sentiment de mândrie că am avut proiecte în colaborare și o profundă tristețe că nu mai este printre noi. Din păcate, a plecat prea devreme...

Ivanei Marková, Profesor onorific al Universității din Stirling, Marea Britanie, îi datorez la fel de multe... Mai întâi, am *descoperit-o* citindu-i lucrările, care mi-au fost de un real folos în fundamentarea primelor idei expuse în lucrarea de doctorat, inclusiv în mai multe studii pe care le-am realizat după. Apoi am fost încântată s-o cunosc personal, în perioada colaborării la un proiect de dezvoltare instituțională din cadrul programului *Academic Felowship Program*. Îi sunt recunoscătoare în mod special pentru sugestiile extrem de valoroase cu care venea de fiecare dată la textele pe care le scriam, inclusiv cu referire la textul lucrării de față. Este o persoană specială, am îndrăgit-o pentru simplitatea și modestia ei.

În timpul unui stagiu postdoctoral de cercetare, realizat în cadrul Universității din Bologna (ianuarie-iunie 2012), am avut posibilitatea de a le cunoaște pe dna Prof. Francesca Emiliani și dna Dr. Laura Palareti. Le mulțumesc în primul rând pentru încrederea acordată de a mă include și pe mine, un *newcomer* din est, în echipa internațională a proiectului HERO (Italia, Brazilia și Canada). În cadrul acestui proiect, pe lângă scopul primar al acestuia, am avut posibilitatea să dezvolt ideile despre obiectele sensibile, analizând reprezentarea socială a unei boli rare – *hemofilia*. Discuțiile săptămânale, în fiecare zi de vineri, după o săptămână de lucru intens, însemnau în primul rând punerea în ordine a unor anumite idei.

Anneimaria Silvana de Rosa, Profesor la Universitatea Sapienza din Roma și Directorul Școlii Internaționale de Doctorat „Reprezentări sociale și comunicare” *(International joint PhD in Social Representation and Communication)*, cu care am colaborat în 2014-2015 la o propunere de proiect pentru programul *Marie Curie Fellowships,* îi datorez tocmai faptul că m-a ajutat să descoper noi dimensiuni ale conceptului de „reprezentare polemică”. Dincolo de toate, lucrând alături de ea, am înțeles și ce înseamnă o propunere de proiect care să fie nu doar originală și inedită, cât și (sau mai ales) *persuasivă*.

Risei Permanadeli aș vrea să-i mulțumesc pentru interesul pe care l-a manifestat pentru cercetarea mea, pentru comentariile valoroase pe care mi le-a oferit și, mai ales, pentru faptul că mi-a atras atenția asupra a două lucruri care deseori scapă cercetătorilor din domeniu – *studiul reprezentărilor sociale este unul interdisciplinar, par excellence*, el nu poate fi circumscris doar psihologiei, cercetătorii trebuie să analizeze fenomenul prin prisma științelor istorice, antropologice, sociologice etc., iar cercetătorul, la debutul unui studiu despre reprezentarea socială a unui fenomen trebuie să admită că nu *doar prezența datelor vorbește de prezența unei reprezentări sociale, ci și absența acestora*, această absență, la fel, ar fi un punct de plecare în cercetarea fenomenului.

Cu dna Prof. Lavinia Betea, de la Universitatea din Arad, România, am lucrat împreună în cadrul unui proiect de cercetare „Memoria muncii forțate a etnicilor germani din România în URSS". Studiind mărturiilor persoanelor deportate am analizat cum vorbesc oamenii despre un eveniment îndelung nemărturisit și despre efectul terapeutic al povestirii.

Recent, în cadrul Programului Erasmus, am beneficiat de o vizită academică cu scop de predare la Universitatea Beira Interior din Portugalia. În cadrul orelor, am avut posibilitatea să prezint și să discut împreună cu studenții și cadrele didactice de la universitate diverse aspecte legate de cercetările sensibile, axându-mă în mod prioritar asupra studiului reprezentării pandemiei COVID-19.

Cu mulțumiri respectuoase mă adresez și colegilor din cadrul Facultății Psihologie, Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială și, în special, pentru cei de la Departamenul Psihologie, pentru susținerea și facilitățile acordate pe tot parcursul perioadei de postdoctorat, recenzenților primei lucrări monografice la acest subiect pe care am publicat-o, dnei Profesor Carolina Platon și dnei Profesor Jana Racu. Dlui Profesor Mihai Sleahtițchi îi mulțumesc că mi-a oferit cu mare drag de fiecare dată cărțile pe care le publica la tema reprezentărilor sociale, la fel și dlui Profesor Ion Negură care avea grijă să-mi recomande materiale care știa că mi-ar fi folositoare pentru lucrare.

Studenților, cu care am lucrat împreună la elaborarea unor teze de licență sau de masterat, având probleme de cercetare tangențiale cu tema acestei lucrări (diverse aspecte psihosociale ale protestelor colective sau ale pandemiei COVID-19), le mulțumesc în special pentru încredere. Coordonarea acestor teze m-a determinat să reflectez asupra unor analize și interpretări ale datelor. Eforturile comune s-au materializat și în câteva lucrări publicate în co-autorat.

Și, bineînțeles, oamenilor dragi și apropiați, care, deși rămân anonimi, mi-au fost și-mi sunt tot timpul alături. Le mulțumesc pentru (foarte) multă răbdare și înțelegere...

Natalia Cojocaru

LISTA TABELELOR

Tabelul 1.1 Mecanisme ale ancorării..... 35

Tabelul 1.2 Etape și mecanisme ale obiectivării..... 35

Tabelul 1.3 Caracteristici și proprietăţi ale nexus-urilor..... 44

Tabelul 1.4 Schemă teoretică rezultată din încrucișarea nivelului afectului cu nivelul de cunoştinţe referitoare la obiect (adaptare după Wolter, 2009/2010)..... 49

***

Tabelul 2.1 Note epistemice în investigarea reprezentărilor sociale..... 65

***

Tabelul 3.1 Caracteristici ale obiectelor sensibile..... 109

***

Tabelul 4.1 Dezbateri actuale privind clasificarea reprezentărilor sociale (Moscovici, 1988)... 126

Tabelul 4.2 Etape de analiză și număr de articole cu referire la clasificarea reprezentărilor sociale (Moscovici, 1988)..... 127

***

Tabelul 7.1 Studii privind aspectele psihosociale ale pandemiei COVID-19..... 237

Tabelul 7.2 Categorii tematice de conținut în reprezentarea mediatică a pandemiei..... 250

Tabelul 7.3 COVID-19: categorii și conținuri reprezentaționale mediatice (martie 2020)..... 258

Tabelul 7.4 COVID-19: categorii și conținuri reprezentaționale mediatice (aprilie 2020)..... 259

Tabelul 7.5 COVID-19: categorii și conținuri reprezentaționale mediatice (mai 2020)..... 260

LISTA FIGURILOR

Figura 1.1 Conținut, grup și referențial în definiția reprezentărilor sociale..... 33

Figura 1.2 Modelul reprezentării sociale (după Bauer și Gaskell, 1999)..... 36

***

Figura 2.1 Conținuturi decelabile și non-decelabile în structura unei reprezentări sociale..... 70

Figura 2.2 Schema analitică pentru studiile de caz..... 81

Figura 2.3 Proceduri de analiză în analiza de conținut..... 90

***

Figura 5.1 Rememorări și reprezentări *re*-trăite..... 192

Figura 5.2. Semnificații atribuite celor trei sărbători (8 martie, 23 februarie și 9 mai)..... 193

***

Figura 6.1 Modificări și contrapuneri de semnificații în reprezentarea protestului..... 204

Figura 6.2 Forme de comunicare participativă în perioada restructurării..... 210

***

Figura 7.1 Surse de cunoaștere, categorii și conținuri reprezentaționale mediatice *(martie-mai 2020)*..... 258

Figura 7.2 Imagini – îndemnuri de anticonformare la restricții..... 262

Figura 7.3 Categorii de discurs și scenarii comportamentale..... 263

Figura 7.4 Pandemia s-a încheiat: traiectorii ale reprezentării sociale..... 273

LISTA ABREVIERILOR

CM	Context mediatic
CR	Context reprezentațional
CS	Context social
IPP	Institutul de Politici Publice (Chișinău)
MSMPS	Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale (al Republicii Moldova)
MS	Moldova Socialistă/ Moldova Suverană (ziar)
O	Obiectiv
OMS	Organizația Mondială a Sănătății
ORS	Obiect de reprezentare *sensibil*
OS	Obiecte sociale
OR	Obiect social de reprezentare
OSR	Obiect *sensibil* de reprezentare
PCM/ PCRM	Partidul Comunist al fostei RSSM/ Partidul Comunist al Republicii Moldova
PMAN	Piața Marii Adunări Naționale
SM	Sovietskaya Moldavia (ziar)
R	Rezultat (științific)
RI	Relații intergrupuri
RM	Republica Moldova
RS	Reprezentarea socială/ Reprezentări sociale
RSE	Reprezentări sociale emancipative
RSH	Reprezentări sociale hegemonice
RSP	Reprezentări sociale polemice
RSSM	Republica Sovietică Socialistă Moldovenească
TM	Tinerimea Moldovei (ziar)
TRS	Teoria reprezentărilor sociale
TTI	*Test, Trace, Isolate* (eng. „testează, identifică contacții și izolează”)

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate

Teoria reprezentărilor sociale (TRS), teorie ce constituie fundamentul teoretic esențial al lucrării de față, oferă explicații privind modul de formare și transformare a cunoaşterii sociale în contextul interacţiunilor intra- și intergrupale; cu alte cuvinte, cum indivizii creează sensuri și înțelesuri despre diverse fenomene și procese ale lumii înconjurătoare și cum aceste înțelesuri le influențează relațiile cu ceilalți. De la apariţia teoriei (1961), în perioada ce a urmat, teoria a evoluat într-atât, încât este considerată de unii autori drept o *paradigmă distinctă în cunoaşterea realităţii sociale*. Cu toate acestea, subliniază I. Marková (2011), TRS a fost folosită mai mult în scop empiric și mai puțin în scop teoretic. Tot în aceeași ordine de idei, C. Howarth *et al.* (2011), analizând potențialul *explicativ* al teoriei, sugerează necesitatea de a fi valorificată și în scop *interpretativ,* subliniind că teoria oferă deschideri pentru ambele abordări[1]. Deși există câteva direcții importante în dezvoltarea TRS (Abric *et al*., Jodelet, Doise *et al*., Marková ș.a.), teoria, am putea spune, a fost mai mult „aplicată".

E necesar să menționăm că, în prezent, TRS este atât de frecvent citată în studiile de psihologie, încât am putea crede că e dificil de a surprinde aspecte ale teoriei care ar (mai) putea fi dezvoltate. Cu toate acestea, studiul aspectelor lingvistice ale tematizării, polifazia în gândire şi cunoaştere, explorarea genurilor de vorbire şi de comunicare sunt încă la început de drum (Marková, 2003/2004). Alte direcții de cercetare care necesită explorări extensive la etapa actuală ar mai fi: rolul *themata* în generarea unei reprezentări sociale (RS) (Moloney *et al.,* 2015), impactul diversității, caracteristică comunităților actuale, și felul în care este definit în prezent „socialul" (Sammut *et al.,* 2015b), tipurile de discurs și stilurile argumentative în cazul subiectelor controversate (Castro *et al.,* 2017), rolul pe care îl are cercetătorul în studiile privind RS (Flick *et al.,* 2015), interrelația dintre individual și social în producerea RS (Kalampalikis și Apostolidis, 2021), legătura dintre agnotologie și RS (Jodelet, 2022), la fel, cercetătorii nu au răspuns suficient la întrebarea cum *anumite* RS sunt formate în *anumite* contexte, determinând *anumite* practici sociale (Gibson, 2015, subl. n.) ș.a.

Pe lângă problemele menţionate de acești autori, mai constatăm că tipologia RS propusă de S. Moscovici (1988) pare să fi fost mai puțin utilizată de cercetătorii din domeniu, existând relativ puține studii care fac referire la această clasificare. Însă, chiar și atunci când sunt menționate tipurile de RS, deseori cercetătorii se rezumă doar la o succintă prezentare a studiului din 1988, în care S. Moscovici descrie lapidar această clasificare și la care nu a mai revenit ulterior pentru a o dezvolta. Mai mult, pare de neînțeles ignorarea conceptului de *„reprezentare polemică"*, revelator pentru a înțelege interacțiunile intergrupuri și controversele sociale (Pop, 2012).

Totuși, considerăm că studiul reprezentărilor polemice, atât în vederea unor generalizări teoretice, cât și pentru ilustrări empirice, reprezintă o adevărată „mină de aur” în contextul sociopolitic actual, nu doar pentru Republica Moldova, ci și pentru alte foste republici sovietice.

În același timp, se identifică relativ puţine studii care analizează din punct de vedere teoretic specificul obiectului de reprezentare. În viziunea noastră, e necesară clarificarea următoarelor aspecte: dacă poate fi identificată o *clasificare* a obiectelor de reprezentare, respectiv, ce categorii de obiecte sociale putem distinge, care sunt caracteristicile acestora și care sunt limitele metodelor de cercetare în studiul diverselor categorii de obiecte de reprezentare; *dilemele* cu care se confruntă cercetătorii şi subiecţii cercetării în cadrul unor demersuri investigaţionale care abordează diverse obiecte sociale, unele având un caracter sensibil; *specificul RS* generate de diverse obiecte sociale ş.a. În contextul acestei discuții, e necesar să fie clarificat și *traseul* pe care îl urmează diverse RS (hegemonice, polemice și emancipative) în mediul social, cum sunt impuse, negociate sau *„umbrite”* diverse RS la nivel intergrupuri.

Din cele menționate, aspectele care au stat la baza formulării problemei de cercetare pentru această lucrare și care justifică necesitatea studierii acesteia sunt: nevoia de a clarifica specificul obiectelor de reprezentare care comportă caracteristici sensibile; nevoia de a clarifica specificul reprezentărilor polemice și lipsa unor studii privind interrelația dintre obiectele sensibile și reprezentările polemice la nivelul interacțiunilor intergrupuri.

Din aceste considerente, în lucrare vor fi analizate aspecte cu referire la specificul **obiectelor sensibile**, examinându-se modul în care sunt articulate aceste obiecte în cadrul unor interacțiuni sociale și, respectiv, ce tipuri de reprezentări generează. O atenție specială se va acorda conceptului de **reprezentare polemică**, un concept oarecum ignorat de studiile din domeniu, dar extrem de important pentru a explica **relațiile intergrupuri**, conflictele istorice și controversele sociale. Prin urmare, aceste concepte – „obiectele sensibile” și „reprezentările polemice” vor fi analizate inclusiv prin prisma modului în care influențează „relațiile intergrupuri”. În scop ilustrativ, vor fi prezentate studii de caz care analizează reprezentări polemice din trei domenii: *sociopolitic*, *socioistoric* și *sociomedical*.

Rezumativ, **problema științifică** propusă pentru soluționare în această lucrare derivă din necesitatea ***conceptualizării unui cadru***, în care să fie integrate *aspecte teoretice*, *metodologice* și *ilustrări empirice*, privind rolul pe care îl au obiectele sensibile în geneza reprezentărilor polemice și, respectiv, implicațiile pe care le produc asupra relațiilor intergrupuri. Inclusiv, prin această lucrare dorim să venim cu contribuții la dezvoltarea unei noi **direcții științifice în domeniul RS**, și anume: ***perspectiva narativă în studiul obiectelor sensibile și a reprezentărilor polemice***.

Încadrarea temei în preocupările internaționale, naționale, în context inter și transdisciplinar

Problematica RS este și în prezent una dintre direcțiile centrale de cercetare în domeniul psihologiei și nu doar – numeroase cercetări socioculturale se fundamentează pe TRS (Neculau, 2004a; Sammut *et al.*, 2015a), iar studiile din domeniu ne permit, după cum menționează W. Wagner (1994), „să ne facem o impresie despre topografia mentală a diverselor societăți și culturi moderne". Tema studiată de noi reflectă o constantă definitorie a preocupărilor actuale, atât la nivel internațional, cât și local, având conexiuni intradisciplinare și interdisciplinare, aspecte pe care le vom argumenta în cele ce urmează.

Conexiuni cu investigațiile internaționale

La **nivel internațional**, tematica RS a cunoscut un adevărat reviriment în anii '70-80 ai secolului trecut, în special după reeditarea și traducerea în mai multe limbi a lucrării *princeps* (*La Psychanalyse, son image et son public*, Paris: PUF, 1961), printre primele cercetări fiind cele realizate de C. Herzlich (1973) despre RS bolii, I. Litton și J. Potter (1985) despre RS a acțiunilor de protest sau D. Jodelet (1989) despre RS a bolii psihice. După 1990, odată cu inițierea unor colaborări cu instituții din Occident, teoria a suscitat și interesul cercetătorilor din Europa de Est și din fostele republici sovietice.

În 2011, la Napoli s-a celebrat a 50-a aniversare a TRS, considerată una dintre cele mai importante teorii din psihologia socială[2], printre participanţi fiind cei care l-au însoţit pe S. Moscovici încă de la început în fondarea acestei teorii (Neculau şi Ernst, 2011). În numerele 27 şi 28 din 2011 ale revistei *„Psihologia socială"* (Buletinul Laboratorului „Psihologia câmpului social" al Universității „A. I. Cuza" din Iași, România) sunt prezentate versiuni sinteză ale unor comunicări de la acest eveniment. Tot un număr special a acordat acestui eveniment și revista Institutului de Psihologie Socială al LSE din Londra, *„Papers on Social Representations"* (nr. 20, 2011, http://www.psych.lse.ac.uk/psr/), în care sunt trasate bilanțuri și obiective de viitor pentru cercetătorii din domeniu (Howarth *et al.*, 2011).

Pe parcursul a mai mult de șase decenii de la apariţia teoriei, literatura din domeniul RS a acumulat un material vast şi variat. Acest fapt a determinat inițierea unor proiecte de cercetare metaanalitică a publicaţiilor ce au ca temă RS. Spre exemplu, A.S. de Rosa *şi colab.*, începând cu 1994, au examinat lucrările ştiinţifice elaborate şi prezentate în cadrul a diverse conferinţe internaţionale, oferind o analiză globală şi comprehensivă asupra modului în care a evoluat teoria în diferite medii culturale şi pe diferite continente şi, respectiv, care sunt temele cele mai frecvent abordate de cercetători (De Rosa şi D'Ambrosio, 2003).

În spaţiul românesc, contribuţii importante la difuzarea şi dezvoltarea conceptului de RS și

a TRS au fost aduse de *Şcoala de Psihologie Socială* de la Iaşi, sub conducerea lui A. Neculau (M. Curelaru, T. Constantin, D. Nastas, O. Onici ș.a.), inclusiv prin colaborările pe care le-a avut Prof. Neculau și cu cercetători din Rep. Moldova, interesați de problematica dată (I. Negură, M. Șleahtițchi, L. Negură ș.a.). În fosta URSS, primele articole care prezintă teoria lui S. Moscovici sunt cele scrise de A. Donțov și T. Emelianova (1984, 1987), actualmente printre cercetătorii ruși cu preocupări în domeniul RS i-am menționa pe T. Emelianova, O. Gulevitch, I. Bovina ș.a.[3]

Până în prezent, au fost organizate 16 conferinţe internaţionale, având drept tematică în exclusivitate RS: Ravello, Italia (1992); Rio de Janeiro, Brazilia (1994); Aix-en-Provence, Franţa (1996); Mexico, Mexic (1998); Montreal, Canada (2000); Stirling, Marea Britanie (2002); Gudalajara, Mexic (2004); Roma, Italia (2006); Bali, Indonezia (2008); Tunis, Tunisia (2010); Evora, Portugalia (2012); San Paolo, Brazilia (2014); Marseille, Franța (2016); Buenos Aires, Argentina (2018); Atena, Grecia (a fost amânată din cauza pandemiei pentru 2021). Ultima conferință a avut loc în Bogota, Columbia, în 2023.

În afară de conferințele bianuale și altele cu această tematică desfășurate de diverse instituții, problematica vastă a RS a determinat lansarea și a unor programe doctorale de cercetare, dedicate în exclusivitate RS. În 1993, a fost creat un program de doctorat internațional *„RS și comunicare”* (*v.* detalii aici: http://www.europhd.net), coord. de A.S. de Rosa (Universitatea Sapienza din Roma, Italia). Programul își desfășoară activitatea cu succes până în prezent, de aproape trei decenii, având următoarele arii tematice: știință și RS; cultură, globalizare și RS; comunicare, mass media și RS; memorie colectivă, emoții și RS; fenomenul politicului și RS (relații intergrupuri, mișcări sociale și minorități active); RS și probleme de mediu ș.a.

Conexiuni cu investigațiile naționale

Problematica RS și diverse provocări social-politice și culturale din ultimii ani (dilemele tranziției, schimbări în mentalul colectiv, incertitudini geopolitice ș.a.) au prezentat interes și pentru cercetătorii din RM. Astfel, în **contextul academic național**, au fost realizate cercetări privind *RS a liderilor* (Șleahtițchi, 1995, 1998, 2019 ș.a.); *RS a patriei* (Negură, 1996); *RS a puterii* (Negură, 2004); *RS a mișcărilor de protest* (Cojocaru, 2006a); *RS a Uniunii Europene* (Negură *et al.*, 2011); *RS a psihologului* (Mîrleanu *et al.*, 2013; Cojocaru și Răileanu, 2020); *RS a muncii la cadrele didactice* (Sârbu-Popescu, 2016; Popescu și Negură, 2021); *RS ale învățării pe tot parcursul vieții* (Mihailov, 2016; Bolboceanu, 2019; Bucun și Cerlat, 2020 ș.a.); *RS a familiei* (Briceag *et al.*, 2017; Cazacu, 2018); *RS a succesului* (Așevschi, 2021) ș.a. Credem că aceste studii oferă perspective de analiză cu deschideri la nivel interdisciplinar, comparativ și intercultural, care ar putea aduce contribuții esențiale pentru înțelegerea fenomenelor sociale. Totodată, menționăm că acest studiu corespunde și cu **prioritățile strategice** naționale în domeniile cercetă-

rii și inovării[4] (IV *Provocări societale*, valorificarea capitalului social și uman).

Conexiuni intra și interdisciplinare

Cu certitudine, studiul RS nu poate fi cadrat doar în granițele înguste ale psihologiei. Investigarea RS reclamă un statut *transversal* (Jodelet, 1997), justificat fiind de pluralitatea de relaţii cu disciplinele conexe şi de necesitatea articulării mai multor câmpuri de cercetare în investigarea acestora. Pentru diverse cercetări din domeniul filosofiei, antropologiei, sociologiei sau științelor politice, TRS se dovedește a fi extrem de eficientă în ceea ce privește aprofundarea înțelegerii fenomenelor investigate. Procesele reprezentaționale, deși au drept suport teoretic fundamental psihologia proceselor cognitive, nu pot fi disociate de social, de caracteristicile contextului și de gândirea socială dominantă (Neculau, 2004b). Situate la interfaţa dintre psihologic şi social, scrie și D. Jodelet (1997), ele au vocaţia de a interesa mai multe ştiinţe socio-umaniste. În fond, orice studiu al individului implică în mod esențial și investigarea relațiilor individului cu socialul, cu ceilalți.[5]

Din aceste considerente, studiul pe care îl propunem în lucrare, în mod firesc, transcende granițele psihologiei generale (ca domeniu ce investighează fenomenele psihice și procesele cunoașterii), având legături (necesare și inevitabile) la nivel **intradisciplinar** cu psihologia comunicării, psihologia socială și psihologia politică și **interdisciplinar** – cu antropologia socială și istoria. Vom analiza succint aceste conexiuni, prezentând câteva argumente în acest sens.

- **Psihologia comunicării**: așa cum RS sunt produsul unor interacțiuni, prin procese de comunicare intra- și intergrupale se transmite/ se articulează/ se modelează conținutul unei RS, implicit referința la domeniul psihologiei comunicării este absolut necesară din perspectiva unei mai bune cunoașteri a procesului de comunicare și a implicațiilor pe care le are acest proces în cadrul elaborărilor reprezentaționale. Mai mult, în contextul prezentei lucrări, vom argumenta că tocmai în cadrul comunicării cu *Ceilalți* obiectele sociale devin obiecte sensibile, generând reprezentări polemice la nivel intergupuri.

- **Psihologia socială și politică**: teoriile din domeniul psihologiei sociale și politice sunt utile pentru a înțelege cum se structurează conținutul unei RS în funcție de dinamicile relaționale la nivel intergrupuri. În ultimii ani, au apărut mai multe studii care relaționează TRS cu o serie de tematici specifice domeniului: TRS și procesele de influență socială sau minoritățile active (Orfali, 2002; Staerklé *et al.*, 2011 ș.a.), TRS și fenomenele de masă (Rouquette, 1994/2002), TRS și comportamentul civic (Staerklé, 2013; Bermúdez și Juárez-Romero, 2019), TRS și participarea politică (Howarth *et al.,* 2014; Batel și Castro, 2016) ș.a.

- **Antropologia socială**: obiectul de studiu al antropologiei fiind interacțiunile indivizilor în diferite contexte sociale, inclusiv modul în care sunt generate și utilizate diverse simboluri și ri-

tualuri, legătura cu acest domeniu este indispensabilă. Studiind RS, sublinia S. Moscovici (1997), psihologia devine o antropologie a timpurilor moderne. În prezent, în literatura privind cunoaşterea socială, se cunosc două perspective: cea a cogniţiei sociale şi cea a RS (Duveen și De Rosa, 1992). Deşi, în esenţă, ambele ţin de constructivismul social, prima este limitată la nivelul individului, iar cea de-a doua consideră că procesul de cunoaştere este un produs al interacţiunii sociale, plasând *interacţiunea* în centrul analizei. D. Jodelet (1989) este printre primii autori care face referințe la „perspectiva antropologică" în studiul RS.

• **Istoria**: așa cum RS, mai cu seamă RS ale trecutului, sunt produsul unor versiuni și interpretări diferite, un alt domeniu cu care relaționăm studiile pe care le realizăm în această lucrare este cel al istoriei. Studiile din domeniu (Liu și Hilton, 2005; Tileaga, 2009: Wagoner, 2015 ș.a.) demonstrează că dinamica interacțiunii dintre reprezentările hegemonice și cele polemice creează cadrele sociale ale memoriei și versiuni ale trecutului.

Prezentarea rezultatelor studiilor anterioare la tema aleasă

Deși de-a lungul timpului TRS a fost deseori criticată pentru lipsa clarităţii, formulări contradictorii și insuficientă valoare predictivă (de ex., Jahoda, 1988), totuși criticile, constată G. Sammut *et al.* (2015b), nu au dus la abandonarea teoriei și a studiilor RS fundamentate pe aceasta, dimpotrivă, au creat premise pentru dezvoltarea acesteia. În alt context, acești autori remarcă inclusiv înțelegerea lacunară a teoriei (Sammut *et al.,* 2015a). Până la etapa actuală, cele mai multe studii empirice au abordat problematica RS și a relațiilor integrupuri, precum și implicațiile RS în sănătate și boală (Eicher *et al,* 2011). În prezent, studiul RS este relaționat cu perspectiva narativă și dialogică, problematica comunicării, teoria minorităților active, identitatea și coeziunea socială, problemele de mediu și schimbările climatice ș.a.

Așa cum **suportul teoretic** și **empiric** al lucrării date se fundamentează în mod esențial pe trei concepte de bază: *(1) obiecte sensibile, (2) reprezentări polemice* și *(3) relații intergrupuri,* în cele ce urmează, ne vom referi succint la cele mai importante rezultate cu referire la aceste concepte și felul în care se relaționează acestea în cadrul demersului investigativ.

(1) Despre **obiectele sensibile** și felul în care se articulează discursurile subiecților în funcție de percepțiile privind apartenențele categoriale și pozițiile valorice ale cercetătorilor s-a discutat în cadrul unor studii cu referire la: RS a gitanilor (Deschamps și Guimelli, 2005), RS a islamului în Franța (Flament *et al.,* 2006 *apud* Guimelli, 2009/2010), RS a vinului (Lo Monaco și Guimelli, 2011) ș.a. Cercetătorii arată că o serie de condiții socioideologice și normative pot să intensifice caracterul sensibil al unui obiect de reprezentare, determinând variațiuni și camuflări în exprimarea publică a conținuturilor reprezentaționale.

(2) În legătură cu clasificarea RS propusă de S. Moscovici (1988), trebuie să menționăm că

unii autori se întreabă dacă într-adevăr putem vorbi de trei tipuri diferite de RS, așa cum sunt descrise de Moscovici, sau de trei etape distincte în evoluția unei RS (Breakwell, 2001 *apud* Pop, 2012). În această ordine de idei, una din întrebările esențiale la care nu s-a oferit un răspuns este: dacă putem vorbi de **reprezentare polemică**, ca o categorie separată sau dacă e vorba de o tranziție, despre o evoluție a aceleiași reprezentări în timp, în funcție de transformările contextului sociopolitic și a dinamicilor la nivelul relațiilor intergrupale (de ex., tranziția de la o *reprezentare polemică* la una *hegemonică* sau invers).

(3) Relațiile intergrupuri, un alt concept central al lucrării, reprezintă o consecință directă a felului în care se împletesc memoriile colective și reprezentările polemice în confruntarea cu evenimențialul. Deși RS au un impact esențial asupra dinamicii intergrupuri, această conexiune – dintre RS și relațiile intergupuri – devine un subiect de actualitate pentru cercetători, în special după 2000 (Eicher *et al.*, 2011). Una dintre problematicile larg disputate în prezent este relaţia dintre reprezentări şi memorie socială și felul în care afectează interacțiunile dintre grupurile sociale. De exemplu, un asemenea amplu proiect de cercetare a fost realizat de către L. Licata *et al.* (2012-2016): COST IS1205 *„Social psychological dynamics of historical representations in the enlarged European Union"*. Principalul obiectiv al acestui proiect a fost de a dezvolta, dintr-o perspectivă psihoistorică, cunoașterea cu referire la rolul pe care îl au RS ale trecutului în construcția identității sociale și în dinamica conflictelor intergrupuri. Rezultatele acestor studii au fost publicate într-o lucrare recentă *„History education and conflict transformation. Social psychological theories, history teaching and reconciliation"* (*v.* Psaltis *et. al.,* 2017).

Reieșind din aceste note introductive, **scopul lucrării** este determinarea fundamentelor teoretice, metodologice și empirice privind implicațiile obiectelor sensibile în geneza reprezentărilor polemice în contextul dinamicilor opoziționale la nivelul relațiilor intergrupuri.

Obiectivele cercetării (*v.* și Anexa 1)

O1. Elucidarea evoluțiilor și a tendințelor curente în studiile din domeniul RS, în vederea identificării unor direcții de cercetare care suscită dezbateri la etapa actuală și necesită explorări extensive;

O2. Concretizarea aspectelor teoretice și metodologice relevante pentru demararea unui studiu privind RS, în vederea elaborării unui model teoretico-reflexiv ce ar putea fi utilizat drept cadru de analiză a unei RS la debutul cercetării acesteia;

O3. Esențializarea teoretică a conceptului de *„obiect sensibil",* evidențiindu-se caracteristicile obiectelor sensibile, dilemele normativ-etice și implicațiile afectiv-cognitive pe care le comportă interacțiunea dintre cercetător și subiecți în studiul acestora, implicit impactul pe care îl au obiectele sensibile asupra producțiilor discursive;

O4. Identificarea studiilor privind clasificarea RS (Moscovici, 1988), din momentul apariției (1988) și până la etapa actuală, în vederea elaborării unor sinteze metanalitice cu referire la conceptul de *„reprezentare polemică”*, evidențiindu-se specificul şi caracteristicile acestora;

O5. Examinarea unor studii de caz din istoria recentă a RM (din trei domenii: socio-istoric, sociopolitic și sociomedical), care pot fi abordate ca niște *„obiecte sensibile”*, urmând să elucidăm cum se modelează *„reprezentările polemice”* în funcție de aceste obiecte de reprezentare;

O6. Evidențierea specificului unor condiții contextuale (sociale, mediatice și reprezentaționale), practici sociale și dinamici relaționale intergrupuri cu implicații în geneza și elaborarea *„reprezentărilor polemice”*;

O7. Clarificarea unor potențiale traiectorii psihosociale în evoluția *„reprezentărilor polemice”* în funcție de dinimicile opoziționale la nivel integrupuri.

Aceste obiective converg către următoarea ***ipoteză (teoretică)***: obiectele sensibile generează reprezentări polemice, conținutul cărora va fi exprimat în contexte publice în funcție de dinamicile opoziționale la nivel intergupuri.

Sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor alese

Metode teoretice: documentare teoretică (analize, sinteze, generalizări); analiza literaturii cu elemente de metaanaliză.

Metode de colectare și de analiză a datelor: studiul de caz; analiza secundară și terțiară a datelor; metode de analiză a conţinutului; metode vizuale; metoda anchetei (în bază de interviu și chestionar); metoda analizei unui eveniment de protest; observații spontane (nestructurate).

Justificarea metodelor alese: Considerăm că, mai cu seamă în cazul obiectelor sensibile care ar putea genera reprezentări polemice, un demers preponderent calitativ-narativ sau mixt permite participanților să-și descrie atitudinile, credințele sau experiențele cu propriile cuvinte și aceasta oferă posibilitatea unei mai bune cunoașteri a acestora, implicit, o sondare în profunzime a fenomenului investigat și a RS a acestuia (în acest fel, se cunoaște nu doar conținutul unei RS, ci și de ce membrii unui grup social au aceste reprezentări, cum le explică, ce atitudini, credințe sau experiențe le-au format și consolidat etc.).

Aprobarea și implementarea rezultatelor științifice

Rezultatele cercetării au fost prezentate, discutate și **aprobate** prin:

a) activitățile realizate în cadrul stagiului, desfășurat la Universitatea Sapienza din Roma, Italia – 2015, atestat prin raportul prezentat la finalizarea stagiului (raportul este disponibil online la: http://www.easp.eu/news/itm/grant_report-142.html);

b) raportul anual, prezentat în cadrul ședinței consiliului Facultății Psihologiei și Științe ale Educației, atestat prin procesul verbal al ședinței (decembrie 2016);

c) prezentarea unei monografii la tema tezei la salonul de carte EUROINVENT (*European Exhibition of Creativity and Innovation*, mai 2019, Iași, România; lucrarea fiind apreciată cu diplomă de excelență);

d) comunicări – manifestări științifice internaţionale şi naţionale/ 2008-2022 (în total **– 25**, *v.* lista completă la pp. 361-363):

- conferințe internaționale (peste hotare) – 10, conferințe internaționale (în Republica Moldova) – 5
- conferințe naționale (cu participare internațională) – 9
- conferințe naționale – 1

Rezultatele cercetării au fost **implementate**:

a) în cadrul activităților didactice, realizate prin programul de mobilitate Erasmus+ (*teaching staff)* la Universitatea Beira Interior, Portugalia (02.05-06.05.2022);

b) în cadrul unor workshop-uri și cursuri de formare:

- *„Implicații ale OS în geneza RS polemice: ilustrări empirice și aplicații teoretice”* (workshop în cadrul Conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare”, 10-11 noiembrie, 2016);
- *„Design-ul cercetării calitative”* (workshop în cadrul CIPA, 29-30 noiembrie 2022);
- *„Managementul schimbării: aspecte psihosociale”* (curs pentru managerii școlari, 2021-2023);

c) în cadrul unor cursuri universitare: „Psihologia socială”, „Psihologia relațiilor integrupuri”, „Cercetarea calitativă”, prin diversificarea temelor și ilustrarea conținuturilor cu studii de caz relevante (teme: „Construcția realității sociale”, „Relațiile intergrupuri”, „Emoțiile sociale”, „Cercetarea sensibilă” ș.a.);

d) în cadrul unor publicații (1 monografie/ autor, capitole în 4 monografii în colab., 33 articole în reviste de specialitate și comunicări la conferințe, 3 manuale, *v.* lista completă la pp. 357-360).

Sumarul lucrării

Conţinutul lucrării este structurat în **7 capitole**. În fond, această structură esențializează titlul și obiectivele propuse pentru această lucrare: în fiecare capitol ne vom referi la cele trei concepte cheie ale lucrării, care apar și în titlu („obiecte sensibile”, „reprezentări polemice” și „relații intergrupuri”), prezentând, în funcție de obiectivele propuse pentru un capitol anume, aspecte teoretice, metodologice sau ilustrări empirice legate de aceste concepte. Am dedicat câte un capitol separat pentru două dintre cele trei concepte ce apar în titlu – *obiectele sensibile* și *reprezentările polemice*. O întrebare legitimă în acest caz ar fi: de ce nu s-a considerat necesar un capitol aparte și pentru conceptul de *relații intergrupuri*? Argumentele noastre sunt următoarele: în primul rând există o serie de lucrări importante cu referire la problematica relațiilor intergrupuri, inclusiv în l.

română (*v.* de ex., Bourhis și Leyens, 1998), în al doilea rând, tema *„obiectelor sensibile”* și cea a *„reprezentărilor polemice”* mai puțin se regăsește în lucrările de specialitate, de aceea, se justifică analiza acestora în capitole separate și, în al treilea rând, ne interesează în mod esențial dinamicile și implicațiile pe care le produc *„obiectele sensibile”* și *„reprezentările polemice”* asupra *„relațiilor intergrupuri”*, fapt pe care îl analizăm în secțiunile corespunzătoare din fiecare capitol.

Capitolul 1, *„Obiecte sociale, reprezentări sociale și relații intergrupuri: clarificări teoretice”* **(35 p.),** descrie situația în domeniul de cercetare propus, prezentând sinteze teoretice cu referire la cele mai importante achiziții în domeniul TRS și al RS, axându-ne în mod prioritar asupra aspectelor care au legătură cu tema lucrării. Astfel, vom examina specificul RS ca produs al gândirii sociale și elementele care stau la baza formării unei reprezentări: obiectele sociale, nexus-urile, themata și practicile sociale. Mai apoi, vom analiza clasificarea RS (Moscovici, 1988), indicând, la final, câteva premise pentru conceptualizarea *„reprezentărilor polemice”* și a *„obiectelor sensibile”*, prezentând și câteva exemple de studii din literatura de specialitate, care ilustrează domeniile de cercetare pe care le vom examina în lucrare (domeniile: socioistoric, sociopolitic și sociomedical). Totodată, în acest capitol ne-am propus să analizăm evoluțiile și tendințele curente în domeniul TRS și al RS, în vederea identificării unor direcții de cercetare care suscită dezbateri la etapa actuală și necesită explorări extensive – primul obiectiv al lucrării **(O1)**.

Capitolul 2, *„Perspective metodologice privind procesul de investigare a unei reprezentări sociale”* **(30 p.)** examinează parcursul specific al unei investigații ce vizează studiul unei RS, inclusiv al unei reprezentări polemice, analizând semnificația „absențelor” din conținutul unei reprezentări, identificabile drept „zone mute ale reprezentării”. Vom argumenta în acest capitol că studiind RS este important să cunoaștem atât *conținutul* acesteia, cât și, mai ales, *contextul* care a generat o anumită reprezentare și, prospectiv, *impactul* pe care îl are această reprezentare asupra relațiilor intergrupuri în contexte sociale reale. Demersul argumentativ se fundamentează pe trei întrebări esențiale la care vom încerca să răspundem, și anume: (1) cum se articulează RS într-un cadru reflexiv care demarează procesul investigational; (2) cum se modelează RS ca *proces* și ca *produs* într-un context social intergrupuri dat și (3) cum să desfășurăm procesul investigațional în vederea decodificării interacțiunilor emergente în dinamica unei RS, respectiv, ce strategii de investigare sau interacțiuni ar fi cele mai potrivite în studiul unei RS pentru a asigura autenticitatea producțiilor discursive. Tot în acest capitol, vom descrie metodele pe care le utilizăm în lucrare, inclusiv în studiile de caz pe care le prezentăm în capitolele 5-7 și modelul teoretico-reflexiv care concretizează etapele parcurse de cercetător în studiul unei RS **(O2)**.

Capitolul 3, *„Obiectele sensibile: conceptualizări și particularități specifice în studiul acestora”* **(29 p**.), include reflecții și constatări teoretice privind conceptul de *„obiect sensibil”,*

evidențiindu-se caracteristici ale obiectelor sensibile, aspecte normativ-etice ale unei cercetări sensibile și impactul pe care îl au obiectele sensibile asupra producțiilor discursive. În contextul discuției privind provocările și riscurile generate de investigațiile care implică studiul unor obiecte sensibile, vom analiza implicaţii cognitiv-afective și dileme cu care se confruntă cercetătorii în cadrul unor asemenea studii și în interacțiunea cu subiecții cercetării, inclusiv problema „autenticității" produselor discursive **(O3)**.

Capitolul 4, *„Reprezentările polemice: conceptualizări şi particularități specifice în studiul acestora"* **(38 p.)**, prezintă sinteze privind conceptul de „reprezentare polemică", din momentul apariției (1988) și până în prezent, fiind evidențiate etape în evoluția studiilor care vizează acest concept, tematici specifice și anumite caracteristici ale reprezentărilor polemice**,** implicit condițiile contextuale și relațiile intergrupuri cu impact în dinamica acestor reprezentări **(O4)**. Capitolul se finalizează cu precizarea unor direcții ulterioare de studiu a reprezentărilor sociale în general și a celor polemice în mod particular.

În **capitolele 5**, **6** și **7** prezentăm studii de caz din istoria recentă a RM, din trei domenii diferite: socioistoric, sociopolitic și sociomedical, care pot fi abordate ca niște fenomene sociale ce pot genera *„obiecte sensibile"*. Prin aceste studii de caz, ne-am propus să analizăm cum se modelează *„reprezentările polemice"* în funcție de aceste obiecte de reprezentare, evidențiind totodată specificul unor condiții contextuale (sociale, mediatice și reprezentaționale), practici sociale și dinamici relaționale intergrupuri cu implicații în geneza și elaborarea *„reprezentărilor polemice"* **(O5, O6, O7)**. Reieșind din asta, fiecare studiu de caz urmează o ***structură tipică***: a) examinarea unor studii din domeniul RS cu referire la fenomenul investigat; b) argument: modul în care cazul propus se prezintă ca un obiect sensibil care generează reprezentări polemice; c) analiza rezultatelor din studiul realizat de noi în acest sens și d) analiza reprezentărilor polemice generate de obiectul sensibil discutat, implicațiile la nivel intergrupuri, traiectorii potențiale ale reprezentării, inclusiv sunt propuse niște recomandări de acțiune.

Respectiv, vom examina, în **Capitolul 5,** *„Reprezentări polemice ale trecutului: între europenizare și re-sovietizare"* **(31 p.)**, cum se manifestă trecutul ca un obiect sensibil, urmare a unor tendințe opoziționale (de europenizare și de re-sovietizere), analizând cum sunt negociate reprezentările polemice „trăite", articulate prin intermediul experienţei directe, la care subiecții au fost martori, în confruntarea cu un *Altul* și care este reprezentarea trecutului, reflectată prin intermediul semnificațiilor atribuite unor sărbători de sorginte sovietică. În **Capitolul 6,** *„Reprezentări polemice ale protestelor colective: tendințe antinomice şi referențiale valorice paralele"* **(38 p.)**, vom analiza de ce protestul este un obiect de reprezentare şi cum acest obiect de reprezentare se manifestă ca un obiect sensibil, examinând reprezentarea polemică a protestului „construită și

transmisă" prin mass media și prin intermediul unor practici sociale ritualice, care determină similitudini între diferite acțiuni de protest din istoria recentă. **Capitolul 7,** *„Reprezentări polemice ale unei pandemii: contradicții medicale, polemici religioase și controverse sociale"* **(43 p.),** prezintă un studiu de caz din domeniul sociomedical, în care se examinează cum se manifestă pandemia COVID-19 ca un obiect sensibil și cum acest obiect de reprezentare generează reprezentări polemice, date fiind controversele medicale, religioase și sociale care au existat în societate, inclusiv implicațiile acestor controverse la nivel intergrupuri.

---

[1] Autorii îl citează în acest context pe W. Heisenverg (2003), care face distincția dintre teorii *statice* și teorii *dinamice*. Primele au un caracter mai mult *explicativ*, utilizând concepte precise și legități stricte, aplicabile doar în anumite contexte, cele din urmă sunt *interpretative,* în sensul că oferă mai multe deschideri pentru a surprinde varietatea realității sociale (Howarth *et al.,* 2011).

[2] Suprinzător, însă, tema RS este puțin reprezentată în cadrul EASP (European Association of Social Psychology), una dintre cele mai importante asociații profesionale din Europa. Într-un raport din 2017 al EASP se menționează că perspectiva RS, alături de cea a psihologiei narative, au fost practic absente în prezentările la *Adunarea Generală a EASP* din 2011 și 2014 (p. 25). (*v.* Lantos *et al.* Diversity in the European Association of Social Psychology. A preliminary report, 2017. Disponibil: https://www.easp.eu/getmedia.php/_media/easp/201806/374v0-orig.pdf).

[3] Totuși, constată I. Bovina (2011), teoria dată nu a căpătat o răspândire foarte largă în mediul academic din Rusia, autoarea considerând că sunt necesare traduceri în limba rusă ale lucrărilor de bază scrise S. Moscovici, pentru mai multe clarificări ale conceptului de RS.

[4] Hotărârea Guvernului RM, nr. 381 din 2019 „Programul național în domeniile cercetării și inovării pentru domeniile cercetării și inivării, pentru anii 2020-2023.

[5] Fapt argumentat încă de S. Freud (1974/2000), în nota introductivă la *Psihologia maselor și analiza eu-lui*. Autorul menționează că, „opoziția dintre psihologia individuală și psihologia socială (...) își pierde mult din importanță atunci când o examinăm mai îndeaproape", subliniind că „arareori și numai în condiții cu totul excepționale se poate face abstracție dintre individ și semenii săi" (p. 51).

1. OBIECTE SOCIALE, REPREZENTĂRI SOCIALE ȘI RELAȚII INTERGRUPURI: CLARIFICĂRI TEORETICE

„Studiind reprezentările sociale, psihologia devine o antropologie a timpurilor moderne, așa cum antropologia pare a fi o psihologie socială a culturilor zise primitive" (Moscovici, 1997).

Cadru general

În acest capitol, ne-am propus să analizăm ***evoluțiile și tendințele curente*** în studiile din domeniul reprezentărilor sociale (RS), în vederea identificării unor direcții de cercetare care suscită dezbateri la etapa actuală și necesită ***explorări extensive*** **(O1; R1)**. Aceste tendințe și dezbateri teoretice, atât cele pe care le analizăm în acest capitol, cât și cele pe care le dezvoltăm în alte capitole din această lucrare, le prezentăm într-o versiune sintetică în tabelul din **Anexa 2**. Pentru început, vom face o scurtă incursiune în evoluția teoriei reprezentărilor sociale (TRS), analizând originea teoriei, semnificația interpretativă și valoarea aplicativă a acesteia, inclusiv tendințele actuale din acest domeniu, argumentând poziția noastră privind încadrarea unor perspective teoretice într-o viziune eclectică în vederea elaborării unui model explicativ privind geneza *reprezentărilor polemice* și rolul pe care îl au în acest sens *obiectele sensibile* și *dinamicile opoziționale* (modelul va fi discutat în cap. 2). Vom continua cu analiza specificului RS ca produs al gândirii sociale și elementele care stau la baza formării unei reprezentări: obiectele sociale, nexus-urile, themata sau practicile sociale. Ne vom opri și asupra clasificării RS, evidențiind particularități specifice pentru RS hegemonice, emancipative și polemice. Totodată, vom prezenta și câteva exemple de studii, care ilustrează domeniile de cercetare pe care le propunem în lucrare (domeniul socioistoric, sociopolitic și sociomedical). Vom finaliza acest capitol, precizând câteva premise pentru conceptualizarea *reprezentărilor polemice* și a *obiectelor sensibile* în funcție de specificul *relațiilor integrupuri*.

1.1 Teoria reprezentărilor sociale: repere istorice, perspective clasice şi contemporane

Teoria reprezentărilor sociale (TRS), elaborată de S. Moscovici (1961/2008), psiholog social francez de origine română, oferă explicații despre modul în care se produce procesul de elaborare a cunoaşterii sociale privind diverse aspecte ale realităţii, ca rezultat al dinamicilor sociale şi al interacţiunilor intra- şi intergrupale. Preluând conceptul durkheinian de reprezentare colectivă, S. Moscovici dezvoltă teoria sa, abordând RS ca pe un produs colectiv, creat şi re-creat prin intermediul interacţiunilor cu ceilalţi. Autorul menționează că, spre deosebire de reprezentările colective, care sunt mai mult statice, RS sunt *dinamice*, în permanentă schimbare și trans-

formare. Cu alte cuvinte, citând-o și pe I. Marková (2003/2004), am putea spune că RS sunt niște „idei în mișcare". De la apariţia TRS, odată cu publicarea cărţii *La psychanalise, son image et son public* (1961/1976)[6], în deceniile care au urmat, teoria a evoluat într-atât, încât se poate vorbi despre o paradigmă distinctă în cunoaşterea socialului.

Actualmente, TRS nu e doar o simplă teorie a psihologiei sociale, constată cercetătorii preocupaţi de această problematică. Teoria este considerată de mai mulţi autori drept un domeniu **distinct**, **autonom**, **revoluționar**: „o provocare europeană care produce transformări radicale în cunoaștere" (Jahoda, 1988, p. 195), „o paradigmă revoluționară" (Billig, 1991 *apud* Sammut *et al.*, 2015b, p. 3), „un domeniu în expansiune" (Jodelet, 1997, p. 85), „o paradigmă ce deschide o adevărată cale europeană în cunoaşterea lumii sociale" (De Rosa, 1997, p. 205), „studiul RS chiar a început să capete autonomie" (Neculau, 2002, p. 3), „chiar dacă nu e o paradigmă în sensul clasic atribuit de Kuhn paradigmei, nu poate fi neglijat rolul pe care l-a avut TRS în revoluționarea gândirii științifice în domeniul psihologiei cognitive" (Castorina, 2020, p. 1.14).

Identitatea distinctă a TRS rezultă și din plurivalența acesteia, afirmă şi D. Jodelet (1997) care subliniază că teoria „trebuie să se dezvolte printr-o abordare ce respectă complexitatea fenomenelor şi a noţiunii" (p. 93); totodată, I. Marková (2003/2004) consideră că TRS, ca teorie a cunoaşterii sociale, se suprapune cu însuși domeniul psihologiei sociale, „fiind o forţă epistemologică unificatoare pentru întreaga disciplină" (p. 16), iar S. Jovchelovitch (2007) este de părere că prin teoria sa S. Moscovici a apropiat psihologia de științele sociale. După mai mult de șase decenii de la apariția acesteia, teoria nu încetează să suscite interesul cercetătorilor din diverse arii geografice. În acest sens, M. Bauer şi G. Gaskell (2008) constată că în prezent TRS este pentru psihologia socială **„un program de cercetare aflat într-un progres continuu"** (p. 335).

Chiar dacă la momentul apariției, constată G. Jahoda (1988), teza de doctorat a lui S. Moscovici a fost mai puțin remarcată în mediul academic, ulterior, mai cu seamă în anii '80, teoria sa a fost adoptată cu mult entuziasm, suscitând deopotrivă interesul, dar și criticile cercetătorilor. Însă, în pofida tuturor criticilor care i-au fost aduse pe parcurs[7], TRS – *the Beautiful Invention* („o invenţie inspirată", trad.n.), cum a numit-o D. Jodelet (2008) – este, în opinia lui J. Laszlo (1997), alături de psihologia culturală (Bruner, 1991) sau psihologia discursivă (Harre, 1995), una dintre paradigmele dominante ale „celei de-a doua revoluţii cognitive".

Constatăm în acest context că există anumite similitudini în procesul de difuzie și răspândire a TRS și felul în care se produce strategia de influență a minorităților active, o altă teorie a lui S. Moscovici (1976/2011), care descrie tocmai modul în care sunt acceptate și adoptate ideile promovate de grupurile minoritare active în cadrul unei societăți (la început, până a fi acceptate, sunt respinse prin critici, negare și chiar rezistență masivă din partea majorității).

Spre deosebire de teoriile dominante în acea perioadă, axate pe studiul erorilor care survin în procesarea informațiilor – *bias*-urile din cunoașterea comună *versus* cea științifică –, TRS studiază felul în care se modelează și funcționează cunoașterea socială la nivelul grupurilor umane, fără a pune însă în discuție problema corectitudinii acesteia (Kronberger, 2015). Scopul TRS este de a clarifica originile sociale, culturale și simbolice ale comportamentelor individuale. În esenţă, cercetările cu referire la TRS și RS au contribuit semnificativ la elaborarea şi dezvoltarea unei psihologii sociale a cunoaşterii.

În ceea ce privește originea teoriei, A.S. de Rosa (2011) identifică trei surse de inspiraţie din care derivă TRS: teoria cibernetică a informaţiei (Wiener, 1948)[8], cercetările privind atitudinile şi opiniile (dominante în acea perioadă) şi conceptul de reprezentare colectivă (Durkheim, 1898). Pe de altă parte, J. Laszlo (1997) constată că teoria poate fi considerată, prin excelenţă, o emanaţie a gândirii ştiinţifice franceze, menţionându-i aici pe H. Bergson (sistemul dual al memoriei, 1889), C. Levy-Bruhl (antropologia cognitivă, 1910), M. Halbwachs (cadrele sociale ale memoriei, 1925), H. Blondel (constructivismul radical, 1928) sau pe P. Janet (1928) şi J. Piaget (1945) cu versiunea franceză a constructivismului mental. Acest fapt, crede J. Laszlo (1997), ar putea explica într-un fel de ce teoria, timp de câteva decenii, nu a fost în atenția cercetătorilor, la acea vreme fiind încă destul de influentă tradiția școlii americane de psihologie socială. Tot în acelaşi context, R. Farr (1995) – citat de M. Murray (2002) – menţionează că originea teoriei poate fi găsită chiar şi în renumita lucrare a lui W. Wundt, *Wolkerpsychology* (1920). El constată că în această lucrare W. Wundt se referă în mod particular la fenomenul reprezentărilor colective: „aceste produse cognitive, create de o comunitate, nu pot fi explicate doar prin conştiinţa individuală, deoarece implică, în mod prioritar, interacţiunea cu ceilalţi" (*apud* Murray, 2002, p. 655). Totuşi, subliniază M. Murray (2002), influenţa lui E. Durkheim, care a diferenţiat cele două categorii de reprezentări: individuale şi colective, este covârşitoare.

În ceea ce privește valoarea teoriei, I. Marková (2003/2004) evidenţiază două semnificaţii distincte ale TRS, dar care sunt interconectate între ele şi se îmbogăţesc reciproc. În primul rând, este vorba despre TRS ca ***teorie a cunoaşterii sociale*** şi, în al doilea rând, teoria vizează ***studiul şi explicarea fenomenelor sociale*** specifice, conţinute în discursul public. Autoarea îşi justifică demersul, precizând că această diferențiere este necesară din următoarele motive: ca teorie a cunoaşterii sociale, TRS defineşte însuşi domeniul psihologiei sociale, fiind o forţă epistemologică unificatoare pentru întreaga disciplină; cea de-a doua semnificaţie se referă la studiul fenomenelor tematizate în discursul public. În esenţă, mai scrie I. Marková, teoria examinează fenomenele din centrul vieţii sociale şi al realităţilor zilnice, fie ele politice, ecologice, medicale etc.

În acest sens, constatăm că prima accepțiune a teoriei a fost mai puțin elaborată, compa-

rativ cu cea de-a doua. În pofida corpusului valoros de studii privind RS, de departe, cercetările empirice primează în raport cu cele teoretice[9]. Astfel, putem spune că TRS a fost în mod frecvent „aplicată". Acest fapt este cu atât mai curios cu cât, deși intens criticată de-a lungul timpului, teoria a continuat să fie aplicată în numeroase studii empirice. Totuși, criticile nu au dus la abandonarea teoriei, dimpotrivă, au creat premise pentru dezvoltarea acesteia, printre tematicile care încă generează dezbateri la etapa actuală fiind: diferența dintre atitudini și RS, diferența dintre reprezentări individuale și RS, criteriile de definire a grupurilor și comunităților sociale ș.a. (Sammut *et al.*, 2015b).

În aceeași ordine de idei, C. Howarth *et al.* (2011) îndeamnă cercetătorii să regândească modul de utilizare a teoriei și a studiilor despre RS. Autorii constată că sunt mai puține lucrări care să generalizeze cunoașterea în acest domeniu. Cu alte cuvinte, ei subliniază necesitatea de a fi scrise articole, volume sau manuale care să fie utile nu doar cercetătorilor, pentru dezvoltarea unor studii empirice, dar și în scop didactic.[10] Acest fapt este important din două motive: în primul rând, e necesară clarificarea modului de utilizare a teoriei în analiza și înțelegerea fenomenelor sociale de către practicieni și, în al doilea rând, scriu C. Howarth *et al.* (2011), tocmai într-un cadru academic, în timpul prelegerilor universitare, prin discuții și dezbateri, pot origina idei care să ducă ulterior la dezvoltarea teoriei.

Din acest punct de vedere, e necesar să menționăm și câteva direcții notorii care au contribuit de-a lungul timpului la dezvoltarea TRS (*v.* și **Anexa 3**)[11]:

- D. Jodelet inițiază studiul RS din perspectivă antropologică, accentul fiind pus pe influența simbolurilor și a mediului sociocultural;
- J. -Cl. Abric *și colab.* (grupul de la Aix-Provence) elaborează teoria structurală a RS, analizând noțiunile de nod central și sistem periferic, ca elemente de bază în structura unei RS;
- W. Doise *și colab.* (grupul de la Geneva) propun perspectiva sociodinamică în geneza RS, referindu-se la rolul pe care îl are grupul în articularea RS;
- J. Laslo, M. Murray, U. Flick, S. Jovchelovich dezvoltă perspectiva narativă în studiul RS;
- I. Marková analizează implicațiile dialogice în formarea RS ș.a.

Cu certitudine, problematica RS este și în prezent una dintre temele centrale în domeniul psihologiei și nu doar – numeroase cercetări socioculturale se fundamentează pe TRS (Neculau, 2004a; Sammut *et al., 2*015a). Corpusul de cercetări din domeniu, clasice și recente, ne permit, conform expresiei lui W. Wagner (1994), „să ne facem o impresie despre topografia mentală a diverselor societăți și culturi moderne", întrucât studiul RS, după cum subliniază V. Eicher *et al.*

(2011), oferă oportunitatea de a identifica şi de a pune în discuţie diverse probleme societale.

S-au scris relativ multe lucrări la această temă, încât, la o primă analiză, pare oarecum dificil de a surprinde aspecte care ar putea fi dezvoltate. Totuşi, susţine I. Marková, studiul aspectelor lingvistice ale tematizării, polifazia în gândire şi cunoaştere, explorarea genurilor de vorbire şi de comunicare rămân a fi la început de drum. E una din constatările pe care o face I. Marková în *Dialogistica şi reprezentările sociale* (2003/2004), lucrare în care analizează pe larg conceptul de **themata**, evidenţiind problema antinomiilor şi legătura dintre TRS şi specificul istoric şi cultural al comunicării şi dinamicii *Ego-Alter-Obiect*.

În ultimul timp, un interes crescut capătă și studiul conceptului de **polifazie cognitivă**, ce semnifică, după S. Moscovici (1976/2008), coexistența simultană și dinamică a mai multor modalități de gândire și de cunoaștere (de ex., tradițională și modernă, rituală și științifică, logică și euristică etc.). Deși cercetările privind acest concept sunt din ce în ce mai prolifice în această perioadă, totuși încă multe aspecte rămân a fi necunoscute, constată S. Jovchelovitch și J. Priego-Hernández (2015). Respectiv, puține cercetări au fost preocupate de implicațiile sociale și politice ale RS, susțin C. Voelklein și C. Howarth (2005 *apud* Gibson, 2015). Un alt domeniu larg disputat până în prezent este relaţia dintre reprezentări şi memorie socială: RS ale trecutului pot fi abordate ca niște structuri ale memoriei colective, iar evenimentele conservate în memoria colectivă – sub forma unor RS (Neculau, 2001; 2004b; Bar-Tal, 2014 ș.a.).

În viziunea altor autori, **direcțiile de cercetare care necesită explorări extensive** ar mai fi (*v.* și **Anexa 2**): rolul *themata* în generarea unei RS (Moloney *et al.*, 2015), impactul *diversității*, caracteristice comunităților actuale și felul în care este definit în prezent „socialul", implicit criteriile de definire a grupurilor și comunităților sociale (Sammut *et al.*, 2015b), interrelația dintre individual și social în producerea RS (Kalampalikis și Apostolidis, 2021), tipurile de discurs și stilurile argumentative în cazul subiectelor controversate (Castro *et al.*, 2017), modul în care sunt negociate și integrate diverse conținuturi contradictorii în cazul polifaziei cognitive (Martinez, 2018), rolul pe care îl are cercetătorul în studiile privind RS (Flick *et al.*, 2015), relația dintre agnotologie – studiul ignoranței și RS (Jodelet, 2022) ș.a.

Totodată, cercetătorii nu au răspuns suficient la întrebările: care este totuși diferența dintre reprezentările individuale și RS (Sammut *et al.*, 2015b), cum *anumite* RS sunt formate în *anumite* contexte, determinând *anumite* practici sociale (Gibson, 2015, subl. n.), ce influență exercită reprezentările asupra relațiilor intergrupuri într-un anumit context social (Voelkin și Howarth, 2005 *apud* Gibson, 2015), implicațiile proceselor de comunicare asupra dinamicilor relaționale (Duveen, 2008 *apud* Sammut *et al.*, 2015b), cum sunt negociate reprezentările polemice în cadrul interacțiunilor intergrupuri și a controverselor sociale (Howarth, 2006) ș.a.

Pe lângă problemele menţionate de autorii citați, am adăuga în acest context şi nevoia de a clarifica specificul obiectelor de reprezentare, cum sunt articulate aceste obiecte în cadrul interacțiunilor sociale și, respectiv, ce tipuri de reprezentări generează. De altfel, acest fapt a fost remarcat în una din criticile principale aduse TRS de către T. Ibanez (1992). Autorul constată că este insuficient explicat obiectul social și felul în care acesta determină producerea unei RS.

În ceea ce privește încadrarea teoretică din prezenta lucrare, reieșind din perspectivele actuale prezentate în această secțiune, vom adopta mai curând o viziune eclectică în abordarea fenomenului care ne interesează: rolul obiectelor sensibile și a dinamicilor intergrupuri opoziționale în geneza și răspândirea socială a reprezentărilor polemice, exprimând o predilecție pentru perspectiva ***antropologică***, ***dialogică***, ***narativă*** și ***sociodinamică***.

1.2 Localizarea reprezentărilor sociale în sistemul gândirii sociale

Pentru examinarea locului pe care îl ocupă RS în sistemul gândirii sociale, vom analiza ***modelul arhitectural al gândirii sociale***, propus de Cl. Flament şi M.-L. Rouquette (2003 *apud* Feertchak şi Gamby, 2009/2010), care include patru noţiuni esenţiale: *opiniile, atitudinile, RS* şi *ideologia*. În fond, scriu autorii, aceste noţiuni reflectă patru niveluri, ierarhizate după nivelul de abstractizare – de la cel mai puţin abstract la cel mai abstract şi după nivelul de stabilitate – de la mai puţin stabil la cel mai stabil. În acest sens, *opiniile* reprezintă nivelul cel mai puțin stabil și mai puțin abstract, iar *ideologia* – nivelul cel mai stabil şi mai abstract.

Conform acestui model, ***reprezentările*** sunt o manifestare a gândirii sociale, în sensul că exprimă felul în care este reprezentat un aspect al realităţii. Ele reprezintă instanța intermediară între atitudini și ideologie, fiind mai stabile decât atitudinile, cărora le oferă coerenţă, şi mai puţin stabile decât *ideologia*, care le serveşte drept fundament. Începând cu studiul *princeps* elaborat de S. Moscovici, în deceniile care au urmat, s-a discutat mult despre ambiguitatea conceptului de RS (Jahoda, 1988); totuși, în pofida acestui fapt, conceptul a devenit foarte popular (Huguet și Latane, 1996). Mai mult, aveau să afirme W. Doise și A. Palmonari (1996), studiul RS ar trebui să ajungă la o organizare de ansamblu a diverselor teme din câmpul social studiate de psihologi, o noțiune integratoare care ar putea avea rolul pe care l-au avut noțiunile de „geneză” și „dezvoltare” în psihologia copilului.

Conceptul de RS a fost descris pentru prima dată în 1961 de către S. Moscovici, în lucrarea *„La psychanalise, son image et son public”*, în care autorul analizează RS ale psihanalizei în mass media. În acest sens, scrie M. Curelaru (2006), au fost cercetate punctele de vedere a trei tipuri de publicații, cu apartenenţă ideologică diferită: presa de largă difuzare, presa bisericii catolice franceze şi presa comunistă. Scopul acestor studii a fost să identifice formele de comuni-

care şi RS care iau naştere în raporturile de comunicare dintre cei care controlează universul simbolic şi cei care primesc aceste informaţii. Descriind RS ale psihanalizei, S. Moscovici arată cum acestea capătă semnificaţii specifice în diverse segmente ale societăţii franceze. În esență, practica psihanalizei a afectat atât un ansamblu de credinţe promovate de biserica catolică, cât şi ideologia partidului comunist. În acelaşi timp, procesul a avut loc şi invers, întrucât cele două ideologii (catolică și comunistă) s-au mobilizat pentru a contracara perspectiva psihanalitică care devenea din ce în ce mai populară, în acest fel subminându-le fundamentele şi autoritatea. În consecință, S. Moscovici consemnează luări de poziţie variate – de la o compatibilitate deplină între Marx şi Freud până la o totală opoziţie, constată M. Curelaru în lucrarea citată.

S. Moscovici (1997) descrie RS ca fiind mijloace de re-creare a realităţii:

> …este vorba de ceva refăcut, reconstruit mai curând decât ceva construit din nou, dat fiind că, pe de o parte, singura realitate la dispoziţie este aceea care a fost structurată de generaţiile trecute sau de către un alt grup, iar, pe de altă parte, noi o re-producem în lumea exterioară şi nu putem să evităm distorsionarea imaginilor şi a modelelor noastre interioare (p. 61).

RS determină atitudinile, comportamentele sociale și modul în care procesăm informațiile despre diverse fenomene și evenimente din trecut sau din prezent. Conform unei definiții clasice (Jodelet, 1989/1991), RS este întotdeauna reprezentarea a *ceva* (un obiect social), produsă de către *cineva* (un anumit grup social) în raport cu *altcineva* (alte grupuri sociale) (*v.* Fig. 1.1).

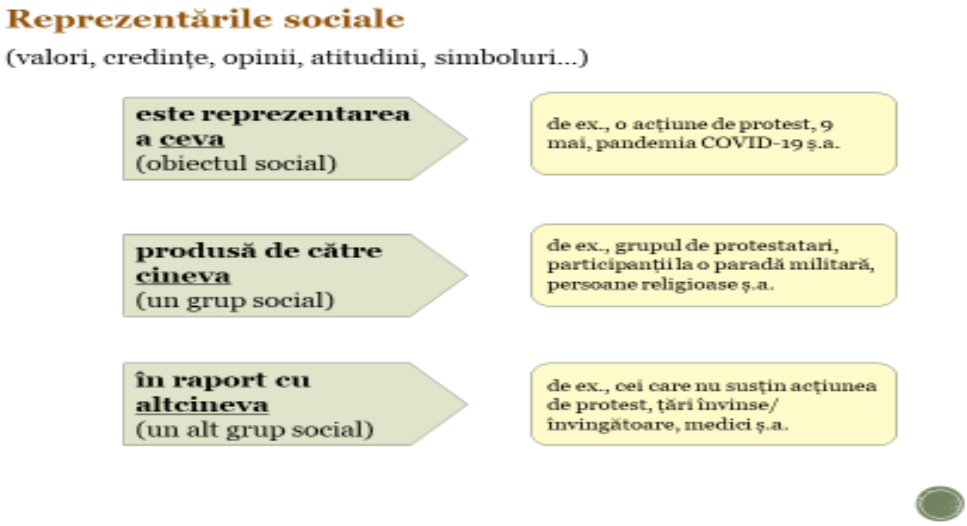

Figura 1.1 Conținut, grup și referențial în definiția reprezentărilor sociale

În această definiție se subliniază natura *socială* a RS, în sensul că, reprezentările nu sunt simple imagini ale unor obiecte sociale: ele devin *sociale* prin condițiile în care se produc; prin funcțiile pe care le exercită în cadrul dinamicilor relaționale; prin procesele de comunicare socială pe care le implică (Jodelet, 1984 *apud* De Rosa, 1994). Respectiv, RS sunt în același timp

sociale și individuale, sunt *sociale* fiindcă se formează în cadrul interacțiunilor cu ceilalți și sunt *individuale,* fiindcă modelează cunoașterea indivizilor particulari (Howarth *et al.,* 2014).

În aceeași ordine de idei, D. Rose *et al.* (1995) subliniază că RS nu pot fi abordate doar ca simple producții simbolice ale indivizilor luați separat, ele sunt în primul rând entități sociale și culturale. Ele sunt produse ale contextului (istoric, politic, economic etc.) și sunt expresia practicilor sociale. Din acest punct de vedere, reprezentarea, după M.-L. Rouquette (1994/2002), se manifestă în mod complex şi plural: ea ţine în acelaşi timp de cunoaştere, de teorie, de credinţă şi de atitudine. Ea exprimă un anumit sistem de valori, o anumită experienţă a lumii care nu se disociază de interpretarea ei și presupune punerea în practică a unei anumite etici. Reprezentarea absoarbe trecutul pentru a organiza viitorul, mai scrie M.-L. Rouquette.

Ancorarea și obiectivarea

Procesul de elaborare a unei reprezentări se produce prin mecanismele tipice de ancorare și obiectivare. Atunci când primesc informaţii noi, menționează S. Moscovici (1984), indivizii au tendinţa de a le integra, prin mecanismele de „ancorare" şi „obiectivare", în schemele cognitive preexistente. Fiecare obiect social, scrie W. Doise (1997), este evaluat prin prisma unor criterii exclusive: bun-rău, pozitiv-negativ, acceptabil-non-acceptabil etc. De exemplu, cum se manifestă aceste procese în cazul RS ale schimbărilor climatice: *ancorarea* (schimbările climatice sunt asociate cu conținuturi familiare: catastrofă, calamitate naturală) și *obiectivarea* (personificarea, asocierea cu o persoană sau cu un grup concret: în cazul schimbărilor climatice, în SUA, cu Al Gore). Cunoașterea deja existentă și experiențele din trecut sunt schemele prin care sunt evaluate și integrate noi idei și conținuturi nefamiliare.

Ancorarea, scrie S. Moscovici (1984), este procesul prin care „nefamiliarul" (necunoscutul) despre persoane, fenomene sau evenimente este categorizat, clasificat, numit, prin raportarea la ceea ce este deja familiar în mintea subiecților. Astfel, „nefamiliarul" capătă un nume, ceea ce permite să fie comunicat și discutat în cadrul interacțiunilor sociale etc. Tot ceea ce nu este clasificabil, ce nu are un nume, rămâne străin și, prin urmare, amenințător (Galii *et al.,* 2009).

W. Doise *et al.* (1993 *apud* Doise, 1997) au diferenţiat patru faze ale procesului de ancorare: „ancorarea psihologică" (1) RS este concepută ca o hartă colectivă, comună pentru un anumit grup social; (2) RS este concepută ca un principiu organizator al diferenţelor individuale în raport cu un referenţial comun pentru întregul grup social şi „ancorarea sociologică"; (3) RS este raportată la specificul cultural; (4) RS este raportată la specificul relaţiilor intergrupuri (esenţiale în acest caz sunt procesele de comparare socială şi identitate).

Procesul ancorării are la bază câteva mecanisme (*cf.* Höijer, 2011): etichetarea, ancorarea

afectivă, ancorarea tematică, ancorarea metaforică și ancorarea prin antinomii (*v.* Tab. 1.1).

Tabelul 1.1 Mecanisme ale ancorării

Etichetarea	**„a da un nume”**: de ex., un nou grup politic poate fi numit „terorist”, o nouă boală – „boala neagră a timpului nostru” etc., elaborări deloc neutre, în funcție de anumite stereotipuri;
Ancorarea afectivă	**conexiuni cu emoții deja cunoscute**: de ex., în mass media, schimbările climatice sunt legate de emoții precum, frică, vină, speranță etc.;
Ancorarea tematică	**conexiuni cu teme cunoscute**: de ex., în mass media, temele proeminente în analiza comportamentului environmental sunt individualizarea și naționalizarea;
Ancorarea metaforică	**conexiuni la nivel metaforic**: de ex., cele mai frecvente metafore întâlnite în mass media sunt cele legate de metafora războiului;
Ancorarea prin antinomii	**antinomiile sunt surse de tensiune și conflict care provoacă dezbateri publice și dezvoltă noi RS**: de ex, discursul despre schimbările climatice se organizează în jurul antionomiilor: certitudine-incertitudine, amenințare-speranță, global-local ș.a.

Obiectivarea, după S. Moscovici (1984), este procesul prin care un conținut abstract este încadrat în ceva concret, comunicarea având un rol esențial în acest proces. Prin obiectivare, semnificațiile privind obiectul social sunt exprimate sub forma unor imagini sau propoziții cunoscute; adică, concepte noi, idei sau evenimente sunt obiectivate în conținuturi care sunt inteligibile pentru indivizi, astfel fiind facilitat procesul de producere a semnificațiilor sociale (Sammut *et al.,* 2015b). Procesul obiectivării are trei etape și se caracterizează prin două mecanisme (*cf*. Galii *et al.,* 2009; Höijer, 2011, *v.* Tab. 1.2).

Tabelul 1.2 Etale și mecanisme ale obiectivării

Etape	
Construirea selectivă	selectarea de informații, fiind reținute unele și respinse altele
Schematizarea structurantă	formarea unui nucleu figurativ, cu elemente esențiale pentru un anumit grup
Naturalizarea	elementele nucleului figurativ devin concrete, observabile și evidente, orientând percepțiile, judecățile și conduitele indivizilor
Mecanisme	
Obiectivarea afectivă	prin imagini cu un puternic impact emoțional – de ex., urșii polari, victime inocente ale încălzirii globale (în cazul RS despre schimbările climatice)
Personificarea	asocierea cu celebrități, politicieni, experți etc.

M. Bauer și G. Gaskell (1999) au propus un model ce descrie **procesul de elaborare a unei RS** (*v*. Fig. 1.2), luând în considerare trei caracteristici ale acestora: RS se formează în cad-

rul unor sisteme comunicaționale; RS sunt alcătuite din conținuturi structurate care au funcții diferite în cadrul sistemelor comunicaționale; RS sunt încorporate în conduite zilnice, cogniții individuale, comunicarea formală și informală (*cf*. și Cojocaru și Guțu, 2022).

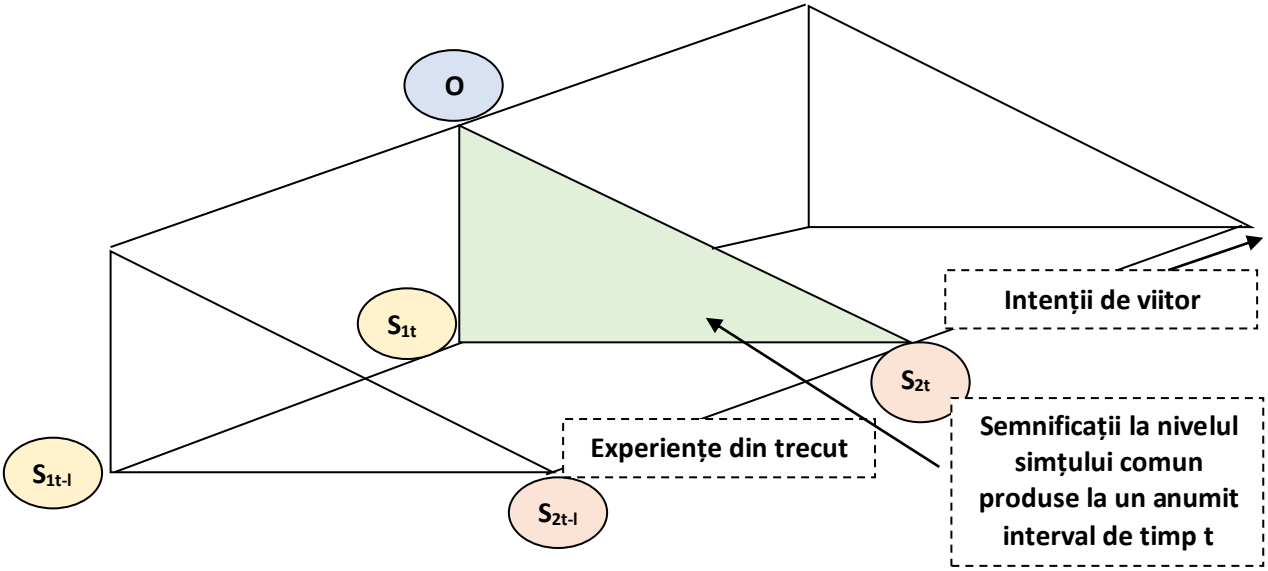

Figura 1.2 Modelul reprezentării sociale (după Bauer și Gaskell, 1999).

Autorii susțin că, în faza primară a unei RS sunt implicate următoarele elemente: cel puțin doi subiecți (S_1 și S_2) care împărtășesc viziuni cu referire la un obiect social (O). Această triadă (S-O-S) constituie faza primară în elaborarea unor semnificații. Procesul de producere a unor semnificații implică întotdeauna relația cu „Ceilalți", ele sunt elaborate cu referire la un „Celălalt", la experiența din trecut pe care a avut-o persoana în relație cu alți indivizi și în funcție de intențiile (proiectele) de viitor. Tot în acest sens, W. Wagner (2015) argumentează că reprezentările se exprimă prin acțiuni, credințe și discursuri; ele sunt holomorfice, în sensul că permit desfășurarea unor interacțiuni sociale prestabilite, consensuale, cu *Celălalt* – anticiparea acțiunilor celorlalți și concretizarea semnificațiilor prin cooperarea cu alții.

Polifazia cognitivă

În analiza procesului de formare a unei RS și ulterior a conținutului acesteia este esențial de a integra și conceptul de ***polifazie cognitivă,*** care exprimă coexistența simultană și dinamică a mai multor modalități de gândire și cunoaștere (de ex., tradițională și modernă, științifică și rituală, logică și euristică etc.) (Moscovici, 1976/2008). După S. Jovchelovitch (2007), polifazia cognitivă este o situație în care coexistă diferite moduri de cunoaștere, fiecare având diferite raționalități, dar care „conlocuiesc" împreună în universul cognitiv al individului sau al grupului. În cazul polifaziei cognitive, indivizii ca și cum ar tolera diferențele dintre diferite cunoașteri, încercând să le integreze într-un sistem coerent.

Polifazia cognitivă este similară într-un fel cu disonanța cognitivă (Festinger, 1957): dacă în situații de disonanță cognitivă individul încearcă să mențină starea de consonanță și echilibru, negând, ignorând sau evitând orice informații care ar putea crea dezechilibru la nivel cognitiv, atunci în cazul polifaziei cognitive indivizii încearcă să concilieze diverse conținuturi care pot fi contradictorii (Martinez, 2018). Dacă în cazul disonanței cognitive contează mai mult consistența internă la nivel individual, scrie R. Martinez (2018), atunci în cazul polifaziei cognitive consensul social este mai important. Lipsa de contradicție, scrie autoarea, citându-l pe S. Moscovici (1976/2008), presupune a evita un eventual conflict cognitiv la nivel social sau individual și prezervarea uniformității, implicit a se asigura că opiniile și judecățile converg în jurul unui punct de echilibru. În viziunea lui S. Moscovici (1976/2008), în cazul polifaziei cognitive, indivizii sunt la fel ca pacienții care, după ce au consultat mai mulți specialiști, trebuie să ia ei înșiși o decizie cu referire la diagnosticul bolii și să facă un prognostic privind evoluția acesteia (*apud* Martinez, 2018).

Cum fac față indivizii unor conținuturi contradictorii și, mai ales, cum se raportează la anumite inconsistențe cognitive? R. Martinez (2018) consideră că toleranța la contradicții este determinată de anumite diferențe interculturale și individuale (nevoia de consistență cognitivă, preferința pentru coeziune socială sau pentru conservarea identității, lipsa de conștientizare a eventualelor contradicții sau ignorarea acestora ș.a.).

S. Jovchelovitch și D. Priego-Hermandez (2015) disting trei tipuri de polifazie cognitivă: 1) *selectivă* (conținuturile diferite sau contradictorii sunt prezente, însă acestea sunt activate selectiv în funcție de context); 2) *hibridă* (conținuturile diferite sunt utilizate simultan și sunt integrate, completându-se) și 3) *de substituție* (conținurile sunt alese separat în funcție de obiect).

Exemple de polifazie cognitivă. Polifazia cognitivă se manifestă deseori atunci când se confruntă diferite culturi, scrie R. Martinez (2018). De exemplu, W. Wagner *et al*. (2000) au identificat ilustrări ale polifaziei cognitive în ceea ce privește etiologia și tratamentul tulburărilor psihice în nordul Indiei, unde practicile medicinii occidentale se confruntă cu tradițiile locale de ayurveda, tantra și bhuta-vidya privind sănătatea mentală; la fel, D. Priego-Hermandez (2017) a constatat situații de polifazie la adolescentele din Mexic cu referire la problemele legate de sănătatea sexuală – contradicții între cunoașterea biomedicală *versus* cunoașterea populară; iar S. Jovchelovitch și M. Gervais (1999) au studiat interacțiunile dintre medicina tradițională chineză și cea occidentală la rezidenții chinezi din Anglia (*apud* Martinez, 2018).

RS sunt în continuă schimbare și transformare. După C. Guimelli (1993), condițiile care atrag **transformarea unei RS** sunt: 1) apariția unui eveniment cu implicații esențiale pentru un grup social (un eveniment este considerat semnificativ pentru un anumit grup când are profunde

implicații pentru istoria acelui grup); 2) modifcarea circumstanțelor externe legate de obiectul reprezentării, ceea ce atrage după sine schimbarea practicilor sociale care susțin RS (practicile nu mai sunt pertinente în noile condiții) și 3) schimbarea este considerată *ireversibilă* de către grup (în acest caz, așa cum întoarcerea la *statu quo*-ul de dinainte este percepută drept imposibilă, schimbarea conținutului RS este inevitabilă).

Astfel, procesul de transformare a RS este descris de C. Guimelli (1993) în felul următor:

- dacă cele trei condiții sunt întrunite și practicile sociale obișnuite se modifică treptat, fiind înlocuite cu noi practici care devin din ce în ce mai frecvente, acest fapt facilitează adaptarea indivizilor la noile circumstanțe sociale;
- dacă noile practici nu sunt în contradicție cu RS deja existente, vor fi activate scheme cognitive corespunzătoare care vor permite legitimarea acestora și integrarea în universul cotidian obișnuit, implicit în conținutul RS;
- frecvența noilor practici crește, inclusiv în discursurile subiecților – se vorbește tot mai frecvent despre acestea și
- schemele activate sunt integrate într-un tot unitar – nucleul central.

Analizând câmpul de cercetare cristalizat în jurul noţiunii de RS, D. Jodelet (1997) evidențiază trei caracteristici ale RS: *vitalitatea, transversalitatea* şi *complexitatea*.

Vitalitatea se referă la bogăţia noţiunii, măsurabilă prin diversitatea de dezbateri şi perspective pe care le suscită. La fel, situată la interfaţa dintre psihologic şi social, noţiunea are vocaţia de a interesa mai multe ştiinţe socioumanistice, s-a dovedit a fi prolifică atât în psihologia socială, cât şi în sociologie, antropologie, istorie sau psihanaliză, fiind studiate raporturile ei cu ideologia, cu sistemele simbolice, atitudinile sociale sau cu imaginarul social. Şi de aici, consideră D. Jodelet, această pluralitate de discipline în studiul RS conferă cercetării acestora un statut transversal. Caracterul complex al RS, observă D. Jodelet, derivă din dificultăţile de definire a noţiunii şi a fenomenelor pe care le tratează. Astfel, precizează cercetătoarea franceză, RS trebuie studiate articulând elementele afective, mentale şi sociale, integrându-le alături de cunoaştere, de limbaj şi de comunicare, luând în calcul raporturile sociale ce afectează reprezentările şi realitatea materială, socială şi ideatică.

1.3 Tipuri de reprezentări sociale: tipologia lui S. Moscovici (1988)

Cercetările teoretice din domeniul RS s-au concentrat în mod special asupra clarificării modului de organizare și structurare a conținutului unei RS și mai puțin asupra identificării unor tipuri de reprezentări. O încercare de clasificare a RS aparține chiar autorului TRS, S. Moscovici evidențiind, în funcție de relațiile intergrupuri și de gradul de împărtășire socială, trei tipuri:

reprezentări hegemonice, reprezentări emancipative și *reprezentări polemice*. Primul tip exprimă conținuturi consensuale pentru întreaga societate, celelalte două sunt rezultatul circulației cunoașterii și aparțin unor subgrupuri care se pot afla în relații conflictuale cu restul societății. Se constată, totuși, că S. Moscovici (1988) oferă doar o descriere succintă în acest articol, la pp. 221-222, și din motive pe care nu le cunoaștem nu a mai revenit ulterior la această clasificare. Astfel, această clasificare a rămas cumva în umbra unor dezbateri teoretice ale momentului.

În opinia lui S. Moscovici (1988), ***reprezentările hegemonice*** sunt dominante, uniforme, coercitive și sunt împărtășite de un grup majoritar (un partid, o comunitate sau o națiune) sau sunt impuse de un grup dominant. Ele nu sunt formate în cadrul grupului, ci sunt transmise în conținuturi deja prestabilite. Sunt reprezentări consensuale, indiscutabile și prevalează în majoritatea practicilor simbolice și afective ale grupului. Din acest punct de vedere, sunt similare ideologiilor sau reprezentărilor colective (Durkheim, 1898 *apud* Moscovici, 1988) și rămân relativ neschimbate un timp îndelungat. Făcând referire la teoria nucleului central, C. Howarth (2011) consideră că reprezentările hegemonice corespund mai curând nucleului central, unde se află elementele cele mai stabile din structura unei RS, elemente care sunt determinate istoric și ideologic, ceea ce face ca aceste reprezentări să fie extrem de rezistente la schimbare de-a lungul timpului. Pot fi regăsite în legi, regulamente sau în curricula școlară (Castro și Mauro, 2016). Având o influență normativă puternică asupra membrilor unui grup (Montiel și Guzman, 2011), aceste reprezentări definesc identitatea unui grup și legitimează ierarhiile sociale, relațiile de putere și de dominare (Augoustinos și Riggs, 2007). Respectiv, afilierea la un grup social semnifică în același timp și acceptarea RS hegemonice ale acelui grup (Ben-Asher, 2003).

J. Liu *et al.* (1999) menționează că reprezentările hegemonice se întâlnesc în special în societățile omogene, în care conflictele intergrupuri sunt reduse. Exemple de studii care analizează reprezentări hegemonice: reprezentarea istoriei din manualele școlare (Howarth, 2006), reprezentarea genului la copii (Duveen și Llord, 1993), reprezentarea sionismului (Ben-Asher, 2003) sau reprezentarea religiei în societățile premoderne (Glăveanu, 2009).

Reprezentările emancipative, scrie S. Moscovici (1988), corespund intereselor unui grup minoritar care, în timp, ar putea fi acceptate la scară largă. Deși pot fi într-un fel autonome, nu intră în contradicție cu cele hegemonice (Ben-Asher, 2003). Sunt niște viziuni complementare ale unor subgrupuri din cadrul unei societăți cu referire la un anumit fenomen, care circulă la nivel social fără a intra în conflict unele cu altele și fără a crea disensiuni la nivelul relațiilor intergrupuri. Drept exemplu, ar fi reprezentările științifice despre sănătate și boală care sunt treptat preluate și acceptate de populație. Acest tip este ilustrat de S. Moscovici prin studiile despre RS ale bolii mentale (Jodelet, 1983; Herzlich, 1982). În cazul acestor reprezentări, experiența și

viziunile medicilor se împletesc cu cele ale oamenilor simpli, abordările tradiționale, cu cele alternative. Un alt exemplu de studiu privind dinamica unei reprezentări emancipatice este cel cu referire la RS a conservării biodiverstății (Mauro și Castro, 2012). Reprezentările emancipative se dezvoltă într-un context de cooperare intergrupuri, constată J. Vala *et al.* (1998).

Respectiv, ***reprezentările polemice*** sunt reprezentările ce apar în cadrul unui conflict social și sunt determinate de relațiile intergrupuri antagoniste. Deseori sunt exprimate ca un gen de dialog cu un interlocutor imaginar. Reprezentările polemice apar în cadrul unui context intergrupuri tensionat și, dată fiind natura conflictuală a acestora, nu sunt împărtășite de întreaga societate. Ele reprezintă încercarea unui grup minoritar de a schimba reprezentările hegemonice, având un rol esențial în producerea schimbărilor sociale (Zamperini *et al.,* 2012). După J. Liu *et al.* (1999), reprezentările polemice sunt deja un indicator al conflictelor sociale și, spre deosebire de cele hegemonice, apar în cadrul societăților neomogene. Reprezentările polemice ale grupurilor în conflict se fundamentează pe ancorări diferite, opuse, care se exclud reciproc (Montiel și Guzman, 2011). La nivel societal, aceste reprezentări pot avea mai curând un statut periferic, marginal, fiind considerate niște viziuni care nu merită a fi luate în considerare (McCright, 2007 *apud* Jaspal *et al.,* 2014). Din acest punct de vedere, reprezentările polemice se prezintă și ca un mod de contestare a statusului unui grup într-o societate (Deaux și Villey, 2007).

Reprezentările polemice se transmit prin mecanisme tipice procesului de propagandă. Propaganda, subliniază S. Moscovici (1961/2008), este un mod de exprimare a unui grup aflat în conflict cu alte grupuri sociale și este orientată spre acțiune și mobilizare. Aceste reprezentări sunt fundamente în primul rând pe *credințe,* mai precizează S. Moscovici (1998/2000 *apud* Psaltis *et al.,* 2017). Autorul ilustrează acest tip de reprezentare prin studiul privind RS a marxismului în Franța – există diferite versiuni ale acesteia în funcție de relațiile dintre diferite grupuri, de ex., dintre comuniști și liberali. Un alt exemplu este studiul lui de S. Ben-Asher (2003) – RS a serviciului militar naval în Israel, elementele polemice fiind legate de riscurile la care se expun militarii din serviciul naval care își desfășoară activitatea în apele poluate ale râului Kishon.

RS hegemonice mai pot fi numite, conform lui E. Joffe (1995), *reprezentări dominante*, respectiv, cele polemice – *reprezentări rezistente*. Alte expresii, utilizate de către cercetători în diverse studii și apropiate semantic de conceptul de „reprezentare polemică" ar mai fi: *„contested representations"*/ „reprezentări contestate" (Spooner, 1996; Frigerio, 2000; Augustinos și Penny, 2001), *„problematic representations"*/ „reprezentări problematice" (Ha, 2015; Wagoner, 2015) sau *„controversial representations"*/ „reprezentări controversate" (De Rosa *et al.*, 2019).

De exemplu, C. Howard (2006) vorbește despre diferența dintre reprezentările hegemonice și alte tipuri de reprezentări, pe care autoarea le numește „opoziționale": această contrapunere

reflectă în fond relațiile de dominare în cadrul societății (cine domină și cine este dominat). Totodată, autoarea subliniază că tocmai tensiunile care se creează, dată fiind existența diferitor RS, oferă posibilitatea pentru comunicare, negociere, rezistență, transformare sau inovare. Tot în acest sens, K. Deaux (2007) constată faptul că, dacă o reprezentare este considerată emancipativă sau polemică, aceasta are profunde implicații asupra relațiilor intergrupuri și asupra modului în care membrii unui grup social se percep pe ei înșiși în raport cu alte grupuri.

În cadrul unui studiu (Cojocaru, 2006a; Cojocaru 2018), fără a ne propune o clasificare anume, ci doar în scop empiric (cu referire la sursele de date din care am „extras" conținutul reprezentațional), am diferențiat două tipuri de RS: ***„RS transmise"*** și ***„RS trăite"***. Primul tip se referă la RS derivate din conținuturi furnizate de surse mass media, iar cel de-al doilea – din istorii orale, obținute din interviurile cu persoanele care au participat la studiu. În acest sens, credem că „RS transmise" ar fi într-un fel similare cu cele hegemonice din clasificarea lui S. Moscovici, în special atunci când vorbim de un univers mediatic controlat; iar cele „trăite", în funcție de relațiile și comunicarea intergrupuri, respectiv, de gradul de conflictualitate pe care îl pot genera la nivel social, ar putea fi încadrate fie în categoria celor emancipative, fie a celor polemice.

S. Moscovici (1988) mai constată că în societățile moderne, RS sunt în mod frecvent mai curând *emancipative* (în cazul unui schimb liber de idei și de informații dintre grupurile sociale) sau *polemice* (în cazul unui conflict dintre grupuri sociale cu viziuni antagoniste), respectiv reprezentările hegemonice sunt asociate cu stabilitatea la nivel social, iar cele emancipative și cele polemice – cu schimbarea socială. În același timp, mai scrie S. Moscovici, societățile moderne se caracterizează printr-o diversitate de grupuri sociale, care dezvoltă reprezentări despre sine și despre ceilalți, numite „reprezentări alternative", care, după A. Gillespie (2008), pot fi contradictorii, polemice, contestate în diverse interacțiuni sociale. Reprezentările alternative nu sunt propriu zis reprezentări ale altor grupuri sociale, ci conținuri reprezentaționale atribuite unui *Altul social*, real sau imaginar. În asemenea cazuri, precizează A. Gillespie (2008), de contrapunere a unor viziuni divergente ale grupurilor care intră în contact, membrii unui grup utilizează diverse „bariere semantice" care pot limita sau chiar bloca comunicarea cu alții.

În mod similar, J. Wertsch (2002 *apud* Wagoner, 2015) argumentează cum reprezentările alternative privind trecutul ingroup-ului sunt integrate în conținutul reprezentațional exprimat de membrii acelui grup. Astfel, conținutul reprezentării se exprimă fie „dialogic" (în acest caz, reprezentările alternative sunt integrate într-un gen de dialog cu un altul imaginar), fie „monologic" (în acest caz, reprezentările alternative sunt recunoscute, însă sunt trecute „sub tăcere").

O analiză comparativă a tipurilor de RS *(hegemonice, emancipative* și *polemice)* o prezentăm și în **Anexa 4**.

1.4 Jaloane constitutive în analiza unei reprezentări sociale: obiecte sociale, *nexus*-uri, *themata* și practici sociale

Ab initio, analiza preliminară a unei RS, în vederea investigării ulterioare a acesteia, necesită examinarea *obiectului social* care generează procesul reprezentațional, inclusiv a unor *nexus*-uri, *themata* comunicaționale și practici sociale legate de obiectul social, ca niște jaloane constituente în procesul de construcție a acestei reprezentări. Acest fapt ne ajută să înțelegem mai bine cum se articulează structura și conținutul RS studiate (de ex., de ce sunt prezente anumite categorii asociative și semnificații) și care sunt sau care ar putea fi implicațiile sociale ale acestei reprezentări în cadrul unor dinamici intergrupuri. Dat fiind rolul pe care îl au în formarea unei RS, în cele ce urmează vom analiza specificul acestor jaloane – obiecte sociale, *nexus*-uri, *themata* și practici sociale.

Obiecte sociale

Să clarificăm mai întâi ce este un ***obiect social***. Fenomenele care alcătuiesc câmpul social al unui grup pot fi definite ca obiecte sociale (de ex., pandemia COVID-19, schimbările climatice, războiul din Ucraina ș.a. pot fi considerate obiecte sociale).

M.-L. Rouquette (1994/2002) descrie obiectul social ca fiind constituit dintr-un ansamblu elaborat al practicilor interumane care include discursuri referitoare la aceste practici şi care au drept scop interpretarea, judecata, evocarea, naraţiunea sau transformarea. Prin urmare, mai scrie M.-L. Rouquette, obiectul social poate fi conceput în primul rând ca referent al unei pluralităţi de discursuri centrate pe social şi determinate de acesta. Ceea ce se spune despre un obiect social îi este în parte constitutiv, în sensul că îl atestă, decurge din el şi îl construieşte. Realitatea conceptibilă a unui obiect social, precizează cercetătorul francez, este ansamblul enunţurilor legate de el: tăcerea poate fi şi ea o absenţă care trimite la o semnificaţie vădită. Totuși, așa cum vom argumenta în una dintre secțiunile ulterioare (§ 1.5), nu orice obiect social poate genera și apariția unei RS, adică să devină un obiect de reprezentare, sunt necesare anumite condiții pe care trebuie să le întrunească acesta.

Nexus-uri: definiție, caracteristici, exemple

De ce este important să examinăm și ***nexus***-urile în analiza unei RS? Nexus-ul are două caracteristici esenţiale: predominanţa afectului şi aspectul mobilizator. Fiind o dimensiune a RS, *nexus*-ul corespunde nucleului central din structura reprezentării (*v.* teoria nucleului central, Abric, 1997) şi exprimă valoarea afectivă a acestuia (Rouquette, 1994/2002), mai exact dimensiunea afectivă a RS în raport cu mobilizarea mulţimilor (Campos şi Rouquette, 2000 *apud* Wolter, 2009/2010). Cu alte cuvinte, pentru a înțelege impactul afectiv și simbolic al unei RS

asupra grupurilor sociale, este esențial să vedem și care i-ar fi forțele mobilizatoare (*nexus*-urile) la nivel intergrupuri.

Cert este că în studiile privind cunoașterea socială, implicit în studiile privind RS ca formă de manifestare a cunoașterii sociale, conceptul de *nexus* este unul central. În urma unei inventarieri a studiilor referitoare la *nexus*-uri, R. Wolter (2009/2010). delimitează trei tipuri de cercetări care au utilizat acest concept: (1) cercetări empirice asupra *nexus*-urilor; (2) cercetări care recurg la acest concept pentru a înţelege un eveniment din trecut sau prezent şi (3) cercetări care menţionează conceptul în legătură cu alte forme ale gândirii sociale.

Termenul ***nexus*** a fost introdus de M.-L. Rouquette (1988) pentru a desemna nodurile afective și prelogice, comune unui număr mare de indivizi dintr-o anumită societate și care explică comportamentele colective de mobilizare (*apud* Rouquette, 1994/2002). Sunt „noduri”, în sensul că asociază şi conectează mai multe atitudini, sunt „afective şi prelogice”, întrucât prin invocarea unuia dintre aceşti termeni mobilizatori, se produce instantaneu o respingere sau o adeziune, ceea ce nu lasă loc nici raţionalităţii, nici reflecţiei, scrie R. Wolter (2009/2010). Conform autorului, *nexus*-urile sunt obiecte sociale caracterizate printr-o valenţă afectivă puternică şi un nivel de cunoaştere scăzut.

Nexus-ul se exprimă cel mai adesea sub forma unor termeni abstracţi, indiscutabili pentru o comunitate dată, se formulează prin opinii clare, luări de poziţii ferme sau sloganuri mobilizatoare; indivizii nu ezită în faţa unui *nexus*, ci se manifestă în legătură cu acesta fie pro, fie contra (Wolter, 2009/2010.). Au o puternică dimensiune simbolică și coezivă, sunt inserate în memoria colectivă și pot masca diferențe și divergențe intra- și intergrupuri atunci când sunt activate, anulând dezbaterile și conflictele sociale (Lo Monaco, 2009/2010). În cadrul unui studiu realizat de G. Lo Monaco *et al*. (2008), s-a constatat anularea efectului de „oaie neagră a grupului” atunci când sunt activate *nexus*-uri împărtășite și de membrii devianți (*apud* Lo Monaco, 2009/2010). La nivel discursiv, scrie M.-L.Rouquette (1994/2002), acţiunea *nexus*-urilor este însoţită adesea de o retorică a emfazei – unul dintre aspectele cele mai evidente ale „limbii de lemn”: proclamaţii politice solemne, adeziuni de credinţă grandilocvente, sloganuri categorice, imnuri naţionale excesive, reamintirea principiilor, repetiţii sistematice etc.

Nexus-urile sunt mobilizate în special în situaţii de criză, odată cu apariţia unor evenimente neobişnuite (conflicte, ameninţări colective etc.), reale sau imaginare, şi exercită o anumită presiune asupra conduitelor individuale şi ale mulţimii (Rouquette, 1994/2002). În acest fel, scrie M.-L. Rouquette (1994/2002), conceptul de *nexus* reprezintă o formaţiune explicativă a comportamentelor frecvent întâlnite în câmpul psihologiei colective și al psihologiei politice. Opiniile, luările de poziţii, propaganda, mobilizările, sloganurile sau zvonurile, constată autorul,

fac manifestă existenţa şi pregnanţa nucleelor de sensuri iraţionale ce au valoare de sistem de referinţă pentru o comunitate dată, într-o epocă dată: „patria”, „revoluţia”, „dreptatea”, „poporul” etc. Aceşti termeni, menționează M.-L. Rouquette (1994/2002), destul de numeroşi într-o anumită perioadă istorică, nu reprezintă simple eventualităţi ale lexicului, realitatea lor cognitivă şi colectivă exercită o presiune asupra conduitelor individuale şi ale mulţimii, mergând până la a le împinge, uneori, la sacrificiu sau la crimă, „ei acoperă grămezi de cadavre şi mii de visuri” (p. 59). De exemplu, termenul „patrie” poate avea un asemenea rol mobilizator: toţi se regăsesc în acesta, indiferent de orientarea politică sau clasa socială (Wolter, 2009/2010) – *„Patria este în primejdie”* sau *„Să ne salvăm ţara”* sunt expresii cu un potențial enorm de mobilizare. În spațiul sovietic, *„Marele război pentru apărarea Patriei”* reprezintă un nexus cu un asemenea impact, atât în perioada celui de-al II-lea război mondial – pentru intensificarea mobilizării, cât și după încetarea războiului – pentru menținerea unui potențial de mobilizare.

M.-L. Rouquette (1994/2002) evidențiază o serie de caracteristici și proprietăți ale nexus-urilor, pe care le prezentăm rezumativ în tabelul 1.3.

Tabelul 1.3 Caracteristici și proprietăţi ale nexus-urilor

Caracteristici	**Proprietăţi**
• ele sunt în mod metaforic „noduri”, în măsura în care leagă între ele mai multe atitudini, făcându-le convergente sau cel puţin interdependente; • ele servesc drept justificări şi repere pentru o întreagă serie de judecăţi, angajamente şi acțiuni publice: „patriotismul” sau „internaţionalismul”, „conservatorismul” sau „progresismul”, „stânga” sau „dreapta” etc.; • aceste noduri au o polaritate afectivă net marcată şi ocazional intensă, ele cristalizează valori sau contravalori, impun ataşamentul sau repulsia, furnizând criterii de adeziune sau de respingere; • aceste noduri sunt prelogice, deoarece se formează şi se activează înainte de intervenţia raţionalităţii, ele sunt afectate de critici sau de punerile sub semnul întrebării, sunt impenetrabile faţă de îndoieli.	• nu sunt o elaborare a realului, ci o elaborare a imaginarului social; • au un caracter colectiv, deoarece sunt împărtăşite de cea mai mare parte a membrilor unei grupări sociale sau chiar a unei naţiuni la un moment dat; • atunci când sunt mobilizate, operează o mascare a diferenţelor inter- şi intragrupale care sunt în mod obişnuit constatate sau accentuate – ele adună la un loc, cel puţin temporar, unifică într-o comunitate mai largă un ansamblu eterogen de clase, de categorii şi de grupuri; • sunt determinate istoric, iar ameninţarea, reală sau presupusă, poate fi o condiţie a activării *nexus*-urilor: sunt intensificate mai ales în perioade de criză, pericol sau conflict și reprezintă expresia mobilizatoare a unei ideologii polemice asupra acțiunilor colective; • sunt desemnate printr-un termen unic, care le exprimă în totalitate; acest termen nu are echivalent care ar putea să i se substituie în uzajul lingvistic, astfel „nebun”, de exemplu, este foarte diferit de „bolnav mintal”.

Exemple de nexus-uri: Nexus-ul nazist

Nexus-ul este un instrument teoretic care facilitează înţelegerea unor evenimente istorice, dar şi contrariul este posibil – utilizarea istoriei pentru a înţelege mai bine *nexus*-urile în special şi gândirea socială în general (Wolter, 2009/2010). Cu alte cuvinte, *nexus*-urile sunt etichete aflate în relaţie cu istoria, notează R. Wolter (2009/2010): este imposibil să înţelegem efectul termenului „nazist" asupra francezilor la sfârşitul secolului XX fără a face aluzie la evenimentele care s-au derulat în Europa din 1933 până în 1945.

În cercetarea *nexus*-ului nazist, M.-L. Rouquette (1994/2002) a prezentat unui grup de 37 de studenţi (împărțit ulterior în trei categorii) opt afirmaţii din programul electoral al NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – Partidul Naţional Socialist German). În chestionarul distribuit unui număr de 12 persoane, afirmaţiile au fost asociate cu „un partid politic" (grup de control), în chestionarul distribuit altor 12 subiecţi propoziţiile au fost asociate cu „partidul naţional-socialist", iar în chestionarul distribuit altor 13 subiecţi afirmaţiile au fost asociate cu „partidul nazist". Fiecare afirmaţie prezentată subiecţilor a fost evaluată pe o scala Likert în 5 puncte, mergând de la „acord total" la „dezacord total".

Rezultatele studiului arată că, atunci când un conţinut este asociat unui „partid politic" (oarecare) sau unui „partid naţional-socialist", procentul de respingere este de 30%; dimpotrivă, atunci când afirmaţiile sunt asociate „partidului nazist", procentul de respingere se ridică la 48%. În această condiţie experimentală, subiecţii nu s-au mai bazat exclusiv pe conţinutul prezentat, faptul că ei detestă nazismul influenţează gradul de respingere a afirmaţiilor prezentate, observându-se un efect de *nexus*. Avem de-a face aici, constată M. L.- Rouquette (1994/2002), cu un caz de respingere *„afectivă"* şi *„prelogică",* întrucât subiecţii au evaluat negativ propoziţiile pornind de la atitudinea lor (de respingere) faţă de nazism.

În mod similar, ocupându-se de schimbările din cadrul stângii italiene, în special de cele care au marcat Partidul Comunist Italian (PCI) în cursul anilor '90, A.S. de Rosa şi R. Farr (2001 *apud* Wolter, 2009/2010) au subliniat că transformarea simbolurilor partidului viza schimbarea nucleului central al reprezentării PCI, în scopul elaborării unei noi reprezentări. Conform autorilor, aceste simboluri ar acţiona asemenea unor *nexus*-uri, activând dimensiunea afectivă a nucleului central.

Thêmata comunicaţionale

Thêmata dirijează sau chiar influenţează direct formarea multor RS. Ele sunt categorii opoziționale care în diferite etape ale istoriei devin saliente și creează situații de tensiune și conflict (Marková, 2003/2004). Conceptul de *thêmata* explică problema antinomiilor şi legătura

dintre TRS şi specificul istoric şi cultural al comunicării şi dinamicii *Ego-Alter-Obiect* (ibidem). Cercetătorul RS, scrie I. Marková, încearcă să stabilească maniera în care istoria, cultura şi circumstanţele contemporane contribuie la dinamismul fenomenului social în discuţie şi examinează motivele pentru care RS este structurată şi tematizată într-o anumită perioadă într-un mod specific, care aspecte ale conţinutului RS sunt evidențiate şi de ce anumite componente ale conţinutului se schimbă mai repede sau mai încet decât altele. Anumite *thêmata* joacă un rol mai important în viaţa socială decât altele: unele pot fi accentuate întotdeauna în discursul public, în timp ce altele apar, circulă un timp, după care dispar.

Ideea centrală în lucrarea I. Marková (2003/2004) este că antinomiile există în situații de tensiune şi conflict. Conţinutul RS sunt generate de antinomii care sunt problematizate şi atunci când condiţiile sociale o permit se produce tematizarea acestor antinomii interdependente, care încep să genereze RS. Structurile opoziţionale din gândirea de simţ comun, scrie I. Marková (2003/2004), devin *thêmata* dacă, în decursul anumitor evenimente sociale sau istorice, politice, economice, religioase etc., ele devin problematice şi ajung în centrul atenţiei societăţii ca sursă de tensiune şi conflict. În cursul unor astfel de evenimente, subliniază I. Marková, antinomiile se transformă în *thêmata*: ele intră în discursul public, se tematizează şi se problematizează, după care încep să genereze RS despre fenomenele respective.

Unele *thêmata* iau naştere direct din dialogistica *Ego-Alter*, fiind considerate în gândirea socială drept esenţiale pentru supravieţuirea şi propăşirea umanităţii. I. Marková (2003/2004) le numeşte *thêmata* fundamentale. O astfel de *thêma* este *recunoaşterea socială*. Istoria omenirii, constată I. Marková, din timpuri străvechi şi până astăzi, poate fi descrisă şi analizată în termenii referitori la căutarea şi lupta pentru recunoaştere socială. Aceasta a fost tematizată încontinuu şi pusă în legătură cu alte *thêmata*, precum „noi-ei", „libertate-opresiune", „dreptate-nedreptate", „egalitate-inegalitate" etc., ale căror conţinuturi s-au transformat continuu de la o epocă la alta. *Thêma recunoaşterii sociale*, sub forma fie a luptei pentru recunoaştere socială, fie a încercării de a nega recunoaşterea socială a celorlalţi, se ascunde în spatele multor RS.

Alte exemple de *thêmata*: „rigiditate-flexibilitate", „excluziune-incluziune" (cu referire la legea privind conservarea biodiversității, *v.* Mauro și Castro, 2012) sau „oportunități-riscuri" (cu referire la procesul de integrare în UE, *v.* Saaki, 2010).

Practici sociale

Conceptul de ***practici sociale*** se referă la un tip de experiență umană dobândită urmare a exersării repetate a unei anumite activități, desemnând ritualuri, acte semnificative pentru un grup sau scheme de conduită specifice pentru anumite situații, sunt împărtășite la nivel social și

au o frecvență relativ ridicată (Foulquié, 1978; Jodelet și Moscovici, 1990 *apud* Curelaru, 2006). Studiind relația dintre RS și practicile sociale care le însoțesc, scrie M. Spink (1993), putem înțelege mai bine dimensiunea ideatică și investițiile afective în construcția realității sociale.

Au existat mai multe discuții privind relația dintre reprezentări și practici sociale: care dintre ele ar avea un rol determinant? În acest sens, J.-Cl. Abric (1994 *apud* Curelaru, 2006) lansează trei ipoteze:

- reprezentările determină practicile sociale, atunci când situațiile în care se află actorul social au o puternică încărcătură afectivă, fiind strâns legate de memoria grupului;
- reprezentările determină practicile sociale, atunci când actorul social dispune de o relativă autonomie față de constrângerile situației sociale;
- practicile sociale determină reprezentările, atunci când constrângerile situației sociale sunt mari.

Din acest punct de vedere, autorul distinge trei categorii de practici sociale (*cf*. Curelaru, 2006): *practici semnificante* (sunt realizate cu o mare regularitate, nu sunt în contradicție cu normele sociale, au o încărcătură afectivă mare, se exprimă prin ritualuri și sunt determinate de RS); *practici neconstrângătoare* (nu există constrângeri situaționale, instituționale sau de putere, individul are posibilitatea de a alege dintr-un ansamblu de alegeri posibile și în acest caz RS sunt cele care determină practicile); *practici constrângătoare* (există constrângeri de putere, sunt în contradicție cu normele existente, subiectul are posibilități extrem de limitate în privința alegerilor, ceea ce va determina schimbarea RS în acord cu aceste practici).

1.5 Obiecte sociale de reprezentare: definiții, criterii de delimitare și tipuri

Definiţii

Un obiect social poate să devină un ***obiect de reprezentare,*** adică un obiect al cunoaşterii sociale, derivat din experienţa directă sau indirectă a grupului, având profunde implicații sociale și identitare și care declanșează un proces reprezentațional. Apariţia unui obiect de reprezentare, precizează S. Moscovici (1997), generează luări de poziţie care pot fi contradictorii, antrenând conflicte și dezechilibre sociale. Obiectul de reprezentare se prezintă ca o sursă de pericol sau de ameninţare pentru indivizi şi grupuri, revigorează și transformă societatea, creează divergențe și facilitează conformismul (Marková, 2011).

Obiectul de reprezentare investigat de S. Moscovici în primul său studiu (în baza căruia autorul a fundamentat TRS), a fost imaginea psihanalizei în societatea franceză. Alegerea acestui obiect de cunoaştere – un subiect controversat la acea vreme în Franţa – a fost determinată de

nevoia de a studia procesele de transformare, relaţiile şi/sau discontinuităţile între cunoaşterea ştiinţifică şi cea cotidiană (De Rosa, 2011). Studiul lui S. Moscovici arată cum, în cadrul unei societăți, în funcție de tradițiile și valorile acelei societăți, sunt transmise diverse forme de cunoaștere cu referire la un anumit obiect social, ceea ce permite transformarea *nefamiliarului* în *familiar*. După publicarea studiului, în următorii ani, teoria capătă un interes sporit, mai ales printre cercetătorii francezi, generând un nou val de studii, axate pe investigarea diferitor obiecte de reprezentare, precum sănătatea, educaţia, copilăria sau justiţia. Analize privind varietatea obiectelor sociale studiate în ultimele decenii sunt prezentate în lucrările: A.S. de Rosa (1997), P. Moliner (1997) sau M. Curelaru (2006).

Criterii de delimitare a obiectelor de reprezentare

Un obiect social poate să devină obiect de reprezentare, însă nu orice obiect social este şi obiect de reprezentare, subliniază cercetătorii în domeniu. Există obiecte sociale care nu sunt sau nu devin obiecte de reprezentare. Pentru a deveni obiecte de reprezentare, ele trebuie în primul rând să devină obiecte de interes general. În acest context, apare întrebarea: în ce condiţii un obiect social devine obiect de reprezentare sau care sunt condiţiile pe care trebuie să le întrunească un obiect social pentru a fi considerat obiect de reprezentare? În această secțiune, vom răspunde mai întâi la întrebarea *cum* un obiect social devine obiect de reprezentare, analizând criteriile propuse de P. Moliner (1997), ulterior, vom reveni din nou asupra acestei discuții, în Capitolul 3, încercând să răspundem la întrebarea *cum* un obiect social de reprezentare poate să devină totodată și un „obiect sensibil".

P. Moliner (1997) subliniază că „orice studiu al unei RS ar trebui să înceapă cu un examen atent al situaţiei în care se plasează grupul investigat şi al obiectului a cărui reprezentare vrem s-o studiem" (p. 154). Orice situaţie, precizează P. Moliner, trebuie să prezinte cinci caracteristici, generatoare de RS şi, respectiv, înainte de a ne consacra studiului RS a unui obiect trebuie mai întâi să lansăm ipoteza existenţei unei reprezentări. În această ordine de idei, autorul prezintă cinci întrebări esenţiale în definirea obiectului de reprezentare (*v*. și **Anexa 5**), şi anume: *fenomenul pe care vrem să-l investigăm este un obiect de reprezentare polimorf, care este grupul și în ce relație se află acesta cu obiectul social, cu ce scopuri se elaborează reprezentarea, în raport cu cine* şi *este acesta o reprezentare sau ideologie?*

Prin urmare, în viziunea autorului:

> „vorbim de o elaborare reprezentaţională atunci când un grup de indivizi este confruntat cu un obiect polimorf a cărui stăpânire constituie o miză în termeni de identitate sau de coeziune socială, precum şi o miză pentru alţi actori sociali care interacţionează cu grupul respectiv, iar grupul nu este supus unei instanţe de reglare şi control definitorii pentru un sistem ortodox" (p. 153).

Când vorbim de RS, mai scrie P. Moliner (1997), vorbim întotdeauna de reprezentări „produse şi generate colectiv". A presupune existenţa unui obiect de reprezentare, precizează autorul, înseamnă a presupune şi existenţa unui grup social dat, respectiv, a identifica un ansamblu de indivizi care au ceva în comun, comunică în mod regulat între ei şi sunt situaţi în poziţie de interacţiune cu obiectul de reprezentare. În concepţia cercetătorului francez, obiectul poate contribui fie la geneza unui grup social, fie poate interveni în istoria grupului deja constituit. Din acest punct de vedere, el consideră că motivaţiile în elaborarea procesului reprezentaţional sunt diferite şi depind de configuraţia în care se găseşte un grup în raport cu un obiect social, ceea ce şi justifică valoarea de miză socială a acestui obiect pentru grup. În viziunea lui P. Moliner, două tipuri de mize sociale motivează procesul reprezentaţional – *identitatea* şi *coeziunea* – şi datorită acestor mize indivizii sunt plasaţi cu regularitate în situaţia de presiune la inferenţă.

Astfel, un obiect social devine ***obiect de reprezentare*** dacă întruneşte condiţiile enunţate de P. Moliner: este caracterizat de o pluralitate de discursuri centrate pe social şi generate de acesta, iar reprezentările acestor obiecte sunt produse şi generate colectiv în cadrul interacţiunilor intergrupuri.

Clasificarea obiectelor de reprezentare. Tipologia lui R. Wolter (2009)

În această secțiune vom analiza câteva tipuri de obiecte de reprezentare, prezentând tipologia obiectelor de reprezentare propusă de R. Wolter (2009/2010). Orice obiect al reprezentării, scrie autorul, se pretează la aprecieri afective: el poate fi considerat bun sau rău, dezirabil sau condamnabil, atrăgător sau respingător. Uneori, scrie R. Wolter, mai cu seamă în cazul mobilizărilor colective, această apreciere este maximizată. Cunoştinţele pe care indivizii le au despre un obiect şi afectele pe care le provoacă acest obiect par să fie două dimensiuni diferite, subliniază R. Wolter. Autorul evidențiază patru tipuri, având drept criteriu interferenţele dintre dimensiunea cognitivă şi cea afectivă în conţinutul reprezentațional cu referire la obiectul social (*v.* Tab. 1.4): „obiecte cognitiv afective", „obiecte non-cognitiv afective", „obiecte cognitiv non-afective" şi „obiecte non-cognitiv și non-afective".

Tabelul 1.4 Schemă teoretică rezultată din încrucişarea nivelului afectului cu nivelul de cunoştinţe referitoare la obiect (adaptare după Wolter, 2009/2010).

	Nivel ridicat de cunoaştere	**Nivel scăzut de cunoaştere**
Nivel ridicat al afectului	***Obiecte cognitiv afective*** - obiecte cu un nivel ridicat al cunoaşterii și cu un nivel ridicat al afectului; - obiectul este parte integrantă a identităţii unui grup; - se manifestă o disponibilitate pentru	***Obiecte non-cognitiv afective (nexus)*** - obiecte cu un nivel scăzut al cunoaşterii şi cu un nivel ridicat al afectului; - extrem de stimulative; - sunt percepute ca indiscutabile, punerea lor sub semnul întrebării fiind de

	dialog – membrii grupului pot vorbi la nesfârşit despre activitățile sau practicile pe care le desfăşoară; - un exemplu ar fi activitatea viticultorilor sau a crescătorilor de animale, care sunt foarte mult ataşaţi de modul lor de viaţă, de pământ, de „baştină" şi posedă în acelaşi timp cunoştinţe avansate cu privire la obiectul lor, fie el viţa de vie sau animalele domestice.	neconceput; - atunci când se face apel la asemenea obiecte, nu se face de dragul discuţiei, ci în scopul grupării şi al mobilizării; - în anumite perioade ale istoriei, *„patria"*, *„libertatea"* sau *„naţional-comunismul"* nu pot fi înţelese sau explicate, ci sunt pur şi simplu simţite şi utilizate pentru a justifica şi a întreprinde acte extreme; - în discursurile politice se recurge frecvent la termeni mobilizatori, goliţi de sens şi percepuţi ca incontestabili, care fiind pe placul unui număr mare de alegători îi coagulează.
Nivel scăzut al afectului	***Obiecte cognitiv non-afective*** - obiectele cu un nivel ridicat al cunoaşterii și un nivel scăzut al afectului; - cunoştinţele tehnice sunt maximizate, iar obiectul cunoaşterii nu trezeşte decât puţine afecte explicite sau manifeste; - de ex., dacă în timpul unui congres de medicină pe tema SIDA, un medic celebru prezintă o comunicare despre efectele produse de un oarecare medicament asupra stării pacientului, este de presupus că, deși medicul dispune de cunoştinţe cu privire la tema comunicării, el manifestă o implicare emoţională redusă; - medicii nu au o RS despre SIDA, ci cunoștințe tehnice despre SIDA.	***Obiecte non-cognitiv și non-afective*** - obiecte cu un nivel scăzut al cunoaşterii și cu nivel scăzut al afectului; - indivizii dispun de puţine cunoştinţe şi puţine afecte, deoarece acest tip de obiect nu are efecte esențiale asupra vieţii persoanelor; - sunt obiecte non-saliente din punct de vedere socio-cognitiv, care nu dau naştere la vreo discuţie, deoarece oamenii nu se preocupă de ele deloc; - caz tipic ar fi evenimentele îndepărtate care nu privesc în mod direct pe nimeni (implicare minimală) şi despre care nu se vorbeşte în viaţa cotidiană; - de ex., regimul politic dintr-o țară anume, în raport cu care cei din alte țări ar avea cel mai probabil cunoștințe limitate și o implicare emoțională redusă.

În cadrul unui studiu despre RS a hemofiliei la îngrijitorii bolnavilor cu hemofilie (*v.* Emiliani *et al., 2*015), am constatat că obiectul social – *hemofilia*, se prezintă fie ca un obiect de reprezentare *cognitiv afectiv* (pentru cei care anterior au mai avut cazuri de hemofilie în familie și, prin urmare, au o anumită cunoaștere despre boală), fie ca un obiect de reprezentare *non-cognitiv afectiv* (pentru cei care nu au avut asemenea cazuri în familie, respectiv au o cunoaștere lacunară cu referire la obiect). Dimensiunea afectivă este prezentă în ambele cazuri, fiind vorba despre trăirea unor stări emoționale puternice la aflarea diagnosticului (frică, șoc, vină), diferențe se atestă însă la nivelul cunoașterii.

Despre un tip specific de obiect de reprezentare: *obiectele sensibile*

Apariţia unui obiect de reprezentare generează luări de poziţie care pot fi contradictorii,

antrenând conflicte și dezechilibre sociale. Orice obiect social, subliniază N. Kalampalikis și T. Apostolidis (2021), conține anumite „zone de tensiune", cu alte cuvinte, fiecare obiect de reprezentare implică și anumite conținuturi conflictuale.

Autorii disting trei astfel de „zone de tensiune", legate de:

a) specificul obiectului de reprezentare la nivel social, cultural și individual;

b) natura RS, analizată ca *proces* și ca *produs* ce implică conținuturi multiple (realități „plurale") și

c) perspectiva metodologică de abordare a obiectului social.

În acord cu acești autori, vom sublinia că, în funcție de obiectul de reprezentare studiat, dar și de modul de abordare a acestuia, identificarea acestor „zone de tensiune" permite o mai bună înțelegere a contextului în care se elaborează semnificațiile și practicile legate de obiect. Aceste semnificații și practici aferente obiectului social pot fi consensuale, variate sau polarizate, fiind exprimate în raport cu alții care sunt implicați în procesul de ancorare, comunicare și negociere a înțelesurilor, fiind, totodată, expresia contextului istoric, sociocultural și grupal (Kalampalikis și Apostolidis, 2021).

Un obiect de reprezentare poate deveni un *obiect sensibil*. Acest fapt decurge din felul în care este abordat în mediul academic, de modul în care este comunicat în societate sau în grupuri sociale specifice (de ex., în cadrul ingroup-ului sau a outgroup-ului, în grupul de referinţă sau în grupul de apartenenţă), de dinamica relațiilor intergrupuri și de semnificațiile opoziționale pe care le au pentru varii grupuri sociale.

În acest context, propunem și o definiție a obiectelor sensibile. Vom defini ***obiectele sensibile*** ca fiind, „obiecte sociale de importanţă colectivă, cu o puternică miză identitară şi simbolică, ce includ în conținutul lor reprezentațional aspecte contranormative, zone de tensiune, au la bază contradicții și antagonisme intergrupuri, fiind percepute drept semnificative pentru un grup social şi amenințătoare pentru alte grupuri sociale".

1.6 Implicații ale obiectelor sensibile și reprezentarilor polemice asupra relațiilor intergrupuri

Dinamici relaționale și reprezentări sociale

RS sunt realităţi împărtășite în cadrul unor dinamici relaţionale. A studia RS, subliniază W. Doise (1997), înseamnă a căuta un sens combinaţiei specifice care formează conţinutul lor, definit nu doar prin analiza internă a conţinuturilor semantice ale unei reprezentări, dar şi de alte semnificaţii care patronează relaţiile simbolice între actorii sociali. Altfel spus, precizează auto-

rul, semnificaţia unei reprezentări este întotdeauna încadrată sau ancorată în semnificaţii mai generale ce intervin în raporturile simbolice specifice unui câmp social dat (de ex., credinţa într-o lume dreaptă organizează raporturile simbolice cu celălalt și intervine într-un mare număr de relaţii şi evaluări sociale, arată modul în care indivizii îşi reprezintă raportul între poziţiile sau categoriile sociale). Astfel, grupuri diferite vor avea reprezentări diferite, varietatea RS fiind determinată și de natura relațiilor intergrupuri.

W. Doise (1997) mai scrie că procesul de diferenţiere categorială este un principiu organizatoric deosebit de util pentru a înțelege RS elaborate într-un context de relaţii intergrupuri. Autorul îl citează pe Touraine (1973) care propune teoria principiilor de identitate şi de opoziţie ce acţionează asupra modului în care membrii grupurilor militante îşi organizează reprezentările despre conflicte într-un câmp social dat (*apud* Doise, 1997). Compararea opiniilor şi credinţelor diferitor grupuri, scrie W. Doise (1997) denotă faptul că experienţele comune membrilor fiecărui grup, ca şi inserţia lor într-un ansamblu de raporturi sociale specifice, dau naştere unor dinamici reprezentaţionale asemănătoare.

În acest sens, RS pot apropia sau diviza grupurile sociale (Staerklé *et al.,* 2011). De exemplu, G. Duveen (2008 *apud* Sammut *et al.* 2015b) subliniază că strategiile de comunicare prin care sunt transmise RS, pe lângă faptul că asigură răspândirea acestora într-un cadru social, au și rolul de a crea afinități intragrupale: propaganda contribuie la consolidarea *solidarității* la nivelul unui grup social, ceea ce favorizează totodată diferențierea intergrupuri (de alte grupuri sociale care nu împărtășesc aceleași convingeri) și asigură dezvoltarea angajamentului politic; propagarea contribuie la dezvoltarea unui sentiment de *comuniune* cu ceilalți din grup și, la fel, permite diferențierea de cei care au convingeri incompatibile cu cele ale grupului; iar difuzia întărește sentimentul de *simpatie* față de ceilalți și asigură asocierea voluntară a indivizilor care se află în opoziție cu alte grupuri sociale.

La fel, un rol esențial în formarea RS îl are natura relațiilor intergrupuri. Dinamica relațiilor și a proceselor de comunicare intergrupuri, scriu C. Staerklé *et al.* (2011), contribuie la formarea, consolidarea sau contestarea RS. În acest fel, subliniază autorii, grupurile majoritare dominante vor încerca să impună anumite viziuni, concretizate în norme sociale, iar grupurile minoritare subordonate vor rezista acestor influențe, propunând reprezentări alternative la cele ale grupului dominant. C. Staerklé (2013) consideră că tocmai „antagonismele intergrupuri" au o contribuție fundamentală în constituirea gândirii și a cunoașterii sociale în sens general, și a celei politice în sens particular. Ele furnizează categoriile normative și cele antinormative ale comportamentului social, evidențiindu-se acele modele de conduită și de atitudine care sunt agreate, dar și cele care ar putea fi sancționate de societate. În baza acestor aserțiuni, autorul descrie noțiunile

de „cetățean adecvat” (eng. *true citizen*) și „cetățean neadecvat” (eng. *untrue citizen*).

Relaţia dintre reprezentări şi memorie socială și, în special, felul în care se organizează și se reorganizează RS ale trecutului și felul în care influențează dinamicile relaționale intergrupuri, constituie un domeniu de larg interes în ultimii ani. RS sunt expresia memoriei colective: prin ele, experiențele din trecut ale grupului sunt „vii”, dinamice și influențează modul în care este organizat prezentul. Memoria colectivă și relațiile pe care grupurile le stabilesc cu trecutul au un rol esențial și în construcția identității sociale: atunci când identitatea grupului este amenințată se antrenează o serie de mecanisme defensive de salvgardare a identității (Bermúdez și Juárez-Romero, 2019).

Societățile moderne sunt caracterizate de o diversitate a grupurilor sociale, care sunt implicate într-un proces de interacțiune și comunicare continuă, inclusiv prin varii mijloace mass media. În această situație, constată B. Wagoner (2015), indivizii și grupurile sociale nu doar rememorează evenimente din trecut, ci și răspund altor grupuri sociale, care au amintiri colective diferite față de cele ale grupului de apartenență și care deseori pot fi conflictuale în raport cu propria memorie. Cu alte cuvinte, memoriile, implicit reprezentările grupurilor, pot fi polemice și competitive într-un cadru intergrupuri.

În registrul relațiilor intergrupuri, holocaustul, naţionalismul[12], comunismul[13], islamul, protestele colective, conflictele interetnice, confruntările religioase etc. ar fi doar câteva exemple de obiecte sociale de reprezentare care pot fi considerate *obiecte sensibile* și care pot genera reprezentări polemice. Așa cum analiza procesului de comunicare și de interacțiune este indispensabilă pentru înțelegerea mecanismului de formare a unei RS, în acest context, vom examina, ilustrând prin câteva exemple de cercetări empirice, felul în care se comunică despre *obiectele sensibile* și implicațiile pe care le comportă comunicarea asupra relațiilor intergrupuri. Menționăm că prin discuția acestor cercetări ne-am propus doar să prezentăm niște ilustrări de caz, urmând ca în **capitolele 5**, **6** și **7** să revenim și să dezvoltăm pe larg acest subiect în cadrul unor studii de caz mai extinse.

În cadrul acestei secțiuni, demersul nostru s-a axat pe analiza unor cercetări care vizează obiecte sensibile din cele trei domenii pe care le examinăm în lucrare: *socioistoric* (experiența deportării) *sociopolitic* (islamul) și *sociomedical* (hemofilia), având drept scop evidențierea unor aspecte privind comunicarea și interacțiunea cu *Celălalt*. Analizând aceste studii constatăm că, în cazul obiectelor sensibile, a recunoaşte un discurs înseamnă a-l nega automat pe celălalt. Ele nu se completează, nu sunt complementare, ci se opun *conflictualiceşte* unul faţă de celălalt. Această contrapunere a discursurilor şi imposibilitatea de a le apropia antagonizează interacțiunile sociale. Discursul nu poate fi *expus* decât prin crearea unei tensiuni. Doar în cadrul grupului

de apartenență, unde pare să există o împărtășire consensuală (experiența deportării, convingerile religioase) sau o cunoaștere profundă a acestuia (în cazul hemofiliei), discursul poate fi *expus* nestingherit, fără tensionarea relațiilor cu *Celuilalt*.

***Domeniul socioistoric:* reprezentarea vinei şi ipostazierea „Celuilalt" în reconstituirile narative ale etnicilor germani deportaţi în URSS**

Pentru ilustrare, vom prezenta concluziile unei cercetări realizate în 2012 (*v*. Cojocaru și Cojocaru, 2012), care analizează cum comunică indivizii despre un subiect traumatizant (în cazul dat, experiența deportării germanilor de origine română în fosta URSS), cum se structurează RS a vinei (asumată) și cum este (re)organizată această reprezentare în contextul relațiilor cu ceilalți. Pentru acest studiu, au fost analizate 20 de interviuri de tip povestea vieţii cu etnici germani, supravieţuitori ai lagărelor sovietice[14]. În analiza materialului textual au fost utilizate proceduri specifice cercetării narative: abordarea holistă a conţinutului şi abordarea categoriilor de conţinut (*v*. Lieblich *et al*., 1998/2006). Primul tip de lectură abordează naraţiunea ca întreg şi se concentrează asupra conţinutului integral al acesteia[15], iar cel de-al doilea se focalizează asupra conţinuturilor[16], aşa cum apar acestea în diverse părţi ale poveştii, independent de contextul întregii naraţiuni. Conform procedurii, se definesc categoriile subiective, se extrag secvenţe din relatări, se clasifică, apoi se încadrează în categoriile definite.

Pentru etnicii germani din România, trimişi la munci forţate în URSS, deportarea reprezintă un moment de cotitură care le-a schimbat radical viaţa, se menționează în studiu. Nu au înţeles prea multe în acel moment, relatează ei *post factum, „erau prea tineri";* nu şi-au pus foarte multe întrebări nici mai târziu. Mai degrabă, au încercat să uite în mod condiţionat ce s-a întâmplat, pentru ei acest episod fiind un obiect sensibil. În naraţiunile lor prevalează dimensiunea traumatică a umilinţei: înghesuiţi în vagoane de marfă, impuşi la munci grele în condiţii extreme de mediu, lipsiţi de asistenţă medicală, separaţi de cei dragi. Transpare mai ales un sentiment de vină colectivă, asumată, dar vag percepută. Fiecare din ei poartă stigmatul învinsului, fiind învinuiți de acţiuni pe care nu le-au săvârşit. Atât nemții din România, cât şi cei din alte ţări, au fost nevoiţi să se confrunte cu o vină atribuită din exterior, chiar dacă teritorial se aflau în afara statului german. În cazul dat, etnicitatea a determinat în mod exclusiv stigmatul de învins[17].

R. Imnoff *et al*. (2012) au analizat diferenţele dintre sentimentele de *vină* şi *regret* cu referire la reacţiile indivizilor la atrocităţile ingroup-ului. Studiul lor demonstrează că vina şi regretul sunt două reacţii emoţionale diferite, având cauze şi consecinţe diferite în ceea ce priveşte atitudinile şi contactul intergrupuri. Culpabilizarea întregii naţiuni germane, chiar şi a etnicilor germani din afara graniţelor, indiferent de rolul pe care l-au avut în timpul războiului, a avut

drept efect sporirea responsabilității pentru pagubele cauzate de război și participarea la înlăturarea acestora (Imnoff *et al.,* 2012). Concluziile studiului sugerează că regretul poate determina într-o mai mare măsură armonizarea relaţiilor intergrupuri, decât sentimentul de vină colectivă. Politicile de memorie colectivă din Germania, scriu J. Habermas şi J. Leaman (1988), a însemnat şi un sistematic exerciţiu reflexiv de analiză şi de confruntare cu trecutul. *A normaliza trecutul,* subliniază autorii, înseamnă să ajungi la un consens cu propria ta biografie, după un exerciţiu reflexiv profund care va îngloba, deopotrivă, şi ceea ce vrem să ne amintim, dar şi ceea ce vrem sa uităm din trecutul nostru.

Prin discurs și reconstituire narativă a unui capitol dramatic din trecut, reprimat, redus la tăcere sau nu îndeajuns de „mărturisit", acesta se *normalizează*, se integrează în cadrul mai general al biografiei individului, se întruchipează într-un cadru narativ resemnificat, revăzut, retrăit şi care devine, în cele din urmă, o poveste, o mărturie, o istorie de viaţă. Evenimentul deportării mai poate fi considerat și un gen de amintire de tip *flash* (Constantin, 2004) – amintiri extrem de persistente, în care sunt reţinute pe termen lung (uneori chiar zeci de ani) detalii bogate despre evenimente sociale, împreună cu detalii semnificative ale contextului personal de receptare a acestor evenimente. Există evident strategii de normalizare şi la nivel macrosocietal (Olick, 2003), care au avut drept scop responsabilizarea naţiunii germane.

Interviurile comportă un traseu narativ tipic, pornind de la descrierile momentului plecării şi călătoriei cu trenul, la desfăşurarea amplă a strategiilor de adaptare şi subzistenţă în lagăr, relaţiile cu localnicii, până la punctul culminant al naraţiunii – aflarea veştii despre eliberare – şi deznodământul marcat de revederea emoţionantă cu cei dragi. Aşa cum am menţionat mai sus, tinerii germani, duşi forţat la muncă în URSS, nu au problematizat nici atunci, nici *post factum,* această experienţă. Atunci, pentru că erau prea tineri, ulterior, pentru că acest episod din viaţă devenise un domeniu biografic închis. Pentru că aceste experienţe nu au fost chestionate sau semnificate anterior, se creează impresia unor frânturi de memorie, aleatoriu asamblate. Structura naraţiunilor se axează pe următoarele aspecte: *expoziţiunea* – zvonurile despre plecare, încercarea de a se ascunde/ de a evada, drumul spre URSS; *desfăşurarea acţiunii* – experienţa lagărului, dislocarea într-un spaţiu necunoscut, munca în condiţii neprielnice, relaţiile cu ceilalți; *punctul culminant* – incidente (boală, accident de muncă, veşti de acasă) şi *deznodământul* – drumul înapoi şi momentul revederii cu cei dragi.

În analiza naraţiunilor, s-a urmărit și identificarea tipului de relaţie dintre etnicii germani, aflaţi în postura de învinşi, şi populaţia băştinaşă, ipostaziată în figura învingătorului. Mai exact, cum nemții reuşesc să aplaneze animozităţile iniţiale în relaţia lor cu localnicii, instituind gradual raporturi de simpatie şi cooperare cu aceştia dincolo de adversităţile istorice. Presupuşii agresori

(etnicii germani) sunt condamnaţi acum să răscumpere prin umilinţă şi tratament dur greşelile istoriei. Sancţiunea constă în confruntarea zilnică cu aversiunea localnicilor. Aceşti presupuşi agresori şi victimele sunt puşi în situaţia de a convieţui şi de a coopera, în condiţii aproape similare de lucru şi de trai. Interviurile arată că animozităţile iniţiale sunt dizolvate treptat până la stabilirea unor legături durabile, de simpatie şi empatie reciprocă. Subiecţii nu (mai) vorbesc cu resentimente, dușmănie sau ostilitate despre suferinţele din trecut și nu se ipostaziază în postura de victime.

Domeniul sociopolitic: **strategii de mascare a credinţelor contranormative în reprezentarea islamului**

Ilustrativ pentru acest domeniu credem că ar fi studiul realizat de C. Flament *et al.* (2006 *apud* Guimelli, 2009/2010). Fiind considerat un obiect sensibil de reprezentare, C. Flament *et al.* (2006) şi-au propus să studieze specificul strategiilor de mascare şi demascare cu privire la Islam în Franţa. Printr-o serie de interviuri exploratorii, au fost identificate aspecte proeminente ale conţinutului RS despre Islam şi au fost extrase zece propoziţii care reflectă acest conţinut[18]. O parte din cei zece itemi propuşi sunt pozitivi (de ex., *„Islamul este o religie a toleranţei”*), în timp ce alţii sunt negativi (de ex., *„Islamul se află în contraducţie cu valorile democratice”*).

În cercetare au fost manipulaţi doi factori: (1) *consemnul* (jumătate din subiecţi primesc un consemn *normal*, în care li se cere opinia personală, în timp ce cealaltă jumătate primesc un consemn *de substituţie:* „răspundeţi cum ar face-o, în opinia dvs., francezii în general”) şi (2) *caracteristicile operatorului* (chestionarul este aplicat de două grupuri de operatoare – de origine maghrebiană, care se prezentau spunând că se numesc Yamina, prenume tipic magrebian şi de origine non-maghrebiană, care se prezentau cu Céline, un prenume tipic francez).

Islamul fiind religia dominantă în Maghreb, în primul caz se atestă o relaţie de congruenţă, de proximitate sau de similitudine cu obiectul reprezentării, relaţie care în cel de-al doilea caz dispare complet. Autorii au presupus că aspectele negative eventual atribuite Islamului vor fi mascate atunci când chestionarul va fi aplicat de Yamina. Dimpotrivă, în cazul în care răspunsurile îi vor fi date Célinei, miza situaţiei fiind mult mai puţin importantă, mascarea ar trebui să prezinte pentru subiect mult mai puţin interes sau utilitate socială. Se obţin astfel patru condiţii experimentale: (1) consemn *normal*, chestionar aplicat de Yamina, (2) consemn *normal*, chestionar aplicat de Céline, (3) consemn *de substituţie,* chestionar aplicat de Yamina şi (4) consemn *de substituţie,* chestionar aplicat de Céline. Autorii constată că, atunci când chestionarul era administrat de o persoană de origine maghrebiană, aspectele negative atribuite Islamului erau mascate, în timp ce, în cazul uneia de origine non-maghrebiană acestea erau demascate.

Cu referire la aceasta, C. Guimelli (2009/2010) susține că, instituţiile sociale cu recunoaştere socială şi autoritate, precum statul, curtea de justiţie, instituţiile religioase, autorităţile politice, medicale sau ştiinţifice, contribuie, prin acţiunile şi declaraţiile lor, la legitimarea unor puncte de vedere, a unor credinţe sau opinii. Astfel, se formează credinţele socialmente acceptabile şi, în consecinţă, exprimabile. Într-un studiu din 2008, C. Guimelli *et al.* au analizat efectele pe care le-a avut „procesul *Charlie Hebdo*" asupra RS ale comunităţii musulmane (*cf.* Guimelli, 2009/2010). Cercetătorii francezi sunt de părere că, deoarece comunitatea musulmană se află la originea procesului intentat publicaţiei *Charlie Hebdo,* observarea efectelor pe care le-a avut verdictul procesului asupra reprezentărilor comunităţii musulmane ar putea servi drept bază pentru verificarea ipotezei conform căreia diferenţele între consemnul „normal" şi cel „de substituţie" ar trebui să fie anulate, în sensul unei *demascări* a aspectelor contranormative, din moment ce subiecţii cunosc decizia care legitimează exprimarea unor astfel de credinţe.

Pentru verificarea acestei ipoteze, autorii au rugat 105 subiecţi să răspundă la un chestionar din 12 itemi centraţi pe RS ale comunităţii musulmane, *înainte* şi *după* publicarea verdictului judiciar. Autorii constată că aflarea verdictului, în directă legătură cu anumite credinţe contranormative ale reprezentării, are efecte puternice asupra strategiilor subiecţilor. Din moment ce aceste credinţe dobândesc un anumit nivel de legitimitate, strategiile de mascare nu mai sunt necesare. Astfel, scrie C. Guimelli, în cazul luărilor de poziţie publice cu referire la un obiect social, caracterizat prin mize sociale şi ideologice importante și emanând dinspre instituţii care reprezintă autoritatea, este de aşteptat să înregistrăm o modificare a *expresiei* RS.

***Domeniul sociomedical:* confruntări dintre cunoașterea științifică și cea comună în reprezentarea unei boli rare**

În studiul realizat de F. Emiliani *et al.* (2012a; 2012b; 2015), studiu pe care l-am selectat pentru a ilustra domeniul sociomedical, se relevă că, fiind o boală rară și mai puţin cunoscută, conținutul reprezentațional al hemofiliei este marcat de prezența a numeroase cogniții eronate. Dată fiind urgenţa intervenţiei şi ameninţarea legată de viaţa persoanelor cu hemofilie, membrii familiei se află sub presiunea de a-şi forma rapid o reprezentare despre această boală, de a afla care sunt mijloacele de tratament și cum să acționeze în caz de urgență. Caracterul sensibil al bolii, constată autorii, derivă din raritatea acesteia – persoanele cu hemofilie se prezintă ca un fel de „devianţi" ai grupului, ei lipsesc de la serviciu, nu pot duce o viaţă absolut liberă, nu pot să practice activităţi de sport etc. Prejudecăţile şi suspiciunile faţă de bolnavi transformă această temă în *tabu*, puţini discută cu ceilalţi despre condiţia lor, cu atât mai mult cu cât boala nu este întotdeauna vizibilă pentru ceilalți. Este preferată comunicarea doar cu cei care dețin un nivel

ridicat al cunoașterii cu referire la acest obiect social (personalul medical, îngrijitori sau membrii familiei persoanelor cu hemofilie). Caracterul sensibil mai este potenţat şi de reprezentarea percepută, cum cred ei că ceilalți îi percep pe bolnavii cu hemofilie. În multe privinţe, această reprezentare percepută se sprijină pe observaţiile zilnice sau pe interacţiunile pe care le au persoanele bolnave de hemofilie sau îngrijitorii acestora cu diverse categorii ale *Celuilalt.*

Studiul evidențiază cum se produce confruntarea dintre două tipuri de reprezentări: *reprezentarea medicilor (cunoașterea științifică)* și *reprezentarea îngrijitorilor (cunoașterea comună),* implicit cum sunt negociate aceste două tipuri de reprezentări în cadrul interacțiunii „medici – îngrijitori ai bolnavilor de hemofilie" și cum sunt gestionate conflictele cognitive care derivă în consecință. În cazul hemofiliei, reprezentarea rezultă din interacțiunea a trei factori: *cunoașterea socială, expunerile zilnice* și *experiență trăită.* Luând în considerare faptul că îngrijitorii sunt expuși zilnic la experiențe de interacțiune cu bolnavii de hemofilie, fiind implicați într-un intens proces de acumulare de informații și formare de priceperi, cunoașterea comună a îngrijitorilor se suprapune cu cunoașterea științifică a specialiștilor și chiar o depășește în anumite privințe pe cea a medicilor. În cazul îngrijitorilor, cunoașterea socială, implicit RS, se modelează ca urmare a confruntării zilnice cu situații care ar pune în pericol viața bolnavilor. Acest fapt îi determină să trateze cu anumite rezerve competența medicului (care poate fi perceput ca un specialist cu o cunoaștere redusă, deoarece nu ar avea foarte multe experiențe în acest sens). Hemofilia nu este un obiect comun, astfel pot fi explicate interpretările eronate ale *Celorlalți,* nu este un obiect comun nici pentru specialiști, fapt ce uneori creează dificultăți de a pune un diagnostic exact.

1.7 Obiecte sensibile și reprezentări polemice: premise pentru conceptualizare

În cele ce urmează, venim cu o incursiune succintă în problematica obiectelor sensibile și a reprezentărilor polemice, două concepte cheie ale lucrării, evidențiind, în baza unor studii din literatura de specialitate, câteva ***premise esențiale*** în conceptualizarea acestora. Vom reveni cu o analiză mai aprofundată privind cele mai importante achiziții teoretice și empirice în raport cu aceste două concepte în **capitolele 3** și **4**.

O primă constatare pe care o facem în contextul analizei din acest capitol se referă la faptul că, deși există numeroase studii care tratează problematica RS, se identifică relativ puține studii care analizează, din punct de vedere teoretic, ***specificul obiectului de reprezentare***. În viziunea noastră, e necesară clarificarea următoarelor aspecte:

- dacă am putea să identificăm o ***clasificare*** a obiectelor de reprezentare, respectiv, ce categorii de obiecte sociale putem distinge, care sunt caracteristicile acestora și care sunt limitele metodelor de cercetare a diverselor categorii de obiecte de reprezentare;

- ne întrebăm și care ar fi ***dilemele*** cu care se pot confrunta cercetătorii şi subiecţii cercetării în cadrul unor demersuri investigaţionale care abordează diverse obiecte de reprezentare, unele având un caracter sensibil, controversat, polemic;
- ***specificul RS*** generate de diverse obiecte sociale și traseul pe care îl urmează aceste reprezentări (hegemonice, polemice și emancipative) în mediul social, respectiv, cum sunt impuse, negociate sau *„umbrite"* diverse RS la nivel intergrupuri.

Despre ***obiectele sensibile*** și modul în care se articulează discursurile subiecților în funcție de percepțiile privind apartenențele categoriale și pozițiile valorice ale cercetătorilor s-a discutat în cadrul unor studii cu referire la: RS a gitanilor (Deschamps și Guimelli, 2005), RS a Islamului în Franța (Flament *et al.,* 2006 *apud* Guimelli, 2009/2010), RS a vinului (Lo Monaco și Guimelli, 2011) ș.a. Cercetătorii arată că o serie de condiții socioideologice și normative pot să intensifice caracterul sensibil al unui obiect de reprezentare, determinând variațiuni și camuflări în exprimarea publică a conținuturilor reprezentaționale. Prin urmare, analiza implicațiilor pe care le au condițiile socioideologice și normative este esențială în studiul obiectelor sensibile.

O altă premisă pentru conceptualizare care se conturează în acest context ar fi o posibilă diferență între: ***obiecte de reprezentare sensibile*** (cele care sunt sau devin sensibile într-un raport social de interacțiune propriu-zis, în sens că includ conținuturi non-exprimabile și creează tensiuni intergrupuri, de ex., RS a Islamului în Franța, studiu analizat în acest capitol) și ***obiectele sensibile de reprezentare*** (cele care sunt sau devin sensibile în procesul de elaborare reprezentațională, în sens că tensiunile intergrupuri din trecut și care rămân persistente și în prezent fac dificilă crearea unor RS despre aceste obiecte sociale, deoarece, deși sunt importante pentru un anumit grup, ele pot fi trecute „sub tăcere" pentru descendenții acelui grup, de ex., RS a deportării nemților de origine română în URSS, *v.* Cojocaru și Cojocaru, 2012).

Analiza literaturii de specialitate ne determină să constatăm că, deși clasificarea RS după S. Moscovici (1988) este uneori menționată și/sau aplicată în studiile din domeniu, se remarcă relativ puține încercări de a extinde cunoașterea cu referire la acest subiect. Conceptul de ***reprezentare polemică***, deși are o istorie de peste 30 de ani (primul articol în care S. Moscovici analizează cele trei tipuri de RS apare în 1988), abia în ultimii ani, am putea spune, a suscitat un anumit interes printre cercetătorii din domeniu. În legătură cu această clasificare, trebuie să menționăm că unii autori se întreabă dacă într-adevăr putem vorbi de trei tipuri diferite de RS, așa cum sunt descrise de S. Moscovici, sau de trei etape distincte în evoluția unei RS (Breakwell, 2001 *apud* Pop, 2012; Liu, 2004, Lahlou, 2021 ș.a.).

În această ordine de idei, una din întrebările esențiale la care se solicită un răspuns este: dacă putem vorbi de ***reprezentarea polemică***, ca despre o ***categorie separată*** sau e vorba de o

tranziție, despre o evoluție a aceleiași reprezentări în timp, în funcție de transformările contextului sociopolitic și a dinamicilor la nivelul relațiilor intergrupale (de ex., tranziția de la o *reprezentare polemică* la una *hegemonică* sau invers). Studiile inițiale argumentează că nu putem vorbi despre trei tipuri distincte, ci mai curând despre evoluții ale uneia și aceleiași reprezentări în timp. M.-L. Rouquette (1994) sugerează că orice reprezentare este caracterizată de conținuturi polemice, iar conflictul intergrupuri este, în fond, un „conflict între reprezentări" (*apud* Pop, 2012). Însă cum abordează această dezbatere studiile din ultimii ani? Prin analiza studiilor cu referire la clasificarea RS (*v.* capitolul 4) urmărim să examinăm și acest aspect.

Orice societate, subliniază V. Glăveanu (2009), se caracterizează prin acest mix de idei și credințe: prezența unor credințe hegemonice care sunt în permanență contestate, acceptarea unor norme și RS și respingerea altora. Din acest punct de vedere, o problemă care necesită un studiu aprofundat vizează dinamica și tensiunile ce apar în procesul impunerii unor reprezentări (care devin hegemonice) și a trecerii „sub tăcere" a reprezentărilor opoziționale (a celor polemice); cu alte cuvinte, cum sunt marginalizate anumite versiuni ale realității (Howarth, 2006). RS se dezvoltă și se transformă de-a lungul timpului, chiar și RS hegemonice (dominante) sunt supuse contestării și sunt reformulate în discursurile cotidiene (Marková, 2003/2004). Reieșind din asta, un alt subiect de interes ar mai fi și: **cât timp o reprezentare polemică rămâne *polemică***?

În aceeași ordine de idei, studiile ulterioare trebuie să analizeze:

- cum și în ce condiții socioideologice este posibilă transformarea reprezentărilor polemice în reprezentări emancipative sau chiar hegemonice;
- ce se întâmplă cu reprezentările polemice care nu ating un statut hegemonic la nivel societal;
- cum sunt negociate subiectele controversate și reprezentările polemice la nivel societal și intergrupal?

1.8 Concluzii la capitolul 1

1. Actualmente, TRS nu e doar o teorie a psihologiei; teoria este considerată un domeniu *distinct, autonom, revoluționar*, iar studiul RS reprezintă una dintre temele centrale în domeniul psihologiei sociale și nu doar – numeroase cercetări socioculturale se fundamentează pe TRS. Corpusul de cercetări din domeniu, clasice și recente, ne permit, conform lui W. Wagner (1994), „să ne facem o impresie despre topografia mentală a diverselor societăți și culturi moderne". TRS și dezvoltările sale ulterioare constituie fundamentul de bază al prezentei lucrări, iar în abordarea temei care ne interesează – rolul obiectelor sensibile și a dinamicilor intergrupuri opoziționale în geneza și răspândirea socială a reprezentărilor polemice, vom adopta o viziune

eclectică, exprimând o predilecție pentru ***abordarea psihoantropologică, dialogică, narativă*** și ***sociodinamică***. Respectiv, în **capitolul 2**, vom prezenta un model teoretico-reflexiv care integrează aspecte esențiale din aceste abordări.

2. Conform studiilor analizate de noi, în prezent, cele mai importante ***direcții de cercetare care necesită explorări extensive*** ar fi: a) rolul *themata* și al polifaziei cognitive în generarea unei RS; b) tipurile de discurs și stilurile argumentative în cazul subiectelor controversate; c) rolul pe care îl are cercetătorul în studiile privind RS; d) impactul diversității, caracteristice comunităților actuale, și felul în care este definit în prezent „socialul"; e) cum anumite RS sunt formate în anumite contexte, determinând anumite practici sociale; f) implicațiile sociopolitice ale RS, în special ale RS ale trecutului (în esență, reprezentări polemice) asupra relațiilor intergrupuri; g) cum sunt negociate reprezentările polemice în cadrul interacțiunilor intergrupuri și a controverselor sociale ș.a.

3. Pe lângă problemele menţionate de diverși autori, considerăm că alte întrebări care necesită răspunsuri ar mai fi: cum se manifestă diverse tipuri de obiecte de reprezentare în anumite contexte sociale; cum se articulează aceste obiecte în cadrul interacțiunilor sociale și, respectiv, ce tipuri de reprezentări generează – *hegemonice*, *emancipative* sau *polemice*?

4. Deși clasificarea RS propusă de S. Moscovici (1988) este uneori menționată și aplicată în studiile din domeniu, se atestă relativ puține încercări de a lărgi cunoașterea în domeniu. În acest context, suntem de acord cu C. Howarth (2006) care subliniază că o problemă care necesită un studiu aprofundat vizează dinamica și tensiunile ce apar în procesul impunerii unor reprezentări (care devin *hegemonice*) și trecerea „sub tăcere" a reprezentărilor opoziționale (*polemice*); cu alte cuvinte, cum sunt marginalizate anumite versiuni ale realității. Reieșind din asta, un alt subiect de interes considerăm că ar mai fi și: cât timp o reprezentare polemică rămâne *polemică*?

5. În aceeași ordine de idei, studiile ulterioare trebuie să analizeze cum și în ce condiții ideologice este posibilă transformarea reprezentărilor polemice în RS hegemonice; ce se întâmplă cu reprezentările polemice care nu ating un statut hegemonic la nivel societal și cum sunt negociate subiectele controversate și reprezentările polemice la nivel societal și intergrupal?

6. Așa cum în capitolele ce urmează (**3** și **4**) ne vom referi în mod esențial la „obiectele sensibile" și „reprezentările polemice", pentru studiile pe care le propunem, vom defini ***obiectele sensibile*** ca fiind, „obiecte sociale de importanţă colectivă, cu o puternică miză identitară şi simbolică, ce includ în conținutul lor reprezentațional aspecte contranormative, au la bază contradicții și antagonisme intergrupuri, fiind percepute drept semnificative pentru un grup social şi amenințătoare pentru alt (alte) grupuri sociale", iar ***reprezentările polemice*** ca „RS care suscită

controverse intense și tensiuni la nivel societal, au un statut marginal, nu sunt împărtășite de întreaga societate și sunt determinate de relații intergrupuri antagoniste".

7. Studiile analizate în scop ilustrativ în acest capitol, și care vizează obiecte sensibile din trei domenii sociale: socioistoric (experiența deportării) sociopolitic (islamul) și sociomedical (hemofilia), evidențiază implicațiile pe care le comportă comunicarea și interacțiunea cu *Celălalt* asupra relațiilor intergrupuri. Se constată că, în cazul obiectelor sensibile, a recunoaşte un discurs înseamnă a-l nega automat pe cel al unui *Celălalt,* discursul nu poate fi expus decât prin crearea unei tensiuni. Doar atunci când există o împărtăşire consensuală și/sau o cunoaștere profundă, discursul poate fi expus nestingherit, fără tensionarea relațiilor cu *Celuilalt*. În fond, reflecțiile legate de rezultatele acestor cercetări au stat la baza dezvoltării unei ***structuri analitice de cercetare*** pentru studiile de caz pe care le vom prezenta în **capitolele 5, 6** și **7**.

---

[6] De Rosa (2011), analizând cele două ediţii ale lucrării, evidenţiază cu referire la cea de-a doua ediţie că nu e doar o lucrare reeditată după o perioadă de 15 ani de la apariţia ediţiei *princeps,* ci o lucrare complet „rescrisă", demonstrând o restructurare profundă a textului. În ediția din 1976 au fost incluse paragrafe sau capitole absolut noi faţă de ediția din 1961, apar mai multe titluri, mai captivante şi mai metaforice, scrie autoarea, care dau un alt ritm lecturii, direcţionând cititorul în interpretare (*v.* analiza comparativă a cuprinsului celor două ediţii, De Rosa, 2011, pp. 103-106).
Analizând perioada embrionară a renumitei teorii (De Rosa, 2011), autoarea menţionează că, deşi anul 1961 este unanim recunoscut drept anul de naştere al TRS, S. Moscovici a început cam cu un deceniu înainte cercetarea în domeniu, publicând un articol în revista *Revue Française de Psychanalyse* (Premiers résultats d'une enquête concernant la psychanalyse, 1952), în care apare explicit termenul de „reprezentări sociale" (*ibidem*).
Din păcate, constatăm că în arealul românesc nu există o traducere în română a acestor lucrări, chiar dacă TRS s-a bucurat, cum era și firesc, de un mare succes în acest spaţiu.

[7] Totuși, criticile nu au dus la abandonarea teoriei, dimpotrivă, au creat premise pentru dezvoltarea acesteia: aspecte care mai creează actualmente dezbateri – diferența dintre atitudini și RS, diferența dintre reprezentări individuale și RS, criteriile de definire a grupurilor și a comunităților sociale ș.a. (Sammut *et al.,* 2015b).

[8] Într-un articol informativ cu privire la relevanţa surselor sale de inspiraţie pentru TRS, Moscovici relatează revelaţia pe care a trăit-o atunci când a descoperit teoria lui Wiener, evocând corelaţia emoţională a sentimentelor de entuziasm şi fericire asociate dimensiunii cogntive a descoperirii (De Rosa, 2011).

[9] În legătură cu acest aspect, I. Marková (2011) scrie următoatele: „inovația epistemologică a teoriei a fost mai puțin valorificată. În opinia mea, aceasta se datorează faptului că teoriile și epistemologiile în științele sociale sunt apreciate mai puțin, comparativ cu studiile empirice" (p. 94).

[10] În spațiul românesc nu sunt foarte multe lucrări care să abordeze integral problematica RS și care să ofere o perspectivă reflectiv-didactică: totuși, considerăm că am putea numi două lucrări importante în acest context care au avut și acest obiectiv – lucrările monografice scrise de M. Curelaru (2001, 2005/2006, ed. a II-a rev.) și M. Șleahtițchi (2018).

[11] Prezentăm o descriere succintă a acestor perspective în **Anexa 3**, nu ne-am oprit la descrierea detaliată a tuturor teoriilor, deoarece în literatura de specialitate există suficiente referințe la acest subiect. Din acest considerent, dar și din lipsă de spațiu, nu am considerat necesar să facem acest lucru. Am prezentat doar idei de bază din teoria lui W. Doise (*v.,* secțiunea corespunzătoare din acest capitol), care este direct legată de relațiile intergrupuri, inclusiv diverse aserțiuni din alte perspective pe care se sprijină modelul pe care îl propunem în capitolul 2.

[12] Considerăm că alte două obiecte sensibile pentru contextul basarabean ar putea fi *unirea* şi *naţionalismul,* ultimul credem că ar fi un obiect sensibil pentru întreg spaţiul ex-sovietic. Semnificaţia atribuită naţionalismului este diferită (şi poate şi reprezentarea) în spaţiul estic. Sfârşitul naţionalismului, prognozat de E. Hobsbawm (1990/1997) la începutul anilor '90, este contrazis atât de evenimente, cât şi de o lucrare extrem de utilă în acest sens, *Banal Nationalism* (Billig, 1995), în care autorul vorbeşte de forme mai puţin vizibile de naţionalism în spaţiul occidental, şi anume – de „naţionalismul steagurilor fluturânde".

[13] În diverse contexte sociale aceleaşi obiecte sociale au caracteristici diferite. Comunismul este un obiect sensibil și prin faptul că generează discuții contradictorii (de ex., disputa despre comunism în fostele ţări sovietice şi în Occident (*v.* Todorov, 2005).

[14] Textele integrale ale interviurilor pot fi găsite la http://memoriavie.eu şi în L. Betea *et al.,* „Lungul drum spre nicăieri" (Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2012).
[15] *Abordarea holistă a conţinutului* este utilizată, în special, în studiile de caz din practica clinică. Libliech *et al.* (1998/2006) ilustrează acest tip, prezentând povestea vieţii unei tinere evreice din Rusia în Israel. În naraţiune este expusă viaţa tinerei şi cum s-a adaptat la modul de viaţă din Israel. Analiza gravitează în jurul unei teme majore *schimbarea* – manifestă în aspectul fizic şi în stilul de îmbrăcăminte, limbaj, maniere, atitudine faţă de membrii familiei şi relaţia ei cu părinţii, prietenia cu băieţii şi fetele de vârsta ei, imigranţi sau născuţi în Israel, opţiunile sale profesionale, precum și în părerile ei privind egalitatea sexelor. Schimbările culturale datorate emigrării se suprapun problemelor caracteristice adolescenţei, conturând portretul complex al unei persoane, aflate la răscruce de drumuri.
[16] Studiul lui Feldman *et al.* (1993 *apud* Liebliech *et al.,* 1998/2006) demonstrează modul de folosire a unor categorii foarte restrânse – a unor cuvinte. Cercetătorii le-au prezentat mai multe poveşti unor subiecţi împărţiţi în trei grupe de vârste, ulterior adresându-le o serie de întrebări interpretative privind conţinutul (de ex., „Care este cel mai important lucru pe care ţi l-am spus până acum?"). Transcrierile subiecţilor reprezentau datele studiului. Studiul lui McAdams *şi colab.* (1996 *apud* Liebliech *et. al.,* 1998/2006) propune o abordare a conţinuturilor pe categorii, folosindu-se un număr mare de categorii largi. Autorii elaborează mai multe categorii de conţinut pentru evaluarea gradului de comuniune, respectiv, putere. Pentru comuniune: dragoste/prietenie, dialog, grijă/ajutor şi comunitate şi pentru putere: autoadministrarea, statusul, realizările/responsabilitatea şi împuternicirea.
[17] Aici poate fi invocat și discursul lui K. Jaspers din 1946/1961, *Die Schuldfrage* (Chestiunea vinei germane), în care Jaspers face diferenţa dintre vina individuală şi responsabilitatea colectivă pentru crime care, consideră autorul, nu ar fi putut fi comise dacă nu ar fi fost tăcerea colectivă. Jaspers identifica patru tipuri de vină: (1) *vina criminală;* (2) *vina politică* – ce implică acţiunile unor reprezentanţi ai statului care se repercutează negativ asupra cetăţenilor obişnuiţi, (3) *vina morală* – sub incidenţa căreia intră şi comportamentul subordonaţilor, al celor care au executat ordinele superiorilor şi (4) *vina metafizică* – care, într-un anumit fel, poate fi comparată cu *karma* hinduistă. Vina metafizică face recurs la un tip de solidaritate umană dintre indivizi, care îi face co-responsabili pentru orice abatere, încălcare a ordinii şi, astfel, vina pentru orice act de injustiţie din lume poate fi sau trebuie să fie *împărtăşită.*
În esență, spune K. Jaspers (1946/1961), purtăm responsabilitate pentru toate faptele noastre, inclusiv pentru acţiunile pe care le realizăm din iniţiativa altora. Nu este corect să spunem că acţiunile noastre reprezintă nişte ordine ale superiorilor care trebuie executate, *It is never simply true that "orders are orders",* afirmă el.
[18] Aceste propoziţii au fost prezentate sub forma unui chestionar: *(1) în populaţiile islamice există egalitate între sexe; (2) Islamul este o religie specifică poporului arab; (3) Islamul este adesea asociat cu extremismul; (4) războiul din Irak a fost pornit împotriva religiei islamice; (5) musulmanii sunt persoane bine integrate în Franţa; (6) integriştii islamişti sunt grupuri de oameni care aplică întocmai învăţăturile Coranului; (7) integriştii islamişti sunt grupuri de oameni care modifică învăţăturile Coranului pentru a manipula spiritele; (8) Islamul este o religie a toleranţei; (9) Islamul se află în contradicţie cu valorile democratice din Franţa şi (10) Islamul este răspândit în aproape toată Indonezia*. Pentru fiecare dintre aceşti zece itemi, subiecţii au dat răspunsuri pe o scală de 7 puncte, de la „dezacord total", la „acord total" (*apud* Guimelli, 2009/2010).

2. PERSPECTIVE METODOLOGICE PRIVIND PROCESUL DE INVESTIGARE A UNEI REPREZENTĂRI SOCIALE

„O reprezentare nu poate fi studiată fidel şi complet pornind de la analiza unui singur fel de producţie discursivă; mai mult, un singur fel de producţie trimite la un singur tip de *situaţie* de producere, indiferent dacă aceasta a fost înregistrată în „natură" sau în laborator" (M.-L. Rouquette, 1994/2002).

Cadru general

În capitolul anterior, am analizat tendințele și evoluțiile curente în studiile din domeniul reprezentărilor sociale (RS), cu scopul de a identifica direcții de cercetare care suscită dezbateri la etapa actuală și care necesită explorări extensive. Respectiv, în acest capitol, vor fi clarificate o serie de aspecte de ordin teoretic și metodologic, pe care le considerăm esențiale în demararea unui studiu privind RS. În opinia noastră, inițiind procesul de investigare a unei RS, cercetătorul trebuie să răspundă la câteva întrebări de bază, și anume:

→ ***cum*** se articulează RS într-un cadru reflexiv care demarează procesul investigațional;

→ ***cum*** se modelează RS ca *proces* și ca *produs* într-un context social intergrupuri dat și,

→ ***cum*** să desfășurăm procesul investigațional în vederea decodificării interacțiunilor emergente în dinamica acestei reprezentări, respectiv, ce tip de de metode, strategii de investigare sau interacțiuni ar fi cele mai potrivite în studiul acestei RS pentru a asigura „autenticitatea" producțiilor discursive?

La aceste și alte aspecte teoretic-metodologice legate de investigarea unei RS, implicit a unei reprezentări polemice, ne vom referi în acest capitol. Totodată, vom descrie strategia și metodele de cercetare pe care le utilizăm în capitolele ce urmează. La final, propunem un **model teoretico-reflexiv** cu referire la geneza și evoluția unei RS care ar putea fi utilizat drept cadru de analiză a unei RS la debutul cercetării acesteia (**O2**; **R2**, *v.* modelul în **Anexa 6**). Într-un cadru unitar, modelul integrează aspecte esențiale din cele patru perspective (psihoantropologică, dialogică, narativă și sociodinamică), pe care le-am luat în considerare în construcția acestuia.

2.1 Relecții epistemice la debutul unui studiu privind reprezentărilor sociale

În cadrul acestei secțiuni, vom încerca să răspundem la primele două întrebări indicate la debutul acestui capitol, și anume:

1) cum se modelează RS într-un cadru reflexiv care precedă investigarea acesteia și

2) cum se modelează RS în câmpul social al interacțiunilor intergrupuri?

Așadar, pentru a răspunde la aceste întrebări, vom analiza câteva aspecte, pe care credem că cercetătorul e necesar să le clarifice până a studia propriu-zis RS, dar și pe parcurs:

→ dacă există sau nu o reprezentare a fenomenului propus spre investigare;

→ care ar fi „aspectul nefamiliar” din conținutul RS;

→ cum se articulează reprezentarea prin prisma altor RS;

→ care ar fi RS alternative, percepute;

→ cum se manifestă RS în același timp ca proces și ca produs al acestui proces;

→ care sunt aspectele sensibile, gradul de tensiune și de consens social în comunicarea cu referire la obiectul social în contextul unor dinamici relaționale intergrupuri?

Acest parcurs privind reflecțiile epistemice legate de aceste întrebări se poate articula sub forma unor enunțuri teoretice preliminare, direcții potențiale de cercetare, și, respectiv, principii metodologice, prezentate în Tabelul 2.1 și analizate succint în secțiunile ce urmează. În fond, aceste aspecte le-am luat în considerare în elaborarea modelului pe care îl propunem (*v.* modelul prezentat în **Anexa 6)**.

Tabelul 2.1 Note epistemice în investigarea reprezentărilor sociale

Obiectul social investigat	***Ipoteza existenței unei RS***
- **Este un obiect de reprezentare?**	- **Dacă există o RS a acestui obiect social, ce fel de tip de RS este: hegemonică, emancipativă sau polemică?**
Enunțuri teoretice preliminare	**Direcții potențiale de cercetare**
RS au în conținutul lor aspecte nefamiliare	- examinarea „nefamiliarului”: există situații când *nefamiliarul* rămâne *nefamiliar*
RS se articulează prin prisma altor RS	- examinarea similitudinilor cu conținutul unor alte RS ale grupului - examinarea unor conținuturi reprezentaționale ce reflectă RS alternative - examinarea RS ale altor grupuri sociale cu referire la același obiect social
RS se articulează prin intermediul unor dinamici relaționale intergrupuri	- examinarea RS ca proces și ca produs - examinarea contextului social în care RS se formează (s-a format) - examinarea aspectelor sensibile și a gradului de tensiune pe care le comportă comunicarea cu referire la obiectele sensibile în contextul relațiilor intergrupuri și capacitatea de elaborare a consensului în situații de conflict
RS pot avea „zone mute” sau „absențe” în conținutul reprezentațional ce nu apar în mod direct în producțiile discursive ale subiecților	- examinarea unor potențiale ispostazieri (percepute) ale figurii cercetătorului în contextul investigațional și prezumarea unor potențiale manifestări ale unor interacțiuni, reale sau probabile, produse într-un context social mai larg - examinarea „zonelor mute” sau a „absențelor”: cum am putea accede la partea „nespusă” a reprezentării; care sunt condiţiile psihosociale care favorizează emergența unui discurs mai autentic
Principii metodologice	
- *Principiul abordării holiste și globale în studiul RS,* ceea ce necesită îmbinarea	

strategiilor de cercetare (cantitativă și calitativă) sau chiar o strategie preponderent calitativă/narativă în studiul reprezentărilor polemice;

- *Principiul contextualizării*, studiind RS este esențial să cunoaștem contextul care a generat o anumită reprezentare, să surprindem dinamica şi evoluţia fenomenului studiat în funcţie de schimbările sociale, pluralismele culturale şi apartenenţele grupale;
- *Principiul triangulării* în colectarea și interpretarea datelor;
- *Principiul non-intervenției,* ceea ce înseamnă că cercetătorul trebuie să încerce să nu intervină pe cât posibil în desfăşurarea fenomenelor observate, studiind firescul şi naturaleţea acestora.

***

Ipoteza existenţei unei reprezentări sociale

Orice discuție privind investigarea unei RS debutează, în mod firesc, cu examinarea specificului obiectului social, reprezentarea căruia vrem s-o investigăm. Însă, așa cum a mai fost menționat în această lucrare (*v.* cap. 1, 1.5), nu orice obiect social determină geneza unei RS. Cu referire la acest aspect, P. Moliner (1997) precizează că orice context trebuie să prezinte cinci caracteristici generatoare de RS şi, „înainte de a ne consacra studiului RS a unui obiect trebuie, mai întâi, să lansăm ipoteza existenţei unei reprezentări" (p. 145, subl. n). Pentru aceasta, scrie P. Moliner, e necesar să răspundem la cinci întrebări, esenţiale în definirea contextului și a obiectului de reprezentare, şi anume: ce obiecte de reprezentare, pentru ce grupuri, cu ce scopuri, în raport cu cine şi dacă vorbim de o reprezentare sau de ideologie?

În mod similar, S. Jovchelovitch (2007) sugerează să analizăm procesul reprezentațional prin încercarea de a răspunde la următoarele cinci întrebări: „cine", „cum", „de ce", „ce" și „cu ce scop" produce aceste reprezentări? Cu alte cuvinte, o RS există într-un câmp social dat, atunci când există un grup interesat de producerea acestei reprezentări; reprezentarea fiind produsă mai cu seamă în raport cu alte grupuri sociale.

Clarificarea răspunsului la întrebarea – *dacă există sau nu o RS a obiectului social*, este urmată de o altă întrebare – *ce fel de tip de RS este: hegemonică, emancipativă sau polemică*?

Reprezentările sociale au în conținutul lor aspecte nefamiliare

Un alt pas important în explorarea unei RS presupune, așa cum sugerează S. Moscovici (1984), identificarea aspectului nefamiliar care a determinat emergența unei reprezentări. Confruntarea cu „nefamiliarul" se manifestă în situațiile când anumite obiecte ale câmpului reprezentațional prezintă elemente de noutate sau sunt percepute drept amenințătoare. Formarea unei reprezentări ar însemna transformarea acestor aspecte nefamiliare în conținuri cognitive familiare în imaginarul colectiv al unui grup. Totuși, deși reprezintă un aspect important în articularea unei RS, nefamiliarul nu se transformă întotdeauna în ceva familiar (cunoscut). A. De-Graft

Atkins (2012) prezintă câteva evidențe empirice ale unor situații când *nefamiliarul* rămâne *nefamiliar* (chiar dacă prezintă elemente de noutate sau este perceput ca pericol pentru un anumit grup). Autoarea analizează câteva studii care ilustrează acest efect – studiile privind RS a bolii mentale (Jodelet, 1989; Morant, 1995) și un studiu privind RS a bolii SIDA (Joffe, 1993). În toate aceste cazuri, subliniază cercetătoarea, obiectul social – boala mentală sau SIDA – rămâne un fenomen „straniu, tulburător, misterios", care nu determină motivații de a-l transforma într-o RS. În unul din studiile de caz pe care îl prezentăm în cap. 7, cu referire la RS a pandemiei, vom ajunge la aceeași concluzie: *nefamiliarul* a rămas într-o oarecare măsură *nefamiliar,* dat fiind faptul că amenințarea legată de pandemia COVID-19 a trecut în plan secund, fiind „umbrită" de o amenințare mult mai intensă cu care s-a suprapus – amenințarea legată de războiul din Ucraina.

Reprezentarea se articulează prin prisma altor reprezentări sociale

Trebuie să mai luăm în considerare și faptul că reprezentarea se articulează prin prisma altor RS și a unor conținuturi cognitive pre-existente**.** Pentru a explica conţinutul unor RS, sublinia S. Moscovici (1997), este necesar să începem cu reprezentarea care a generat-o şi, atunci când studiem o reprezentare, să încercăm mereu să descoperim caracteristica nefamiliară care a motivat-o şi care a absorbit-o. În măsura în care un obiect sau o idee este comparată cu paradigma unei categorii este reajustată pentru a se potrivi în interiorul ei; noile reprezentări se formează de la cele existente sau împotriva celor existente, mai scrie S. Moscovici.

Reprezentarea stă la baza oricărei cunoașteri sociale, iar pentru a pătrunde în esența cunoașterii unui grup trebuie să înțelegem cum s-a produs geneza unei RS (Jovchelovitch, 2007). În acest fel, N. Kalampalikis și T. Apostolidis (2021) sugerează examinarea oricăror conținuturi cognitive pre-existente în baza cărora se modelează noile conținuri reprezentaționale, subliniind totodată și rolul contextului sociocultural. Autorii le consideră esențiale pentru înțelegerea semnificațiilor atribuite unui fenomen social. Respectiv, atunci când investigăm RS, trebuie să analizăm și reprezentările care le-au generat.

De exemplu, C. Howarth (2002) constată că RS privind fenomenul sărăciei și RS cu referire la persoanele de culoare au similitudini cu conținutul unor alte reprezentări, cum ar fi reprezentarea crimei. Acest fapt, scrie autoarea, este definitoriu în elaborarea semnificației protestelor din Brixton, RS ale cărora le-a analizat în unul din studiile sale. I. Marková și E. Wilkie (1987) menționează că, atunci când s-a auzit pentru prima dată de SIDA, oamenii aveau tendința să facă asocieri cu bolile venerice sau să considere boala o pedeapsă divină pentru păcatele lumești (procesul de ancorare), abia mai târziu s-a structurat o RS prin care se diferenția SIDA de alte boli venerice (*apud* Wagner *et al.*, 1999). Similar, în cadrul unui studiu (*v.* Cojocaru, 2006a;

Cojocaru, 2018), am constatat că RS ale acțiunilor de protest de la sfârșitul anilor ’80 din fosta RSSM s-au format prin articularea acestora la reprezentarea naționalismului.

Studiul RS necesită și examinarea RS alternative, percepute (*cf.* Gillespie, 2008), dar și a *RS reale* pe care le au alte grupuri sociale cu referire la fenomenul abordat. Așa cum precizează A. Gillespie (2008), RS sunt reflexive, iar conținutul unei reprezentări include și *reprezentarea alternativă* – percepțiile unui grup, RS a căruia o studiem, privind reprezentarea pe care ar avea-o alte categorii sociale despre un anumit obiect social. Prin urmare, e vorba despre RS, reală sau nu, a unui alt grup social, așa cum este percepută de grupul vizat într-un anumit studiu. RS alternative sunt conținuri dialogice, sunt părți din conținutul unei RS și pot fi evidențiate prin expresii de genul „ei cred...”, „ei pretind...”. „ei spun” etc.); ele reprezintă o posibilitate de adaptare la pluralitatea RS și orientează relațiile cu *Celălalt*, subliniază A. Gillespie. Grupurile sociale nu trăiesc în mod izolat, imaginile pe care și le formează despre realitatea socială sunt în mod continuu transformate ca urmare a RS ale altor grupuri sociale (Bauer și Gaskell, 2008; Wagner și Hayes, 2005 *apud* Kronenberg, 2015).

Reprezentările sociale se articulează prin intermediul unor dinamici relaționale intergrupuri

În studiul unei RS, trebuie luat în considerare faptul că reprezentarea poate fi analizată în același timp ca proces și ca produs al acestui proces (Moscovici, 1961/2008): ca *proces*, presupune o serie de operații cognitive (explorare, recunoaștere, categorizare) privind cunoașterea obiectului social; ca *produs*, se referă la un ansamblu de cogniții referitoare la acel obiect social.

Pentru a înlătura anumite ambiguități legate de termenul de RS, Chryssides *et al.* (2009 *apud* Sammut *et al.*, 2015b) propun o distincție între ***„reprezentarea socială”*** (reprezentarea ca produs) și ***„re-prezentarea socială”*** (reprezentarea ca proces). Reprezentarea ca *„produs”* se referă la conținutul unei RS, adică reprezentarea unui grup în raport cu un obiect social anume. Reprezentarea ca *„proces”* exprimă tocmai procesul de re-organizare și de schimbare a unor aspecte din conținutul unei RS, prin care noi semnificații sunt contestate, negociate și integrate în conținutul acelei reprezentări, ceea ce reprezintă, în fond, un exercițiu de comunicare a sensului printre membrii unui grup. Comunicarea este cea care contribuie atât la formarea, cât și la evoluția în timp a unei reprezentări, scriu G. Sammut *et al.* (2015b).

Atât procesul reprezentațional, cât și produsul care rezultă în consecință (RS) sunt direct relaționate de contextul social. Mai exact, RS sunt expresia contextului social în care s-au format și s-au transmis, contextul fiind înțeles atât prin *background*-ul istoric, cât și din perspectiva a ceea se întâmplă „aici și acum” (Spink, 1993), respectiv, RS nu pot fi disociate de condițiile

sociale care au determinat geneza și dinamica acestora, inclusiv de comportamentul colectiv prin care acestea se exprimă (Wagner, 1995b). Astfel, în investigarea RS, scrie I. Marková (2011), cercetătorii trebuie să examineze atât conținutul RS a unui fenomen, cât și, la fel de important, contextul (social, istoric, politic etc.) în care această reprezentare este produsă.

Influenţa contextului în elaborarea reprezentaţională poate fi abordată printr-un demers de tip obiectiv şi altul de tip subiectiv (Smelser şi Baltes, 2001 *apud* Curelaru, 2006): abordarea obiectivă presupune evaluarea contextului, considerat o realitate exterioară individului, trasându-se corespondenţe, corelaţii sau cauzalităţi între factorii contextuali şi conduitele umane, pe când cea subiectivă se centrează pe modalitatea în care contextul este evaluat de către subiect.

Despre RS ca un sistem „contextualizat", sistem care este supus influenţei factorilor şi modificărilor de context, vorbește J.-Cl. Abric (1997). În opinia autorului, contextul este de două tipuri: ***context discursiv situaţional***, care implică natura relaţiilor în care discursul reprezentaţional este produs (cine îl produce, când anume se întâmplă, pentru cine este produsă reprezentarea, care este scopul elaborării acestei reprezentări etc.) şi ***context socioideologic global***, în care sunt relaționate două aspecte, pe de o parte – factorul ideologic (normele sociale, valorile la care individul aderă etc.), iar pe de alta – locul pe care o persoană îl ocupă în societate sau în grupul de apartenență (plasarea individului într-o organizare socială, istorie, mize sociale etc.).

Pe lângă cele menționate, un alt aspect care, în opinia noastră, trebuie examinat în analiza genezei și evoluția unei RS (mai ales în cazul celor polemice) este sensibilitatea și gradul de tensiune pe care le comportă comunicarea cu referire la obiectul social în contextul unor dinamici relaționale intergrupuri, precum și capacitatea de elaborare a consensului în situații de conflict social, dar și în cadrul unor interacțiuni investigaționale.

În acest sens, putem spune că obiectul de reprezentare rămâne sensibil (sau devine sensibil) atunci când indivizii evită să și-l „apropie" printr-un proces obișnuit de elaborare reprezentațională, prin mecanismele tipice de *ancorare* și *obiectivare*. De exemplu, despre acest mecanism al ***evitării*** vom discuta în studiul de caz prezentat în cap. 6 al lucrării, care ilustrează geneza unei RS produsă în cadrul unui context care, deși se afla în proces de schimbare, încă mai păstra caracteristicile ideologice ale trecutului la nivelul discursurilor și al practicilor sociale. Ne referim la RS ale transformărilor sociopolitice (*glasnosti* și *perestroika*), inițiate de M. Gorbaciov în 1985: la începutul restructurării, discursul oficial, chiar dacă era orientat spre schimbare, tematizarea acestor schimbări se producea prin prisma unui limbaj de lemn tipic perioadei sovietice.

2.2 Semnificația *„absențelor"* în conținutul reprezentărilor sociale

Problematica „absențelor" este centrală în TRS, constată M.-C. Gervais *et al.* (1999). În

primul rând, dat fiind faptul că una dintre funcțiile RS se referă la transformarea nefamiliarului în familiar, absența unor semnificații în raport cu obiecte sociale noi sau străine pentru un grup sau comunitate generează nevoia formării unor înțelesuri cu referire la acestea. În acest caz, vorbim despre conținuturi reprezentaționale despre un anumit obiect social care, în mod clar, sunt *„absente”*. În al doilea rând, o RS poate integra în conținutul său elemente cognitive care, de obicei, nu sunt exprimate în orice situație socială („zona mută” din conținutul reprezentațional) și care la fel pot fi *„absente”* în cadrul unor interacțiuni. Deși prezența unei eventuale „zone mute” e una din chestiunile fundamentale în studiul unei reprezentări, constată P. Rateau și G. Le Monaco (2021), cercetătorii au început să fie preocupați de această „zonă” relativ târziu.

Există mai multe dovezi empirice că RS identificată în cadrul unui studiu nu este întotdeauna și cea reală; uneori participanții au tendința de a furniza versiuni considerate „corecte”, „dezirabile” sau în corespundere cu ceea ce cred ei că ar dori să audă cercetătorul (Lahlou, 2021). Credem că acest fapt este valabil mai ales în cazul RS generate de obiecte sensibile. Aceste obiecte sociale, la care vom reveni cu o analiză mai amplă în **capitolul 3** al lucrării, conțin în câmpul lor reprezentațional credințe sau judecăți susceptibile de a pune în discuție valorile morale sau normele sociale valorizate; prin urmare, exprimarea publică a acestora ar însemna o transgresare a acestor norme și valori (Deshamps și Guimelli, 2005). În contextul autohton, despre mecanismele *afirmării*, *negării* și *tăcerii* etc. în discursurile indivizilor au scris și P. Jelescu *și colab*. (2023) în cadrul unui studiu. Aceste conținuturi, fiind supuse autocenzurii, uneori pot rămâne *„absente”* printr-un demers tipic de investigare (*v*. Fig. 2.1).

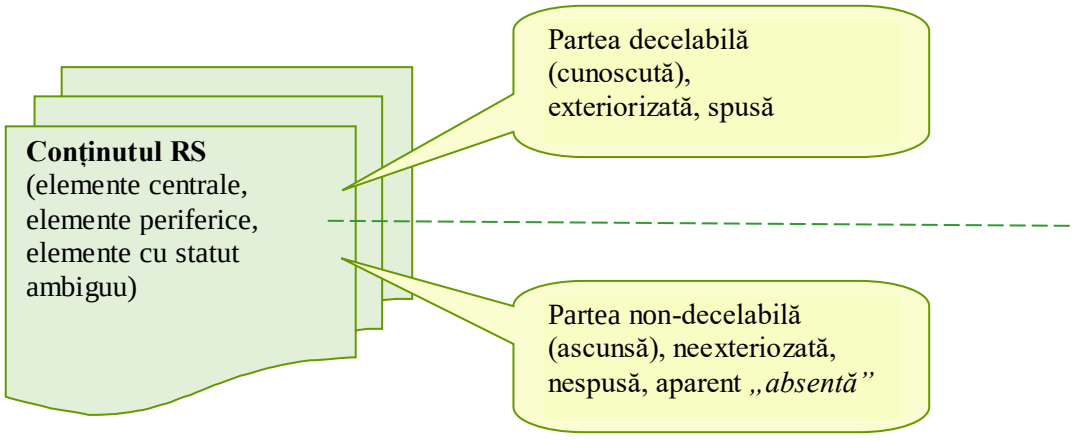

Figura 2.1 Conținuturi decelabile și non-decelabile în structura unei reprezentări sociale

Atunci când reflectăm asupra unor eventuale *„absențe”* din conținutul unor RS, mai întâi, precizează M.-C.Gervais *et al*. (1999), trebuie să verificăm dacă *„absența”* este într-adevăr reală din punct de vedere empiric. Ar putea fi situația, subliniază ei, ca subiecții să nu cunoască foarte

multe despre obiectul social studiat. În acest caz, am putea face o analogie cu tipurile obiectelor de reprezentare după R. Wolter (2009/2010), descrise în **capitolul 1**. În consens cu afirmațiile autorului, am putea să asociem aceste reflecții cu ceea ce el numește obiecte non-cognitive și non-afective, care, așa cum notează R. Wolter, sunt obiecte cu un grad scăzut al cunoașterii și cu implicații afective minime pentru subiecți. Prin urmare, într-un demers de investigare, acestea vor fi în mod real *„absente"*, fiindcă subiecții nu au o cunoaștere despre aceste obiecte.

La fel, M.-C. Gervais *et al.* (1999) admit situația că, pentru anumiți subiecți obiectul social ar putea fi irelevant sau pur și simplu să nu-i intereseze subiectul dat sau să fie lipsiți de un contact/expunere frecventă în raport cu acesta. Uneori, *„absența"* este condiționată de faptul că oamenii pur și simplu nu doresc să comunice, să articuleze și să emită niște semnificații ale propriilor practici. Este cazul invocat de studiile antropologice, constată autorii, când cunoașterea este dificil de a fi exprimată prin intermediul limbajului sau semnificațiile sunt cenzurate/ suprimate de norme și tabuuri. Alte idei importante desprinse din articolul lui M.-C. Gervais *et al.* (1999): se menționează că nu toate RS au aceeași putere în definirea realității; mai mult, acestea nu au nici același statut, raportate la diverse grupuri sociale, respectiv, ne întrebăm: cum anumite discursuri, mituri, repertorii lingvistice sau RS devin dominante?

În alte situații, *„absențele"* pot fi datorate rezistenței de a vorbi despre anumite teme (*v.* Gubrium și Holstern, 2001). Din acest considerent, nu întotdeauna *„absențele"* ar putea fi imediat identificate de cercetători, în multe cazuri rezistențele rămânând neobservate, ceea ce poate duce la goluri în cunoașterea cu referire la un anumit subiect de cercetare (*ibidem*).

M.-C. Gervais *et al.* (1999) au analizat două studii din domeniul RS care au legătură cu problematica *„absențelor"*: studiul lui S. Moscovici (1961/1976) și cel al D. Jodelet (1989/ 1991). În studiul său, D. Jodelet scrie că, în conținutul RS a bolii psihice pot fi identificate anumite temeri și tabuuri care rareori sunt exprimate, dar care pot fi revelate în practicile cotidiene ale localnicilor. Pentru a revela aceste conținuturi, D. Jodelet a combinat datele culese prin interviuri cu cele din observația participativă, analiza documentelor sociale și chestionare. Astfel, autoarea a urmărit să identifice *„absențele"* din conținutul RS care nu sunt *exprimate* în orice condiții sociale. Studiul lui S. Moscovici despre reprezentarea psihanalizei în Franța la fel poate fi raportat la problematica absențelor. Din totalul de subiecți ai studiului, din categoria muncitori, 51% s-au declarat total necunoscători ai domeniului, iar restul – 49% aveau mai degrabă o reprezentare lacunară despre ce este psihanaliza. Pentru acești subiecți, psihanaliza nu a fost integrată în universul lor cognitiv, social și cultural. Este un caz clasic de absență empirică, consideră M.-C. Gervais *et al.* (1999).

În legătură cu cele menționate mai sus, M.-C. Gervais *et al.* (1999) se întreabă: în ce cir-

cumstanțe un cercetător ar putea spune că participanții la studiu au o reprezentare despre obiectul social, dar despre care refuză sau nu sunt capabili să vorbească? Care sunt procesele sociale și cognitive care stau la baza *„absențelor”* sau *„prezențelor”* în conținuturile reprezentaționale?

Autorii consideră că *„absențele”* sunt intrinsec legate de geneza unei RS, de fapt, sunt chiar mobilul emergenței unei reprezentări. Ei analizează patru tipuri de *„absențe”*: teoretice, metodologice, empirice și analitice (*v.* Gervais *et al.*, 1999), prezentând exemple care ilustrează felul în care ideile preconcepute ale cercetătorului cu referire la un obiect social, ar putea influența interpretările pe care le face și cum triangularea ar putea să-i ofere cercetătorului posibilitatea de a accede la zonele *„absente”* ale RS, atunci când aceste zone nu sunt accesibile prin anumite surse de date. Autorii mai precizează că, „ceea ce este absent/absențele” pot fi interpretate doar în relație cu „ceea ce este prezent/prezențele”, subliniind că abuzul de interpretare a absențelor este la fel de periculos, ca și ignorarea lor.

Din aceste considerente, așa cum interacţiunea dintre cercetător-subiect, implicit discursurile pe care le produc, sunt puternic influenţate de diverse fenomene psihosociale, cercetătorii RS, în special a celor polemice, ar trebui să admită posibilitatea unei „zone ascunse” (*„absente”*) în conținutul acestora și să se întrebe care sunt acele elemente reprezentaționale ce nu apar în mod direct în producțiile discursive ale subiecților și, mai ales, de ce acestea nu sunt exprimate public? Cu alte cuvinte, care este semnificația atribuită de subiecți acestor conținuturi aparent absente? În această ordine de idei, e relevant să ne mai întrebăm și care sunt factorii care influenţează în mod direct producţiile discursive ale subiecţilor (Guimelli, 2009/2010) și cum am putea accede la partea „nespusă” a reprezentării? Respectiv, care sunt acele condiţii psihosociale care favorizează emergenţa unui discurs mai autentic? Vom încerca să răspundem la aceste întrebări în **capitolul 3** al lucrării.

2.3 Metode și date în studiul reprezentărilor sociale

O altă întrebare esențială la care trebuie să răspundă cercetătorul este: *ce metode sunt mai potrivite pentru a decodifica cu o mai mare acuratețe conținutul unei RS, inclusiv conținurile care nu sunt imediat decelabile?*

Într-un studiu din 1993, G. Breakwell și D. Canter constată că în studiile privind RS au fost utilizate aproape toate metodele de cercetare cunoscute în științele sociale: de la etnografie, la studii experimentale; fiind folosite o varietate de surse de date: de la imagini, la scale de atitudini; inclusiv o varietate de strategii analitice de interpretare a datelor: de la cele calitative, la cele de scalare multidimensională (*apud* Bauer și Gaskell, 1999).

Această diversitate metodologică este absolut firească, când ne referim la un fenomen

complex, cum este cel al RS. Cercetătorii subliniază că, dată fiind complexitatea fenomenului RS şi nevoia de a înțelege nu doar conduitele şi reprezentările unui grup de indivizi, ci şi contextele şi evenimentele istorice în care acestea se înscriu, abordarea trebuie să fie ***holistă*** şi ***globală***. Abordarea holistă şi globală consideră faptele umane drept nişte totalităţi ce nu pot fi explicate, dacă ne limităm la studierea separată a diferitor părţi componente, de aceea trebuie analizat ansamblul dimensiunilor ce caracterizează un fenomen (Jodelet, 2003/2007), respectiv, RS sunt fenomene ce necesită o abordare unitară, ele nu pot fi disociate în elemente componente (Bovina, 2011). De exemplu, în studiul RS ale bolii psihice, pentru o mai bună înţelegere a proceselor de elaborare a reprezentărilor, D. Jodelet (1989/1991) a recurs la un demers psihoantropologic de tip „monografie", care a permis examinarea mai multor aspecte: publice şi private, colective şi individuale, instituţionale, istorice şi culturale.

Încă de la debutul studiilor din acest domeniu, S. Moscovici (1961 *apud* Caillaud *et al.*, 2019) pleda pentru îmbinarea strategiilor de cercetare, cantitativă și calitativă, în studiul cunoașterii sociale, menționând că limitele unor metode și tehnici (observații, interviuri, analiza de conținut ș.a.) pot fi depășite, comparând datele culese cu cele obținute prin alte metode (anchete sau studii experimentale). Tot în aceeași cheie, S. Moscovici (1988) scria că, dacă cu ajutorul metodelor experimentale putem analiza cum oamenii trebuie să gândească, când ne referim la procese cognitive și sociale mai complexe, utile sunt metodele de analiză lingvistică și observația.

S. Moscovici (1986) mai sublinia că, în alegerea metodelor este important să luăm în considerare câteva aspecte legate de conținutul reprezentării pe care vrem s-o studiem: dacă este vorba de o RS care s-a format în condiții similare pentru întreaga populație investigată și prin urmare vor fi identificate elementele comune; este o RS elementele căreia sunt mai mult sau mai puțin similare pentru întreaga populație, dar care au semnificații valorice diferite la diferite categorii de persoane sau este o RS cu un conținut nedefinit, elementele căreia sunt distribuite la întreaga populație și e necesar să le punem împreună pentru a-i da o anumită coerență conținutului reprezentării (*apud* De Rosa, 1994)?

În ultimii ani, se remarcă un interes sporit pentru investigațiile calitative în studiul RS, accentul fiind pus pe ***triangulare*** (utilizarea mai multor metode sau perspective teoretice în studiul unui fenomen), atât ca metodă de evaluare și validare a cercetării calitative, cât și ca un mijloc de a surprinde complexitatea fenomenului (Caillaud *et al.*, 2019). Unul dintre primele studii calitative în domeniul RS este cel realizat de C. Herzlich (1973) privind RS a bolii și sănătății (având la bază interviuri semidirective cu subiecți din zone rurale și urbane ale Franței).

În acest context, vrem să subliniem **importanța unor cercetări calitative** sau **narative**, mai cu seamă în cazul **subiectelor controversate**, care ar putea genera **reprezentări polemice**.

În cadrul unui studiu calitativ, participanții au posibilitatea să-și descrie atitudinile, credințele sau experiențele cu propriile cuvinte și aceasta permite o mai bună cunoaștere a acestora, implicit, o sondare în profunzime a fenomenului investigat și a RS a acestuia (în acest fel, se cunoaște nu doar conținutul unei RS, ci, totodată, aflăm și de ce membrii unui grup social au aceste reprezentări, cum le explică, ce atitudini, credințe sau experiențe le-au format/consolidat etc.).

Un alt aspect important se referă la faptul că cercetătorul trebuie să încerce să nu intervină pe cât posibil în desfăşurarea fenomenelor observate, studiind ***firescul*** şi ***naturaleţea*** acestora, să surprindă ***dinamica*** şi ***evoluţia*** fenomenului studiat în funcţie de schimbările sociale, pluralismele culturale şi apartenenţele grupale. S. Lahlou (1998) constata că cercetările privind RS s-au axat mai mult asupra „conținutului" și mai puțin asupra „procesului" de formare a unei reprezentări. Însă, așa cum RS este produsul unor interacțiuni sociale, atât geneza, evoluția, cât și exprimarea publică a unei reprezentării sunt expresia unor interacțiuni.

Deseori, ceea ce cunoaștem în final este doar acest produs (RS), rezultat al unor interacțiuni sociale, nu însă și procesul propriu zis al interacțiunii: cum s-a produs această interacțiune, cum această interacțiune a generat elaborarea unei reprezentări, cu atât mai puțin, cum anume interacțiunea intra- sau intergrupuri a determinat emergența unei sau altei RS. Astfel, studiind RS, este esențial să cunoaștem atât *conținutul* acesteia, cât și, mai ales, *contextul* care a generat o anumită reprezentare și, prospectiv, *impactul* pe care îl are această reprezentare asupra relațiilor intergrupuri în contexte sociale reale.

Chestionarul, frecvent utilizat în asemenea studii, nu ne oferă informații despre interacțiune, ci doar despre conținutul reprezentării. Prin intermediul **interviului**, dat fiind că se desfășoară ca o interacțiune socială, înregistrăm informații și despre potențiale interacțiuni care s-au produs sau s-ar produce într-un contextul social real. În cadrul interviului, intervievatul decodifică semnele acestor interacțiuni, astfel discursul său este construit în funcție de categoria atribuită cercetătorului, fiind un discurs care se adresează unui *Celuilalt* ipostaziat în figura cercetătorului. În acest mod, pot fi identificate manifestări ale unei interacțiuni reale sau probabile, într-un context social mai larg. O altă metodă, **focus grupul,** deși mai puțin utilizată în studiile privind RS, poate mai mult decât alte metode reușește să creeze o situație de interacțiune apropiată de cea reală produsă într-un context social. Cu alte cuvinte, se modelează „o societate în miniatură", după I. Marková (2003/2007).

În orice tip de investigație, datele culese de cercetători pot fi de trei tipuri: **date primare, date secundare** și **date terțiare** (Agabrian, 2004). În cercetările privind RS, la fel, pot fi utilizate date colectate din aceste trei surse. *Datele primare* sunt datele generate de cercetător, care este responsabil de design-ul studiului, colectarea datelor, analiza şi raportarea acestora. *Datele*

secundare sunt datele deja colectate şi prelucrate de un alt cercetător, ele fiind utilizate în scopul unei informări generale (de ex., recensământul populaţiei sau diverse statistici oficiale). Iar *datele terţiare* sunt datele folosite fie de cercetătorul care le-a generat, fie de un analist al datelor secundare, dar în acest caz procedurile de prelucrare a datelor nu mai sunt disponibile, fiind utilizate doar rezultatele analizei. Prin urmare, nu doar datele culese la prima mână sunt utile în studiul unei RS, pot fi întreprinse și analize secundare și terțiare a datelor.

Cum pot fi utilizate datele secundare sau cele terțiare în studiul RS? Au existat mai multe discuții despre cum cercetătorii ar putea re-utiliza datele (*v.* Hughes *et al.,* 2022). Pornind de la faptul că RS, ca și oricare alt fenomen social, nu sunt structuri statice, ci într-o continuă schimbare și transformare, o analiză terțiară ar permite examinarea datelor prin raportarea la caracteristicile unui context social în continuă schimbare. În același timp, analiza terțiară se dovedește utilă și atunci când vrem să interpretăm datele dintr-o altă paradigmă teoretică, schimbând modul de interpretare a acestora, ajungem și la un alt mod de înțelegere a situațiilor sociale. De exemplu, un asemenea mod de re-interpretare a datelor identificăm în cadrul unui studiu realizat de C. Howarth (2014), care revine la o serie de interviuri colectate în 1995 cu referire la o grevă produsă în Londra, de această dată, interpretând datele privind evenimentul de atunci din perspectiva conexiunii dintre RS, identitate și ideologie. În cadrul acestei lucrări, vom recurge la analiza secundară a datelor din *Baromentrul de opinie publică* și *Barometrul relațiilor interetnice,* realizate de IPP, iar analiza terțiară o vom utiliza în scopul reinterpretării datelor culese anterior în cadrul unor interviuri cu participanți la diverse acțiunile colective, de această dată vom analiza datele din perspectiva reprezentărilor polemice.

Totuși, o reprezentare este întotdeauna difuză, scria M.-L. Rouquette (1994/2002), oricare ar fi nivelul de analiză, oricare ar fi perspectiva empirică adoptată. Oricare ar fi sursele de date, am adăuga la cele spuse. Din acest considerent, scrie autorul francez, „o RS nu poate fi studiată fidel şi complet pornind de la analiza unui singur fel de producţie discursivă (…), mai mult, un singur fel de producţie trimite la un singur tip de *situaţie* de producere, indiferent dacă aceasta a fost înregistrată în „natură" sau „în laborator" (p. 150). Din acest punct de vedere, mai mulți autori, începând cu S. Moscovici (1988), au subliniat necesitatea unui „pluralism metodologic" în studiul RS (*v.,* de ex., Sotirakopoulou și Breakwell, 1992; Spink, 1993; Kalampalikis și Apostolidis, 2021 ș.a.), una din preocupările majore în investigarea RS la etapa actuală fiind modul în care pot fi combinate diferite metode (Rusnac *et al.,* 2017).

Şi ceea ce ni se mai pare important să menţionăm, citându-l din nou pe M.-L. Rouquette (1994/2002) e că indiferent de numărul de enunţuri pe care le-a produs deja în raport cu una dintre reprezentările sale, un individ sau un grup poate produce întotdeauna un nou enunţ referi-

tor la un aspect al aceleiaşi reprezentări, ceea ce înseamnă că un corpus empiric nu este niciodată exhaustiv, indiferent de dimensiunea sa ca volum verbal sau ca persoane intervievate.

RS au un anumit ciclu de viață: pot fi caracterizate de o anumită stabilitate în timp, în funcție de gradul de consolidare a cogniților și de rezistența mentalității colective; astfel, doar un studiu longitudinal poate surprinde schimbările din conținutul unei reprezentări, subliniază M. Bauer (2015). Un studiu longitudinal, constată autorul, ne-ar permite să analizăm inclusiv efectele unei reprezentări în timp. În acest sens, vor fi repetate studiile după o anumită perioadă de timp, fiind luate în considerare diverse criterii temporale și analizate, astfel, consecințele pe care le produce factorul „timp" asupra conținutului unei reprezentări. Procesul de investigare a „RS a unui obiect social – X", constată M. Bauer (2015), necesită mai curând un program complex de cercetare, decât un studiu separat.

Din aceste considerente, am ales o strategie complexă în prezentarea fenomenelor pe care le analizăm ca exemple de reprezentări polemice (cap. 5, 6 și 7), și anume ***strategia studiului de caz***, fiecare studiu de caz urmând o structură și metodologie tipice (pe care le vom analiza în secțiunea 2.5). În cele ce urmează, vom descrie strategia de cercetare metaanalitică, utilizată în analiza studiilor privind clasificarea RS (Moscovici, 1988) și a conceptului de reprezentare polemică, din perioada 1988-2022 (cap. 4 al lucrării).

2.4 Scheme metaanalitice în studiul reprezentărilor sociale

În elaborarea sintezelor teoretice privind conceptul de reprezentare polemică din clasificarea lui S. Moscovici, am utilizat **grila de analiză teoretică** elaborată de de A.S. de Rosa (descrisă pentru prima dată în 1994 și perfecționată constant de-a lungul anilor). Grila implică două tipuri de analiză. Primul tip presupune revizuirea literaturii de specialitate și analiza acesteia într-o formă pur descriptivă, și anume, organizarea surselor bibliografice după autori, ani, școli și perspective teoretice. Cel de-al doilea tip implică și analize explicativ-interpretative și are următoarele componente: referința tematică la TRS, referința tematică la alte teorii și constructe relaționate de TRS; domeniul tematic de analiză; profilul metodologic; coerența paradigmatică dintre asumpțiile teoretice și design-ul metodologic de cercetare.

A.S. de Rosa (1994) împarte studiile din domeniul RS în trei categorii:

a) RS – obiect de investigare a diferitor fenomene sociale (studii ce abordează reprezentările ca forme ale cunoașterii sociale, articulate prin interacțiuni și procese de comunicare interpersonală, ce asigură înțelegerea și controlul realității cotidiene);

b) RS – construct teoretic (studii ce analizează aspecte conceptuale și metodologice cu referire la noțiunea de RS și modul de elaborare a reprezentărilor);

c) RS – sursă pentru interpretări metateoretice (studii ce vizează critici privind teoria și conceptul de RS, diverse dezbateri teoretice, comparații cu alte concepte sau modele teoretice).

Cele mai multe studii, scrie A.S. de Rosa (1994), sunt din prima categorie, ceva mai puțin voluminos este corpusul de studii din a doua categorie și se atestă foarte puține studii metateoretice, fapt care a determinat-o să inițieze un vast program de cercetare în acest domeniu, din anii '90 și până în prezent.

Unul din studiile recente în care A.S. de Rosa *și colab.* utilizează această grilă este o cercetare care vizează implicațiile TRS în varii domenii, gradul de interes și ariile tematice ale diferitor școli psihologice în investigarea RS, precum și difuzia geografică a teoriei în diverse țări și continente pe parcursul ultimelor decenii (*v.* De Rosa *et al.,* 2018). În acest studiu a fost analizat un corpus de **9660** de surse bibliografice (articole în reviste, prezentări la conferințe, cărți, capitole în volume colective sau teze). Din acest corpus, se constată în studiu, doar **187** de surse se referă la tipologia propusă de S. Moscovici (1988). Analiza arată că cele mai frecvente teme abordate de studiile care menționează această clasificare vizează problematica violenței, a discriminării, grupurilor minoritare, mișcări sociale și acțiuni colective. În mod particular, referințe la reprezentările polemice apar predominant în studii ce vizează subiecte din domeniul sociopolitic și mai puțin din domeniul științei, excepție fiind studiile cu referire la biotehnologie.

Schema metaanalitică utilizată de noi în această lucrare reprezintă o îmbinare dintre cele două tipuri propuse de A.S. de Rosa (1994, 2014) și conține următoarele elemente: (1) autor(i); anul apariției studiului; (2) titlul studiului și rezumatul acestuia; (3) domeniul tematic de analiză (teme abordate cu referire la conceptul de reprezentare polemică); (4) referința la alte teorii și/ sau constructe relaționate de TRS și (5) profilul metodologic (*v.* **Anexele 7** și **8**).

Astfel, vom oferi o ***analiză descriptivă*** a articolelor pe care le-am identificat cu referire la conceptul de reprezentare polemică din clasificarea RS după S. Moscovici (*in extenso*, în cap. 4 și în versiune rezumativă, în **Anexa 8**). Majoritatea articolelor analizate de noi au fost publicate în: *Papers on Social Representations, Journal for Theory of Social Behaviour, European Journal of Social Psychology, British Journal of Social Psychology, Social Science Information* ș.a.

Prin analiza pe care o propunem, structurată în trei etape distincte (1988-2000; 2001-2011 și 2012-2022), vrem să aducem contribuții pentru o mai bună înțelegere a evoluției conceptului în timp, în vederea identificării unor caracteristici ale reprezentărilor polemice și a impactului social pe care îl produc la nivel intergrupuri. Astfel, în această parte a lucrării, vom elabora sinteze privind conceptul de *„reprezentare polemică"*, din momentul apariției (1988) și până la etapa actuală. Per total, au fost analizate **131 studii** identificate în literatura de specialitate (în special, au fost analizate articole publicate în limbile engleză, rusă și română).

Un fapt interesant legat de apariția studiilor cu referire la RS este constatat de V. Eicher *et al.* (2011), în cadrul unui studiu bibliografic: unul dintre primele articole a fost publicat după o perioadă de 10 ani de la apariția cărții lui S. Moscovici, abia în 1971. Autorii explică acest fapt prin perioada necesară până când comunitatea științifică acceptă („absoarbe") o nouă teorie, pentru ca, mai apoi, să o aplice în studiile empirice. Interesul cercetătorilor a crescut brusc în 1985, cel mai probabil, scriu cercetătorii, odată cu publicarea unei lucrări fundamentale, *„Social Representations"* (Cambridge, 1984), avându-i ca autori pe R. Farr și S. Moscovici și, chiar mai mult, în perioada 1993-1996 (perioadă în care se atestă o creștere de până la 40 articole într-un an), ca urmare a apariției, cred V. Eicher *et al.* (2011), a cărții *„Empirical Approaches to Social Representations"* (Oxford, 1993), scrisă de G. Breakwell și D. Canter, în această lucrare fiind prezentate contribuții ale unor autori importanți din domeniul TRS.

Am făcut această precizare, deoarece, în mod evident, nu pretindem că am identificat absolut toate articolele ce au fost publicate la această temă (clasificarea RS). În această analiză am folosit preponderent articole în limbile engleză, română și rusă, nu și în alte limbi, respectiv, analiza noastră se restrânge la aceste articole. Credem că numărul articolelor ar fi mai mare, dacă s-ar lua în considerare și articole publicate în limbile franceză, spaniolă sau portugheză. În afară de asta, pentru prima perioadă (1988-2000), am analizat mai puține articole, comparativ cu perioada de după 2000, când se atestă o creștere a interesului cercetătorilor pentru această clasificare. În acord cu V. Eicher *et al.* (2011), am putea să admitem că abia în ultimul deceniu această clasificare revine în atenția cercetătorilor, fiind integrată atât în analize teoretice, cât și, din ce în ce mai frecvent, în studiile empirice privind RS.

Am dori să facem și niște precizări privind termenul pe care îl folosim în acest demers – ***„analiza literaturii cu elemente de meta-analiză"***. Neclaritatea pe care am avut-o în parcurgerea acestei etape de investigare a fost, ce este: a) o simplă descriere a situației din domeniu sau b) o meta-analiză? Nu am putut să definim acțiunea dată drept „analiza situației în domeniu", deoarece este mai mult de atât, nu ne-am rezumat doar la prezentarea articolelor la această temă (clasificarea RS după S. Moscovici), ci și la o investigare sistematică și pe cât posibil exhaustivă a studiilor în vederea suprinderii unor caracteristici în abordarea conceptului care ne interesează (reprezentările polemice). Totuși, nu este nici o meta-analiză în varianta clasică, prin care un rezultat obținut în mai multe studii este verificat prin diverse proceduri statistice. De altfel, nici nu ar fi fost posibil să facem acest lucru, deoarece studiile pe care le-am inclus în această analiză sunt atât studii teoretice (de ex., Moscovici, 1988 sau Pop, 2012), cât și studii empirice, cantitative (de ex., Liu *et al.*, 1999) sau calitative (de ex., Kus *et al.*, 2013 sau Hassenhörl, 2016). Credem însă că e justificat oarecum să folosim și termenul de „meta-analiză", deoarece:

- Am analizat un număr relativ mare de articole **(131),** selectate după anumite criterii;
- Am folosit o grilă de analiză comparativă în examinarea acestor articole;
- Am identificat niște similarități și caracteristici comune pentru fenomenul investigat.

În acest sens, formula pe care am considerat-o oportună în acest context a fost – ***analiza literaturii cu elemente de meta-analiză.*** Etapele pe care le-am parcurs în acest demers sunt: a) definirea problemei; b) stabilirea criteriilor de selecție a articolelor; c) analiza și descrierea rezultatelor acestor studii, conform grilei de analiză (de Rosa, 1994, 2014) și d) prezentarea rezultatelor în tabele (*v.* tab. din **Anexele 7** și **8**), evidențiind teme, direcții de cercetare și tendințe în evoluția conceptului (*v.* cap. 4).

Criteriul de bază în selecția articolelor a fost în primul rând referința la articolul lui S. Moscovici din 1988 și la tipologia RS. Trebuie să menționăm că unele din articolele pe care le-am identificat, chiar dacă citau articolul lui S. Moscovici, nu se refereau propriu-zis și la tipurile de RS, ci doar la diverse aspecte cu referire la conceptul de RS în general. De aceea, numărul de articole a fost în esență mult mai mare decât cele care au fost incluse *de facto* în analiză. În afara de asta, am folosit drept cuvinte cheie pentru căutare și termeni care ar avea similitudini cu cei propuși de S. Moscovici (de ex., „RS dominante", „RS controversate", „RS problematice", „RS conflictuale" ș.a.), respectiv și aceste articole au fost incluse în analiză.

Cum am procedat? În cele **131** de articole selectate (corpusul de analiză), mai întâi verificam dacă este citat articolul lui S. Moscovici (1988). Apoi analizam textul, pentru a vedea dacă se referă doar la articol sau și la clasificarea propriu zisă a RS, fiind selectate acele articole care se referă la clasificare **(88)**. Următoarea etapă consta în verificarea faptului dacă studiul se referă și la conceptul de reprezentare polemică **(77)**, în unele cazuri, autorii puteau să analizeze doar unul dintre tipurile descrise de S. Moscovici: fie RS hegemonice, fie RS emancipative.

2.5 Studiul de caz: mod de utilizare în studiul reprezentărilor sociale

Studiul de caz este o strategie de culegere, punere în formă şi prelucrare a informaţiei, prin care se descrie caracterul dinamic, evolutiv şi complex al fenomenelor sociale. Strategia constă în a studia o situaţie reală şi a o analiza pentru a vedea cum se manifestă şi cum evoluează fenomenul care îl interesează pe cercetător. Totodată, ne permite să observăm cum interacţionează un număr mare de factori, pentru a suprinde complexitatea fenomenelor sociale. Studiile de caz sunt utilizate atunci când se pun întrebări de genul „cum" şi „de ce" şi când cercetătorul are un control redus asupra evenimentelor (Collerette, 1996/2002).

Achiziţii de valoare în științele psihologice au avut ca punct de plecare studiul de caz (*cf.* Radu, 1994): stadiile dezvoltării inteligenţei au fost analizate de J. Piaget pe baza observării în-

deaproape a unui număr de copii, modelul ierarhic al trebuinţelor a fost schiţat de A. Maslow plecând de la studiul clinic al unor subiecţi neurotici, iar efectul „groupthink" a fost descris de către I. Janis analizând câteva decizii majore luate la nivele de vârf în SUA[19].

Studiul de caz are două funcţii (Babbie, 1989 *apud* Collerette, 1996/2002): el poate fi util în cadrul unei *abordări inductive* în care, plecând de la una sau mai multe situaţii observate, încercăm să regrupăm informaţiile obţinute pentru a formula o teorie sau în cadrul unei *abordări deductive* (sau confirmative), în care este utilizat pentru a verifica valoarea explicativă sau predictivă a unei teorii şi eventual, pentru a o îmbogăţi. Informaţiile pentru pregătirea unui studiu de caz provin de obicei de la următoarele tipuri de surse: observaţie, documente, arhive, interviuri, istorii de viaţă, filme, fotografii, etnografia de „stradă" sau artefacte fizice (*v.* **Anexa 9**).

Urmărind investigarea aprofundată a fenomenelor sociale şi utilizând date din surse diverse, studiul de caz, în funcţie de scopul propus, ne oferă o descriere şi/sau o explicaţie (Collerette, 1996/2002): un *studiu de caz descriptiv* va încerca să realizeze un portret complex al cazului sau al cazurilor studiate, iar *studiul de caz explicativ* presupune identificarea unui raport despre cauzele unui fenomen particular observat în cadrul studiului. Pentru o utilizare eficientă a metodei studiului de caz e necesară colectarea datelor din cât mai multe surse, valorificându-se punctele forte ale fiecărei surse. În studiile din domeniul RS pot fi utilizate o varietate de surse de date: interacțiuni cotidiene, practici instituționale, documente istorice, artefacte culturale, narațiuni, discursuri, imagini și figuri grafice, afișe publicitare sau desene (Howard, 2011).

Tipuri de studii de caz

Se disting trei tipuri de studii de caz: studiul de caz instrumental, studiul de caz multiplu şi studiul de caz intrinsec (Stake, 1984 *apud* Collerette, 1996/2002).

Studiul de caz instrumental tratează o situaţie care cuprinde un număr mare de trăsături tipice în raport cu un obiect dat, oferind astfel o ocazie de studiu cu potenţial ridicat fie pentru a rafina o teorie, fie pentru a facilita înţelegerea unui fenomen mai general (de ex., J. Jacobs în cartea sa *The Death and Life of Great American Cities,* din 1961, foloseşte oraşul New York ca un caz-tip pentru a elabora o teorie care a fost ulterior preluată şi îmbogăţită de alţi cercetători). Un asemenea studiu de caz propunem în **capitolul 5**, în care analizăm implicațiile RS ale trecutului în istoria recentă a Republicii Moldova (fostă republică sovietică, devenită stat independent în 1991), în încercările de europenizare și re-sovietizare a spațiului.

Studiul de caz multiplu identifică fenomenele recurente într-un număr de situaţii. După ce a fost observată şi analizată fiecare situaţie în parte, se compară rezultatele obţinute pentru a identifica aspectele comune (de ex., acest tip de studiu de caz a fost utilizat în anii 1980-1990

pentru a identifica şi analiza factorii care au contribuit la succesul întreprinderilor din sectorul tehnologic; mai multe întreprinderi au fost analizate în calitate de cazuri particulare, iar ulterior au fost evidenţiate constantele). Un asemenea studiu caz prezentăm în **capitolul 6** al lucrării, în care vom analiza cum se organizează reprezentările protestelor colective, analizând caracteristici specifice ale acestora, pornind de la analiza unor acțiuni de protest din perioada 1989-2009.

Studiul de caz intrinsec se preocupă de o situaţie cu un caracter unic sau foarte rar sau care este greu accesibil pentru ştiinţă şi despre care se presupune că permite descoperirea de lucruri noi (de ex., un fenomen sau un eveniment istoric care întruneşte anumite condiţii speciale – procesul de decizie care a determinat eşecul invadării Golfului Porcilor de către americani a fost utilizat pentru a îmbogăţi teoriile privind decizia strategică). Un asemenea studiu de caz vom prezenta în **capitolul 7**, în contextul analizei RS ale pandemiei COVID-19 – un fenomen unic, o situație neobișnuită, care a generat elaborarea unor reprezentări polemice.

Practica desfăşurării studiului de caz: reguli de lucru

Etape. Procedura de utilizare a studiului de caz presupune respectarea a trei etape: (1) descrierea cadrului general, (2) culegerea şi prelucrarea informaţiilor şi (3) analiza cazului (*cf*. Cojocaru, 2010a). De regulă, studiul de caz porneşte de la un cadru teoretic, prin care se delimitează liniile directoare, esenţiale în culegerea de date. Urmează selectarea cazurilor, precizarea unităţii de analiză (individul, grupul, situaţia etc.) şi schiţarea protocolului de analiză. În Figura 2.2, prezentăm etapele și metodele utilizate în elaborarea studiilor de caz (cap. 5, 6 și 7).

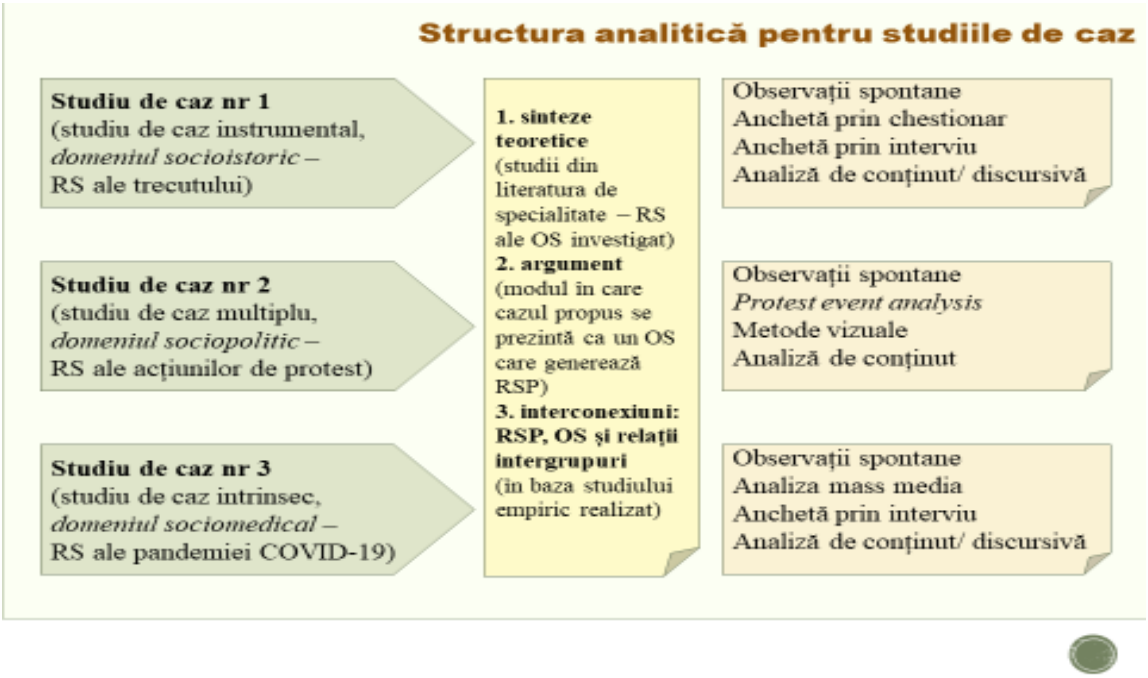

Figura 2.2 Structura analitică pentru studiile de caz

În **capitolele 5, 6** și **7**, în conformitate cu cerințele pentru un studiu de caz, prezentăm aspecte teoretice specifice cu referire la obiectul sensibil și reprezentările polemice pe care le analizăm în contextul fiecărui capitol, particularizări de ordin metodologic și rezultatele cercetării. Fiecare studiu de caz debutează cu ***sinteze teoretice***, având la bază rezultatele unor cercetări din literatura de specialitate care au studiat diverse aspecte cu referire la RS ale obiectului investigat de noi (cadrul teoretic al studiului de caz și premisele pentru cercetare). Prezentăm mai apoi o serie de ***argumente*** prin care susținem modul în care obiectul investigat (după caz, pandemia COVID-19, protestele colective sau trecutul) se prezintă ca un obiect sensibil care generează reprezentări polemice. Respectiv, în baza ***rezultatelor studiului*** pe care îl realizăm (în funcție de fiecare caz separat), vom examina conexiunile dintre obiectul sensibil investigat și reprezentările polemice pe care le generează, precum și implicațiile pe care le produc aceste reprezentări asupra relațiilor intergrupuri (*v.* Fig. 2.2).

Surse. Întrucât culegerea informaţiilor în studiul de caz se face prin intermediul unor surse de date diverse, cercetătorul trebuie să cunoască metodologia şi procedurile specifice pentru fiecare dintre ele, respectând următoarele principii (*cf.* Yin, 2003/2005): sursele să fie multiple (dar care converg spre aceleaşi descoperiri), să se elaboreze o bază de date şi să fie o succesiune logică între dovezi (legături explicite între datele colectate, întrebările adresate şi concluziile la care se ajunge). În studiile de caz prezentate în această lucrare (cap. 5, 6 și 7), *corpusul de date* a fost alcătuit din a) materiale textuale (articole: mass media scrisă sau online, interviuri, chestionare ș.a.) și b) materiale vizuale (filme documentare, imagini, fotografii, artefacte fizice ș.a.).

În studiile de caz prezentate în cap. 5 și 6 am recurs la analiza materialelor textuale din mass media. ***De ce analiza mass media?*** Deoarece temele sensibile și discursurile pe teme controversate cel mai bine pot fi evidențiate și decodificate în analiza produselor mediatice, consideră C. Montiel și J. Guzman (2011). Mai mult, scriu autorii, mass media joacă un rol important nu doar în formarea RS, ci și în răspândirea acestora, fiind preluate ulterior de diverse grupuri sociale. Astăzi, mass media și orice canale de comunicare online par a fi cele mai importante surse de transmitere a conținuturilor reprezentaționale și tocmai în prezent, în contextul pandemic, consideră D. Jodelet (2022), putem să studiem care este rolul acestora în formarea RS. Dat fiind faptul că în aceste studii de caz analizăm aspecte ale unor ***RS în proces de formare*** (în plin proces, în cap. 7, RS a pandemiei COVID-19 și, retrospectiv, în cap. 6, RS a protestelor colective), primele expresii ale conținutului RS au fost reperate tocmai prin analiza mass media.

Chestiuni etice. Prelucrarea cazului nu este neutră şi dacă cercetătorul nu este atent poate practica un gen de *selectivitate inconştientă.* Astfel, cercetătorul trebuie să se asigure că descrierile sale reflectă realitatea aşa cum au trăit-o actorii sociali (*cf.* Collerete, 1996/2002), să recurgă

la triangulare şi să utilizeze surse diverse, să elaboreze o bază de date la care să aibă acces şi alţi cercetători în caz de nevoie. În elaborarea studiilor de caz, la fel, am recurs la *triangulare*, ca tehnică de validare și verificare a rezultatelor produse, utilizând mai multe metode de cercetare, iar datele au fost culese din diverse surse. În cele ce urmează, vom descrie metodele pe care le-am utilizat în colectarea și prelucrarea datelor din studiile de caz.

2.6 Metode de colectare a datelor în studiul reprezentărilor sociale

Observaţii spontane

Metoda observaţiei a fost utilizată în special într-o etapa incipientă a studiului, în încercarea de a răspunde la întrebarea: *„ce se întâmplă aici?”*, pentru a descrie contextul social și situațional, actanții şi relaţiile dintre aceștia, comportamente individuale şi colective, acţiuni ale persoanelor sau grupurilor etc.). Precizăm că nu am recurs la observații sistematice, în baza unei grile structurate, acestea având mai mult un caracter spontan, exploratoriu, în calitate de *martor* al realităţii sociale studiate sau chiar de *co-participant* al acestei realităţi.

După caz, observaţiiile puteau fi ***neparticipative*** (prin care cercetătorul observă fără să se implice, de ex., protestele colective, cap. 6) sau ***participative*** (prin care cercetătorul este implicat în activităţile pe care le observă, de ex., activitățile din perioada pandemiei, cap. 7 al lucrării). Dintr-un anumit punct de vedere, orice cercetare socială este o formă de observaţie participativă, pentru că nu putem studia lumea socială fără ca noi înşine să facem parte din ea; mai mult, observaţia participativă nu este o tehnică anume de cercetare, ci un fel de a fi în lume specific cercetătorilor (Atkinson şi Hammersley, 1994, *apud* Silverman, 1993/2004).

În sens general, cercetarea observaţională are la bază niște principii pe care cercetătorul trebuie să le respecte (Bryman, 1988 *apud* Silverman, 1993/2004): *să vadă cu ochii altora* – să observe comportamente sau acţiuni din perspectiva celor pe care îi studiază; *să descrie detalii mundane* – un bun observator trebuie să descopere palpitantul în cele mai banale tipuri de activităţi; *să contextualizeze datele* – evenimentele pot fi înţelese numai dacă acestea sunt situate într-un context social şi istoric mai vast; *să urmeze scheme de cercetare flexibile* – schemele de cercetare deschise, nestructurate, cresc şansele de a face faţă unor subiecte neprevăzute, apărute pe parcursul cercetării.

Cum au fost înregistrate observaţiile? Înregistrarea observaţiilor a fost făcută, după cum sugerează J.-Cl. Pourtois şi H. Desmet (1996/2002), prin: *notiţe de teren* – diagrame contextuale, descrieri și consemnări a ceea ce se întâmplă, conduite, activităţi; *notiţe metodologice* –proceduri metodologice, motive în alegerea sau renunțarea la anumite metode; *notiţe teoretice* – reflecţii

teoretice, tendinţe sau idei de interpretare; *notiţe personale* – reflecţii, impresii, reacţii personale. Consemnarea şi înregistrarea observaţiilor trebuie să fie făcută cât mai discret posibil, pentru a nu modifica în vreun fel cursul obişnuit al vieţii cotidiene la care asistăm sau participăm.

Metode vizuale

Metodele vizuale se referă la utilizarea imaginilor şi a tehnologiilor vizuale, atât pentru a produce, cât şi pentru a prezenta rezultatele unei cercetări (Pink, 2006/2010). Deoarece pe cale vizuală pot fi comunicate cunoştinţe, experienţe sau idei în moduri în care nu ar fi posibile utilizând doar cuvântul scris sau rostit, metodele vizuale dobândesc din ce în ce mai multă importanţă în cercetările sociale[20]. În acest caz, scrie S. Pink (2006/2010), cercetătorii sunt interesaţi să surprindă mai mult ceea ce fac oamenii, decât ceea ce spun ei despre ceea ce fac. Reprezentarea rezultatelor cercetării sub forma unui film este rezonantă, emoţionantă, vibrantă; ea poate conferi audienţei sentimentul că a trăit o parte din evenimentele care sunt reprezentate, adâncind înţelegerea umană şi făcând ceea ce este nefamiliar să pară familiar (Kozinets şi Belk, 2006/2010). Exemple de date vizuale: *logo*-uri, afişe publicitare, semne stradale, graffiti, caricaturi, desene, tablouri, filme, fotografii, sculpturi ș.a.

Se disting câteva tipuri de metode vizuale (*v.* Pink, 2006/2010): *documentarea vizuală*; *interviurile pe bază de fotografii şi imagini video*; *imagini produse de participanţi*; *observarea participativă cu o cameră de filmat* şi *realizarea unor filme etnografice*.

Imaginile produse de cercetător (fotografie, desen, înregistrări video) pot fi folosite astfel (Harper, 2002 *apud* Pink, 2006/2010): 1) pentru a documenta vizual un loc sau un experiment, constituind o înregistrare vizuală a contextului respectiv aşa cum este văzut de cercetător; 2) pentru a stabili relaţii cu participanții sau 3) în stimularea fotografică sau video, o metodă prin care cercetătorul le arată participanților anumite imagini cu scopul de a stimula un răspuns (s-a descoperit că, arătându-le oamenilor diverse imagini, ei evocă o întreagă paletă de răspunsuri şi informaţii care nu le-ar fi venit în minte într-un interviu verbal). Mijloacele vizuale, imaginile produse de cercetător sau participanţi, pot fi utilizate inclusiv pentru a reprezenta descoperirile şi concluziile unei cercetări sociale.

Totodată, mai precizează S. Pink (2006/2010), cercetătorii le pot cere participanților să producă imagini pe care ei să le analizeze ulterior. De exemplu, un participant ar putea să fotografieze, să filmeze sau să deseneze aspecte ale vieţii sale cotidiene, ţinând un jurnal fotografic sau video pe care să i-l înmâneze ulterior cercetătorului spre a fi analizat. Astfel de metode, scrie autorul, le dau oamenilor posibilitatea de a reprezenta pentru cercetători idei, cunoştinţe şi experienţe care nu pot fi reprezentate folosind exclusiv cuvântul scris sau rostit şi sunt mai puţin diri-

jate de motivaţiile cercetătorului.

Până recent a existat multă opoziţie faţă de utilizarea metodelor vizuale în cercetarea socială, acestea erau văzute ca producând date sau materiale mult prea subiective (Pink, 2006/2010). Totuși, cercetătorii care utilizează metode vizuale, scrie S. Pink (2016/2010), trebuie să fie conştienţi de intenţiile lor, atât ca fotografi, cât şi ca analişti ai imaginilor şi să analizeze cum se intersectează aceste subiectivităţi pentru a produce sensuri fotografice. Sentimentele şi presupoziţiile subiective ale cercetătorilor influenţează imaginile pe care aceştia le produc şi felul în care înţeleg imaginile altor oameni. Nu este suficientă simpla analiză a conţinutului vizual al unei imagini, fără a-l situa în contexte sociale, culturale şi personale care îi dau sens. De aceea, sugerează S. Pink (2006/2010), cercetătorii ar trebui să dezvăluie aceste presupoziţii în textele pe care le produc despre cercetările lor.

Deși interesul pentru utilizarea metodelor vizuale în studiul RS este în creștere în ultimii ani, totuși, se atestă relativ puține cercetări de acest gen (Martikainen și Hakokõngäs, 2022). Însă aceste metode sunt utile fiindcă diferite tipuri de materiale vizuale au implicații diferite asupra procesării informației [implicit asupra procesului de construcție a unei RS, n.n.], activând emoții negative, pozitive sau neutre, scrie I. Saaki (2010). Drept exemplu, studiul lui J. Martikainen și E. Hakokõngäs (2022) analizează modul în care poate fi utilizat desenul ca o metodă vizuală în studiul RS. Autorii sugerează că utilizarea desenului permite diversificarea și lărgirea cunoașterii despre o anumită RS, în special cu referire la procesul obiectivării și al polifaziei cognitive, dar și pentru a surprinde conținurile reprezentaționale la diferite nvele de analiză a RS (individual, sociointeracțional și societal).

Ancheta prin chestionar

Chestionarul este o metodă utilizată frecvent în studiul RS. În cadrul cercetării empirice desfășurate pentru studiul de caz prezentat în cadrul capitolului 5, am administrat un chestionar (*v.* **Anexa 10**), având drept scop identificarea semnificațiilor atribuite de tineri (care s-au născut după 1991, prin urmare, după declararea independenței RM) unor sărbători de sorginte sovietică (8 martie, 23 februarie și 9 mai, *v.* cap. 5 al lucrării).

Ancheta prin interviu: întâlnirea cu „Celălalt"

Date pentru identificarea conținutului RS ale trecutului (cap. 5 al lucrării) și privind RS ale pandemiei COVID-19 (cap. 7) și au fost colectate și prin intermediul interviurilor calitative (*v.* Kaufmann, 1996/1998; Agabrian, 2004; Creswell, 2007 ș.a.). Strategia intervievării calitative a fost subiectul mai multor lucrări separate, apărute în ultimii ani, inclusiv în spaţiul românesc (*v.*, de ex., Iluţ, 1997; Agabrian, 2004 ș.a.) sau a unor capitole în diverse lucrări de metodologie

(Chelcea, 2004). Vom reveni cu precizări privind ghidul și procedura realizării interviurilor în capitolele corespunzătoare în care analizăm aceste fenomene, în contextul dat, dorim doar să punctăm câteva principii de bază ale interviului calitativ, trasate de M. Agabrian (2004), care justifică totodată și opţiunea noastră pentru acest instrument de cercetare.

M. Agabrian (2004) subliniază că interviul calitativ are la bază câteva coordonate esenţiale: (a) încurajează oamenii să descrie fenomenul investigat cu propriile lor cuvinte; (b) construieşte o relaţie între cercetător şi intervievat[21], relaţie care impune obligaţii pentru ambele părţi și (c) umanizează relaţia dintre partenerii interviului pentru a da acurateţe şi credibilitate rezultatelor.

Interviul este o *întâlnire*. A sta de vorbă cu cineva, scriu A. Blanchet şi A. Gotman (1992/ 1998) este mai mult decât a-l chestiona: este o experienţă, un eveniment unic pe care îl putem standardiza, administra sau controla după dorinţă, dar care comportă însă întotdeauna un anumit număr de necunoscute (şi, prin urmare, riscuri) ce decurg inevitabil din faptul că este vorba despre un proces interlocutoriu şi nu doar despre o simplă prelevare de informaţie.

În același timp, este firesc că nu spunem *oricui, oriunde* şi *oricând* ce credem despre un anumit subiect, mai ales atunci când vorbim despre un obiect sensibil. Conţinutul acestor obiecte de reprezentare este caracterizat de un *conţinut manifest* (ceea ce se spune, conţinutul general acceptabil, care nu provoacă situaţii conflictuale) şi de un *conţinut latent* (ceea ce nu se spune, conţinutul ascuns sau camuflat, care nu este imediat reperabil). Din aceste motive, considerăm interviul un instrument de cercetare util pentru studiul reprezentării obiectelor sociale pe care le considerăm sensibile, tocmai prin faptul că ar permite accesul la conţinutul latent: „discursul obţinut prin interviu poate fi caracterizat de o anumită profunzime, el trebuie [poate, n.n.] să atingă un nivel dacă nu inconştient, cel puţin latent” (Blanchet şi Gotmann, 1992/1998, p. 128).

Prin urmare, opţiunea noastră pentru interviuri este justificată de faptul că situaţia de interacțiune în cadrul interviului ne permite să identificăm unele răspunsuri de suprafaţă sau de faţadă şi într-o anumită măsură să avem acces la conţinutul latent al reprezentării. Cu riscurile şi subiectivismul de rigoare, interviurile, pe lângă faptul că necesită mult timp pentru realizare, efort, multă intuiţie şi spirit de observaţie, dar şi capacităţi de interpretare, pentru a putea vedea (ulterior citi) dincolo de cele spuse, de a culege informaţia care este plasată printre rânduri, pot fi (şi sunt) afectate de percepţia rolului pe care îl ia cercetătorul în mintea intervievaţilor.

Prin interviuirile pe care le-am realizat, ne-a interesat și *contextul discursiv situaţional* (*v.* Abric, 1997), prin modalitatea de producere a unui discurs – vorbim despre producerea unui discurs cu referire la subiectul cercetării, în condiţiile în care un intervievator îi solicită unui intervievat să vorbească despre acest subiect şi, respectiv, construcţia înlănţuirilor de semnificaţii

cu referire la acest subiect se realizează şi în funcție de imaginea pe care intervievatul și-o formează despre intervievator care, în calitatea sa de observator al derulării unei situaţii de interviu, este la rândul său observat – *observatorul observat* (*v.* Pinçon şi Pinçon-Charlot, 1997/2003)[22].

În cadrul unei lucrări, M. Agabrian (2004) identifică rolurile pe care şi le poate asuma cercetătorul în situaţia de interviu: *student*, *profesor* sau *autor*. Deşi, constată M. Agabrian, rolul profesorului permite o chestionare mai intensivă decât rolul studentului, profesorul poate fi văzut ca o ameninţare, ca o persoană care cunoaşte multe şi care evaluează oamenii. Rolul autorului presupune că interviul va deveni parte a unei cărţi şi, astfel, intervievaţii pot fi flataţi de faptul că autorii vor să ştie ceva despre viaţa lor. Cercetătorul, scrie M. Agabrian, îşi poate alege unul dintre aceste roluri în funcție de intervievat şi de interacţiunea propriu-zisă. Să mai adăugăm aici şi faptul că situaţia de interviu se prezintă ca un „joc al influenţelor" (Kaufmann, 1996/1998, p. 253), fiindcă, fiind similară oricărei situaţii de comunicare, „contează *cui* te adresezi (adaptarea la partener, la cunoașterea lui etc.), deci *cum* te adresezi în funcţie de acel *cui*" (Slama-Cazacu, 2000, p. 32).

Dincolo de toate, interviul rămâne a fi o interacţiune umană şi „munca de teren" oferă prilej de a ne convinge de aceasta din plin; „terenul" te poate descuraja la un moment dat sau te poate entuziasma şi de cele mai dese ori construcţia obiectului de cercetare se datorează anume acestui tip de confruntare cu problema *in situ*. Interviul, constată J.-Cl. Kaufmann (1996/1998), deseori inversează fazele construcţiei obiectului, terenul nu mai este o instanţă a unei problematici prestabilite, ci tocmai punctul de plecare al acestei problematizări.

Două aspecte ne-au reţinut în primul rând atenţia în analiza discursurilor subiecţilor: ne-am focusat asupra „stilului de raţionament social (...), a felului în care este spus ceea ce este spus" (Windisch, 1996/2002, p. 323), luând în considerare şi efectele pe care le putem produce asupra persoanelor intervievate (Taylor şi Bogdan, 1984 *apud* Pourtois şi Desmet, 1996/2002). În acest caz, vorbim de un gen de *interviu activ* – răspunsurile şi comentariile intervievaţilor nu sunt privite ca simple raporturi asupra realităţii, scoase la iveală dintr-un „depozit"; dimpotrivă, ele sunt importante datorită modului în care construiesc aspecte ale realităţii, colaborând cu intervievatorul, accentul fiind pus nu doar pe ceea ce se asamblează, ci, la fel de mult, pe procesul însuşi de asamblare (Holstein şi Gubrium, 1997 *apud* Silverman, 2001/2004).

Metoda analizei unui eveniment de protest

În studiul RS ale acțiunilor de protest (cap. 6), a fost utilizată și „metoda analizei unui eveniment de protest" (eng. *Protest Event Analysis*), descrisă de către R. Koopmans şi D. Rucht (2002). Primele cercetări având ca suport această metodă au fost realizate prin anii '60-70 ai

secolului trecut. Această metodă a devenit un subiect de interes major printre cercetătorii acţiunilor colective şi ai mişcărilor sociale, fiind pe agenda de lucru a conferinţelor internaţionale organizate de *Social Science Center* din Berlin în vara anilor 1993 şi 1995. Cooperarea dintre cercetători cu referire la modul de aplicare a acestei metode i-a adus numeroase îmbunătăţiri, cum ar fi: criteriile de selectare a surselor, modul de creare a categoriilor, stabilirea unor reguli şi procedee bine documentate etc. (Koopmans și Rucht, 2002).

Metoda se referă la delimitarea şi interpretarea caracteristicilor unui eveniment de protest (frecvenţa, durata, locaţia, tipuri de revendicări, mărimea şi formele protestelor, publicul-ţintă, consecinţe şi reacţii), prin analiza de conţinut a declaraţiilor şi ştirilor mass media. Metoda furnizează un suport empiric solid pentru analiza acţiunilor de protest dintr-o anumită arie geografică şi pentru o anumită perioadă de timp.

Privitor la modalităţile de utilizare a surselor, R. Koopmans și D. Rucht (2002) sugerează următoarele procedee: a) analiza comparativă a unor surse mass media de acelaşi tip (de ex., mai multe ziare din aceeaşi ţară; b) analiza comparativă a mai multor categorii de surse mass media (de ex., ştirile TV cu cele din ziare; c) analiza comparativă a ştirilor despre un protest din ziarele din mai multe ţări sau d) analiza comparativă a ştirilor din mass media cu declaraţiile protestatarilor sau cu cele ale poliţiei.

În funcție de scop, cadrul teoretic şi problema de cercetare pot fi utilizate diferite unităţi de analiză, cum ar fi: evenimente politice, mulţimi, evenimente de protest, revendicări. Odată ce unitatea de analiză a fost aleasă, e necesar de a fi operaţionalizată, specificându-se caracteristicile acesteia şi delimitându-se limitele dintre acestea şi alte fenomene similare. În acest sens, procesul de operaţionalizare necesită explicarea detaliată a categoriilor de actori (indivizi sau grupuri), natura acţiunilor şi revendicărilor (convenţionale sau neconvenţionale, sunt acţiuni concrete sau doar declaraţii etc.), descrierea contextului social şi discutarea unor cazuri limită *(borderline)*.

Următoarea etapă este delimitarea sincronică şi diacronică a evenimentului de protest. Aceasta implică nu doar specificarea perioadei şi a ariei geografice; pe lângă evenimentele izolate care pot fi clar delimitate, pot exista o serie de cazuri mai complexe care de obicei cuprind mai multe evenimente dispersate, unele având puţină acoperire în presă. Procedeele de eşantionare şi codificare sunt similare celor utilizate în analiza de conţinut clasică. Uneori eşantionarea nu poate fi respectată, mai ales când este vorba despre evenimentele importante, care se produc în anumite zile şi sunt în atenţia presei doar într-o anumită perioadă de timp, de aceea în zilele selectate pentru eşantionare ar putea fi cazul ca evenimentul studiat să nu fi fost relatat în presă.

Am folosit această metodă în cadrul studiului privind RS a unor evenimente de protest din perioada 1989-2009 (*v.* **cap. 6**). Prin acest demers, ne-am propus să analizăm modul în care

au fost reflectate evenimentele de protest din această perioadă, comportamentul actanţilor implicaţi în desfăşurarea acţiunilor și care erau discursurile și reprezentările polemice „transmise” prin intermediul mass media. Paşii urmaţi în radiografierea materialelor analizate s-au derulat după cum urmează: identificarea materialului de analiză, stabilirea unităţilor de analiză, construcţia categoriilor şi subcategoriilor, colectarea şi interpretarea datelor.

2.7 Metode de prelucrare a datelor în studiul reprezentărilor sociale: strategii de analiză a conținutului și a producțiior vizuale

În general, strategiile analitice de interpretare a datelor calitative pot fi reduse la trei tipuri de orientări fundamentale (Teach, 1991 *apud* Agabrian, 2004): (1) *abordările orientate spre limbaj,* interesate de modul în care este folosit limbajul, cum oamenii comunică şi dau sens interacţiunii lor, (2) *abordările descriptiv-interpretative*, orientate să asigure descrierea şi interpretarea fenomenelor sociale, incluzând interesul acestora de către cei care le trăiesc şi (3) *abordările „construcţiei teoriei”,* preocupate de identificarea conexiunilor dintre fenomenele sociale. La fel, considerăm necesară şi precizarea pe care o face M. Agabrian (2004) privind prelucrarea datelor, care subliniază că analiza calitativă, spre deosebire de cea cantitativă, se ocupă în primul rând de înţelesuri: „metodele calitative au mai mult funcţia de a înţelege decât de a descrie sistematic sau de a măsura, nu trebuie, prin urmare, să încercăm să obţinem de la ele mai mult decât pot oferi, pe un teren care nu este al lor” (p. 220). La fel, în interpretarea datelor am încercat să respectăm acea „atitudine onestă” asupra căreia insistă J.-Cl. Kaufmann (1996/1998) care scrie că „metoda interviului comprehensiv pretinde o onestitate foarte mare din partea cercetătorului, mai mult decât în cazul altor metode, calitatea şi ştiinţificitatea muncii sale sunt aici fondate pe libertatea sa de interpretare, în consecinţă, este necesar ca el să-şi impună să nu-şi îngăduie prea multe „libertăţi” odată cu această libertate, să nu citeze *á la légère* un anumit fragment, să nu repovestească o anumită istorie a vieţii aşa cum îi convine” (p. 289).

Analiza de conţinut calitativă

În analiza corpusului de texte vom utiliza metoda ***analizei de conţinut calitative*** (prin teoretizare)[23], care are drept scop esențial de a elabora o descriere fenomenologică cât mai amplă a unui caz particular, urmărind conectarea aspectelor unice ale cazului cu principii sau adevăruri mai generale (Agabrian, 2006).

Materialul pentru analiza de conţinut calitativă îl reprezintă datele textuale: documente oficiale, texte mass media, răspunsurile la întrebările deschise din chestionare sau interviuri. Metoda se centrează atât asupra conţinutului manifest (temele şi ideile textului), cât și asupra sensu-

rilor latente ale textelor, care nu sunt imediat sesizabile (Mayring, 2000 *apud* Agabrian, 2006); este nonreactivă – cei studiaţi nu conştientizează faptul că sunt parte dintr-un proiect de cercetare și constă în elaborarea unei teorii (Agabrian, 2006). Însă, a teoretiza, nu înseamnă doar a produce o teorie, poate să semnifice și a da un nou înţeles unor fenomene, a insera evenimente în contexte explicative, a lega într-o schemă cuprinzătoare actorii, interacţiunile şi procesele care funcţionează într-o situaţie educaţională, organizaţională, socială etc. (Paillé, 1996/2002).

Metoda include trei proceduri de analiză (*cf.* Agabrian, 2006 și Fig. 2.3):

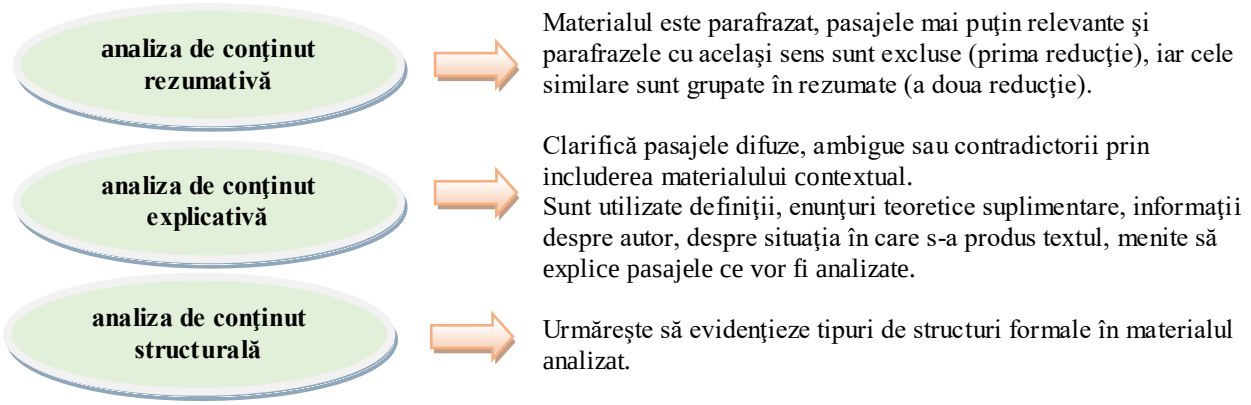

Figura 2.3 Proceduri de analiză în analiza de conținut

Etape în utilizarea analizei de conţinut (*v.* și Cojocaru, 2010a)

Lectura flotantă a corpusului de date. Examinarea prealabilă a întregului corpus, la care se revine constant pe parcursul analizei; o primă lectură permite cunoaşterea integrală a corpusului de date și formularea primelor interpretări în construcţia obiectului de cercetare.

Selectarea fragmentelor de text relevante. Selectarea materialului relevant pentru analiză se face după nişte criterii stabilite în prealabil sau care pot fi identificate treptat, pe parcursul avansării în cercetare.

Codificarea și categorizarea. O analiză reductivă a materialului selectat, fiind vorba de o decupare, cu ajutorul cuvintelor, a esenţialului din ceea ce a fost exprimat în text; totodată, pe parcursul analizei textului, se delimitează categoriile. O categorie poate fi un cuvânt sau o expresie care desemnează, la un nivel relativ înalt de abstractizare, un fenomen cultural, social sau psihologic aşa cum este perceput într-un corpus de date.

Elaborarea unei scheme de categorii. Categoriile trebuie să îndeplinească criteriile stabilite de Holsti (1969 *apud* Agabrian, 2006): să fie comprehensive, exhaustive, reciproc exclusive şi independente. Ele trebuie să fie cât mai aproape de text şi formulate pe cât posibil în termenii acestuia. De vreme ce categoria începe să se repete în corpusul de date, se pun în evidenţă diverse manifestări ale fenomenului reprezentat prin acea categorie, identificându-se totodată și posibile relaţii dintre categorii.

Teoretizarea. Elaborarea modelului explicativ al fenomenului investigat. În text, se marchează distinct selecţiunile din sursele analizate (documente, articole mass media, naraţiuni ale subiecţilor etc.) şi ceea ce este completat de cercetător (interpretări, explicaţii, comentarii ş.a.).

Analiza discursivă

Analiza discursivă presupune studiul detaliat al discursurilor individuale, mediatice sau academice cu privire la un subiect, cu scopul de a identifica cum sunt organizate, transmise şi reproduse cunoştinţele pe căi specifice şi/sau prin practici instituţionale (Muncie, 2006/2010). Psihologia discursivă sugerează faptul că fenomenele sunt constituite prin interacţiune socială şi, în mod special, prin intermediul interacţiunilor discursive *(ibidem)*. Termenul „discurs" e folosit pentru a desemna toate formele de limbaj vorbit sau scris, fie că e vorba de conversaţii care apar în mod natural, fie de interviuri sau texte scrise (Potter şi Whetherell, 1987 *apud* Tileagă, 2002).

Cercetătorii analizei discursului sunt împotriva tratării relatărilor în termenii descrierii *adevărate* sau *false* a realităţii. J. Potter, citat de D. Silverman (1998/2003, pp. 197-198), scrie: „metoda subliniază modalităţile în care sunt produse, prin discurs, nişte versiuni ale lumii, societăţii, evenimentelor şi universurilor interioare ale indivizilor implicaţi în practicile sociale".

Etape în procesul de analiză a textelor. În prima etapă, cercetătorul încearcă să răspundă la următoarele întrebări: Care sunt condiţiile sociale, politice, culturale în care a apărut acest text și care au făcut posibil acest text? Cine şi ce este văzut ca normal şi de bun simţ? Ce este prezentat ca fiind legitim/ilegitim? Cine ar fi principalii cititori ai textului și ce presupoziţii se fac cu privire la audienţă? Următoarea etapă presupune identificarea *scenariilor, mizelor* şi a *repertoriilor de interpretare* – resurse prin care oamenii dau sens lumii, mai ales când este vorba de subiecte controversate şi sensibile (argumente, explicaţii, evaluări şi descrieri conectate sau clişee familiare).

Repertoriile de interpretare sunt formate din serii de termeni legaţi unii de alţii, folosiţi adesea în obţinerea unei coerenţe stilistice şi gramaticale, seriile fiind organizate în jurul uneia sau mai multor metafore (Potter, 1996 *apud* Silverman, 2004). Repertoriile exprimă „ceea ce ştie toată lumea" – consensul social colectiv din spatele unui repertoriu interpretativ este adesea atât de rodat şi familiar, scrie M. Wetherell (2006/2010), încât este nevoie să rostim doar un segment din lanţul argumentativ ca să oferim participanţilor un fundament în baza căruia să recunoască la unison – şi uneori să opună rezistenţă şi să provoace – acea versiune a lumii pe care o dezvoltă. Exemple de repertorii după M. Wetherell: argumentele din jurul meritocraţiei („persoana cea mai bună ar trebui să obţină slujba") sunt întreţesute cu discursul oportunităţilor egale („cei dezavantajaţi pe piaţa muncii ar trebui să primească sprijin"), referinţele la consideraţiile de ordin practic

(cum ar fi a nu „putea întoarce timpul înapoi") fac loc argumentelor de principiu („justiţia socială se aplică indiferent de context").

Miza este explicată de J. Potter (1997) în felul următor: „oamenii se tratează unii pe alţii ca fiind nişte entităţi care au dorinţe, motive, loialităţi instituţionale ş.a.m.d., ca având deci diverse mize (interese) în acţiunile pe care le desfăşoară" (*apud* Silverman, 1993/2004, p. 202). Autorul ilustrează conceptul printr-o secvenţă dintr-un interviu cu prinţesa Diana. J. Potter scrie că enunţul *„habar n-am"*, spus de prinţesă de două ori, este un indice al incertitudinii, folosind acest enunţ, prinţesa ne invită să minimalizăm miza sau interesul său faţă de cele relatate.

Scenariile sunt mecanismele utilizate pentru a invoca caracterul de rutină al evenimentelor descrise cu scopul de a induce ideea că acestea nu sunt decât nişte *pattern*-uri ultracunoscute, aprobate sau dezaprobate.

Analiza discursivă se axează pe trei dimensiuni (Potter, 2006/2010): *discursul este situat* – discursul este legat de poziţia indivizilor în cadrul interacţiunii şi este orientat pentru a contracara versiuni alternative curente sau potenţiale; *discursul este orientat spre acţiune* – analiza se focalizează pe felul în care discursul este implicat în acţiunile şi practicile oamenilor în timp ce ei îşi îndeplinesc sarcinile de muncă, îşi trăiesc relaţiile, se rapoartează unii la alţii ca profesionişti şi clienţi etc.; *discursul este construit* – analiza pune două întrebări construcţioniste: (a) cum este construit discursul în sine, din metafore, mecanisme şi procedee retorice, categorii şi repertorii interpretative ş.a.? şi (b) cum este folosit discursul pentru a construi versiuni ale lumii care servesc anumite activităţi?

2.8 Concluzii la capitolul 2

1. În acest capitol, au fost clarificate o serie de aspecte de ordin teoretic și metodologic, fiind descrise strategia și metodele de cercetare pe care le utilizăm în capitolele ce urmează. Totodată, propunem și un ***model teoretico-reflexiv*** care poate fi utilizat drept cadru de analiză la debutul unui studiu privind RS, inclusiv a celor polemice. Modelul include enunțuri preliminare, direcții potențiale de cercetare și principii metodologice (modelul este prezentat și în **Anexa 6**).

2. Conform acestui model, considerăm că, inițiind procesul de investigare a unei reprezentări polemice, cercetătorul trebuie să răspundă la câteva întrebări: ***cum*** se articulează RS într-un cadru reflexiv care demarează procesul investigational; ***cum*** se modelează RS ca *proces* și ca *produs* într-un context social intergrupuri și ***cum*** să desfășurăm procesul investigațional pentru a asigura autenticitatea producțiilor discursive?

3. Pentru a răspunde la aceste întrebări, e necesar să se clarifice: a) dacă există sau nu o reprezentare a fenomenului investigat; b) care ar fi „aspectul nefamiliar" din conținutul RS; c)

cum se articulează reprezentarea prin prisma altor RS; d) care ar fi RS alternative, percepute; e) cum se manifestă RS ca proces și ca produs al acestui proces; f) care sunt aspectele sensibile, gradul de tensiune și de consens social în exprimarea publică a reprezentării, în contextul unor dinamici relaționale intergrupuri și g) ce metode sunt mai potrivite pentru a decodifica cu o mai mare acuratețe conținutul unei RS, inclusiv conținurile care nu sunt imediat decelabile?

4. În structura RS pot fi identificate conținuturi reprezentaționale care, în mod clar, sunt ***„absente"*** sau conținuturi care, deși prezente, nu sunt exprimate în orice situație socială („zona mută" din conținutul reprezentațional). Așa cum interacţiunea dintre cercetător-subiect, implicit discursurile pe care le produc, sunt puternic influenţate de diverse fenomene psihosociale, cercetătorii RS, în special a celor polemice, trebuie să admită probabilitatea unor asemenea conținuri și să se întrebe care sunt acele elemente reprezentaționale care nu apar în producțiile discursive ale subiecților și, mai ales, de ce acestea nu sunt exprimate public și cum am putea accede la partea „nespusă" a reprezentării; cu alte cuvinte, care sunt acele condiţii psihosociale care favorizează emergenţa unui discurs mai autentic.

5. Un alt aspect important se referă la faptul că cercetătorul trebuie să surprindă ***dinamica*** şi ***evoluţia*** fenomenului studiat în funcţie de schimbările sociale, pluralismele culturale şi apartenenţele grupale. Așa cum RS sunt produsul unor interacțiuni sociale, atât geneza, evoluția, cât și exprimarea publică a acestora sunt expresia unor interacțiuni. Deseori, ceea ce cunoaștem în final este doar acest produs (RS), rezultat al unor interacțiuni sociale, nu însă și procesul propriu zis al interacțiunii. Astfel, studiind RS, este important să cunoaștem atât *conținutul* acesteia, cât și *contextul* care a generat o anumită reprezentare și, prospectiv, *impactul* pe care l-ar avea această reprezentare asupra relațiilor intergrupuri în contexte sociale reale.

6. În ultimii ani, se remarcă un interes crescut pentru investigațiile calitative în studiul RS, accentul fiind pus pe ***triangualare***, atât ca metodă de evaluare și validare a cercetării, cât și ca o modalitate de a surprinde complexitatea fenomenului. Subliniem importanța unor cercetări calitative sau narative, mai cu seamă în cazul subiectelor controversate, care ar putea genera reprezentări polemice. În cadrul unui studiu calitativ, participanții au posibilitatea să-și descrie atitudinile, credințele sau experiențele cu propriile cuvinte și aceasta permite o mai bună cunoaștere a acestora, implicit, o sondare în profunzime a fenomenului investigat și a RS acestuia. În acest fel, se cunoaște nu doar conținutul unei RS, ci, totodată, aflăm de ce membrii unui grup social au aceste reprezentări, cum le explică, ce atitudini, credințe sau experiențe le-au format/consolidat etc.).

7. Din aceste considerente, am ales o strategie complexă în prezentarea fenomenelor pe care le analizăm ca exemple de reprezentări polemice (cap. 5, 6 și 7), și anume ***strategia studiu-***

lui de caz, fiecare studiu de caz urmând o structură și metodologie tipice. În capitolele ce urmează (cap. 3 și 4), vom analiza cele două concepte cheie ale lucrării – *„obiectele sensibile”* și *„reprezentările polemice”*. În elaborarea sintezelor teoretice privind conceptul de reprezentare polemică din clasificarea propusă de S. Moscovici (cap. 4), vom utiliza o schemă metaanalitică care reprezintă o îmbinare dintre cele două tipuri propuse de A.S. de Rosa (1994, 2014).

---

[19] Pentru exemplificare, vom prezenta efectul „groupthink”, descris de I. Janis (1977 *apud* Radu, 1994) pe baza unor studii de caz retrospective. Autorul analizează – în lucrări succesive – câteva episoade semnificative din istoria contemporană a SUA, sprijinindu-se pe documente publicate, interviuri, lucrări de istorie militară, stenogramele audierilor şi dezbaterilor din Congresul american etc. Dintre episoadele examinate se numără: (1) dezastrul de la Pearl Harbor (Hawaii, 1941), care a surprins nepregătită flota americană din Pacific, în pofida semnalelor de avertizare privind iminenţa unui atac japonez; (2) planul Marshall pentru refacerea economică a ţarilor din Europa imediat după cel de-al doilea război mondial; (3) participarea la războiul din Coreea; (4) criza rachetelor sovietice instalate în Cuba (1960), escaladarea războiului din Vietnam ş.a. Studiul identifică decizii finalizate în mod fericit (2 şi 4) şi decizii urmate de dezastru (1, 3, 5). Atenţia autorului s-a concentrat mai ales pe eşecuri pentru a extrage învăţăminte din analiza acestora. Toate deciziile care au însemnat un fiasco sunt marcate de „efectul groupthink”.

[20] Prezentăm un exemplu de studiu în care au fost utilizate date vizuale. În 1987, Emmison şi McHoul au utilizat o serie de caricaturi pe teme economice care au apărut în cotidiene şi periodice între 1920 şi 1980. Concluziile studiului se rezumă la următoarele: dacă înainte de 1930 economia se referă doar la noţiunea clasică, adică de minimalizare a cheltuielilor, pe parcurs, este reprezentată sub forma unor fiinţe: economia – un monstru marin, bugetul – o cutie cu şerpi, aflaţi în vraja unui ministru de finanţe (*apud* Silverman, 1993/2004),

[21] Ni se pare utilă observaţia lui M. Agabrian (2004) cu referire la diferența dintre respondent şi partener în cadrul unei cercetări calitative. Spre deosebire de chestionare și interviuri standardizate, subliniază autorul, în care furnizarea informaţiei este relativ pasivă şi nu este acordată oportunitatea de a detalia, respondenţii din interviurile calitative sunt trataţi ca parteneri ai cercetării. În acest sens, ei pot fi numiţi *intervievaţi, informatori* sau *parteneri conversaţionali. Intervievat* este un termen relativ neutru. *Informatorul* desemnează persoana care ne vorbeşte mai mult despre cadrul social al cercetării, decât despre propriile experienţe (…). Termenul *partener conversaţional* are avantajul de a accentua legătura dintre intervievare şi conversaţie şi rolul activ al intervievatului în modelarea discuţiei. Mai mult, termenul desemnează o experienţă apropiată şi cooperantă, deoarece atât intervievatorul, cât şi intervievatul lucrează împreună pentru a realiza scopul comun al cercetării.

[22] Există şi situaţii în care cercetătorul este cunoscut ca atare şi în care în plus este limpede pentru toţi participanţii că prezenţa lui este motivată de culegerea de informaţii şi observaţii necesare cercetării sale, adică devine un observator la rândul său observat de ceilalți, scriu M. Pinçon şi M. Pinçon-Charlot (1997/2003).

[23] Unul dintre pionerii analizei de conţinut calitative este H. D. Lasswell, care a publicat în 1961 studiul *The Qualitative and the Quantitative in Political and Legal Analysis*. În studiu se analizează propaganda politică din mass media, având drept scop să dezvăluie intenţiile şi interesele din spatele anumitor produse mediatice şi să arate în ce fel influenţează aceste interese şi intenţii prezentarea informaţiilor şi ideilor în mass media.

3. OBIECTELE SENSIBILE: CONCEPTUALIZĂRI ȘI PARTICULARITĂȚI SPECIFICE ÎN STUDIUL ACESTORA

„Psihologul este şi el un subiect social, vine la întâlnirea cu *obiectul* său de studiu (individ, grup, lot, eşantion, colectivitate) cu toată zestrea sa de cunoaştere şi sensibilitate, încărcat, din perspectiva educaţiei primite şi a culturii dobândite, cu propriile reprezentări despre câmpul interpersonal şi social, cu subiectivitatea sa"
(A. Neculau, *Un psiholog în Agora,* 2010).

Cadru general

În acest capitol, ne-am propus să discutăm despre organizarea și desfășurarea cercetărilor sensibile și, implicit, despre participarea în cadrul unor studii ce urmăresc investigarea obiectelor sensibile, analizând pertinenţa empirică a unor principii etice în cadrul unor asemenea cercetări. Totodată, în baza studiilor examinate și a reflecțiilor derivate din analiza acestora, vom veni cu anumite clarificări conceptuale privind ***obiectele sensibile***, evidențiind specificul acestor obiecte de reprezentare, riscuri și dificultăți în desfășurarea cercetărilor care vizează problematici considerate sensibile, inclusiv impactul pe care îl au obiectele sensibile asupra producțiilor discursive **(O3)**. Reieșind din aceste analize, vom delimita caracteristici ale obiectelor sensibile, dileme normativ-etice și implicații cognitiv-afective pe care le comportă interacțiunea dintre cercetător și subiecți în studiul acestor obiecte de reprezentare **(R3)**.

3.1 Traiectorii decizionale și provocări generate de cercetările sensibile

Câteva precizări...

Cercetările sensibile se referă la acele cercetări care abordează *„experienţe sensibile"* din biografia participanților la studiu, sunt realizate pe grupuri vulnerabile de subiecți sau grupuri greu de accesat, utilizează preponderent metodologii calitative, pătrunzând, astfel, adânc în intimitatea subiecților și implicând amenințări potențiale pentru cercetător și/sau participanții la cercetare. Din aceste considerente, cercetarea sensibilă poate crea anumite dificultăți în culegerea, interpretarea și diseminarea datelor; prin urmare, este necesară o atenţie deosebită în proiectarea şi desfăşurarea ei. Date fiind dificultățile ce pot surveni în procesul de interacțiune și culegere a datelor, cercetările sensibile implică diverse riscuri și dileme normativ-etice.

Procesul de investigare a obiectelor sensibile se cadrează prin excelență criteriilor unei cercetări sensibile, deoarece urmează cu precădere demersuri investigaţionale calitative și produc o serie de efecte de ordin afectiv-cognitiv generate de specificul interacţiunii *cercetător-obiect-subiect*. Cercetarea calitativă îl plasează pe cercetător într-o poziţie specială în raport cu obiectul cercetării, în raport cu cercetarea însăşi şi în raport cu grupul cu care trebuie să lucreze, astfel, menționează A. Mucchielli (1996/2002), distanţă „obiectivă" faţă de „obiect" pare să nu existe.

Urmând această idee, ne întrebăm: în ce măsură cercetătorul poate să afişeze o atitudine distantă şi obiectivantă în raport cu obiectul de studiu, mai ales când acesta este un obiect sensibil? Continuând cu aceste reflecții, invocăm și punctul de vedere al I. Marková (2008) care se întreabă: poate oare cercetătorul să se situeze în afara a ceea ce interpretează şi analizează? Metodologic, subliniază I. Marková, cercetătorul trebuie să studieze atât RS a unui obiect social, cât şi contextul în care RS este investigată. Cu alte cuvinte, cercetătorul trebuie să studieze atât conţinutul obiectului sensibil, cât şi situaţia în care această investigaţie se produce, prin urmare, e dificil de a se detașa de contextul propriu zis.

O interpretare psihologică a discursului ştiinţific, scrie A. Maslow (1987/2007), începe cu înţelegerea faptului că ştiinţa este o creaţie umană, nu este ceva autonom, non-uman *per se,* dotat cu propriile reguli intrinseci. Originile sale se află în motivaţia umană, scopurile sale sunt implicit scopurile individului şi este creată, reînnoită şi întreţinută de fiinţele umane. Astfel, mai spune autorul, legile, organizarea şi mecanismele sale se bazează nu doar pe *natura realităţii* pe care o descoperă, ci şi pe *natura fiinţei umane* care face descoperirea (sub. n). Efectul greşit direcţionat spre a convinge că lucrurile nu stau aşa, încercarea perseverentă de a face ştiinţa să pară perfect autonomă şi autoreglatoare, de a o privi ca pe un joc dezinteresat, cu legi intrinseci şi arbitrare, trebuie să i se pară psihologului nerealiste, ştiinţa este prima dintre creaţiile umane care trebuie examinată psihologic, constată psihologul american. În aceeași ordine de idei, A. Neculau (2010) scrie că, în fond, psihologul este şi el un subiect social: vine la întâlnirea cu *obiectul* său de studiu (individ, grup, colectivitate) cu toată zestrea sa de cunoaştere şi sensibilitate, încărcat, din perspectiva educaţiei primite şi a culturii dobândite, cu propriile reprezentări despre câmpul interpersonal şi social, cu subiectivitatea sa.

Inițierea unui demers de cercetare este generat de o problemă de interes pentru cercetător. Temele de cercetare pot fi extrase dintr-o relaţie existenţială în raport cu un obiect social, pot fi sugerate de anumite dezbateri teoretice sau de diverse aspecte practice ale contextului social. În anumite cazuri, alegerea unei teme poate fi determinată chiar de instituțiile finanţatoare, pornind de la direcțiile de cercetare propuse sau sugerate de aceste instituții. Însă, în mod firesc, toate cercetările sunt provocate de o problemă de cercetare, care necesită un răspuns la întrebările: *ce se întâmplă, cum* şi *de ce*?

O „istorie" a unei cercetări sensibile: traiectorii decizionale în abordarea unui obiect de reprezentare

Care au fost propriu zis traiectoriile investigaționale care m-au orientat către problematica cercetărilor sensibile și în mod particular către studiul obiectelor sensibile? Fiind în perioada cer-

cetării pentru teza de doctorat, pe parcurs, conștientizam că studiez ceea ce ar putea fi numit obiect sensibil de reprezentare. Chiar dacă la început nu părea să fie așa. Ascultându-i pe interlocutorii mei, persoanele pe care le-am intervievat pentru studiu, m-am întrebat *cum* vorbesc oamenii despre subiecte sensibile, spun ei ceea ce cred de fapt? În cadrul interviurilor, observând reticențele unora dintre ei de a discuta despre tema propusă, m-am întrebat dacă mai e ceva de spus la acest subiect, m-au întrebat şi interlocutorii mei în anumite intervale ale interviului.

Creionând *„istoria cercetării”* pentru teza de doctorat voi încerca să clarific traiectoriile și deciziile luate pe parcursul studiului. Studiind fenomenul protestului am optat treptat pentru o strategie preponderent calitativă. Astfel, am aplicat un *demers iterativ* (Agabrian, 2004), întrebările, dar şi supozițiile fiind formulate pe parcursul cercetării, pe măsură ce sunt dezvăluite anumite aspecte ale temei sau se aprofundează complexitatea fenomenului. Din aceste considerente, așa cum prin demersul iterativ nu se ajunge decât progresiv, prin aproximări succesive, la conceptualizarea şi operaţionalizarea obiectului de studiu, anticiparea multiplelor aspecte pe care le comportă fenomenul pe care îl studiam nu a fost posibilă într-o etapă iniţială şi, prin urmare, nici respectarea rigidă a unui design. Respectiv, am recurs în permanenţă la o redimensionare a strategiei de cercetare, la o reajustare a metodologiei şi, în consecinţă, la o rafinare a analizelor pe măsură ce studiul fenomenului a permis o mai bună cunoaştere şi înţelegere.

Convinsă fiind că behaviorismul social este o mostră necesară studiului dat, că perioada istorică propusă pentru analiză nu este strict încadrată temporal, că ea s-ar extinde şi în prezent, cu reminiscenţe de rigoare şi fundamente persistente, m-am angajat, fără ca să-mi propun asta, într-un proces permanent de observare şi de analiză instinctivă a măruntelor şi elementarelor manifestări fireşti din stradă, transport sau spaţii publice (un arsenal întreg de *date neprovocate*). Existenţa umană se prezintă ca o procesualitate de cauze şi efecte, de determinisme banale sau de coincidenţe şocante. În ce măsură sau mai ales când cetăţeanul, prins în iureşul acestor manifestări, se implică în curgerea lor, intervine, reacţionează, aprobă, protestează? Cât de protestatară este societatea, obiectul studiului dat în ultimă instanţă? Are cetăţeanul voință să intervină, să *„facă zgomot”* atunci când îl deranjează ceva? Reluând ideea, pe care o vom dezvolta pe larg în **capitolul 6**, privind întoarcerea continuă și persistentă a *refulatului*, se pare că mediul social fermentează materie suficientă pentru a declanşa diverse acțiuni colective de amploare. Fără să vrem, asistăm la implozia de „date neprovocate” care au legătură cu fenomenul studiat, având parte de situaţii privilegiate pentru observarea fenomenului *in situ*. Deşi observaţia nu a fost utilizată ca metodă în sine, nu urmăream un demers sistematic, planificat, organizat, totuşi, prin faptul că a servit la consolidarea anumitor idei sau supoziţii, la observarea proceselor sociale într-un context neprovocat, poate fi considerată fără rezerve parte integrantă a cercetării.

Deși la început intenţionasem un studiu doar al acțiunilor de protest din anii 2000, asemănările, referinţa necesară şi sistematică la alte acte similare de protest de până la această perioadă au configurat o cercetare comparativă, până când traseul analitic s-a tatonat de *„zona de foc”*, de epicentrul litigiului longeviv, de originea revoltei, anii 1987-1989.

Pe parcurs, am identificat anumite dileme distincte care se manifestă ca trăsături definitorii pentru acţiunile de protest. Am început (într-o etapă inițială, când nu aveam nişte repere clare despre complexitatea fenomenului) să studiez RS a protestului printr-o strategie oarecum clasică, prin intermediul asociaţiilor libere, încercând să identific expresiile utilizate de subiecţi în descrierea unui *protest, masă, mulţime, mulţime care protestează, persoane care protestează* etc. În fond, acest demers era unul logic pentru scopul (inițial) al studiului – evidențierea semnificațiilor atribuite unei noi practici sociale – cea a protestului stradal, ca o formă de participare politică, ca o acțiune de contestare și de opoziție în raport cu anumite decizii guvernamentale. Ulterior însă materialul obţinut nu mi s-a părut relevant pentru analiză, datele culese fiind mult prea „seci”, ceea ce m-a determinat în final să renunţ la ele.

Atunci ne-am îndreptat atenția spre faptul că RS sunt în primul rând create şi re-create prin intermediul interacţiunilor sociale; implicit, aceste produse colective se formează prin ***experienţele sociale trăite***, fiind inseparabil legate de comunicare şi limbaj (Marková, 2011). Examinarea reflectării mediatice a diverselor acțiuni de protest, atât din perioada anilor 2000, cât și a celor din anii ’80-90 ai secolului trecut, la început fără o structură de analiză prestabilită, apoi organizată într-un cadru analitic tot mai structurat, m-a condus către ideea că „protestul” nu este un obiect de reprezentare *neutru*, ci mai degrabă trebuie analizat ca un obiect de reprezentare, pe care l-am încadara în categoria *obiectelor sensibile*. Atunci am înțeles că, dat fiind polarizarea mediatică, inclusiv tensiunile sociale intergrupuri generate de aceste contrapuneri mediatice, trebuie să identificăm persoane care au *trăit* experiența protestului, atât în calitate de *participant*, împreună cu alții care împărtășeau aceleași convingeri care au determinat acțiunile de protest, cât și de *opozant* în raport cu alții care nu împărtășeau aceste convingeri. Și să-i provocăm să ne vorbească despre această experiență.

Realizând interviurile, am înțeles că este destul de anevoios să stabileşti un contact cu o persoană complet necunoscută, să-i câştigi încrederea pentru a o convinge să vorbească despre sine[24]. Este şi mai dificil să arborezi o atitudine obiectivă, impersonală, neutră, pentru a nu afecta într-un fel discursul potenţial al interlocutorului. Unii dintre interlocutorii mei, obişnuiţi mai mult cu practica chestionarelor și/sau a interviurilor standardizate, aşteptau întotdeauna întrebări precise, la care să ofere eventual nişte răspunsuri clare, coerente şi la fel de precise: o întrebare, un răspuns provocat de această întrebare. Provocarea unui discurs liber, care, de altfel, şi dura

mai mult, mi-a reuşit doar în anumite cazuri.

Planul de discuţii a fost flexibil, situaţia de interacţiune propriu-zisă fiind hotărâtoare în desfăşurarea interviului. Ghidul de interviu urmărea şi întrebări cu caracter specific, în funcţie de intervievat. Uneori întrebările, fără să ne propunem acest lucru, se refereau şi la perioada de până la începutul mişcarii de renaştere naţională, pentru cei care „au trăit" regimul şi, prin urmare, pot să „*re*-trăiască" acea perioadă cu privările resimţite atunci şi cauzele care au generat explozia maselor la sfârşitul anilor '90.

După încheierea proiectului doctoral, problematica obiectelor sensibile m-a urmărit mai mult timp. Mi-am dorit pe parcursul acestor ani să revin asupra temei şi să dezvolt acele idei prezentate succint în teza de doctorat. Aş putea spune că am fost încurajată şi de constatarea regretatului prof. Adrian Neculau care spunea atunci că *discuţia despre obiectele sensibile poate fi subiect pentru o carte aparte*. Ulterior, am descoperit și conceptul de reprezentare polemică, pe care îl voi analiza pe larg în **capitolul 4**. Mărturisesc că am avut o adevărată revelație să aflu de acest concept, extrem de semnificativ pentru a înțelege controversele sociale și antagonismele intergrupuri, și un ușor regret că nu am aflat mai devreme de clasificarea lui S. Moscovici, chiar în perioada cercetării pentru teza de doctorat.

În ceea ce privește obiectele sensibile, trebuie să recunosc că m-am confruntat deseori cu dificultăți în a defini cu claritate, pentru mine, dar mai ales pentru alții – *ce sunt, totuşi, obiectele sensibile?* Încercările de a oferi niște explicații suficient de lămuritoare se blocau în anumite „momente de lemn", fără a reuşi să prindă un contur distinct și clar. Deşi în mintea mea ele îşi aveau rostul; erau ca nişte frânturi de amintiri, pe care cel afectat de amnezie încearcă să le recupereze într-o structură coerentă. Sau ca cele câteva note care bântuie mintea muzicianului, vrând să devină melodie. Prin urmare, interesul pentru acest tip de cercetare – *cercetarea sensibilă,* la care ne vom referi pe larg în secțiunile ce urmează, derivă din această experiență a cercetării unui *obiect sensibil de reprezentare*.

3.2 Cercetarea sensibilă: criterii de definire, riscuri și vulnerabilități

Teme sensibile, grupuri vulnerabile, cercetări sensibile

R. Lee şi C. Renzetti (1990 *apud* Corbin şi Morse, 2003) constată că „este posibil ca orice temă, în funcţie de context, să fie extrem de sensibilă" (p. 512). Totuşi, precizează autorii, există teme care au o mai mare probabiltate de a deveni teme sensibile decât altele. În primul rând, ***teme sensibile*** sunt acele teme care sondează adânc în experienţele şi viaţa personală a indivizilor. Câteva exemple în acest sens ar fi: practicile religioase (Lee, 1993 *apud* Dickson-Swift *et*

al., 2008a); perioada de detenție (Davidson, 2006/2010); divorțul (Miron și Cojocaru, 2012); agresivitatea la locul de muncă (Fahie, 2014) sau experiența migrației (McLaughlin și Alfaro-Velcamp, 2015; Cojocaru și Cojocaru, 2016). În condițiile actuale, experiența bolii COVID-19 se prezintă, la fel, ca un subiect sensibil, mai cu seamă dacă ne referim la perioada incipientă a pandemiei (Cojocaru, 2020b).

Grupuri vulnerabile sunt grupurile de persoane care pot fi afectate emoțional de experiența participării la cercetare (Watts, 2008). De ex., imigranții, refugiații sau persoanele strămutate pot fi considerate categorii vulnerabile, fapt ce necesită precauții maxime de ordin etic în realizarea unor studii care implică aceste categorii (McLaughlin și Alfaro-Velcamp, 2015). În cazul lor, vulnerabilitea rezultă din faptul că experiența migrației poate fi destul de traumatică sau migranții ar putea avea un statut ilegal în țara de primire. Un alt aspect sensibil al cercetărilor de acest gen este că istoriile migranților ar putea conține informații despre diverse ilegalități pe care le-au comis (de ex., au mințit în legătură cu perioada de ședere sau privind numărul de intrări în țara de primire). Reieșind din aceste aspecte, R. McLaughlin și T. Alfaro-Velcamp (2015) descriu în studiul lor o serie de acțiuni pe care trebuie să le întreprindă cercetătorii pentru a nu cauza încălcări de ordin etic în relația cu participanții la studiu.

În sens general, am putea defini ***cercetarea sensibilă*** ca un tip de cercetare care:

(1) abordează domenii dificile sau sensibile (de ex., devianţa sexuală sau violul);

(2) este realizată pe grupuri vulnerabile de respondenţi (de ex., copii sau imigranți) sau grupuri greu de accesat (de ex., grupuri marginalizate sau excluse social) (Davidson, 2006/2010);

(3) utilizează metodologii calitative, astfel pătrunzând adânc în intimitatea participanților (Corbin și Morse, 2003; Dickson-Swift *et al.,* 2007) și

(4) implică o amenințare potențială pentru cercetător și/sau participanții la cercetare.

În toate aceste situații, cercetarea creează anumite dificultăți în culegerea, interpretarea și diseminarea datelor (Lee și Renzetti, 1990 *apud* Fahie, 2014).

În mod frecvent, în cercetările sensibile sunt utilizate metode calitative; astfel, gradul de intruziune al acestor metode poate să amplifice caracterul sensibil al cercetării şi, prin urmare, este necesară o atenţie deosebită în proiectarea şi desfăşurarea ei. Date fiind dificultățile ce pot surveni în procesul de interacțiune în vederea culegerii datelor, cercetările sensibile necesită un mod special de abordare în gestionarea acestora, luând în considerare reticenţele unor subiecţi de a dezvălui ceea ce cred cu adevărat despre problema investigată (Dickson-Swift *et al.*, 2007).

În acest sens, una dintre întrebările pe care şi-o pune cercetătorul care demarează o cercetare sensibilă, implicit un studiu care vizează *obiecte sensibile*, este: în ce măsură răspunsurile oferite de subiecţi reflectă realitatea de fapt? Cu alte cuvinte, care este gradul de acurateţe al

acestor răspunsuri, obținem informații care exprimă opiniile, viziunile și convingerile *reale* ale participanților la studiu, ce date sunt trecute „sub tăcere”? Totodată, atunci când cercetătorul şi subiecţii se află faţă în faţă (Tourangeau şi Smith, 1996 *apud* Pryor, 2004), nu mai putem vorbi de anonimitate în sensul direct al cuvântului, ceea ce, la fel, ar putea determina anumite reticențe în exprimarea opiniilor (chiar dacă cercetătorul dă suficiente asigurări privind respectarea confidențialității datelor și persoanelor). Dincolo de toate, deși cercetările sensibile prezintă anumite dificultăți, cercetătorii nu ar trebui să se ferească să întreprindă asemenea studii, consideră J. Davidson (2006/2010). Uneori acestea pot fi singura modalitate prin care putem afla despre diverse grupuri, scrie autorul.

Riscuri, vulnerabilități și dificultăți în realizarea cercetărilor sensibile

Realizarea cercetărilor sensibile implică anumite riscuri și dileme normativ-etice generate atât de procesul de colectare a datelor și de interacțiune cu participanții la studiu, cât și de procesul de prezentare și diseminare a rezultatelor și concluziilor studiului. Situațiile de risc pot afecta, deopotrivă, atât participanții, cât și cercetătorii.

Procesul de colectare a datelor, scrie R. Lee (1993 *apud* Mallon și Elliott, 2019), implică trei tipuri de amenințări percepute: a) *„amenințarea incluzivă”* (în cazul când tema cercetării se referă la ceva foarte personal, stresant sau sacru pentru subiect); b) *„amenințarea legată de posibile sancțiuni”* (atunci când problema cercetării vizează comportamente deviante sau diverse infracțiuni) și c) *„amenințarea politică”* (în situațiile când se investighează conflicte sociale). În mod evident, percepțiile legate de aceste amenințări influențează modul în care subiecții vorbesc despre tema cercetării și cum își structurează discursul. Pe de altă parte, în cadrul cercetărilor sensibile, cercetătorii sunt expuși la patru tipuri de amenințări: fizice, emoționale, etice și profesionale (Lee-Treweek și Linkogle, 2000 *apud* Micanovic *et al., 2*019).

Una dintre dilemele cu care se confruntă cercetătorii în cadrul acestor studii este cum să dezvolte un raport empatic pe durata cercetării, care să fie întrerupt după realizarea acesteia (Fahie, 2014). Deși cercetătorul are un rol central în cadrul cercetării, el fiind cel care gestionează interacțiunea propriu-zisă, cercetătorul trebuie să fie capabil să asculte toată povestea relatată de participantul la interviu. Din acest punct de vedere, actorul principal rămâne a fi totuși intervievatul. Cercetătorul, scrie A. Schutz (1992), trebuie să asculte istoria până la capăt, după care să pună întrebări, să solicite detalii sau clarificări (*apud* Corbin și Morse, 2003).

Ce riscuri apar în acest caz? Uneori, participanții dezvoltă un gen de atașament și dependență emoțională față de cercetătorul care le-a ascultat *povestea*, care se prelungește și după finalizarea studiului, ei solicitând alte întrevederi pentru a mai povesti ceva, pentru a oferi detalii

sau explicații suplimentare (Fahie, 2014), interacțiune care transcende rolul propriu zis al cercetării, trecând în registrul consilierii sau chiar al relațiilor interpersonale apropiate. În asemenea cazuri, relația cu subiectul cercetării poate trece dincolo de o interacțiune tipică dintre cercetător și participant, implicând o relație specială de încredere, construită în timp, având la bază autodezvăluiri reciproce.

În mod evident, nu toate studiile care utilizează metodologii calitative vor genera situații tensionate, argumentează J. Corbin și J. Morse (2003); totuși, unele teme au o mai mare probabilitate de a produce reacții emoționale negative, cum ar fi, de exemplu, violența conjugală sau cele cu referire la anumite boli (de ex., experiența bolii COVID-19), diverse situații incriminatorii sau jenante. Situațiile de acest gen devin riscante dacă nu există un cod etic de care să se ghideze cercetătorul. În lipsa acestuia, cercetătorul va avea dificultăți în gestionarea cu succes a situației de cercetare și în culegerea datelor relevante, protejând în același timp drepturile participanților. De remarcat e faptul că, deşi reglementările etice evidenţiază dilemele cu care se pot confrunta cercetătorii, nu sunt oferite prea multe detalii şi despre modalităţile de rezolvare a lor (Fontes, 2004; Dafinoiu, 2005).

Tot în acest context, menționăm că întrebările care invadează intimitatea subiecților ar putea fi percepute drept sensibile de către aceștia (Tourangeau şi Smith, 1996 *apud* Pryor, 2004). De exemplu, dacă pentru cercetători identitatea rasială sau cea etnică nu sunt decât niște simple aspecte demografice, cu valoare factuală, şi nimic mai mult, în schimb pentru unii respondenţi referinţa la identitate poate fi o problemă sensibilă.

Pe de altă parte, nu doar vulnerabilitatea participanților la studiu trebuie luată în considerare, ci și vulnerabilitatea cercetătorilor (Fahie, 2014; Mallon și Elliott, 2019). Istoriile furnizate de participanţi pot fi destul de tulburătoare din punct de vedere emoţional (Davidson, 2010). Acestea pot fi relatări despre situații de abuz, suferințe sau injustiții sociale care pot provoca un intens șoc emoțional (Dickson-Swift *et al.,* 2008a). Analizând un șir de studii pe subiecte sensibile, V. Dickson-Swift *et al.* (2008a) constată că, în foarte multe cazuri cercetătorii trăiesc împreună cu participanții studiului stări de tristețe, furie, frustrare sau neputință. Deseori aceste vulnerabilități nu sunt conștientizate de la început, ci tocmai în procesul colectării datelor, când cercetătorul se angajează și se implică din ce în ce mai mult în actul propriu zis al interacțiunii (Bloor *et al.,* 2010 *apud* Mallon și Elliott, 2019). S-a observat că aceste emoții sunt trăite nu doar de cercetătorii care au participat în mod direct la culegerea datelor, ci și de cei care ulterior transcriu interviurile, fără să fi fost nemijlocit prezenți pe teren (Micanovic *et al.,* 2019).

În mod evident, relatările privind anumite evenimente biografice ar putea să le provoace trăiri emoționale destul de puternice subiecților. Mai ales acest fapt este valabil pentru cercetările

care implică interviuri calitative, care deseori pot cauza distres, subliniază J. Corbin şi J. Morse (2003). Totuşi, remarcă autorii citați, experienţa lor de ani de zile în organizarea interviurilor atestă cazuri când participanţii reacţionează mai degrabă pozitiv, chiar dacă au relatat secvențe traumatice din viața lor.

Din acest punct de vedere, narațiunea are un efect terapeutic, pentru unii participanți poate fi chiar prima ocazie când ei își relatează povestea ținută sub tăcere ani de zile (Dickson-Swift *et al.,* 2008b). De ex., acest fapt al unei povești ținute ascunse mult timp de cei apropiați l-am identificat și în cadrul unui studiu privind RS a vinei la etnicii germani de origine română deportați în fosta URSS, cei mai mulți dintre ei relatau experiențele traumatice pentru prima dată în cadrul interviurilor (Cojocaru și Cojocaru, 2012). În acest context mai subliniem că cercetarea este și un mod prin care grupurile marginalizate, stigmatizate sau discriminate se pot face „auzite", e o posibilitate de a-și expune punctul de vedere și de a se face mai „vizibile" în cadrul social (Delaunay *et al., 2*019).

Totodată, există și riscul că, spunând prea multe, subiecții ar putea trăi stări de suferință intensă. De obicei, subiecții pot relata povești de viață ce nu au mai fost povestite; acest fapt necesită inclusiv abilități de ascultare activă și suport din partea cercetătorului (Dickson-Swift *et al.,* 2008b). În anumite secvențe ale narațiunii, în funcție de natura interviului, nararea unor evenimente ar putea provoca suferință persoanei, sentimente de pierdere profundă, durere, mânie sau disperare. Persoana intervievată poate să plângă sau să fie prea copleșită de cele relatate. Atunci când acest lucru se întâmplă, cercetătorul poate să-și întrerupă interviul până când participantul la interviu își revine, devine mai calm și mai echilibrat.

Așa cum am mai menționat, chiar dacă cercetătorul nu a fost martorul celor relatate și nu a avut experiențe similare cu cele ale persoanei intervievate, el, la fel, poate trăi stări de profundă întristare, furie sau disperare împreună cu participanții la studiul pe care îl realizează. Aceste momente de profundă intensitate emoțională produc o anumită apropiere între participant și cercetător. Ei pot fi sensibilizați de povestea relatată, pot trăi aceleași emoții ca și participanții la studiu. Situația respectivă însă prezintă riscuri prin faptul că nu întotdeauna cercetătorii pot reuși cu ușurință să depășească asemenea experiențe. Un cercetător experimentat poate fi capabil să treacă peste aceste momente, manifestând totuși empatia și suportul de care participanții au nevoie în relatarea unor experiențe dureroase. Uneori aceste situații pot fi depășite în tăcere, o tăcere împărtășită cu participantul, stând pur și simplu alături.

Deoarece participanții relatează narațiuni despre anumite experiențe din biografia personală, implicit ei împărtășesc și aspecte intime din viața lor, respectiv, apare și riscul că ar putea fi recunoscută identitatea persoanei (Lipson, 1994 *apud* Corbin și Morse, 2003). Chiar dacă cerce-

tătorii nu divulgă numele participanților, nu dau detalii despre identitatea acestora, atunci când se elaborează prezentări, rapoarte de cercetare sau articole, există riscul că cineva ar putea să identifice, în citările sau cazurile presentate de cercetător, persoanele vizate prin povestea narată (Larossa *et al.,* 1981 *apud* Corbin și Morse, 2003).

În ceea ce privește riscurile fizice, se pot identifica, în unele situații, chiar și cazuri de comportament violent din partea unor participanți, soldându-se cu amenințări la siguranţa fizică a cercetătorului (Davidson, 2010).

În mod evident, cercetările pe teme sensibile pot genera date și ***rezultate sensibile***, astfel, rezultatele acestor studii pot fi considerate denigratoare de către anumite grupuri sau persoane. Deseori, rezultatele care nu sunt acceptate tind să fie respinse: se neagă importanţa problemei, se critică design-ul şi metodologia cercetării (Pryor, 2004) sau se pune la îndoială calitatea și credibilitatea echipei de cercetare.

Concluziile unui studiu recent (Evans și Fetterman, 2022) arată că rezultatele unei cercetări care nu se potrivesc cu experiența indivizilor tind să fie negate de către aceștia. Cercetătorii au vrut să vadă dacă diferențele dintre trăsăturile de personalitate ale subiecților și rezultatele studiului se manifestă prin tendința de a nega sau respinge aceste rezultate. Studiul constată că, atât în cazul incongruenței subiective (percepute), cât și a incongruenței obiective dintre caracteristicile de personalitate ale subiecților și rezultatele unor cercetări se manifestă tendința de a nega acele rezultate care nu corespund cu ceea ce sunt sau cred subiecții despre ei înșiși. Așa cum rezultatele unor cercetări psihologice pot fi percepute drept amenințătoare pentru identitatea persoanei și pot crea disconfort psihologic, indivizii vor manifesta tendințe de a nega acele rezultate și se vor baza mai mult pe propria experiență, ca o sursă validă de informații, scriu N. Evans și A. Fetterman (2022). Mass media are un rol esențial în difuzarea cunoașterii științifice, subliniază autorii, însă, dacă nu sunt înțelese pe deplin nuanțele unei cercetări psihologice pot interveni erori în interpretarea rezultatelor, mai cu seamă a celor care contrazic propria lor experiență. Scepticismul în raport cu rezultatele științifice, constată autorii, se manifestă și cu referire la studiile privind schimbările climatice sau COVID-19 („dacă efectele schimbărilor climatice nu sunt direct observate, atunci nu există"; „dacă eu nu m-am îmbolnăvit, prin urmare, coronavirusul e doar o panică de masă").

3.3 Condiţii socioideologice care potențează caracterul sensibil al obiectelor de reprezentare

Ne-am întrebat: ***cum obiectele de reprezentare pot deveni obiecte sensibile*****?** Mai exact, care sunt acele condiţii socioideologice și contextuale care le fac să devină astfel în imaginarul

colectiv? Totodată, cum obiectele de reprezentare devin *sensibile* prin intermediul comunicării (discursurilor publice şi private), interacțiunii intergrupuri şi a practicilor sociale?

Caracterul sensibil poate fi determinat de: a) presiunile normative și contranormative ale comportamentelor sociale și gradul de legitimare din partea unor instituții publice; b) practicile sociale, modele de conduită și de atitudine agreate sau care ar putea fi dezaprobate de societate; c) natura relațiilor intergrupuri (controverse istorice rămase nerezolvate, evenimente considerate „reprobabile" sau „rușinoase" din istoria ingroup-ului ș.a.). Așa cum se constată în cadrul unor studii, în relația cu *Celălalt,* inclusiv în cadrul unei interacțiuni investigaționale, aspectele sensibile sancționate de societate, dar acceptate totuși de grupul social, vor fi *mascate* într-un registru public și vor fi *demascate* într-un registru privat.

Presiunile normative și gradul de legitimare din partea unor instituții publice

Instituţiile publice cu recunoaştere socială (de ex., instituţiile religioase, politice, medicale, ştiinţifice etc.) contribuie la legitimarea unor puncte de vedere, a unor credinţe sau opinii socialmente acceptabile şi, în consecinţă, exprimabile, susține C. Guimelli (2009/2010). Cu alte cuvinte, atunci când opiniile și credințele sunt legitimate de instituțiile sociale cu autoritate, ele vor fi exprimate deschis, în caz contrar, vor fi reduse la tăcere, mai cu seamă atunci când există riscul unor sancțiuni sociale.

În acest sens, J. Vala (2013) argumentează cum presiunile normative antirasism de după cel de-al II-lea război mondial au determinat transformări în conținutul RS a rasismului. În mod similar, J. Liu *et al.* (2002) arată că presiunea exagerată exercitată de către stat asupra sistemului educațional, a mass media și a libertății de exprimare blochează expunerea și răspândirea unor viziuni alternative despre istorie, implicit, emergența unor reprezentări polemice. În baza unei analize mediatice, R. Jaspal și B. Nerlich (2022) scriu că RS despre COVID-19 (hegemonică) din mass media exclude și condamnă orice formă de scepticism sau contestare a virusului. La fel, într-un studiu din 2008, C. Guimelli *et al.* constată că aflarea verdictului judiciar în procesul intentat ziarului *Charlie Hebdo*[25] a determinat modificări în raport cu anumite credințe contranormative, sensibile, din conținutul RS a comunității musulmane (*apud* Guimelli, 2009/2010).

Presiunea exercitată de normele sociale este un obstacol în calea exprimării autentice a unor atitudini și conduite contranormative. Reprezentările polemice generate de obiecte sensibile includ în conținutul lor credințe sau judecăți susceptibile de a pune în discuție valorile morale și normele sociale valorizate; prin urmare, exprimarea publică a acestora ar însemna o transgresare a acestor norme și valori (Deschamps și Guimelli, 2005). În cadrul unui studiu, C. Guimelli (2009/2010) constată asemenea variaţii în exprimarea opiniei. S-a observat că, prin manipularea

consemnului de exprimare (standard *versus* substituţie) şi a felului în care este prezentat operatorul anchetei, indivizii îşi adaptează discursul în funcţie de statutul persoanei careia i se adresează, în scopul de a primi o aprobare şi/sau a evita o reprobare socială. Însă, odată ce anumite credinţe contranormative dobândesc un nivel de legitimitate, strategiile de mascare la care de obicei recurg subiecții pentru a le camufla nu mai sunt necesare.

Practici sociale, modele de conduită și de atitudine

Chiar dacă anumite practici sociale, modele de conduită sau de atitudine pot fi dezaprobate la nivel social, dacă sunt totuși acceptate și agreate la nivelul ingroup-ului, mai cu seamă atunci când constituie elemente esențiale pentru identitatea grupului, ele vor fi exteriorizate în interacțiunea cu alții, în funcție de categoria atribuită *Celuilalt*.

De exemplu, în cadrul unei cercetări privind RS a consumului de vin în Franța, G. Lo Monaco și C. Guimelli (2011) argumentează că, așa cum vinul este un obiect social sensibil, acest fapt determină variații în exprimarea conținuturilor reprezentaționale în funcție de categoria participantului la studiu (consumator *versus* non-consumator), dar și de percepția privind categoria cercetătorului (consumator *versus* non-consumator). În Franța, vinul nu este doar un produs destinat cosumului, scriu autorii, ci mai mult, este un element distinctiv pentru identitatea francezilor. Cu profunde ancorări în istoria Franței și în memoria colectivă a francezilor, indubitabil, vinul are o valoare culturală esențială, având conotații pozitive atât pentru consumatori, cât și pentru non-consumatori. Studiul arată că, exprimarea publică a unor opinii din RS a consumului de vin depinde de categoria cercetătorului: se observă variații în răspunsurile subiecților atunci când cercetătorul este perceput ca un membru outgroup. În acest caz, subiecții au tendința să-și modereze discursul, ca urmare a unor presiuni sociale. Respectiv, atunci când sunt discutate aspecte polemice, răspunsurile subiecților vor fi influențate de statutul cercetătorului. Caracterul sensibil poate fi expresia unei contradicții între RS și practicile legate de aceste reprezentări, fapt ilustrat și de studiul lui S. Tuval (2014).

Natura relațiilor intergrupuri

Cu referire la relațiile dintre grupuri, C. Staerkle (2013) susține că tocmai relațiile intergrupuri antagoniste contribuie la clarificarea categoriilor normative și a celor contranormative ale comportamentelor sociale, evidențiindu-se acele modele de conduită care sunt agreate și cele ar putea fi sancționate de societate.

Obiectele sensibile pot fi determinate și de anumite controverse din trecut care nu au fost rezolvate, generând subiecte sensibile pentru generațiile ce urmează. În acest caz, ele nu sunt direct relaționate la nivelul cunoașterii sau practicilor sociale de membrii unui grup în prezent,

dar au legătură cu trecutul ingroup-ului în sens general, prin acțiunile sau practicile sociale întreprinse în trecut de membrii acelui grup și care sunt transmise generațiilor ulterioare (de ex., studiile atestă că vina pentru acțiunile negative ale ingroup-ului din trecut este trăită mai intens de generațiile ulterioare, decât de cele care propriu-zis au participat la aceste acțiuni, *v.* Paéz *et al.*, 2006).

Obiecte sensibile pot fi și evenimentele istorice considerate „rușinoase". C. Delouvée (2004, 2006 *apud* Wolter, 2009/2010) prezintă un exemplu în acest sens: înfrângerea de la Sedan – acest episod din istoria Franţei a antrenat o explozie a ruşinii publice, numele de Sedan având și rolul de *nexus,* generând o încărcătură emoţională intensă și o respingere puternică.[26]

***

În timp, discursul despre obiectele sensibile poate să se transforme într-un subiect tabuizat din cauza „percepției incapacității de a-l influența pe *Celălalt* în cadrul dezbaterilor publice, prin acțiuni sau politici sociale" (De Rosa, 2014). Astfel, ele trec într-un registru al temelor „trecute sub tăcere", despre care nu se discută în cadrul unor dezbateri publice (urmare a unei perioade prelungite de incapacitate de a elabora consensul social). Sunt obiecte în raport cu care *tematizarea* nu se mai produce. Fiind supuse autocenzurii în diverse interacțiuni sociale, deseori pot rămâne *absente* și în cadrul unei interacțiuni cu scop de cercetare, fiind caracterizate de percepții nedefinite, discursuri contradictorii și dificultăți de structurare a unor RS în imaginarul colectiv. Problema cu care se pot confrunta cercetătorii în acest caz este legată de ipoteza existenței unei reprezentări.

3.4 Aspecte definitorii și caracteristici ale obiectelor sensibile

În secțiunea dedicată obiectelor sociale din capitolul 1, am analizat specificul obiectelor sociale care pot să devină obiecte de reprezentare socială, subliniind că un obiect social este și ***„obiect de reprezentare"*** atunci când se prezintă ca un obiect al cunoaşterii sociale, este articulat la experienţa directă sau indirectă a grupului și are profunde implicații sociale și identitare. Din acest punct de vedere, obiectul de reprezentare este un produs al interacțiunii sociale. Un obiect social care devine obiect de reprezentare este semnificat de un ansamblu de enunţuri și practici sociale despre acel obiect.

Totodată, așa cum am argumentat anterior (*v.* cap. 1 și **Anexa 4**), nu orice obiect social este în același timp și obiect de reprezentare, el trebuie să întrunească anumite criterii. Totuși, există obiecte sociale care, deși par să întrunească criteriile specifice pentru a fi abordate ca niște obiecte de reprezentare, reprezentarea lor pare a fi aparent *absentă*. Aceste obiecte sociale conțin în câmpul lor reprezentațional opinii, credințe sau judecăți susceptibile de a pune în discuție

valorile morale sau normele sociale valorizate sau acceptate; prin urmare, exprimarea publică a aces-tora ar însemna o încălcare a acestor norme și valori (Deschamps și Guimelli, 2005).

Astfel, fiind supuse autocenzurii în diverse interacțiuni sociale, acestea deseori rămân *„absente"* în încercarea de a le decodifica printr-un demers tipic de investigare. Problema cu care se confruntă cercetătorii care investighează reprezentarea acestor obiecte sociale ar fi: este sau nu este prezentă o RS în acest caz? Aparenta absență a reprezentării acestor obiecte sociale este relevată de un conținut reprezentațional slab diferențiat, exprimat prin prezența unor „zone mute", cu mai multe elemente cognitive cu statut ambiguu, ceea ce implică dificultăți de a suprinde în mod clar niște elemente centrale în conținutul RS. Vorbim în acest caz despre obiectele de reprezentare care generează dinamici relaționale conflictuale la nivel intergrupuri, urmare a unei perioade prelungite de incapacitate de a elabora consensul social cu referire la acestea. Aceste obiecte sociale de reprezentare se consideră a fi nişte ***obiecte sensibile*** (obiecte sociale de importanţă colectivă, cu o puternică miză identitară şi simbolică, ce includ în conținutul lor reprezentațional aspecte contranormative, au la bază contradicții și antagonisme intergrupuri, fiind percepute drept semnificative pentru un grup şi amenințătoare pentru alte grupuri sociale).

Având drept suport teoretic supoziția lui C. Flament și M. -L. Rouquette (2003 *apud* Ben Alaya, 2013), care își puneau următoarea întrebare: este reprezentarea cea care determină obiectul social sau obiectul social determină reprezentarea?, vom distinge două categorii de obiecte sensibile: ***obiectele sensibile de reprezentare*** și ***obiectele de reprezentare sensibile***.

În primul caz, obiectul social, deși declanșează un proces reprezentațional, datorită caracterului extrem de sensibil încă din perioada de germene a unei RS, rămâne un obiect slab definit la nivel reprezentațional, fiind caracterizat de percepții nedefinite, discursuri contradictorii și, prin urmare, dificultăți de structurare a unei RS în imaginarul colectiv. În cel de-al doilea caz, obiectul de reprezentare devine „sensibil" în timp, prin confruntarea cu o reprezentare negată sau contestată a *Celuilalt* sau ca urmare a unor restructurări cognitive (de ex., reprezentarea despre diverse evenimente istorice din perioada sovietică) sau a presiunilor sociale (de ex., reprezentarea despre islam în societatea franceză). Prin urmare, primul este dificil de a fi *reprezentat* în imaginarul colectiv, iar cel de-al doilea, de a fi *re-prezentat* într-un context intergrupuri.

Pentru a clarifica anumite aspecte definitorii privind specificul obiectelor sensibile, vom identifica câteva ***caracteristici*** ale acestora în funcție de următoarele **criterii**: a) procesul de elaborare reprezentațională; b) specificul comunicării și interacțiunii cu Celălalt; c) relațiile intergrupuri; d) condițiile socioideologice care amplifică caracterul sensibil; e) tipul de RS și metodele de cercetare și f) conținutul reprezentațional (*v.* Tab. 3.1 și **Anexa 11**).

Tabelul 3.1 Caracteristici ale obiectelor sociale sensibile în procesul de reprezentare

Criterii	Caracteristici ale obiectelor sensibile
Procesul de elaborare reprezentațională	Obiectul social poate rămâne unul *nefamiliar*
Specificul comunicării și interacțiunii cu *Celălalt*	Lipsa intersubiectivității la nivelul semnificațiilor atribuite obiectului social (eng. *intersubjective understanding of objects*) (Lahlou, 2021) Prezența unor strategii de *mascare* în cadrul interacțiunilor cu membrii outgroup-ului și de *demascare* în cadrul ingroup-ului Evitarea discuțiilor în spațiul public
Relațiile intregrupale	Tensionate, conflictuale Discursuri polarizate și dinamici opoziționale intergrupuri Pluralitatea și diversitatea discursurilor deseori creează conflicte, fiind determinată de contradicțiile și antagonismele intergrupuri
Condiții socioideologice	Regimuri autoritare care anihilează libertatea de opinie Presiuni antinormative Schimbări contextuale bruște
Ce fel de RS?	Reprezentări *polemice* (Moscovici, 1988)
Ce fel de metode?	Chestionare cu consemn *modificat,* interviuri în profunzime, focus grupuri, observații
Conținutul reprezentațional	Dificultăți de structurare a conținutului la nivelui imaginarului colectiv Percepții nedefinite, discursuri contradictorii Tema recunoașterii sociale este centrală, predominantă Semnificații și valori ingroup și amenințări outgroup Credințe antinormative, inacceptabile și, prin urmare, non-exprimabile

La aceste caracteristici ne vom referi în cele ce urmează.

Obiectele sensibile sunt obiecte sociale de importanţă colectivă, cu o puternică miză identitară, afectivă şi simbolică. Conținutul reprezentațional al acestor obiecte se referă la anumite aspecte contranormative și au la bază contradicții și antagonisme intergrupuri (în cele mai multe cazuri, îndelungate). Din acest punct de vedere, se prezintă ca niște obiecte de reprezentare în care *themata recunoaşterii sociale* este predominantă. Având o puternică valență afectivă, sunt semnificative pentru un grup social şi amenințătoare pentru alte grupuri sociale.

Acest aspect este reflectat și de D. Ben Alaya (2013) în cadrul unui studiu privind procesul de elaborare reprezentațională declanșat de revoluția tunisiană din 2010. Acest proces, argumentează autoarea, implică două tendințe antinomice: obiectul social – *revoluția și schimbările*

produse în consecință – pentru unii reprezintă „speranță”, pentru alții generează „amenințare” și „frică”, în funcție de clasa socială din care fac parte indivizii și de poziția socială pe care au avut-o în timpul regimului. Tendințe antinomice în conținutul RS se atestă chiar și la membrii aceluiași grup social: când se referă la timpul producerii revoluției propriu-zise (eveniment asociat cu „eliberare”, „căderea lui Ben Ali”, „euforie”, „solidaritate”, „consens” sau „sacrificii”) și, respectiv, la perioada postrevoluție (asociată cu „ruptură socială”, „sabotaj”, „haos”, „șoc” sau „panică”). Aceste din urmă antinomii, explică D. Ben-Alaya, asociate cu două perioade de timp distincte în elaborarea RS, sunt condiționate de faptul că revoluția este percepută ca un eveniment *neimaginabil*, dar care este încadrat în niște limite temporale precise, pe când perioada de după revoluție este *tranzitorie*, reprezintă un proces incomplet, în desfășurare, care durează, fără a putea fi definit cu claritare un punct terminus. Momentul euforic al producerii revoluției, concluzionează autoarea, va rămâne întotdeauna învăluit în legendă și mit, comparativ cu perioada de după, care este reflectată și (re)gândită în exces prin prisma schimbărilor produse.

Obiectele sensibile, ca și în cazul altor obiecte de reprezentare, se remarcă prin polifazie cognitivă (Moscovici, 1988), prin pluralitatea discursurilor (Rouquette, 1994/2002; Moliner, 1997), însă, în cazul lor, pluralitatea implică un grad sever de conflictualitate. Deși semnificațiile contradictorii din conținutul reprezentațional pot coexista, fără a se exclude unele pe altele, scrie S. Moscovici (1988), am adăuga aici că aceste semnificații coexistă, fără a se exclude, atât timp cât nu sunt exprimate/expuse într-un cadru intergrupuri marcat de discursuri polemice. În cazul obiectelor sensibile, a recunoaşte discursul unui grup și RS aferente, înseamnă a-l nega pe cel al unui alt grup: aceste discursuri nu sunt complementare, ci se opun în mod contradictoriu unul faţă de celălalt.

Această contrapunere a discursurilor şi imposibilitatea de a le apropia „electrizează”, metaforic vorbind, interacțiunile sociale. Discursul nu poate fi *expus* decât prin crearea unei tensiuni, a unei relații conflictuale cu *Celălalt*. În acest fel, cadrul de exprimare a discursului legat de obiecte sensibile este deseori restrâns la cel al ingroup-ului. Doar în cadrul ingroup-ului, unde pare să existe o împărtăşire consensuală (Guimelli, 2009/2010), o cunoaștere profundă și trăită a acestuia (Emiliani *et al.,* 2015), discursul poate fi *expus* nestingherit, fără tensionarea relațiilor cu *Celălalt*. În afara acestui cadru grupal, discursul despre obiecte sensibile și, implicit, conflictul ce derivă în consecință, se află mai curând într-o stare latentă, „nespusă”, neexteriorizată.

Astfel, obiectele sensibile, fiind obiecte sociale care intră în decalaj cu o realitate mai puțin satisfăcătoare, iau forma unor reprezentări polemice pentru diverşi actori sociali (Cojocaru, 2011b; 2014; 2022e). Ele generează situaţii conflictuale, derivate din caracterul contradictoriu al discursurilor despre obiectul social vizat şi plasează grupurile sociale, dar, uneori, şi pe cele

academice, în opoziţii aparent ireconciliabile (de ex., cercetătorii care studiază o anumită problematică socială sau evenimente istorice care comportă un grad sever de sensibilitate în cadrul relațiilor intergrupuri, cum ar fi, vina colectivă sau reprezentarea unor evenimente din trecutul ingroup-ului percepute drept reprobabile).

Dat fiind caracterul polemic al discursurilor, ***obiectul sensibil*** este un obiect social care cu greu îşi „găseşte loc" în mintea indivizilor. Originând dintr-un conflict social sau o dilemă ideologică, religioasă, morală sau identitară, în structura cognitivă a acestuia se pot identifica, aproape la egalitate, elemente cognitive conflictuale și/sau contradictorii. În esență, așa cum am menționat și anterior, elemente cognitive contradictorii se află în conținutul oricărui obiect de reprezentare (Moscovici, 1988), dar ele pot fi uşor estompate de altele, care, majoritare fiind, le domină pe acestea sau poate chiar le diminuează din intensitate. În spațiul public, în general, se evită discuția despre obiectele sensibile sau, chiar dacă și are loc, deseori capătă accente conflictuale (uneori extrem de intense). Fapt valabil atât pentru cadre intergrupuri reale, cât și, în anumite cazuri, pentru contexte investigaționale ce vizează tematici sensibile.

Din aceste considerente, se constată că, în procesul de investigare, atât discursul despre obiecte sensibile, cât şi conţinutul RS, comportă particularități distincte. Abordarea obiectelor sensibile prezintă anumite dileme atât pentru cercetători, cât şi pentru intelocutorii acestora în cadrul unui studiu care le vizează. Este un obiect de reprezentare care, deşi întruneşte condiţiile specifice de abordare, este dificil accesul la conţinutul reprezentaţional al acestuia, întrucât deseori discursul despre obiecte sensibile este legat de anumite medii privilegiate, se produce refugierea într-un spaţiu restrâns la cel al ingroup-ului, care apare ca o *„enclavă"* într-o realitate socială neacceptată.

Vom vorbi în secțiunile ce urmează despre specificul relației *Ego-Alter* în cadrul investigațiilor ce vizează obiecte sensibile, analizând totodată dilemele normativ-etice și implicațiile cognitiv-afective în abordarea acestora.

3.5 Specificul relației *Ego-Alter-Obiect* în cadrul cercetărilor despre obiecte sensibile

Tradiţional, se consideră că, în raport cu problema de studiu, cercetătorul social trebuie să adopte o ***atitudine teoretică*** – o reflecţie analitică de la distanţă, o investigaţie critică, o poziţie dezangajată şi dezinteresată (Schwandt, 2007). Însă, în ce măsură această atitudine este posibilă?

Cercetarea „liberă de valori" pare a fi un deziderat dificil de atins. În ultimul timp, tot mai mult se acceptă ideea că o poziţie neutră şi lipsită de valori este aproape imposibilă în ştiinţele sociale. N. Denzin (1970 *apud* Silverman, 1993/2004) consideră că „mitul independenţei faţă de valori" este ameninţat nu doar de propriile angajamente ale cercetărorului, ci şi de mediul social

şi politic în care se desfăşoară cercetarea[27].

Partizanii „adevărului", scrie D. Silverman (1993/2004), la fel de mult ca şi partizanii „celor oprimaţi", sunt la cheremul unei valori absolute. În susținerea acestei idei, D. Silverman îl citează pe D. Becker (1967), care consideră că partizanatul politic şi moral al cercetătorilor nu poate fi evitat: întrebarea esenţială este nu dacă să fim sau nu părtinitori, susține acesta, fiindcă, oricum, vom sfârşi prin a fi, ci mai degrabă să ne întrebăm cui să luăm partea. Tot în legătură cu acest fapt, autorul îl invocă şi pe M. Weber care afirmă că orice cercetare este contaminată de valorile proprii ale cercetătorului, începând chiar cu alegerea unei teme de cercetare, de fapt, prin preferinţa pentru o anumită temă şi metode de cercetare. Neutralitatea axiologică este pusă sub semnul întrebării mai cu seamă în cadrul cercetărilor sensibile, care adoptă metodologii calitative (Delaunay *et al.,* 2019). Respectiv, așa cum într-un studiu calitativ cercetătorul este principalul instrument metodologic (Paillé, 1996/2002), nu poate fi ignorată influenţa pe care o are cercetătorul în cadrul investigaţiei prin ***poziţia ideologică, atitudinea*** şi ***postura sa***.

Cu referire la acest fapt, D. Silverman (1993/2004) descrie trei roluri pe care le poate avea cercetătorul din ştiinţele sociale: om de ştiinţă, consilier oficial şi partizan. *Omul de ştiinţă* manifestă un angajament total faţă de ştiinţă, care trebuie să fie un exemplu de evaluare ultimă. Standardele logicii şi ale raţionalităţii şi cunoaşterea factuală sunt principiile de bază ale acestui rol, scrie D. Silverman. *Consilierul oficial* se identifică cu interesele şi problemele enunţate de factorii de decizie – lideri politici, partide sau grupuri de interese, iar cercetătorii de tipul *partizanului* caută să furnizeze resurse teoretice şi factuale pentru o luptă politică, care urmăreşte transformarea principiilor după care se conduc jocurile politice şi administrative (de ex., marxiştii, feministele sau conservatorii).

O cercetare este produsul unei relații dintre cercetăror și participantul la cercetare, respectiv, înțelesurile și semnificațiile atribuite fenomenului studiat derivă din acest tip de interacțiune (Band-Winterstein *et al.,* 2014), fapt valabil mai cu seamă pentru cercetările calitative (*v.* și **Anexa 12**). Cercetătorul calitativist este figura centrală, având o implicare activă în fiecare etapă a cercetării, ceea ce necesită anumite reflecții și asupra modului în care ar putea să influențeze producțiile narative. Rolul cercetătorului constă în conștientizarea implicațiilor pe care le are poziția sa, care se poate realiza în forme variate. Unii autori aleg să reflecteze asupra poziției lor în relația cu metodele utilizate. Alții, încearcă să reflecteze asupra poziției (implicite sau explicite) pe care o au în cadrul interacțiunii, deoarece efectele pe care le produce cercetătorul asupra interacţiunii se reflectă la nivelul discursului: „un subiect-actor social dat *nu face* (la nivel comportamental), *nu gândeşte* (la nivel cognitiv) şi *nu spune* (la nivelul limbajului) orice, oricum oricui, oricând, oriunde, cu orice scop şi cu orice efect" (Windisch, 1996/2002, p. 390, subl.n.).

În aceeași ordine de idei, credem că e important să luăm în considerare și faptul că subiecții cercetării ar putea avea o anume ***reprezentare despre fenomenul investigat*** și în același timp o altă ***reprezentare despre importanța fenomenului*** și necesitatea studierii acelui fenomen. Reprezentarea despre importanța studierii fenomenului poate fi decodificată în discursul subiecților, de ex., „ce ar mai fi de spus la această temă...", „chiar credeți că e necesar să discutăm despre asta..." sau „e o chestiune răsuflată..." ș.a. Aceste reprezentări se pot intercala în procesul interacțiunii, determinând modul în care vorbesc subiecții despre fenomenul pe care îl studiem.

Totodată, în calitate de cercetători, ar trebui să ne preocupe atât felul în care se construieşte discursul interlocutorului, cât şi propriile producţii discursive. Una din dilemele cercetării calitative este faptul că, dat fiind gradul înalt de subiectivitate care influențează interpretările pe care le facem, doi cercetători ar putea avea interpretări diferite asupra aceluiași fenomen (Band-Winterstein *et al.,* 2014).

În asemenea cazuri, autorii recomandă practicarea unui gen de ***autoreflexivitate*** – un proces mental ce implică o analiză critică a propriei cunoașteri și a experienţelor acumulate pe parcursul cercetării, dar și *munca în cuplu* (*cf*. Pinçon şi Pinçon-Charlot, 1997/2003) – pentru contrapunerea reflecțiilor încă din perioada de germene a primelor idei cu referire la obiectul studiat. Această formă de colaborare autorizează o împărţire a muncii şi a nivelurilor de participare la practica studiată, scriu M. Pinçon şi M. Pinçon-Charlot (1997/2003). Confruntarea a două mărturii la sfârşitul zilei de muncă este foarte sugestivă în privinţa distorsiunilor percepţiei în funcţie de gradul de implicare al cercetătorilor, de raporturile afective şi de reprezentările pe care le avem în legătură cu tema studiată. Fără a mai socoti că munca în cuplu permite perceperea diferenţiată a faptelor studiate în funcţie de sensibilităţi, de reprezentări şi de interese, iar angoasele din timpul cercetării se asumă în doi, angoase care, astfel înfruntate, tind a se preschimba în plăcerea de a descoperi, susțin cei doi cercetători francezi. Din acest punct de vedere, discursul ştiinţific şi repertoriile de interpretare, analizate într-o manieră reflexivă, sunt la fel de importante pentru înţelegerea unor fenomene sociale.

În asemenea situații, se recomandă să se țină un gen de ***„jurnal de bord"*** al cercetării. Acest jurnal este o modalitate de a reconstitui munca de teren: se descriu persoane, situații, conversații sau evenimente, inclusiv reflecțiile și interpretările cercetătorului cu referire la aceste observații. Jurnalul constă în luarea unor notițe – o activitate continuă de consemnare a comportamentelor, activităţilor şi locurilor observate, a conversaţiilor avute şi a reflecţiilor metodologice sau teoretice, chiar existenţiale, suscitate cercetătorului prin conţinutul şi desfăşurarea acestei observări (Paillé, 1996/2002). Înregistrarea notițelor de teren trebuie să se facă cât mai curând (de ex., după finalizarea unei ședințe de interviu) și să surprindă pe cât posibil întreaga imagine a

ceea ce se întâmplă.

În cadrul unui studiu, S. Micanovic *et al.* (2019) nu doar au scris, ci și au înregistrat audio ce au simțit în cadrul procesului de cercetare, în vederea captării cu o mai mare acurateţe a emoțiilor și a impactului experienței de teren, asta deoarece, așa cum argumentează autorii, trăirile nu pot fi întotdeauna reproduse prin simpla descriere a acestora. Aceste notițe de teren sunt utile și fiindcă oferă o posibilitate de a analiza propriile prejudecăți, bias-uri și ipostaze ale cercetătorului în cadrul cercetării de teren. În afară de aceste notițe de teren, S. Micanovic *et al.* (2019) relatează că aveau în mod regulat ședințe de *debriefing*, cu toți membrii echipei de cercetare, pentru a discuta experiențele și provocările cercetării de teren (situații dificile, emoții trăite, strategii de coping, ambiguități etc.).

3.6 Dileme normativ-etice și implicații cognitiv-afective în abordarea obiectelor sensibile

Implicare, angajare sau distanţare socială? Ar fi una din întrebările pe care ar putea să și-o pună cercetătorul în confruntarea cu obiecte sensibile. În una dintre ultimele sale apariţii editoriale, *Un psiholog în Agora* (2010), A. Neculau vine cu un îndemn pentru psihologi de a participa mai mult la viaţa comunitară, de a investiga realităţile cotidiene, în încercarea de a le decodifica mecanismul de funcţionare socială. Care e menirea psihologului în Agora, se întreabă A. Neculau în prefaţa cărţii sale? El constată că Agora, ca piaţă a ideilor şi a atitudinilor, în care se construiesc identităţi şi RS, ca laborator de „date neprovocate", deseori este ignorată de cercetători. Pentru a-şi prezerva statutul de ştiinţă obiectivă, serioasă şi credibilă, scrie distinsul profesor ieşean, psihologia s-a retras în laborator, utilizând preponderent experimentul şi măsurătorile statistice, a renunţat la implicarea în viaţa reală, la studiul indivizilor în situaţii concrete. În acest sens, el propune o abordare psihosocială aplicată câmpului social, o psihosociologie a monitorizării legăturilor dintre individ şi actul său, a investigării angajamentului şi consecinţelor sale. El pledează pentru o psihosociologie a implicării şi a opţiunii: psihologul ca actor social, cetăţean al Agorei, care explică şi se explică, care analizează şi se (auto)defineşte prin raportare la situaţii, instituţii, actori sociali. O plonjare în Agora, scrie A. Neculau, în care se fac şi se desfac legături, întovărăşiri şi alianţe, în care au loc solidarizări şi rupturi, în care se refac facturile sociale sau se sparg asociaţii şi colaborări.

Cercetătorul nu este un „filtru" invizibil şi insensibil la influenţele sociale, scrie și profesorul S. Chelcea (2004): el îşi proiectează investigaţiile în spiritul valorilor sale şi în spiritul propriilor reprezentări asupra problemelor sociale, iar poziţia acestuia afectează şi relaţiile lui cu comunitatea, pentru că temele de cercetare vizează adesea probleme cu implicaţii politice. O

cercetare antrenează deseori conflicte valorice, dar şi legături afective importante (Dafinoiu, 2005). Aşa cum cercetătorii se angajează într-un tip de interacţiune socială cu cei pe care îi studiază, ei trăiesc împreună cu participanţii la studiu experienţe existenţiale, sunt influenţaţi de situaţia şi problema cercetării, iar traiectoriile decizionale sunt determinate de dilemele, îndoielile sau incertitudinile care îi marchează. Studiul RS, de exemplu, poate fi subiectivat şi interiozat în funcţie de propriile categorii cognitive ale cercetătorului cu referire la obiectul social studiat. Dincolo de criticile care ar putea fi aduse acestui mod de abordare, o anumită ***apropiere existen-ţială*** în raport cu obiectul de reprezentare îi permite cercetătorului o cunoaştere din interior.

Dificultatea cercetării creşte mai ales în studiile având drept tematică conflictele intergrupuri, când cercetătorul şi participantul la studiu provin din grupuri aflate în opoziţie, ceea ce poate influența atât dinamica interacțiunii, cât și decizia de a participa în cadrul unui asemenea studiu. Ö. Uliğ *et al.* (2021) constată că, deși s-a discutat despre impactul identităților ingroup-outgroup asupra dinamicii relaționale dintre cercetător-participant, mai puțin s-a analizat și cum aceste identități influențează decizia de a nu participa. Având drept studiu de caz conflictul dintre turci și kurzi, autorii au examinat percepțiile participanților privind cercetătorii de origine turcă sau kurdă (opinii privind poziția ideologică și gradul de obiectivitate a cercetătorilor și argumentele de a nu participa în studii realizate de aceștia)[28]. Fiecare dintre autorii studiului descriu dificultățile pe care le-au avut în teren, în colectarea datelor: într-un caz, suspiciunile participanților privind probitatea științifică (cercetătorul fiind etnic turc), în alt caz, perceperea cercetătorului drept „străin" (el având origini turce și americane) și nevoia de a-și negocia identitatea, în alt caz (cercetătorul având origini turce și kurde). Rezultatele studiului arată că, în mod frecvent, cercetătorii turci nu sunt percepuți ca fiind credibili și obiectivi în studiul conflictului turco-kurd, mai mult, deseori se crede că ei ar lucra pentru guvernul turc și ar putea furniza informații din teren guvernului. Totodată, participanții consideră că cercetătorii turci sunt aroganți, indiferenți și chiar ostili în raport cu ei. Decizia de a participa este determinată de faptul dacă cercetătorul poate fi considerat obiectiv, independent și onest și dacă prin participarea lor pot aduce contribuții la o mai bună înțelegere a conflictului.

Autorii perspectivei construcţionismului social[29] susţin că realităţile sunt produse în mod activ de către actorii sociali prin intermediul înţelesurilor pe care aceştia le atribuie acţiunilor sociale. Atât participanţii la studiu, cât şi cercetătorii îşi elaborează discursul, fiind influenţaţi de propriile reprezentări şi valori. În acest context, construcţioniştii consideră că nu există observaţie pură, că întotdeauna cercetătorul observă având idei preconcepute, iar teoriile au caracter istoric, de aceea este necesară exprimarea liberă a valorilor (Chelcea, 2003). Aşadar, nu există o singură realitate, dar, mai degrabă, vorbim de o realitate plurală sau, preluând termenul lui A.

Schütz (1889-1956), de ***„realităţi multiple”***. În această ordine de idei, D. Blaikie (2000, p. 115) spune următoarele: „nu există o singură realitate care să poată fi măsurată; obiectele şi evenimentele sunt înţelese de oameni diferiţi în mod diferit, iar acele percepţii sunt realitatea – ori realităţile – pe care ar trebui să se concentreze ştiinţele sociale” (*apud* Agabrian, 2004, p. 31).

Actorii sociali sunt deopotrivă creatori şi elemente constitutive ale realităţii. Realitatea este o construcţie a actorilor sociali, aceasta fiind re-interpretată de cercetătorii sociali, scrie M. Agabrian (2004), şi fiecare realitate socială este *„reală”* pentru locuitorii ei. Percepţia realităţii sociale se modifică dacă actorii îşi schimbă maniera de a o percepe (Pourtois şi Desmet, 1996/ 2002). Scopul cercetărilor socioumane este de a surprinde mecanismul de construcţie şi funcţionare a acestor realităţi. Cercetătorul social examinează înţelesurile care au fost construite social şi, prin urmare, acceptă că punctele de vedere diferă de la un loc la altul şi de la un grup la altul. Din aceste considerente, subiecţii cercetării trebuie să fie atât din categoria cazurilor tipice, cât şi a celor atipice, partizani şi opozanţi ai obiectului investigat (Pourtois şi Desmet, 1996/2002).

În funcție de fenomenul abordat, munca cercetătorilor care abordează obiecte sensibile poate fi considerată un gen de muncă emoțională[30], în sensul că vorbim de un tip de activitate care presupune a avea de-a face cu emoțiile celorlalți (James, 1989 *apud* Dickson-Swift *et al.*, 2009). În acest fel, atât în timpul cercetării, cât și după, cercetătorii se pot confrunta cu stări de epuizare emoțională (Dickson-Swift *et al.*, 2007). De aceea, este necesar, mai cu seamă în cazul cercetătorilor puțin experimentați, un training privind gestionarea emoțiilor trăite în cadrul cercetării (Nutov și Hazzan, 2011 *apud* Delaunay *et al.*, 2019). Totuși, deși teoriile privind munca emoțională sunt utile pentru a înțelege cum cercetătorii se pot raporta și cum pot gestiona interacțiunile cu profund impact afectiv, mai puțin au fost valorificate aceste teorii în cadrul activității de cercetare, constată S. Mallon și I. Elliot (2019). Totodată, chiar dacă în ultimul timp tot mai multe cercetări evidențiază riscurile emoționale la care se pot expune cercetătorii în cadrul unor studii care abordează teme sensibile, mai puține vin și cu niște recomandări în acest sens.

L. Micanovic *et al.* (2019) constată că cele mai multe studii se axează pe vulnerabilitățile participanților și pe cum ar trebui să fie protejați în cadrul cercetării și mai puțin se referă la nevoia de a proteja și cercetătorii. Dezvăluirea emoțiilor trăite în cadrul cercetării este la fel parte a procesului de autoreflexivitate, precizează autorii, totuși, mai curând cercetătorii preferă să nu scrie despre asta.

În studiul lor, S. Mallon și I. Elliott (2019) observă că emoțiile pe care le trăiesc cercetătorii pot fi ignorate sau chiar considerate „suspecte” de către supervizorii lor științifici. De aceea, în multe cazuri emoțiile sunt „ascunse” sau „suprimate” de către cei implicați direct în colectarea datelor. Autoarele propun o serie de recomandări practice pentru: a) *supervizori* (informarea cer-

cetătorilor privind riscurile emoționale la care se expun în cadrul cercetării; crearea unui cadru în care cercetătorii să poată dezvălui și împărtăși experiențe emoționale, discutând cu alții despre aceste experiențe; oferirea de suport în gestionarea emoțiilor); b) *cercetători* (conștientizarea faptului că cercetarea poate avea un impact emoțional care nu poate fi întotdeauna anticipat; să țină un jurnal al cercetării în care să identifice vulnerabilități specifice, monitorizând modul în care acestea ar putea să influențeze interacțiunea și răspunsurile subiecților; să-și descrie reacțiile emoționale, fără a avea teamă de eventuale consecințe profesionale – de ex., că vor fi considerați nepregătiți sau incompetenți; să caute rețele/grupuri de suport în care ar putea discuta despre dilemele cu care se confruntă în cadrul cercetării); c) *comitetele de etică* (să se asigure că cercetătorii cunosc și conștientizează riscurile la care se expun, inclusiv faptul că vor avea posibilitatea să împărtășească diverse experiențe sensibile; în procesul evaluării să pună întrebări privind eventuale vulnerabilități și modul în care ar influența acestea cercetarea) și d) *instituțiile finanțatoare* (la necesitate, să ofere suport financiar și pentru consilierea echipei de cercetare pentru a facilita gestionarea situațiilor cu potențial de risc ce pot să apară pe parcursul cercetării).

3.7 Categorii de discurs cu referire la obiectele sensibile: problema „autenticității" producţiilor discursive

Problema „autenticității" discursurilor

Investigarea obiectelor sensibile și a reprezentărilor polemice generate de acestea creează anumite dificultăți legate de accederea la conținurile reprezentaționale care nu sunt imediat decelabile. Respectiv, dat fiind specificul acestor reprezentări, problema care apare în cadrul cercetărilor ce le vizează se referă la gradul de ***„autenticitate"*** a producțiilor discursive ale subiecților, deoarece, așa cum am menționat și anterior, deși sunt obiecte sociale care întrunesc condiţiile specifice de abordare (*cf*. Moliner, 1997), accesul la conţinutul reprezentaţional al acestora poate să prezinte anumite dificultăți.

Respectiv, în studiul RS, cercetătorul ar putea avea acces mai curând la partea „spusă" a reprezentării, nu însă și la partea „nespusă" a acesteia [„zona mută a reprezentării", *cf*. Guimelli (2009/2010); așa-numitele „absențe", *cf*. Gervais *et al*. (1999)]. Uneori, poate fi expusă o reprezentare dezirabilă (Lo Monaco *şi colab. apud* Guimelli, 2009/2010), în care predomină termeni și expresii cu conotație mai degrabă pozitivă, fiind omiși termenii negativi sau contestați. Dorind „să fie pe placul" cercetătorului, subiectul ajunge uneori „să susţină" şi să „prezinte argumente" pentru a confirma ipotezele cercetătorului, mai ales dacă acestea îi sunt cunoscute, conturând o arie de rezonabilitate.

Dată fiind dificultatea de a pătrunde în conținutul RS, unii cercetători sugerează accederea la această „zonă” prin modificarea consemnului, din unul normal în unul de substituție (Deschamps și Guimelli, 2005; Guimelli, 2009/2010) sau prin triangularea metodelor (Jodelet, 1989/1991). În unul dintre studiile sale, D. Jodelet (1989/1991) scrie că în conținutul RS a bolii psihice pot fi identificate anumite temeri și tabuuri care rareori sunt exprimate, dar care pot fi revelate în practicile cotidiene ale localnicilor. Pentru a identifica conținutul absent, autoarea a combinat datele culese din interviuri cu cele din observația participativă, analiza documentelor sociale și a chestionarelor.

Așa cum am încercat să argumentăm în acest context, dar și în alte lucrări (*cf*. Cojocaru, 2015; 2016b), investigarea unei reprezentări polemice pune în discuție și „autenticitatea” discursurilor produse de subiecți, pornind de la faptul că, fiind RS generate de obiecte sensibile, ele pot integra în conținutul lor elemente cognitive care nu sunt exprimate direct în orice situație socială. Reprezentările polemice conțin în câmpul lor reprezentațional credințe sau judecăți susceptibile de a pune în discuție valorile morale sau normele sociale valorizate. Totodată, dacă cercetătorii se pot întreba în ce măsură discursul prelevat de subiecţi este unul autentic, ulterior, cititorii la fel se pot întreba în ce măsură discursul cercetătorului este autentic.

Astfel, în studiul RS, care se prezintă ca niște reprezentări polemice, pe lângă faptul că admit posibilitatea unor „absențe”, cercetătorii ar trebui să se mai întrebe și *de ce* anumite elemente din conținutul RS nu sunt exprimate de subiecți și nu apar în datele pe care le culeg de la aceștia. De exemplu, cum putem investiga amintirile emoţionale pe care oamenii nu doresc să le comunice, se întreabă și B. Rimé în lucrarea *Comunicarea socială a emoţiilor* (2005/2008)? Studierea acestui tip de amintiri poate fi o adevărată provocare pentru cercetători, scrie autorul. Cum putem să avem acces la niște experienţe despre care oamenii nu doresc să vorbească?

Apoi, cercetătorii trebuie să ia în considerare rolul pe care îl au în producția narativă a datelor și experiențelor trăite. În această ordine de idei, e relevant să ne întrebăm care sunt factorii ce influenţează în mod direct producţiile discursive ale subiecţilor (*cf*. Guimelli, 2009/2010) și cum am putea accede la partea „nespusă” a reprezentării?

În legătură cu un obiect sensibil, subiecţii produc un discurs normativ în condiţii obişnuite de interacţiune, în vreme ce alte condiţii favorizează emergenţa unui discurs mai autentic (*cf*. Guimelli, 2009/2010). În consens cu această idee, în cadrul unei studiu (Cojocaru, 2006a) precizăm că e nevoie de condiții speciale pentru a accede la conținutul latent al discursului subiecților. În această ordine de idei, e relevant să ne întrebăm: care sunt acele condiţii ce favorizează emergenţa unui discurs mai autentic, ce tip de interacțiune va facilita slăbirea autocenzurii și „demascarea” comunicării?

Interacţiunea dintre cercetător și subiecții cercetării, implicit, discursurile pe care le produc, pot fi influenţate de diverse fenomene de dezirabilitate socială. Astfel, G. Lo Monaco *et al.* şi-au propus să evidenţieze fenomenele de dezirabilitate socială care se manifestă în timpul schimburilor dintre transmiţătorul unui mesaj de prevenţie şi receptorul acestuia (*apud* Guimelli, 2009/2010). În planul experimental erau manipulaţi doi factori – consemnul (normal *versus* substituţie) şi prezentarea operatorului (masterand în sociologie, care spunea că face o cercetare pentru teza de master *versus* angajat la *Centre d'Etude de Toxicomanies Alcooliques* din Marseille).

Autorii observă un anumit dualism în răspunsurile obţinute, constatând existenţa a două universuri, unul pozitiv şi unul negativ. Polul negativ trimite la o dimensiune care, grupând termeni precum *pericol, dependenţă, sănătate precară* sau *accidente rutiere,* reflectă riscurile percepute ca fiind asociate consumului de alcool. Polul pozitiv trimite la o dimensiune mai festivă, care se traduce prin producerea de termeni precum *sărbătoare, prieteni* sau *destindere,* în acest caz consumul de alcool fiind perceput ca festiv, recreativ şi contextualizat *(prieteni, bar, club)*. Cercetătorii au evidenţiat că, în condiţia „master/substituţie" apar exclusiv termeni pozitivi, în timp ce în condiţia „centru/normal" apar predominant termeni negativi. Astfel, subiecţii se comportă ca nişte indivizi „model", care privesc alcoolul prin prisma neîncrederii şi a raţionalităţii medicale. Autorii studiului consideră că „alcoolul" poate fi considerat un obiect sensibil (*apud* Guimelli, 2009/2010).

Studiul lui D. Todeancă *et al.* (2019) încearcă să controleze acest efect al dezirabilității sociale, analizând conținutul RS a donării de organe într-un context unde aparent nu ar trebui să se manifeste această tendință – forumurile de discuții online. Mediul online este un mediu în care oamenii comunică și se exprimă liber, fără a fi influențați de anumite presiuni sociale, prin urmare, nici efectul de dezirabilitate poate să nu se manifeste, consideră autorii.

În cazul unor subiecte de conversaţie sensibile, oamenii vor avea mai curând tendinţa să se plieze pe normele sociale admise în societăţile democratice, pe care le acceptă în mod formal, și să mascheze adevăratele lor reprezentări, recurgând la clişee din discursul public, împărtăşite de ceilalţi (Guimelli, 2009/2010). Și atunci ne întrebărm: cât de siguri putem fi că ceea ce studiem este reprezentarea de fapt, adică reprezentarea *reală* a subiecților?

Mecanisme defensive în tratarea obiectelor sensibile

Grupurile care exprimă reprezentări polemice în raport cu diverse obiecte sensibile se pot confrunta cu situații conflictuale, atunci când reprezentarea este prezentată/ susținută/ recunoscută în fața *Celuilalt.* Pentru a nu provoca divergențe deranjante, mai ales atunci când consensul social pare a nu fi de atins, iar cercetătorul este perceput drept un membru al outgroup-ului se

activează diverse mecanisme defensive. Evidențiem câteva dintre acestea:

- ***evitarea*** de a se implica în discuții despre obiecte sensibile (se refuză în general discuția despre subiecte controversate, fiind considerată neimportantă);
- ***o relativă discreţie*** în abordarea obiectelor sensibile (interlocutorul acceptă discuția și chiar va expune anumite opinii contranormative, însă vom observa că manifestă o prudență maximă în discurs, alegând cu grijă termenii în definirea obiectului social și eludând unii termeni contestaţi);
- ***autocenzurarea*** (reticenţă în exprimarea publică a unor judecăţi contranormative, negative sau înacceptabile) etc.

Categorii de discurs: discursul *ex abrupto* și discursul prudent

Cu referire la modul în care subiecții cercetării își structurează narațiunea despre obiecte sociale considerate sensibile, în cadrul unui studiu (*v.* Cojocaru, 2008a) am identificat două tipuri de discurs: *ex abrupto* și *prudent*. Dacă pentru interlocutorul cu un *discurs ex abrupto,* naraţiunea se produce firesc, dintr-o pornire pur confesivă, atunci interlocutorii cu un *discurs prudent* manifestă rezerve, abordând obiectul social ca pe un fapt consumat. În contextul analizei noastre, prezintă interes mai ales *discursul prudent*.

Discursul *ex abrupto*. Interlocutorului unui asemenea tip de discurs îi este suficient să i se ofere numai nişte repere, cuvinte-cheie privind subiectul cercetării, *„aş vrea să discutăm despre…",* pentru ca discursul să se declanşeze instantaneu, fără introducere, abrupt, avansând direct în „miezul" evenimentelor stocate în memorie, fără o pregătire prealabilă, dând dovadă pe parcursul interviului de o memorie vie, activă, fidelă, bogată în detalii şi elemente afective. Continuitatea discursului este asigurată de ocurenţa repetată a conjuncţiei coordonatoare *şi,* ca şi cum interlocutorul ar avea frică de a nu pierde firul, urmărind prezentarea unei naraţiuni totale, nefragmentate. Naratorul îşi asumă din start *inocenţa* ascultătorului său. Îşi întrerupe regulat discursul pentru a face paranteze, pentru a detalia, pentu a face precizări, pentru a facilita și verifica recepţionarea corectă a evenimentelor – *„înţelegeţi?"*. Intervievatul îşi asumă rolul de martor privilegiat al istoriei, „întrucât istoria nu se face nici de *sus*, nici în afara lui, ci prin el şi cu contribuţia lui" (Blanchet şi Gotman, 1992/1998, p. 119). E o temă despre care întervievatorul nu poate avea decât date generale, crede el. Dedesubturile le dă întotdeauna naratorul.

În anumite cazuri, discursul poate fi completat şi de o introducere, conţinând date biografice explicative referitoare la anumite opţiuni și valori personale. Interlocutorii consideră necesară precizarea unui *background* indispensabil pentru anumite atitudini care se formează în timp şi în virtutea unor circumstanţe, a unui mediu, care să facă posibilă consolidarea acesteia. Cel

mai adesea se face referință la anumite valori familiale, experienţe semnificative din copilărie sau din perioada adolescenţei.

În cazul unui asemenea discurs, este dificil să delimitezi dialogul adresat unui receptor (potențial personaj al experienţei rememorate) de cel adresat intervievatorului, ca referent concret. Fără a fi direcţionaţi, fără a li se oferi piste, naratorii îşi aleg singuri momente-cheie, pe care le consideră relevante temei, făcând ei singuri legătura dintre trecutul semnificativ, prezentul narării şi subiectul cercetării. Pentru ei naraţiunea retrospectivă se produce *sui generis,* ca un gest necesar, firesc, dintr-o pornire pur confesivă. Naratorul nu ataşează o intenţionalitate discursului, nu există un *„tu”* direct, este adresat oricui vrea să asculte, de aceea discursul se poate produce oricând şi în orice context.

Discursul prudent. Interlocutorul unui asemenea discurs prezintă rezerve în privinţa conţinutului, discreţie. Unii îşi asigură un termen de gândire prin pauze prelungi, fiind necesar, pe alocuri, să se intervină cu relansări, pentru a da alte detalii, pentru a dirija interviul sau a pune întrebări. Confesiunea se produce lent, într-o primă etapă cu o anumită prudenţă, obiectivitate, pertinenţă ştiinţifică, abordând obiectul rememorării ca pe un fapt extern, consumat, încadrat într-un anumit context, condiţionat de anumiţi factori etc. În prima parte a discursului vorbitorul este vigilent, păstrează un ton neutru, o atitudine distantă faţă de tema discuției, deoarece interlocutorul nu s-a lămurit încă în privinţa poziţiei intervievatorului, a eventualei sale atitudini în calitate de receptor: de acceptare sau de opoziţie, încercând să presupună intenţiile confirmative sau infirmative ale cercetătorului – *„nu-i aşa?”*. Construcția narațiunii depinde de natura interacţiunii care se construieşte între cercetător şi subiecţii intervievaţi[31], care să fie bazată pe empatie şi încredere, pentru a evita eventualele distorsiuni sau rezerve în prezentarea discursului.

La început tematizarea nu este evidentă sau apare într-o formă camuflată, ascunsă, uneori ridiculizată. Ca şi cum participantul ar încerca să se ralieze unei tendinţe generale, pe care el o presupune sau o percepe ca fiind astfel. Participantul efectiv la acţiunile reactualizate prin povestire creează impresia detaşării de acest statut, nefiind dispus să ofere mai multe detalii decât cele cunoscute deja – *„sunt lucruri ştiute”*. Descrierea este detaşată, uneori abstractizată de contextul imediat, focalizată pe evenimente, evoluţia şi impactul acestora.

Avansând în diegeză, discursul se subiectivează, capătă din ce în ce mai mult accente personale, „trăite”, emoţionale. Temele sunt problematizate în naraţiunile subiecţilor pe parcurs. Accederea la acest discurs se produce în timp (timpul producerii discursului), când de la un discurs descriptiv se trece la unul cu accente afective. Acest conţinut latent, care nu este imediat sesizabil, se *re*-constituie inclusiv prin metaforele utilizate în naraţiuni şi comunicare. La această etapă subiectul *re*-trăieşte evenimentul şi *re*-actualizează amintiri şi emoţii colective.

Se declanşează un tip de memorie afectivă, nostalgică.

***

Direcții ulterioare de studiu

Deși nu am insistat foarte mult asupra acestui aspect, o distincție care reiese din analizele realizate de noi și care credem e necesar de a fi sondată în profunzime prin studii ulterioare este diferența dintre **obiectele de reprezentare sensibile** (cele care sunt sau devin „sensibile" într-un raport social de interacțiune propriu-zis, în sens că includ conținuturi non-exprimabile și prin acestea creează tensiuni intergrupuri) și **obiectele sensibile de reprezentare** (cele care sunt sau devin sensibile în procesul de elaborare reprezentațională, în sens că tensiunile intergrupuri din trecut, persistente și în prezent fac dificilă crearea unor RS despre aceste obiecte sociale, deoarece, deși sunt importante pentru un anumit grup, ele pot fi trecute „sub tăcere" pentru descendenții acelui grup).

3.8 Concluzii la capitolul 3

1. În cadrul acestui capitol, am analizat specificul ***„cercetărilor sensibile"*** – cercetări care abordează experiențe sensibile, fiind realizate pe grupuri vulnerabile sau grupuri greu de accesat, utilizează preponderent metodologii calitative și implică amenințări potențiale pentru cercetător și participanții la cercetare. Studiul obiectelor sensibile se cadrează prin excelență criteriilor unei cercetări sensibile, deoarece urmează cu precădere demersuri investigaţionale calitative și produc o serie de efecte de ordin cognitiv-afectiv generate de specificul interacţiunii *cercetător-obiect-subiect*.

2. ***Obiectele sensibile*** conțin în câmpul lor reprezentațional opinii, credințe sau judecăți susceptibile de a pune în discuție normele sociale valorizate sau acceptate; prin urmare, exprimarea publică a acestora ar însemna o încălcare a acestor norme. Fiind supuse autocenzurii în diverse interacțiuni sociale, deseori rămân *„absente"* în încercarea de a le decodifica printr-un demers tipic de investigare. Problema cu care se confruntă cercetătorii care investighează reprezentarea acestor obiecte sociale ar fi: este sau nu este prezentă o RS în acest caz?

3. Am identificat ***două categorii de obiecte sensibile***: *obiecte sensibile de reprezentare* și *obiecte de reprezentare sensibile*. În primul caz, obiectul social, deși declanșează un proces reprezentațional, datorită caracterului extrem de sensibil încă din perioada de germene a reprezentării, rămâne un obiect slab definit la nivel reprezentațional. În al doilea caz, obiectul de reprezentare devine sensibil în timp, prin confruntarea cu o reprezentare negată sau contestată a *Celuilalt* sau ca urmare a unor restructurări cognitive. Prin urmare, primul este dificil de a fi *reprezentat* în imaginarul colectiv, iar cel de-al doilea, de a fi *re-prezentat* într-un context inter-

grupuri.

4. Caracterul sensibil al acestor obiecte de reprezentare (obiectele sensibile) poate fi determinat de: a) presiunile normative și gradul de legitimare din partea unor instituții; b) diverse practici sociale, conduite și atitudini agreate sau dezaprobate de societate; c) natura relațiilor intergrupuri. În relația cu *Celălalt,* inclusiv în cadrul unei interacțiuni investigaționale, aspectele sensibile sancționate de societate vor fi mascate într-un registru public și demascate într-un registru privat.

5. Printre caracteristicile de bază ale obiectelor sensibile evidențiem: obiectul social poate rămâne unul *nefamiliar;* pluralitatea și diversitatea discursurilor legate de obiect deseori creează conflicte, contradicții și antagonisme intergrupuri; se remarcă dificultăți de structurare a conținutului la nivelui imaginarului ș.a. Obiectele sensibile generează reprezentări polemice, supoziție pe care o vom dezvolta și demonstra pe larg în studiile de caz din cap. 5, 6 și 7.

6. Studiul obiectelor sensibile suscită câteva întrebări: *de ce* anumite elemente din conținutul RS despre obiectele sensibile nu sunt exprimate direct și de ce nu apar în datele pe care le culegem; care sunt factorii ce influenţează producţiile discursive ale subiecţilor și cum am putea accede la partea „nespusă" a reprezentării; respectiv, care sunt acele condiţii psihosociale de interacțiune ce favorizează emergenţa unui discurs mai autentic?

7. Se constată că, în legătură cu un obiect sensibil subiecţii produc un discurs normativ în condiţii obişnuite de interacţiune, de aceea, pentru a accede la conținutul latent al discursului subiecților sunt necesare condiții speciale (climat de încredere, certitudine și siguranță). În plus, e necesară o permanentă redimensionare a strategiei de cercetare, o reajustare a metodologiei şi, în consecinţă, o rafinare a analizelor pe măsură ce studiul fenomenului permite o mai bună cunoaştere şi înţelegere.

---

[24] Munca de teren este o adevărată provocare. Aici am putea să spunem, citându-l pe M. Agabrian (2004), că „dacă la nivelul conştiinţei comune interviul este perceput ca o metodă simplă, care nu presupune instruire şi abilităţi speciale, în realitate conducerea şi planificarea interviurilor, analiza datelor colectate şi elaborarea raportului de cercetare este o sarcină complexă ce implică cunoştinţe temeinice, deprinderi practice şi, mai ales, *muncă intensă* (subl. n.)" (p. 69).

[25] *Charlie Hebdo* este un ziar satiric francez care a reprodus *caricaturile lui Mahomed* după publicarea acestora în cotidianul danez *Jyllands-Posten*. În urma acestui fapt, ziarul a fost acționat în justiție de UOIF (Uniunea Organizaţiilor Islamice din Franţa) şi de Moscheea din Paris (Consiliul Francez al Cultului Musulman), pentru „injurii publice la adresa unui grup de persoane pe baza apartenenţei acestora la o religie". Verdictul s-a dat pe 22 martie 2007, tribunalul pronunţându-se pentru achitarea acuzaţiilor şi respingerea cererilor părţilor civile, justiţia considerând că ziarul nu a adus injurii publice musulmanilor (*apud* Guimelli, 2009/2010).

[26] La 1 septembrie 1870, la Sedan, armata franceză este prinsă în capcană şi încercuită de trupele germane. Înfrângerea este totală, 80000 de ostaşi, printre care şi împăratul Napoleon al III-lea, sunt făcuţi prizonieri.

[27] Corporaţiile care pun la dispoziţie diverse *grant*-uri de cercetare, scrie D. Silverman (1993/2004), citându-l pe Harowitz (1968), vor căuta să canalizeze banii spre anumite direcţii de cercetare: „nu există *bani neutri,* indiferent dacă ni se vorbeşte de „iniţiative" bine intenţionate ale instituţiilor de cercetare" (p. 283).

[28] Datele culese și chestionarul utilizat în cadrul acestui studiu sunt disponibile online: OSF | How do participants decide to participate in research in conflict contexts? (accesat: 12.02.2023).
[29] Orientare teoretică bazată pe ideea că realitatea socială este produsul practicilor sociale și istorice. Construcţionismul social s-a fundamentat ca orientare teoretică în baza interacţionismului simbolic, etnometodologie, analiza discursului, sociologia cunoașterii și școala dramaturgică. Respinge viziunea pozitivistă și neopozitivistă asupra cunoașterii sociale și neutralitatea axiologică (S. Chelcea, Construcţionism social în *Enciclopedie...*, p. 99, 2003).
[30] *Munca emoţională* se referă la activitatea ce presupune managementul emoţiilor la locul de muncă (implică un efort, conștient sau nu, de a schimba propriile emoţii în acord cu „normele emoţionale" cerute într-un context anume) (Hochschild, 1983/2003 *apud* Chelcea și Boţone, 2008); este „un act de conformare la regulile [sociale sau organizaţionale, n.a. – eng. *display rules*] de exprimare a emoţiilor" (Ekman, 1973 *apud* Chelcea și Boţone, 2008). Persoanele care practică meserii emoţionale au în fișa postului obligaţia de a se prezenta „corect emoţional".
[31] D. Silverman (2001/2004, p. 73) scria despre această situaţie următoarele: ...[cercetătorii, n.a.] care studiază subiecţi umani, se lovesc de o dilemă: deși doresc să ofere toate informaţiile utile celor pe care îi studiază, caută totodată să nu „contamineze" cercetarea informându-și prea mult subiecţii asupra ipotezelor ce urmează să fie testate. Acest lucru arată că, atunci când studiezi comportamentul oamenilor sau când le pui acestora întrebări, ca cercetător, trebuie să faci faţă pericolului vizibilităţii exagerate a propriilor valori și responsabilităţilor tale faţă de subiecţii studiaţi.

4. REPREZENTĂRILE POLEMICE: CONCEPTUALIZĂRI ȘI PARTICULARITĂȚI SPECIFICE ÎN STUDIUL ACESTORA

„That social representations are full of paradoxes is very true. However, it seems to me it is these paradoxes which can allow for further development and articulation of the theory"/ „Faptul că reprezentările sociale sunt pline de paradoxuri este adevărat, fără îndoială. Însă, tocmai aceste paradoxuri pot contribui la dezvoltarea și rafinarea teoriei de-a lungul timpului" (K.K. Bhavnani, 1993).

„The social representation is not a quiet thing, there is constantly a fight between hegemonic and oppositional representations over the meaning of reality/ „Reprezentările sociale nu sunt niște fărpturi cuminți, există o luptă permanentă între reprezentările hegemonice și cele opoziționale privind semnificațiile atribuite realității". (C. Howarth, 2006)

Cadru general

Deși în ultimii ani sporește oarecum numărul studiilor care abordează subiecte legate de reprezentările polemice, există relativ puține cercetări care analizează evoluția acestui concept și cum este utilizat în studii empirice, fenomenele care generează apariția unor reprezentări polemice sau impactul acestor reprezentări la nivel societal și integrupal etc. În acest sens, realizarea unor studii metaanalitice ar oferi un suport valoros pentru dezvoltarea teoretizării cu referire la reprezentările polemice și clarificarea caracteristicilor specifice ale acestora. Din acest punct de vedere, credem că analiza pe care o propunem în acest capitol, structurată în trei etape distincte (1988-2000; 2001-2011 și 2012-2022), din momentul apariției primului articol cu această tematică (1988) și până la etapa actuală, va contribui la o mai bună înțelegere a evoluției conceptului de *„reprezentare polemică"*, în vederea identificării specificului și caracteristicilor acestor tipuri de reprezentări și a impactului social pe care îl produc la nivel intergrupuri **(O4** și **R4).**

4.1 Originea conceptului și principalele dezbateri teoretice

Conceptul de „reprezentare polemică" a fost descris pentru prima dată de S. Moscovici în cadrul unui articol publicat în 1988. Aceste reprezentări, scrie S. Moscovici, apar în cadrul unui conflict sau controverse sociale, se manifestă prin contradicții la nivel intergrupuri, se exclud reciproc și deseori sunt exprimate ca un gen de dialog cu un interlocutor imaginar. La nivel societal, reprezentările polemice nu sunt împărtășite de întreaga comunitate, dat fiind aspectul conflictual pe care îl exprimă la nivel intergrupuri. Deși conceptul se dovedește extrem de util în vederea înțelegerii conflictelor social-politice și a controverselor sociale, totuși, în mod surprinzător, a fost mai puțin în atenția cercetătorilor din domeniul RS (Jost și Ignatow, 2001): există relativ puține studii empirice care fac referință la acest concept și mai puține din ele încearcă să dezvolte conceptul (*apud* Pop, 2012).

Tot în acel articol, S. Moscovici (1988) mai descrie alte două tipuri de RS – *hegemonice* și *emancipative* (*v.* cap. 1 și **Anexa 4**). În fond, prin clasificarea propusă în acest articol, în care

sunt descrise succint tipurile de RS, S. Moscovici a dorit în primul rând să răspundă criticilor aduse de G. Jahoda (1988) și probabil mai puțin să ofere o clasificare elaborată a RS. Poate acesta ar fi și unul din motivele că, cel puțin în primul deceniu după apariția articolului, această clasificare nu a trezit interesul cercetătorilor și nici nu a fost dezvoltată ulterior de S. Moscovici. Clasificarea însă este extrem de sugestivă și credem că merită dezvoltări ulterioare.[32]

Principala dezbatere legată de clasificarea lui S. Moscovici și implicit de conceptul de reprezentare polemică este dacă totuși putem vorbi de trei categorii separate: *hegemonice, emancipative* sau *polemice* sau de o evoluție a unei RS în proces de formare. Unii autori (de ex., Gillespie sau Pop) admit că sunt trei categorii distincte, alții (de ex., Duveen, Liu sau Lahlou), dimpotrivă, cred că mai curând sunt niște etape în dinamica unei RS sau chiar un mod de exprimare diferit pentru aceeași reprezentare în contexte diferite (*v.* Tab. 4.1).

Tabelul 4.1 Dezbateri actuale privind clasificarea RS

Sunt categorii separate?	**Etape în evoluția aceleiași RS?** **Mod de exprimare diferit pentru aceeași RS?**
Moscovici (1988) – S. Moscovici descrie cele trei tipuri de RS, RSH, RSE și RSP ca trei categorii distincte. **G. Breakwell** (2007) – admite faptul că sunt RS distincte, ilustrând aceste categorii prin RS a hazardului în condiții de amplificare a riscului social. **A. Gillespie** (2008) – acceptă că există diferențe clare între aceste trei categorii. **Pop (2012)** – chiar dacă RSP pot fi generate de aceeași *themata*, ele trebuie analizate ca o categorie de RS separată și nu doar ca dimensiuni în cadrul unei RS.	**M.-L. Rouquette** (1994 *apud* Pop, 2012) – orice reprezentare are în conținutul său aspecte polemice; conflictul intergrupuri este, în esență, un conflict între diverse reprezentări pe care le au aceste grupuri. **G. Duveen** (2000 *apud* Pop, 2012) – dinamica relațiilor integrupuri este marcată de încercarea diferitor grupuri de a legitima un statut hegemonic al unor RS. **G. Breakwell** (2001 *apud* Pop, 2012) – se întreabă dacă putem vorbi de reprezentări distincte sau de diferite etape în evoluția unei aceleiași reprezentări. **L. Liu (2004)** – respinge ideea unor categorii separate de RS, considerând că mai curând putem vorbi de trei moduri diferite de împărtășire a RS (hegemonice, emancipative și polemice). O RS poate fi în același timp și hegemonică, și emancipativă, și polemică. **A. Muchi-Faina (2004 *apud* Pop, 2012)** – conținuturi hegemonice sau polemice pot coexista în conținutul aceleiași reprezentări, dat fiind antinomiile generate de *themata*, ca sursă a RS. **S. Lahlou (2021)** analizează cele trei tipuri de RS – hegemonice, emancipative și polemice în funcție de gradul de consens și similaritate din conținutul reprezentărilor individuale în raport cu un obiect social. Autorul consideră că vorbim în fond nu de trei RS distincte, ci de traiectoria uneia și aceleiași reprezentări la diferite etape ale formării acesteia.

În acest sens, G. Breakwell (2001 *apud* Pop, 2012) se întreabă dacă totuși putem vorbi de trei tipuri de reprezentări distincte sau de trei etape diferite în formarea și evoluția unei RS? Reprezentările polemice sunt reprezentări concurente ale unor grupuri aflate în conflict și vor avea acest statut atât timp cât persistă conflictul, însă dacă contextul se schimbă și conflictul intergrupuri nu mai este actual, atunci cel mai probabil reprezentările polemice se vor transforma în reprezentări emancipative, admite autoarea. Aceeași RS, mai scrie G. Breakwell, ar putea lua forme diferite în diferite perioade de timp. Totuși, ulterior, în cadrul unui studiu din 2007, analizând rolul pe care îl are RS a hazardului în amplificarea riscului, G. Breakwell acceptă ideea unor categorii separate. Autoarea analizează diferența dintre aceste trei tipuri de RS în funcție de scopul pe care îl au la nivelul reprezentărilor individuale.

Ideea unor categorii separate – *hegemonice*, *emancipative* sau *polemice* este respinsă și de L. Liu (2004) sau A. Muchi-Faina (2004 *apud* Pop, 2012) care consideră că mai curând putem vorbi de trei moduri diferite de împărtășire a unei RS: o reprezentare poate fi în același timp și hegemonică, și emancipativă, și polemică, date fiind antinomiile din conținutul unei RS. Același punct de vedere este împărtășit și de S. Lahlou (2021), care vorbește de traiectoria unei aceleiași reprezentări la diferite etape ale formării acesteia.

În vederea examinării evoluției studiilor privind conceptul de *„reprezentare polemică”*, demersul analitic a fost structurat în trei etape (1988-2000; 2001-2011; 2012-2022), din momentul apariției primului articol cu această tematică (1988) și până la etapa actuală (*v.* Tab. 4.2).

Tabelul 4.2 Etape de analiză și număr de articole cu referire la clasificarea RS (Moscovici, 1988)

	1988-2000	**2001-2011**	**2012-2022**	**Total**
Numărul total de articole cu referință la studiul lui S. Moscovici (1988)	28	36	67	**131**
Numărul total de articole cu referință la clasificarea RS (Moscovici, 1988)	12	29	48	**88**
Numărul total de articole cu referință la conceptul de RSP (Moscovici, 1988)	**8+2****	**22+4****	**41**	**77**
Numărul total de articole cu referire la alte concepte – RSH sau RSE (Moscovici, 1988)*	2*	3*	6*	
Numărul total de articole cu referire la conceptul de RSP (Moscovici, 1988), citate la mâna a doua**	2**	4**	-	
Numărul total de articole care utilizează concepte similare, fără a se referi nemijlocit la clasificarea RS***	3***	3***	1***	

Se remarcă faptul că, deși mai multe articole citează studiul lui S. Moscovici (1988), mai

puține citează și clasificarea propriu zisă (**88** din **131**). Totuși, în ultimii ani se atestă o creștere a numărului de studii care se referă nemijlocit și la clasificarea RS. Pentru fiecare dintre etapele identificate, ne-am propus să analizăm cele mai semnificative achiziții teoretice și empirice, în vederea evidențierii specificului și caracteristicilor acestor tipuri de reprezentări și a impactului societal pe care îl produc la nivel intergrupuri. Vom analiza în mod prioritar studiile care se referă la clasificarea RS propusă de S. Moscovici și, selectiv, studii care descriu concepte similare, însă fără referință la studiul lui Moscovici (1988), pentru comparație.

4.2 Cele mai semnificative achiziții teoretice și empirice (1988-2000):

Un concept oarecum abandonat...

Pentru această perioadă, au fost examinate **28 de articole** care citează studiul lui S. Moscovici (1988): pentru analiză au fost selectate 15 texte, dintre care 10 se referă la conceptul de „reprezentare polemică", 2 articole analizează alte tipuri de RS (hegemonice sau emancipative), iar 3 descriu concepte similare (de ex., „reprezentări contestate" – Spooner, 1996; Frigerio, 2000) și nu se referă nemijlocit la studiul lui S. Moscovici (*v.* Tab. 4.2, **Anexele 7** și **8**).

Unul din primele articole cu trimitere la clasificarea tripartită a lui S. Moscovici este cel scris de H. Räty și L. Snellman, în 1992. Analizând criticile aduse TRS în acea perioadă, autorii identifică puncte comune între teoria lui S. Moscovici și abordarea retorică a lui M. Billig (1988): „societatea gânditoare" este, în viziunea lui M. Billig, o „societate care polemizează" (eng. *arguing society*), în care pozițiile polemice și controversele se aud neîncetat (*apud* Räty și Snellman, 1992). Spre deosebire de abordarea discursivă (Potter și Litton, 1985), propusă ca o abordare alternativă pentru TRS, abordarea retorică a lui M. Billig poate fi considerată un punct de vedere complementar. Criticile legate de relația pe care o are grupul cu reprezentările pe care le elaborează au stat la baza clasificării RS: polemice, hegemonice și emancipative, constată H. Räty și L. Snellman (1992). Clasificarea dată aduce anumite clarificări, scriu autorii filandezi, însă lansează alte întrebări legate de descrierea procesului fiecărui tip de RS.

La cinci ani după apariția articolului lui S. Moscovici (1988), primul studiu empiric în care se utilizează noțiunea de reprezentare polemică este cel realizat de D. Canter și C. Monteiro (1993 *apud* Pop, 2012). Autorii se întreabă dacă pot fi identificate grupuri sociale care împărtășesc un anumit tip de reprezentare (hegemonică, emancipativă sau polemică) și în felul acesta să fie clarificate diferențele dintre tipurile de RS descrise de S. Moscovici. Utilizând o metodologie complexă, derivată din psihologia environmentală, studiul lor vizează RS a ocupațiilor în diferite medii rezidențiale din Brazilia. Participanților le-au fost prezentate diferite arii ocupaționale, fiind rugați să indice care sunt mediile rezidențiale și clasele sociale specifice pentru aceste ocu-

pații, inclusiv să presupună ce gen de ocupații ar putea să aibă copiii acelora care provin din aceste medii. Astfel, o RS hegemonică este considerată a fi modul consensual în care toți participanții, indiferent de locul lor de locul de proveniență, cred că ocupațiile sunt direct legate de mediul de proveniență (de ex., toți participanții cred că un „politician" va proveni mai curând din clasa de mijloc). RS emancipative acceptă că există anumite caracteristici comune pentru cei care practică un anumit gen de ocupație, indiferent de mediul în care locuiesc (de ex., o astfel de RS este reprezentarea „vânzătorului stradal", care poate fi întâlnit în diferite medii rezidențiale, ocupația dată poate fi practicată de diferite persoane). În viziunea cercetătorilor, reprezentările polemice sunt ceva intermediar între cele hegemonice și cele emancipative, evidențiind similarități și diferențe între diferite grupuri (de ex., membrii unui grup trebuie să aibă ocupații specifice pentru un anumit spațiu, dar diferite de ale altor grupuri cu care se află în relații controversate). Autorii consideră că mai curând putem vorbi de RS ale ocupațiilor în societatea braziliană.

În contextul analizei clasificării propuse de S. Moscovici, W. Wagner (1994) identifică trei câmpuri de cercetare în domeniul RS:

1) RS ca forme ale cunoașterii comune care desemnează modul în care sunt integrate și popularizate ideile științifice la nivelul simțului comun;
2) RS ca forme ale cunoașterii comune care desemnează modul în care sunt reprezentate diferite aspecte ale realității sociale, în funcție de specificul contextului cultural (de ex., relațiile de gen, boala, sănătatea, corpul uman etc.);
3) RS ca forme ale cunoașterii comune care desemnează modul în care sunt reprezentate diferite aspecte legate de structura socială, anumite probleme sociale sau evenimente politice temporare (de ex., xenofobia, protestele sociale, inegalitățile sociale, șomajul etc.). Acestea din urmă sunt considerate a fi reprezentări polemice.

Autorul crede că apariția RS este posibilă în societățile moderne tocmai datorită faptului că se acceptă posibilitatea divergenței de opinii. Astfel, se creează un câmp de discuții, deseori polemice, comunicarea este intensă, ceea ce poate atrage după sine schimbări în RS hegemonice. Un exemplu de reprezentare polemică, după W. Wagner (1994), este studiul lui D. Giacomo (1980) despre un protest studențesc, care reflectă confruntarea dintre mai multe RS aflate în opoziție și explică eșecul acestuia. D. Giacomo constată că în reprezentarea studenților despre mișcarea de protest se contestă crearea comitetului de protest, pe care ei îl consideră incompatibil cu simbolurile, credințele și normele împărtășite de ei, ceea ce a și compromis adeziunea pe termen lung și în consecință a determinat eșecul acțiunilor de protest.

Un an mai târziu, W.Wagner (1995a) revine cu un articol la aceeași temă. În cadrul unui studiu empiric, autorul explică diferențele dintre „reprezentările idiografice" (cunoaștere care se

bazează doar pe experiența individuală și nu este neapărat împărtășită la nivelul grupului) și „reprezentările holomorfice” (meta-cunoașterea atribuită grupului referențial: convingeri politice sau ideologice împărtășite și de ceilalți membri ai grupului). În cazul reprezentărilor polemice, subliniază W.Wagner, reprezentările individuale sunt atribuite și celorlalți membri ai grupului. Chestionarul utilizat în cercetare conține 10 itemi care se referă atât la reprezentările ideografice (de ex., „animalele de companie ținute în casă ne fac viața mai bună”), cât și la cele holomorfice (de ex., „prezervarea naturii trebuie să fie prioritară în raport cu bunăstarea economică”). Subiecții (total: 160 persoane) erau rugați să aprecieze câți oameni în general, câți membri din ingroup și câți din outgroup ar avea aceleași convingeri. Conform datelor, nu există diferențe privind convingerile individuale atunci când subiecții se referă la aprecierea gradului de consens la nivel ingroup și outgroup, în schimb se înregistrează diferențe în raport cu convingerile ideologice și politice.

Studiul lui M. Verkuyten (1995) analizează legătura dintre simboluri și RS, inclusiv cele polemice. Simbolurile au un rol important în viața indivizilor, scrie autorul: ele exprimă valorile de bază, credințe și idei și se manifestă în special în contextul relațiilor intergrupuri, în situații de conflict, când semnificația acestora devine subiect de discuție, mobilizând masele la acțiune. În contextul analizei Crizei din Golf (1991), considerată de M. Verkuyten un conflict social care a generat apariția unor reprezentări polemice, autorul încearcă să explice de ce simbolurile au o influență atât de puternică. Conținutul polemic în RS a crizei din Golf este determinat de pozițiile celor care susțin războiul și a celor care se opun intervenției militare, iar simbolurile au un rol esențial în mobilizarea maselor, subliniază autorul. Materialul folosit pentru analiză constă din articole de ziar, emisiuni de știri, discursuri pro sau antirăzboi, inclusiv au fost realizate experimente pentru a vedea care este impactul unor simboluri. Legătura dintre simboluri și RS este explicată de autor astfel: în primul rând, TRS explică importanța simbolurilor în contextul social și determină percepțiile, judecățile și comportamentul pe care îl adoptă indivizii, în al dolea rând, crede M. Verkuyten (1995), studiul semnificației sociale a simbolurilor ar putea contribui la dezvoltarea TRS.

M. Verkuyten mai constată că nu orice simboluri sunt importante pentru grup și nu toate au aceeași pondere în formarea RS. Semnificația simbolurilor trebuie analizată, reieșind din 1) legătura pe care o au cu anumite categorii sau imagini familiare (ancorare); 2) măsura în care se transformă în conținuturi obiectivate, perceptibile, și devin parte a vieții cotidiene (obiectivare) și 3) frecvența utilizării, care ar condiționa formarea și transformarea RS (transcendentalizare). Autorul constată că a fost mai puțin studiat modul în care sunt exprimate RS în context intergrupuri opozițional: RS se construiesc prin opoziție cu alte reprezentări, respectiv, cei care impun un

anumit punct de vedere, urmează să se confrunte cu un altul.

Conceptul de reprezentare polemică a fost analizat și în cadrul unui studiu privind RS a strategiilor de comunicare ale companiei Beneton (de Rosa și Losito, 1996 *apud* Pop, 2012). În anii '90, compania a lansat o campanie publicitară atipică în care produsul comercial sau numele firmei era absent: diverse probleme sociale erau obiectivate prin imagini șocante conținute în posterele companiei. Indirect, prin enunțarea acestor controverse sociale, compania a reușit să câștige mai multă vizibilitate și implicit să obțină profitul dorit. În acest caz, strategia publicitară adoptată de companie a generat o serie de reprezentări polemice: pe de o parte era criticată, fiindcă își urma scopul de a vinde cu orice preț, pe de altă parte era considerată originală și în beneficiul societății. Pentru a identifica aceste polemici, autorii au folosit în calitate de stimuli imagini ale campaniei din 1992-1993 și brandul companiei. Datele constată atitudini bipolare în raport cu imaginile publicitare: criticate și apreciate în același timp. Totuși, rezultatele confirmă succesul campaniei publicitare – „a reușit să vândă pulovere, provocând discuții legate de diverse probleme sociale".

J. Vala *et al* (1998) consideră că un aspect important în studiul RS care plasează grupurile în opoziție este nu doar conținutul propriu zis al acestor RS, ci și *validitatea* acestui conținut. Prin trei studii experimentale, J. Vala *et al.* (1998) explorează cum sunt validate credințele care diferențiază grupurile sociale și creează opoziții la nivel intergrupuri în cazul reprezentărilor polemice. Mecanismele de validare a unei reprezentări polemice se produce în funcție de gradul de consens și diferențiere intergrupuri, scriu cercetătorii, astfel, membrii unui grup validează poziția ingroup-ului și o invalidează pe cea a outgroup-ului. Autorii consideră că argumentul privind validarea socială a credințelor și opiniilor necesită anumite revizuiri: dacă două grupuri au poziții diferite la nivel intergrupuri, dar aceste poziții sunt consensuale la nivel ingroup, atunci aceste poziții sunt considerate adevărate, deoarece sunt împărtășite de membrii unui grup.

Se constată că gradul de consens social în validarea opiniilor a fost studiat în special la nivel individual (*v.* teoria comparării sociale, Festinger, 1954), însă cum sunt validate credințele în cazul RS hegemonice și a celor polemice, se întreabă autorii? Dacă în cazul RS hegemonice, care sunt stabile și coercitive, se pune mai puțin problema chestionării validității acestora, atunci în cazul reprezentărilor polemice se va produce confruntarea cu alte grupuri sociale în vederea validării și legitimării acestor reprezentări. Validarea reprezentărilor polemice se face prin diferențierea ingroup-ului de alte grupuri sociale, subliniază J. Vala *et al.* (1998), analizând variabilitatea ingroup-ului ca o strategie de validare a reprezentărilor polemice (percepția eterogenității ingroup și a omogenității outgroup). O sursă grupală omogenă (outgroup-ul) este percepută a fi mai puțin credibilă decât un ansamblu de indivizi eterogeni, iar grupul de apartenență (ingroup-

ul) este perceput mult mai divers decât este în realitate. Rezultatele studiilor arată că invalidarea poziției outgroup-ului se face prin atribuirea omogenității: ei toți au aceeași poziție, prin urmare această poziție nu este adevărată.

În 1998, H. Räty și L. Snellman revin la discuția privind reprezentările polemice în cadrul unui articol despre RS a fenomenului educațional, la părinți și profesori, în contextul unor schimbări și reforme școlare în Filanda. Autorii consideră utilă TRS, deoarece permite de a analiza nu doar influența grupului sau a instituției în formarea unor reprezentări, ci ia în considerare și contextul interrelațional, interdependent, al instituției și al grupului în articularea conținutului RS. Discursul educațional la etapa actuală, scriu cercetătorii filandezi, se structurează în jurul a două tipuri de reprezentări, organizate pe dimensiunea individualism/colectivism: „inteligența ca un construct natural" (bazată pe principiul selectivității în procesul educației) și „inteligența ca un construct social" (care are la bază principiul egalității în procesul educației).

În Anglia și SUA, scriu H. Räty și L. Snellman, noile reforme educaționale au la bază noțiunea de „individualism competitiv", care este contrară principiilor educaționale din Filanda, din perioada anilor '70-80, care se sprijină pe politica „comprehensivității", prin care educația este văzută ca un instrument de egalizare la nivel social (fiecare are șanse egale la educație). Aceste reforme au generat anumite controverse legate în primul rând de educația copiilor dotați și supradotați, inegalitățile sociale sau consecințele competiției acerbe în cadrul școlii, creând astfel teren pentru apariția unor reprezentări polemice. În studiul lor, cercetătorii s-au întrebat: cum va fi influențat conținutul RS a fenomenului educațional în funcție de modul în care este abordat conceptul de inteligență și de poziția socială a grupului (după nivelul de expertiză și statusul socioeducațional) (Räty și Snellman, 1998)? Conform rezultatelor, principiul selectivității și diferențierii în educație este susținut de profesori și de părinții cu un status socioeducațional înalt, iar principiul egalității de părinții cu un status socioeducațional scăzut. Autorii prezintă un punct de vedere esențial cu referire la controversele din conținutul reprezentărilor polemice: conținutul polemic al unei reprezentări este discutabil și interpretabil în funcție de context (contextul socioistoric), dar și de tipul de relații intergrupuri.

J. Liu *et al.* (1999) se referă la clasificarea lui S. Moscovici în cadrul unui studiu privind RS a istoriei la populațiile *maori* (descendenții polinezieni) și *pakeha* (descendenții europeni) din Noua Zeelandă. Autorii analizează RS a istoriei, având la bază TRS, teoria identității sociale și teoria dominării sociale. Conform datelor, *Tratatul de la Waitangi* este considerat a fi cel mai important eveniment din istoria țării, care fundamentează suveranitatea și identitatea națională pe principii de egalitate. Aspectele polemice din RS a celor două grupuri se referă la prioritizarea unor evenimente istorice în raport cu altele: în timp ce populația *maori* se axează mai mult pe

evenimentele istorice de până la venirea europenilor, populația *pakeha,* dimpotrivă, consideră a fi mai importante evenimentele ce s-au produs odată cu stabilirea europenilor în Noua Zeelandă. Cei din urmă negând chiar numele ce le este atribuit – *pakeha* (un cuvânt într-o limbă străină, având mai curând conotații negative).

Analizând cum diferite grupuri sociale din Argentina prezintă cultura afro-americană, A. Frigerio (2000) identifică tipuri de discurs (hegemonic, subordonat[33] și științific). Chiar dacă nu se referă propriu zis la TRS, putem observa asemănarea cu termenii folosiți de S. Moscovici în clasificarea pe care o propune. A. Frigerio descrie reprezentările cu referire la tradiție, etnicitate și cultură pe care le folosesc membrii grupului afro-argentinian, sprijinindu-se pe date științifice, inclusiv pe versiuni ale grupurilor afro-uruguian și afro-brazilian și modul în care se contrapun aceste reprezentări cu versiunile hegemonice (guvernamentale sau chiar antropologice). Autorul mai constată că pot fi desprinse câteva reprezentări competitive, în funcție de regiunea sau țara din care provin, chiar în interiorul grupului (afro-american).

Constatări generale pentru această perioadă:

- un concept oarecum abandonat – se atestă relativ puține studii, discuții sau dezvoltări teoretice ale conceptului de reprezentare polemică și a clasificării RS în general;
- clasificarea este utilizată în cadrul unor studii empirice, însă fără anumite dezvoltări ale acesteia, studiile în care este aplicată această clasificare se rezumă mai mult la descrierea tipurilor de RS (hegemonice, emanicipative sau polemice), așa cum sunt prezentate de S. Moscovici în articolul său;
- nu se discută în această perioadă despre pertinența unor categorii separate sau de o evoluție a aceleași RS – dezbatere care devine mai intensă, începând cu anii 2000.

4.3 Cele mai semnificative achiziții teoretice și empirice (2001-2011):

Perioada de redescoperire a conceptului...

Corpusul de texte pentru această perioadă a fost alcătuit din **36 de articole** care citează studiul lui S. Moscovici (1988). Pentru analiză au fost selectate 32 texte, dintre care 26 se referă la conceptul de „reprezentare polemică", alte 3 articole se referă doar la celelalte două concepte – „RS hegemonice" sau „RS emancipative", iar alte 3 descriu concepte similare (de ex., „reprezentări contestate" – Hannam, 2006), însă nu se referă la studiul lui S. Moscovici (*v.* Tab. 4.2, **Anexele 7** și **8**).

Studiul cu care debutăm analiza acestei perioade este cel realizat de M. Augoustinos și S. Penny (2001). Autorii descriu traiectoria unui concept mai puțin familiar – *reconcilierea,* care derivă din universul reificat al cunoașterii politice, fiind preluat treptat la nivelul cunoașterii

comune. Articolul analizează modul în care RS despre reconciliere se formează și se răspândesc în societatea australiană. În studiu se arată că discuțiile despre reconciliere sunt marcate de numeroase controverse și contestații sociale, ceea ce și determină caracterul polemic al RS.

G. Breakwell (2001 *apud* Pop, 2012) analizează diferențele dintre cele trei tipuri de RS (hegemonice, emancipative și polemice) și conexiunile acestora cu reprezentările individuale. Mai exact, autoarea se referă la gradul de autonomie pe care fiecare tip de RS îl oferă indivizilor în formarea unor reprezentări individuale, subliniind că RS hegemonice nu permit prea multe devieri de conținut la nivel individual, în schimb RS emancipative și cele polemice presupun anumite variații individuale. Aceste variații sunt determinate de expunerea la contexte ingroup diverse (în cazul celor emancipative) sau de contexte integrupuri conflictuale (în cazul celor polemice). Autoarea subliniază rolul activ al indivizilor în transmiterea unor RS: invizii cu un status superior (poziție socială, nivel de expertiză etc. – condiții esențiale pentru schimbare și inovare) vor fi mult mai capabili de a influența formarea și transformarea RS. G. Breakwell se întreabă dacă totuși putem vorbi în mod real de trei tipuri de RS distincte sau de anumite etape în formarea și evoluția unei RS. Reprezentările polemice sunt reprezentări concurente ale unor grupuri aflate în conflict și vor avea acest statut atât timp cât persistă conflictul, însă dacă contextul se schimbă și conflictul integrupuri nu mai este actual, atunci cel mai probabil reprezentările polemice ar putea să se transforme în RS emancipative, admite autoarea. Câțiva ani mai târziu, în cadrul unui studiu din 2007 privind RS a hazardului în amplificarea riscului, G. Breakwell acceptă ideea unor categorii separate (*apud* Pop, 2012). Autoarea analizează diferența dintre cele trei tipuri de RS, în funcție de scopul pe care îl au la nivelul reprezentărilor individuale și admite că sunt de fapt trei tipuri distincte de reprezentări.

În studiul privind RS a istoriei în Malaysia și Singapore, J. Liu *et al.* (2002) au identificat asocieri pozitive între RS a istoriei și etnicitate. Autorii au constatat că RS a istoriei este mai curând hegemonică, consensuală, la toți participanții și că lipsa conținuturilor polemice la nivelul reprezentării ar putea fi un indicator al lipsei unor dezbateri polemice la nivel social. O altă concluzie a autorilor este că poate fi asigurată o RS a națiunii controlată, consensuală și hegemonică, chiar și într-o societate multiculturală. La final, cercetătorii lansează câteva întrebări în legătură cu reprezentările polemice și cele hegemonice: sunt reprezentările polemice cauza sau rezultatul unui conflict intergrupuri, respectiv, RS hegemonice sunt cauza sau rezultatul unității naționale?

Un alt exemplu de reprezentare polemică este prezentat în studiul realizat de S. Ben-Asher (2003) – RS a serviciului militar naval în Israel. Autoarea scrie că elementele polemice din această reprezentare se referă la riscurile la care se expun militarii din serviciul naval care își desfășoară activitatea în apele poluate ale râului Kishon. În acest fel, RS hegemonică (datoria

față de stat și obligativitatea serviciului militar) se plasează în contradicție cu îngrijorările părinților privind starea de sănătate a fiilor care se află în serviciul militar marin (datorită incidenței crescute a cazurilor de cancer în rândul acestora). În acest caz, subliniază autoarea, îngrijorările specifice pe care le au în general părinții (expunerea la situații de risc în luptele pentru apărarea statului) sunt dublate de riscurile privind sănătatea fiilor, ca urmare a activității desfășurate într-un mediu poluant.

O ilustrare a acestei clasificări – reprezentări hegemonice, emancipative și polemice – apare și în studiul realizat de L. Liu (2004). În acest studiu, se vorbește nu de trei tipuri de RS, ci de trei modalități de răspândire a acestora (hegemonică, emancipativă și polemică). Dimensiunile emancipative și polemice ale unei reprezentări, scriu L. Liu *et al.* (2004), sunt activate în condiții contextuale specifice și cu referire la anumite sfere ale vieții, reflectând schimbări și conflicte de ordin social, economic, politic sau ideologic din cadrul unei societăți. Astfel, din punctul de vedere al autorilor, o reprezentare poate fi în același timp hegemonică, emancipativă, dar și polemică. Autorii consideră istoria o sursă de simboluri și reprezentări care pot uni sau diviza grupurile sociale, respectiv, RS hegemonice unesc, cele polemice divid, iar cele emancipative apar ca o instanță intermediară între primele două.

A. Muchi-Faina (2004 *apud* Pop, 2012) prezintă ilustrări empirice ale RS hegemonice și polemice în cazul stereotipurilor gender și a relațiilor intergupuri. RS a femeii a fost identificată în baza definițiilor oferite de un grup de studenți (subiecți de gen feminin și masculin). Autorul consideră că elementele hegemonice și polemice sunt prezente în conținutul oricărei reprezentări, iar elementele polemice pot fi identificate într-un context intergrupuri, atunci când favoritismul ingroup devine evident. Conform autorului, diferențierea dintre cele două „nivele" din conținutul RS *(hegemonic* și *polemic)*, permite delimitarea unor aspecte legate de stereotipurile sociale gender. Elementele hegemonice, consensuale, sunt prezente în conținutul RS ale ambelor grupuri (subiecți de gen masculin și subiecți de gen feminin), iar elementele polemice apar în conținuturi diferite la nivelul RS a fiecărui grup în parte.

Analizând RS ale evenimentelor istorice din India, R. Sen și W. Wagner (2005) constată că interpretarea evenimentelor implică grupuri aflate în opoziție, având la bază clivaje religioase. Concluziile studiului, fundamentate pe datele culese din 20 de interviuri cu subiecți de religie musulmană și hinduistă, evidențiază aceste antagonisme la nivel simbolic. Autorii numesc aceste reprezentări – „reprezentări hetero-referențiale" și cred că acestea ar putea fi considerate o formă *borderline* a reprezentărilor polemice din clasificarea lui S. Moscovici (1988). Reprezentările date se află la extreme, subliniază autorii, și ceea ce înseamnă prilej de bucurie pentru un grup, înseamnă de fapt suferință pentru un alt grup, și invers.

În cadrul unui studiu din 2005, J. Liu și D. Hilton argumentează că RS ale istoriei sunt strâns legate de identitatea unui grup. În general, constată autorii, istoria se prezintă ca niște memorii colective ale conflictelor intergrupuri, care legitimează și susțin acțiunile grupurilor în prezent. După caz, scriu J. Liu și D. Hilton (2005), în funcție de gradul de identificare a diferitor grupuri etnice cu identitatea statului (supraordonată), RS ale istoriei pot fi *hegemonice* (versiuni consensuale la nivel social), *emancipative* (versiuni diferite ale istoriei care circulă fără a crea conflicte la nivel intergrupuri) sau *polemice* (versiuni conflictuale ale diferitor grupuri).

K. Deaux și S. Villey (2007) identifică elemente polemice în RS a cetățeniei și migrației, în special cu referință la categoria imigranților care au ajuns în SUA în mod ilegal. Autorii susțin că, aplicând clasificarea tripartită a RS (Moscovici, 1988), se vor evidenția trei imagini distincte ale imigrantului. Imigranții, scriu ei, resping ideea de a fi incluși în categoria de „cetățeni cu statut ilegal", doar pentru simplul fapt că au traversat frontiera în mod ilegal: varianta alternativă, polemică, ce se propune este: „cetățeni fără acte" *(„undocumented",* în engleză sau *„sans papiers"*, în franceză). Totodată, subliniază autorii, conținutul unei reprezentări reflectă relațiile intergrupuri și pozițiile de putere într-un cadru social, astfel, categoria „cetățeni fără acte" oferă un alt statut decât cea a „cetățenilor cu statut ilegal". Cu alte cuvinte, reprezentările polemice pot fi considerate și un mod de contestare a statusului unui grup într-o societate, un gen de revendicare a unei poziții sociale care le-ar oferi mai multă recunoaștere socială.

O analiză a celor trei tipuri o găsim și în cadrul unui studiu prezentat de A. Gillespie (2008). Reprezentările alternative, pe care autorul le definește drept reprezentări percepute ale *Celuilalt*, permit conștientizarea de către individ a pluralității RS, unele dintre ele fiind RS aflate în competiție. În viziunea lui A. Gillespie, dacă RS hegemonice resping complet reprezentările alternative, atunci cele emancipative și polemice sunt însoțite de o serie de reprezentări alternative. El aduce exemple din studiul lui S. Moscovici despre RS a psihanalizei în societatea franceză. Reprezentarea psihanalizei în presa liberală, scrie autorul, este mai curând una emancipativă, circulând de rând cu o serie de reprezentări alternative. Reprezentarea polemică se referă în general la o singură reprezentare alternativă majoră, aceasta fiind reprezentarea unui *Alter Ego* cu care se polemizează intens. Reprezentarea din presa comunistă, scrie A. Gillispie (2008), este un exemplu clar în această privință, comunismul fiind într-un conflict ideologic cu capitalismul. Prin urmare, pentru comuniști psihanaliza nu este decât o ideologie capitalistă care încearcă să ascundă sursele reale ale conflictelor sociale (fiind explicate prin intermediul complexelor), fapt întâlnit în special în SUA. În cazul acestui tip, reprezentările alternative sunt negate prin diverse bariere semantice, analizate de A. Gillespie în studiul citat.

La clasificarea tripartită a RS se referă și A. Pop (2008a; 2008b; 2014), în cadrul unor cer-

cetări privind protestele legate de Roșia Montană (o localitate din Munții Apuseni, România, devenită celebră prin conflictul generat de exploatarea minieră a zonei de *Roșia Montană Gold Corporation*). Autoarea consideră că acest conflict demonstrează emergența unor reprezentări polemice. În aceste studii au fost analizate RS ale studenților și producțiile vizuale cu referire la conflict („o bătălie a ideilor" prin imagini). Proiectul minier de la Roșia Montană, constată A. Pop, pare să pună în față două opțiuni exclusive (polemice): 1) dezvoltare economică, prin minerit și 2) protejarea mediului, fără minerit.

I. Galii *et al.* (2009), în cadrul unui studiu care își propune să analizeze criza economică din 2008, se rezumă doar la descrierea tipurilor RS (Moscovici, 1986; 1988), evidențiind caracteristici specifice pentru fiecare dintre acestea. Totuși, autorii nu prezintă referințe clare privind tipul de RS care ar caracteriza criza economică, în funcție de tipurile de RS menționate.

V. Glăveanu (2009) analizează modul în care *hegemonia* și *rezistența* se manifestă în procesul transformării unor RS hegemonice, ilustrând acest proces cu rezultatele unor studii empirice despre gender și rase. Autorul constată că, în diferite comunități, diverse RS variază în ceea ce privește capacitatea lor de a avea un statut hegemonic. În analiza acestui punct de vedere, folosește metafora „geografia gândirii", argumentând că RS hegemonice pot fi considerate asemenea unor „plăci tectonice" ale gândirii sociale în baza cărora se structurează cunoașterea.

C. Tileaga (2009) și J. László *et al.* (2010) au studiat RS ale istoriei (în România și, respectiv, în Ungaria) ca o confruntare dintre RS hegemonice și diverse reprezentări polemice. În studiul său privind organizarea socială a RS a istoriei, C. Tileaga (2009) subliniază că tocmai dinamica interacțiunii dintre RS hegemonice și cele polemice creează, organizează și reorganizează cadrele colective prin care imaginile despre trecut sunt transmise. În ceea ce privește trecutul, C. Tileaga identifică două tipuri de discurs: unul *ezitant* – „încă nu a venit timpul" și unul *radical* „tocmai acum e timpul" să discutăm despre trecut. Studiind RS ale istoriei, constată C. Tileaga (2009), se cuvine să analizăm contextul social și practicile sociale pe care aceste reprezentări le exprimă. La rândul lor, J. László *et al.* (2010) descriu RS a istoriei din perspectiva identității colective, analizând rolul *agency* (mai exact, activitatea și intenționalitatea) în articularea acestei reprezentări. Autorii au examinat texte din manualele școlare și diverse narațiuni populare despre evenimente cu impact pozitiv și negativ din istoria Ungariei.

RS ale evenimentelor istorice, scriu J. László *et al.* (2010), sunt în general determinate de interesele grupului cu referire la un anumit eveniment. Respectiv, reprezentările despre trecut pot fi *hegemonice* (reprezentări care sunt împărtășite de majoritate), *emancipative* (reprezentări care reflectă interesele unui grup particular, dar care nu intră în conflict cu cele hegemonice) și *polemice* (reprezentări ale unor grupuri sociale despre diverse evenimente istorice, care se află în

competiție unele cu altele). Nu doar selecția evenimentelor istorice, ci și modul în care sunt prezentate, definesc identitatea unui grup, scriu cercetătorii unguri. Așa cum narațiunile despre diverse evenimente biografice definesc identitatea personală, la fel și narațiunile colective sunt revelatoare pentru a cunoaște și înțelege identitatea colectivă a unei națiuni, se constată în studiu.

C. Montiel (2010) prezintă rezultatele unei cercetări privind RS a *Mișcării Puterea Poporului* din Filipine (1986), care a organizat o serie de acțiuni de opoziție și protest, soldate cu înlăturarea dictaturii lui Marcos. Evenimentul, scrie C. Montiel, este văzut ca unul din cele mai proeminente evenimente din istoria statului filipinez, reprezentând o tranziție non-violentă spre democrație și fiind celebrat în fiecare an ca o sărbătoare națională. Utilizând o strategie mixtă, cantitativă și calitativă, autoarea a realizat interviuri cu civili, militari și personal militar, inclusiv a realizat o analiză de presă a modului în care a fost reflectată aniversarea de 20 de ani de la producerea evenimentului.

În studiul său privind RS privind integrarea europeană, I. Saaki (2010) analizează cum este prezentat acest proces în curricula și manualele școlare din cinci țări: Franța, Marea Britanie, Germania, Finlanda și Suedia. Autoarea consideră că analiza textelor din manualele școlare este esențială pentru a înțelege cum se formează identitatea națională și cum aceste conținuturi ar putea să influențeze construcția identității europene.

Studiul identifică RS divergente privind Europa și procesul de integrare europeană în manualele din aceste țări: *„o Europă franceză”* (în manualele franceze); *„o Europă ambivalentă”* (în manualele britanice), *„o Europă unită și influentă”* (în manualele germane); *„un proces de integrare cu oportunități și amenințări”* (în manualele filandeze) și *„un proces marcat de scepticism”* (în manualele suedeze). Anumite elemente din conținutul RS sunt întâlnite în toate țările (de ex., pace sau stabilitate economică), altele sunt specifice doar unor țări (insecuritate sau amenințare). RS hegemonică, identificată în toate textele analizate, este o reprezentare în care ancorele principale sunt pacea și stabilitatea economică oferite de UE, iar Charles de Galle sau Margaret Thatcher sunt politicienii prin care este personificat (obiectivat) procesul de integrare europeană. Aspecte mai puțin menționate în manuale, precizează I. Saaki, sunt cele referitoare la cultură, identitate sau cetățenie europeană. Este dificil totuși de a construi o RS hegemonică într-o Europă atât de diversă. Autoarea mai constată o organizare opozițională în conținutul RS în jurul temei *(themata)* „bun” *versus* „rău” (oportunități *versus* amenințări, succes *versus* eșec), din care derivă elementele polemice privind amenințările la adresa identității naționale.

În Rusia, contribuții la difuzarea TRS și implicit referințe la clasificarea RS identificăm în special în lucrările I. Bovina (2010). Autoarea descrie tipurile de RS, subliniind că cercetătorii nu au ajuns la un consens cu referire la existența unor categorii separate de RS sau a unei evoluții

în timp a aceleiași RS, însă fără a-și expune propriul punct de vedere în această privință.

În cadrul unui studiu din 2010, S. Ben-Asher și U. Lebel prezintă un alt caz ce ilustrează o reprezentare polemică, legată de o controversă publică privind pierderea dreptului de reabilitare socială a văduvelor IDF (IDF: forțele de apărare israeliene) odată ce s-au recăsătorit (*apud* Pop, 2012). Confruntarea văduvelor IDF cu instituțiile statale este văzută ca un gen de confruntare dintre *republicani* (perspectiva colectivistă) și *liberali* (perspectiva individualistă) în ceea ce privește percepția politicilor sociale, autorii identificând cele trei tipuri de reprezentări (hegemonice, emancipative și polemice) în cadrul discursurilor publice cu referire la problema discutată. RS hegemonice reprezintă discursul dominant prin care se face referință la sacrificiul membrilor IDF pentru stat și obligația statului de a avea grijă de familiile îndoliate. RS emancipative conțin informații noi, „valul schimbării", care contestă viziunea tradiționalistă – odată ce văduvele sunt implicate în alte relații intime nu mai pot fi incluse în categoria vizată. În același timp, reprezentările polemice apar din acest dezacord dintre RS hegemonice și cele emancipative și se exprimă prin critici puternice la adresa statului.

În studiul lor privind practicile consumeriste, G. Lo Monnaco și C. Guimelli (2011) identifică două RS distincte cu referire la practica consumului de vin în Franța, în funcție de categoria subiecților (consumator de vin *versus* non-consumator) și percepția pe care o aveau cu referire la cercetător (similar *versus* diferit). RS privind consumul de vin poate fi considerată atât hegemonică, cât și polemică: pe de o parte, consumul de vin este o practică culturală, care definește însăși identitatea francezilor (RS hegemonică), pe de altă parte, abuzul de alcool aduce daune sănătății (RS polemică). Acest fapt produce variații în răspunsurile subiecților în funcție de categoria atribuită cercetătorului.

Studiind aspectele controversate ale memorandumului de pace semnat de Guvernul Filipinez cu Frontul Islamic de Eliberare (MORO), C. Montiel și J. Guzman (2011) au comparat conținutul reprezentării mediatice (modul în care este prezentat acest acord de elitele politice) cu reprezentarea identificată prin răspunsurile la chestionare administrate studenților și interviurile cu reprezentanți ai MORO. În discursul mass media, se evidențiază în special aspectele privind justiția procedurală, mai exact, corectitudinea procedurilor („legitimitate", „consultanță" sau „constituționalitate" fiind cuvintele cheie), chiar dacă în acordul propriu zis se menționează aspecte ce țin de justiția distributivă (cu referire la identitatea culturală, teritorii sau putere politică). Autorii au identificat conținuturi polemice atât în RS transmisă prin mass media, cât și în cea produsă de studenți și intervievații MORO.

În baza unei cercetări realizate în Polonia și Italia, bazată pe interviuri în profunzime, observație participativă și analiză a mass media, L. Dryjanska (2011) examinează reprezentarea

accidentului aviatic de la Smolensk din aprilie 2011, soldat cu decesul unor importanți demnitari de stat polonezi, ca pe o reprezentare polemică. Analizând procesul de formare a unei noi RS, autoarea constată că, date fiind ambiguitatea și importanța evenimentului (decesul elitei politice a țării), dar și impactul emoțional profund al acestui eveniment (moartea unui număr mare de oameni), la început, la aflarea veștii șocante, reacțiile au fost predominant emoționale, relativ similare pentru întreaga populație; ulterior, în decurs de doar câteva zile se vor identifica diferențe semnificative în conținutul reprezentării. Dacă subiecții polonezi se refereau la evenimentele din 10 aprilie 2010 prin asociere cu cele de la Katyn (când mii de ofițeri polonezi au fost uciși de poliția secretă sovietică), atunci cei italieni mai curând îl asociau cu ceea ce s-a întâmplat la 11 septembrie 2001 (atacurile asupra turnurilor gemene din SUA).

T. Vihalemm și V. Jakobson (2011) examinează identitatea socială a vorbitorilor de rusă din Estonia, analizând RS ale trecutului din presa de limbă rusă și cea estoniană (în total: 1008 articole – presa estoniană și 377 din cea de limbă rusă, a. 2009). Autorii identifică pattern-uri identitare acceptate și respinse în mass media, constatând că nu doar memoria celui de-al II-lea război mondial desparte cele două comunități (estonieni și ruși), ci și alte evenimente ulterioare. În mass media, se menține un discurs focusat pe „diaspora imperială", arată autorii, care împiedică dezvoltarea unei identități comune (nici măcar pe criterii civice). În opinia lor, RS a trecutului în mass media se prezintă ca o confruntare dintre o RS hegemonică (sacralizarea celui de-al II-lea război mondial) și diverse reprezentări polemice (de ex., pactul Ribbentrop-Molotov).

B. Höijer (2011) prezintă o analiză care ilustrează modul în care TRS poate fi valorificată de către studiile media. Autoarea consideră că cele două procese – *ancorarea* și *obiectivarea* – sunt instrumente utile pentru cercetătorii mass media, rezumându-se doar la o simplă descriere a tipurilor de RS.

Constatări generale pentru această perioadă:

- după 2000, conceptul de reprezentare polemică este readus în aria studiilor teoretice și empirice, suscitând o serie de dezbateri: dacă totuși putem vorbi de trei categorii separate (RS hegemonice, emancipative sau polemice) sau de o evoluție a unei RS în proces de formare;
- unii autori admit că sunt trei tipuri distincte, alții, dimpotrivă, cred că mai curând putem vorbi de niște etape în dinamica unei RS sau chiar de un mod de exprimare diferit pentru aceeași reprezentare, în contexte diferite;
- o problemă care necesită un studiu aprofundat vizează dinamica și tensiunile ce apar în procesul impunerii unor reprezentări (care devin *hegemonice*) și trecerea „sub tăcere" a reprezentărilor opoziționale (a celor *polemice*), cu alte cuvinte, cum sunt marginalizate anumite versiuni ale realității.

4.4 Cele mai semnificative achiziții teoretice și empirice (2012-2022):

Perioada de progres în utilizarea conceptului

Corpusul de texte pentru această perioadă a fost alcătuit din **67 de articole** care citează studiul lui S. Moscovici (1988): pentru analiză au fost selectate 48 texte, dintre care 41 se referă la conceptul de „reprezentare polemică", iar 1 descrie concepte similare („reprezentări problematice" – Ha, 2015) și nu se referă nemijlocit la studiul lui S. Moscovici, iar alte 6 articole se referă doar la celelalte două concepte – RS hegemonice sau emancipative (*v.* Tab. 4.2, **Anexele 7** și **8**).

O primă constatare pe care putem s-o facem în acest context: tipologia propusă de S. Moscovici (1988) este utilizată nu doar în studiile empirice, ci și în diverse lucrări monografice de sinteză (*v.* de ex., Sammut *et al.*, 2015b), fapt care dovedește deja adoptarea și recunoașterea acestei clasificări în contextul academic.

Unul dintre primele studii în care se examinează câteva direcții în evoluția conceptului de reprezentare polemică este cel scris de A. Pop (2012). Autoarea prezintă principalele dezbateri teoretice cu referire la clasificarea RS, analizează cele mai recente contribuții privind modul în care este folosit conceptul în diverse studii empirice și inventariază cele mai frecvente teme specifice prîvind reprezentările polemice. Totodată, în cadrul articolului se face referință și la una din clasificările anterioare, cea propusă de S. Moscovici în 1986 (clasificare care, la fel, nu prea a fost în atenția cercetătorilor). Autoarea constată că, în cazul RS „închise"/ hegemonice, autonomia indivizilor este limitată, aceste reprezentări având un grad înalt de coerciție în ceea ce privește transmiterea conținutului reprezentațional; în cazul RS „deschise"/ emancipative, indiviziii au libertatea de a alege cum să comunice și/sau să utilizeze conținutul reprezentațional; iar în cazul RS „agonale"/ polemice, scrie A. Pop (2012), gradul de autonomie pe care îl au indivizii nu este foarte clar: poate fi ceva intermediar între RS „închise" și cele „deschise" – pot fi uniforme și coercitive la nivelul grupului, însă pot fi diverse și relativ autonome la nivelul societății în ansamblu. Sunt necesare definiții foarte clare a fiecărui tip, inclusiv explicarea relațiilor dintre aceste trei tipuri, respectiv, clarificarea evoluției unei RS de la un tip la altul, constată autoarea.

În studiul său despre recruții din Israel, D. Friling (2012) argumentează că RS tradițională (hegemonică) privind parentalitatea, care are la bază responsabilitatea părinților față de copii, se plasează în contradicție cu RS ale relațiilor dintre părinți și copii, care sunt deja tineri adulți aflați în perioada maturității, care au anumite angajamente civice și care iau singuri decizii. Din perspectiva TRS, părinții au reprezentări tradiționale, conform cărora recrutul este în continuare acel copil mic de care trebuie să aibă grijă, să-l protejeze. Aceste reprezentări se activează în contextul serviciului militar obligatoriu, situație în care copiii lor sunt expuși în continuare unor pericole și trebuie protejați. Conform studiului, părinții se confruntă cu dificultăți în a accepta noua

realitate (în fond, să renunțe la o abordare tradițională – reprezentarea hegemonică – „copiii trebuie protejați de părinți") și să admită o nouă reprezentare (polemică pentru ei – „copiii sunt adulți independenți").

Conform lui H. Raty *et al.* (2012), educația antreprenorială poate fi considerată un tip de reprezentare polemică. Autorii revin la un studiu pe care l-au realizat în urmă cu 20 de ani (citat și de noi în această lucrare), care analizează cum interpretau părinții din Finlanda reformele educaționale din anii 1990, care puneau accentul pe competiție, alegere, standarde și principii de piață. Studiul din 1998 la care la fel se referă autorii a identificat două tipuri de RS despre educație (care au la bază două principii diferite: „selectivitatea" – instruire diferențiată pentru copiii dotați și supradotați și „comprehensivitatea" – șanse egale în educație pentru toți). Ambele au fost intens discutate în societatea finlandeză din anii '90.

Totuși, ce schimbări au survenit de atunci în dezbaterile privind procesul educației, se întreabă autorii? Studiul, de altfel unul dintre puținele studii longitudinale în domeniul RS, constată prevalența celor două tipuri de RS chiar și după 20 de ani, având aceleași elemente centrale identificate anterior – *selectivitatea* versus *comprehensivitatea,* dar și elemente de noutate – *educația antreprenorială* și *multiculturalismul* (în viziunea lui H. Raty *et al.*, ambele implică aspecte polemice). În 2004, Ministerul Educației din Finlanda introduce educația antreprenorială în școli, care prevede în mod special dezvoltarea unor abilități antreprenoriale, comparativ cu abordarea tradițională, care pune accent pe dezvoltarea unor abilități cognitiv-verbale. O altă provocare este legată de multiculturalism, dat fiind numărul mare de migranți în Finlanda. Discuția în acest caz este dacă multiculturalismul nu ar putea crea probleme legate de păstrarea culturii finlandeze.

Ě. Fülöp și J. László (2013), printr-o analiză de conținut a presei scrise, examinează modul în care se produce victimizarea colectivă și elaborarea traumei colective în construcția identității maghiare (prezentată ca un tip de reprezentare polemică). La nivel societal, menționează autorii, atât abuzul, cât și ignorarea temelor privind traumele istorice (în cazul dat, cu referire la Tratatul de la Trianon), pot duce la blocarea discuțiilor. O analiză în profunzime a modului de elaborare a traumei istorice, subliniază Ě. Fülöp și J. László, necesită investigarea atât a frecvenței în spațiul public a narațiunilor cu referire la traumă, cât și a organizării structurale a acestora. În analiza textelor mediatice (publicate în 1920-1940 și 1990-2010, în total – 254 articole)[34], autorii utilizează metoda NarrCat, având drept scop identificarea proceselor evaluative, afective și cognitive cu referire la sine și alții, ingroup și outgroup. Dimensiunea afectivă prevalează, constată autorii, mai ales în presa de extremă dreaptă, ceea ce amplifică victimizarea colectivă, blocând în consecință atât elaborarea traumei, cât și reconcilierea intergrupuri. În viziunea autorilor, implicarea emoțională profundă determină caracterul polemic al reprezentării cu referire la acest

eveniment istoric.

L. Kus *et al.* (2013) analizează implicațiile privării relative și ale identității în formarea unor reprezentări polemice în cadrul societății estoniene. Autorii susțin că schimbările majore de după disoluția URSS-ului sunt interpretate și legitimate prin prisma reprezentărilor polemice ale trecutului și ale narațiunilor despre identitate. Relațiile interetnice sunt o problemă sensibilă. Trecutul sovietic și perioada de după sunt interpretate prin două RS diferite și în funcție de aceste reprezentări polemice se legitimează relațiile intergrupuri (dintre ruși și estonieni) la etapa actuală. Dacă în perioada sovietică RS a istoriei legitima statutul de eliberator și dominația sovietică, după declararea independenței, anexarea Estoniei de către URSS este considerată ilegală, iar etnicii ruși își pierd statutul privilegiat, devenind „imigranți".

Studiul realizat de G. Coudin (2013) are la bază o analiză secundară a datelor unui studiu realizat în 1970 despre RS a nebuniei în Congo. În studiul primar, analizat de autoare, au fost intervievați 70 de oameni de vârsta a III-a la care s-a identificat un tip de reprezentare în proces de formare care nu reflectă pe deplin nici cunoașterea occidentală, nici cea bazată pe credințe locale. Pentru ei, semnificațiile atribuite nebuniei în cunoașterea occidentală reprezintă un atac la adresa identității. În fond, aceste semnificații pot fi considerate conținuri polemice, care atrag după sine schimbări în RS hegemonică. O RS emancipativă poate fi întâlnită la persoanele cu un nivel înalt de instruire, se arată în acest studiu. Analiza secundară a datelor, realizată de autoare, vine cu anumite clarificări legate de toleranța/intoleranța la reprezentări alternative prin prisma unor bariere semantice. La fel, sunt prezentate dovezi empirice despre modul în care credințele hegemonice sunt modificate treptat în funcție de semnificațiile atribuite identității de grup și relațiilor sociale.

Diverse profiluri reprezentaționale ale istoriei sunt analizate de J. Liu și C. Sibley (2013). În viziunea autorilor, aceste profiluri reprezentaționale desemnează pattern-uri și seturi atitudinale care influențează evaluările pe care le fac indivizii în raport cu evenimentele istorice, respectiv, din acest punct de vedere, autorii disting profiluri hegemonice și profiluri reprezentaționale contestate.

Simbolurile, argumentează C. Psaltis *et al.* (2014) în cadrul unui studiu, pot fi considerate niște RS. Autorii analizează semnificația simbolurilor în societățile divizate, subliniind rolul acestora în perpetuarea conflictului intergrupuri. Aceste simboluri, scriu C. Psaltis *et al.* (2014), pot fi regăsite în narațiunile istorice, articulând conexiuni între trecutul, prezentul și viitorul unei comunități, în încercarea de a structura o RS hegemonică la nivel social. În societățile divizate, aceste RS se plasează pe poziții antagoniste, precizează autorii, având conținuturi polemice (grupurile aflate în conflict se referă la același eveniment, dar au reprezentări și semnificații care sunt

în opoziție). În studiul prezentat de autori se analizează conflictul cipriot, fiind examinate modul în care sunt reprezentate trei artefacte (simboluri) în imaginarul colectiv: steagul turcesc de pe muntele Pentadaktylos/Beșparmak; o serie de fotografii de la punctul de control grec, care reprezintă capitala divizată a Ciprului și construcția plasată în zona neutră, controlată de ONU, numită *Casa pentru Cooperare* (H4C).

Steagul este considerat de unii turci drept o formă de „violență simbolică" și chiar o problemă de mediu sau energetică, date fiind produsele chimice care au fost folosite în pictarea acestuia și risipa de energie folosită pentru iluminatul pe timp de noapte. Grecii, pe de altă parte, consideră steagul un simbol al triumfalismului și al ocupației. Dacă grecii văd în fotografiile de la punctul de control simboluri ale luptei împotriva ocupației, turcii, în schimb, le percep ca forme de propagandă prin care grecii sunt prezentați ca victime, iar turcii ca agresori. Fondarea H4C a fost percepută de ambele părți ca un cadru în vederea colaborării celor două părți aflate în conflict. Atât steagul turcesc, cât și imaginile de la punctul de control, fiind simboluri contestate, scriu autorii, se prezintă ca niște reprezentări polemice, pe când H4C, apare ca un simbol al reconcilierii (o reprezentare emancipativă).

În alt studiu care vizează problematica reprezentărilor polemice este cel realizat de R. Jaspal *et al.* (2014) care constată că RS ale schimbărilor climatice pot fi atât hegemonice, cât și emancipative sau polemice. De exemplu, scriu autorii, faptul că schimbările climatice sunt cauzate de acțiunile umane și produc efecte negative asupra mediului este o reprezentare hegemonică, iar că aceste schimbări ar putea genera și creșterea numărului de refugiați din zonele puternic afectate este una emancipativă. Totodată, reprezentările polemice pot fi decelate în cadrul dezbaterilor: cei care susțin că schimbările climatice constituie un pericol iminent și sunt în mod clar efectul acțiunilor umane și cei care critică acest punct de vedere, considerând că schimbările ar fi mai curând un proces natural. Respectiv, subliniază autorii, în acest din urmă caz, implicarea indivizilor în diminuarea efectelor negative ale schimbărilor climatice este mai puțin probabilă, deoarece ei ar avea convingerea că nu pot controla și stopa acest proces.

Studiind RS a Celuilalt, abordată ca o reprezentare polemică, M. Lozada (2014) recurge la o strategie calitativă. Datele au fost culese de autoare din diferite surse: focus-grupuri, ziare, graffiti, website-uri sau rețele de comunicare pe teme politice, având drept scop identificarea diferențierilor dintre „noi" și „ei" în contextul polarizării și a conflictului social din Venezuela, între grupul proguvernamental *(chavistas – 37%)*, opoziție *(antichavistas – 11%)* și un al treilea grup care se declară neutru *(Ni-Ni – 51%)*[35]. RS ale celor două grupuri aflate la poluri opuse – *chavistas* și *antichavistas* – exprimă polarizări și la nivel emoțional, evocă adeziunea, identificarea și încrederea în propriul grup și totodată incită la dispreț, neîncredere și ostilitate față de

celălalt grup. În studiu se mai constată că RS a democrației este în proces de transformare și generează diverse interpretări polemice în contextul unei profunde fragmentări și polarizări din societatea venezueleană și a luptei pentru recunoaștere socială a grupurilor implicate în conflict. În acest context, concluzionează autoarea, este necesară construcția unui imaginar colectiv care îl include pe *Celălalt*, ceea ce ar însemna acceptarea diversității și alterității și nu excluderea *Celuilalt*, ceea ce, în fond, și menține aceste diviziuni sociale.

R. Jaspal (2014) analizează cum este reprezentat „antisionismul" în două ziare iraniene publicate în Marea Britanie. Autorul a analizat cum sunt create reprezentările polemice despre Israel, cum aceste reprezentări sunt consolidate și implicațiile pe care le au, identificând trei teme majore: 1) „reprezentările rezistente ale statului israelian"; 2) „mișcarea sionistă ca o posibilă amenințare teroristă" și 3) „mișcarea antisionistă, ca o datorie a musulmanilor, ca răspuns la amenințarea sionistă". În presa analizată, Israelul este prezentat ca un regim terorist și opresor, în opoziție cu valorile islamiste, iar mobilizarea antisionistă reprezintă o datorie a fiecărui „bun" musulman. Se recurge la „dezumanizare", ca strategie retorică, prin care se justifică acțiunile celor vinovați de agresiune și violență, respectiv, victimele dezumanizate nu pot fi compătimite. Construcția unor RS prin care *Celălalt* este dezumanizat și demonizat justifică orice acțiuni discriminatorii și chiar violența împotriva celorlalți. Implicațiile acestor reprezentări pentru relațiile intergrupuri sunt devastatoare, scrie autorul. Totodată, mai constată R. Jaspal, se dezvoltă un gen de „mentalitate de asediu", Israelul justificând astfel acțiunile sale – ca un mijloc de apărare, ca un răspuns la o amenințare perpetuă din partea altor grupuri.

Conform studiului realizat de A. Mana (2014), „adaptarea psihosocială de succes", la fel, se prezintă ca o reprezentare polemică. Studiul vizează percepțiile imigranților din Etiopia și Rusia privind procesul de adaptare în Israel, strategiile identitare pe care le utilizează și semnificațiile atribuite unei adaptări de succes. În acest sens, au fost identificate patru tipuri de RS și strategii identitare implicate în procesul de adaptare: extinsă, de rivalitate, de izolare și de asimilare. Conform unor autori, scrie A. Mana (2014), în primele decenii de după crearea statului Israel, RS hegemonică a adaptării de succes însemna acceptarea culturii țării de adopție și renunțarea la cea a țării de origine. După 1980, odată cu creșterea numărului de imigranți din Rusia și Etiopia, această reprezentare suportă anumite schimbări (de ex., asimilarea totală intră în conflict cu stilul tradiționalist nomad al etiopienilor). Societatea israeliană devine tot mai multiculturală, ceea ce atrage schimbări și în RS privind adaptarea psihosocială, fiind reperate aspecte polemice în modul în care percep adaptarea imigranții și cei din țara de origine. În timp ce adaptarea extinsă este o strategie preferată de imigranți, asimilarea continuă să fie percepută ca o strategie necesară de cei născuți în Israel. Din punctul de vedere al TRS, subliniază A. Mana, orice RS

reprezintă interesele unui grup. Chiar dacă fiecare dintre grupurile vizate acceptă RS hegemonică (adaptare prin asimilare), aceasta însemnând în primul rând uniformizarea și consolidarea societății israeliene, totuși, pentru fiecare grup în parte este importantă prezervarea identității culturale a propriului grup (reprezentare polemică).

Studiul realizat de M. Kaprans (2015) examinează reprezentările polemice ale trecutului sovietic. În acest scop, autorul analizează efectele sociale produse de filmul regizorului leton Edvīns Šnore, „The Soviet Story", care prezintă colaborarea dintre regimul nazist și cel sovietic, având drept surse de date comentariile de pe *YouTube* și *TalkPage* cu referire la episoadele istorice redate în film[36]. M. Kaprans identifică două RS competitive privind trecutul sovietic: una *pozitivă* (care evidențiază progresul din perioada sovietică) și una *negativă* (care prezintă atrocitățile comise de regimul sovietic și cel nazist). Încercarea de reconciliere, scrie autorul, deși umbrită de cele două RS dominante, se exprimă prin următoarele teme: răul absolut, suferința reciprocă și abordarea diferențiată a perioadei sovietice. Totuși, remarcă autorul, tendința de a reinterpreta trecutul este percepută de unii comentatori drept o încercare de a diminua responsabilitatea în producerea crimelor din perioada stalinistă. Cei care pledează pentru o abordare diferențiată a trecutului (nici prosovietică, nici antisovietică) afirmă că perioada sovietică nu trebuie asociată doar cu Stalin și Gulag, încercând să evidențieze și realizările culturale din acea perioadă.

Deși nu este analizată în mod explicit ca un tip de reprezentare polemică, în studiul realizat de F. Emiliani *et al.* (2015) se fac referințe, la nivel comparativ, între diverse RS alternative ale celor care intră în contact cu bolnavii cu hemofilie. În mod particular, RS a îngrijitorilor (formată în cadrul unor expuneri și interacțiuni cotidiene frecvente cu acești bolnavi) este văzută ca un tip de RS care conține elemente polemice și se prezintă ca o încercare de a schimba RS hegemonică și, implicit, percepțiile eronate ale celorlalți („hemofilia nu este o boală contagioasă, nu se transmite prin sânge" ș.a.).

Studiul realizat de S. Batel și P. Castro (2015) vizează schimbarea socială și protestele colective. Așa cum RS hegemonice sunt stabile în timp, schimbarea socială se explică în primul rând prin prezența unor reprezentări polemice sau emancipative. Respectiv, consideră autoarele, în investigarea RS ale acțiunilor de protest este important să fie delimitate tipurile de reprezentări (de ex., polemice sau emancipative) care sunt implicate în practicile comunicative cu referire la protest. TRS, mai subliniază S. Batel și P. Castro în studiul lor, este utilă pentru a înțelege cum trebuie structurate campaniile de comunicare ce promovează schimbările sociale.

Studiul lui R. Jaspal *et al.* (2016) descrie cum se structurează RS privind schimbările climatice prin prisma reprezentărilor polemice ale scepticilor în raport cu cele hegemonice diseminate de cercetătorii din domeniul climei. În anii '90, în Australia, au existat discuții polemice

între cei care susțineau că schimbările climatice constituie o problemă alarmantă și cei care erau sceptici privind gravitatea acestor schimbări. Autorii constată că discursurile privind schimbările climatice ale celor două grupuri vizate (sceptici *versus* susținători) se sprijină pe metafore religioase, panică și incertitudine. Fiecare grup utilizează diverse strategii retorice prin care celălalt grup este delegitimizat, manifestând rezistență la RS ale outgroup-ului. Dacă cercetătorii percep atitudinea scepticilor drept ignoranță și negativism, atunci scepticii asociază cercetările climatice cu posibile interese politice, incertitudine și fraudă. Autorii subliniază că metaforele și etichetările grupale au un rol esențial în construcția RS, însă, totodată, separă cele două grupuri, creând blocaje în dezbateri și împiedicând stabilirea consensului dintre cele două grupuri.

În cercetarea realizată de P. Castro și C. Moura (2016) se analizează rolul societal al RS hegemonice și în mod particular RS a biodiversității, abordată ca o reprezentare polemică. Printr-o serie de focus-grupuri, s-a investigat cum rezistă RS ale rezidenților din siturile *Natura 2000*[37] la RS hegemonice ale experților și totodată cum rezidenții se percep pe ei înșiși în relația cu experții (oameni de știință, factori de decizie, lideri locali etc.). Focus-grupurile au fost atât *omogene* (fermieri și proprietari de pământuri, rezidenți în mod direct afectați de legile privind protejarea biodiversității), cât și *eterogene* (fermieri și proprietari de pământuri, inclusiv, rezidenți mai puțin afectați de aceste legi – profesori, autorități locale, angajați în domeniul serviciilor). Analiza arată că rezidenții reproduc reprezentările negative ale experților privind dimensiunea normativă (de neimplicare a rezidenților în problemele de mediu), dar se referă la *oameni* în sens general, o categorie abstractă, și nu la *propriul Eu* („oamenii nu sunt implicați"), discurs ce reflectă o distanțare de ceilalți, în care Eu-l ca persoană este mai curând absent. Totuși, rezidenții manifestă rezistență cu referire la dimensiunea epistemică, ei axându-se mai mult pe cunoașterea locală, chiar dacă în discurs aceasta apare uneori într-o formă camuflată (de ex., „ei [experții] nu comunică cu noi"). Se consideră că experții nu cunosc realitatea de fapt, lipsa de cunoaștere a acestora este criticată și chiar ridiculizată. În acest caz, discursul se prezintă din perspectiva unui *Eu colectiv* („noi cunoaștem mai bine" – discurs structurat pe experiențe comune, cunoaștere comună și o identitate comună). Lipsa de comunicare dintre experți și rezidenți este văzută ca o constrângere pentru implicare, fără posibilitatea de a discuta anumite divergențe. Caracterul polemic este determinat de aceste opoziții: cunoașterea experților *versus* cunoașterea comună și negociere *versus* presiune pentru implicare.

Studiul privind RS a artizanatului realizat de S. Hassenhörl (2016) a avut drept scop identificarea RS hegemonice și a celor polemice (opoziționale)[38]. Autoarea oferă o perspectivă critică asupra RS hegemonice în contextul relațiilor Nord-Sud și analizează reprezentările artizanilor în cadrul parteneriatelor de comerț echitabil (eng. *fairtrade*) dintre Burkina și Slovenia. Printr-o

abordare etnografică care integrează multiple genuri metodologice, S. Hasenöhrl ilustrează cum artizanii se poziționează între reprezentările hegemonice și cele polemice (opoziționale) în ceea ce privește diviziunea muncii, varii dependențe și valoarea meșteșugului lor.

Studiul arată că, deși actorii din aceste parteneriate tind să reproducă structurile și discursurile dominante, artizanii reușesc să găsească căi de acces pentru exprimarea unor reprezentări alternative (opoziționale), pentru a compensa aceste inegalități de putere. Cel mai adesea, astfel de articulări își fac loc în discuții informale, interviuri sau cataloage personale și mai puțin în documente oficiale. Autoarea subliniază că parteneriatele de comerț echitabil pot deveni un spațiu care să permită și să încurajeze artizanii din sud să articuleze reprezentări polemice. Dacă vocile lor nu sunt susținute, din cauza statutului precar, ei vor fi nevoiți să confirme așteptările hegemonice și să reproducă reprezentările sociale stereotipice.

S. Ben-Asher și Y. Bokek-Cohen (2017) explorează printr-o abordare calitativ-fenomenologică cum văduvele Forțelor de Apărare Israelit-Beduine (IDF) gestionează tragedia personală a pierderii soțului la care se adaugă și prejudicierea statutului lor social și sentimentul de alienare socială datorat circumstanțelor morții soțului pe teritorii percepute a fi ocupate de palestinieni. Autorii descriu viața văduvelor care se află într-un context patriarhal, marcat de contradicții și reprezentări antagonice, de ostilitate față de forțele de apărare, fiind în în contact regulat cu reprezentanții statului israelian pentru a primi ajutorul cuvenit văduvelor.

Conform reprezentărilor hegemonice din societatea beduină, statutul social al văduvelor este inferior celui de femeie căsătorită și așteptările sunt ca ele să se comporte ca niște femei slabe care au nevoie de patronajul familiei și al bărbaților. Statutul economic al văduvelor IDF schimbă imaginea deoarece, spre deosebire de alte văduve care trebuie să se bazeze pe sprijinul familiei, văduvele IDF nu trebuie să se bazeze financiar pe familia extinsă. Această schimbare duce la nevoia văduvei de a-și construi o nouă viziune asupra lumii atât despre ea însăși, cât și cu privire la comportamentul ei în familie și în trib.

Autorii descriu cum toate văduvele participante la studiu au trecut printr-un proces de dezvoltare personală, urmare a noilor cunoștințe și idei pe care le-au dobândit după moartea soțului. Treptat acestea adoptă reprezentări emancipative precum: ideea de a obține permisul de conducere, capacitatea de a-și menține independența economică, mobilitatea, de a lua decizii în familie. Incorporarea acestor noi practici în stilul lor de viață indică că în imaginarul lor, puternic marcat de RS hegemonice specifice societății beduine, își fac loc mai multe reprezentări polemice. Cu toate acestea, ele încearcă să nu cauzeze fricțiuni radicale între aceste reprezentări, învățând să conducă mașina în secret, fac studii fără să părăsească zona de reședință și continuă să trateze bărbații cu fiind superiori etc. Studiul ilustrează cum văduvele învață să acționeze într-un

climat puternic marcat de polifazie cognitivă și reprezentări polemice. Autorii recomandă ca asistența acestor femei vulnerabile să fie oferită cu maximă atenție pentru tradițiile societății de care aparțin și RS hegemonice cu privire la identitate și doliu, pentru a le facilita sentimentul de emancipare și autonomie.

Pentru a explica efectele de durată ale colonialismului, este important să înțelegem cum este reprezentat acest trecut, scriu L. Licata *et al.* (2018). Autorii își propun să sondeze RS ale colonialismului în Africa și Europa și relevanța acestora pentru relațiile intergrupuri din prezent. Studiul a fost realizat pe un eșantion format din tineri (N=1134) din trei țări europene și șase țări africane și s-a axat pe două dimensiuni (conținuturi polemice): *exploatare* și *dezvoltare*.

Rezultatele acestui studiu sunt surptinzătoare. În mod curios, constată autorii, RS asociate cu dimensiunea „exploatare" s-au regăsit mai frecvent la eșantionul european, decât la cel african, iar cei care subliniau ideea de „dezvoltare" erau mai degrabă respondenții din țările africane. Totuși, deși participanții din Africa se refereau la trecutul colonial în termeni mai puțin negativi, ei aveau așteptări mai mari cu privire la acceptarea vinei colective de către europeni și nevoia de reparații sociale ale trecutului. Pe de altă parte, RS ale colonialismului printre respondenții din Europa erau mai negative, însă, cu toate acestea, ei nu considerau că europenii de azi sunt neapărat responsabili pentru faptele din trecut ale țărilor lor.

A.S. de Rosa *et al.* (2018) analizează cele mai frecvente teme abordate de studiile în care se menționează tipologia RS. Conform autorilor, referințe la reprezentările polemice apar predominant în studii ce vizează subiecte din domeniul sociopolitic (mișcări sociale, minorități active, schimbări sociale) și mai puțin în cele din domeniul științei, excepție fiind studiile cu referire la biotehnologie.

T. Younis și G. Hassan (2018) critică folosirea ubicuă în discursul academic a conceptului de identitate ca un construct politic care poate fi aplicat tuturor grupurilor. Semnalându-ne că identitatea musulmanilor occidentali este încărcată politic, având ca teme centrale *panica morală teroarea* și *războiul*, autorii argumentează că a discuta în acest mod despre identitate menține riscul de a reifica, de a obiectifica aceste tensiuni politice. Întrucât pare inevitabil de a discuta despre identitate în afara situației de panică creată în jurul musulmanilor occidentali, T. Younis și G. Hassan propun ca noțiunea de identitate să fie înlocuită cu cea de RS ale afilierilor de grup. Autorii amintesc că trebuie să fim conștienți că identitățile sociale sunt și ele RS și că e important ca studiile despre identitate să nu valideze categorizările politice preexistente. Pentru a-și argumenta abordarea, cercetătorii invocă existența unor clivaje de semnificații și reprezentări polemice și emancipative printre musulmanii britanici. De exemplu, menționează ei, a spune că musulmanii occidentali se poziționează între două culturi ar însemna să perpetuăm clișeele vehi-

culate de teoriile identității sociale. Din perspectiva RS hegemonice, scriu autorii, putem admite situația în care două culturi converg într-o viziune complet nouă, în care musulmanii își dezvoltă anumite reprezentări despre lume care nu sunt exclusive unei culturi anume, dar nici nu intră în conflict cu vreuna din ele. În definitiv, studiul amintește despre necesitatea de a discuta despre identitate fără să reificăm incongruiența implicită a afinităților religioase.

În contextul introducerii unor noi legi environmentale, R. Bertoldo și P. Castro (2019) combină elemente din TRS și abordarea sociocognitivă pentru a analiza cum schimbările legislative pot genera și schimbări sociale reale. Cu scopul de a vedea în ce măsură ideile de conservare propuse de noile reglementările legale au un impact real asupra societății portugheze, au fost realizate două studii, având în calitate de subiecți studenți portughezi. Autorii arată că schimbările culturale promovate de noile legi pot fi treptat incorporate de societate până la nivelul de practici comunicative interpersonale, prin dezbateri și interacțiuni sociale repetate.

Studiul a luat în considerare două dimensiuni: aproprierea la nivel individual și consensualitatea la nivel pozițional și intergrupuri. Dimensiunea de apropriere evaluează dacă indivizii se folosesc de ideile noi vehiculate de legi atunci când se prezintă pe sine sau îi evaluează pe alții. Dimensiunea de consensualitate stabilește caracterul acestor idei în funcție de cum sunt prezentate: aceste idei pot fi *polemice* dacă sunt ajustate și adaptate la diferite audiențe; aceste idei pot fi *emancipative* dacă determină o schimbare de conduită, respectiv, aceste idei vor fi *hegemonice* dacă sunt prezentate în aceeași manieră indiferent de context și audiență.

Noul cadru teoretic integrat propus în cadrul studiului este util pentru a analiza discrepanțele dintre opiniile manifeste, declarate și comportamentul de fapt cu privire la anumite inovații promovate de schimbările legislative. Astfel, R. Bertoldo și P. Castro constată că, întrucât convingerile de conservare a mediului sunt puternic valorizate social, participanții la studiu au exprimat un grad înalt de apropriere și consensualitate pentru că doresc să fie asociați cu această imagine pozitivă.

F. Flores-Falacios și E. Serrano Oswald (2019) consideră că tipologia RS propusă de S. Moscovici este utilă pentru a înțelege modul în care se structurează identitatea de gen (oferind drept studiu de caz populația din Youkatan, Mexic). În studiul lor, se constată că RS hegemonică a relațiilor de gen este predominantă, deoarece este adânc înrădăcinată în identitatea individuală, relațiile interpersonale, practicile și normele culturale. Normele ce ghidează relațiile de gen, scriu autoarele, sunt percepute ca fiind firești și inevitabile, în pofida violenței structurale. Totuși, această RS hegemonică este discutabilă și în proces de schimbare: conflictul, tensiunile și polemicile legate de subiectul relațiilor de gen (o reprezentare polemică) demonstrează schimbări la nivelul practicilor discursive, se arată în acest studiu.

Într-un studiu recent, L. Negură *et al.* (2019) constată că RS a depresiei se prezintă ca un tip de reprezentare polemică. Autorii identifică acest tip de RS în presa franco-canadiană, în care depresia este văzută ca un efect al lumii moderne și se face un apel de „întoarcere" la simplitate și autencitate. Această reprezentare se opune discursului științific medical privind depresia (ceea ce și generează caracterul polemic). Având la bază modelul tripartit al RS propus de D. Jodelet și ilustrând cu exemple din studiul privind RS a depresiei, autorii analizează implicațiile pe care le au RS în consolidarea și transformarea puterii.

A.S. de Rosa *et al.* (2019) analizează reprezentările polemice (controversate) despre migranți printr-un amplu studiu care este încă în desfășurare. Autorii își propun să reconstituie discursul polifonic (eng. *multi-voice*) și pluriagentic (eng. *multi-agents*) privind fenomenul fluxurilor migratorii și a diverșilor actori sociali implicați, analizând: a) *„discursul științific"* al experților; b) *„discursul instituțional"* al diferitor instituții politice, guvernamentale, umanitare, asociații internaționale etc. și c) *„discursul laic"* pentru și între cetățeni. Proiectul include o complexă arhitectură metodologică propusă de A.S. de Rosa și mai multe etape de colectare a datelor pe un eșantion vast din Italia și Germania. Odată finalizat, acest studiu, promit autorii, va contribui la o mai bună înțelegere a dinamicii dintre RS mediate de multiple canale de comunicare (varii practici și politici sociale orientate spre incluziunea/ excluziunea socială în raport cu fenomenele migratorii contemporane) dar și pluralitatea de discursuri, agenți (științifici, instituționali, laici) și narațiuni experiențiale ale diferitelor populații țintă ale actorilor implicați (tineri migranți din a doua generație, migranți adulți/refugiați, asistenți sociali și comunități gazdă).

D. Bruno și A. Barreiro (2019) au fost interesate să afle dacă RS hegemonice ale democrației se mențin de-a lungul generațiilor sau apar reprezentări polemice în rândul tinerilor. În acest scop, autoarele au realizat interviuri semistructurate cu un număr de adolescenți argentinieni (16 și 18 ani). În baza analizei rezultatelor, s-au identificat două tipuri de reprezentare a democrației la adolescenți: *electorală* (democrația este văzută ca un mecanism specific prin care reprezentanții politici sunt aleși, adică prin vot, și nu ca o formă de guvernământ) și *principială* (democrația e redusă la anumite libertăți și principii).

Rezultatele acestui studiu sunt coroborate cu cele ale altor cercetări despre RS hegemonice ale democrației care indicau un consens larg la anumite grupuri sociale, cum este exemplul adolescenților din varii țări europene și latino-americane, care tratează democrația ca un set de proceduri ale sistemului reprezentativ de guvernare. D. Bruno și A. Barreiro (2019) explică că această „criză de reprezentare" ar putea explica atitudinile negative ale tinerilor față de politică. Totuși, unii adolescenții din acest studiu își imaginează democrația ca o instituție politică mai largă asociată cu un regim de guvernare reprezentativă, nu cu un sistem de guvernare în sine.

Aceste reprezentări contrazic reprezentările hegemonice ale democrației care se bazează pe vot și principii, dar întrucât este vorba de un grup minoritar, autorii recomandă studiilor ulterioare să includă eșantioane mai diverse sau contexte geografice mai variate.

În cadrul studiului realizat de D. Todeancă *et al.* (2019) se analizează RS a donării de organe, în baza analizei calitative a discuțiilor de pe forumurile online cu referire la această temă. Donarea de organe, scriu autorii, este un fenomen controversat, cu implicații medicale, religioase sau psihologice. Autorii constată că gradul de conștientizare a publicului despre această problemă este aproape inexistent. Surprinzător, totuși, se arată în acest studiu, RS este una cu elemente cognitive preponderent pozitive. Conținutul RS se axează în special pe ideea de „faptă bună", „viață" sau „ajutor", dar este neclar procesul decizional privind donarea de organe. Se observă că, deși indivizii acceptă ideea donării de organe, au rezerve atunci când e vorba de a fi donate organele unor persoane dragi (membri ai familiei). Elementele controversate (polemice) din conținutul RS se referă la sistemul medical defectuos (anumite greșeli de diagnostic, lipsa de încredere în personalul medical) și interpretările religioase (transplantul de organe este o violare a purității trupului).

În cadrul unui studiu (Cojocaru, 2020c), am examinat cum se produce sociogeneza unei reprezentări polemice în cadrul unui context care încă mai păstra caracteristicile ideologice ale trecutului, deopotrivă la nivel de discurs și practici sociale (în fosta URSS, la sfârșitul anilor 80, în perioada restructurării). Studiul analizează cum reprezentarea polemică despre manifestările naționale ale populației din fosta RSSM s-a articulat inițial prin confruntarea cu Ceilalți, cum această reprezentare este exprimată la nivel intergrupuri și cum este prezentată în cadrul narațiunilor discursive (la rezultatele acestui studiu ne vom referi și în capitolul 5 al lucrării).

Primele analize privind RS a pandemiei și pe care le vom dezvolta pe larg în capitolul 7, au fost elaborate în cadrul unor studii (Cojocaru, 2020b; Cojocaru și Zara, 2021a, 2021b), în care am analizat cum sunt integrate și acceptate „noile practici sociale" (purtarea măștii de protecție, distanțarea fizică și izolarea socială) ca răspunsuri comportamentale în vederea stopării răspândirii virusului și modul în care trăiesc experiența pandemiei și a bolii prin raportarea la *Celălalt*. Studiul arată că integrarea noilor practici sociale comportă anumite aspecte *polemice*: sunt asociate cu dezumanizarea, stigmatizarea și distanțarea socială, iar experiența bolii îi face pe mulți să-și reconsidere anumite reprezentări și valori.

Cele mai multe studii au abordat pandemia COVID-19 ca o reprezentare polemică (*v.* Justo *et al.,* 2020; De Rosa și Mannarini, 2020; Wassler și Talarico, 2021; Jaspal și Nerlich, 2022 ș.a.). Dat fiind faptul că în aceste studii se examinează unul din subiectele propuse pentru studiile de caz, vom analiza cu mai multe detalii aceste studii în capitolul 7.

S. Lahlou (2021) analizează cele trei tipuri de RS – *hegemonice, emancipative* și *polemice* în funcție de gradul de consens și similaritate din conținutul reprezentărilor individuale în raport cu un obiect social. Autorul consideră că vorbim în fond nu de trei RS distincte, ci de traiectoria uneia și aceleiași reprezentări la diferite etape ale formării acesteia. La început, afirmă S. Lahlou, când un obiect nefamiliar apare în câmpul social, RS ale acestuia au conținuturi preponderent polemice. Treptat, aceste conținuturi se estompează și conținutul reprezentării devine consensual, adică hegemonic pentru întreg grupul social vizat.

S. Serdült *et al*. (2022) sondează interrelațiile dintre procesele identitare și cele reprezentaționale în contextul crizei migrației din 2015 din Ungaria, concentrându-se pe apariția unor RS polemice despre refugiați. Studiul a implicat 126 de participanți, care au completat un chestionar online, incluzând itemi ce abordează atât conținutul reprezentărilor despre refugiați (emoții, credințe, paralelisme istorice), cât și ale identității (sentimente, orientări politice, opinii religioase). Rezultatele au evidențiat corelații între modelele de identificare și reprezentare la nivelul relațiilor intergrupuri. Cei care au experimentat sentimente semnificativ mai negative față de a fi maghiari și au demonstrat mai multă empatie față de refugiați au mai curând o orientare politică de stânga. Pe de altă parte, participanții de dreapta au exprimat sentimente mult mai pozitive față de grupul maghiar, cum ar fi mândrie, respect, libertate și au făcut paralele între situația actuală a refugiaților și invazia istorică turcă și migrația romă în Ungaria. Astfel, ei au manifestat sentimente negative față de refugiați, cum ar fi frică și furie, care au fost asociate cu atitudini defensive ce sprijină excluderea socială și deportarea. Aceste rezultate indică că în societatea maghiară au apărut reprezentări polemice despre refugiați care corespund unor modele de identificare sociopolitică.

Studiul arată că identificarea joacă un rol crucial în procesele de reprezentare, iar această concluzie este relevantă nu doar în legătură cu criza refugiaților, ci și în contextul oricărui alt conflict intergrupuri. Comunitățile gazdă nu ar trebui să fie abordate precum o masă omogenă, ci ca sisteme complexe ce includ multiple subgrupuri cu identități și reprezentări diverse. De aceea, scriu autorii, dacă intenționăm să schimbăm anumite reprezentări, nu ar trebui să comunicăm un mesaj uniform societății în ansamblu, ci ar trebui să ne adresăm diferitelor grupuri în parte. O altă sugestie este ca intervențiile să vizeze și procesele identitare, atât la nivel de gestiune a reprezentărilor despre ceilalți, cât și la nivel de ingroup și identitate de sine.

Cum se poziționează și cum își negociază identitatea grupurile marginalizate în raport cu RS dominante din societate (deseori negative)? Pentru a explica acest fapt, J. Savonen *et al*. (2022) folosesc conceptul de *poziționare* drept liant între reprezentări și identitate. Centrându-și analiza pe un grup de consumatori de droguri din Finlanda, autorii au identificat două moduri

principale de poziționare: rezistență și acceptare. *„Distantarea față de ce e mai rau”*, ca mod de poziționare, denotă o tactică de rezistență și ilustrează cum consumatorii de droguri își mențin o imagine pozitivă de sine prin descrierea celorlalți din ingroup în termeni negativi. Pe de altă parte, *„confruntarea cu inevitabilul”*, ca mod de poziționare, indică un gen de acceptare parțială din partea acelor consumatori care cred că nu dețin un control complet al propriei vieți și nu pot recurge la altă identificare decât cea de „consumator prototip”. Prin acest studiu, autorii demonstrează rolul poziționării în cadrul RS, prin care grupurile stigmatizate resping sau acceptă parțial reprezentările negative atribuite lor și le renegociază prin practici discursive, făcând apel fie la discreditarea celorlalți membri din ingroup, fie la plasarea responsabilității pe seama factorilor în afara controlului lor. În definitiv, acest studiu ilustrează cum grupurile marginalizate de la baza ierarhiilor sociale, prin intermediul tacticilor de repoziționare contestă reprezentările negative și analizează ce strategii folosesc membrii acestor grupuri pentru a-și menține sau renegocia o identitate pozitivă. Autorii atrag atenția, cu referire și la alte studii, că aceste poziționari pot rezulta în crearea unor noi reprezentări (de ex., polemice), adaptarea unora mai vechi (de ex., emancipative) sau menținerea celor existente (de ex., hegemonice).

Constatări generale pentru această perioadă:

- în ultimii ani, se remarcă un interes din ce în ce mai sporit pentru clasificarea lui S. Moscovici (1988), care este pe larg utilizată în diverse studii empirice, inclusiv este menționată această clasificare și în diverse lucrări monografice (din acest punct de vedere, am putea vorbi de o acceptare, o „absorbție” a acesteia în comunitatea academică);
- totuși, cele mai multe studii mai curând *aplică* clasificarea RS și implicit conceptul de reprezentare polemică, fără a oferi niște dezvoltări ale acesteia;
- la fel, din perspectiva care ne interesează pe noi în această lucrare (implicațiile asupra relațiilor intergrupuri și traiectoriile reprezentaționale în funcție de specificul acestor relații), mai puține studii oferă clarificări privind traiectoriile în timp ale reprezentărilor studiate în funcție de dinamicile relaționale intergrupuri.

4.5 Reprezentări polemice: tematici specifice, caracteristici și control social

Tematici specifice

În societățile moderne, mai curând vom identifica evidențe ale unor reprezentări polemice, decât ale celor hegemonice (Moscovici, 1988; Breakwell, 2001 *apud* Pop, 2012). Constatăm că studiile despre reprezentările polemice analizate în acest capitol vizează arii tematice diverse, dar comun pentru aceste reprezentări sunt contoversele și contextul conflictual în care se mani-

festă și relațiile opoziționale, antagoniste, la nivel intergrupuri. Respectiv, atât timp cât persistă conflictul legat de anumite problematici care suscită dezbateri polemice, implicit disensiunile la nivel intergrupuri, vor persista și reprezentările polemice.

Conform lui C. Flament și M.-L. Rouquette (2003 *apud* Pop, 2012) pentru a considera două RS ca fiind polemice nu este suficient doar a le considera ca fiind una în opoziție cu o alta. Pentru a le considera opuse, adică polemice, subliniază autorii, nucleele centrale ale acestora nu trebuie să fie similare, adică, elementele care sunt valorizate în conținutul unei reprezentări vor fi exact opusul în conținutul celeilalte.

Cele mai frecvente teme abordate de studiile privind reprezentările polemice sunt:

- ***conflictele istorice și trecutul*** (determinate de anumite revendicări teritoriale, resurse, supremație ideologică sau religioasă și care pot menține și alimenta pe temen lung antagonismele intergrupuri);
- ***stereotipurile, identitatea și relațiile integrupuri*** (în raport cu anumite categorii vulnerabile sau marginalizate, inclusiv migranți și refugiați);
- ***islamul și antisionismul;***
- ***schimbarea socială și participarea politică*** (democrație, proteste colective sau mișcări sociale);
- ***clima și biodiversitatea*** (schimbările climatice, problemele ecologice și poluarea);
- în contextul pandemiei – studii despre reprezentările polemice legate de ***COVID-19***.

Se atestă și studii, deși mai puține, cu referire la problematica educației și cea a integrării europene (*v.* și **Anexa 8**).

Caracteristici ale reprezentărilor polemice

Analiza studiilor prezentate în acest capitol ne permite să identificăm următoarele caracteristici ale reprezentărilor polemice (*v.* și **Anexa 4**):

- sunt reprezentări care suscită controverse intense și tensiuni la nivel societal, fiind un indicator al conflictelor sociale și, spre deosebire de RS hegemonice, apar în cadrul societăților neomogene;
- apar în cadrul unui conflict social și sunt determinate de relațiile intergrupuri antagoniste și de un context intergrupuri tensionat;
- dată fiind natura conflictuală a acestora, nu sunt împărtășite de întreaga societate, la nivel societal, au un statut periferic, marginal;
- reprezintă încercarea unui grup minoritar de a schimba reprezentările hegemonice și sunt esențiale în producerea schimbărilor sociale;

- se prezintă și ca un mod de contestare a statusului unui grup într-o societate;
- reprezentările polemice ale grupurilor în conflict se fundamentează pe ancorări diferite, opuse, care se exclud reciproc;
- nucleele centrale al RS ale grupurilor aflate în relații conflictuale *(polemice)* sunt antagonice, ceea ce este acceptat de un grup, este complet respins de celălalt;
- sunt exprimate ca un gen de dialog cu un interlocutor imaginar, iar discursul este deseori orientate spre devalorizarea *Celuilalt*.

Control social

Prin definiție, în cadrul unei societăți, controlul social și uniformitatea sunt asigurate de RS hegemonice care sunt împărtășite de întreaga comunitate sau sunt impuse de un grup dominant. S. Jovchelovitch (1997) sugerează că diferențele dintre cele trei tipuri de reprezentări sunt determinate de controlul pe care îl exercită anumite grupuri asupra resurselor media și a diverselor canale de comunicare, prin intermediul cărora sunt transmise anumite versiuni ale realității, care sunt preluate și legitimate de diverse instituții sociale (*apud* D'Silva și Hakoköngäas, 2022). Reprezentările polemice sunt consensuale doar în cadrul ingroup-ului (*ibidem*). De ex., constată J. Liu *et al.,* (2002), controlul ridicat exercitat de către stat asupra sistemului educațional, a mass media și a libertății de exprimare, blochează exprimarea și răspândirea unor viziuni alternative despre istorie, implicit emergența unor reprezentări polemice.

Sunt RS întotdeauna larg împărtășite de o anumită comunitate (sau de o majoritate largă a acestea); adică am putea vorbi de RS hegemonice ale unui grup minoritar impuse unei comunități, fie că le acceptă, fie că nu? O asemenea situație pare probabilă în contextul în care vorbim de o societate aflată în condițiile unui regim totalitar, în care un grup minoritar aflat la putere exercită măsuri represive extreme în vederea suprimării oricăror forme de exprimare a opiniilor divergente, polemice, ceea ce creează situații de „non-exprimare" a reprezentărilor care nu sunt consensuale cu a cele ale autorităților (aparent, creându-se o situație de relativ consens). Opiniile care contestă punctul de vedere al regimului aflat la putere (reprezentările hegemonice), chiar dacă prezente, mai curând vor rămâne într-o stare latentă. În acest caz, RS ale grupului dominant sunt impuse întregii comunități, prin intermediul unor practici contrângătoare, cărora indivizii nu pot să se sustragă, având alegeri reduse sau chiar deloc. Respectiv, reprezentările opoziționale, polemice, sunt „umbrite" în cadrul discursurilor publice.

4.6 Traiectorii ale reprezentărilor polemice în contexte intergrupuri opoziționale

RS se construiesc prin rezistență și opoziție cu alte reprezentări, astfel, cei care impun un

anumit punct de vedere, urmează să se confrunte cu un altul, este concluzia mai multor studii analizate în acest capitol. În acest sens, modul în care sunt exprimate RS în context intergrupuri opoziționale și traiectoriile sociale ale acestora rămân a fi un subiecte de actualitate care necesită dezvoltări ulterioare.

Studiul lui C. Mauro și P. Castro (2012) despre conservarea biodiversității este unul din puținele studii care descrie traiectoria unei RS. În acest studiu, autoarele discută despre modul în care inovațiile la nivel legal – noi legi cu referire la biodiversitate – sunt încorporate la nivelul cunoașterii comune. Prin intermediul unor focus-grupuri și interviuri calitative, realizate cu subiecți care locuiesc în arii protejate, este analizat modul în care presiunile normative influențează comunicarea și polifazia cognitivă în construcția unei RS emancipative, având conținuturi incerte și ambivalente la început, dar care sunt negociate pe parcurs în conținuturi consensuale. Conform studiului, polifazia cognitivă are consecințe asupra modului în care se produce schimbarea socială: poate accelera sau încetini schimbarea. Studiul mai demonstrează că, chiar și atunci când practicile sociale sunt puternic constrânse de legi, se atestă dezbateri și rezistențe.

Sunt examinate două etape în formarea RS: *generalizarea* și *stabilizarea*. Prima este caracterizată ca o etapă a dezbaterilor – diferite grupuri, având diferite puncte de vedere, își prezintă opiniile; totuși, menționează C. Mauro și P. Castro, aceste dezbateri se prezintă ca niște confruntări și conflicte care polarizează grupurile sociale, în cazul reprezentărilor polemice, prin care se încearcă substituirea unor reprezentări cu altele. Dezbaterile specifice RS emancipative acceptă dialogul și lasă loc pentru acceptarea unei alte viziuni, diferite de cea a grupului de apartenență. Etapa de stabilizare intervine atunci când se formează o viziune consensuală, acceptată la nivelul majorității, în esență – o RS hegemonică. Totodată, analiza relevă două tipuri de *themata*: rigiditate-flexibilitate (în ce măsură legile ce vizează biodiversitatea pot fi reformulate, de ex., prin formatul retoric *„da, dar”* se solicită anumite reformulări ale legilor, care nu sunt respinse în totalitate, dar necesită a fi regândite) și incluziune-excluziune (în ce măsură sunt implicate sau nu multiple părți interesate în discuție). În concluzie, C. Mauro și P. Castro consideră că, în cazul reprezentărilor hegemonice și a celor polemice polifazia cognitivă este mai puțin prezentă, spre deosebire de cele emancipative. Pentru RS hegemonice, convenționalizarea fără tematizare este mai probabilă, se menționează în studiu, iar pentru cele polemice, invers – tematizarea fără convenționalizare.

Traiectorii ale reprezentărilor polemice în funcție de geneza acestora

În ceea ce privește geneza reprezentările polemice, la nivel de supoziții teoretice credem că am putea delimita două traiectorii: 1) reprezentările polemice originează din controverse isto-

rice sau sociale nerezolvate și care rămân nerezolvate și 2) reprezentările polemice sunt respinse de grupul dominant și tematizarea acestora nu se produce în registre publice.

Să dezvoltăm aceste supoziții. Prima ar fi situația când reprezentările provin din anumite controverse istorice care nu au fost soluționate și care au devenit teme sensibile pentru generațiile următoare. În acest caz, conținutul reprezentărilor polemice nu se formează în baza cunoașterii sau experienței directe a grupului, dar are legătură cu evenimentele ingroup-ului din trecut și cu practicile sociale ale acestuia care sunt transmise generațiilor ulterioare.

A doua se manifestă atunci când reprezentările polemice sunt puternic respinse de către grupul dominant și membrii grupului nu se percep capabili de o confruntare publică sau există riscul unor sancțiuni sau chiar persecuții și atunci preferă să nu le exprime. Aceasta se poate produce în contextul unui regim autoritar sau în cazul grupurilor stigmatizate. Mai pot fi invocate aici și situațiile când reprezentările polemice nu sunt exprimate în mod public pentru a evita potențiale disensiuni sociale și conflicte intergrupuri. Este cazul când RS ating culminări care le transformă în subiecte extrem de deranjante, intolerabile și insuportabile, ceea ce face ca *thematizarea* legată de aceste reprezentări să nu se producă. În acest fel, motivul de care subiectele sensibile nu sunt discutate (cel puțin, nu în spațiile publice) este faptul că se crede că nu poate fi atins un consens la nivel intergrupuri.

Reprezentările polemice pot deveni reprezentări hegemonice?

O problemă care necesită un studiu aprofundat se referă la dinamica și tensiunile ce apar în procesul impunerii unor RS, care pot să devină hegemonice, și trecerea „sub tăcere" a reprezentărilor polemice (Howarth, 2006). RS se dezvoltă și se transformă de-a lungul timpului, chiar și reprezentările hegemonice (dominante) sunt supuse contestării și sunt reformulate în discursurile cotidiene (Marková, 2003/2004).

De ce sunt marginalizate anumite versiuni ale realității sau de ce și când reprezentările devin polemice? Unul din factori poate fi amenințarea identității. G. Breakwell (1986 *apud* Pop, 2012) constată că indivizii resping acele reprezentări care ar putea fi percepute drept o amenințare la adresa identității, respectiv, apartenența la diferire grupuri determină RS aflate în opoziție.

Reieșind din asta, un alt subiect de interes ar mai fi și: cât timp o reprezentare polemică rămâne *polemică*? În aceeași ordine de idei, e necesar de analizat cum și în ce condiții ideologice este posibilă transformarea reprezentărilor polemice în reprezentări hegemonice; ce se întâmplă cu reprezentările polemice care nu ating un statut hegemonic și cum sunt negociate reprezentările polemice la nivel intergrupal și societal?

Am putea să presupunem că reprezentările polemice vor fi negociate până se va produce

o anumită consensualitate socială, fiind acceptate de majoritate și chiar să devină hegemonice sau vor rămâne în registrul temelor controversate, după caz, fiind *exprimate* sau *neexprimate* în cadrul relațiilor intergrupuri. Prin raportare la reprezentările alternative, într-un context intergrupal marcat de tensiuni și contestații sociale, o reprezentare polemică poate fi mai curând *ascunsă*. Mai ales dacă vorbim de o reprezentare alternativă contestată. Respectiv, pentru a înțelege mai bine conținutul unei RS, cel *exprimabil* (decelabil) sau *non-exprimabil* (non-decelabil), trebuie să examinăm în profunzime procesul de producere a acelei reprezentări.

Cu referire la clasificarea RS propusă de S. Moscovici, una dintre problemele care nu au fost elucidate până în prezent este următoarea: putem oare vorbi despre reprezentări polemice, ca despre o categorie separată, autonomă, sau este vorba de o tranziție a aceleiași reprezentări în timp, de la o reprezentare polemică la una cu statut hegemonic? În opinia noastră, ambele versiuni sunt posibile și sugerăm în acest sens două premise de investigare:

1) reprezentările polemice pot exista un timp relativ îndelungat, având un statut autonom într-un cadru social, fie că sunt exprimate deschis, fie că sunt tabuizate și

2) reprezentările polemice pot atinge pe parcurs o poziție dominantă, în funcție de capacitatea grupului de afirmare, de negociere și de persistență în timp (*v.* teoria minorităților active).

Credem că studiile ulterioare ar trebui să analizeze în profunzime *cum* și *în ce* condiții sociale sau politice se produce transformarea unei reprezentări din una polemică în una hegemonică, respectiv, ce se întâmplă cu reprezentările polemice care nu ating un statut hegemonic la nivel societal și cum sunt negociate aceste reprezentăti la nivel societal și intergrupal.

4.7 Direcții ulterioare de studiu

1) Studiul reprezentărilor polemice din perspectivă sociogenetică

Sintezele teoretice realizate de noi ne permit să constatăm că cele mai multe cercetări din domeniu s-au concentrat asupra analizei structurii și conținutului unei RS, însă relativ mai puține studii analizează procesul de formare, organizare și re-organizare a unei reprezentări. Asemenea cercetări, retrospective sau în plin proces (cum e cazul pandemiei COVID-19), ne-ar permite să analizăm ce restructurări pot interveni în conținutul unei reprezentări și care sunt factorii care determină aceste restructurări. Un exemplu ilustrativ ar fi studiul realizat de C. Mauro și P. Castro (2012) despre RS a biodiversității, unul din puținele studii care descrie traiectoria unei RS. În acest studiu, autoarele discută despre modul în care inovațiile la nivel legal – noile legi cu referire la biodiversitate – sunt încorporate treptat la nivelul cunoașterii comune.

2) Studiul reprezentărilor polemice din perspectivă longitudinală și transversală

Sunt necesare cercetări care să studieze evoluția și dinamica unei reprezentări polemice

de-a lungul timpului (cu același grup – studii longitudinale sau cu grupuri diferite – studii transversale). Deși specific pentru RS este tocmai tocmai procesul de *transformare*, sunt relativ puține studii longitudinale care să analizeze ce se întâmplă cu o reprezentare în timp și cum se modifică conținutul acesteia (*v*. de ex., studiul lui G. Duveen, despre RS ale genului sau, în contextul local, studiul lui M. Șleahtițchi privind RS a liderilor). Cu referire la studiul diacronic al reprezentărilor polemice, un studiu longitudinal poate fi suplinit și cu evaluări ale subiecților privind eventuale evoluții ale RS în timp (de ex., subiecții înșiși pot să se pronunțe asupra felului în care cred că vor gândi ei sau alții despre obiectul social investigat peste o anumită perioadă de timp).

La fel, puține studii analizează ce transformări suportă RS care nu sunt acceptate la nivel social și, respectiv, care este dinamica acestora în timp. În general, cele mai multe studii privind RS se rezumă la investigarea conținutului și structurii RS unui anumit grup, într-o perioadă distinctă de timp, fără a ști ce se întâmplă cu această reprezentare în timp: rămâne la fel – de ex., polemică sau emancipativă, își schimbă statutul? Dacă se produc transformări, în ce condiții, în cât timp și care sunt factorii ce produc schimbarea?

3) Studiul reprezentărilor polemice în acțiune (impactul societal al RS)

Cercetătorii RS, subliniază V. Eicher *et al*. (2011), trebuie să meargă dincolo de o simplă decriere a conținutului RS, încercând să explice originile unor conținuturi reprezentaționale și să analizeze funcțiile pe care le au reprezentările la nivel societal. În opinia lui J. Jost și G. Ignatow (2001), aceasta ar putea fi chiar o eventuală direcție de dezvoltare a TRS, ceea ce ar spori potențialul aplicativ al teoriei în domeniul psihologiei comunității. Despre o psihologie aplicată contextului scria și S. Moscovici (1997), spunând că, prin studiul RS, psihologia socială devine un gen de antropologie a timpurilor moderne.

Una din funcțiile RS este ghidarea comportamentelor sociale, respectiv, RS mobilizează spre *acțiune* și se regăsesc, pot fi decodificate, în *acțiuni* și practici sociale. Un studiu complex al RS ar include, pe lângă procesul și produsul reprezentațional, *acțiunea* – expresia societală a RS.

4) Studii privind RS și rolul cunoașterii științifice la etapa actuală

Una din direcțiile de cercetare în studiul RS vizează și modul cum oamenii înțeleg și integrează rezultatele cunoașterii științifice la nivelul simțului comun. Astăzi am putea vorbi mai curând de un paradox al cunoașterii sociale (specialistul fără credibilitate și non-specialistul avizat sau non-specialistul autodidact). Care (mai) este rolul cunoașterii științifice la etapa actuală? Au oamenii încredere în rezultatele științei? Cum sunt integrate aceste rezultate la nivelul simțului comun și în ce măsură se bazează pe cunoașterea științifică în cunoașterea de zi cu zi? În contextul în care se pare că asistăm la o decredibilizare a cunoașterii științifice, de specialitate *(aspecte polemice)*, aceste întrebări ar putea fi direcții de cercetare pentru studii ulterioare.

5) Studiul formării RS în contexte conflictuale (opoziționale)

Esențial pentru studiile ulterioare este să se analizeze cum se produce împărtășirea și răspândirea unor RS în sens general, dar și a unor reprezentări polemice în mod particular, pentru a identifica ce condiții psihosociale determină împărtășirea relativ neproblematică/ neconflictuală a reprezentărilor și, invers, cele care amplifică caracterul polemic și sensibil al acestora. Cum pot fi gestionate reprezentările polemice la nivel intergrupuri în comunitățile mixte sau divizate, care implicit au și reprezentări opoziționale: de ex., în RM am putea să prezumăm prezența a două reprezentări polemice – *orientare spre UE* și *orientare spre CSI*, susținute, conform sondajelor de opinie, de un număr aproximativ egal de persoane[39].

Continuând cu același exemplu, ipotetic, am putea presupune că se pot identifica aceste două reprezentări polemice (orientare spre UE și orientare spre CSI) și una aparent hegemonică – *„să trăim bine și cu unii, și cu alții”*. Istoria Republicii Moldova de după 1991, se prezintă ca un câmp al confruntărilor dintre diverse reprezentări, o „societate divizată” de aceste reprezentări. Deocamdată nici una dintre ele pare să nu fi atins statutul de RS hegemonică. Ceea ce se așteaptă astăzi este tocmai acest consens social, pe care poate să-l ofere o RS hegemonică. Întrebarea e: care dintre ele va putea obține statutul de RS hegemonică? În contextul acceptării pentru RM a statutului de țară candidată a UE, studiul RS ale UE și ale procesului de integrare europeană trebuie să revină pe agenda intereselor cercetătorilor de la noi.

6) Dezbateri teoretice

Una din întrebările la care încă nu s-a oferit un răspuns clar este dacă putem să vorbim de categorii separate de RS (clasificarea lui Moscovici, 1988) sau e vorba de o tranziție, despre o evoluție în curs a aceleiași reprezentări în timp, în funcție de transformările contextului social și de dinamica relațiilor intergrupuri.

În acest context, credem că studiile ulterioare trebuie să analizeze modul în care diferite obiecte de reprezentare contribuie la geneza unui tip de reprezentare sau a altuia. O altă direcție cheie de cercetare ar putea fi analiza comparativă a diferitelor tipuri de RS, de la cele polemice la cele hegemonice prin raportarea la diverse obiecte sociale.

În acest sens, sunt necesare studii metaanalitice care ar identifica cele mai importante subiecte controversate/sensibile în diferite domenii (mediu, sănătate, educație, economie, politică etc.), furnizând un inventar al subiectelor care în general generează reprezentări polemice în aceste domenii, evaluând impactul lor societal și evidențiind modul în care aceste reprezentări sunt gestionate la nivel societal și intergrupuri în diverse contexte socio-ideologice, precum și în dinamica socială, geneza, dezvoltarea și transformarea de-a lungul ciclului lor de viață. Totodată, asemenea analize ar oferi suport empiric și teoretic pentru a ilustra ce se întâmplă cu reprezentă-

rile care sunt „respinse” la nivel social și să se elucideze cât timp și în ce condiții reprezentările polemice rămân *polemice*.

4.8 Concluzii la capitolul 4

1. Deși în ultimii ani sporește oarecum numărul studiilor care abordează subiecte legate de reprezentările polemice, există relativ puține cercetări care ar analiza evoluția acestui concept, modul în care este utilizat în studiile empirice, fenomenele care generează emergența unor reprezentări polemice, impactul acestor reprezentări la nivel societal și integrupuri etc. Clasificarea propusă de S. Moscovici în 1988 este uneori menționată și chiar aplicată în diverse studii, în special în ultimul deceniu, însă se atestă relativ puține încercări de a lărgi cunoașterea în domeniu.

2. Prin studiul prezentat în acest capitol, structurat în trei etape distincte (1988-2000; 2001-2011 și 2012-2022), am analizat evoluția conceptului în timp și tematicile specifice abordate în cadrul studiilor examinate, în vederea identificării unor caracteristici ale reprezentărilor polemice și a impactului social pe care îl produc la nivel intergrupuri.

3. Analiza studiilor din perioada 1988-2000 ne determină să constatăm că, în primii ani, clasificarea pare să fie oarecum abandonată: se atestă relativ puține studii, discuții sau dezvoltări teoretice ale conceptului de reprezentare polemică. Chiar dacă clasificarea RS este utilizată în cadrul unor studii empirice, mai puțin se propun și anumite dezvoltări ale acesteia. În general, studiile în care este aplicată această clasificare se rezumă mai mult la descrierea tipurilor de RS (hegemonice, emanicipative sau polemice).

4. După 2000, conceptul este readus în aria studiilor teoretice și empirice, suscitând dezbateri: principala dezbatere legată de clasificarea lui S. Moscovici și implicit de conceptul de reprezentare polemică este dacă totuși putem vorbi de trei categorii separate: *hegemonice, emancipative* sau *polemice* sau de o evoluție a unei RS în proces de formare. Unii autori admit că, totuși, sunt trei tipuri distincte, alții, dimpotrivă, cred că mai curând sunt niște etape în dinamica unei RS sau chiar un mod de exprimare diferit pentru aceeași reprezentare în contexte diferite. În opinia noastră ambele versiuni sunt probabile: reprezentarea polemică poate exista un timp relativ îndelungat ca o categorie separată sau se poate transforma în timp în una emancipativă sau chiar hegemonică (în funcție de nivelul de conflictualitate la nivel intergrupuri).

5. În ultimii ani, am putea vorbi de o acceptare, „absorbție” a clasificării lui S. Moscovici (1988) în cadrul comunității academice: se remarcă un interes din ce în ce mai sporit pentru utilizarea clasificării în diverse studii empirice. Totuși, cele mai multe studii mai curând *aplică* clasificarea RS, fără a propune niște dezvoltări ale acesteia și mai puține oferă clarificări privind traiectoriile în timp ale reprezentării în funcție de dinamicile relaționale intergrupuri.

6. Conform studiilor analizate de noi, cele mai importante tematici care pot genera reprezentări polemice sunt: conflictele istorice rămase nerezolvate suscitând controverse sociale și în prezent; identitatea grupului, pandemia, problemele environmentale ș.a. În capitolele ce urmează (**cap. 5, 6** și **7**), vom analiza trei studii de caz care reflectă câteva dintre temele sensibile care suscită controverse și dinamici opoziționale la nivel intergrupuri, generând reprezentări polemice (pandemia, protestele colective și trecutul).

7. Reieșind din analizele prezentate în acest capitol, propunem următoarele direcții de cercetare pentru studiile ulterioare din acest domeniu: a) studiul reprezentărilor polemice din perspectivă sociogenetică; b) studiul reprezentăriilor polemice din perspectivă transversală și longitudinală; c) studiul impactului societal al reprezentărilor polemice; d) studiul RS privind credibilitatea și rolul atribuit cunoașterii științifice la etapa actuală și e) cum se dezvoltă reprezentările polemice în contexte opoziționale.

---

[32] Doi ani mai devreme, până a descrie propriu zis clasificarea din 1988, S. Moscovici (1986) propune o altă clasificare: „RS închise" (eng. closed social representations) – conținutul cărora pot fi identificate în forme unitare și similare la întreaga populație, „RS critice" (eng. critical social representations) – conținutul cărora poate fi mai mult sau mai puțin similar la toată populația, dar care poate avea semnificații diferite și chiar opoziționale pentru diferite categorii sociale și „RS deschise" (eng. open social representations) – care sunt dispersate în conținuturi diferite la diferite categorii sociale, iar pentru a le regăsi coerența trebuie să fie combinate (*apud* de Rosa, 1994, p. 292; Galii *et al.*, 2009, p. 182). Unii autori (de ex., Pop, 2012) consideră că putem identifica similarități între clasificarea propusă în 1986 cu cea din 1988: „RS închise" ar fi similare cu cele hegemonice, „RS critice" – cu cele polemice, respectiv, „RS deschise" – cu cele emancipative.

[33] În articolul la care ne referim, autorul folosește termenul „subaltern" (eng), pe care l-am tradus în l. română cu „subordonat".

[34] În analiză nu a fost inclusă perioada 1950-1990, deoarece, așa cum menționează autorii, în perioda dată autoritățile comuniste din Ungaria nu acceptau în discursul public și politic discuții cu referire la acest eveniment istoric.

[35] Cele două grupuri – *chavistas* și *antichavistas*, de la numele lui Hugo Chavez, președintele Venezuelei în perioada 1999-2013.

[36] M. Kaprans (2015) subliniază că în țările baltice discuțiile despre ocupația sovietică, crimele din acea perioadă și responsabilitatea Rusiei au apărut în special după 2000, în timpul primului mandat al lui V. Putin, când s-a început o campanie de elogiere a trecutului sovietic și de justificare a acțiunile lui Stalin, prezentându-l ca ilustru strateg militar și minimalizând, astfel, politicile represive ale acestuia. În consecință, acțiunile sale au fost parțial legitimate, iar acțiunile de comemorare a victimilor au fost ignorate. Acest fapt, menționează M. Kaprans, a dus la refuzul lui Putin, în 2011, de a accepta faptul că țările baltice au fost ocupate de URSS.

[37] Siturile *Natura 2000* reprezintă o rețea de arii protejate din UE, care au scopul de a conserva biodiversitatea în țările UE (habitate, păsări, animale, bogății naturale). În acest studiu, P. Castro și C. Mauro se referă la siturile protejate din sudul Portugaliei (provincia Alentejo).

[38] Autoarea le numește *„counter-hegemonic representations"* (eng.).

[39] *V.* Barometrul de opinie publică realizat de Institutul de Politici Publice (www.ipp.md). De ex., la întrebarea *Dacă totuși ar trebui de ales în cadrul unui referendum între aderarea RM la Uniunea Europeană (UE) și aderarea Republicii Moldova la Uniunea Vamală (UV), Dvs. pentru ce ați opta?,* rezultatele arată în felul următor: în 2012 (UE – 54,7%; UV – 55,8%); în 2013 (UE – 47,7%; UV – 46,2%); în 2014 (UE – 44%; UV – 47%); în 2015 (UE – 39%; UV – 42%). Totuși, conform BOP din noiembrie 2022, la întrebarea *Dacă duminica viitoare ar avea loc un referendum privind aderarea RM la UE, ați vota pentru sau contra?,* răspunsurile subiecților atestă o creștere semnificativă în favoarea celor care ar vota „pentru" (50,9%), comparativ cu cei care ar vota „contra" (30,2%).

5. REPREZENTĂRI POLEMICE ALE TRECUTULUI: ÎNTRE EUROPENIZARE ȘI RE-SOVIETIZARE
(studiu de caz domeniul socioistoric)

Copiii mei, spunea G. Grass, chiar dacă nu sunt direct vinovați, trăiesc cu această povară, pe care o poartă ca pe o responsabilitate. Ea îi obligă să rămână vigilenți față de orice evoluție ce ar putea conduce la o repetare a lucrurilor. Uneori faptul poate lua un aspect isteric, afirmă scriitorul german.
(V. Eskenasy, *Opinii în actualitate: „Afacerea Günter Grass”*, 2012, www.europalibera.org).

Decât să descriem, în termeni abstracți, care sunt cele mai importante evenimente din istoria mondială, mai curând am putea să analizăm de ce tocmai aceste evenimente sunt importante. Acest fapt necesită o analiză profundă a reprezentării istoriei – să ne concentrăm asupra istoriei în acțiune. /
Rather than exploring what, in abstract terms, are seen as the most important events in world history, we might fruitfully address the issue of what, precisely, such events are important for. This leads to a focus on the uses of representations of history – to a focus on history in action (Gibson, 2015).

Cadru general

În acest capitol, propunem un studiu de caz din domeniul socioistoric. Caracterul sensibil și, totodată, polemic al reprezentării ***trecutului***, obiectul acestui studiu de caz, derivă din reorganizările de conținut (prin modul în care sunt rememorate și reevaluate evenimentele), dar și din oscilațiile politice și sociale între europenizare și re-sovietizare (prin semnificațiile atribuite unor sărbători de sorginte sovietică). Respectând aceeași structură analitică (ca și în studiile de caz pe care le vom prezenta în cap. 6 și 7), vom analiza modul în care trecutul se prezintă ca un obiect sensibil, susceptibil de a genera reprezentări polemice și respectiv cum se modelează conținutul reprezentațional în funcție de aceste obiecte de reprezentare (**O5**, **O6** și **O7**). Așa cum în acest caz vorbim despre reprezentări polemice în proces de reorganizare, accentul va fi pus pe modul în care aceste reprezentări se articulează în funcție de anumite reprezentări hegemonice, practici sociale și ritualice. Prin rezultatele acestui studiu urmărim să analizăm procesul de elaborare a RS în funcție de specificul obiectului social, practicile aferente, context și relații intergrupuri, în vederea identificării unor traiectorii în dinamica reprezentărilor polemice (**R5**, **R6** și **R7**).

5.1 Despre reprezentarea socială a trecutului...

(premise pentru analiza procesului de elaborare a reprezentării polemice despre trecut)[40]

Conținutul RS a trecutului este simbolizat de mituri și narațiuni despre origini, iar când o anumită RS a istoriei devine populară, aceasta va avea implicații esențiale pentru politicile sociale și acțiunile colective (Liu *et al.*, 1999). Totodată, RS ale trecutului reflectă caracteristici psihologice ale identității naționale, cum ar fi, stabilitatea sau vulnerabilitatea, forța sau slăbiciunea, autonomia sau dependența, precizează J. László *et al.* (2010). În acest context, scrie E. Gibson, decât să fie studiate la modul abstract care sunt cele mai importante evenimente istorice la nivel

global, cercetătorii ar trebui să se întrebe de ce aceste evenimente sunt importante pentru anumite grupuri; adică, să analizeze felul în care sunt utilizate RS ale istoriei, focalizând atenția asupra ***„istoriei în acțiune”*** (Gibson, 2015, s.n.).

C. Voelkin și C. Howarth constată că studiile privind RS s-au axat mai mult asupra investigării conținutului și structurii reprezentării și mai puțin asupra implicațiilor sociale ale acesteia. Autorii sugerează că studiile privind RS trebuie să examineze ***„reprezentările în acțiune”***, cu alte cuvinte, să investigheze influența pe care o exercită reprezentările asupra relațiilor intergrupuri într-un anumit context social (Voelkin și Howarth, 2005 *apud* Gibson, 2015, s.n.).

J. Liu și D. Hilton (2005) subliniază că RS ale trecutului pot fi: ***hegemonice*** (reprezentări ale istoriei care sunt consensuale la nivel social), ***emancipative*** (versiuni diferite ale istoriei care circulă la nivel social, însă fără a crea conflicte la nivel intergrupuri) sau ***polemice*** (reprezentări conflictuale ale diferitor grupuri sociale). Deseori, RS ale evenimentelor istorice implică grupuri aflate în opoziție în ceea ce privește modul de interpretare a evenimentelor, astfel, consideră R. Sen și W. Wagner (2005) ele pot fi considerate „reprezentări hetero-referențiale”.

Acest punct de vedere este similar și cu cel enunțat de C. Howarth (2006), care spune că reprezentarea este „un construct viu și dinamic”. RS, scrie cercetătoarea britanică, se exprimă doar în relație cu un altcineva, într-un dialog sau într-un proces de negociere cu un *Altul social*. În acest fel, susține și E. Gibson (2015), studiile despre RS ale istoriei trebuie să identifice atât semnificațiile pe care le atribuie indivizii unor evenimente istorice, cât și cine este acel *Altul social* la care se raportează indivizii în narațiunile lor. Reconstrucția acestui dialog cu un *Altul* relevă relațiile care există între RS a istoriei și RS a identității sociale a unui anumit grup (Finney 2011 *apud* Gibson, 2015).

Dinamismul RS despre trecut este relevat și de J. László *et al.* (2010): conținutul acestor reprezentări sunt în continuă schimbare în funcție de cerințele momentului. Acest fapt, subliniază autorii, este mai cu seamă relevant atunci când vine vorba de evenimentele negative din istoria ingroup-ului. Studiile constată că e necesară o perioadă de aproximativ 80-90 de ani pentru ca grupul să adopte o atitudine detașată (temporal și emoțional) în raport cu un eveniment traumatic. De ex., rezultatele unui studiu cu referire la războiul civil din Spania (*v.* Paez *et al.*, 2004) arată că diferite grupuri, având viziuni politice diferite, au și reprezentări diferite (polemice) în raport cu acest eveniment istoric și abia în a treia generație aceste reprezentări polemice tind să conveargă către o reprezentare hegemonică, scriu J. László *et al.* (2010).

Tot în acest context, studiul realizat de J. Valencia *et al.* (2004 *apud* Pop, 2012) privind memoria colectivă a Războiului civil din Spania, la fel, constată diferențe generaționale în conținutul reprezentării. Distanța emoțională și temporală față de acest eveniment traumatic explică

într-un fel acest dinamism în evoluția reprezentării: pe parcurs, în special la subiecții din a treia generație, se constată trecerea de la reprezentările polemice la cele hegemonice.

Reprezentările conflictuale ale diferitor grupuri despre trecut, constată și B. Wagoner (2015), demonstrează odată în plus că nu există o viziune neutră privind memoria și reprezentarea istoriei; reamintirea este întotdeauna făcută din perspectiva unei anumite categorii sociale și în funcție de specificul contextului sociocultural. Astfel, indivizii se ajustează la ambiguitățile și contradicțiile inevitabile cu referire la trecutul istoric. Misiunea cercetătorilor sociali, continuă B. Wagoner, este de a orienta grupurile să reflecteze asupra modului în care își reprezintă trecutul prin a le face explicit procesul de construcție a acestuia. Astfel, argumentează autorul, decontextualizarea narațiunilor este o primă etapă pentru a încuraja dialogul între două grupuri care sunt agrenate în reprezentări polemice privind trecutul lor.

În mod evident, nu există o interpretare imparțială și definitivă a trecutului pe care să o putem consulta pentru a avea acces la cauzele istorice „adevărate" ale conflictelor, subliniază B. Wagoner (2015). În mod inevitabil, ne confruntăm cu modalități diverse și chiar antagoniste de (re)organizare a trecutului, articulate în funcție de diversitatea grupurilor dintr-un context social anume. De obicei, în asemenea situații, grupurile sociale construiesc strategii de blocare a interpretărilor produse de alte grupuri sociale, însă există și posibilitatea încurajării și susținerii unui dialog al punctelor de vedere divergente, de ex., adoptând o viziune critică în predarea istoriei (Egan, 1997; Rosa și Blanco, 2007 *apud* Wagoner, 2015). La fel, înțelegerea RS pe care le au diverse grupuri asupra istoriei este crucială și pentru procesul de reconciliere intergrupuri (Psaltis *et al.,* 2017).

Într-un studiu privind RS ale celui de-al doilea război mondial, T. Emelianova (2002, 2019) evidenţiază că, studiind RS ale trecutului, ca elemente ale cunoaşterii comune a istoriei, putem înţelege de ce amintirile colective sunt reactualizate în mod diferit de grupuri diverse, întărind imaginea pozitivă a grupului şi, respectiv, de ce în anumite circumstanţe istorice aceleaşi evenimente sunt reactualizate în mod diferit resuscitând crize şi conflicte.

Tot cu referire la RS ale celui de-al doilea război mondial, D. Paéz *et al.* (2008) constată că tinerii din ţările considerate învingătoare în cel de-al doilea război mondial evaluează evenimentul mai mult pozitiv şi îşi exprimă disponibilitatea de a se angaja din nou într-un asemenea război pentru a-şi apăra patria, comparativ cu tinerii din ţările declarate învinse, care evaluează mai mult negativ acest eveniment (la studiu au participat în total 3322 de tineri din 22 de ţări). Pentru ţările învingătoare, arată autorii, cel de-al doilea război mondial este reprezentat drept un „război legitim" – *„a just war"* (în SUA) sau „Marele război pentru apărarea Patriei" (în Rusia) (Wertsch, 2002 *apud* Paéz *et al.,* 2008).

Reprezentarea victoriei în cel de-al II-lea război mondial a fost și subiectul unui studiu realizat de T. Emelianova și A. Mișarina (2015). Autoarele prezintă rezultatele unei cercetări pe un grup de 300 de persoane (patru categorii de vârstă). Sunt descrise cinci tipuri de respondenți, fiecare având reprezentări diferite: „umanistul", „stalinistul", „realizatorul de compromisuri", „statalistul" și „scepticul". Au fost identificate elemente comune, împărtășite de toți respondenții, în RS despre război și victorie, și elemente controversate, care îi diferențiază pe subiecți din aceste tipuri. De exemplu, *umanistul* aprobă elogierea victoriei prin parade, acestea fiind totodată și un prilej de a demonstra forța militară a țării, însă dezaprobă faptul că au murit milioane de oameni în acest război, considerând că prețul victoriei a fost mult prea mare și critică regimul totalitar instaurat de Stalin, pe când *stalinistul* consideră că numărul mare de victime este justificat de victoria în război și aprobă acțiunile represive și totalitare.

Într-un alt studiu privind narațiunile britanicilor despre cel de-al doilea război mondial (*v.* Paris, 2000 *apud* Gibson, 2015) se argumentează că evocarea războiului este pentru britanici o istorie fără sfârșit, povestită și repovestită cu scopul de a glorifica trecutul victorios, comparativ cu prezentul mai puțin satisfăcător. Odată cu declinul, după cel de-al doilea război mondial, al Marii Britanii ca superputere la nivel mondial, britanicii preferă întoarcerea la această perioadă din trecut, pentru a se autoconvinge că măreția de altădată este încă prezentă. În acest sens, cel de-al doilea război mondial a contribuit la creșterea triumfului spiritului național și moral.

Predarea istoriei, construcția de monumente sau ritualurile colective trebuie realizate astfel, încât să deschidă dialogul între diferite versiuni ale trecutului. Totuși, adaugă B. Wagoner (2015), trebuie să nu uităm că una dintre funcțiile principale ale rememorării colective, ca un proces integrant în construcția unei RS, este de a fortifica identitatea și coeziunea unui grup social. În ce măsură memoria unui grup social interferează cu funcțiile identitare, constată B. Wagoner (2015), rămâne o întrebare pentru dezbateri ulterioare.

În cadrul discuţiei privind implicațiile reprezentărilor polemice asupra relațiilor intergrupuri, un aspect esențial se referă la memoria și reprezentarea unui eveniment istoric, or „experienţele dăinuiesc în noi sub forma reprezentărilor care le exprimă", scrie I. Marková (2003/ 2004). Ilustrativ în acest sens este studiul lui K. Rottela şi J. Richerson (2013), care constată că amintirile și reprezentările despre ilegalităţile ingroup-ului determină reacţii defensive care afectează relaţiile cu alte grupuri. Felul în care sunt rememorate evenimentele istorice creează controverse la nivel intergrupuri chiar şi după o lungă perioadă după ce acestea s-au produs: încercările de a fi „şterse" sau „rescrise" evenimentele negative din istoria grupului pot ofensa memoria victimelor şi fac să sporească tensiunile şi conflictele intergrupuri (Rottela și Richerson, 2013). Pe de altă parte, abuzul de culpabilizare poate provoca reacții de protecție identitară, justificare și

deseori de respingere a vinei.

În cadrul unui studiu, D. Paéz *et al*. (2006) analizează implicațiile pe care le are vina colectivă ca element al RS a istoriei. Este important să menționăm, argumentează autorii, că uneori culpabilizarea este folosită ca instrument în lupta ideologică. RS ale trecutului sunt folosite în calitate de justificări pentru suferințele din trecut: a) ingroup-ul este prezentat ca o victimă (de ex., *„noi, sârbii, am fost discriminați din timpul Evului Mediu și până în perioda celor două războaie mondiale”*); b) outgroup-urile sunt categorizate ca agresori, iar responsabilitatea și vina pentru injustițiile simbolice sau reale, actuale sau trecute, sunt atribuite acestor categorii sociale (de ex., *„ei, croații și bosniacii, au colaborat cu regimul fascist și au comis acțiuni de genocid împotriva poporului nostru”*) și c) represaliile sunt percepute ca legitime, acestea sunt considerate drept răspunsuri la suferințele și violențele pe care le-a trăit grupul în trecut (Rosoux, 2001 *apud* Paéz *et al.,* 2006).

Totodată, studiile arată că grupurile rememorează cu o mai mare fidelitate crimele comise de alte grupuri, decât cele comise de propriul grup (Paéz *et al.,* 2006). În acest sens, M. Wohl și N. Branscombe (2008) au studiat efectele victimizării în raport cu acțiunile din trecut asupra reacțiilor emoționale împotriva adversarului și în evaluarea acțiunilor violente ale ingroup-ului din prezent. Autorii constată că vina colectivă este minimalizată în condițiile evocării suferințelor sau persecuțiilor ingroup-ului din trecut. În acest studiu se demonstrează că, atunci când victimizarea este salientă, vina colectivă față de ilegalitățile prezente ale ingroup-ului scade. În toate cele patru experimente pe care le-au realizat, cercetătorii au evidențiat că, atunci când se activează amintiri despre victimizarea din trecut a ingroup-ului, subiecții nu trăiesc sentimente de culpabilitate în raport cu acțiunile curente de violență ale ingroup-ului îndreptate împotriva outgroup-ului considerat inamic. Respectiv, atunci când subiecților evrei (canadieni) li se amintea de Holocaust, iar celor americani despre atacurile de la Pearl Harbor sau de cele din 9 septembrie 2011, aceștia nu împărtășeau sentimente de vină colectivă pentru prejudiciile actuale aduse de ingroup grupului care este adversar în prezent (palestenienii, în cazul subiecților evrei și irakienii, în cazul celor americani). De asemenea, cercetătorii au urmărit să vadă care sunt mecanismele prin care evocarea evenimentelor suferințelor din istoria ingroup-ului contribuie la diminuarea sentimentului de vină colectivă din prezent. Astfel, au fost identificați doi factori – minimalizarea responsabilității grupului pentru ilegalitățile curente și legitimarea acestor acțiuni. Subiecții evrei care percep acțiunile lor ca răspuns la acțiunile teroriste ale palestinienilor, nu se consideră vinovați. La evocarea amintirilor despre Holocaust, participanții evrei nu se considerau vinovați de acțiunile Israelului împotriva palestinienilor și nu împărtășeau sentimente de vină colectivă, deoarece le considerau legitime în contextul acțiunilor teroriste întreprinse de palestinieni. Când

membrii grupului nu-și asumă responsabilitatea pentru suferințele outgroup-ului, mijlocul cel mai la îndemână pentru asta este de a reduce vina colectivă prin a găsi justificări pentru acțiunile ingroup-ului (terorismul palestinian, în cazul conflictului palestino-israelian și atacurile din 9 septembrie, pentru intervenția americană în Irak).

Cum este percepută vina pentru acțiunile ingroup-ului de către membrii grupului din afara contextului în care s-au produs acele acțiuni? De ex., care este reprezentarea vinei pentru nemții născuți în afara granițelor și care nu au fost implicați în acțiunile de persecuție din timpul celui de-al doilea război mondial, dar care au fost siliți să participe la acțiuni de restaurare a pagubelor de război? Într-un studiu având la bază abordarea narativă, am identificat următoarele semnificații (*v.* Cojocaru și Cojocaru, 2012): nemții din afara granițelor trăiesc un sentiment de vină colectivă vag perceput; fiecare din ei poartă stigmatul învinsului şi se fac responsabili *in corpore* pentru acţiuni pe care nu le-au săvârşit, ca un tribut pe care trebuiau să-l plătească. Reprezentarea culpabilității pentru cele întâmplate este dispersată: fie negată *(„noi nu am greșit cu nimic”)*, fie nedeterminată *(„nu am ştiut cine este vinovat”)*, fie pusă pe seama statului român sau atribuită lui Stalin sau Hitler *(„amândoi sunt oameni fără Dumnezeu”)*, fie considerată în definitiv un subiect tabu *(„sunt prea simplă să știu cine e de vină”)*. Unii evită să vorbească despre acest subiect, considerând că nu mai are nicio importanţă. Este un episod biografic maculat de o experienţă traumatizantă, un trecut interzis, un subiect problematic. Totuşi, ei nu se martirizează şi nici nu pozează în victime. Au mai degrabă o atitudine conciliantă faţă de nedreptăţile istoriei. După ce acest capitol din viaţa lor s-a consumat, ei nu urmăresc răzbunarea pentru suferinţele prin care au trecut. Nici măcar nu sunt interesați să identifice vinovaţi, invocând vârsta prea fragedă pentru a fi în măsură să chestioneze natura întâmplărilor și impactul acestora asupra existenţei lor, dar mai ales să problematizeze situaţia pentru a identifica vinovaţi.

M. Herreira și S. Reicher (1998 *apud* Bouchat *et al.,* 2019) în cadrul unui studiu despre RS a războiului din Golf la studenții britanici relevă diferențe în descrierea războiului la studenții cu atitudini favorabile față de acest eveniment și la cei care sunt împotriva războiului. Primii văd războiul ca un mod de opunere a lumii civilizate împotriva lui Saddam Hussein, cei din urmă, ca un interes al politicienilor și al oamenilor de afaceri în care sunt implicați oamenii simpli. În studiul realizat de P. Bouchat *et al.* (2019), pe un grup de 1347 de subiecți din 10 țări (Austria, Belgia, Franța, Germania, Ungaria, Italia, Rusia, Serbia, Turcia și Anglia), se constată că RS a Primului Război Mondial (1914-16), implicit explicațiile referitoare la conflict sunt direct legate de atitudinile pacifiste ale subiecților. Cei care manifestă un nivel înalt la scala pacifismului au tendința de a interpreta războiul prin prisma valorilor morale și a emoțiilor, opunându-se oricăror acțiuni de violență, pe când cei cu un nivel scăzut de pacifism sunt predispuși la o analiză deta-

șată și rațională a războiului. Totuși, precizează autorii, chiar și în cazul celor din urmă nu putem vorbi de o analiză pozitivă și glorificare a războiului, ei vorbind mai mult de cele mai importante bătalii, consecințe politice și armele utilizate în acea perioadă.

Rezumând ideile esențiale din această analiză, subliniem că în reprezentarea trecutului se atestă prezența unor aspecte polemice, care pot produce și menține disensiuni la nivel intergrupuri. În secțiunea ce urmează, vom analiza cum se manifestă ***trecutul*** ca un obiect sensibil, cum acest fapt determină articularea unor reprezentări polemice și care sunt implicațiile RS ale trecutului în istoria recentă a Republici Moldova (fostă republică sovietică, devenită stat independent în 1991) în încercarea de europenizare sau re-sovietizare a spațiului.

5.2 Argument: De ce trecutul este un obiect de reprezentare sensibil și de ce generează reprezentări polemice?

Trecutul a devenit un subiect de dezbateri intense la sfârșitul anilor '80, în contextul redescoperirii unei alte istorii decât cea propagată în perioada sovietică. Dacă în capitolul 6 vom discuta despre modul în care au fost reflectate anumite evenimente de protest din perioada 1989-2009 în mass media, analizând în acest sens *reprezentările polemice „transmise"*, în acest context ne vom referi la modul în care este reprezentat unul dintre aceste evenimente (mișcarea națională de la sfârșitul anilor '80), de această dată prin prisma unor experiențe directe, din perspectiva unui „martor privilegiat" al evenimentelor de atunci și a modului în care sunt rememorate acele acțiuni colective după producerea evenimentului. Vorbim în acest caz de o ***reprezentare polemică „trăită"***.

De ce o considerăm o reprezentare „trăită"? Așa cum RS pot fi determinate de experiența și de contextul în care fiecare persoană și-a elaborat reprezentarea (Curelaru, 2006), prin urmare, conținutul reprezentării trebuie înțeles prin intermediul acestei experienţe și a reprezentărilor care o exprimă (Marková, 2003/2004). Ne referim în cazul dat la experiențele celor care au fost participanți ai evenimentelor pe care le analizăm.

Printre participanții activi în promovarea schimbărilor din perioada restructurării au fost intelectualii[41], ei fiind şi cei care s-au angajat activ în mișcarea de renaștere națională[42]. Ulterior, tot ei au fost învinuiţi de trădare, pentru faptul că se *„îndoiesc de legitimitatea şi fundamentele istorice ale dreptului de a fi un stat, de a ne numi popor moldovean*"[43]. Analizate prin prisma acestor evaluări – între ***aprobare*** și ***blamare*** – acțiunile în care s-au implicat comportă caracteristicile unui obiect sensibil. În această ordine de idei, ne-am dorit să identificăm cum sunt evaluate *a posteori* acele evenimente de către cei care au fost în miezul acestora, prin raportarea la anumite experienţe colective și individuale, prin diverse conexiuni dintre reprezentări şi investiţii

afective, dar și a unor evoluții ulterioare din istoria Republicii Moldova.

Trecutul este și azi un subiect al dezbaterilor, sărbătorile și modul în care sunt celebrate diverse evenimente fiind un exemplu ilustrativ. Tot în acest context, vom analiza și ce semnificații atribuie tinerii, născuți după declararea independenței Republicii Moldova, unor sărbători de sorginte sovietică. După dezintegrarea URSS-ului, o parte din sărbătorile sovietice (de ex., 8 martie, 23 februarie sau 9 mai) au fost păstrate și în noile state formate, fiind perpetuate și o serie de semnificații și practici specifice acestora.

În timp, ziua de ***8 martie*** și-a pierdut din semnificațiile propagandiste din perioada comunistă, devenind un prilej de elogiere a femeii, ***23 februarie***, deși sărbătorită de unii, poate fi contestată de alții, care consideră că e o sărbătoare „străină", fără legătură cu istoria spațiului (semnificații polemice). Zilei de ***9 mai***, marcată cu mult festivism în perioada sovietică, i se atribuie și azi aceleași semnificații ca în timpul URSS, la care se asociază noi semnificații. În timp ce statele europene marchează *Ziua Europei*, în țările din Est, ziua de 9 mai semnifică atât *Ziua Europei*, cât și *Ziua Victoriei* în cel de al II-lea război mondial. Totodată, *Ziua Victoriei* poate avea o dublă semnificație: de comemorare a ostaşilor căzuţi pe câmpul de luptă, dar și de glorificare a victoriei militare din mai 1945 și a trecutului sovietic.

În ultimii ani, 9 mai la fel a devenit un *obiect sensibil*, care generează *reprezentări polemice* la nivel intergrupuri. Aceste sărbători suprapuse (Ziua Victoriei și Ziua Europei) provoacă diviziuni și polarizări sociale între cei care doresc să sărbătorească *Ziua Victoriei* și cei care vor ca în această zi să fie sărbătorită *Ziua Europei*. Pentru unii, 9 mai înseamnă *„eliberare"*, este liantul simbolic în jurul căruia se construiește reprezentarea despre trecutul sovietic glorios, pentru alții, fără a se nega semnificația istorică a zilei (victoria asupra nazismului), evenimentul este asociat cu începutul *„ocupației sovietice"*, iar celebrarea cu mult fast ar însemna pentru ei o recunoaștere a acestei ocupații.

Trecutul, ce fel de obiect social?

Mişcarea de renaştere naţională reprezintă un obiect social care aparţine unui fond afectiv extrem de sensibil, exprimă crezul unei colectivităţi în nişte idealuri și valori materializate în manifestări sărbătoreşti. Conform clasificării lui R. Wolter (*v.* cap. 1), am putea încadra aceste acțiuni colective în categoria ***obiectelor sociale cognitiv afective***. Vorbim în acest caz despre practici sociale și ritualice care implică atât dimensiunea cognitivă (cunoştinţe, informaţii, date), cât și dimensiunea afectiv-experiențială (o profundă implicare emoţională, participare, angajare, o miză în termeni de identitate, valori, convingeri etc). Totuși, dimensiunea afectivă este centrală şi chiar dominantă în acest caz. Semnificaţia profundă a acestor evenimente, valoarea lor emoţio-

nală este sugerată și de conduita persoanelor intervievate, prin diverse exprimări nonverbale: gesturi, mimică, poziţie posturală sau verbale. În ceea ce privește sărbătorile analizate în acest studiu, ne referim, după caz, fie la un ***obiect social cognitiv-afectiv***, fie la un ***obiect social non-cognitiv-afectiv***.

Este trecutul un obiect de reprezentare?

Trecutul întrunește toate caracteristicile pentru a fi abordat ca un obiect de reprezentare: este un *obiect polimorf*, se identifică diverse versiuni și semnificații în interpretarea trecutului, creează tensiuni și polemici la nivel intergrupuri. Are o *miză* importantă în termeni de identitate și, în prezent, contextul social nu implică prezența unor *instanțe de control*.

Ce fel de reprezentare socială?

Vom aborda reprezentările despre evenimentele din 1989 ca niște ***reprezentări polemice „trăite”***. În acest fel, vrem să subliniem că reprezentarea este o realitate „trăită” prin faptul că se formează prin experienţă: sunt reprezentări formate, articulate, cristalizate, construite în contextul experienţei directe a actorilor implicați în anumite practici sociale legate de această experiență. Şi, în consecinţă, este „*re*-trăită” prin discursul pe care îl produc subiecţii în cadrul intervievării sau a unor dezbateri publice. Vom vedea că discursurile persoanelor intervievate se prezintă ca niște reprezentări polemice, structurate dialogic, în care reprezentarea alternativă, percepută, a *Celuilalt* transpare în discurs într-o formă directă sau indirectă. Un tip de discurs care pare să devieze de la această regularitate este *discursul academic* care se pliază mai curând pe o reprezentare hegemonică (fiind prezentate aspecte non-conflictuale, consensuale).

În ceea ce privește sărbătorile sovietice, constatăm că, dacă ziua de **8 martie** pare să aibă mai mult semnificații consensuale, acceptate și împărtășite la nivelul grupului, din acest punct de vedere vorbind mai curând de o ***reprezentare hegemonică***, atunci **23 februarie** și **9 mai** pot fi analizate mai curând ca niște ***reprezentări polemice***. Totuși, dacă 23 februarie ține mai mult de o opțiune individuală, marcată într-un spațiu privat și, prin urmare, mai puțin vizibilă la nivel social, atunci 9 mai este serbată într-un spațiu public, iar contrapunerile de valori și semnificațiile atribuite acestei zile sunt vizibile și prin practicile ritualice aferente.

Aspecte metodologice

Așa cum am argumentat în această secțiune, ***trecutul*** se prezintă ca un obiect sensibil care generează reprezentări polemice. Pentru discuția acestui studiu de caz, vom prezenta rezultatele a două cercetări care ilustrează modul în care *trecutul*, o RS în proces de reorganizare, este rememorat. Mai exact, în primul caz, vom analiza cum se produce articularea reprezentării în funcție

de o RS hegemonică (de ex., RS a trecutului prin rememorările ulterioare, raportate la un *Altul social* sau la evenimentele care s-au produs după independența RM), iar în cel de-al doilea – cum se mențin RS ale trecutului în funcție de o serie de practici sociale și ritualice asociate unor sărbători.

De ce aceste cercetări și cum se leagă între ele prin raportare la tema studiului de caz? În primul caz, vorbim despre evenimente din trecut, la care indivizii au fost participanți direcți și atunci relatează experiențe „trăite", prin prisma unor reorganizări politice și contextuale. În cel de-al doilea caz, vorbim despre o perpetuare a unor practici și a unor semnificații atribuite acestor practici, fără legătură cu experiența unei participări directe. Dacă în primul caz vorbim de un grup care și-a format reprezentarea în contextul experienței directe, pentru al doilea grup pe care îl analizăm, tinerii născuți după 2000, reprezentarea și practicile aferente sărbătorilor s-au transmis prin socializarea în cadrul familiei sau a unor grupuri semnificative. În acest sens, repertoriul de reprezentări la tineri poate avea variațiuni în funcție de experiența și istoria familiei.

Cu alte cuvinte, în primul caz, experiența și rememorările ulterioare ale acestei experiențe reorganizează reprezentarea, în cel de-al doilea, perpetuarea sau contestarea unor practici sociale legate de sărbători, după caz, mențin sau reorganizează anumite semnificații ale trecutului. Într-un caz, vorbim de reprezentarea unui trecut recent, la care subiecții au fost martori, situații în care istoriile și experiențele colective sunt strâns legate de cele personale, în alt caz, de un trecut care ține mai mult de istoria grupului, decât de istoria personală.

În esență, vorbim în acest context de un ***studiu de caz instrumental*** (se tratează o situaţie care cuprinde un număr mare de trăsături tipice și care facilitează înţelegerea unui fenomen mai general), prin care vom analiza implicațiile RS ale trecutului în istoria recentă a RM.

Studiul I

Metodă. Ancheta în bază de interviu, analiza de conținut, analiza discursivă, analiză terțiară a datelor, observații spontane (nestructurate).

Grup de subiecți. Participanți la diverse acțiuni colective din perioada 1988-91 sau care au fost martori activi ai acestor evenimente. În total au fost realizate **22 de interviuri** (6 cadre didactice universitare, 4 profesori de liceu, 5 actuali sau foști membri ai unor asociații politice sau mișcări sociale, 3 cercetători, 2 scriitori, un jurnalist și un regizor de film).

Criteriile de selecţie. Am selectat subiecții în funcție de: *apropierea de obiectul cercetării* (prin menţinerea legăturii cu tema dată: teoretic sau emoţional – profesori, scriitori, jurnaliști, membri ai unor mişcări sociale) şi *experienţa evenimentelor puse în discuţie* (o experienţă subiectivată[44], trăită în calitate de participanţi sau martori ai evenimentelor de la sfârșitul anilor '80).

Ghid de interviu și grilă de analiză. Întrebarea principală a acestui demers a fost: cum se prezintă reprezentările actanţilor, întemeiate atunci, la faţă locului, în confruntarea directă cu tumultul evenimenţial (cu experienţa *noului* şi prin asta cu posibilitatea *schimbării*) în discursul rostit *post festum,* cu un interval între timpul desfăşurii şi timpul naraţiunii? Respectiv, temele din ***ghidul de interviu*** și ***grila de analiză*** au fost orientate pentru a identifica: (1) evenimentul declanşator (ce factori provocau manifestaţiile stradale etc.); (2) analiza mulţimii și a participanţilor (cine erau participanţii, cum se formau mulţimile, erau organizate, spontane etc.); (3) relaţiile cu ceilalţi din mulţime; (4) relaţiile cu autorităţile (cum reacţionau autorităţile, la început și pe parcurs etc.); (5) scopuri, aşteptări și aspiraţii; (6) evoluţia fenomenului protestatar (aprecieri privind dinamica şi evoluţiile ulterioare, factori ce determină perpetuarea protestului); (7) emoţii şi reprezentări *post factum*. În analiza interviurilor am urmărit decelarea reprezentarii structurată în jurul următoarelor elemente: întruniri spontane, explozia maselor, spaţii de protest, identitatea colectivă și relaţiile cu ceilalţi, interferenţa dintre religios şi naţional, momentul independenţei şi semnificaţia protestului.

Procedură. Dat fiind că perioada rememorării este relativ îndepărtată temporal, aceasta semnifică că naraţiunile intervievaţilor pot fi influenţate de anumite distorsiuni. Totuşi, ne-a interesat nu atât fidelitatea reproducerii, cât registrul perceptiv, reprezentaţional şi simbolic, nu date precise, ci acel cadru emoţional şi perceptiv care influenţează prezentul, prin care este evaluat prezentul comparativ cu trecutul. Durata mare a interviurilor[45] era determinată şi de faptul că nu doream să intervenim în discursul persoanelor și să nu perturbăm acea „bogăţie de informaţii”[46], oferindu-le libertatea de a povesti *tot* ce credeau necesar despre acea perioadă.

Respectiv, ne-a interesat modalitatea de prezentare şi structurare a discursului – nu atât *ce*, cât *cum* se vorbeşte despre un obiect sensibil, modalitatea prin care subiecţii *re*-trăiesc realitatea de atunci și cum se reflectă această realitate în evaluările *post factum.*[47] În acest sens, au fost identificate patru categorii de discurs: demisionar, idealist romantic, militant şi academic, structurate, după caz, ca niște reprezentări polemice sau hegemonice.

Studiul II

Metodă. Ancheta prin chestionar, observații spontane (nestructurate), analiza de conținut.

Grup de subiecți. Tineri cu vârsta cuprinsă între 19-22 de ani, studenți de la diverse facultăți (total: 138 de subiecți).

Procedură de analiză. Chestionarul conține 8 întrebări și a avut drept scop investigarea semnificațiilor atribuite sărbătorilor (23 februarie, 8 martie și 9 mai) (*v.* **Anexa 10**). Răspunsurile la chestionare au fost analizate conform procedurilor tipice pentru analiza de conținut, fiind identificate teme centrale, semnificații și evaluări asociate acestor teme.

5.3 Locuri ale memoriei – Gradina Publică „Ştefan cel Mare", Complexul Memorial „Eternitate" și Piața Marii Adunări Naționale

„Poate că peste ani va deveni o sărbătoare luminată a libertăţii. Meca noastră politică şi spirituală" (*Tinerimea Moldovei*, 06.09.1989).

Cercetările din domeniul RS analizează memoria colectivă ca o formă de reprezentare; astfel, memoria ar fi un gen de ***pre-reprezentare*** sau o ***cunoaştere anterioară***, proprie unei epoci sau unei situaţii, ce constituie un arierplan al unei RS, având un rol esențial în dinamica acestora şi în organizarea cunoaşterii cotidiene sau a sensului comun (Neculau, 2004a). RS ale trecutului se prezintă ca niște structuri ale memoriei colective; astfel, evenimentele conservate în memoria colectivă apar sub forma unor RS (Neculau, 2001).

A. Neculau (2004b) a analizat modul în care funcţionează memoria colectivă şi RS în funcţie de specificul contextului social (perioada totalitarismului comunist), analizând efectele contextului dominant şi ale gândirii sociale în construirea memoriei colective şi a RS. Nucleul central al RS, scrie A. Neculau, conservă trăsăturile esenţiale ale contextului, caracteristicile unei epoci, schemele cognitive de bază şi practicile curente. Mai târziu, succedând reprezentărilor, memoria colectivă convoacă tocmai aceste proprietăţi, aceste note distinctive ale reprezentărilor formate într-un anumit context, prin interacţiunile în care erau implicaţi actorii sociali și sistemul de norme practicate de ei.

Sunt trei mecanisme prin care se realizează acest transfer de la reprezentări către memoria colectivă: a) prin procesele obişnuite de comunicare și interacţiunile sociale curente (conversaţii, schimburi de păreri, discuţii); b) prin apartenenţa grupală ce orientează conţinuturile reprezentării, care elaborează coduri comune şi conferă identitate și c) prin limbajul livrat de context, prin conservarea tipului de discurs ce transmite anumite semnificaţii şi creează o gândire şi o realitate simbolică (Viaud, 2004 *apud* Neculau, 2004b).

Locurile, ***timpul*** şi ***cutumele*** au funcţie de organizare şi reorganizare a memoriei colective (Chelcea, 1996). Locuri ale memoriei sunt locurile unde memoria se cristalizează şi se refugiază, unde sentimentul continuităţii devine rezidual, *unde memoria lucrează* (Nora, 1997 *apud* Neculau, 2004b).

Caracterul social al memoriei şi rolul cadrelor sociale în organizarea şi reorganizarea amintirilor a fost evocat pentru prima dată de M. Halbwaschs în lucrarea *Les cadres sociaux de la memoire* (1925 *apud* Chelcea, 1996). Cele mai multe amintiri, scrie M. Halbwaschs în această lucrare, le datorăm societăţii care ne oferă limbajul, un produs social, iar reamintirea presupune plasarea individului într-un context concret numit ***cadru social***, context care ne permite să înţelegem în profunzime cum lucrează, cum se organizează şi cum se reorganizează memoria socială.

În esență, cadrul social (grupul şi spaţiul fizic aferent) oferă o amintire stabilă şi dominantă: reperele geografice (formele de relief, cursurile de apă etc.) sau construcţiile (biserici, palate etc.) au un rol capital pentru memoria colectivă, prin ele „trecutul devine într-o oarecare măsură prezent" (*ibidem*).

Amintirile colective se reconstruiesc și în funcție de ideile și preocupările contemporane, precizează M. Halbwaschs; aceste amintiri au caracteristici specifice pentru că societatea îl obligă pe individ nu doar să-şi amintească anumite evenimente istorice, ci și să retuşeze, să organizeze şi să completeze amintirile despre acele evenimente pentru a justifica acţiunile prezente (*apud* Chelcea, 1996). Rezumând cele spuse: trei dimensiuni sunt esenţiale în construcţia, organizarea şi reorganizarea memoriei colective – *contextul, grupul social* şi *limbajul*.

Locuri ale memoriei din or. Chișinău, „locuri emblemă", în sensul pe care il atribuie emblemei M.-L. Rouquette (1994/2002), având funcţie identitară, de marcare şi de reprezentare și „cadre sociale", în sensul pe care îl atribuie cadrului social M. Halbwaschs (1925), de organizare și reorganizare a memoriei, sunt Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt", Piața Marii Adunări Naționale (PMAN) și Complexul Memorial „Eternitate".

Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt"

Grădina Publică este unul din cele mai vechi parcuri din or. Chișinău, situată în centrul capitalei, în apropiere de clădirea Guvernului și cea a Parlamentul RM. Construită la 1818, grădina are şapte intrări, patru havuzuri şi un ansamblu sculptural – *Aleea Clasicilor Literaturii Române* (1958), ce cuprinde 24 de busturi ale literaţilor români, monumentul lui A. Puşkin (1885) şi statuia lui Ştefan cel Mare (1927) din micul scuar la intrarea în parc. Grădina a primit denumirea actuală în 1990 (inițial era numit Parcul Alexandrovski, apoi Parcul Pușkin).

Scuarul de la intrare, înnobilat de monumentul lui Ştefan cel Mare și Sfânt, a devenit locul predilect de întâlnire al tuturor celor interesaţi de evoluţia evenimentelor politice de la sfârșitul anilor '80, iar bustul lui Mihai Eminescu – locul unde pentru prima dată îşi ţinea întrunirile cenaclul „Alexe Mateevici".

La sfârşitul anilor '80, în pofida rezistenţei PCM faţă de procesul de mobilizare a maselor, se formează un şir de organizaţii informale care au mobilizat masele pentru susţinerea unor revendicări.[48] La 15 ianuarie 1988, lângă bustul lui Mihai Eminescu de pe Aleea Clasicilor din Grădina Publică din Chişinău, s-au adunat mai multe persoane pentru a comemora memoria marelui poet[49]. De la acea dată, întrunirile au devenit o tradiţie, numărul participanţilor sporind vertiginos de la o zi la alta. Parcul devine agora celor care doreau să *spună* ceva.

Complexul Memorial „Eternitate”

Complexul memorial „Eternitate” e un spaţiu simbolic ce cuprinde un cimitir al eroilor căzuţi pe frontul de luptă, Clopotniţa, Focul Veşnic şi monumentul emblematic, care înfăţişează cinci puşti roşii încrucişate, având o înălțime de 25 metri. Complexul a fost construit în 1975, în memoria ostașilor sovietici căzuți în timpul celui de-al doilea război mondial. Memorialul este un loc al memoriei colective, cu valoare simbolică în special pentru sărbătoarea de 9 mai: *„simbol al memoriei veşnice”*, de *„recunoştinţă faţă de eroii Patriei”*.[50]

Focul veşnic este punctul nodal de reculegere; el însumează esenţa unor acţiuni ritualice şi ceremonii festive de rememorare – „memorie veşnică ostașilor căzuți”. Memoria veșnică este, în esență, o sintagmă creştină funerară uzitată pentru a cinsti memoria eroilor şi reprezentată de flacăra perpetuu întreţinută. Vizita la memorial presupune obligaţia morală de a trece prin acest loc simbolic. Vizitarea locului reclamă o atitudine solemnă și protocolară, ceea ce-i conferă un statut mitic. E ca într-un context muzeal care solicită respect cvasireligios faţă de locuri și obiecte (Lardellier, 2003). Aici se depun omagiile și se exprimă sentimente de gratitudine prin depunere de flori. Imaginea monumentală a omagiului floral este grăitoare. *Focul veşnic* e totodată și o reprezentare a unui trecut glorios elogiat de cei prezenți.

Un alt loc simbolic în acest cadru social este *Clopotniţa,* care reprezintă invocarea transcendentului întru odihna veşnică a ostaşilor înmormântaţi în cimitirul complexului, semn că toate manifestările care se produc la memorial poartă și amprentă religioasă. Prezenţa unor feţe bisericeşti la diverse manifestări exprimă solidaritatea bisericii cu acțiunile autorităţilor.

Piața Marii Adunări Naționale (PMAN)

PMAN reprezintă un alt loc al memoriei. Este un spaţiu cu rezonanţă istorică pentru începuturile mişcării de renaştere naţională din ani ’80[51]. Aici s-au produs primele acţiuni de opoziţie și protest faţă de regimul comunist din fosta RSSM care au culminat cu Marile Adunări Naţionale. Semnificaţia profund simbolică a acestui loc al memoriei este redată de acţiunea concomitentă a celor trei forţe din acest spațiu: ***dimensiunea religioasă***, marcată de Clopotniţă şi de Catedrala Adormirea Maicii Domnului la o extremitate, ***dimensiunea politică*** – de clădirea Guvernului la cealaltă şi ***dimensiunea istorică*** – de statuia lui Ştefan cel Mare și Sfânt.

Catedrala reprezintă instanţa capabilă să rezolve revendicările manifestanţilor într-o manieră sublimată, spaţiul proxim acesteia fiind un spaţiu compensatoriu, consolator pentru cei nedreptăţiţi de către puterea oficială. Cele două repere fizice – Catedrala şi clădirea Guvernului – se confruntă, fiind dispuse în opoziţie una faţă de cealaltă. Puterea politică este instanţa oficială, obiectul mişcărilor de protest, ea este instanţa îndreptăţită să satisfacă revendicările mulţimii, să

asigure echilibrul şi ordinea civilă. Producerea unor mişcări de protest poate fi o dovadă a unor carenţe administrative, a unei neconcordanţe, a lipsei unui dialog între partea oficială şi cea civilă. Biserica este un intermediar, reprezintă puterea divină, instanţa sacră, fiind de partea celui slab şi nedreptăţit. Beneficiind de protectoratul simbolic al divinului, partea reactivă a societăţii (revoltaţii, protestatarii) înaintează cu încredere spre Preşedinţie și spaţiul PMAN se umple de lume de la catedrală până la guvern, unindu-le şi anulând distanţa.

Locuri ale memoriei, spaţii publice şi discursuri opoziţionale

În accepţiunea lui S. Moscovici, caracterul unei RS este relevat în special în timpuri de criză sau de revoltă, când un grup și reprezentările sale suportă o schimbare. În asemenea situații, scrie S. Moscovici (1997) oamenii sunt mult mai dispuşi să vorbească, imaginile şi expresiile sunt mai vii, memoria colectivă este stârnită, iar comportamentul devine mai spontan. Declanşarea la sfârşitul anilor ’80 a mişcării de renaştere naţională a declanșat și o mișcare de opoziție care se împotrivea revendicărilor înaintate de populaţia majoritară (Chinn şi Roper, 1995).

Primele semne ale neliniştii sociale au putut fi reperate în presa din acea perioadă. Consensul mediatic din perioada incipientă a restructurării este polarizat de tendinţe absolut opuse în tratarea problemelor naţionale. Câteva selecțiuni din presa vremii pe care le prezentăm în acest context reflectă aceste polarizări. Unele ziare tratau renaşterea naţională drept revenire la românitate şi redefinirea identităţii naţionale: *„lucruri fireşti care ţin de noua realitate istorică creată”*. Altele considerau renașterea naţională ca o ameninţare pentru celelalte grupuri etnice: *„lipsă de respect faţă de reprezentanţii altor etnii, consecinţă a educaţiei internaţionaliste incomplete”* (SM, 09.08.89). Se pretinde că este nevoie de un *„bilingvism armonios”* (SM, 12.07.89), ceea ce ar însemna să fie declarate *„două limbi de stat – moldoveneasca şi rusa (limbă pe care o cunoaşte toată lumea)”,* deoarece neconferirea acestui statut limbii ruse *„contravine concepţiilor leniniste despre egalitatea limbilor”* (KN, 10.08.89). Alte justificări în acest sens: *„atentat împotriva valorilor internaţionaliste, prejudiciu adus patriotismului sovietic”, „o manifestare de mărginire şi aroganţă naţională”, „pericolul escaladării extremismului şi naţionalismului”* ș.a.

La început, mass media era spaţiul în care cei de avangardă îşi făceau publice discursurile cu privire la evenimentele ce se produceau la sfârşitul anilor ’80. Treptat, mesajele din presă au generat o aderenţă socială masivă și numărul celor care împărtăşeau noul val de convingeri creştea, astfel încât spaţiul din mass media a devenit neîncăpător. Spaţiul virtual al presei s-a suprapus cu terenul fizic al pieţei, în care şi-au dat întâlnire aproximativ aceiaşi protagonişti.

Polarizarea din mass media se reflectă şi în polarizarea politică şi socială. Divergenţele de opinii privind problemele naţionale din presă au alimentat antagonismele intergrupuri și în con-

textul social. Astfel de reprezentări au canalizat fluxul emoţiilor şi al interacţiunilor intergrupuri, creând premise pentru formarea unor atitudini negative. Încep să funcţioneze prejudecăţi care dispersează grupurile sociale, mărind distanţa socială dintre ele (*noi* şi *ei; Interfrontul* şi *Frontul Popular, forţele conservatoare* şi *forţele democratice* etc.).

Astfel, mişcarea de renaştere, *naţională* pentru unii, *naţionalistă* şi *antisovietică* pentru alţii, determină confruntarea cu două mesaje de elaborare reprezentaţională care se exclud. Deşi discursul *„renaşterii naţionale”* se pliază pe cel al restructurării, adică este în consens cu reformele iniţiate de M. Gorbaciov, mitingurile sunt considerate *„naţionaliste”*, iar naţionalismul, în contextul internaţionalismului socialist, este considerat a fi de sorginte burgheză (reprezentarea hegemonică) şi, prin urmare, contravine principiilor sovietice şi leniniste.

În 1989, ***comunicarea conflictuală*** ajunge la apogeu, devine polemică, deranjantă şi contradictorie. Spaţiile publice sunt împărţite, discursurile se plasează la extreme, în poziţii aparent ireconciliabile. Chişinăul cunoaşte prezenţa a două spaţii diferite de întâlnire a grupurilor aflate în relații antagoniste: spaţii unde se adunau cei care pledau pentru renaşterea valorilor naţionale şi spaţii unde se întruneau cei care nu împărtaşeau aceste convingeri. Adepţii *Frontului Popular* şi cei ai mişcării *Edinstvo* îşi aveau propriul spaţiu public de întâlnire și comunicare. Mitingurile mişcării *Edinstvo* se desfăşurau în cadrul complexului sportiv Moldova, în localul Teatrului Cehov sau în incinta Palatului Feroviarilor, cele ale *Frontului Popular* – în Grădina Publică, la Teatrul Verde sau în PMAN[52].

Un prim indiciu despre convingerile unora dintre persoanele intervievate în cadrul studiului despre evinimentele din 1989 au fost şi discuţiile în care stabileam locul şi ora întrevederii. Unuia dintre ei i-am sugerat ca loc de întâlnire intrarea în parc, la care a reacţionat prompt *„lângă Eminescu!”*, indicând foarte hotărât că e mai potrivit să ne vedem lângă bustul lui Mihai Eminescu de pe *Aleea Clasicilor*, un *topos* aureolat de atmosfera primelor şedinţe ale cenaclului „A. Mateevici”, un loc cu profunde semnificaţii simbolice pentru memoria colectivă. Pe *Aleea Clasicilor* sunt expuse monumente ale mai multor scriitori şi alegerea bustului lui Eminescu însemna că o discuţie despre evenimentele din 1989 trebuie să fie purtată şi asociată tocmai cu acest loc. Un alt caz este alegerea unui alt domn, care a indicat ca loc de întâlnire monumentul lui Ştefan cel Mare, *„unde se întâlnesc toţi ai noştri!”*. Reuniunea cu diverse ocazii, în spaţii consacrate, precum monumentul lui Ştefan cel Mare sau bustul lui Eminescu, menţine tradiţia în termeni spaţiali şi ideatici.

5.3 Reconstituiri narative ale unui ’89 evocativ: o istorie recentă *„povestită”*

La debutul rememorării, le solicitam persoanelor intervievate, așa cum sugerează J.-CL.

Pourtois şi H. Desmet (1996/2002), să se repună în contextul de atunci [perioada anilor 1988-89], insistând asupra locului, timpului, obiectelor, persoanelor prezente, emoțiilor și reacţiilor pe care le-au avut atunci, rugându-i să *reconstruiască*[53] experienţe legate de evenimentele la care au participat sau au fost martori.

Provocarea memoriei la debutul interviului genera reacţii emoţionale specifice. Am putut imediat întrezări lacrimi în ochii unei doamne când i-am pomenit de perioada vizată. Pentru ea, impresia de ansamblu despre acele vremuri este de o nostalgie plăcută: *„a fost frumos”*. Într-un alt interviu, o altă doamnă constată cu uimire la un moment dat: *„dar de ce nu-mi mai puneţi întrebări, m-aţi lăsat să vorbesc prea mult”*, ca mai apoi să-şi justifice întrucâtva discursul *„dar, a fost plăcut şi pentru mine să-mi amintesc de acele timpuri…”*. Aceste prime reacţii ne-au orientat atenţia și spre ceea ce s-ar numi rolul cathartic al povestirii. Prin munca de rememorare pe care o implică, narațiunea are și o funcţie terapeutică (Mauger, 1995 *apud* Pinçon şi Pinçon-Charlot, 1997/2003). Prin intermediul naraţiunii produse în cadrul interviului, naratorul accede într-un spaţiu idealizat, care ar aparţine, în termenii RS, ***nodului central*** şi care prin simpla trecere a timpului, a banalizării lui exterioare a devenit un fapt social lipsit de relevanţa şi miza iniţială, elemente ale ***sistemului periferic***.

În descrierile interlocutorilor noştri, participanţii se întrunesc la diverse acțiuni colective în virtutea unor libertăţi pe care nu şi le puteau permite *„înainte”*, până la *„perestroika”*, reuniunile luând forma unor ritualuri ceremonioase, încărcate afectiv şi simbolic – *„noi ne adunam la mitinguri, organizam şedinţele cenaclului în căminul studenţesc, la care recitam poezii şi cântam cântece româneşti”*. Ideea în sine de nemulţumire, de revoltă socială, este îmbinată şi înlocuită treptat cu bucuria întrunirii – *„noi ne simţeam într-un fel eroi, prin simplul fapt că încercam să dăm o ripostă autorităţilor”* şi a comuniunii sufleteşti între cei care împărtăşesc aceleaşi idei şi valori. Participanţii „uită” de situaţia care a generat sentimentul de revoltă, acest fundament emoţional negativ fiind atenuat de această recompensă simbolică. Schimbarea revendicată, până a fi autorizată, se produce mai întâi la nivel simbolic şi ritualic, încât indivizii, după săvârşirea ei cu solemnitate, pot avea sentimentul că protestul este deja inutil.

Discursul demisionar

Este discursul celor care şi-au construit reprezentările cu privire la aceste evenimente în baza experienţei directe, în calitate de participanţi sau martori ai evenimentelor, dar de care au încercat să se detaşeze în timp. Este un tip de discurs care se organizează în strânsă legătură cu evenimentele care au urmat (de după proclamarea independenţei) şi, mai ales, se circumscrie *„trădărilor”* care au urmat. Mişcarea de emancipare naţională este structurată în naraţiune ca un

amestec de contradicţii, speranţe şi deziluzii, urmată de decepţii, greşeli, *„rătăciri”, „abateri”* şi, mai ales, *„trădări”*. Naratorii utilizează evenimentele în curs (conflictul transnistrean, relansarea partidului comunist, politicile acestora de re-rusificare şi re-sovietizare) ca resurse pentru interpretarea acţiunilor trecute şi prezente şi pentru atribuirea şi descoperirea de noi semnificaţii, alegând în permanenţă elemente contextuale, constatând recurent că *„nu s-a schimbat nimic”*.

Se remarcă o anumită refugiere în răspunsuri de suprafaţă, naratorii privesc cu anumite rezerve astăzi utilitatea unor noi acțiuni de protest, sunt predispuşi să ofere detalii istorice, vorbesc la persoana a treia, ca şi cum intenţionat ar urmări o detaşare obiectivă de naraţiune, dar şi de evenimente. Pentru ei, *„naţionaliştii idealişti”* nu-şi au locul în societatea de astăzi, naţionalismul este mai curând un fapt expirat şi comportă semnificaţii peiorative. Modalitatea de rezolvare a incongruenţelor cotidiene se prezintă în discurs astfel: *„cetăţeanul este preocupat să-şi facă mai repede cumpărăturile, să termine rapid discuţia cu funcţionarul, să i se dea salariul şi pensia la timp, totul pentru a evita animozităţile interetnice, totul pentru a face economie de timp sau nervi, totul pentru a nu supăra pe cineva”*. „Chestiunea lingvistică” este minimalizată: *„parcă are vreo importanţă, dacă vorbesc în rusă sau în română?”*. A fi naţionalist e ceva deplasat *„un subiect răsuflat”*, anacronic, bizar chiar, o manifestare extremistă, excepţională.

Evenimentele din 1989 fac parte dintr-un trecut *„de demult”* îndepărtat afectiv; *in illo tempore*, învăluit în legendă şi mit, de parcă s-ar fi petrecut într-o altă epocă, fără vreo legătură cu realitatea actuală, în spaţii care au suferit subit o modificare definitivă. Se consideră a fi în afara *„cercului vicios”*, adică a grupului activ – *„am devenit mai pragmatică”*, vorbind rezumativ, uneori depreciativ, fiind frecvent invocată inutilitatea şi zădărnicia unor acțiuni de altădată. Miza acestui discurs se caracterizează prin poziţie antipolitică declarată, fiindcă *„în general, politica e murdară”*.

O variantă mai extremă a acestui tip de discurs, pe care l-am putea numi şi ***discurs demisionar rezistent***, este discursul în care întrebarea iniţială este respinsă chiar de la început, ca şi cum ar prezenta deja o atitudine, o luare de poziţie: *„oamenii au fost manipulaţi (...), iar cei care ne persecutau pe noi au ajuns să profite, obţinând ulterior funcţii importante”*. Masele nu au avut vreo contribuţie, continuă intervievații cu un asemenea discurs, totul a fost dirijat. Se relevă și refuzarea unei implicări personale în discurs – *„nu mai vreau să ştiu, să aud”*, ca totuşi la finalul întrevederii să admită că este *„o problemă foarte complexă, cu multe necunoscute”* şi *„chiar aş dori o lucrare-sinteză ca să-mi reamintesc de acele timpuri”*.

În discurs transpare un anumit caracter de rutină al evenimentelor, descrise cu scopul de a induce ideea că ele nu reprezintă nimic altceva decât nişte *pattern*-uri generale ale unui scenariu, care oricum ar fi avut loc, cu sau fără suportul maselor – *„istoria se dictează de la centru”*.

Intervievaţii vorbesc despre contribuţia Moscovei în controlul evenimentelor, ei fiind de părere că de acolo s-a dirijat fiecare acţiune întreprinsă în întreg spaţiul ex-sovietic: *„eu am vorbit cu unul, cu altul, le era teamă, nu puteau face un pas”*.

Dominanta acestui discurs este rezultatul acţiunii *„ce-am dorit, ce s-a aşteptat”* şi *„ce s-a obţinut”* şi cum rezultatul nu este pe măsura aşteptărilor, speranţelor de atunci, lupta este inutilă, fiindcă oricum schimbarea nu se va produce – elemente ale unei ***reprezentări polemice***.

Discursul idealist romantic: *„a fost frumos…”*

Este în special discursul persoanelor care au fost participanţi activi la mişcările din 1989 şi la cele ulterioare, care se implică afectiv în actul narativ, vorbesc la persoana întâi, cu înflăcărare, invocă argumente justificative – *„eram tineri, entuziaşti”, „noi chiar credeam…”*, explicând parcă scepticilor motivaţia participării lor. Prin frecvenţa sporită a adverbului de întărire *„chiar”* se doreşte legitimarea evenimentelor narate şi conferirea unui plus de autenticitate discursului, totodată legitimând şi pentru sine participarea, inocenţa şi puritatea acelor timpuri.

Discursul este marcat de o distanţă minimă între locutor şi discursul său şi de prezenţa frecventă a pronumelui EU însoţit de verbe enunţiative – *„gândesc, cred că…”* sau de verbe care anunţă o acţiune – *„voi vorbi…”*, de prezenţa pronumelui NOI, însemnând un puternic sentiment de apartenenţă colectivă. Construcţia discursului este influenţată de memoria afectivă. Discursul se prezintă ca o selecţie a unor fragmente precise, fiind frecvent marcat de intervenţia *flashback*-urilor care modifică traiectoria narativă. Remarcăm componenta volitivă *„vreau să vă spun…”*, ca şi cum intervievaţii s-ar fi mobilizat voluntar, au făcut o selecţie în minte a unor aspecte semnificative pe care ar dori să le comunice neapărat. Predomină aprecieri pozitive.

Vorbitorii îşi întrerup discursul la anumite intervale, repetând: *„a fost frumos…”*. Implicarea afectivă, participarea necondiţionată, este indicată de destăinuirea unei doamne: *„unii chiar cu sufletul au intrat în vâltoarea asta…”*. În discursul ei transpare și motivaţia participării – *„lumea aceea* [mulţimea din PMAN, n.a.] *nu a venit degeaba, ci pentru pământul acesta, pentru copii şi pentru nepoţi”*. Cele două instanţe, masele şi liderii, se opun în acest discurs; spre deosebire de figurile centrale (liderii), care, aşa cum ne relatează intervievaţii, *„îşi fac pentru ei”*, restul participanţilor nu urmăreau interese personale – *„veneau pur şi simplu”*, prin asta dorindu-se să se spună că nu avantaje personale îi interesau, ci *schimbarea*. ***Elementele polemice*** din acest discurs se referă tocmai la această opoziție dintre lideri și mase.

Dominanta acestui tip de discurs este dimensiunea emoţională, emoţiile pozitive trăite ca urmare a solidarităţii şi a coeziunii colective. Beneficiile participării şi eficacitatea colectivă prin participare sunt frecvent invocate. Participanţii se descriu ca fiind cei din *„stradă, topiţi în mase-*

le chemate spre o viaţă liberă”. Vorbesc, de regulă, despre dispoziţia sufletească, descriu atmosfera generală a manifestaţiilor, imaginea monumentală a mulţimii revoltate, despre acţiunile pe care le-au săvârşit împreună, rolul şi poziţia lor, oamenii pe care i-au cunoscut şi i-au ajutat.

Discursul militantului

Militantul poate fi membrul unei asociaţii sau a unei mişcări sociale. Intervievaţii cu un asemenea discurs îşi desfăşoară relatările încercând să-şi expună acţiunile ca pe nişte fapte explicabile şi inteligibile celor care altminteri nu le-ar putea înţelege. În același timp, discursul pare a fi orientat spre deconstrucţia unor imagini devalorizate. Mai mult decât atât, ei vor încerca să-și convingă interlocutorul, să-l coopteze, să-l facă să înţeleagă derularea evenimentelor, cauzele şi consecinţele acestora, ca unui neştiutor în materie. Considerând că intervievatorul ar putea fi mai puţin familiarizat, prin *experienţă,* cu evenimentele reactualizate şi atunci *apropierea* de ele nu poate fi decât conceptuală, pe un temei mai mult teoretic, admit că doar mărturia experienţei lor directe ar da un plus de autenticitate şi ar întregi cercetarea.

Rezerva cu care se vorbeşte despre evenimentele din 1989 se datorează percepţiei precum că revendicările naționale sunt consecinţe directe ale eşecului tranziţiei, find resimţite astăzi drept inutilităţi, întrucât situaţia economică nu a fost îmbunătăţită. Momentele de entuziasm şi febrilitate generală, cuprinzând perioada de redeşteptare naţională, se comportă astăzi ca o enclavă într-un trecut monoton, unidirecţional, de până la *perestroika*, prelungit până în prezent, o ieşire a maselor, ca mai apoi normalitatea anterioară să fie instalată cu un firesc înţeles şi tacit. Astfel, intervievaţii își explică acţiunile, încercând parcă să conteste această imagine încetăţenită. Unii solicită intervievatorului implicare, întrebându-l ce crede despre faptul că azi nu se atestă implicarea de altădată, de ce tinerii sunt pasivi – *„eu am răspunsul la această întrebare, dar vreau să ştiu ce credeţi…”*.

Dimensiunea centrală a acestui discurs și implicit ***elementele polemice*** se referă la acţiunile de atunci şi rezultatul acestora, doar că, spre deosebire de discursul demisionar, discursul militantului se centrează pe necesitatea continuării luptei. Cuvântul-cheie este *lupta,* o luptă neterminată, care persistă şi în prezent. În acest discurs, dimensiunea luptei interferează cu continuitatea și asumarea acțiunii până la capăt, vrând să semnifice un gen de participare totală, dedicare, devotament pentru ideal, sacrificiu suprem şi luptă neîntreruptă. Thematizarea luptei este decelată prin frecvenţa imperativelor de genul *„vom lupta în continuare”, „nu vom permite”, „vom lupta pentru...”,* prin care se sugerează acţiunea şi necesitatea continuării acesteia. La fel, intervievaţii se referă frecvent și la dimensiunea valorică, un ideal suprem care nu poate fi compromis. Miza militantului este lupta şi devotamentul pentru acest ideal suprem. Deşi trecerea

timpului, consumul evenimentelor au mai diminuat din entuziasmul iniţial, din înflăcărarea participanţilor, poziţia multora rămâne a fi stabilă, decelată prin discursul enunţat pe un ton sigur şi hotărât: *„idealul meu e să rup frontiera şi să unesc Ţara, iar restul nu mă interesează...”*. Ei vorbesc de un ideal, de o motivaţie superioară a luptei, care răzbate până în prezent, date fiind poziţia şi activitatea consecventă a unora dintre ei.

Discursul academic

Pentru interlocutorii unui asemenea tip de discurs, interviul are mai puţin un rol cathartic, este mai puţin o necesitate internă, cât o posibilitate de a reaborda tema pusă în discuție, de a-şi prezenta viziunea analitică cu privire la ea şi de a emite explicaţii. Vorbesc detaşat, uneori pe un ton didactic, impersonal, au tendinţa de a prezenta și explica fenomenele cronologic, vorbind mai puţin de experienţa personală. Atunci când li se solicită să vorbească despre perioada investigată (1988-89), obișnuiesc să facă o incursiune detaliată în evenimentele care au precedat această perioadă, incluzând cauzele care au determinat revoltele şi abordându-le într-un context mai larg, comparativ cu situaţia celorlalte republici ex-sovietice.

Date istorice, adevăr ştiinţific, obiectivitate, corectitudine şi neutralitate în tratarea evenimentelor ar fi dimensiunile în jurul căruia se structurează acest tip de discurs. Din acest punct de vedere, am putea considera că acest tip de discurs se structurează ca o ***reprezentare hegemonică*** – sunt prezentate aspecte consensuale, indiscutabile și nonconflictuale.

5.5 Semnificații și reprezentări ale sărbătorilor sovietice (8 martie și 23 februarie)

Cum era sărbătorit opt martie în URSS și în Moldova Sovietică

În fosta URSS, ziua de opt martie a început să fie sărbătorită pentru prima dată în 1921, urmare a hotărârii Conferinței Femeilor Comuniste, iar în 1966 a fost declarată oficial zi liberă, fiind sărbătorită în toate fostele republici sovietice. În această zi, femeile primeau flori, cadouri și erau invitate la concertele organizate special cu această ocazie.

Deși inițial era mai mult o sărbătoare militant-socialistă *(Ziua solidarității femeilor muncitoare în lupta lor pentru drepturi egale)*, pe parcurs și-a pierdut din semnificațiile politice și ideologice. Totuși, sărbătoarea era în primul rând un prilej de elogiere a femeii muncitoare și de a recunoaște contribuția femeilor sovietice la dezvoltarea societății socialiste.

Mass media a avut un rol important în procesul de creare a „noii femei sovietice”: imaginea promovată de cele mai importante reviste pentru femei, *Rabotnitsa* și *Krestianka*, era cea a unei femei încrezătoare, care se bazează pe forţele proprii cu o multitudine de abilităţi pe care le-ar putea folosi în varii împrejurări (Attwood, 1999). Totuși, imaginea „noii femei sovietice” nu a

fost un construct constant de-a lungul timpului, scrie L. Attwood (1999), ci a suportat reconstrucții și redefiniri continui. De ex., în anii '20, revistele promovau mai degrabă o imagine a unei femeii „raționale", decât „romantice". Erau minimalizate diferențele de gen, femeile fiind încurajate să muncească și să participe la viața publică alături de bărbați. Ele trebuiau să adopte trăsături masculine, să fie capabile de luptă și munci specifice bărbaților, dar în același timp să nu-și piardă calitățile specific feminine, necesare pentru a fi o bună mamă și soție. Cu alte cuvinte, ele trebuiau să manifeste anumite atitudini și pattern-uri comportamentale la locul de muncă și altele acasă, în familie.

Reprezentarea care se dorea a fi inoculată maselor largi avea la bază următoarele: femeia sovietică trebuie să manifeste devotament față de Patrie, eroism, implicare și competitivitate în muncă, tendința spre perfecțiune, identificare cu colectivul și locul de muncă (Danilenko, 2011). Imaginea femeii prezentată din perioada celui de-al doilea război mondial și din primii ani de după război este marcată de simbolurile militare[54]. Analizând materialele dedicate zilei de opt martie publicate în presa scrisă din anii 1944-45, L. Danilenko (2011) scrie că se creează impresia că femeile mai tot timpul se aflau în afara casei: la uzină, la muncă în colhoz, în mine, la adunările de partid, dar niciodată acasă sau în familie. Acestea fiind prioritățile acelor timpuri: femeia putea să înlocuiască bărbatul la uzină, în funcțiile de conducere, să-și asume greutățile familiei.

Femeia sovietică muncea alături de bărbați, contribuind în egală măsură la construcția socialismului. Chiar dacă femeile erau implicate mult mai activ în viața publică, totuși, comparativ cu bărbații, puține dintre ele erau promovate în funcții de conducere (Shapiro, 1975). Cu cât mai înaltă era poziția în ierarhia profesională, constată J. Schwartz (1979), cu atât mai puține femei în aceste poziții vor fi întâlnite.

Semnificații atribuite zilei de 8 martie în prezent: o reprezentare hegemonică

În studiul pe care l-am realizat, majoritatea subiecților de gen masculin percep ziua de 8 Martie drept *Ziua Internațională a Femeii*, dar mai cu seamă o asociază cu *Ziua Mamei*. În general, constatăm că aceste sintagme sunt utilizate intersanjabil, dar atribuirea semnificației de Ziua Mamei primează. Din răspunsurile lor, ziua de 8 martie reprezintă o ocazie în care să-și exprime aprecierea și recunoștința pentru femeile speciale din viața lor (mama, bunica, sora sau iubita). Totodată, imaginarul emoțional asociat cu această zi abundă în analogii pozitive: atenție, bucurie, căldură sufletească, fericire, omagiu sau respect deosebit. Acest imaginar pozitiv este potențat și de asocierea cu venirea primăverii, *„flori", „ciripit de păsări", „mărțisoare"* etc. Unii au subliniat că *„femeile merită această sărbătoare"*, prin urmare, sărbătoarea *„are sens"*, deoarece

promovează egalitatea între genuri. Se apreciază în special că această sărbătoare e lipsită de caracter militar, în comparație cu alte zile festive.

În rândul subiecților de gen feminin, această majoritate este covârșitoare: subiecți recunosc statutul festiv al acestei zile și o marchează prin varii practici sociale (felicitări, cadouri, masă de sărbătoare, timp petrecut cu cei dragi etc.). Din răspunsurile lor, ziua de 8 martie reprezintă, la fel ca și în cazul subiecților de gen masculin, o ocazie în care să-și exprime aprecierea și recunostința pentru femeile speciale din viața lor (mama, bunica, sora). Se remarcă o identificare socială cu această sărbatoare și deseori oferă răspunsuri la persoana întâi.

În ceea ce privește RS a acestei zile, constatăm o continuitate la nivel de generații (în perioada sovietică era marcată Ziua Internațională a Femeii, fiind un prilej de a de a recunoaște realizările femeilor). Semnificația ei a fost transmisă social și generațional și perpetuată printr-un set de practici și reprezentări mai mult sau puțin similare: oferirea de flori și cadouri femeilor. Cu toate acestea, remarcăm că după prăbușirea URSS, semnificația socială și politică a acestei zile și-a pierdut din relevanță, aceasta zi fiind tot mai mult asociată cu Ziua Mamei. Întrucât în RM nu exista o sărbătoare dedicată în mod special mamelor, semnificația zilei de 8 martie a integrat aproape în totalitate simbolul mamei care a devenit dominant în practicile de sărbătorire a femeii.

În ceea ce privește conținutul reprezentațional atribuit zilei de 8 martie, putem spune că este unul aproape ***omogen, consensual***, majoritatea subiecților asociind această zi cu simbolul femeii sau al mamei. Ambele categorii de subiecți percep ziua de 8 Martie ca fiind Ziua Internațională a Femeii, dar mai cu seamă Ziua Mamei. În viziunea lor, sărbătoarea este justificată și prin apel la universalism și tradiție: *„zi internațională”*, *„în toate țările se sărbătorește”* sau *„dintotdeauna am sărbătorit”*. Din răspunsurile lor nu se identifică diferențe contrastante de opinie *(conținuri polemice)*, necesitatea acestei sărbători fiind aproape unanim acceptată și chiar apreciată. Din acest punct de vedere, vorbim mai curând de o ***reprezentare hegemonică***.

Dintre subiecții de gen feminin, două persoane au respins această sarbatoare, invocând motive religioase, iar alte două persoane și-au exprimat nemulțumirea privind caracterul excepționalist al acestei zile, argumentând că *„femeile trebuie celebrate in fiecare zi din an”*. În rândul respondenților de gen masculin, la fel doar două persoane au exprimat rezerve, subliniind în special aspectul materialist al sărbătorii: pe lângă faptul că sărbătoarea reprezintă o ocazie de a exprima recunoștința față de femeile dragi, se evidentiază și caracterul comercial al acestei zile, fiind asociată cu *„bani”* – bani cheltuiți, cadouri scumpe, ambuteiaje, chiar falsitate și ipocrizie. Asocierile privind caracterul comercial al sărbătorii pot fi explicate și prin faptul că practicile respective sunt perpetuate urmare a percepției unor presiuni și așteptări sociale, de a nu devia de la o normă unanim acceptată. Totuși, aceste opinii sunt minoritare, elementele hegemonice din

conținutul RS fiind predominante, însă ar putea fi considerate elemente ale unei reprezentări polemice în formare.

Cum era sărbătorit 23 februarie în URSS și în Moldova Sovietică

Ziua de 23 februarie era cunoscută în spațiul sovietic drept *Ziua Armatei Sovietice*, *Ziua Armatei Roșii* sau *Ziua Apărătorilor Patriei*. Deși sărbătorită sistematic în perioada sovietică cu parade militare, ceremonii și diverse evenimente culturale, în perioada actuală, semnificația acestei zile este tot mai confuză, din cauza controverselor legate de ocupația sovietică și rolul armatei în producerea acestei ocupații. În prezent, deși sărbătorită din ce în ce mai rar, ziua de 23 februarie în Republica Moldova mai pastrează valențe prevalent militare legate de armată, fiind asociată de unii prin extensie și cu „Ziua bărbaților".

Semnificații atribuite zilei de 23 februarie în prezent: o reprezentare polemică

Cel mai frecvent subiecții de gen masculin asociază această zi cu *„armată"* și *„bărbați"*. Alții mai asociază cu *„război"*, *„luptă"*, *„veterani"* și *„apărarea patriei"*. Din acest grup, 14 din 31 au răspuns că sărbătoresc ziua de 23 februarie, iar pentru 17 din 31, această zi nu are o semnificație aparte și nu o marchează în vreun fel anume. Subiecții de gen feminin la fel au păreri împărțite privind statutul de sărbătoare pentru ziua de 23 februarie. La întrebarea dacă o consideră sărbătoare, 46 au răspuns „da" și 46 au răspuns că „nu". Alte asocieri prevalente: ambele categorii au indicat și lucrurile sau obiectele care se oferă drept cadou bărbaților, precum *„ciorapi"* și *„gel de duș"* (o ridiculizare a sărbătorii?).

Caracterul ambiguu al acestei sărbători este indicat de faptul că, mai ales în cazul subiecților de gen feminin, această zi este confundată frecvent, la nivel de semnificații și asocieri, cu 9 mai, alteori cu 14 februarie sau definită prin raportare la 8 martie (după logica tranzacțională: *„ofer cadouri pe 23 februarie, că să primesc pe 8 martie"*).

Rezumativ, ***elementele polemice*** se referă la asocierea zilei cu ocupația sovietică, fiind percepută ca o „sărbătoare străină". Cei care contestă semnificațiile acestei sărbători invocă mai ales argumentul că „Ziua Bărbaților" se marchează în altă zi, pe 19 noiembrie[55].

5.6 Victoria din 9 mai și „Marele razboi pentru apărarea Patriei"

De ce este comemorat războiul, se întreabă H. Watkins și B. Bastion (2019) în cadrul unui studiu recent? Pe de o parte, constată autorii, comemorarea are o ***„funcție inspirațională"***, se evocă sacrificiile generațiilor din trecut, în semn de mândrie și recunoștință și, totodată, acest fapt servește drept exemplu pentru generațiile ce vin, pe de altă parte, poate avea o ***„funcție de prevenție"***, pentru a se evita alte ostilități, exprimând regretul pentru cele întâmplate.

În acest context, ne-am propus să analizăm practicile ritualice din cadrul ceremonialului care se produce anual la 9 mai, totodată, să identificăm semnificațiile atribuite acestei zile de tinerii care sunt la a treia sau chiar la a patra generație de după încheierea celui de-al doilea război mondial. Am selectat acest grup pornind de la constatarea unor studii că reprezentările subiecților la a treia generație converg treptat către o RS hegemonică (*v.,* de ex., Paez *et al., 2*004 *apud* László *et al.,* 2010). Doar că întrebarea care apare în acest context e, ce fel de reprezentare hegemonică se conturează în acest sens: *9 mai – Ziua Victoriei* sau *9 mai – Ziua Europei*?

Marcată cu mult festivism în perioada sovietică, în ultimii ani ziua de 9 mai a devenit în timp un obiect sensibil care generează reprezentări polemice. ***Aspectele polemice*** derivă din diviziunile sociale pe care le creează la nivel intergupuri și semnificațiile diferite atribuite acestei zile. Ziua de 9 mai este o sărbătoare contestată, pentru că marchează concomitent Ziua Victoriei și Ziua Europei. Ambele prezintă un arsenal de semnificații rivale: moștenirea sovietică și orientarea proeuropeană. Una asociată cu trecutul și alta asociată cu prezentul și noua orientare geopolitică a țării. Pentru unii, 9 mai e un prilej de a celebra victoria, de a evoca trecutul glorios și de a valida sacrificiul celor căzuți în luptă. Pentru alții, este asociată mai curând cu începutul unei ocupații și prețul victoriei care s-a obținut cu multe sacrificii și pierderi. Un alt aspect polemic al sărbătorii este panglica Sfântul Gheorghe[56], asociată în prezent cu războiul din Ucraina.

Ceremonialul organizat în această zi e menit să evoce reprezentarea războiului încheiat cu mai mult de 70 de ani în urmă, cu victoria împotriva fascismului. Pretextul sărbătorii e în primul rând comemorarea ostaşilor căzuţi în lupte, motiv pentru care ansamblul ceremonial constă dintr-o serie de practici religios-funerare. Pe lângă comemorarea ostașilor căzuți în lupte, rostul acestei sărbători și festivităţile aferente au menirea de a glorifica trecutul şi izbânda militară din 1945. În anii trecuți, manifestările festive aveau o efervescenţa colectivă de amploare.

Secvenţe festive ale ceremonialului

Mai mult de șapte decenii s-au scurs de la încheierea războiului, generațiile s-au succedat de câteva ori și tot mai puțini au rămas în viață cei care au participat în mod direct la acest război. În Republica Moldova, ziua de 9 mai este zi liberă și este marcată prin organizarea de ceremonii, depuneri de flori la monumentele de război și parade militare, iar simpatizanții acestei sărbători poarta panglici cu simboluri ale victoriei. În general, cerermonialul organizat în această zi constă din trei secvențe de bază: 1) depuneri de flori și de coroane funerare; 2) întâlniri cu veteranii (înmânări de cadouri sau colete cu alimente și mese de binefacere) și 3) organizarea de parade și/sau concerte festive.

***Omagiul floral*.** În mod tradiţional, manifestațiile de 9 mai încep cu depuneri de flori la

Memorialul „Eternitate” sau la alte monumente, având legătură cu tematica războiului și a victoriei. Sunt vizitate monumentele eroilor, care sunt acoperite cu flori şi lumânări aprinse.

Actorii principali: veteranii. Veterani sunt eroii zilei, e ziua când li se confirmă statutul de apărători ai Patriei[57]. Ei se remarcă prin ţinuta vestimentară de onoare: tunica de care sunt prinse medaliile obţinute în război. Probabil, e singura ocazie din an când îşi pot prinde la piept aceste distincţii purtate cu deosebită mândrie. 9 mai e ziua când veteranii sunt trataţi cu multă consideraţie şi recunoştinţă civică. Li se acordă un tip de recunoaştere socială unanimă şi implicită a meritelor. Pentru faptul de a fi participat la război, veteranii capătă o demnitate inerentă. În fiecare an, de 9 mai, pentru veteranii rămaşi în viaţă sau rudele acestora, recunoaşterea publică a meritelor ia forma şi a unei recompense băneşti oferite de către primării. Evocarea solidarităţii şi fraternităţii ostăşeşti se înfăptuieşte prin mese comune, organizate în locuri publice în care veteranii, foştii combatanţi, au parte de un meniu militar – tradiţionalul terci şi 100 grame de vodkă.

Veteranii reprezintă categoria cea mai vizată de participanţi la serbare, cei care se implică afectiv, retrăiesc fiecare moment festiv, pentru care sărbătoarea are un rost și semnificații aparte. Ei reprezintă un referent valid, sensibil şi receptiv, care dau măsura umană acestor ceremonialuri demonstrative. După consumarea momentelor solemne (discursuri oficiale şi defilări ale militarilor), grupuri private se retrag în cercuri restrânse. După ce recunoașterea socială are loc într-un spaţiu public solemn, consacrat, veteranii se retrag în spaţii mai restrânse, pe grupuri de simpatie sau ex-apartenenţă militară. În cercuri intime, veteranii îşi amintesc momente notabile din război, faptele de vitejie, situaţiile limită, prietenii şi camarazii care nu mai sunt.

***Parade și concerte festive*.** Sărbătoarea poate continua cu parade sau concerte în anumite spații publice, de regulă organizate în Piaţa Marii Adunări Naţionale. În acest sens, se suprapun două spații publice cu semnificații simbolice diferite.

Recunoaștere socială a victoriei și reprezentarea războiului: apel la atenţia publică

Ritualurile publice reprezintă un apel colectiv la atenţie publică şi recunoaştere socială (Marková, 2003/2004). Prin acţiunile ritualice în cadrul unei festivităţi de amploare, un grup năzuieşte în primul rând să capteze atenţia publică, aspiră să-şi propage în exterior motivaţia şi rostul acestor practici, folosind spaţiul public pentru a transmite mesaje.

Sărbătoarea victoriei la 9 mai este reiterată anual şi menţinută cu eforturi şi entuziasm mai ales de către partidele comuniste și socialiste din Republica Moldova. Pregnanţa culorii roşii pe panourile din oraş, steagurile roşii arborate sărbătoresc în spaţiul public, panglicile Sfântul Gheorghe oferite în stradă sau cele arborate, deseori de dimensiuni foarte mari – aceste semne se înscriu într-un act de comunicare și recunoaștere socială prilejuite de 9 mai. În imaginarul

colectiv, încheierea războiului – cu aportul direct şi decisiv al sovieticilor – este o izbândă care prilejuieşte un sentiment persistent de mândrie. Reprezentarea războiului şi a victoriei se prezintă ca o experienţă sacrificială, urmată de un eveniment fondator – *victoria*.

În situaţii de entropie socială (anomie, instabilitate, tranziţie, pierderea reperelor, eroziunea instituţiilor) – ritualul are *valenţe homeostatice*, virtuţi de *Renovator Mundi*, de organizare şi de rostuire a haosului. Sărbătoarea semnifică și puternice sentimente de nostalgie după perioada sovietică. În timpul paradelor de 9 mai, în spaţiul public se lansează inclusiv mesaje cu caracter restauraţionist *„URSS – Patria Noastră!”*. Întrucât *victoria* e percepută ca un eveniment fondator, ritualul are menirea de a reitera acest eveniment şi, prin repetiţie, de a-i consolida semnificaţiile aferente: URSS, patrie sovietică, prosperitate, siguranţă, trecut glorios etc.

Victoria în cel de-al doilea război mondial a fost puternic mitizată în perioada sovietică, războiul având semnificația unui război sacru pentru apărarea Patriei. Reprezentările dominante ale războiului sunt negative: războiul fiind un interval de timp refulat în amintirea martorilor sau participanţilor, fiind asociat cu foamete, sărăcie, moarte, deznădejde, ură. De aceea, *victoria* prin care s-a pus capăt războiului și s-a eliberat Patria de fasciști, a pus capăt acestei perioade de criză și suferință, dar mai ales, a instaurat o nouă *ordine* care este puternic idealizată. E un motiv de mândrie, exploatat în fiecare an, prin care se invocă o reprezentare încă prezentă în memoria colectivă – cea a protectoratului Fratelui cel Mare.

Semnificații atribuite zilei de 9 mai în prezent: o reprezentare polemică

Așa cum sărbătoarea de 9 mai a jucat un rol proeminent în repertoriul festiv al regimului sovietic, declarată zi liberă și fiind marcată an de an cu ceremonii și parade, respectiv, cei mai mulți asociază această zi cu experiența participării la varii festivități publice, cu buchete de liliac, cântece și poezii patriotice, cu rândul de scaune din preajma scenei pe care erau așezați bătrânii soldați cu pieptul acoperit de medalii și omagii aduse veteranilor. În virtutea numelui sărbătorii, prima asociere a subiecților – și cea mai frecventă – a acestei zilei este legată de *victoria* în cel de-al doilea război mondial.

Semnificația zilei de 9 mai pentru tinerii din Republica Moldova poate fi diferită și în funcție de perspectiva individuală sau istoricul familial. Întrucât aproape fiecare familie a avut pe cineva care a luptat în război și, deci, propria narațiune sau experiență personală despre război. Mulți tineri au preluat această sarbatoare de la părinți și bunici, fiind o ocazie în care ei învață despre cum a fost afectată familia lor în trecut de acest război și despre implicarea diferitor membri ai familiei (în special, bunicii) în serviciul militar.

Pentru grupul pe care-l analizăm, tinerii care au crescut și s-au socializat după 2000, rep-

rezentarea acestei sărbători și practicile festive aferente s-au transmis prin rememorările din trecutul recent, prin urmare, nu vorbim de experiență directă, ci mai degrabă de socializarea din familie sau alte grupuri semnificative. Tinerii au preluat această reprezentare de la părinți și bunici, fiind consolidată prin practicile sociale și cele familiale. Indiciul că această reprezentare a fost transmisă generațional este faptul că cei mai mulți asociază aceasta zi cu *bunicii* și *veteranii*.

O treime dintre subiecți asociază victoria cu *„pace", „libertate"* și *„independență"*. La unii subiecți am întâlnit opinii discordante: pacea adusă de încheierea războiului este echivalată cu *„libertatea și chiar independența statului RM"*. Unii au explicat că victoria adusă de buneii lor care au luptat *„a făcut să nu mai fie razboi"* (în mod ironic, în aceste vremuri, în imediata apropiere, trăim un alt război pe care nu l-am mai crezut posibil după ce cel de dinainte a fost încheiat cu atâtea sacrificii). Alții consideră că victoria a făcut posibilă pacea, însă a fost urmată de instaurarea regimului sovietic perceput de unii drept regim de „ocupație", așadar opus ideii de „independență". Pe de altă parte, unii tineri văd aceasta zi ca o sărbătoare care celebrează trecutul sovietic al țării, iar pentru ei această perioadă este mai puțin relevantă decât pentru generațiile anterioare.

Cele mai multe răspunsuri relevă coexistența unor asocieri conflictuale, polemice, la nivel reprezentațional (sub forma unor antinomii): victorie *versus* ocupație, Ziua Victoriei *versus* Ziua Europei, doliu *versus* festivism, ocupație *versus* independență ș.a. În acest sens, precizarea unui respondent este elocventă pentru acest tip de dualitate reprezentațională: *„Ziua Victoriei nu are legatură cu mine, iar Ziua Europei este la distanță"*. Acest tip de indecizie sau atașament neutru față de aceste două semnificații ale sărbători denotă că reprezentarea „noii sarbatori" (Ziua Europei) este încă în formare, iar relevanța celei anterioare, asociate cu perioada sovietică (Ziua Victoriei URSS în cel de-al doilea război mondial), este încă preponderentă.

5.7 Implicații asupra relațiilor intergrupuri și traiectorii ale reprezentării

Rememorări experiențiale

În relatările persoanelor intervievate, experienţele personale, experienţele anterioare ale grupului şi mizele colective cu privire la formarea unei poziţii protestatare care generează anumite răspunsuri comportamentale sunt definitorii. Includem aici inclusiv mediul familial și educaţional. O intervievată povesteşte cum atitudinea ei de protest a fost determinată încă din copilărie, atunci când a putut să constate pentru prima dată diferenţele de comportament faţă de copiii care erau de etnie rusă şi, respectiv, română. Nedumerirea sa timpurie avea în vedere „privilegiile" de care se bucurau într-o tabără de pionieri copiii vorbitori de rusă şi atitudinea discrimi-

natorie manifestă faţă de ceilalţi: *„eu pentru prima dată am înţeles pe la vreo 12 ani ce e cu problema naţională, atunci când am fost la o tabără pentru copii şi educatorul vorbea doar limba rusă şi le cerea copiilor care erau moldoveni să facă curăţenie şi pe ăia îi lua la scăldat, iar pe noi, moldovenii, ne trimitea la cantină, la pus masa, şi pe ruşi îi pregătea pentru concert”*. Peste câţiva ani, atunci când evenimentele au luat o altă turnură, favorabilă chestiunii naţionale, ea a înţeles că, *„în sfârşit, se face dreptate şi în societatea noastră, pentru mine atunci era un sentiment de satisfacţie...”*.

În cele patru categorii de discurs analizate anterior (*v.* 5.3 și Fig. 5.1), două repertorii interpetative, aparent contradictorii, merg împreună în descrierea protestului: *trădare – pasivitate* şi *luptă – continuitate*.

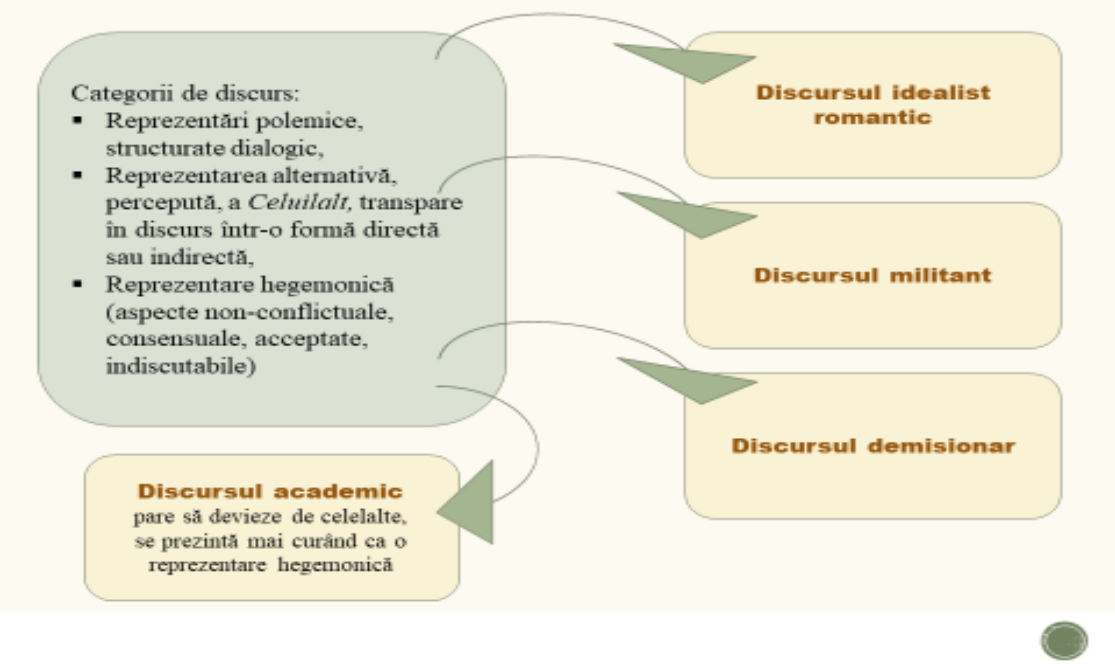

Figura 5.1 Rememorări şi reprezentări re-trăite

Cu referire la perioada actuală, intervievaţii se referă frecvent la rarefierea idealului, starea zero, dificultatea sporită de a mobiliza masele din nou în condiţiile existente: *„uite, acum e atât de greu să te lupţi, să te ridici iar…”*, *„ne vine foarte greu, dar de ce? Pentru că oamenii au fost de atâtea ori minţiţi, au suferit şi la locul de muncă, şi material…”*. Sentimentul de pasivitate şi resemnare intervenit în urma *„trădării”* se resimte din discurs: *„şi parcă ţi se face lehamite de tot…, că-i mare mizerie! E dureros!”*. Şi opusul: *„dar atunci era tare frumos…”*. Mobilizarea ar fi posibilă în condițiile stării de tensiune stăruindă, de conflict neepuizat – *„la o ameninţare destul de serioasă, de exemplu, dacă în spaţiile publice se va vorbi doar ruseşte sau aşa ceva, cred că ar fi o ieşire de amploare”*.

Rememorări opoziționale și memorii concurențiale

Prin celebrarea la 9 mai a Zilei Europei se dorește contracarea rivalităților și ostilităților intergrupuri și crearea unui proiect comun (construcția europeană), un scop supraordonat pentru statele care s-au aflat în relații antagoniste în timpul războiului. Contrapunerile „învingători și învinși" mențin tensiuni la nivel integrupuri.

Traiectorii ale reprezentării

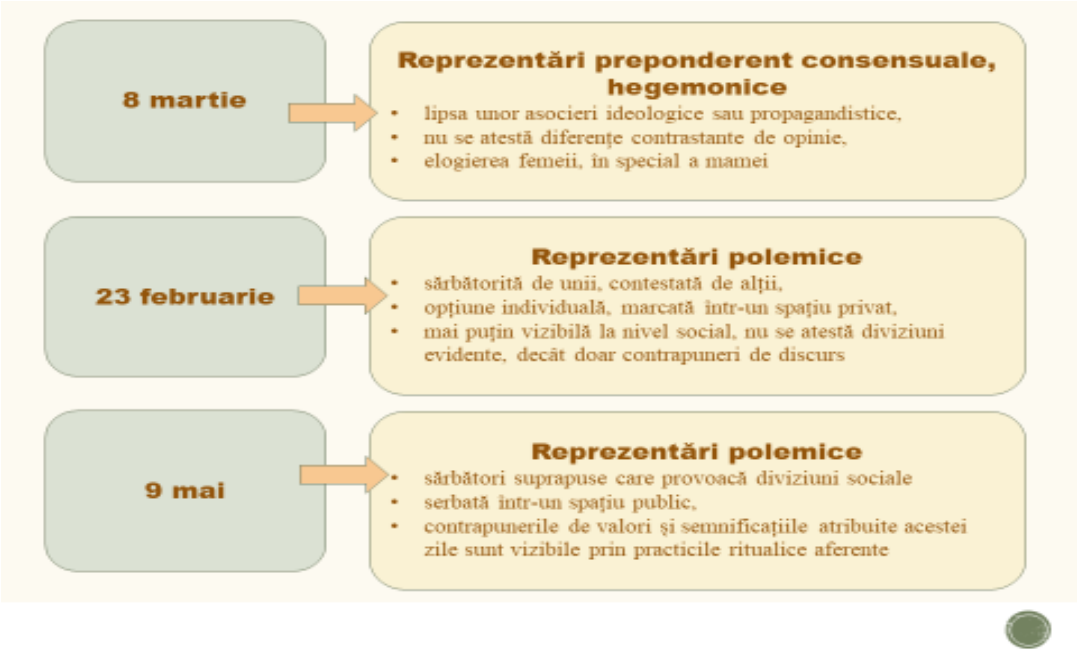

Figura 5.2. Semnificații atribuite celor trei sărbători

Generalizări: câteva recomandări de acțiune

• ***Studiul reprezentărilor în acțiune.*** Pentru a înțelege mai bine impactul reprezentărilor asupra relațiilor intergrupuri, cercetătorii trebuie să analizeze felul în care sunt utilizate RS ale istoriei, focalizând atenția asupra *„istoriei în acțiune"*. Reprezentările conflictuale despre trecut demonstrează că nu există o viziune neutră; reamintirea este întotdeauna făcută din perspectiva unei anumite categorii sociale și în funcție de specificul contextului sociocultural. Nu există o interpretare imparțială și definitivă a trecutului, mai curând vom identifica modalități diverse și chiar antagoniste de (re)organizare a trecutului, articulate în funcție de diversitatea grupurilor dintr-un context social anume.

• ***Decontextualizarea narațiunilor și analiza critică a istoriei.*** Înțelegerea RS pe care le au diverse grupuri asupra istoriei este crucială pentru procesul de reconciliere intergrupuri. Este important ca grupurile să reflecteze asupra modului în care își reprezintă trecutul. Decontextualizarea narațiunilor istorice și o viziune critică în predarea istoriei ar fi o primă etapă care ar încu-

raja dialogul între două grupuri, se precizează în mai multe studii. Predarea istoriei, construcția de monumente sau ritualurile colective trebuie realizate astfel, încât să deschidă dialogul între diferite versiuni ale trecutului.

• ***Rememorări și culpabilizări.*** Felul în care sunt rememorate evenimentele istorice pot crea controverse la nivel intergrupuri chiar și după o lungă perioadă după ce acestea s-au produs: încercările de a fi „șterse" sau „rescrise" evenimentele negative din istoria grupului pot să sporească tensiunile și conflictele intergrupuri. Rememorările fastuoase, dar și abuzul de culpabilizare pot provoca reacții de protecție identitară, justificare și deseori de respingere a vinei.

5.8 Concluzii la capitolul 5

1. Caracterul sensibil și, totodată, polemic al reprezentării ***trecutului***, obiectul studiului de caz prezentat în acest capitol, derivă din reorganizările de conținut (prin rememorări și reevaluări ale unor evenimente), dar și din oscilațiile sociopolitice între europenizare și re-sovietizare (prin semnificațiile atribuite unor sărbători de sorginte sovietică). Am analizat acest proces de reorganizare a reprezentărilor polemice despre trecut prin prisma unor reprezentări hegemonice, practici sociale și ritualice.

2. *Trecutul* a devenit un subiect de dezbateri intense la sfârșitul anilor '80, în contextul re-descoperirii unei alte istorii decât cea propagată în perioada sovietică, *trecutul* este și azi un subiect al dezbaterilor, sărbătorile și modul în care sunt celebrate diverse evenimente fiind un exemplu ilustrativ. În acest studiu am luat la bază două tipuri de evenimente: într-un caz, vorbim despre evenimente din trecutul recent care sunt rememorate de persoane care au participat la aceste evenimente și atunci relatează experiențe „trăite", prin prisma unor reorganizări politice și contextuale; în cel de-al doilea caz, vorbim despre o perpetuare a unor practici și a unor semnificații atribuite acestor practici, fără legătură cu experiența unei participări directe la evenimentele care au generat aceste practici.

3. Primul grup pe care-l analizăm sunt intelectualii, participanți activi în promovarea schimbărilor din perioada restructurării și tot ei fiind cei care au fost învinuiți de trădare, în perioada de după declararea independenței. Analizate prin prisma acestor evaluări (aprobare și blamare) acțiunile în care s-au implicat comportă caracteristicile unui obiect sensibil.

4. Discursurile persoanelor intervievate *(demisionar, idealist-romantic și militant)* se prezintă ca niște conținuturi care exprimă reprezentări polemice, fiind structurate dialogic, în care reprezentarea alternativă, percepută, a *Celuilalt* transpare în discurs într-o formă directă sau indirectă. *Discursul academic* pare să devieze de la aceste regularități și se pliază mai curând pe conținuturi tipice pentru o reprezentare hegemonică (fiind prezente aspecte non-conflictuale, consen-

suale). Conținuturile polemice din discursuri sunt reflectate și de cele două repertorii interpetative, aparent contradictorii, care merg împreună în descrierea protestului: *trădare – pasivitate* și *luptă – continuitate.*

5. Pentru ce-al doilea grup, tinerii născuți după 2000, reprezentarea și practicile aferente sărbătorilor pe care le-am analizat în acest capitol (23 februarie, 8 martie și 9 mai) s-au transmis mai curând prin socializarea în cadrul familiei sau a unor grupuri semnificative. În acest sens, repertoriul de reprezentări la tineri poate avea variațiuni în funcție de experiența și istoria familiei sau a grupurilor din care fac parte.

6. În timp, ziua de *8 martie* și-a pierdut din semnificațiile propagandiste din perioada sovietică, devenind un prilej de elogiere a femeii, *23 februarie*, deși sărbătorită de unii, poate fi contestată de alții, care consideră că e o sărbătoare „străină", fără legătură cu istoria spațiului (semnificații polemice). Zilei de *9 mai*, marcată cu mult festivism în perioada sovietică, i se atribuie și azi aceleași semnificații ca în timpul URSS, la care se asociază noi semnificații. Aceste suprapuneri de semnificații intensifică caracterul polemic al sărbătorii.

7. Pentru reprezentarea zilei de *9 mai* se remarcă coexistența unor asocieri conflictuale (antinomii), care atestă mai curând o dualitate reprezentațională: victorie *versus* ocupație, Ziua Victoriei *versus* Ziua Europei, doliu *versus* festivism ș.a. Acest fapt demonstrează că reprezentarea acestei „noi sarbatori" (Ziua Europei) este încă în formare, iar relevanța celei anterioare asociate cu perioada sovietică (Ziua Victoriei URSS în cel de-al doilea război mondial) încă mai persistă. În contextul demarării procesului de aderare la UE, studiul RS ale trecutului necesită o atenție specială.

---

[40] Am abordat pe larg semnificațiile atribuite RS ale istoriei și modului în care ar putea să influențeze relațiile intergrupuri în eforturile de reconciliere, în cadrul unui articol recent (*v.* Cojocaru, 2022a). În acest context, prezentăm o versiune rezumativă și reeditată a textului prezentat în acest articol.

[41] Pentru evoluţia mişcărilor naţionale este utilă etapizarea propusă de M. Hroch (2000), care distinge trei faze: prima fază, faza A, este în exclusivitate culturală şi e caracterizată prin activitatea unor grupuri literare, artistice etc. Faza B implică „procesul de fermentare a conştiinţei naţionale", pe parcursul căreia un număr de patrioţi-agitatori difuzează şi pun în circulaţie ideile naţionale. Faza C reprezintă renaşterea naţională deplină, când mase largi sunt cuprinse de sentimente naţionale şi mişcări de proporţii.

[42] Implicarea personală este justificată de un scriitor astfel: *„ţinut din scurt şi needitat timp de doisprezece ani, era normal să mă arunc trup, suflet şi speranţă în lupta pentru a schimba orânduirea cea crudă şi nedreaptă, perestroika venind ca o gură de ozon, doar o gură, dar şi asta însemna mult pentru bahna noastră, naţională în formă şi socialistă în conţinutul ei sufocant. Mulţi, foarte mulţi intelectuali de înaltă simţire şi credinţă, consumându-se în aşa-zisa luptă pentru renaştere naţională care numai naţională nu era după jumătatea de secol de luptă cu tot ce era cu adevărat naţional. Adică românesc!"* (Saka, 2004, p. 52).

[43] M. Snegur, „Republica Moldova este ţara tuturor cetăţenilor săi", în *Pământ şi Oameni,* 12.02.1994.

[44] Felul în care experienţa influenţează construcţia unei reprezentări a fost studiat în cadrul unei cercetări privind reprezentarea discriminării de gen (*v.* Curelaru, 2006). Autorii studiului au fost interesați de modalitatea de construcţie a reprezentării. Atunci când vorbesc despre discriminare, subiecţii fac frecvent apel la evenimentele trăite, la cele auzite, la sursa informaţiilor. În acest mod, în baza acestei variabile, au fost identificate trei categorii de subiecţi care au evoluat în trei contexte diferite, şi anume: (1) subiecţi care îşi construiesc reprezentarea utilizând surse informaţionale de tip media sau ştiinţifice *(context: contact teoretic cu fenomenul)*; (2) subiecţi care utilizează

preponderent în înţelegerea fenomenului o experienţă mediată de discuţiile cu alţii *(context: contact mediat de experienţa altora)* şi (3) subiecţi care îşi formează RS din experienţa proprie *(context: contact direct cu fenomenul)*.
[45] Interviurile durau în medie 1.5-2 ore, unele durau mai mult, până la 3 ore.
[46] „Bogăţia materialului obţinut prin interviurile comprehensive te copleşeşte şi te împiedică uneori să construieşti obiectul" (Kaufmann, 1996/1998, p. 233).
[47] Le-am solicitat interlocutorilor să descrie experienţe, să reflecteze şi să analizeze, să se exprime în raport cu aceste experienţe. Sociologul american J. Bodnar vorbea depre două tipuri de culturi ale memoriei. Prima ar fi *memoria oficială*, susţinută prin politici statale în virtutea unor interese naţionale şi cea de-a doua e *memoria vernaculară*, reconstituită din experienţele şi trăirile indivizilor la nivel de grup. Pe cât de artificială e prima, pe atât de subiectivă, autentică, semnificativă e cea din urmă (*v.* Bodnar, 1992). În această ordine de idei, ceea ce ne-a interesat pe noi în acest studiu a fost tocmai experienţa subiectivă, istoria individuală „trăită".
[48] La 3 iunie 1988, în cadrul unei adunări a intelectualităţii, se constituie *Mişcarea democratică pentru susţinerea restructurării* şi *Forul tineretului pentru susţinerea restructurării*. În martie 1989, în capitala Letoniei, la Riga, un grup de scriitori basarabeni au tipărit pentru prima dată revista *Glasul* în limba română scrisă cu caractere latine şi tot în aceeaşi lună pentru prima dată, după 45 de ani, a fost arborat tricolorul românesc. Revista *Glasul* şi ziarul *Literatura şi Arta* devin în acea perioadă principalele tribune civice ale restructurării. În primele luni ale anului 1988 au apărut mai multe organizaţii – *Clubul Mateevici, Mişcarea Democratică Moldovenească, Liga Democratică a studenţilor, Societatea Istoricilor* – care la 20 mai 1989 s-au contopit în una singură: Frontul Popular din Moldova (Enciu şi Pavelescu, 1998).
[49] Evenimentul este relatat de A. Şalaru, liderul Clubului Mateevici, astfel: *„eram nişte romantici, s-au recitat poezii, s-a cântat la chitară, iar la despărţire le-am propus tuturor să ne întâlnim peste două săptămâni; toţi au venit, fiecare cu prieteni, rude, apoi întâlnirile au devenit mai dese. La început* [autorităţile, n.a.] *nu ne luau în serios, ne-au propus să ne retragem într-o sală, motivând că deranjăm trecătorii. Văzând că nu ne dăm duşi, ne-au pus condiţii: dacă-i aşa, trebuie să vă legalizaţi activitatea, să vă înregistraţi asociaţia. Am anunţat lumea şi am ajuns la concluzia că vom înfiinţa un cenaclu literar-muzical şi social politic. L-am numit «Alexe Mateevici». După ce l-am înregistrat am cerut microfon, scenă".* (interviu cu A. Şalaru, *Timpul*, 28.06.02, nr. 25 (40), pp. 12-13).
[50] Din discursul lui V. Voronin (Președintele al Republicii Moldova, 2001-2009), ținut la 24 august 2006, la acea dată fiind inaugurată restaurarea memorialului.
[51] Astăzi se pare că asistăm la un proces de de-construcţie, de-sacralizare a vechilor spaţii „de protest", a semnificaţiei simbolice a acestora de locuri ale memoriei colective cu rezonanţe istorice pentru mişcarea naţională, prin suprapunere de evenimente (de ex., organizarea Festivalului Berii în ziua de 27 august). PMAN devine un loc al memoriei contestat. Considerăm că un studiu elaborat al acestei „lupte pentru cucerirea spaţiului" ar merita atenţia.
[52] Conform relatărilor în mass media (*Literatura şi Arta*, octombrie-decembrie, 1989).
[53] M. Agabrian (2004, p. 93) sugerează că este binevenit să le solicităm intervievaţilor să *reconstruiască,* nu să-şi amintească informaţii cu referire la subiectul abordat.
[54] De exemplu, în ziarul *„Pravda Ukraini"* din 8 martie 1944 apare imaginea unei femei în uniformă militară, însoțită de o scurtă felicitare cu ocazia Zilei Internaționale a Femeii. În presa din 8 martie 1945, cele mai multe articole ilustrează istorii de viață ale unor femei „stahanoviste" (care depășeau normele de muncă) cu succese remarcabile în meserii tipic masculine (Danilenko, 2011).
[55] În această zi, în mai multe țări, se serbează Ziua Bărbaților. A fost marcată pentru prima dată în 1999, în Trinidad și Tobago, fiind ulterior preluată în peste 60 de țări ale lumii.
[56] Panglica Sfântul Gheorghe, având culorile negru și oraj, este considerată un simbol al victoriei în cel de-al doilea război mondial, fiind prezentă în diverse medalii oferite cu această ocazie celor care au luptat în acest război. În prezent, este asociată cu agresiunea militară a Federației Ruse în Ucraina. La 19 aprilie 2022, de rând cu alte simboluri ale războiului din Ucraina, a fost interzisă pe teritoriul RM. Recent, la 11 aprilie 2023, Curtea Constituțională a RM a stabilit că această panglică poate fi purtată atât timp cât nu promovează agresiunea militară.
[57] De remarcat că, anterior, veteranii din Republica Moldova erau divizați în două categorii: veterani ai Armatei Române și veterani ai Armatei Sovietice. Fiecare categorie se întrunea și își primea distincțiile separat. În ultimii ani, autoritățile încercau să înlăture aceste diviziuni, fiind întruniți împreună. https://www.ipn.md/ro/veterani-din-cele-doua-armate-au-sarbatorit-la-palatul-republicii-7967_990042.html

6. REPREZENTĂRI POLEMICE ALE PROTESTELOR COLECTIVE: TENDINȚE ANTINOMICE ȘI REFERENȚIALE VALORICE PARALELE
(studiu de caz din domeniul sociopolitic)

„Oamenii sunt deopotrivă *producători* și *consumatori* de reprezentări”/
„People are *producers* and *users* of representations all in one” (S. Moscovici, 1988, p. 233, subl. n).

Cadru general

În acest capitol, prezentăm un alt studiu de caz, de această dată din domeniul sociopolitic, prin care vom examina cum se manifestă ***protestul colectiv*** ca un obiect sensibil și cum acest obiect social generează reprezentări polemice, urmare a unor tendințe opoziționale și referențiale valorice paralele la nivel intergrupuri (**O5**, **O6** și **O7**). Conform aceleiași scheme analitice (*v*. cap. 2 și 5), vom expune aserțiunile preliminare prin care argumentăm cum *protestul colectiv* devine un obiect sensibil și, respectiv, cum acest obiect social modelează reprezentările sociale (RS) ale protestelor colective din perioada 1989-2009. În acest caz, vorbim mai curând de o ***reprezentare contestată*** și ***re-negociată***. Manifestațiile colective, foarte populare în perioada sovietică, fiind un mijloc de elogiere a puterii și a societății socialiste, se transformă către sfârșitul anilor ’80 în ample acțiuni stradale care se opun puterii. Practica protestului colectiv produce modificări în semnificaţiile atribuite manifestațiilor din perioada sovietică, şi anume: de la cea de *elogiere* a puterii la cea de *opoziţie* față de regim. Prin acest studiu de caz, vom analiza cum se produce procesul de elaborare a ***RS a protestului colectiv*** (o reprezentare polemică), în funcție de caracteristicile contextului, natura relațiilor intergrupuri și practicile sociale și ritualice aferente, în vederea identificării unor potențiale traiectorii în dinamica reprezentărilor polemice și în mod particular în dinamica RS ale protestelor colective (**R5, R6** și **R7**).

6.1 Revoluţiile sociopsihologice – o provocare pentru cercetători
(premise pentru analiza procesului de elaborare a reprezentării polemice despre protest)

În trecutul recent, în majoritatea ţărilor ex-comuniste din Europa, revoluţiile politice nu au generat neapărat şi revoluţii sociopsihologice. Acest fapt poate fi explicat și prin ceea ce M. Klicperová-Baker și J. Koštál (2015) numesc ***„sindrom totalitarist”*** care a afectat minţile şi activităţile populaţiei în timpul regimului comunist. Sindromul se caracterizează prin *pattern*-uri atitudinale şi comportamentale dezvoltate în scopul adaptării la condiţiile de viaţă ale totalitarismului, cum ar fi, neajutorarea învăţată, lipsa culturii civice, manifestări specifice imoralităţii şi impoliteţei. Astfel de *pattern*-uri, scriu autorii, pun în pericol noile state nu din exterior, ci din interior şi riscă blocarea conştiinţei democratice a cetăţenilor. În această ordine de idei, am mai

adăuga aici că fostele societăţi totalitare se „eliberează” cu adevărat atunci când se produc revoluţii sociopsihologice şi nu (doar) revoluţii politice, întrucât un asemenea deziderat colectiv de schimbare a regimului indică în fapt şi în profunzime o schimbare de mentalitate.

Revoluţiile sociopsihologice schimbă mentalităţi, valori, pattern-uri de gândire, atitudine şi reprezentare şi acest lucru nu se poate produce decât într-un timp mai îndelungat. În spaţiul ex-sovietic, un areal schimbat la faţă, însă aflat în continuare sub incidenţa Kremlinului, schimbările de regim din trecutul recent s-au produs sub presiunea maselor. Acțiunile protestatare din acest spațiu exprimă lupta continuă cu un trecut insistent, în cadrul unei confruntări durabile, amânată şi reluată cu anumite intermitenţe.

Așa cum la sfârșitul anilor ’80, cetățenii sovietici descoperă o nouă practică socială, cea a acțiunilor colective de protest, în sensul că manifestările publice pot fi folosite nu doar pentru aclamarea regimului sovietic, ci și pentru a se opune acestuia, am putea vorbi de elaborarea unor noi semnificații în conținutul RS. În acea perioadă, o varietate de viziuni și opinii, cu varii nivele de consens social au fost infuzate la nivel social. Pentru a discuta despre modul în care s-au format RS despre acțiunile colective de la sfârșitul anilor ’80 și cum au fost reorganizate aceste reprezentări prin practicile ulterioare de protest, dar și în funcție de evoluțiile politice ulterioare, ne vom baza la fel pe teoria reprezentărilor sociale (TRS) care explică tocmai modul în care se transformă cunoașterea în diferite grupuri prin intermediul comunicării și practicilor sociale și care se dovedește a fi deosebit de utilă în analiza diferitelor acțiuni colective (*cf.* Di Giacomo, 2003; Lowe, 2012; Zamperini *et al.*, 2012; Batel și Castro, 2015; Mannarini *et al.*, 2020 ș.a.).

De exemplu, contribuțiile TRS la înțelegerea protestelor colective au fost analizate în cadrul unui studiu recent de S. Batel și P. Castro (2015). Așa cum RS sunt construite dialogic, se precizează în acest studiu, este important să examinăm cum identitățile participanților la acțiunile de protest sunt negociate și contestate la nivelul relațiilor intergrupuri; cum actanții percep că ideile și acțiunile *Celuilalt* le influențează modul în care ei gândesc și acționează. Respectiv, pentru a aplica TRS la analiza acțiunilor colective, e necesar să examinăm practicile de comunicare și cele sociale ale participanților, sugerează S. Batel și P. Castro.

Tot în aceeași ordine de idei, C. Howarth *et al.* (2014) se întreabă ce rol poate juca TRS în aprofundarea cunoașterii privind participarea politică și schimbarea socială? Autorii argumentează că TRS oferă o viziune mai profundă asupra caracterului politic al relațiilor și interacțiunilor sociale și un focus mai precis asupra contextelor locale, a proceselor de cunoaștere, precum și asupra politicilor continue de participare socială.

Prin prisma TRS, scriu C. Howarth *et al.* (2014), putem analiza participarea ca un mod de exercitare a puterii pentru a articula și disemina anumite reprezentări despre ceilalți. Totodată,

TRS permite identificarea atât a constrângerilor care afectează participarea, cât și a modalităților la care recurg indivizii pentru a le depăși. Astfel, prin studiul RS se lărgește cunoașterea despre ce înseamnă fenomenul politicului și cum sunt încorporate politicile guvernamentale în interacțiunile de zi cu zi.

Pe de altă parte, autorii vorbesc despre nevoia de a include perspectiva psihologiei politice în câmpul TRS, ceea ce ar permite o înțelegere mai profundă a procesului de construcție a semnificațiilor atribuite fenomenelor și proceselor politice. Această perspectivă combinată oferă posibilitatea de a dezvolta analize mult mai comprehensive privind ***formarea, diseminarea*** și ***contestarea RS***. Mai mult decât atât, conjugând domeniul psihologiei politice cu cel al TRS am avea un focus combinat asupra modurilor în care relațiile dominante și hegemonice sunt reproduse de ideologiile trecutului și varii interese și ar mai permite analiza modurilor în care aceste discursuri și relații sociale sunt perturbate și uneori chiar transformate prin intermediul acțiunilor colective. Autorii proclamă ca imperativă această abordare combinată pentru a examina nu doar producția socială a cunoașterii, dar și construcția și contestația politică precum și ce posibilități sunt de a reconstrui versiuni de relații sociale, noi scenarii de viitor și moduri de viață.

G. Elcheroth *et al.* (2011 *apud* Pop, 2012) la fel subliniază utilitatea TRS în domeniul psihologiei politice, argumentând că TRS trebuie văzută în primul rând ca o teorie despre relațiile de putere. Autorii scriu că indivizii sau grupurile (de ex., liderii politici sau corporațiile economice), prin intermediul RS pe care le creează, intenționează în primul rând să formeze un univers reprezentațional care le servește propriilor interese. Iată ce relatează autorii:

> „RS nu se formează spontan, suntem în mod constant expuși la reprezentări transmise de liderii de opinie sau de activiști, prin intermediul mass media. A susține că cunoștințele sociale sunt înrădăcinate în practică și, cel puțin parțial, utilizate pentru a-i determina pe oameni să creeze noi practici sociale (într-adevăr, a susține că sursa puterii sociale constă în crearea formelor de cunoaștere socială) sugerează că diferitele forme de cunoaștere sunt încorporate într-un proces de mobilizare și că schimbarea depinde de mobilizarea eficientă. Adică oamenii nu ajung să înțeleagă lumea printr-un proces neutru de contemplare. Mai degrabă, li se cere să vadă lumea în anumite moduri. Acest lucru ne face apoi să gândim în termeni ai celor care se mobilizează și cei care sunt mobilizați." (p. 745).

Revoluţiile sociopsihologice sunt expresia unei deveniri, a unei schimbări în gândirea socială, un mod de gândire care există în strânsă interferenţă cu condiţiile sociale şi istorice ale unei epoci. Specific pentru gândirea socială este faptul că în operaţiile cognitive se utilizează credinţe colective şi RS pe care individul le-a dobândit urmare a aflării într-un anumit context social şi ideologic. Contextul, scrie A. Neculau (2003b), construieşte o anumită realitate socio-istorică, invitându-l pe individ să prelucreze o anumită informaţie şi să-şi formeze anumite imagini, credinţe şi reprezentări. Drept urmare, revoluţiile sociopsihologice se produc atunci când *pattern*-urile valorice ale trecutului se erodează şi în scena socială apar actori cu alte atitudini şi alte RS. Mobilizarea spontană a unui număr impresionant de participanţi la mişcările de protest e

un indicator clar al unor transformări calitative profunde în mentalul colectiv. Această nouă stare de spirit se cuvine a fi îndeaproape sondată de cercetătorii în ştiinţele socioumanistice, devenind unul din subiectele predilecte ale psihologilor.

6.2 Argument: de ce protestul este un obiect sensibil și de ce generează reprezentări polemice?

În spaţiul postsovietic, ***protestul colectiv***, ca o nouă practică socială, cea de participare politică şi mijloc de influenţare a deciziilor politice, a fost descoperit şi, prin urmare, „învăţat" în perioada politicii *perestroika*. În contextul acelei reforme, prin *glasnost,* cetăţenilor sovietici le-au fost oferite oportunităţi pentru a-şi exprima opiniile şi a participa în acest fel la procesul de restructurare a societății socialiste. Un efect poate mai puțin așteptat al acestor politici a fost că a făcut posibilă abordarea și a problemelor naţionale din fostele republici sovietice. Problemele naționale, îndelung camuflate, au început să fie amplu discutate în presa din acea perioadă, apoi masele au ieșit în stradă.

Transformările colective din perioada restructurării și, implicit, explozia maselor la sfârșitul anilor '80 s-au produs în câteva etape. Mai întâi, conştientizarea libertăţii de opinie: *„era ceva inedit", „noi ne bucuram că putem să vorbim, să ne exprimăm opiniile, îl ascultam vrăjiţi pe Gorbaciov"*.[58] Apoi conștientizarea dimensiunilor privării (încălcarea drepturilor şi libertăţilor individuale în societatea sovietică): *„cineva ne-a dat Declaraţia Drepturilor Omului şi noi citeam, însă pe ascuns, exista pericolul de a fi exmariculaţi* [din universitate, n.n.]*"*[59]. În perioada următoare, acțiunile colective s-au diversificat și au căpătat proporţii considerabile.

Extinderea registrului de forme participative (mitinguri, demonstraţii, adunări naționale etc.) a declanşat și un proces de elaborare reprezentaţională, construcţia reprezentării fiind justificată de şi prin participarea la aceste acțiuni colective: *cine suntem şi ce vrem?*[60] (Cojocaru, 2020c). În esență, protestul colectiv, dar şi procesul de formare a reprezentării acestuia, a trecut prin: „descoperire", „frustrare" şi a culminat cu „explozia" maselor în 1989 și 1991. Aceste secvențe cheie în evoluția acțiunilor colective produc și o serie de ***modificări și contrapuneri de semnificații*** care potențează caracterul sensibil al acestui obiect de reprezentare, generând reprezentări polemice pentru diferite grupuri sociale.

Acțiunile colective, deși erau o practică obișnuită în perioada sovietică (se organizau frecvent parade, mitinguri sau demonstrații), în contextul noilor schimbări sociale se produc modificări ale semnificaţiei atribuite acestora, şi anume: de la cea de ***elogiere*** a puterii şi a partidului comunist (reprezentarea hegemonică), la cea de ***opoziţie*** faţă de regim (o reprezentare polemică). Din acest punct de vedere, deși vorbim despre o practică socială comună, acesteia i se conferă

noi semnificații, ceea ce o diferențiază în mod cert de acțiunile colective din perioada sovietică. Demonstraţia sau mitingul nu mai este o sursă de aclamare și de consolidare a puterii ci, dimpotrivă, un mijloc de opunere şi de rezistenţă faţă de aceasta.

Caracterul polemic al reprezentării este marcat și de o altă contrapunere de semnificații: acțiunile colective, deși ***semnificative*** pentru participanți (asocieri cu valorile democratice și naționale), sunt percepute ca fiind ***amenințătoare*** pentru alții (asocieri cu naționalismul, extremismul și antisovietismul).

Geneza reprezentării se produce într-un context care, deși se afla în proces de schimbare, încă mai păstra caracteristicile ideologice ale trecutului la nivelul discursurilor și al practicilor sociale (Cojocaru, 2006a; 2012a; 2018; 2020c). La începutul perioadei *perestroika*, discursul oficial, chiar dacă era orientat spre schimbare, tematizarea acestei schimbări se produce prin prisma unui limbaj de lemn tipic perioadei sovietice. Astfel, reprezentarea despre procesul restructurării, aflată în proces de formare, nu avea cum să fie în contradicție cu cea ***hegemonică*** la acel moment (reprezentarea despre organizarea și funcționarea societății socialiste). Conflictul a escaladat atunci când în fostele republici sovietice au început să fie puse în discuție problemele identitare și independența de URSS.

Această reprezentare a schimbării sociale, care la început părea să fie una ***emancipativă*** în raport cu cea hegemonică (prin urmare, nu intra în conflict cu aceasta, fiind doar o altă versiune a societății socialiste), capătă aspecte „sensibile", devenind una ***polemică***. Din acest punct de vedere, nu se mai potrivea cu reprezentarea hegemonică; mai mult, începe să se plaseze în opoziție cu aceasta, fiind ulterior complet respinsă de discursul oficial (de ex., în presa comunistă, cei care solicitau revendicări naționale erau numiți *„naţionalişti",* chiar *„fascişti",* manifestațiile stradale organizate de ei erau etichetate drept *„extremiste"*, ceea ce era în contradicție cu ceea ce manifestanții numeau *„libertate", „democraţie"* sau *„valori naţionale"*).

Totodată, participanții la acțiunile colective sunt puși în situația de a-și negocia identitatea: cine sunt și ce aspirații au, de a-și legitima acțiunile lor, considerate *„extremiste"*, *„naționaliste"*, *„antidemocratice"* sau chiar *„fasciste"* de către cei care nu le împărtășeau convingerile. Or, acţiunea de protest nu se poate înscrie în convenţiile democratice, dacă este *naţionalistă.*

În acest fel, cetățenilor sovietici li se transmit ***două mesaje opoziționale de reprezentare***, care în imaginarul colectiv se exclud: „schimbarea socială se produce în contextul ideologiei socialiste, fără devieri de la aceasta" și „schimbarea socială se produce în contextul valorilor naționale, care presupune un alt curs decât cel acceptat de ideologia dominantă". În procesul de elaborare reprezentațională, participanții la acţiunile colective aveau de ales între aceste două opţiuni: fie să substituie o reprezentare hegemonică (dominantă) a acelor timpuri – *internaţiona-*

lismul socialist, fie să se ralieze elementelor acesteia, căutând justificarea în baza principiilor leniniste. Se constată că perspectiva ideologică de referinţă era similară atât în justificarea acțiunilor – *„aprecierea evenimentelor istorice de pe poziţiile metodologiei marxist-leniniste”*, cât şi în criticarea acestora – *„atentat la valorile internaţionaliste”.*

Formele recurente de protest din istoria recentă a RM și similitudinile care le caracterizează vorbesc despre chestiuni „sensibile” care nu au fost pe deplin clarificate: dosarul neîncheiat din 1991, tribulaţiile identitare, transformările politice și oscilațiile geopolitice determină revenirea maselor în stradă, menținând un conflict constant. După amplele acțiuni de protest din 1995 și 2002-2003, când potențialul de protest părea să nu se mai manifeste la o asemenea anvergură, masele au ieșit să protesteze din nou în 2009, de această dată protestatarii fiind dominați de frustrarea profundă generată de rezultatele unui scrutin care ar fi consolidat pentru mult timp o stare socială pe care ei o considerau intolerabilă.

Mai mulţi analişti politici şi lideri de opinie au considerat anul 2009 drept unul de cotitură din istoria republicii, cele mai importante evenimente ale anului fiind cele două scrutinuri electorale, cel din 5 aprilie şi cel repetat din 29 iulie. După primul scrutin, soldat cu victoria comuniştilor, oamenii au ieşit să-şi exprime nemulțumirea, existând și suspiciuni de fraudare a voturilor. În acest fel, pretinsa „stare de normalitate înrădăcinată” (opt ani de guvernare comunistă, 2001-2009) este contestată în aprilie 2009 prin ample acţiuni de protest. Esenţa protestului era tocmai răsturnarea acestei „normalităţi”. Militantismul civic şi rezistenţa anticomunistă devin imperative ale acelor zile. În fond, izbucnirea maselor în centrul Chişinăului a însemnat o manifestare frapantă de dezordine în planul lucrurilor care a prilejuit apariţia în scenă a unor protagonişti şi antagonişti angrenaţi în raporturi conflictuale intense.

În secțiunile ce urmează, pornind de la analiza unor acțiuni colective din perioada 1988-2009, având anumite caracteristici comune, vom examina cum se organizează și cum se negociază conținutul RS ale protestelor colective. Din acest punct de vedere, vorbim mai curând de un ***studiu de caz multiplu*** (*v.* cap. 2), prin care vom identifica similarități în cadrul acestor evenimente de protest pe care le analizăm. Demersul nostru este suplimentat și de anumite observaţii spontane, nesistematizate, asupra contextului, dublate de concluziile unor studii având ca temă percepţia schimbărilor sociale de la sfârşitul anilor ’80 ai secolului trecut şi implicațiile pe care le-au avut aceste schimbări asupra dinamicii relaţiilor intergrupuri (Cojocaru și Suhan, 2003; Cojocaru și Suhan, 2004; Cojocaru, 2006b ș.a.).

Protestul colectiv, ce fel de obiect social?

În analiza tipului de obiect obiect social, vom diferenția mai întâi între ***două categorii de***

protestatari: participanți relativ permanenți la acțiunile de protest (militanții) și participanți fără experiența unor proteste anterioare sau ocazionali (neofiții). Pentru prima categorie, conform tipologiei lui W. Wolter (2009/2010), „protestul colectiv" poate fi considerat un ***obiect social cognitiv afectiv***, pentru cea de-a doua categorie, ar fi mai curând un ***obiect social non-cognitiv afectiv***. Amintim că, după W. Wolter, *obiectele sociale cognitiv-afective* sunt obiecte cu un nivel ridicat al cunoașterii și un nivel ridicat al afectului (cunoaștere profundă, implicare emoțională, conexiune identitară și disponibilitate pentru dialog), iar cele *non-cognitiv-afective* sunt obiecte sociale caracterizate de un grad ridicat al afectului și un nivel scăzut al cunoașterii (implicare emoțională profundă, extrem de stimulative și incontestabile, punerea lor sub semnul întrebării e de neconceput).

Respectiv, pentru prima categorie de participanți „protestul colectiv" este un obiect social *cognitiv* (participarea frecventă și repetiția practicii protestului face din acesta un obiect cunoscut și familiar la nivel experiențial, care devine chiar parte integrantă a identității lor). Pentru cea de-a doua categorie, ar fi mai curând un obiect social *non-cognitiv* (deși au mai puține experiențe de participare, prin urmare, practica protestului colectiv e mai puțin cunoscută și familiară, ei ar putea avea totuși o cunoaștere teoretic-abstractă sau indirectă, prin experiențe la mâna a doua). Însă, în mod esențial, pentru ambele categorii dimensiunea *afectivă* este centrală, asta însemnând că vorbim de o experiență trăită, emoțiile simțite de participanți fiind un factor esențial pentru mobilizare și coalizare pentru un crez comun.

Este protestul un obiect de reprezentare?

În etapa inițială a analizei procesului de elaborare reprezenţaţională e necesar să examinăm dacă protestul este și un obiect de reprezentare. Respectiv, vom prezenta câteva aserțiuni pe care se sprijină acestă supoziție (protestul este un obiect de reprezentare), articulând întrebările prezentate de P. Moliner (1997, *v.* și cap. 2) la specificul acestui obiect de reprezentare. Conform autorului, vorbim de un proces de elaborare reprezentațională atunci când un grup social este confruntat cu un obiect social polimorf, care constituie o miză în termeni de identitate sau de coeziune socială, precum şi o miză pentru alţi actori sociali care interacţionează cu grupul dat, iar grupul nu este supus unei instanţe de reglare şi control.

Protestul colectiv este un ***obiect polimof***, asta însemnând că se identifică diverse fațete și versiuni în interpretarea acestuia, este reprezentat de o serie de semnificații contrapuse atribuite de grupul de participanți, pe de o parte și grupurile de opoziție, pe de altă parte, ceea ce-i amplifică însușirea de a fi un obiect sensibil și de a crea tensiuni și polemici la nivel intergrupuri. Are o ***miză*** importantă în termeni de identitate – este evocator pentru manifestanți și amenințător

pentru opozanți. Contextul social implică prezența limitată a unor ***instanțe de control***, influența cărora se reduce din intensitate pe măsură ce numărul participanților sporește (mulțimea de persoane devine un dat perceptiv ce nu mai poate fi ignorat), inclusiv se atestă prezența unor surse alternative de informare care nu pot fi totalmente controlate de putere (de ex., în timpul protestelor din 2009, chiar dacă unele canale TV erau sub controlul grupului dominant, existau multiple surse alternative de informare, inclusiv online).

Ce tip de reprezentare socială?

Conform clasificării lui S. Moscovici (1988) și în acest caz putem vorbi mai curând de o reprezentare polemică. Cum se manifestă caracterul polemic al acestei reprezentări în cadrul contextului social și al dinamicilor intergrupuri opoziționale?

Trei elemente esenţiale semnalăm în construcţia reprezentării protestului, implicit trei registre de interpretare: 1) ***reorganizarea RS*** – mutaţii în semnificaţia atribuită demonstraţiei în perioada sovietică, aceasta nu mai are menirea de a elogia puterea, ci, dimpotrivă, se opune acesteia; 2) ***negocierea RS*** – generată de prezența unor tendințe antinomice și contrapuneri de semnificații și 3) ***contestarea RS*** – transferul de semnificaţii din reprezentarea naţionalismului asupra reprezentării protestului, care, prin comparare, primeşte caracteristicile acelei categorii (*v.* și Fig. 6.1, aceste aspecte le vom analiza în secțiunile ce urmează).

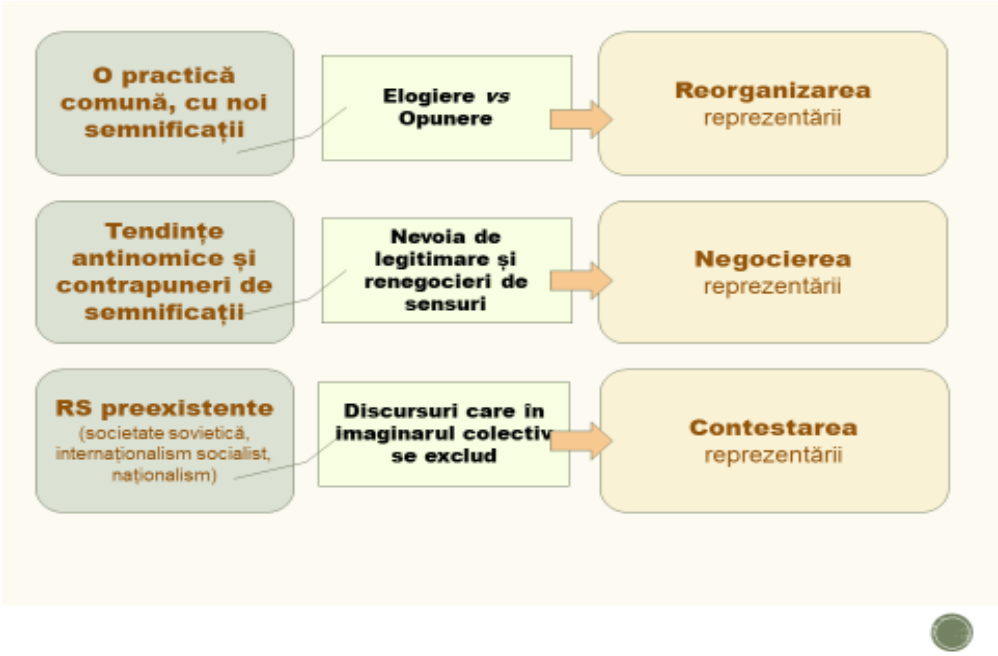

Figura 6.1 Modificări și contrapuneri de semnificații în RS a protestului

***

Protestul în acest spațiu pare să fie recurent. Întrebarea pe care ne-am pus-o în acest sens este dacă putem repera anumite similarităţi între aceste proteste repetate. Se constată că acțiunile

colective din primele două decenii (de după declararea independenței RM) au avut întotdeauna o tentă identitară, fiind relaţionate de percepţia decadenţei unei mişcări naționale, de niște idealuri trădate, un gen de reacţie la o ameninţare identitară perpetuă. Pornind de la această constatare, prin acest studiu de caz ne-am propus să identificăm anumite similarităţi între diverse acțiuni de protest din perioada 1988-2009, în termeni de relaţii simbolice și practici ritualice expresive care structurează universul mobilizării, dar și procesul de elaborare și reorganizare a reprezentării, analizând totodată impactul pe care îl exercită acestea asupra relațiilor intergrupuri.

Prin studiul RS ale unor evenimente de protest din perioada 1988-2009, intenționăm să evidenţiem modul în care au fost reflectate acțiunile de protest, inclusiv comportamentul actanţilor implicaţi în desfăşurarea acţiunilor și, respectiv, care erau discursurile și ***reprezentările polemice „transmise”*** prin intermediul mass media. În acest demers, ne-am propus să realizăm următoarele obiective: (1) delimitarea unor evenimente de protest din perioada 1988-2009 având aceleaşi *themata* şi *nexus*-uri și (2) descrierea comprehensivă a unor evenimente de protest.

Evenimente selectate. Am identificat o serie de evenimente de protest din 1988-2009, având aceleaşi *themata* și *nexus*-uri – limbă, istorie, identitate, teritoriu, şi anume:

- → Prima demonstraţie a studenţilor pentru combaterea tezelor PCM (octombrie 1988);
- → Mitingul de condamnare publică a pactului Ribbentrop-Molotov (25 iunie 1989);
- → Prima Mare Adunare Naţională (27 august 1989);
- → Acţiunile de protest de Ziua Constituţiei (7 octombrie 1989);
- → Acţiunile de protest din Piaţa Victoriei (7 noiembrie 1989);
- → Protestele din faţa Ministerului de Interne (10 noiembrie 1989);
- → A doua Mare Adunare Naţională (16 decembrie 1990);
- → Acţiunile de protest împotriva loviturii de stat de la Moscova (19-23 august 1991);
- → Marea Adunare Naţională pentru proclamarea independenţei RM (27 august 1991);
- → Acțiunile de protest ale studenţilor şi intelectualilor (martie-aprilie 1995);
- → Acţiunile de protest împotriva deciziei guvernului de a introduce studierea obligatorie a limbii ruse (ianuarie-aprilie 2002);
- → Acţiunile de protest împotriva proiectului de federalizare (noiembrie 2003) și
- → Acțiunile de protest împotriva regimului comunist (6-8 aprilie 2009).

Am selectat aceste evenimente de protest, considerându-le reprezentative pentru istoria recentă a Rep. Moldova. În cadrul acestor evenimente de protest, o delimitare mai facem între acțiunile colective care au avut un caracter doar ***expresiv*** (de ex., mitingul pentru combaterea tezelor PCM; mitingul de condamnare publică a pactului Ribbentrop-Molotov) sau ***expresiv-instrumental*** (de ex., acţiunile de protest împotriva federalizării şi cele împotriva puciului militar de la Moscova). Una dintre supozițiile noastre fiind continuitatea şi perpetuarea protestului, am urmărit să surprindem similitudini între aceste acțiuni colective (revendicări, forme de manifestare, dimensiunea simbolică, ritualică şi tematică, spectrul comportamentului participativ etc.).

În acest studiu de caz, ne vom rezuma la descrierea comprehensivă a patru evenimente de

protest dintre cele sus-menţionate: acțiunile de protest împotriva guvernării comuniste din aprilie 2009; acțiunile de protest împotriva federalizării din 2003; protestele studenţilor și intelectualilor din 1995 şi acţiunile de protest împotriva puciului de la Moscova din august 1991.

Metodă: analiza evenimentului de protest, analiza de conținut, metode vizuale, analiza terțiară a datelor (*v.* cap. 2).

Corpus de analiză: texte publicate în presa scrisă (pentru protestele din 1991, 1995 și cele din 2003), materiale vizuale (pentru protestele din 2003 și cele din 2009) și texte publicate în presa online (pentru protestele din 2009).

Procedură. Analiza materialelor textuale sau video s-au derulat după cum urmează (*cf*. Chelcea, 2004): identificarea materialului pentru analiză, documentarea ştiinţifică și elaborarea cadrului teoretic al cercetării, stabilirea unităţilor de analiză, construcţia categoriilor şi a subcategoriilor, colectarea şi prelucrarea datelor. În analiza evenimentelor de protest, vom recurge la analiza comparată a unor surse mass media și la procedeul analizei evaluative, propus de către Ch. E. Osgood (1959 *apud* Chelcea, 2004), prin care se face distincţia dintre obiectul atitudinii şi evaluarea obiectului. Obiectul atitudinii îl constituie unităţile categoriale delimitate (schema de analiză), iar evaluarea obiectului este redată prin fragmentele de text selectate cu referire la categoria analizată (expresii, aserţiuni) din care desprindem determinările evaluative.

Categorii şi subcategorii de analiză. În urma parcurgerii iniţiale a materialului cercetat, în funcție de tema abordată şi de scopul cercetării, am elaborat un model de analiză a mass media în reflectarea unor evenimente de protest. Astfel, am delimitat următoarea ***schemă de categorii***: evenimentul stimul (evenimentul care declanşează nemulţumire, teamă, frustrare etc.), actorii, scopul, reacţii ale comunităţii internaţionale (după cum au fost reflectate în presa analizată), discursul de mobilizare, acţiunea de protest şi finalul acesteia (evaluare, consecinţe, rezultate). În desfășurarea acțiunilor, identificăm antrenarea unui ansamblu de actori-tip: a) contestatarii b) puterea contestată; c) segmentul agresiv, instigatori sau provocatorii și d) forţele de ordine.

6.3 Primele ancorări: recunoaștere socială și *nexus*-uri mobilizatoare

Hallo-ul simbolic al exploziei maselor la sfârşitul anilor ’80 a fost concretizat în primul rând de ***themata recunoaşterii sociale***. În contextul constituirii *Frontului Popular*[61], se formează *Interfrontul* (numit mai târziu mişcarea *„Edinstvo”*[62]) şi *Găgăuz Halkî*[63], ca replică la aspiraţiile şi revendicările populaţiei majoritare. În partea de est a republicii au fost declanșate acțiuni de protest, protestarii motivând decizia de a protesta prin adoptarea legislaţiei lingvistice pe care ei o considerau injustă, chiar dacă, conform acestei legislații, limbii ruse i-a fost acordat statutul de limbă de comunicare interetnică[64]. În consecinţă, găgăuzii din sud au venit cu revendicări pentru

autonomie – *„dacă moldovenii cer independenţă şi limbă de stat, şi noi vrem independenţă”*[65].

Acțiunile colective din perioada restructurării au creat clivaje între „noi” şi alte grupuri etnice care nu împărtăşeau convingerile celor care au ieșit în stradă solicitând respectarea drepturilor naționale; mai mult, aceste convingeri erau percepute ca fiind o ameninţare pentru identitatea grupurilor respective[66]. Acutizarea relaţiilor intergrupuri a blocat adoptarea unor legi și a creat un sentiment de culpabilitate în rândul populaţiei majoritare pentru eşecurile tranziţiei şi conflictele interetnice care au urmat după ’90. Stratagema *românizare – război transnistrean* a devenit ţinta propagandei transnistrene, fiind perpetuată şi reamintită în mod frecvent chiar şi după încetarea conflictului armat din 1992, când nu mai avea cum să fie un motiv de îngrijorare, devenind de această dată justificarea principală a independenţei şi consolidării identităţii transnistrene (Cojocaru, 2006b). În mass media se invocă frecvent acest scenariu prin care se justifică nevoia de independenţă: într-un studiu bazat pe analiza de conţinut a presei transnistrene din 1992 şi 2001, am remarcat prezenţa aceloraşi clişee şi stereotipii verbale cu referire la mişcarea de renaştere naţională, atât în 1992, cât şi în 2001 (*v*. Cojocaru şi Suhan, 2006).

Proclamarea independenţei RM se distinge de cea a altor republici ex-sovietice. RSSM era o republică care nu avea un antecedent istoric în ceea ce priveşte edificarea unei statalităţi[67]. RM nu a existat ca stat în graniţele actuale, istoria Basarabiei reprezentând istoria unei gubernii în cadrul Imperiului Rus, a unei provincii în componenţa României şi a unei republici sovietice în componenţa URSS (King, 1997). Astfel, reperele memoriei colective sunt produse ale acestei moşteniri istorice, iar dilemele identitare şi teritoriale menţin o stare de tensiune socială continuă (Serebrean, 2001). În timp ce alte republici sovietice au devenit independente, aşa cum remarcă C. King (1997), pledând pentru o identitate etnoculturală, moldovenii şi-au negat-o pe a lor. Chiar dacă RSSM a fost una din republicile sovietice care au avut o puternică mişcare naţională la începutul anilor ’90, aceasta a suferit anumite decadenţe chiar în primii ani de independenţă. Ulterior, asemenea unui conflict nerezolvat, „dosarul neîncheiat în 1991”, revinind ciclic, ori de câte ori anumite decizii politice readuceau în discuţie probleme naţionale.

Identificând o serie de **dileme**[68] care se află la originea conflictului social şi a protestelor pe care le analizăm, şi anume, *istoria, identitatea etnolingvistică* şi *teritoriul,* acestea fiind prezente atât la nivelul discursului politic şi academic, cât şi la nivelul discuţiilor cotidiene, având un caracter polemic pronunţat, vom analiza cum sunt ***tematizate*** aceste dileme în discursul mediatic şi cum se prezintă ca ***nexus-uri*** pentru mobilizare de fiecare dată când un eveniment sau anumite decizii guvernamentale sunt percepute ca ameninţătoare la adresa identității. Procesul de mobilizare este impulsionat de aceste dileme, care intervin ca o reţea de *nexus*-uri ce determină atitudinile indivizilor faţă de proteste, respectiv decizia indivizilor de a adera şi a sus-

ţine acţiunile de protest sau de a le dezaproba.

Dilema istoriei. Tentativele repetate de înlocuire a cursului *Istoria românilor* cu *Istoria Moldovei* au declanşat acțiuni de protest în 1995. În 2006, disputa legată de istorie revine cu un nou episod, cursul de *Istorie integrată,* în care evenimentele istorice sunt prezentate deformat şi tendenţios, în spiritul propagandei sovietice. Cursul a fost introdus de guvernarea comunistă în şcolile din republică începând cu 1 septembrie 2006.

Dilema etnolingvistică. În perioada sovietică a fost promovată ideea conform căreia moldovenii şi românii sunt două naţiuni diferite, iar limba vorbită de populaţia locală, scrisă cu caractere chirilice, este diferită de limba română. Lupta pentru limba română a început în 1987, în cadrul unei mişcări de amploare care s-a încununat cu oficializarea limbii române și revenirea la alfabetul latin[69], fapt care a provocat nemulţumiri în rândul populaţiei alolingve. Controversele privind *adevărata* identitate etnolingvistică sunt un subiect de dispute publice şi politice chiar și în prezent. După venirea partidului comunist la putere în 2001, decizia guvernului de a introduce studierea obligatorie a limbii ruse în şcoli a fost percepută ca o nouă etapă de rusificare. În 2009, tinerii care au ieșit în stradă au fost mobilizați de aceleași *nexus-uri* și probabilitatea de a se instaura pe termen lung un regim asociat cu încălcarea libertăților individuale și o serie de privațiuni legate inclusiv de istorie și identitate etnolingvistică.

Dilema teritorială. Istoria spațiului dintre Prut și Nistru este marcată de schimbări şi contestări permanente de teritorii. RM este succesoarea RSSM, formată în 1940, după anexarea Basarabiei de către URSS. Conform politicii lui Stalin, o porţiune de teritoriu de-a lungul râului Nistru[70], în acea perioadă parte componentă a RASSM din cadrul Ucrainei Sovietice, a fost unită cu Basarabia, în timp ce nordul Bucovinei şi sudul Basarabiei – teritorii româneşti au fost transferate Ucrainei[71]. „Teritoriul nostru, pământ strămoşesc", „Salvăm Transnistria – salvăm ţara" sunt două *nexus*-uri care au dominat războiul din 1992, precum şi confruntările cu găgăuzii de la începutul anilor '90. În noiembrie 2003, proiectul Kozak de federalizare a RM a fost respins inclusiv sub presiunea unui puternic val de proteste. Actualmente, orice proiect de federalizare este perceput ca o tentativă de a readuce RM în sfera de influenţă a Federaţiei Ruse. Independenţă sau unire, federalizare sau integritate teritorială sunt elementele acestei dileme.

***

Printr-o analiză de conţinut a presei scrise din perioada restructurării (etapa incipientă în construcția reprezentării, 1985-1989), ne-am propus să identificăm formele de comunicare şi modul în care au fost structurate RS care i-au naştere în raporturile de comunicare dintre cei care controlează universul simbolic şi consumatorii acestor informaţii (Moscovici, 1961/1976 *apud* Curelaru, 2006). Analizând formele de comunicare care s-au dezvoltat în această perioadă, vom

discuta cum se organizează conținutul RS în funcție de aceste forme de comunicare și de mesajele vehiculate prin mass media. Importanţa comunicării în formarea RS a fost argumentată de S. Moscovici în studiul privind reprezentarea psihanalizei în societatea franceză. În acest studiu se examinează rolul comunicării la nivelul apariţiei reprezentării, la nivelul proceselor de formare a reprezentării şi la nivelul dimensiunilor RS.

Dilemele care se află la originea acţiunilor de protest plasează discursurile politice dar şi pe cele cotidiene în două universuri paralele, având un caracter polemic pronunţat. Prin analiza de conţinut a presei scrise am urmărit să surprindem şi modul în care aceste dileme au devenit ***themata*** centrale în discursul mediatic. În acest sens, vom schiţa un tablou general al contextului mediatic care premerge apariţia unor evenimente de protest şi, în acelaşi timp, vom analiza cum se conturează noi forme de ***comunicare participativă***: indirectă, cu şi prin mass media şi directă, în cadrul întrunirilor, mitingurilor şi demonstraţiilor.

Contextul mediatic reprezintă unul dintre factorii esențiali în ***formarea***, ***transformarea*** și ***diseminarea*** reprezentărilor. Mass media, în pofida ideologizării intense a conţinutului, avea un rol important în societatea sovietică: se editau tiraje enorme de ziare și chiar se spunea despre URSS ca ar fi „ţara cu cei mai mulţi cititori" (Moraru, 2001). Importanţa mass media se reflectă mai ales în perioada *perestroika,* când implozia *noului* sporeşte atenţia populaţiei la evenimentele social-politice. Se înregistrează o adevărată „febră a consumului mediatic" (Moraru, 2001) în perioada *„discuţiilor aprinse"* (1988-1989) referitoare la identitate, istorie și proiectele de legi privind limba de stat.

Structurile opoziţionale din gândirea de simţ comun, scrie I. Marková (2003/2004), devin ***themata*** dacă în decursul anumitor evenimente sociale, istorice, politice, economice, religioase etc., ele devin problematice şi ajung în centrul atenţiei societăţii ca sursă de tensiune şi conflict. În cursul unor astfel de evenimente, subliniază I. Marková, antinomiile se transformă în *themata*: ele intră în discursul public, se tematizează şi se problematizează în continuare, după care încep să genereze RS despre fenomenele respective.

Așa cum am menționat și în secțiunea 6.1, în fosta RSSM, reprezentarea despre acţiunile colective se construieşte de pe poziţii antagoniste. Protestul, semnificativ pentru un grup social, este perceput drept ameninţător pentru alte grupuri sociale şi devine, astfel, o sursă de conflict şi luări de poziţii contradictorii. Problematizarea şi intensificarea discuţiilor cu referire la identitate, limbă şi istorie plasează discursurile în două universuri paralele, relativul consens şi entuziasmul din perioada incipientă a restructurării, care au creat premise pentru *comunicarea participativă,* sunt bulversate ulterior de *comunicarea conflictuală*, generată de poziţiile atitudinale care se află în opoziţie („republica trece printr-o perioadă grea"). Studiul acestui ***mediu de elaborare repre-***

zentaţională permite sesizarea modului în care s-au declanşat aceste tendinţe contradictorii în conținurile reprezentaţionale, precum şi evoluţia relaţiilor intergrupuri şi a luărilor de atitudine (*v*. Fig. 6.2).

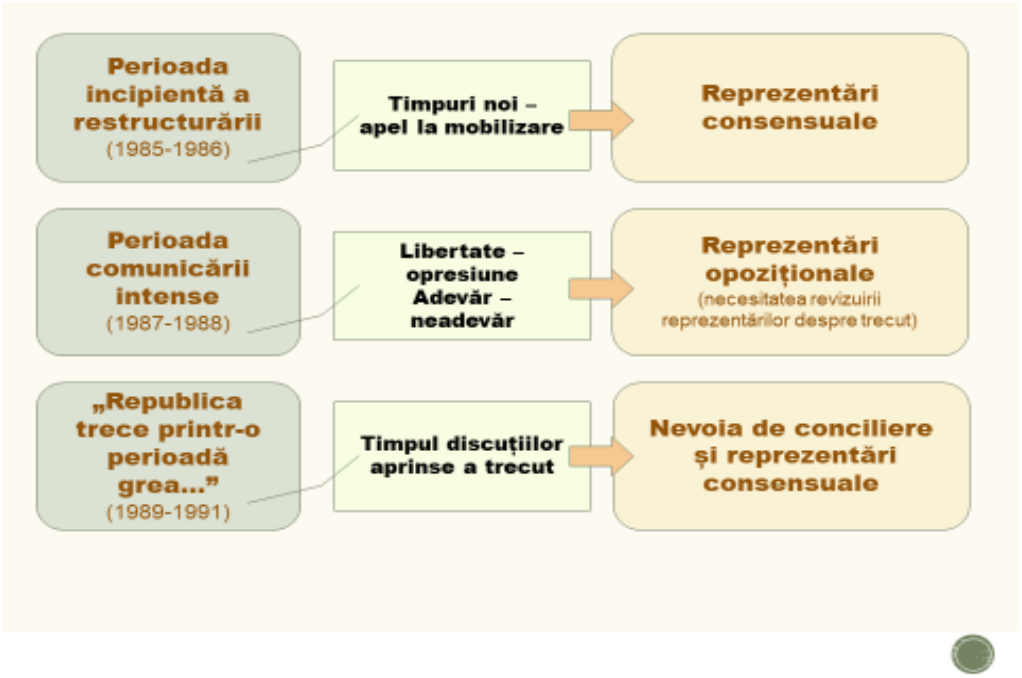

Figura 6.2 Forme de comunicare și reprezentări în perioada restructurării

În contextul politicii *glasnosti (transparenţă),* se liberalizează treptat şi presa scrisă; pe fundalul unui spaţiu mediatic de formulă veche se disting primele emanaţii ale democratizării presei. În faza iniţială, procesul restructurării este mediatizat în spiritul limbii de lemn[72]. Treptat, structuri ale vechii limbi de lemn (*v*. Slama-Cazacu, 2000) sunt completate cu noi ***themata*** – *democraţie, schimbare, pluralism, drepturile omului, libertatea cuvântului* etc. În acea perioadă, ziarele se aliniază tendinţei generale din presa sovietică, subiectele dominante fiind reformele lansate de M. Gorbaciov, venit la putere în martie 1985, şi personalitatea liderului sovietic, evidenţiindu-se rolul constructiv al acestuia în generarea schimbărilor sociale.

În discursul mediatic, dilemele și nexus-urile analizate în această secțiune se conturează în câteva *themata* centrale: ***timpuri noi – mobilizare pentru schimbare; libertate – opresiune*** și ***adevăr – neadevăr***, la acestea ne vom referi în cele ce urmează.

6.4 Context și reprezentare: laitmotive ale discursului mediatic

Tematizarea timpului*: „la nivelul cerinţelor timpului…”*

Tema *noului* în conjuncţie cu cea a *timpului* devin dimensiunile centrale ale discursului mediatic privind reformele iniţiate de M. Gorbaciov. Acestea se referă la nevoia alinierii la cerinţele timpului, totodată, schimbarea structurilor de gândire şi acţiune – *„timpul marilor restructu-*

rări” (MS, 24.09.1985)*, „la nivelul cerinţelor timpului”* (MS, 01.10.1985), *„să lucrăm şi să gândim pe nou”* (MS, 27.09.1985), se cer *„metode şi modalităţi de acţiune* [ale PCM, n.a.] *adecvate cerinţelor noi”* (MS, 28.04.1988); în același timp, sunt reflectate și dificultăţile pe care le implică acest proces – *„restructurarea nu e un lucru uşor”* (MS/SM, 05.12.1985).

Lansarea noului program al Partidului Comunist din URSS este primită cu mult entuziasm: *„un program de acţiune şi încredere”,* care exprimă *„sentimentul de nemărginită grijă a partidului pentru dezvoltarea armonioasă a ţării”* şi *„unitatea de nezdruncinat dintre partid şi popor”* (MS, 05.12.1985). Se cere un *nou* tip de gândire şi comportament, cetăţenii URSS sunt invitaţi să-şi exprime opinia: *„fiecare om sovietic să participe la studierea şi discutarea lui* [a programului, n.n.]*”* (MS, 05.12.1985) și să se mobilizeze la ample dezbateri publice privind *„sarcinile grandioase pe care ni le-a înaintat restructurarea”* (SM, 06.07.89).

Dincolo de artificialitatea apelurilor mobilizatoare, utilizate într-o manieră proprie stilului sovietic, manifestarea plenară a nevoii de comunicare era firească: „ca o compensaţie a *tăcerii* de dinainte” (Slama-Cazacu, 2000, p. 34). În cadrul unei societăţi, care din oprimată devenea liberă, posibilitatea dialogului, cu şi prin mass media, obţinea un statut de *comunicare participativă* (Moraru, 2001, subl. n). Acest tip de comunicare presupune mobilizare socială, implicare, angajare, participare la dezbateri, a face evaluări, a veni cu propuneri, soluţii etc.

În mod concomitent, constatăm că *perestroika* iniţiată de M. Gorbaciov declanşează și un amplu proces de tematizare a acestei reforme. Principalele *themata* sunt: *noul*, *entuziasmul* şi *dificultăţile* pe care le implică schimbarea, precum şi *comportamentele* cerute de noile schimbări (prescripţiile comportamentale după C. Flament – *„ce trebuie să se facă”*).

Noul în acest context ar putea să semnifice în termenii lui S. Moscovici (1997) *nefamiliarul,* care trebuie înţeles, încadrat într-o categorie, cu alte cuvinte, *ancorat* într-un context familiar. Acest proces nu a produs disonanţe, deoarece categoriile de ancorare au fost (cel puţin la început) *ideile socialiste* şi *internaţionaliste.* Categoriile *liberalizare, restructurare* şi *democratizare* merg împreună atât în discursurile publice, cât şi în cele mediatice. Acest *nou* nu produce neliniște, ci, dimpotrivă, entuziasm şi bucurie și se pliază pe o reprezentare dominantă – internaţionalismul socialist. Intensificarea discuţiilor şi resuscitatea temei *libertate-opresiune* creează două tendinţe absolut contrare, chiar dacă universul de referinţă rămâne similar, generând premise pentru apariția unor reprezentări polemice.

Tematizarea antinomiei libertate-opresiune: *două adevăruri nu există…*

În contextul „noului” şi în „spiritul timpului”, a libertății de expresie și a posibilității de a vorbi despre teme interzise se revitalizează și antinomia ***libertate-opresiune***. Antinomiile opozi-

ţionale, precum *libertate-opresiune* sau *dreptate-nedreptate*, sunt esenţiale pentru gândire, limbă şi comunicarea umană, regăsindu-se de-a lungul veacurilor în istoria umană (Marková, 2003/ 2004). Conștientizarea acestei libertăți de exprimare va produce treptat un gen de ***descătuşare a comunicării:*** de la comunicarea participativă indirectă, mediată de presa scrisă, se trece la comunicarea participativă directă, în cadrul manifestaţiilor din Grădina Publică, apoi a mitingurilor din PMAN care au culminat cu Marile Adunări Naţionale. Orizontul social este bulversat de apariţia unor *themata* care mobilizează şi generează o intensă activitate participativă – *adevărul* despre limbă*, adevărul* despre istorie*, adevărul* despre identitate.

Totuși, la început, problemele lingvistice sunt abordate cu anumite rezerve, fiind păstrată o anumită doză de vigilenţă[73]. Publicarea articolului lui V. Mândâcanu *„Veşmântul fiinţei noastre”*, în care erau abordate deschis teme precum procesul de rusificare şi identitatea limbii moldoveneşti şi a celei române, a marcat implicarea mult mai activă a intelectualităţii în procesul de revendicare a unor drepturi lingvistice[74].

În acea *„epocă a renaşterii”* (TM, 16.08.89), presa se focalizează asupra problemelor de ordin istoric, lingvistic şi identitar. Fenomenul unei intense re-*trăiri* şi re-*reprezentări* a istoriei şi, în consecinţă, a unei re-*descoperiri* a identităţii a dominat societatea şi mass media. Prin intermediul presei, istoria şi limba română au devenit *themata* esențiale. Ziarele plasează pe primele pagini materiale ce au vizat teme interzise anterior, ignorate de istoriografia sovietică – *„petele albe”* ale istoriei: pactul Ribbentrop-Molotov, deportările, colectivizarea forţată, foametea organizată din 1940, problema identităţii ș.a. Toate acestea dezvăluiau o altă istorie decât cea admisă de oficialităţi, faptele istorice evitate sau interzise apar prezentate într-o perspectivă nouă, prin renunţarea la *„termenii neutri, ceea ce a fost acaparare, răpire nu poate fi considerat alipire sau eliberare”* (TM, 8.09.89). În acest sens, cunoaşterea adevărului istoric necesită și revizuirea RS despre trecut formate în perioada sovietică[75].

La etapa iniţială a restructurării, în rândurile istoricilor s-a simţit o *„oarecare zăpăceală; unii s-au pomenit pur şi simplu în situaţia regelui care e gol”* (TM, 25.08.89), *„majoritatea istoricilor din eşalonul superior – doctori, membri corespondenţi ai ASM* [Academia de Științe a Moldovei, n.n.]*, au luat apă în gură şi rămân în expectativă”* (TM, 25.08.89). În istoriografia sovietică *„s-au ocolit problemele acute, s-au scris semiadevăruri, s-a falsificat în mod conştient istoria”* (TM, 25.08.89). Nevoia socială de cunoaştere, de recuperare a adevărului, *„istoricii trebuie să se folosească de şansa oferită, să dea dovadă de probitate şi curaj civic şi să spună adevărul întreg”* (TM, 10.09.89), bulversează spaţiul public – *„două adevăruri nu există, unul la miting şi unul în istoriografia oficială* (TM, 10.09.89). Totuși, chiar și în acest context, „reziduuri ale vechilor modalităţi de comunicare” (Slama-Cazacu, 2000) și moştenirea trecutului dog-

matic – *„vă propun ca în cadrul mesei rotunde să pornim de la aprecierea evenimentelor istorice de pe poziţiile metodologiei marxist-leniniste”*, rămân încă prezente.

Republica trece printr-o perioadă grea…

„Încordarea relaţiilor interetnice” şi febrilitatea din republică – *„republica trece printr-o perioadă grea”* devin temele centrale ale discursului mediatic în perioada de până la adoptarea legislaţiei lingvistice. Tensiunile s-au amplificat mai ales în lunile mai-august 1989, în perioada discuţiilor privind proiectele de legi cu referire la reformele lingvistice: *„spiritele au ajuns la temperatura de topire”, „situaţia e încărcată”* (G, nr. 3, IV-VIII, 1989), se scria în presa de limbă română; proiectele de legi sunt *„nedemocratice”*, deoarece ar *„urmări supremaţia poporului moldovenesc asupra celorlalte popoare”* (SM, 11.04.89), se scria în presa de limbă rusă.

În 1989, mişcările stradale au recunoscut o intensificare fără precedent[76]. *Comunicarea* a atins punctul culminant, se cereau acţiuni concrete: *„a venit timpul să trecem de la vorbe la fapte* (TM, 25.08.89), *„să afirmăm restructurarea prin fapte concrete”, „să luptăm pentru aprobarea lor* [a proiectelor de legi privind limba de stat, n.n.] *şi pentru realizarea acestora” (ibidem)*. Discuţiile aprinse din mediul social au trecut în parlament: *„sesiunea[77] ne-a demonstrat că sesiunea nu-i cenaclu”,* evidenţiindu-se lipsa de experienţă a noii clase politice: *„trebuie să învăţam să facem politică, oponenţii ne-au demonstrat că pot face politică, fie ea şi demagogică”.* Deşi *„legile conţin compromisuri şi deficienţe”* (TM, 25.08.89), era necesară concilierea: *„timpul discuţiilor aprinse a trecut”, „legile au fost elaborate conform actualei situaţii lingvistice”,* însă se cerea *„ameliorarea situaţiei lingvistice”. „Compromisul acceptabil”* este impus de situaţia din republică, dar *„s-au făcut concesii regretabile”* (TM, 25.08.89).

Aceste contrapuneri de valori, semnificative pentru un grup social, ameninţătoare pentru altele, reactivate de anumite evenimente, le-am considerat elemente constitutive ale procesului de elaborare reprezentaţională din perioada finală a restructurării (*v.* și Fig. 6.2).

6.5 Proteste colective din perioada restructurării până în prezent: reconstituiri mediatice

La 17 noiembrie 1988, un grup de studenţi de la mai multe instituţii de învăţământ din Chişinău au pichetat sediul Comitetului Central al PCM şi Casa Guvernului în semn de dezaprobare a tezelor PCM. Miliția a făcut uz de forţă, arestând mai mult de 30 de tineri.

În octombrie 1989, discuţii aprinse au fost provocate de proiectul de lege *„Despre amendamentele şi completările la Constituţia RSSM”.* De Ziua Constituţiei, la 7 octombrie 1989, în centrul Chişinăului, în Piaţa Victoriei [azi, PMAN], un grup de tineri au organizat un protest

împotriva constituţiei adoptate în timpul perioadei sovietice[78]. Tinerii purtau pancarte pe care scria: *„Pledăm pentru un sistem pluripartidist", „Nu limbii ruse – a doua limbă de stat", „Nu legilor URSS, inacceptabile pentru RSSM", „Jos dictatura centrului", „Nu vrem pământuri străine, vrem teritoriile noastre istorice"* (LA, 12.10.89). În cadrul acestei acţiuni s-au produs altercaţii violente între miliţieni şi protestatari, în urma cărora au fost arestaţi câţiva tineri. În partea a doua a zilei, mai mulți oameni au protestat, cerând eliberarea celor arestaţi (SM, 11.10.89).

Ziua de 7 noiembrie marca în perioada sovietică celebrarea victoriei revoluţiei bolşevice din 1917. La fel ca şi în anii trecuţi, în această zi autorităţile comuniste se pregăteau pentru parada militară și mitingul de celebrare a *Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie*. În dimineaţa zilei de 7 noiembrie 1989, protestatarii au făcut un zid şi au blocat accesul coloanelor de tancuri militare în Piaţa Victoriei. Peste câteva zile, la 10 noiembrie 1989, mai mulţi tineri şi studenţi s-au adunat în faţa Ministerului de Interne, cerând eliberarea tinerilor care au fost reţinuţi în timpul demonstraţiei din 7 noiembrie 1989 care a blocat parada militară a tancurilor sovietice pe piaţa centrală a Chişinăului. Treptat s-au adunat mai mulţi cetăţeni care scandau *„Arestaţii – eliberaţi!"* Ca urmare, s-au produs confruntări violente între miliţieni şi cetăţeni, care opuneau rezistenţă nedorind să se conformeze ordinului de a pleca.

Proteste împotriva puciului din august 1991 – *„calea spre democraţie este ireversibilă"*

Evenimentul de protest s-a produs împotriva loviturii de stat de la Moscova din 19-23 august 1991. Această acțiune de protest, spre deosebire de altele pe care le analizăm, a fost una de consens între mai multe forţe politice şi grupuri sociale din republică, date fiind ameninţarea privind suveranitatea republicii[79] și pericolul de a fi instaurată o dictatură militară. Aceste amenințări au determinat coalizarea mai multor forţe politice din societate şi mobilizarea cetăţenilor pentru a opune rezistenţă. Din acest punct de vedere, poate fi considerat un protest ***instrumental-expresiv***. Acest eveniment, la care au participat un număr mare de persoane, prezintă importanţă mai ales şi datorită faptului că, în urma înfrângerii puciului, mai multe republici sovietice, inclusiv fosta RSSM, şi-au declarat independenţa faţă de Moscova. Puciul din 19 august 1991 practic este sinonim cu disoluţia URSS-ului şi cu declararea independenţei fostelor republici sovietice.

O privire de ansamblu ne permite să constatăm că, date fiind caracterul inopinat al evenimentului şi incertitudinea privind evoluţia situației, în prima zi comportamentul mass media este în general rezervat. Unele ziare au publicat declaraţiile Preşedintelui RM, altele – pe cele ale puciştilor, iar altele s-au rezumat la o ştire neutră. În fond, acest eveniment proiectează şi modul în care erau poziționate forţele politice în republică, și nu doar.

La 19 august este adoptată Declaraţia comună a Preşedintelui, Prezidiului Parlamentului şi a Guvernului RM, publicată în *Moldova Suverană* şi în *Sfatul Ţării.* În Declarație, puciul este calificat drept *„lovitură de stat a forţelor reacţionare”*, reafirmându-se *„calea ascendentă a RM spre libertate şi independenţă”*. A fost lansat un apel prin care cetăţenii republicii sunt chemaţi la *„nesupunere civică faţă de puciști”* şi acțiuni de *„apărare a obiectivelor strategice ale statului”*. În acelaşi timp, autoproclamatele soviete supreme de la Comrat şi Tiraspol[80] au expediat telegrame de susţinere lui G. I. Ianaiev, liderul puciştilor, în care salutau acţiunile Comitetului de Stat pentru Starea Excepţională de la Moscova (GKCP), exprimându-şi disponibilitatea de a executa orice dispoziţii ale acestui comitet. O atitudine similară a fost adoptată şi de PCM care a publicat în ziarul *Sovietskaia Moldavia* toate decretele, hotărârile şi comunicatele GKCP-ului.

Pentru studiul acestui eveniment de protest, în calitate de ***corpus de texte*** au fost materialele publicate în perioada **19-27 august 1991**, în şase ziare locale, având cea mai largă circulaţie în perioada respectivă, două în limba română – *Sfatul Ţării (SȚ)* şi *Moldova Suverană (MS)* şi patru în limba rusă – *Sovietskaia Moldavia (SM), Dnestrovskaia pravda (DP), Vecernii Kishinev (VK)* şi *Kishinevskie novosti (KN).* Aceste ziare nu au fost selectate întâmplător, atitudinile şi luările de poziţii pe care le-au avut în acele zile reflectă, de fapt, și poziționările din societate: pe de o parte, grupuri care erau în favoarea schimbării, pe de altă parte, diverse grupuri opoziționale care se opuneau schimbării. Totodată, având în vedere impactul acestui eveniment de protest și faptul că s-a desfăşurat doar câteva zile, nu am recurs la anumite tehnici de eşantionare în analiza mass media, aşa cum în aceste zile ziarele au abordat în exclusivitate doar acest subiect, fiind prezentate articole cu această tematică în toate paginile ziarelor[81].

Reprezentarea evenimentului reflectată în presă se construieşte un jurul unui:

- **discurs evaluativ** (negativ sau pozitiv) privind puciul de la Moscova;
- **discurs mobilizator** – ***de susținere***, prin exprimarea suportului în raport cu acțiunile puciștilor sau de ***opoziție***, prin apelul la rezistenţă şi nesupunere civică.

În ziarele din regiunea transnistreană au fost publicate doar ştirile şi declaraţiile puciştilor, fiind exprimate în mod clar atitudinea favorabilă și sprijinul față de puci, iar în ziarele unionale, dat fiind că au fost interzise şi de către GKCP, am avut posibilitatea de a urmări doar articolele apărute după înfrângerea puciului și revenirea lui M. Gorbaciov, care se refereau la consecinţele loviturii de stat, arestarea autorilor şi destrămarea URSS.

Vom analiza în mod special discursul de condamnare a puciului și de apel la opunere și rezistență – ***discursul mobilizator de opoziție***, deoarece acesta a fost unul predominant.

În noaptea de 18 spre 19 august 1991, printr-o lovitură de stat, a fost destituit din post preşedintele de atunci al URSS, M. Gorbaciov. GKCP-ul, care a preluat puterea, a declarat că a avut

drept scop de a *„înlătura criza politică, interetnică şi confruntările civile”* (KN, 20.08.91). Autorii loviturii de stat au lansat mai multe declaraţii, în scopul atragerii sprijinului popular: *„noi ne adresăm muncitorilor, ţăranilor şi intelectualităţii muncitoare, tuturor cetăţenilor sovietici ca să restabilească disciplina de muncă, să ridice nivelul producţiei şi cu fermitate să mergem înainte; de asta depinde viaţa noastră, viitorul copiilor şi al nepoţilor noştri, precum şi soarta ţării noastre”* (DP, 21.08.91). Motivul invocat de autorii puciului pentru acţiunile întreprinse a fost *„incapacitatea de exercitare a puterii* [de către M. Gorbaciov, n.a.]*, din motive de sănătate şi transferarea, în conformitate cu articolul 127 (7) din Constituţia URSS, a împuternicirilor Prezidentului URSS viceprezidentului G. Ianaiev”* (KN, 20.08.91).

În acelaşi timp, la Moscova, preşedintele Federaţiei Ruse, B. Elţin organizează acțiuni de rezistenţă antipucistă. La 20 august, ora 21.00, la Chişinău, se organizează o Adunare Populară. La 23 august este suspendată activitatea Partidului Comunist din Rusia. Tot în această zi, imediat după zădărnicirea puciului, Prezidiul Parlamentului RM a adoptat hotărârea „Cu privire la Partidul Comunist din Moldova”[82], prin care se interzicea activitatea acestui partid pe teritoriul RM.

O trăsătură distinctivă a ***discursul mediatic de opoziție*** a reprezentat-o sublinierea caracterului anticonstituţional, antidemocratic şi violent al acţiunii puciştilor: *„puci anticonstituţional, act de uzurpare a puterii de stat, lovitură de stat, lovitură de dreapta reacţionară, încălcarea constituţiei, gravă crimă de stat, acapararea prin violenţă a puterii, o lovitură de palat, dictat de tip pucist”* etc. şi pericolul pe care îl prezintă *„încercarea iresponsabilă”* şi *„aventurieră”* care pune *„în pericol cuceririle democratice”*, fiind o *„încălcare a dreptului popoarelor la autodeterminare, blocare a aspiraţiilor popoarelor la independenţă şi suveranitate statală, evenimentele amintesc de înfrângerea primăverii de la Praga din 1968”* etc. (SŢ, 21.08.91).

Autorii puciului (GKCP-ul) sunt prezentați drept *„forţe reacţionare, simple instrumente în mâinile unui grup de persoane iresponsabile”*, reprezentând *„forţele conservatoare, reacţionare”,* având doar un singur scop *„să-şi realizeze ambiţiile politice”* (MS, 19.08.91); *„a fost suficientă o singură zi ca cei cu suflete meschine, chiţibuşarii socialismului dezvoltat... să-şi demonstreze făţărnicia”* (SŢ, 27.08.91).

Reacţia organismelor internaţionale a fost oarecum rezervată în prima zi. În zilele următoare, când apar primele semnale de „eşec” ale acţiunii puciştilor, apar diverse declaraţii, ceva mai ferme, în ceea ce priveşte condamnarea tentativei de preluare a puterii în URSS.

Astfel, **în prima zi**, discursul comunității internaționale este mai curând circumspect și vigilent, exprimând o stare de expectativă:

- *„NATO urmăreşte cu atenţie situaţia şi caută să obţină cât mai multe informaţii; secretarul general al NATO este informat în permanenţă”* (SŢ, 21.08.91);

- În SUA, *„Casa Albă este surprinsă şi încearcă să obţină cât mai multe informaţii, dar pentru moment nu au de făcut nici un comentariu, deoarece deocamdată nu dispune de suficiente informaţii, consilierul în probleme de securitate al preşedintelui Bush analizează informaţiile legate de acest eveniment neaşteptat”* (SŢ, 21.08.91);
- În Germania, *„H. Kohl nu a făcut nici un comentariu, se aşteaptă informaţii mai clare”* (SF, 21.08.91);
- La Paris este considerat, *„un eveniment de importanţă considerabilă, cu atât mai mult cu cât este însoţit de proclamarea stării excepţionale, se aşteaptă precizări asupra circumstanţelor în care s-a produs şi măsurile pe care autorii le vor lua pentru a se putea evalua impactul”* (SŢ, 21.08.91);
- Iar la Ierusalim, *„guvernul israelian urmăreşte îndeaproape ultimele evoluţii şi căutăm să obţinem informaţii înainte de a oferi aprecierile noastre”* (SŢ, 21.08.91).

  În cea de-**a doua zi**:
- Preşedintele G. Bush, a numit *„evenimentele de la Moscova drept lovitură de stat anticonstituţională”* şi a menţionat că *„ajutoarele occidentale vor fi stopate”* (DP, 22.08.91);
- Iar în China, *„evenimentele din URSS reprezintă problemele interne ale acestei ţări şi China nu se va implica”* (DP, 22.08.91).

Discursul adresat populației este axat pe ***trei elemente***: (1) apeluri la mobilizare, opunere și rezistență, justificate de (2) iminența pericolului de a fi instaurată o dictatură militară și (3) nevoia de consolidare a forțelor:

- **Apel la mobilizare**: *„chemăm cetăţenii să ia atitudine, să participe doar la acţiuni ce sunt autorizate, să dea o ripostă demnă, să manifeste nesupunere civică, chemăm la grevă generală, pe termen nelimitat, la nesupunere civică nonviolentă”* (MS, 20.08.91);
- **Pericolul**: *„pericol real îl constituie provocările de diferit ordin şi acţiunile nechibzuite, să se dea dovadă de conştiinţă trează, să nu ne arunce în vâltoarea unui război civil, în cazul în care se face uz de forţă, chem poporul să păstreze calmul şi ordinea publică, să nu colaboreze cu structurile nelegitime”* (MS, 20.08.91);
- **Comportament aşteptat** (consolidare și coeziune socială): *„în aceste clipe de grea încercare este necesară consolidarea tuturor forţelor constructive pentru a da o ripostă hotărâtă şi a ne apăra idealurile sfinte ale poporului, să dea un răspuns demn, compatrioţii noştri nu vor lăsa să se afirme samavolnicia şi fărădelegile puciştilor, să manifeste înalt spirit civic şi să nu participe la lovitura de stat reacţionară”* (MS, 20.08.91).

Ulterior, în discursul mediatic se subliniază caracterul solidar şi coeziunea socială a mai

multor forţe, inclusiv suportul necondiționat al populației: *„echipe de voluntari au stat de veghe la obiectivele strategice ale capitalei”* (MS, 21.08.91). Sunt publicate articole care reflectă atitudini ale cetăţenilor prezenţi la acţiunile de protest din centrul Chişinăului.

Finalul neașteptat al înfrângerii puciului a fost proclamarea independenţei fostelor republici sovietice şi destrămarea URSS-ului, aceste acțiuni fiind precipitate în mare parte tocmai de evenimentele din august: *„puciştii au mizat pe o ideologie falimentară”* (SŢ, 21.08.91), *„calea spre democraţie este ireversibilă, chiar şi în URSS”* (MS, 22.08.91) *„imperiul e în agonie!”, „ultimele convulsii ale dictaturii militare”* (SŢ, 21.08.91). La 27 august 1991, RM adoptă Declaraţia de Independenţă *„democraţia este veşnică, reacţiunea e efemeră, reafirmăm calea ascendentă a RM spre libertate şi independenţă”* (MS, 23.08.91), iar la 25 decembrie 1991 se produce disoluţia oficială a URSS.

Proteste împotriva politicilor de moldovenizare din martie-aprilie 1995 – *„în spiritul anului ’89...”*

Pe 18 martie 1995, studenţi de la diferite instituţii de învăţământ din RM au ieşit în stradă protestând împotriva deciziei inisterului de resort din 16 martie, în care se preciza că, începând cu data respectivă, în toate şcolile, limba şi literatura română, Istoria Românilor se înlocuiau, respectiv, cu limba şi literatura moldovenească şi cu Istoria Moldovei. Protestele au continuat și toată luna aprilie. Motivul l-a servit şi emiterea, la 16 martie 1995, de către rectorul Universităţii de Stat din Moldova (USM), a ordinului de înlocuire a cursului de „Istoria Românilor” cu cel de „Istoria Moldovei” şi de schimbare a denumirii „catedrei de limbă română” în cea de „catedră de limbă moldovenească”. Astfel, studenţii şi profesorii facultăţilor de filologie şi istorie au organizat un miting în faţa USM. A doua zi mitingul a trecut în PMAN, încercându-se să se asigure o continuitate cu valoare de simbol între această manifestare şi prima Mare Adunare Naţională. În câteva zile, protestatarilor li s-au alăturat studenţi şi cadre didactice de la mai multe universităţi şi licee din republică.

Corpusul de materiale textuale analizate a fost selectat în baza articolelor publicate în ziarele *Ţara (Ț), Pământ şi Oameni* (*PO,* ziarul Partidului Agrar, partid ce deţinea majoritatea parlamentară în urma alegerilor din 1994), *Nezavisimaia Moldova (NM)* şi *Moldova Suverană (MS)*. Perioada de analiză: martie-aprilie 1995.

Discursul mediatic se axează pe două elemente de bază: ***amenințare*** şi ***speranţe***. Reflectarea evenimentului se produce prin raportarea la evenimentele din 1989. Din acest punct de vedere, se remarcă două discursuri polemice, aflate în opoziţie:

- pe de o parte, un ***discurs mobilizator-militant*** (Ț), prin care evenimentul este evocat ca o

nouă etapă a renaşterii naţionale, subliniat fiind caracterul continuu al acesteia şi,

- pe de altă parte, un ***discurs critic-alarmant*** (PO), prin care evenimentul este reflectat ca o ameninţare reală pentru stabilitatea şi integritatea republicii.

Anul 1989 este evocat, identificându-se similarități între acest eveniment de protest şi mişcarea națională din acea perioadă: *„spiritul anului '89 nu este înăbuşit"* (Ţ, 21.03.95), în discursul mobilizator-militant şi *„o încercare de revenire la metodele „revoluţionare" ale anului 1989"* (PO, 25.03.95), în discursul critic-alarmant. Într-un alt ziar, evenimentul este relatat abia la 22 martie, la câteva zile de la izbucnirea protestelor, liceenii şi studenţii participanți la proteste sunt *„sfătuiţi să plece şi să-şi vadă de lecţii"* (NM, 22.03.95), fiind reflectată în special poziţia oficialităţilor şi deloc a comitetului de protest. În acest fel, se dorea devalorizarea acțiunilor, subliniindu-se neimportanța actului în sine, prin faptul că au fost inițiate de tineri lipsiți de experiență, prin urmare, ușor influențabili și dirijați de forțe politice externe. Se remarcă prezenţa articolelor în care se face aluzie la implicarea serviciilor secrete române, inclusiv participarea tinerilor din România. Mitul conspirației unor forțe din exterior va fi întâlnit și în explicarea altor proteste, cum ar fi cele din aprilie 2009.

Într-un comunicat al Ministerului Justiţiei se spunea că acțiunile reprezintă un atentat la statalitatea RM. În *Moldova Suverană* este difuzată poziţia oficialităţilor, telegrame ale unor *„cetăţeni indignaţi"* care cer încetarea protestelor şi pedepsirea organizatorilor. Ziarul *Ţara* a acordat cel mai mult spaţiu mediatizării protestului, în această perioadă fiind editate mai multe numere tematice privind protestele, tendința centrală a discursului fiind că, *„prin respectiva decizie funcţionarii ministerului au intrat într-un joc ruşinos cu liderii politici care astăzi calcă grosolan în picioare adevărul ştiinţific despre limba şi istoria noastră"* (Ţ, 21.03.95).

În **discursul mobilizator-militant** sunt prezente: (1) slogane mobilizatoare, prin apelul la valori naţionale sensibile – limbă română, identitate, istorie, fiind, la fel, subliniat (2) pericolul revenirii la situația de până la 1989 și (3) nevoia de consolidare națională:

- **Apeluri la mobilizare** – *„Suntem români şi punctum", „Românii au o singură istorie", „Jos agrarienii", „Istoria şi limba, lăsaţi-ni-le-n pace"* (Ţ, 21.03.95);
- **Pericolul** – *„Studenţii au înţeles că astfel este pusă în pericol însăşi conştiinţa naţională"* (Ţ, 21.03.95) și
- **Comportament aşteptat** – *„Unire, studenţi", „Sus fruntea, români"* (Ţ, 21.03.95).

Guvernanţii au etichetat mişcarea drept *„fascistă"*, *„unionism şi românism fanatizat"* (PO, 25.03.95). Protestatarii au ars un exemplar al cărții de istorie a RSSM, considerată un simbol al deznaţionalizării, cerând modificarea unor articole din Constituţie (art. 12, cu – imnul de

stat al RM este „Deşteaptă-te, române" şi art. 13, cu – limba oficială a statului este româna). Ziarul *Pământ şi Oameni* a calificat acţiunea drept încălcare flagrantă a legii *„într-o ţară democrată a striga „Jos" înseamnă de fapt nesupunere în faţa legii"* (PO, 25.03.95), etichetând evenimentul de protest drept o încălcare a legii: *„încălcarea legii este legea celor fără de lege"*.

Proteste împotriva federalizării RM din noiembrie 2003 – *„mitingul opoziţiei unite…"*

În iulie 2002, ambasadorii Rusiei, Ucrainei şi al OSCE au propus RM şi aşa-numitei „republici transnistrene" un proiect de federalizare. Ulterior, la 15 noiembrie 2003, Federaţia Rusă impune planul Kozak de federalizare, eliminând astfel Ucraina şi OSCE din procesul de soluţionare a conflictului. La 24 noiembrie 2003, mai multe ONG-uri şi partide politice organizează Comitetul pentru apărarea constituţiei şi independenţei, cerând preşedintelui de atunci al RM, V. Voronin, să respingă acest plan.

Corpusul de texte pentru protestele din 2003 este format din articole publicate în ziarele: *Kishinevskie novosti (KN), Novoie vremea (NV), Timpul (T), Jurnal de Chişinău (JCh), Dnestrovskaia pravda (DP)* şi *Nezavisimaia Moldova (NM),* în perioada 01.11-10.12.2003.

În timp ce în presa de limbă română această manifestaţie este considerată evenimentul major şi simbolul global al opoziţiei faţă de puterea în exerciţiu, fiind numit *„mitingul opoziţiei unite",* discursul presei asociate puterii şi cea de limbă rusă a calificat acţiunile de protest drept *„un scenariu gruzin".* Această polarizare din mass media se observă și după respingerea planului rusesc. Primele reacţii nefavorabile faţă de nesemnarea memorandumului apar în presa de limbă rusă, invocându-se implicarea forțelor politice externe – *„este ciudat că interesele RM sunt apărate sub flamurile steagurilor americane"* (KN, 21.11.03) și similaritățile cu evenimentele din Georgia, considerându-se că acestea s-au desfășurat după același scenariu, având aceiași actori politici în culise – *„noi toţi am urmărit cu neliniște evoluţia evenimentelor din Georgia; nu este foarte greu de presupus că liderii naţional radicalilor au privit reportajele de acolo, însă nu în calitate de cetăţeni obișnuiți, ci ca niște confraţi ideologici care își continuă afacerile în stradă"* (NM, 02.12.03).

Discursul mediatic se caracterizează prin două tendințe opuse: un discurs de elogiere a planului de federalizare (în presa de limbă rusă) şi de criticare a acestuia (în cea de limbă română) şi inversarea acestor tendințe după refuzul de a fi semnat memorandumul, de elogiere a protestelor în presa de limbă română şi de criticare a acestora în presa rusă: *„proiectul Moscovei a provocat reacţii neadecvate ale opoziţiei, care au degenerat în proteste distructive"* (KN, 28.11.03), *„memorandumul rusesc care ar fi creat posibilitatea deschiderii spre unificarea ţării*

este considerat un plan de lichidare a sistemului democratic" (KN, 28.11.03), *„un plan foarte bine gândit a devenit o ameninţare reală pentru cei care cel mai puţin îşi doresc o suveranitate şi reîntregirea teritorială a RM"* (KN, 28.11.03).

Protestele opoziţiei sunt considerate *„o clounadă", „o acţiune de prost gust"* (KN, 07.11.03), iar organizatorii acestora sunt discreditaţi *„deputaţii opoziţiei încalcă legislaţia, în mod frecvent şi demonstrativ"* (KN, 28.11.03), participanții *„scandează jos comuniştii, cu accent englezesc"* (KN, 28.11.03), *„studenţii care chiulesc de la ore scandează Jos Comuniştii"* (KN, 28.11.03), *„autorii* [protestelor, n.n.] *sunt antistatalştii şi xenofobi"* (NM, 02.12.03). Importanţa evenimentului de protest este devalorizată: *„au participat câteva mii de oameni şi tinerii adepţi ai lui Roşca* [liderul PPCD, n.n.], iar *Braghiş* [lider AMN, n.n.], *Urecheanu* [lider AMN, n.n.], *Diacov* [lider PD, n.n.] – *au fost pe post de figuranţi"; „principala miză a fost generaţia în creştere, care şi-a însuşit principiile românismului – fluturarea steagurilor şi mărşăluirea pe străzi în loc să se ocupe de studii"* (NM, 02.12.03); *„tinerii politruci"* (NM, 02.12.03); *„pedofili politici"* (NM, 02.12.03); *„anarhie şi tulburări stradale"* (NM, 02.12.03).

Rezultatul protestelor, conform mass media, a fost că președintele de atunci, V. Voronin, *„nu a semnat memorandumul având susţinerea Europei"* (NV, 28.11.03), fapt care ar prejudicia imaginea socială a partidului – *„comuniştii au reuşit să solidarizeze oamenii împotriva lor"* (NV, 28.11.03). Se invocă faptul că, prin acest act, conflictul transnistrean nu va fi soluționat – *„cutia Pandorei nu va putea fi închisă în curând"* (NV, 28.11.03). Și, ca în majoritatea cazurilor, se invocă conspirații și implicarea unor forțe externe: *„nesemnarea memorandumului este o victorie a diplomaţiei occidentale"* (NV, 28.11.03).

Proteste împotriva guvernării comuniste din aprilie 2009 – *„revoluția celor trei zile"*

Acțiunile de protest din aprilie 2009 au mai fost supranumite „Revoluția celor trei zile" sau „Revoluția Twitter"[83]. Vom analiza aceste proteste, examinând ansamblul evenimenţial care s-a produs pe durata celor 3 zile (6-8 aprilie 2009). Elementul distinctiv al acestor acțiuni, comparativ cu celelalte examinate de noi, este instrumentul de comunicare folosit pentru mobilizarea participanţilor. Întrucât baza socială a protestelor au constituit-o, preponderent, *tinerii*, mediile internautice de comunicare şi de socializare au fost canalele predilecte de promovare a evenimentelor din centrul Chişinăului. Deşi liniile telefonice au fost obstrucţionate, iar postul naţional de televiziune şi radioul de stat şi-au sistat emisiile în momentele de apogeu a protestelor, contestatarii şi-a asumat libertatea de a disemina informaţii via internet. Posibilitatea de a accesa acest din urmă mediu de comunicare, în pofida blocajului general impus de autorităţi, indică un

tip de *semilibertate media*[84] care a constituit, în fond, o şansă de a ţine legătura cu opinia publică internaţională.

Confruntarea tensionată dintre partidul de guvernământ şi partidele de opoziţie se acutizează în contextul acestor evenimente și în efortul de explicare a turbulenţelor sociale. Două serii de filme documentare au fost realizate *post factum*, ambele intenţional-persuasive, încercând să explice evenimentele şi să identifice vinovaţi – elemente ale ***discursului justificativ***[85].

Corpusul de texte pentru protestele din 2009 este format din ştirile preluate din arhiva online a site-urilor oficiale ale posturilor de televiziune din intervalul de timp 06.04-15.04.2009 şi unele materiale video realizate imediat după producerea evenimentelor din aprilie.

Se remarcă în general polarizarea instanţelor mediatice. Ulterior, unele posturi TV au fost blamate pentru că au raportat protestele sporadic, fragmentar, evidenţiind mai mult consecinţele acțiunilor violente din data de 7 aprilie. Totalitatea evenimenţială din intervalul 6-12 aprilie s-a derulat în funcţie de un ***pattern narativ***: expunere, intrigă, desfăşurarea acţiunii, punctul culminat şi deznodământul.

Conform datelor oficiale, alegerile parlamentare din 5 aprilie din RM s-au soldat cu victoria detaşată a Partidului Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM). La 6 aprilie, ***„alegerile au îndoliat Moldova”***, fiind ziua care a fost catalogată în mod simbolic de către opozanţi *„zi de doliu naţional”*, iar în cea de-a doua zi suflul intern de nemulţumire s-a materializat în agregarea spontană a aproape 30 000 de manifestanţi în PMAN. Protestul fiind o practică aproape uzuală în societatea basarabeană, aceste manifestări erau previzibile după aflarea rezultatelor alegerilor. Acțiunile expresiv-simbolice de protest (*v.* și ceremonialul funerar descris în acest capitol) iau amploare neaşteptată: în piaţă s-au adunat mii de protestatari. Se produc atacuri violente asupra clădirilor Parlamentului şi Preşedinţiei şi au loc confruntări între forţele de ordine şi manifestanţi, rezultatul fiind peste 200 de persoane arestate şi zeci de răniţi.

La 8 aprilie, la Chişinău este declarată ***„stare de asediu”***. Această zi se caracterizează printr-un regim special: accesul în capitală este îngrădit de către barierele poliţiei, accesarea site-urilor din internet este practic inaccesibilă, iar liniile telefonice sunt blocate. Pentru prima dată, ecouri ale protestelor au fost auzite şi în străinătate.

În cea de-a treia zi se instalase ***liniştea***. O situaţie de calm aparent după turbulenţele din ziua precedentă. Producţiile informative televizate difuzează imagini nocturne cu Parlamentul în flăcări, uzând de o coloană sonoră gravă, sacadată, asemeni unui film de groază. Comentariile sunt scurte, promte, prevalent descriptive, cu caracter de sentinţă. Liderii partidelor de opoziţie vorbesc despre represiuni împotriva protestarilor şi a oponenţilor politici. Inserţia *răului* într-o scenă şi aşa aflată în dezechilibru acutizează starea de nesiguranţă, se prefigurează iminența unui

dezastru, a unor consecinţe nefaste.

Protestul paşnic, mai mult ***expresiv*** decât ***instrumental***, a degenerat în rebeliuni în masă, care au avut ca rezultat devastarea şi incendierea Parlamentului. Autorităţile comuniste au reacţionat dur printr-un un val de arestări în masă, torturi, persoane date dispărute sau răpite direct din stradă şi chiar cazuri de deces[86]. Principalul vizat al acestor manifestări în masă era preşedintele V. Voronin, ale cărui reacţii la revoltele populare au fost prevalent acuzatorii, mai ales la adresa României, somată să dea seama de o presupusă tentativă de *„lovitură de stat”*.

Preşedintele invocă un precept din programul PCRM în care este stipulat că *„noi* [partidul aflat la conducere, n.n.] *construim un stat social în RM, adică noi nu legăm de gât nimănui ideologia noastră*”, iar *„într-un aşa stat social oricine s-ar simţi bine, orice atitudine politică, orice om, orice naţionalitate, fiecare!”*[87]. De aceea, *„dacă nu înţelegem şi nu conştientizăm că noi otrăvim sufletele acelor tineri patrioţi ai ţării, atunci (...), noi pierdem generaţia”*[88]. Prin urmare, mişcările de protest sunt neîntemeiate, ele reprezintă o conspiraţie din exterior, menită să compromită *„democraţia”*, iar tinerii din piaţă sunt victime inocente cu *„sufletul otrăvit”,* manipulate de aceste forţe din exterior, dar şi de liderii partidelor de opoziţie. Echilibrul, din punctul de vedere al autorităţilor comuniste, este constituţionalitatea republicii, care trebuie apărată chiar și cu uzul forţelor armate. Acest deznodământ, spre care converg acţiunile de represiune, nu reprezintă altceva decât validarea a încă patru ani de guvernare comunistă.

La sfârşitul săptămânii, pe 12 aprilie, a fost organizat un ultim miting de protest împotriva abuzurilor autorităţilor comuniste, ca urmare a acţiunilor represive ce au urmat zilei de 7 aprilie. Protestul este autorizat şi asumat de către partidele de opoziţie. Ideea de pace şi calm social este guvernatoare. Tinerii nu au mai constituit majoritatea participanţilor la acest miting. În locul lor au venit să protesteze părinţii multora dintre ei, care au cerut printre altele eliberarea tinerilor deţinuţi şi anchetaţi de către organele de poliţie.

În discursurile din PMAN se subliniază că *„acţiunea noastră de azi este strict legală, paşnică, semnul distinctiv este fularul de culoare albă, simbol al păcii”,* este *„un protest împotriva represaliilor fără precedent organizate de acest regim dictatorial, de această hunță comunistă”.* Participanţii sunt atenţionaţi să nu cedeze provocatorilor (intruşilor, impostorilor şi falşilor eroi). Sunt pomeniţi cei care nu au putut ajunge în PMAN din cauza blocajelor impuse de poliţie la intrarea în oraş în ideea că numărul celor prezenţi ar fi putut fi mult mai mare şi că este sprijinit de potenţialul numeric al tuturor celor care nu au putut ajunge. De aceea, manifestanţii trebuie să aibă încredere în reuşita acţiunilor de protest, întrucât „*ne-am adunat suficienţi de mulţi pentru ca vocea noastră să se facă auzită”.* Este invocată și semnificaţia sacră a zilei din calendar: *„suntem în duminica floriilor, suntem mulţi, suntem curajoşi şi suntem curaţi; să nu*

admitem să fim conduşi de un partid dictatorial, un partid care a călcat în picioare demnitatea propriilor cetăţeni, un partid care şi-a bătut joc de tot ce are mai frumos un neam, de tinerii noştri, un partid condus de un dictator, care vânează oamenii pe străzi, închide copiii în comisariate". Dezordinea creată devine obositoare, apar sentimente de culpabilitate şi nevoia de reinstaurare a echilibrului şi a ordinii.

Tinerii desemnează un personaj colectiv ce întruchipează *eroul* acţiunii, agentul schimbării (al revoluţiei sociopsihologice). Agonia generaţiei tinere, care îşi punea speranţele în alegerile parlamentare din 5 aprilie, are la bază ameninţarea perpetuării unui al treilea mandat majoritar comunist. Tinerii sunt cei care au ieşit primii în stradă, cei care s-au încumetat să se opună. La început o acţiune simbolică, non-instrumentală, protestul tinerilor, materializat într-un ceremonial funerar, prin care nemulţumiţii erau chemaţi în stradă cu o lumânare în mână să ateste doliul naţional, a luat proporţii neaşteptate în cea de-a doua zi. Mobilul manifestanţilor de a protesta este orientat împotriva *„comuniştilor care ne-au furat ţara".*[89] Motivaţia unui tânăr este cu atât mai radicală: *„eu nu mai rezist, să trăiesc în ţara aceasta încă 4 ani de zile; eu n-am ce căuta în ţara aceasta, ăsta-i viitorul meu, să ies în stradă şi să protestez?"*[90]. Manifestaţiile paşnice au culminat cu acţiuni de vandalism (punctul culminant) deosebit de violente care au dus la represalii îndreptate împotriva tinerilor din partea autorităţilor comuniste (deznodământ). La următoarele acțiuni de protest, participarea tinerilor a fost considerabil mai redusă, compensată însă de prezenţa în piaţă a părinţilor şi a persoanelor mai în vârstă care au venit să protesteze în locul lor şi să ceară eliberarea persoanelor deţinute în arest.

Dacă tinerii însumează un personaj colectiv, figura eroului răzvrătit, nedreptăţit, care se revoltă cu furie împotriva unei ordini opresive, *opoziţia* reprezintă tipul *auxiliarului*, întrucât liderii partidelor de opoziţie au fost cei care s-au raliat cu revendicările tinerilor şi le-au pus la dispoziţie mijloace logistice pentru organizarea protestelor.

Voronin este un personaj care ocupă mult loc în tumultul evenimentelor. De el depinde deznodământul conflictului, este simbolul ordinii căzute din legitimitate, incapabilă să-şi reintre în drepturi. Personaj perceput în general într-un registru negativ, este anti-eroul, personificarea tuturor relelor şi nemulţumirilor protestatarilor. Portretele lui sunt incendiate, pe internet circulă bancuri în care el este în ipostaza *„lupului cel rău"*, fotografii caricaturizate etc. În timp ce guvernarea acestuia este contestată (*„Tu, Voronin, nu uita, Basarabia nu-i a ta", „Opriţi dictatura", „Jos comuniştii"*). V. Voronin, la rândul său, etichetează ieşirea tinerilor drept o ilegalitate, o manevră operată de opoziţia nemulţumită de rezultatele alegerilor. Preşedintele contestat pune mişcările de protest pe seama *„poftelor nesăbuite ale forţelor oculte, extremiste", „scopurile puciştilor sunt evidente – desfiinţarea statului moldovenesc, lichidarea democraţiei noastre"*[91].

Din tabăra cealaltă, partidele de opoziție consideră aceste acțiuni legitime, o manifestare a *„dreptului de a-şi exprima punctul de vedere, de a protesta”,* înaintând revendicări să fie *„invalidat scrutinul şi să fie anunţate alegeri repetate”*.

Instigatorii sunt și ei prezenți, fiind reprezentaţi de cei care aveau misiunea de a provoca violenţe dintre protestatari şi forţele de ordine, fapt constatat ulterior cu probe.

Poliţia e un alt personaj emblematic. Reprezintă tipul agresorului. Având rolul de a apăra „constituţionalitatea republicii” (starea dezirabilă de echilibru), forţele de ordine au intervenit că să restaureze „normalitatea”, recurgând la represalii. În materialele video, poliţiştii sunt prezentaţi în echipamentul lor pentru situaţii excepționale: cu veste antiglonţ, scut, caschetă şi arme. Peste ei s-a revărsat de cele mai multe ori furia mulţimii, protestatarii aruncând cu pietre în scuturile poliţiştilor. De asemenea, o maşină de pompieri, menită să disloace mulţimea prin acţiunea furtunurilor de apă, a fost distrusă de manifestanţi. Într-o primă etapă, poliţia a cedat atacurilor manifestanţilor, părăsind clădirea Parlamentului, obţinând pentru scurt timp simpatia protestarilor.

Manifestaţiile anticomuniste au fost supranumite şi „Revoluţia Twitter”, deoarece tinerii au fost mobilizaţi prin intermediul mesajelor trimise prin telefonia mobilă și reţelele sociale (facebook, twitter, messenger). Aceste instrumente de comunicare au devenit predilecte de vreme ce televiziunea şi radioul de stat erau controlate de PCRM. Canalul de comunicare de pe Twitter a devenit principala sursă de informare inclusiv pentru mass media internaţionale, în special atunci când accesul la multe site-uri din RM şi liniile telefonice au fost blocate de autorităţi. Pe lângă funcţia lor de reţele de comunicare acestea mai consituie şi forme de transmitere a cunoaşterii sociale (*i.e.*, a reprezentărilor sociale).

6.6 Întoarcerea refulatului: ritualuri, confruntări nostalgice şi rememorări afective

Protestele pot avea deopotrivă o funcţie *expresivă* şi una *instrumentală* (Klandermans, 1997). Acțiunile de protest, generate de dezacordul participanților față de anumite politici sau decizii guvernamentale, pe lângă intenţia de a produce schimbarea revendicată (funcţia instrumentală), reprezintă şi un mijloc de exprimare a emoţiilor negative (funcţia expresivă). În mod frecvent, protestele conţin şi o dimensiune ritualică care-i oferă o puternică calitate spectaculară şi dramatică (della Porta şi Diani, 1999).

Evenimentele de protest care au marcat convulsiile acestui spaţiu geografic se caracterizează printr-o dimensiune ritualică excesivă. În ştiinţele sociale, termenul de ritual descrie o serie de manifestări: obişnuinţe, obiceiuri, acte de comunicare, convivialităţi, teatralizări sau ceremonii. Din perspectiva interacţionismului simbolic, orice practică socială produsă în conformitate

cu anumite convenienţe și uzanțe poate fi considerată ritual. În acest sens, se disting două tipuri de manifestări și comportamente ritualice: ritualurile publice (de ex., diverse evenimente politice şi sociale) şi rituarile de grup (de ex., ritualuri de inițiere).

Ritualurile se referă la un sistem de structuri secvenţiale, roluri teatralizate, mijloace reale şi simbolice și comunicări printr-un sistem codificat (Riviere, 2003 *apud* Coman, 2008). Sunt constituite din conduite şi acte repetitive, codificate, solemne, simbolice, având o ordine prestabilită în desfăşurarea acţiunii. Ritualurile solicită o anumită conduită morală şi atitudinală de solemnitate şi deferenţă faţă de situaţia spectaculară (Lardellier, 2003). Importanța ritualurilor este semnificată mai mult de încântarea produsă de ritmul şi înfăptuirea lor într-un cadru social.

P. Lardellier (2003) consideră că ritualul acţionează după principiul homeostatic, având funcţii de structurare şi armonizare a anomiei sociale. De exemplu, scrie P. Lardellier, fiecare schimbare de stare, de statut, se caracterizează prin turbulenţe, prin incertitudini; „rituarile de trecere" sau de „instituire" permit schimbarea într-o serialitate relativă. Ritul de trecere însoţeste schimbările naturale din viaţa individului sau a grupului şi le transformă în eveniment social. Prin extensie, transformările sociale care afectează puternic stabilitatea sunt însoţite de ritualuri de trecere. Ritualul remediază anomia și dezordinea de natură socială şi oferă chei pentru *„a fi împreună"*, aşa cum contextul ritualic este propice suscitării unor adeziuni comunitare, prin faptul că recurge la afectiv şi la împărtăşirea prin fuziune a emoţiilor colective, mai scrie autorul. Prin intermediul ritualurilor, emoţiile individuale se catalizează într-o emoţie colectivă, garant al transformărilor instalate în corpul social. Dincolo de dimensiunile antropologice, sociologice şi politice, ritualurile sociale, consideră P. Lardellier, au un raport predilect cu psihologia colectivă.

Într-un studiu referitor la dimensiunea ritualică a protestelor, M. Coman (2008) scrie că structura manifestaţiei din Piaţa Universităţii este modelată de marile categorii ale ritualului: demarcaţia spaţială, tratamentul simbolic al timpului, scenariul gestual repetitiv, asumarea unor roluri şi discursuri simbolice clar definite, apelul la paradigme naturale cu rezonanţă mitico-sacrală, starea comunitară în opoziţie cu era socială cotidiană. Astfel, sublinia autorul, în acest sistem ritual demonstraţia suportă mai multe lecturi: din perspectivă antropologică, fenomenul Piaţa Universităţii a instituit un interstiţiu social şi simbolic de factură liminală; în plan politic, manifestaţia a funcţionat ca ritual de contestare și diferenţiere; în plan psihologic şi expresiv ea a avut caracteristicile riturilor carnavalereşti spectaculare. Deseori se face trimitere și se vorbeşte de asemănarea în ceea ce priveşte dimensiunea ritualică a protestelor din Piaţa Universităţii şi cele produse la Chişinău[92].

În cadrul protestelor colective pe care le analizăm, participanţii recurg la anumite ritualuri care dau semnificaţie acţiunii lor. În mod frecvent, mesajul propriu-zis al protestelor este direct

ataşat celui creştin, indicând o colaborare dintre cele două instanţe – politică şi religioasă. Din această perspectivă, gesturile protestatarilor comportă o dublă semnificaţie simbolică: politică şi religioasă, întrucât, pe lângă practicile profane specifice scenariului de protest, participanţii oficiază ritualuri cu semnificaţie religioasă: lumânări aprinse[93], rugăciuni colective sau îngenunchieri colective[94] etc.

Ritualul rugăciunii

Corelarea religiosului cu semnificaţia evenimentelor este preponderentă, atât în 1989, cât şi în 2002. Protestatarii fac apel în repetate rânduri la instanţa divină ca la un posibil *Renovator Mundi*, în stare să restaureze echilibrul în ordinea existentă. Liderii mişcării de renaştere naţională de la sfârşitul anilor '80, organizatorii acţiunillor de protest din 2002 recurg la un parteneriat cu Biserica, făcând apel la disponibilitatea religioasă a populaţiei. Liderii protestelor obişnuiesc să-şi înceapă discursul îndemnând mulţimea şi spunând ei înşişi rugăciunea *Tatăl Nostru,* iar discursurile lor se finalizează de obicei cu *„aşa să ne ajute Dumnezeu"*. Vorbitorii din PMAN rostesc discursuri emoţionante, referindu-se la valori sensibile: limbă română, istorie, libertate, independenţă. Protestele din 2002 se produc pe timp de iarnă, cele din 1995 pe timp de ploaie, iar cele din 1989 în toiul arşiţei de vară – acțiunile colective în condiţii precare pare să intensifice mesajul şi determinarea.

În timpul protestelor din 2009, *„totul a pornit de la un simplu mesaj pe internet prin care tinerii au decretat simbolic zi de doliu în toată ţara; toţi cei care nu i-au votat pe comunişti au fost chemaţi în PMAN să aprindă o lumânare".* Lumânarea este asociată cu durerea, suferinţa, neputinţa, este invocarea divinității într-o *ordine* nepotrivită, deviată. Ea conferă atmosferei generale o tentă mistică, auroralǎ, este legământul fiecăruia, ruga, speranţa în bine, emoţia participanţilor.

Ritualul procesiunii funerare

Protestatarii din 2002 simulează ruinarea *„dictaturii comuniste"* prin intermediul unei procesiuni funerare prin care *„pun cruce"* sistemului. O Troiţă este purtată cu sobrietate golgotiană şi instalată în faţa clădirii Parlamentului. Momentul este consacrat prin depunere de flori. Imaginea florilor risipite, împrăştiate pe jos, martore ale rebeliunii de peste noapte, când Troiţa a fost *„răpită"*, se prezintă dezolant ca o profanare nepermisă, o intruziune violentă în sacru. Masele se înverşunează, îşi sporesc furia împotriva *„trădătorilor de neam"* şi recurg la instalarea unei alte Troiţe. La nivel perceptiv, guvernarea comunistă este considerată *„răul nucleic al societăţii"*, pe a cărei seamă se pun eşecurile sociale, un *„partid de ocupaţie"* care promovează *„interesele imperiale ale Rusiei"*, de aceea protestatarii cer *„demisia în bloc a intruşilor"*.

Ceremonia funebră a protestatarilor din 2009 a constat în convocări spontane, aprindere de lumânări şi arborarea panglicilor negre: *„am venit aici în centru, ne-am legat cu o panglică neagră în semn de doliu, că se duce, moare democraţia la noi în ţară”*[95]. Starea de doliu decurge şi din pierderea iremediabilă a unor repere existenţiale abstracte: *patrie, libertate, limbă, istorie*. Doliul implică o acțiune non-conflictuală, non-agresivă, non-revanşardă. Cel îndoliat nu are intenții să lupte cu cei care îi cauzează suferinţa. Doliul este mai mult un prilej care solidarizează persoanele sub emblema aceleiaşi suferințe. Manifestaţiile simbolice din ziua imediat următoare publicării rezultatelor finale ale alegerilor din 2009 au reprezentat necesitatea de a *„îngropa”* un ideal, un gen de detaşare afectivă faţă de speranţele tinerilor într-un viitor favorabil. Doliul declarat semnifică gestul prompt de inacceptare a unei realităţi considerate inacceptabilă.

După alegerile din 2009, tinerii s-au simţit „sechestraţi” în propria lor ţară şi au resimţit cel mai acut claustrarea lor în limitele unui sistem sociopolitic deficient. În neputinţa şi disperarea lor au generat *„un prohod al viitorului”*. Zeci de mii de tineri au ieşit în stradă animaţi de idealuri patriotic-democratice. S-au agregat în grupuri spontane, îndreptându-se spre PMAN, loc convergent pentru astfel de ritualuri și întruniri de masă. Tinerii purtau pe obraz însemnele naţionale sau steaguri tricolore şi scandau *„nu ne îngropaţi viitorul”*, *„trezeşte-te, patrie drogată”*, *„vrem un viitor pentru popor”*. Tinerii au fost mobilizaţi prin sms-uri şi mesaje pe internet, care îndemnau ca la ora 18.00 să se adune în faţa monumentului lui Ştefan cel Mare, pentru a aprinde lumânări în semn de *„doliu naţional”* pentru *„victoria comuniştilor”*. La început au venit câteva sute de tineri care au aprins lumânări şi, purtând pancarte cu mesaje anticomuniste, au început să se îndrepte către Preşedinţie, strigând *„Libertate”*. Este aprinsă o lumânare de mari dimensiuni, de care este prinsă o etichetă pe care scrie *„adio, Moldova”,* cel de-al doilea „o” fiind în formă de seceră şi ciocan (simbolurile PCRM).

Ritualul colectiv al distrugerii – mod de contestare a puterii

Acest ritual reprezintă un gen de anihilare simbolică a tendinţelor separatiste din regiunea de est a RM şi a iniţiativelor de federalizare, prin proiectele propuse de Federația Rusă pentru soluţionarea conflictului transnistrean. Arderea portretelor lui V. Putin, președintele Rusiei, şi ale lui I. Smirnov, liderul autoproclamatei republici transnistrene (figuri simbolice asociate cu intenții anexioniste *„Jos cu ocupanţii”, „Jos cu federalizarea”, „monştrii”, „uzurpatorii”*), a steagurilor Rusiei şi ale fostei RSSM (simboluri ale perioadei sovietice) – se prezintă ca o formă de violenţă sublimată ca rezultat al dezaprobării tentativelor repetate de a federaliza RM. Acest ritual şi emoţiile care îl însoţesc oferă participanţilor un gen de putere (*„empowerment”*, în sensul pe care il dau termenului Drury şi Reicher, 2005), ceea ce întăreşte sentimentul de solidaritate

împotriva *„pericolului extern”*. Aceste acțiuni se prezintă ca un gen de victorie simbolică.

La fel, protestele din 2009 au avut semnificaţia şi alura unor rituri de prag şi de agregare. M. Coman (2008) sugerează că incendierea şi distrugerea unor semne distinctive ale vechiului regim în timpul revoluției române au funcţionat asemenea unui rit de purificare colectivă. Admitem că acelaşi efect l-ar fi avut și acţiunile de distrugere rituală a unor simboluri statale, însemne comuniste şi pentru contestatarii din PMAN. Manifestanţii au pătruns în Parlament şi Preşedinţie de unde au sustras mobilier, calculatoare, documente de stat şi alte bunuri, incendiind cele două clădiri de stat. Forţele de ordine au intervenit, utilizând tunuri de apă şi gaze lacrimogene. Protestatarii au răspuns cu un atac masiv cu pietre.

Amestecul dintre sărbătoare şi revoluţie, carnaval şi revoltă a fost relevat de studiile unor antropologi precum R. Schechner (1993 *apud* Coman, 2008). Orice adunare de indivizi, subliniază autorul, este caracterizată de un grad de festivitate relativă, de aceea glisarea de la protest paşnic către sărbătoare şi, în cele din urmă, către violenţă este explicabilă în termenii psihologiei colective. Dar, deşi majoritatea studiilor psihoantropologice au evidenţiat că riturile de agregare şi de contestare a puterii se comportă ca un pretext de adunare colectivă cu accente predominant carnavaleşti, totuşi, ieşirea spontană a tinerilor a fost determinată în primul rând de un sentiment general de revoltă şi de disperare socială, motiv pentru care comportarea celor prezenţi inspira dramatism şi tensiune negativă. Prezenţa masivă a unor persoane cu care împarţi aceeaşi nemulţumire are rol terapeutic la nivel individual. Ritualul de constestare are valenţe tranzitive (de prag), întrucât facilitează transcenderea într-un spaţiu simbolic-compensatoriu.

La început, până la escaladarea violențelor din zilele următoare, mulţimea ce scanda în PMAN lozinci anticomuniste în timpul protestelor din 2009 nu dădea impresia unor mase furioase şi agresive. Putem spune că îşi marcau mai degrabă aflarea împreună (comuniunea ideatică şi emoţională) cu prilejul unei *sărbători triste*.

Orăşelul Libertăţii – ritual de contestare a ordinii existente

Oraşelul Libertăţii reprezintă un grup de peste 140 corturi, instalate în timpul protestelor din 2002 în spaţiul dintre Parlament şi Preşedinţie, o fortăreaţă anticomunistă, un loc stabil al unei comunităţi protestatare care a rezistat timp de o lună şi câteva zile. Acest *orăşel* se dorea o „zonă liberă de comunism”. Manifestanţii şi-au creat un teritoriu propriu căruia i-au conferit valenţe simbolice ale libertăţii şi democraţiei. Foarte bine organizat, în acest *orăşel* existau până şi străzi, precum şi consilii, comitete de grevă, care coordonau activitatea manifestanţilor. Viaţa de aici era orânduită în aşa fel, încât oricând să rămână cineva de strajă (similar stării de urgenţă din timpul războaielor); se sta în ture pentru a învinge oboseala şi a păzi *oraşul* fără întrerupere.

Mai mult de atât, prezenţa trupelor înarmate în spatele clădirii Parlamentului, care *„seara ieşeau la atacat”,* ameninţând continuu activitatea protestatarilor, nu îi intimidau pe aceştia, acţionând, dimpotrivă, ca un factor motivant în plus. Ocurenţa repetată a substantivului *suflet* în limbajul vorbitorilor convinge de implicarea afectivă puternică a participanţilor în activităţile organizate *„acolo depuneam suflet, era ca într-o biserică”.* Transpare, de asemenea, sentimentul că ceea ce se întâmplă depăşeşte firescul, că se participă la evenimente istorice irepetabile, cărora li se conferă o aură de neverosimil, de excepţional şi incredibil.

„Re-descoperirea” identităţii şi emergenţa unei noi identităţi

Construcţia identităţii este o componentă esenţială a acţiunilor colective. Modelul comportamentului colectiv (Drury *et al.*, 2003; Reicher, 2001) postulează că, în cadrul maselor, identitatea personală devine mai puţin salientă şi indivizii acţionează în termenii unei identităţi sociale asociate cu o categorie socială relevantă. În acest sens, acţiunea colectivă nu se poate produce în absenţa unui „noi”, caracterizat prin trăsături comune, solidaritate, şi a unui „ei” cărora le este atribuită responsabilitatea privind situaţia percepută ca fiind injustă şi împotriva căreia se protestează (della Porta şi Diani, 1999).

Protestele sunt și un mod de celebrare a identității colective prin marşuri, ritualuri, cântece, întâlniri, semne, simboluri şi coduri comune (Klandermans, 2005). Asemenea manifestări pot fi identificate și în acţiunile de protest analizate de noi în acest capitol. Pe de o parte, celebrarea identităţii româneşti, o reamintire simbolică a unui „început” şi, pe de altă parte, conturarea unei noi identităţi, în special printre tinerii participanţi – cea a unei *„noi generaţii”.* Nodul central al acestei identităţi este reprezentat de conţinutul emoţional, în care sunt mixate bucuria, speranţa, entuziasmul, mândria şi ataşamentul emoţional faţă de grup. În termeni simbolici, se produce asumarea unei identităţi nu doar contestatare, ci şi salvaţioniste.

6.7 Implicații asupra relațiilor intergrupuri și traiectorii ale reprezentării

După entuziasmul de la sfârșitul anilor ’80, mişcarea naţională pare să fi cunoscut în timp un declin şi o depreciere a militantismului. *Întoarcerea refulatului* face, însă, ca această depreciere să nu fie definitivă, idealurile de atunci nu au fost realizate, astfel încât misiunea luptătoare şi mobilizatoare pare să nu se fi încheiat. În contextul curent, pentru unii participanți, care au rămas fideli idealurilor de altădată, e necesară o justificare permanentă a opţiunilor axiologice în raport cu ceea ce ei ar putea percepe drept o devalorizare a acestora, inclusiv prin alte acțiuni colective care i-ar aduce împreună. Pentru alții, a protesta poate fi sinonim cu a face gălăgie, a tulbura degeaba liniștea, a atrage patologic atenţia asupra ta, mai cu seamă dacă aceste atitudini

sunt consolidate de percepția eşecului unor acțiuni anterioare de protest. Convingerea lor se referă la inutilitatea protestului: este zădarnic să te revolţi, să-ţi manifeşti nemulţumirea într-un fel sau altul, întrucât nimeni dintre cei avizaţi nu va remarca gestul tău şi, prin asta, nu vei schimba nimic.

De la protestul instrumental la protestul expresiv

O constatare generală care derivă din cele analizate este transformarea pe parcurs a unui protest care pare a fi unul instrumental, orientat spre împiedicarea adoptării unor decizii considerate injuste, într-o formă ritualică expresivă şi puternic potenţată de anumite emoţii.[96]

Protestul în sine rămâne în mare parte a fi unul expresiv, fiindcă, deşi nevoia în sine de a protesta e prezentă, acest potenţial de protest interferează cu o altă cogniţie – *„nu putem schimba nimic, nu are rost”* şi se pare că această nemulţumire este deseori refulată, vorbind în termeni psihanalitici ***(aspectele polemice ale mobilizării)***.

Nevoia de protest nu vine de la ceva anume şi nu este orientată către cineva anume, ci devine ceva inerent, sinonim cu situaţia prezentă. Protestul este orientat asupra stării actuale, a ordinii existente, este un protest generalizat, în care *themata* recunoaşterii sociale şi a demnităţii umane este una esenţială. Reprezintă o formă continuă, presupune anumite regularităţi de manifestare, declanşează aceleaşi *themata* şi este provocat de aceleaşi *nexus*-uri.

Opoziţia prin acțiuni de protest pare a fi o formă continuă de expresie în RM, iar cetăţenii au un grad apreciabil de frustrare socială constantă și persistentă care determină comportamentul de protest. Au şi un loc de agregare predilect: PMAN. În ultimă instanţă, protestul pare să fie una dintre puţinele forme de disidenţă colectivă.

Conținuturi polemice în reprezentarea protestului

Protestul este totodată și o formă de participare politică. În acest fel, oamenii își exprimă nemulțumirea sau indignarea în raport cu anumite decizii guvernamentale. Cred în ceea ce fac și participarea lor este voluntară. Și fac acest lucru dintr-o pornire firească, dintr-un crez sau dintr-un mobil interior. Astăzi, aspectele polemice din reprezentarea acțiunilor de protest se referă la percepția eşecului unor acțiuni anterioare de protest și, prin urmare, a inutilității acestor acțiuni, dar și la suspiciunile privind mituirea unor participanți. Aceste percepții pot duce la ***devalorizarea practicii protestului*** ca formă de participare politică. În același timp, aspectele polemice sunt determinate de dinamica relațiilor intergrupuri. Asistăm la acțiuni simultane – de protest și contraprotest: protestul nu este orientat doar împotriva guvernării, ci și împotriva unor grupuri opoziționale, generând relații conflictuale legate de referențialele valorice opuse etc.

Generalizări: câteva recomandări de acțiune

• ***Utilitatea TRS în înțelegerea participării politice și a schimbării sociale***. TRS oferă o viziune profundă privind practicile de comunicare și interacțiunile sociale în contextul acțiunilor colective. Studiile din domeniu sugerează că, pentru o mai bună înțelegere a semnificațiilor atribuite acestor acțiuni, este necesară examinarea modului în care identitățile participanților la acțiunile de protest sunt negociate și/sau contestate la nivelul relațiilor intergrupuri. Prin prisma TRS, putem analiza participarea ca un mod de exercitare a puterii pentru a articula și disemina anumite reprezentări despre ceilalți. Totodată, TRS permite identificarea atât a constrângerilor care afectează participarea, cât și a strategiilor la care recurg indivizii pentru a le depăși. Studiul RS lărgește cunoașterea despre semnificațiile atribuite fenomenelor politice și cum sunt încorporate politicile guvernamentale la nivel social.

• ***Revoluții sociopsihologice versus revoluții politice*.** Revoluţiile sociopsihologice, care indică în fond schimbări de mentalitate, se produc atunci când *pattern*-urile valorice ale trecutului se erodează şi în scena socială apar actori cu alte atitudini şi alte RS. În acest context, subliniem utilitatea investigării reprezentărilor polemice, datorită impactului societal pe care îl exercită asupra dinamicilor relaționale la nivel integrupuri. Respectiv, pentru a înțelege acțiunile colective și comportamentul diferitor grupuri sociale, trebuie mai întâi să cunoaștem și să înțelegem RS care le ghidează aceste acțiuni. În cazul unor programe de intervenție psihosocială sau a unor campanii sociale de durată, RS, inclusiv cele polemice, sunt ideile esențiale sau „ideile-forță" pe care se pot sprijini asemenea proiecte de schimbare socială sau organizațională.

• ***Riscul devalorizării practicii protestului*.** Putem vorbi de un anumit risc al devalorizării practicii protestului și probabilitatea diminuării potențialului de mobilizare (spontană și voluntară), determinate de o serie de aspecte polemice din RS a protestului (mituirea unor participanți, repetiția protestului, fără rezultate vizibile) și contrapuneri de semnificații (acțiunile colective, deși semnificative pentru unii participanți, pot fi percepute ca amenințătoare pentru alții).

6.8 Concluzii la capitolul 6

1. În acest capitol, prezentăm un alt studiu de caz, din domeniul sociopolitic, prin care am examinat cum se manifestă ***protestul colectiv*** ca un obiect sensibil și cum acest obiect social generează reprezentări polemice, urmare a unor practici ritualice, tendințe opoziționale și referențiale valorice paralele la nivel intergrupuri. În acest caz, vorbim mai curând de o reprezentare contestată și re-negociată.

2. În spaţiul postsovietic, *protestul colectiv*, ca o nouă practică socială, cea de participare politică şi mijloc de influenţare a deciziilor politice, a fost descoperit în perioada *perestroika*. În

contextul acelei reforme, prin *glasnost*, cetăţenilor sovietici le-au fost oferite oportunităţi pentru a-şi exprima opiniile şi a participa în acest fel la procesul de restructurare a societății socialiste. Un efect mai puțin așteptat a fost că problemele naționale, îndelung camuflate, au început să fie amplu discutate în presa din acea perioadă, apoi masele au ieșit în stradă. Extinderea registrului de forme participative a declanşat și un proces de reorganizare reprezentaţională. Se produc o serie de ***modificări și contrapuneri de semnificații*** care potențează caracterul „sensibil" al acțiunilor, generând reprezentări polemice pentru diferite grupuri sociale.

3. Pentru a analiza specificul obiectului de reprezentare, am diferențiat două categorii de protestatari: participanți relativ permanenți la acțiunile de protest (militanții) și participanți fără experiența unor proteste anterioare sau ocazionali (neofiții). Respectiv, pentru prima categorie de participanți „protestul colectiv" este un obiect *cognitiv* (repetiția practicii protestului face din acesta un obiect social familiar la nivel experiențial). Pentru cea de-a doua categorie este un obiect *non-cognitiv* (au mai puține experiențe de participare, prin urmare, practica protestului e mai puțin familiară, ei ar avea mai curând o cunoaștere indirectă). Însă, în mod esențial, pentru ambele categorii dimensiunea *afectivă* este centrală.

4. Examinând diverse acțiuni colective din perioada 1988-2009, având anumite caracteristici comune, am analizat cum se organizează și cum se negociază conținutul RS ale protestelor colective, având drept scop să evidenţiem modul în care au fost reflectate aceste evenimente în presa vremii, inclusiv comportamentul actanţilor implicaţi în desfăşurarea acţiunilor și, respectiv, care erau ***reprezentările polemice „transmise"*** prin intermediul mass media.

5. Protestele colective se remarcă prin regularităţi de manifestare şi prin anumite afinităţi tematice: declanşează aceleaşi *themata* şi sunt provocate de aceleaşi *nexus*-uri. *Nexus*-ul principal al protestelor din 2003 a fost teritoriul, a urmărit împiedicarea acţiunilor Federației Ruse de a federaliza RM. Evenimentul de protest din 2009 aminteşte de protestele din noiembrie 2003 și de cele din august 1991. *Themata* principală a acestor acțiuni de protest a fost libertate-opresiune. În 1991, acţiunile autorilor loviturii de stat au fost percepute drept o ameninţare pentru democraţia şi suveranitatea republicilor sovietice. La fel, în 2003, proiectul de federalizare (planul Kozak) a fost perceput drept o ameninţare pentru libertatea şi integritatea teritorială.

6. Protestele din 1995 se înscriu în categoria celor ce amintesc de anul 1989 şi de cuceririle obţinute atunci – limbă, alfabet, istorie. La fel, evenimentele din 2009 au fost comparate cu cele din România, din decembrie 1989. Se identifică paralelisme simbolice între aceste două evenimente istorice în virtutea unei simetrii temporale (ele se produc la un interval de 20 de ani), revoluţia decembristă şi protestele anticomuniste din RM. Sunt tematizate următoarele categorii: moldovenii/românii, clădirea Parlamentului/clădirea televiziunii, Timişoara 1989/Chişinău 2009.

7. Astăzi, am putea spune, asistăm la o devalorizatea a practicii protestului ca o formă de participare politică, aspectele polemice din reprezentarea acțiunilor de protest sunt legate și de anumite suspiciuni privind mituirea unor participanți, ceea ce ar putea să ducă la o depreciere în sine a practicii protestului ca formă de participare politică.

---

[58] Selecțiuni din interviul cu un participant la acțiunile colective de la sfârșitul anilor '80 din fosta RSSM.
[59] *Ibidem.*
[60] Este și titlul unui articol, apărut un an mai târziu, în care autorul analizează dilemele manifestanților care se confruntau cu opoziția altor grupuri etnice (E. Mândâcanu, Cine suntem şi ce vrem, *Literatura şi Arta,* 09.08.1990).
[61] Fronturi populare au fost create în toate republicile unionale. Preocupate la început de probleme ecologice şi de restructurarea regimului comunist, aceste mişcări au dobândit treptat un pronunţat caracter naţional. La 20 mai 1989 se înfiinţează Frontul Popular din Moldova (FPM), recunoscut de către Guvern la 25 octombrie 1989 ca organizaţie social-politică. FPM constituia o forţă social-politică care promova valorile general democratice (drepturile şi libertăţile omului, economia de piaţă, sistemul pluripartit) şi valorile naţional spirituale româneşti (patria, istoria, limba, tradiţiile etc.), militând concomitent pentru renaşterea culturală a etniilor din RM. (Enciu şi Pavelescu, 1998).
[62] Fronturile internaţionaliste (*Interfront*-urile) reuneau minorităţile rusolingve, fiind create cu scopul de a contrabalansa raportul de forţe în republicile unionale şi de a pune în dificultate realizarea oricăror proiecte de secesiune faţă de URSS (Cojocaru, 2003).
[63] *Gagauz Halkî* este o organizaţie a etnicilor găgăuzi, creată în 1988. Pleda pentru renaşterea culturală a găgăuzilor, populaţie de origine turcică, dar de religie ortodoxă. În perioada sovietică, instruirea găgăuzilor se face, ca şi în cazul altor minorităţi etnice, în limba rusă.
[64] E. Condratov „Postavi sebia na ego mesto", *Sovietskaia Moldavia,* 13.10.1989, nr. 238 (16893), p. 3.
[65] Din interviul cu F. Marinov, reprezentant al Adunării Populare din Găgăuzia, interviu realizat în martie 2003.
[66] Rezultatele unui studiu atestă distanţarea dintre moldoveni (români) şi alte comunităţi etnice minoritare în abordarea problemelor naţionale la începutul anilor '90. În timp ce mai mult de 50 la sută din moldoveni (români) considerau că drepturile minorităţilor etnice sunt respectate, doar 17% din membrii minorităţilor etnice împărtăşeau această opinie. Studiul a fost realizat de Institutul de Etnografie şi Sociologie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, în iulie 1992, pe un eşantion de 1600 respondenţi, 70,3% etnici moldoveni (români), 12% ucraineni, 10,8% ruşi şi 6,7% alte etnii (*apud* Crowther, 1998, p. 152 şi urm.). Rezultatele Etnobarometrului, realizat în 2005 de IPP, elucidează o modificare a percepţiilor: peste 60-70 la sută din respondenţi, indiferent de etnie, consideră că au drepturi suficiente, 13% din respondenţii ruşi consideră că românii au prea multe drepturi, iar 22% din moldoveni (români) consideră că ruşii au prea multe drepturi (Cojocaru, 2006c).
[67] Cu excepţia Republicii Democrate Moldovenești (RDM), proclamată la 2 decembrie 1917, existenţa căreia a durat trei luni. La 27 martie 1918 Sfatul Ţării al RDM votează unirea cu România.
[68] Dilemele descrise de noi în acest capitol sunt similare cu ceea ce M. Billig *et al.* (1988 *apud* Tileaga, 2002, p. 126) numeau „dileme ideologice" – acestea se referă la faptul că „ideologiile nu sunt doar sisteme organizate de idei, ci pot conţine teme contrare, care „trag" în direcţii diferite şi cu care indivizii se confruntă de fiecare dată în societate". Dilemele descrise în acest capitol derivă din sisteme de valori care se opun şi sedimentează sisteme ideologice în opoziţie.
[69] Problema limbii oficiale nu era una nouă şi nu apăruse în anii '80. În 1905, la Chişinău a apărut ziarul „Basarabia" care aborda probleme ale identităţii, denumirii limbii şi a poporului. Această problemă s-a pus în discuţie şi în cadrul Congresului Învăţătorilor, organizat la Chişinău la 25-28 mai 1917. Cerinţa restabilirii limbii de stat s-a manifestat în repetate rânduri în anii '70 – începutul anilor '80. La fel, în cadrul Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSSM din 1965 se repune în discuţie problema revenirii la alfabetul latin, cerere care a fost condamnată de conducerea comunistă, pe motiv ca ar fi îndreptată împotriva prieteniei popoarelor (*v.* Beşleagă, 2005).
[70] Memoria colectivă a acestor două părţi componente ale fostei RSSM a determinat emergenţa unor atitudini diametral opuse şi contradictorii privind mişcarea naţională de la sfârşitul anilor '80 (Cojocaru şi Suhan, 2006; Cojocaru, 2006a; Cojocaru, 2006b).
[71] În 1992, M. Snegur şi L. Kravciuk, preşedintele Ucrainei, au recunoscut inviolabilitatea actualelor frontiere (SŢ, 24.10.92). În noiembrie 1994, Moldova şi Ucraina au semnat un acord prin care se stipulează că niciuna din părţi nu are revendicări teritoriale una faţă de alta.
[72] Însuşi Gorbaciov vehicula într-un context nepotrivit sintagma *democratizare.* De exemplu, în discursuri publice de felul „Democratizarea – esenţa restructurării, esenţa socialismului", „Prin democratizare – spre un nou chip al socialismului" (*apud* Fruntaşu, 2002, p. 245).

[73] *„teama de Moscova era încă atât de mare, încât nu se făcea un pas. Nici în dreapta, nici în stânga, şi cu atât mai mult înainte. Puşi pe bătaie lungă, scriitorii insistă, fac demersuri, cer să se traducă în viaţă rezoluţia adunării deschise de partid din 16 aprilie"* (Saka, 2006, p. 39).
[74] Apar mai multe articole prin care intelectualii îşi exprimă cu mai multă îndrăzneală atitudinea, de exemplu V. Bahnaru şi C. Tănase „Limbă şi obiceiuri expulzate", *Nistru,* 1988, nr.7, pp. 77-86; A. Evdoşenco „Comoară moştenită din străbuni", *Nistru,* nr. 7, pp. 87-96 ş.a.
[75] Impresionantă este mărturia unei profesoare de istorie, una dintre victimele politicii sovietice de falsificare a trecutului naţional. Faptul de a fi predat ani întregi neadevăruri cu privire la istoria neamului, de a fi educat greşit generaţii întregi de elevi, o responsabilizează în faţa propriei conştiinţe, dar mai ales în faţa instanţei divine: *„am rămas trăsnită, atâta ni se vorbea şi atâta am predat şi eu copiilor, că de câte ori mă duc la biserică, pun câte o lumânare pentru câte minciuni am spus. Le-am spus nu din proprie iniţiativă, nu ştiam, dar am minţit generaţii întregi de copii, să fi ştiut, ce credeţi că era să tac? Şi puteam să înfund puşcăria pentru asta, dar n-am ştiut"* (secvenţă din interviul realizat cu o profesoară de istorie, iunie 2006).
[76] Recrudescenţa manifestărilor şi chiar radicalizarea acestora a pus în gardă autorităţile. În urma manfestărilor de stradă din 15 noiembrie 1990 a apărut Hotărârea Sovietului Suprem „Cu privire la încălcările ordinii publice care au avut loc la 15 noiembrie 1990 în oraşul Chişinău" (hotărârea nr. 363-XII, *Veştile,* nr. 11, Chişinău, 16.11.90, p. 768 *apud* Fruntaşu, 2002).
[77] Sesiunea a 13-a a Sovietului Suprem al RSSM, de legislatura a 11-a, care a început la 29.08.89 şi s-a încheiat la 1.09.89, în cadrul căreia au fost votate proiectele de legi referitoare la limba oficială a RSSM.
[78] Constituţia URSS a fost adoptată în 1977.
[79] RM a adoptat Declaraţia de Suveranitate la 23 iunie 1990.
[80] În 1990, pe teritoriul RSSM „două republici" îşi proclamaseră independenţa. La 19 august 1990 a fost proclamată „Republica Sovietică Socialistă Găgăuză", iar la numai câteva zile, la 2 septembrie 1990, la Tiraspol se proclamă „Republica Sovietică Socialistă Moldovenească Nistreană". Mai multe ziare locale din aceste regiuni, care au publicat decretele şi adresările puciştilor, au fost interzise ulterior (*Dnestrovskaia pravda, Pobeda, Leninskoie vremea, Kommunist Budjaka* ş.a).
[81] Cu excepţia ziarului *Dnestrovskaia pravda,* care, fidel propagandei sovietice, alături de declaraţiile GKCP, publica imagini cu muncitori fericiţi implicaţi în procesul muncii şi articole despre creşterea productivităţii.
[82] Hotărârea Parlamentului RM „Cu privire la PCM" (nr. 683 din 23.08.1991), prin care acesta este scos în afara legii.
[83] O analiză mai detaliată a acţiunilor de protest din 2009 este prezentată în studiul „Gestaţia sociopsihologică a unui protest durabil: referenţiale şi discursuri paralele" (*v.* Cojocaru, 2011a).
[84] Rolul rețelelor de socializare a fost discutat și de D. Ben-Alaya (2013) cu revoluția tunisiană, care s-a soldat cu căderea regimului dictatorial în 2011.
[85] O serie de filme documentare au fost realizate cu scopul de a reflecta narativ mişcările explozive de protest din aprilie 2009. Primul film a fost cel produs la comanda PCRM, la scurt timp după desfăşurarea evenimentelor. Intriga acestei producţii intitulate *„Atac asupra Moldovei*" este, după cum sugerează şi titlul, teoria conspiraţiei care ar fi fondat scenariul evenimentelor. În replică, sunt realizate alte câteva materiale video care să ilustreze ziua de 7 aprilie, reflectând de această dată viziunea partidelor de opoziţie şi a reprezentanţilor societăţii civile: *Capcana, Cutia Neagră, Adevărul despre 7 aprilie, Moldova, încotro? Agonia surzilor*. Ambele serii de filme produc două tipuri paralele de discurs despre aceeaşi realitate, două puncte de vedere antagonice ale actanţilor implicaţi.
[86] Cazurile de deces și cauzele acestora au rămas neelucidate până în prezent.
[87] V. Voronin, *Adresare către populaţie, 7 aprilie 2009*, www.protv.md
[88] *Ibidem.*
[89] Secvenţă din filmul documentar „Capcana".
[90] *Ibidem.*
[91] V. Voronin, *Adresare către populaţie...*
[92] Titluri din presă: *Mineriadă anticomunistă, Piaţa Universităţii la Chişinău* ş.a.
[93] Simbolismul luminii a jucat întotdeauna un rol important în gândirea creştină. Lumânarea simbolizează puterile naturii. Ceara, fitilul, focul, aerul care se reunesc în flacăra arzândă, mişcătoare şi colorată, sunt ele înseşi sinteza tuturor elementelor naturii (J. Chevalier şi A. Gheerbrant, *Dicţionar de simboluri. Vol. II,* Bucureşti, Artemis, 1993, pp. 242-243).
[94] În timpul Marii Adunări Naţionale din 31 august 1989.
[95] Mărturia unui participant la acţiunile de protest din aprilie 2009.
[96] De exemplu, o mişcare de protest care a pornit de la explicite declaraţii de protest împotriva unei decizii în 2002 culminează cu proteste anticomuniste şi cu revenirea la valorile naţionale. Chiar dacă ulterior, pe 22 februarie 2002, s-a decis anularea legii care a provocat protestele, acţiunile au durat până în luna aprilie 2002, protestatarii cerând demisia partidului comunist şi organizarea alegerilor anticipate. *Moldova: Government Retracts Education Measures, but Protests Continue,* RFE/RL, 22 februarie, 2002.

7. REPREZENTĂRI POLEMICE ALE UNEI PANDEMII: CONTRADICȚII MEDICALE, POLEMICI RELIGIOASE ȘI CONTROVERSE SOCIALE

(studiu de caz din domeniul sociomedical)

„Together, apart!"/ „Împreună, dar separați".

Pandemia s-a încheiat. A durat trei ani, o lună și 24 de zile.

Cadru general

În cadrul acestui capitol, propunem pentru discuție un studiu de caz din domeniul socio-medical, în care vom examina cum se prezintă ***pandemia COVID-19*** ca un obiect sensibil și cum acest obiect social de reprezentare generează reprezentări polemice, date fiind controversele medicale, religioase și sociale care au existat în societate, inclusiv implicațiile pe care le-au avut aceste controverse la nivel intergrupuri (**O5, O6** și **O7**). Conform schemei propuse, vom prezenta o serie de argumente prin care vrem să explicăm de ce, în viziunea noastră, *pandemia* este un obiect sensibil și cum s-a răsfrânt acest fapt asupra unei reprezentări în germene, aflată în fază embrionară. Pandemia ne-a oferit o posibilitate rară de a examina cum o reprezentare socială (RS) se articulează în imaginarul social, cum se produce dinamica unei RS în construcție, în plin proces de elaborare. Deoarece ne referim la o RS în proces de formare, vor fi analizate aspecte relevante în procesul de *ancorare* și *obiectivare* (conținuturi preexistente, semnificații atribuite noilor practici sociale și implicații ale acestor practici la nivel intergrupuri), referindu-ne, cu precădere, la două etape distincte în formarea acestei reprezentări. Rezultatele studiului urmăresc să examineze procesul de elaborare a RS în funcție de specificul obiectului sensibil, caracteristicile contextului, relațiile intergrupuri și practicile sociale aferente, în vederea identificării unor traiectorii în dinamica reprezentărilor polemice (**R5, R6** și **R7**).

7.1 Studii psihosociale despre pandemia COVID-19

(premise pentru analiza procesului de elaborare a RS polemice despre pandemie)

Teme centrale în studiul pandemiei COVID-19

De-a lungul timpului, cercetători din diverse domenii socioumane au fost interesați de a investiga specificul sociocultural al contextelor în care se produc focare de boli infecțioase și de a înțelege cum se manifestă contagiunea la nivel social; respectiv, contagiunea trebuie abordată inclusiv ca un fenomen social, infuzat cu semnificații și practici corespunzătoare (Lupton, 2021). Din acest punct de vedere, scriu V. Allodola *et al.* (2020), pandemia COVID-19 poate fi studiată din trei perspective: 1) medicală (etiologie, caracteristici, manifestări, mod de prevenție etc.); 2)

socială (idei, reprezentări, experiențe subiective, cunoaștere individuală etc.) și 3) realitatea de fapt, la modul comparat (ce se întâmplă în alte țări și ce se întâmplă sau se poate întâmpla într-o anumită țară sau regiune). De exemplu, când coronavirusul se răspândea pe teritoriul Chinei, în general se subestima posibilitatea ca acesta să afecteze în mod dramatic și alte țări[97], din păcate, tocmai asta s-a și întâmplat, constată V. Allodola *et al.* (2020).

În încercarea de a oferi explicații psihosociale pentru pandemie, cercetători din diferite țări și domenii, chiar dacă se aflau la distanță și în izolare, și-au unit eforturile și au reacționat cu promptitudine. Cum poate fi redusă răspândirea virusului nu este doar o întrebare pentru științele medicale, scriu L. Smith și G. Gibson, (2020), ține în aceeași măsură și de domeniul psihologiei (de ex., fenomene precum solidaritatea socială sau schimbarea atitudinală sunt esențiale în acest sens). Examinând o serie de studii cu referire la problematica generată de COVID-19 (realizate pe parcursul anilor 2020-2022), am identificat câteva teme centrale care au constituit subiecte de interes pentru cercetători (*v.* Tab. 7.1). În cadrul acestui studiu de caz, ne vom referi succint la câteva dintre cele mai semnificative studii, axându-ne în mod prioritar pe studiile care vizează RS a pandemiei COVID-19.

Tabelul 7.1 Studii privind diverse aspecte psihosociale ale pandemiei COVID-19

Aspecte psihosociale	**Autori**
Identitatea de grup (cooperare, solidaritate și responsabilitate colectivă)	Jetten *et al.* (2020)
Teoriile conspiraționiste (tipuri, susceptibilitate, implicații sociopolitice)	Imnoff și Lamberty (2020); Calvillo *et al.* (2020) ș.a.
Restricțiile impuse de autorități – izolare, distanță fizică, purtatul măștii (percepții, atitudini, mod de raportare)	Jetten *et al.* (2020); Prosser (2020); Steffens (2020) ș.a.
Stările emoționale (frică, anxietate, depresie)	Pakpour și Griffiths (2020); Trnka și Lorencova (2020); Jaspal *et al.* (2020) ș.a.
Răspunsuri comportamentale (de ex., frici sociale, comportamentul compulsiv, complianță comportamentală, reactanță psihologică, vaccinare, comportamente riscante/deviante ș.a.)	Chelcea (2020); Jaspal *et al.* (2020); Krpan și Dollan (2022) ș.a.
Categorii vulnerabile (de ex., persoane cu dizabilități, persoane cu venituri mici, turiștii chinezi)	Malcoci *et al.* (2020); Wassler și Talarico (2021)
Provocări pentru viitor (planuri de viață, carieră, reorganizarea proceselor organizaționale, implicații asupra mediului ambiant etc.)	Allodola *et al.* (2020); Ecker *et al.* (2020); Cojocaru (2021b); Cojocaru și Zara (2021a; 2021b) ș.a.
Elaborarea unor instrumente de măsură	Pakpour și Griffiths (2020); Imnoff și Lamberty

	(2020)
RS a pandemiei COVID-19	Fèlicien *et al.* (2020); Jaspal și Nerlich (2022); Sitto și Lubinga (2020); Pizarro *et al.* (2020); Justo *et al.* (2020); Fasanelli *et al.* (2020); Apostolidis *et al.* (2020); de Rosa și Mannarini (2020); Pàez și Pèrez (2020); Emiliani *et al.* (2020), Donțov *et al.* (2021); Rateau *et al.* (2023) ș.a.

Pornind de la premisa că un răspuns eficient la pandemie este asigurat de solidaritatea socială și de suportul oferit de fiecare individ ca membru al unei comunități, J. Jetten *et al.* (2020) consideră că teoria identității sociale oferă explicații pertinente pentru o analiză integrată și comprehensivă a fenomenului COVID-19. Autorii argumentează că pentru a stopa răspândirea virusului și a reduce din efectele provocate de acesta, politicile guvernamentale trebuie să pună accentul pe *grup* și nu pe *individ* – pe cooperare, solidaritate și responsabilitate colectivă. În condiții de pandemie, constată J. Jetten *et al.* (2020), consolidarea identității sociale și de grup reprezintă o condiție esențială care îi menține pe oameni împreună. Un alt aspect important în această analiză, subliniază autorii, este și gradul de complianță comportamentală a populației la restricțiile cerute de autorități. Fiindcă restricțiile în sine, scriu J. Jetten *et al.* (2020), nu reprezintă decât niște simple formulări de prescripții comportamentale, însă felul în care sunt înțelese, cum sunt percepute și cum se raportează indivizii la acestea desemnează deja un comportament psihosocial. Tot cu referire la acest aspect, S. Chelcea (2020) argumentează că fricile sociale din perioada de urgență (martie-mai 2020) au constituit un factor declanșator al schimbării atitudinale, prezentând dovezi empirice despre modul în care apelul la frică și comunicarea persuasivă pot spori responsabilitatea populației și reduce riscul infectării.

Restricțiile instituite de autorități în timpul pandemiei – „izolarea", „distanța fizică" sau „purtatul măștii", inclusiv efectele pe care le produc asupra sănătății fizice și psihice a indivizilor și consecințele la nivel comportamental, la fel, au constituit subiecte de cercetare. A. Prosser *et al.* (2020) argumentează că, dacă la început distanța fizică și izolarea erau menținute inclusiv cu implicarea organelor de drept, în continuare, după relaxarea restricțiilor, păstrarea acestor norme sociale va depinde foarte mult de dinamica interacțiunilor sociale. Autorii susțin că aceste norme sociale pot crea tensiuni dintre cei care le respectă și cei care nu le respectă.

În contextul pandemiei s-au intensificat stările de frică, furie și anxietate ale populației (Pakpour și Griffiths, 2020; Trnka și Lorencova, 2020). În studiul realizat de R. Trnka și R. Lorencova (2020) au fost identificate patru categorii de temeri asociate cu COVID-19: (a) frica legată de impactul negativ asupra bugetului familiei; (b) frica legată de impactul negativ asupra bugetului „celorlalți semnificativi"; (c) frica legată de precaritatea serviciilor medicale și (d)

frica de insuficiența resurselor alimentare. Discursul pesimist al mass media cehe a contribuit la intensificarea sentimentelor de frică, traume emoționale și neliniști pe perioada izolării sociale, scriu autorii. La începutul lunii martie, panica prezentată în mass media a creat stări nejustificate de pesimism, ceea ce a determinat traumatizarea psihologică a populației, în mod special printre persoanele în vârstă. În mass media din Cehia, se arată în studiul lor, s-au publicat sute de articole despre pacienți care, deși nu făceau parte din grupul de risc, s-au infectat și au decedat sau s-au confruntat cu situații grave. Cele mai multe mesaje din mass media aveau un impact afectiv puternic ceea ce a dus la intensificarea emoțiilor negative (frică, neliniște, distres) pe parcursul perioadei de carantină.

Pandemia și izolarea au avut un impact negativ și asupra unor categorii de persoane aflate într-o situație vulnerabilă. La persoanele cu dizabilități, constată L. Malcoci *et al.* (2020), s-au intensificat stările de frică și nervozitate. Studiul lui R. Jaspal *et al.* (2020) examinează cum se manifestă frica, izolarea socială, comportamentul de consum compulsiv și încrederea politică la creștini, musulmani și atei (trei grupuri de subiecți, în total, 411 persoane). Rezultatele arată că la subiecții creștini frica față de boală, încrederea politică și legăturile sociale se manifestă cu o intensitate sporită, comparativ cu subiecții non-religioși, iar la subiecții musulmani se înregistrează valori ridicate pentru comportamentul compulsiv și frică. Conform studiului, subiecții non-religioși au tendința de a diversifica sursele de informație.

Unul din aspectele problematice în contextul COVID-19 este cel legat de renunțarea la planurile de viitor și schimbarea priorităților (Fiorillo și Gorwood, 2020 *apud* Allodola *et al.*, 2020). Fiind întrebați „Ce percepții aveți despre COVID-19", 49,2% dintre subiecți au răspuns că sunt „total conștienți de ceea ce se întâmplă", 46% au spus că „sunt informați și au oarecum o percepție clară a fenomenului" și doar 4,5% au indicat că „nu sunt siguri de ceea ce se întâmplă", iar 0,3% „nu au o percepție clară a situației". În ceea ce privește gradul de pericol generat de COVID-19, 58,3% au raportat un nivel înalt, 27,3% – foarte înalt, 13% – mediu și doar 1% au indicat un nivel scăzut de amenințare și pericol. O altă întrebare din același studiu a fost: „Care sunt mijloacele de informare despre COVID-19", 37,2% au menționat site-urile oficiale ale organizațiilor și instituțiilor, 37% se informează de la TV, 8,4% – de pe rețelele sociale, 6,4% – din ziare, 5% – din reviste științifice, iar ceilalți – din internet, de la prieteni sau medici. La întrebarea „Ce emoții ați simțit?", cei mai mulți (42,3%) au raportat stări de anxietate, tristețe (35,4%), 33,3% – frică și vulnerabilitate. Dacă cu referire la percepția riscului de infectare, 4,2% au indicat „deloc"; 37,3% – „puțin"; 46,8% – „destul de mult" și 11,6% – „foarte mult", atunci sentimentul de frică a fost trăit în proporție ridicată (79,6%). Frica se manifesta mai ales prin faptul că „nu vor putea să-și revadă persoanele dragi" (40,7%), „nu se vor putea întoarce la normalitatea

de dinainte de pandemie" (20,1%), „se vor infecta" (14,7%). Fiind întrebați ce vor face în primul rând după perioada de carantină, 57,7% au spus că își vor îmbrățișa persoanele dragi, 17,1% vor face o plimbare în aer liber, iar 7,4% se vor întâlni cu prietenii (Allodola *et al.*, 2020).

În mod cert, pandemia a readus în discuție și problemele față de mediu[98]. P. Hubert *et al.* (2021) scriu că în perioada actuală discursul despre schimbările climatice este direct condiționat de pandemie. Autorii constată că, în încercarea de a menține pe agenda publică problemele mediului, adepții politicilor proenvironmentale analizează modul în care răspunsurile comportamentale eficiente la amenințările produse de COVID-19 ar putea fi un model ce poate fi adoptat și în legătură cu schimbările climatice. În aceeași ordine de idei, S. Reese *et al.* (2020) subliniază că analiza efectelor produse de pandemie la nivel societal trebuie să-i determine pe cercetători să abordeze probleme de mediu dintr-o perspectivă a psihologiei colective.

În cadrul a două studii experimentale, U. Ecker *et al.* (2020) au fost interesați de modul în care discursul despre pandemie ar putea să influențeze perceperea riscurilor legate de mediul ambiant și schimbările climatice. Cercetătorii au vrut să vadă ce efecte se produc asupra comportamentului proenvironmental, analizând: 1) dacă discursul despre pandemie ca „amenințare" ar spori îngrijorările față de mediu, consolidând suportul pentru acțiuni de viitor în legătură cu schimbările climatice și 2) dacă prezentarea schimbărilor climatice ca o problemă care trece în plan secund (accentul fiind pus pe refacerea economică în perioada postpandemie), ar putea diminua suportul față de problemele de mediu. Autorii constată că, plasarea pandemiei în prim plan, ca un cadru de referință pentru conștientizarea amenințărilor legate de mediu, nu produce schimbări esențiale asupra comportamentului de suport, în schimb, plasarea în prim plan a nevoii de redresare economică reduce suportul față de problemele mediului.

Scale și chestionare în studiul problematicii COVID-19

O serie de studii au urmărit și elaborarea unor instrumente de cercetare a problematicii legate de COVID-19. A. Pakpour și M. Griffiths (2020) au elaborat o scală *„Fear of COVID-19 scale"* (FVC-19S, „Scala pentru studiul fricii de COVID-19"), considerând că evaluarea stării de frică este importantă: cunoașterea nivelului acesteia la diferite categorii de persoane, în funcție de anumite variabile sociodemografice (gender, vârstă, studii, etnice, religioase ș.a.) este utilă pentru o mai bună ajustare și gestionare a programelor de comunicare și de intervenție.

Scala a fost testată într-un studiu recent care a identificat asocieri pozitive între scorul înalt la FVC-19S și conduita de prevenție (Harper *et al.*, 2020 *apud* Pakpour și Griffiths, 2020). Astfel, indivizii vor adopta mai mult comportamente de prevenție a infectării atunci când percep boala ca pe o amenințare severă. Studiul constată că acest factor poate fi o sursă motivațională

esențială. Prin urmare, cred autorii, scala poate fi utilă pentru identificarea unui profil de personalitate sau a grupurilor cu un scor înalt la FVC-19S, implicit a celor care prezintă un risc sporit și motivarea acestora de a se angaja în programe educative de prevenție.

R. Imhoff și P. Lamberty (2020) au elaborat *„The COVID-19 threat perception scale"* („Scala de percepție a amenințărilor cauzate de COVID-19"), itemii căreia se referă la îngrijorările și amenințările percepute în raport cu coronavirusul (de ex., „în ce măsură vă simțiți amenințat de răspândirea virusului"; „în ce măsură sunteți afectat de răspândirea virusului" ș.a.). Alte scale elaborate de acești autori vizează studiul comportamentelor față de coronavirus – *„The COVID-19 related behaviours"* – prevenire, izolare, aprovizionare cu medicamente/alimente etc. și credințele în teoriile conspiraționiste – *„The COVID-19 conspiracy beliefs"*.

Alte scale și chestionare: Scala anxietății față de COVID-19; Chestionarul de măsurare a fricii față de COVID-19; Chestionarul Worktango privind percepțiile despre COVID-19; munca la distanță, reîntoarcerea la locul de muncă și siguranța la locul de muncă; Scala de identificare a surselor de informare despre coronavirus; Scala de măsurare a constrângerilor financiare ș.a. (*v.* http://www.researchcentral.ro/index.php).[99]

Studii privind RS a pandemiei COVID-19

Așa cum studiul de caz vizează RS a pandemiei COVID-19, în cele ce urmează vom analiza câteva cercetări cu referire la acest aspect.

În studiul lor, D. Páez și J. Pérez (2020) analizează modalitățile de comunicare în formarea RS a pandemiei COVID-19. Conform autorilor, în procesul de *ancorare* (transferul nefamiliarului în familiar) se fac asocieri cu alte boli, alte națiuni, practici neigienice și grupuri irresponsabile, iar *obiectivarea* se exprimă prin patru tipuri de personificări a) „eroii" (personalul medical), b) „ticăloșii de elită" (proprietarii companiilor farmaceutice, guvernele ineficiente), c) „ticăloșii ordinari" (oamenii nepăsători, mulțimile irresponsabile) și d) „victimele" (persoanele în vârstă, oamenii săraci etc.).

Studiul realizat de K. Fèlicien *et al.* (2020) a avut drept scop identificarea RS a pandemiei pentru a înțelege cum se produce stigmatizarea persoanelor infectate și a personalului medical care tratează acești bolnavi (325 de participanți: 177 bărbați și 148 femei, cu vârsta cuprinsă între 16 și 59 de ani). Conform rezultatelor, „izolare", „moarte" și „invenție" sunt elementele centrale ale RS a pandemiei (nucleul central). Aceste elemente exprimă emoții negative intense (frică și neliniște), generând prejudecăți, stigmatizare și tendința de evitare a celor care sunt asociați cu „pericolul morții" (obiectul fricii) – bolnavii de COVID-19 și personalul medical care îi tratează. În fond, cred autorii, aceste elemente se bazează nu doar pe emoții și experiențe individuale, ci

exprimă și contextul general de frică și panică socială amplificate inclusiv de teoriile conspiraționiste. Participanții la studiu cred că în spatele acestei pandemii stau „forțe obscure care au drept scop eliminarea unor categorii de oameni". Evocarea „morții" și a „izolării" (care înseamnă totodată restricții și privarea de anumite libertăți) este direct legată de percepția coronavirusului drept o „invenție" pentru a exercita control și presiune asupra populației la nivel global. Percepția subiecților este că cei care au contractat virusul și cei care tratează bolnavii de COVID-19 sunt vectorii principali ai transmiterii virusului și totodată „purtători de moarte", prin urmare, responsabilitatea și vina pentru răspândirea virusului este atribuită acestora, de aceea trebuie evitați pentru a fi în siguranță.

În studiul lor, A. Justo *et al*. (2020) analizează procesul de construcție și diseminare a RS a pandemiei COVID-19 în Brazilia. Deși izolați în casele lor, scriu autorii, oamenii au avut acces la internet și la diferite surse de informații (de cele mai dese ori contradictorii). Autorii scriu că RS a pandemiei s-a format printr-un proces de popularizare a unor informații noi. Absorbția acestora nu a avut loc în mod complet și omogen întrucât a implicat varii surse și varii grupuri care au interacțtionat în mod activ. În studiu se subliniază că strategia Organizației Mondiale a Sănătății (OMS) de a centra măsurile de protecție pe comunitate *(„protejându-mă pe mine, îi protejez pe ceilalți")* a consolidat legătura dintre individ și grup. Totuși, în Brazilia, constată autorii, mesajele privind măsurile de protecție s-au transmis într-un context puternic polarizat la nivel politic și discursuri contradictorii. Pe de o parte, COVID-19 a fost prezentat ca o criză de sănătate de către autoritățile din medicină, pe de altă parte, ca o criză economică de către administrația federală. Studiul este ilustrativ pentru modul în care inegalitățile socioeconomice sunt instrumentalizate pentru a polariza și politiza un subiect de sănătate publică.

A.S. de Rosa și T. Mannarini (2020) analizează dimensiunea „alterității" în RS ale pandemiei prin discursurile media și instituționale. La început, italienii au fost expuși la discursuri menite să liniștească populația: *„virusul nu e decât o gripă"*. Urmează apoi *„etapa de conștientizare"*, atunci când pandemia devine din ce în ce mai mult o preocupare publică și atunci autoritățile recurg la discursuri alarmiste ca o strategie de prevenire. Treptat, discursurile se diversifică ca mesaj și sursă (oameni de știință, politicieni, experți, cetățeni de rând) intrând în *„etapa de divergență"*, intensificând sentimentul de incertitudine și dilema de a prioritiza sănătatea publică versus stabilitatea economică. Conceptualizând virusul drept un „altul invizibil", autoarele ilustrează modalitățile de ancorare prin care invizibilul a fost făcut vizibil, prin rasismizare (virusul chinez) sau prin elemente deja familiare (virusuri din epidemiile anterioare sau simple virusuri gripale). Comunicarea publică în Italia, în primele luni de pandemie, relevă existența unor multiple sisteme de cunoaștere și discursuri despre virus. Această diversitate a permis apariția unor

reprezentări polemice, prin care se realiza atăt informarea, cât și dezinformarea. Pentru un management eficient al crizei, autoarele propun reducerea discursului polarizant și promovarea informației imparțiale. Un context pandemic marcat de reprezentări polemice poate determina diferite grupuri sociale să cadă în capcana raționamentului dihotomic și să răspundă în mod diferit la această amenințare comună. Astfel, autoarele constată că, deși multivocalitatea este un apanaj al universului pluralist în care trăim, în situații de urgență, provocarea este nu de a reduce multivocalitatea, ci de a dezvolta nivelul de toleranță publică la incertitudine și de a cultiva dialogul dintre părțile implicate pentru a nu favoriza reprezentări și comportamente sociale de excludere.

P. Wassler și C. Talarico (2021) consideră că studiile despre pandemie trebuie să investigheze și efectele socioculturale pe care le produce criza. În acest fel, autorii au analizat RS a turiștilor chinezi din perspectiva gazdelor italiene – o reprezentare polemică în proces de formare, susțin cercetătorii, care este ancorată într-o serie de frici socioculturale. Au fost raportate cazuri când chinezii au fost ținta discriminării și a unor atacuri agresive. Autorii au vrut să vadă dacă pandemia, care este în mod general asociată cu China, poate produce schimbări în RS despre turiștii chinezi. Ei pornesc de la constatarea că, deși studiile anterioare abordau atitudinea față de turism și atitudinile față de turiști în mod interșanjabil, există o diferență în acest sens, și anume: în studiile recente se arată că rezidenții percep adesea turiștii străini prin prisma unor reprezentări atribuite țării lor de origine și că atitudinile localnicilor sunt puternic influențate de stereotipurile față de țara de origine a turiștilor. Prin intermediul unor interviuri cu furnizori locali, aceștia au identificat două RS în imaginarul colectiv, numite metaforic: „găina cu ouă de aur” („la gallina dalle uova d’oro”) și „unsul” („l’untore”). Prima este folosită în mod obișnuit pentru un fenomen care este extrem de valoros și benefic din punct de vedere economic și se corelează unei reprezentări hegemonice, motivată financiar. A doua are origini istorice și culturale, referindu-se la zvonurile din Evul Mediu despre „răspânditorii de ciumă” în Italia care ar fi infectat în mod intenționat locurile publice. Prin aceste analogii, autorii prezintă modul în care respondenții au obiectivat aceste reprezentări, cum au fost ancorate și categorizate. Studiul arată că, în timp ce reprezentarea hegemonică dominantă este ancorată în raționalitate, reprezentarea polemică emergentă poate fi activată de frici socioculturale. Autorii scriu că anumite evenimente pot declanșa RS care erau în stare latentă în subconștientul colectiv al comunității, precum figura controversată a „ciumatului” din folclorul italian. În acest sens, se discută despre viitorul incert al turismului post-COVID-19, având în vedere efectele posibile ale xenofobiei și rasismului.

R. Jaspal și B. Nerlich (2022) au studiat RS privind scepticismul în raport cu COVID-19, analizând un corpus de 624 de știri pentru a identifica reprezentările emergente despre cei care pun la îndoială existența virusului sau a măsurilor de protecție (reprezentări polemice, în esență).

Folosind analiza tematică, autorii au analizat cum au fost utilizate etichete precum „negaționiști" sau „sceptici" și implicațiile acestor etichete. Studiul constată că RS despre scepticism conturată în mass media și în discursul public a fost în general negativă, denigratoare și uneori chiar demonizantă. Aceste reprezentări au fost construite prin ancorarea în stigmatizări și teorii ale conspirației, fiind personificate cu lideri controversați precum președintele american D. Trump și cel brazilian J. Bolsonaro. Negaționiștii COVID-19 reprezintă o categorie asociată cu iresponsabilitatea și stupiditatea, fiind percepuți ca o amenințare pentru „noi", cei care suntem de partea științei și a măsurilor publice de siguranță. Mai mult decât atât, autorii au observat că formele variate de scepticism exprimate în societate au fost uniformizate, iar toți cei care exprimau rezerve sau negau existența virusului (de la negare totală la criticarea doar a unor rezultate științifice sau măsuri de control) au fost reduși la categoria de „negaționiști". Aceste RS negative, coercitive și hegemonice ale scepticismului față de COVID-19 au dus la condamnarea oricăror forme de rezistență sau contestare. Autorii susțin că aceste reprezentări pot duce la diviziuni și polarizări sociale, ceea ce ar putea submina eforturile colective de gestionare a pandemiei.

Pe un lot de subiecți francezi (1060 de respondenți), P. Rateau *et al.* (2023) au analizat care este RS a pandemiei COVID-19 și care sunt percepțiile subiecților privind originea virusului (transmitere: oameni sau animale, intenționată sau neintenționată). Autorii au utilizat un chestionar, distribuit pe rețelele de socializare (pornind de la premisa că internetul este unul din mijloacele principale de informare și tocmai prin intermediul acestui canal au fost distribuite numeroase zvonuri, știri false sau mesaje conspiraționiste). Rezultatele arată că reprezentarea are la bază 5 elemente centrale: *contagiune, lockdown, frică, moarte* și *boală.* Aceste elemente, pur descriptive, evidențiază anxietatea generală și emoțiile negative asociate cu boala, caracteristice în special pentru perioada incipientă (martie-mai 2020). Autorii constată că, atât conținutul RS, cât și structura acesteia, variază în funcție de percepțiile pe care le au subiecții cu referire la originea virusului, iar pentru a înțelege modul cum se raportează indivizii la restricțiile solicitate de autorități e necesar să cunoaștem semnificațiile atribuite virusului și bolii. De ex., la subiecții care consideră că virusul este o acțiune umană, intenționată, pe lângă elementele centrale indicate, mai apare și *conspirație,* iar la cei care consideră că virusul are o origine non-umană, non-intenționată, zona centrală se restrânge la trei elemente (*moarte, contagiune* și *lockdown*). Autorii mai subliniază că, pentru a asigura reușita programelor de sănătate publică și pentru a avea mai mare impact acestea trebuie să se axeze pe elementele centrale ale RS (de ex., programele provaccinare trebuie să se axeze mai mult pe faptul că vaccinul reduce contagiunea și rata mortalității – *contagiunea* și *moartea* fiind două elemente centrale ale RS, decât pe *solidaritatea cu grupurile vulnerabile* – un element periferic). Pentru contracarea atitudinilor ezitante, manifeste

în special la persoanele care consideră că virusul este o conspirație, campaniile provaccinare trebuie să fie promovate de personalul medical.

7.2 Argument: De ce COVID-19 este un obiect sensibil și de ce generează reprezentări polemice?

Pandemia COVID-19[100] este fără îndoială un fenomen excepțional care a produs răsturnări spectaculoase ale vieții cotidiene, sociale, economice și politice, comparabile, probabil, prin intensitate și amploare, cu cele provocate de schimbările din anii '90, odată cu căderea Cortinei de Fier și disoluția URSS-ului. Cine s-ar fi gândit cu ceva timp în urmă la un asemenea scenariu? În data de 7 martie 2020, în republică se confirmă primul caz de COVID-19[101], iar la 11 martie 2020, după ce numărul de infectări a început să crească vertiginos în tot mai multe țări, OMS anunță oficial că ne confruntăm cu o pandemie (la acea dată, erau înregistrate 118000 cazuri în 114 țări și peste 4000 de decese)[102].

Într-un timp extrem de scurt, se vor produce o serie de schimbări care vor întrerupe rutina zilnică obișnuită: școlile și universitățile vor intra în regim de instruire online, angajații vor lucra de acasă, instituțiile de stat, restaurantele și spațiile publice vor fi în carantină pentru câteva săptămâni, iar oamenii vor fi nevoiți să poarte mască și să respecte distanța fizică de cel puțin 1 metru în spațiile publice. Deși existau foarte multe necunoscute privind originea virusului și modul de manifestare a bolii, oamenii au înțeles că pandemia poate fi o amenințare gravă, astfel încât, COVID-19 devine pericolul social numărul unu, creând haos și intensificând o serie de frici *(coronaphobia)*: frica de a nu contacta virusul (dacă mă îmbolnăvesc, ce se întâmplă?), frica pentru membrii familiei și alte persoane apropiate (în unele cazuri, acestea fiind blocate în alte țări, departe de casă – dacă li se întâmplă ceva rău?), frica de viitor (când se va sfârși pandemia, dacă se va sfârși, ce va fi după?)[103]. Haosul este amplificat și de o serie de incertitudini privind originea virusului, modul de manifestare a bolii, măsurile de protecție, creând astfel un teren propice pentru răspândirea unor mesaje conspiraționiste. Pandemia devine un *„obiect sensibil"* de reprezentare (*cf*. Cojocaru, 2020a; 2020b).

Pandemia a provocat o serie de dileme și pentru cercetători. Ce i se cere unui cercetător în abordarea obiectului de cercetare? În primul rând, detașare și analiză obiectivă. În mod evident, nu a fost posibil sau cel puțin nu a fost posibil în primele săptămâni de la debutul pandemiei. Personal, la început, îmi refuzam orice intenții de analiză a pandemiei. Mă rezumam doar la niște observații sporadice ale realității pe care o „vedeam" de la geam sau pe care mi-o „selecta" mass media. Implicarea existențială era mult prea profundă. Dacă în general participanții la studiu sunt cei care pot să refuze din diverse motive să vorbească despre un anumit subiect de cercetare, în

acest caz, se pare că se întâmpla tocmai invers. Pandemia, am putea spune, devenise un *„obiect sensibil”* și pentru cercetători. „Apropierea” investigațională de acest subiect de cercetare s-a produs treptat, odată cu conștientizarea ilustrativității acestui fenomen pentru tema și tipul de RS care mă interesează și pe care îl propun ca studiu de caz în această lucrare. Mai mult, cazul dat prezintă o provocare pentru cercetările din domeniul RS tocmai prin faptul că ilustrează traseul unei RS în plin proces de elaborare.

Rapiditatea cu care evolua criza pandemică, dar și trăirea acesteia „aici” și „acum”, ca pe o experiență personală, oferă, pe de o parte, posibilitatea observării unui fenomen rar, care se produce chiar în momentul analizei (din acest punct de vedere, poate fi considerat un ***studiu de caz intrinsec***, *v.* cap. 2), dar și, pe de altă parte, nevoia unor reevaluări continue, zilnice, a ideilor și a concluziilor referitoare la criză. În acest sens, cercetătorii au „privilegiul” unui observator activ-participativ: de a analiza un fenomen *in situ,* în plină desfășurare, cu informații de la prima mână, cu experiențe „trăite” etc. E una din situațiile rare, scriu J.Jetten *et al.* (2020), când suntem nu doar cercetători, ci și participanți.

Totuși, această situație oarecum privilegiată generează și anumite provocări. Chiar dacă în general munca de cercetător presupune oricum activitate de la distanță și comunicare online cu colegi din diferite orașe, țări sau continente, de această dată a fost total diferit, mărturisesc J. Jetten *et al.* (2020). Ședințele sistematice pe ZOOM nu aveau doar scopul de a discuta despre monografia la care lucrau *(„Together, Apart. The Psychology of COVID-19”),* aceste întâlniri erau și un mijloc de împărtășire a unor experiențe subiective, cu profunde ancorări în realitatea socială. Era pentru prima dată când erau cercetători și participanți deopotrivă.

Pe de altă parte, dat fiind contextul creat de pandemie, investigațiile psihosociale s-au mutat „din laborator” în „mediul online” sau, când era posibil, „în cotidian”, acest fapt generând alte provocări: care este gradul de acurateţe al răspunsurilor, obținem informații care exprimă opiniile, viziunile și/sau convingerile *reale* ale participanților la studiu, ce date sunt trecute „sub tăcere”? În contextul interacțiunilor online, interacțiuni care au stat la baza multor studii recente realizate în perioada pandemiei, chiar dacă se dau asigurări privind respectarea confidențialității datelor și anonimității persoanelor, oricum ar putea să determine anumite rezerve în exprimarea opiniilor (este doar cercetătorul sau mai sunt prezente și alte persoane în timpul sesiunii online, se pot întreba participanții la studiu?) (*cf.* Cojocaru, 2021a).

În cele ce urmează, vom analiza cum se prezintă pandemia COVID-19 ca un obiect social sensibil și cum acest fapt determină construcția unei RS în germene. Mai exact, vom examina cum se produce procesul de articulare a reprezentării în imaginarul social prin prisma unor conți-nuturi reprezentaționale preexistente și a semnificațiilor atribuite noilor practici sociale („a purta

mască", „a respecta distanța fizică" și „a te izola"), precum și implicațiile pe care le comportă aceste practici la nivel intergrupuri.

Pandemia COVID-19, ce fel de obiect social?

Conform tipologiei lui W. Wolter (2009/2010), „pandemia" poate fi considerată un obiect social ***non-cognitiv*** (deși se remarcă o avalanșă de informații, știri și dezbateri referitoare la pandemie, acest fapt nu produce claritate în procesul de organizare a RS, ci, dimpotrivă, se pare că provoacă și mai multă incertitudine) și ***afectiv*** (impactul afectiv este puternic, persistă teama de îmbolnăvire și de moarte). După W. Wolter, *obiectele sociale non-cognitive, afective* sunt obiecte cu un nivel scăzut al cunoaşterii şi cu un nivel ridicat al afectului, extrem de stimulative, sunt percepute ca indiscutabile, punerea lor sub semnul întrebării fiind de neconceput; atunci când facem apel la asemenea obiecte nu o facem de dragul discuţiei, ci în scopul grupării şi al mobilizării. De la debutul pandemiei, o serie de campanii sociale au urmărit tocmai acest scop: mobilizarea în vederea contracarării răspândirii virusului.[104]

Este pandemia COVID-19 un obiect de reprezentare?

Amintim în acest context că un obiect social, așa cum precizează P. Moliner (*v*. cap. 1), trebuie să prezinte niște caracteristici generatoare de RS şi înainte de toate trebuie să examinăm dacă obiectul social, reprezentarea căruia vrem s-o studiem, este în același timp și un obiect de reprezentare. Conform autorului, vorbim de un proces de elaborare reprezentațională atunci când un grup social este confruntat cu un obiect social polimorf, care constituie o miză în termeni de identitate sau de coeziune socială, precum şi o miză pentru alţi actori sociali care interacţionează cu grupul respectiv, iar grupul nu este supus unei instanţe de reglare şi control.

Cu certitudine, pandemia COVID-19 poate fi considerată un ***obiect polimorf*** (în spațiul public circulau diverse versiuni privind coronavirusul), cu miză în termeni ***de coeziune socială*** (cele mai multe campanii sociale urmăreau consolidarea identității și comuniunii sociale), care generează ***dinamici specifice pentru diferite grupuri sociale*** și sunt ***absente instanțe de control*** (indivizii aveau acces la diverse surse de informare). În aceeași ordine de idei, P. Rateau *et al.* (2023) indică trei condiții care caracterizează pandemia COVID-19 ca un obiect de reprezentare: este un fenomen ambiguu (nu este clar definit în imaginarul social), există o necesitate socială de cunoaștere a acestuia și este un obiect salient pentru diferite grupuri sociale.

Ce tip de reprezentare socială?

În ceea ce privește tipul de reprezentare, conform clasificării lui S. Moscovici (1988), RS a pandemiei COVID-19 se prezintă ca o ***reprezentare polemică***, date fiind controversele sociale,

religioase și medicale cu referire la COVID-19 și impactul acestora la nivel intergrupuri.

Caracterul polemic al discuțiilor despre pandemie se intensifică mai cu seamă ca urmare a apariției și răspândirii unor credințe conspiraționiste. COVID-19 are toate caracteristicile tipice pentru un fenomen care poate determina apariția teoriilor conspiraționiste: generează frică, este dificil de înțeles, are cauze complexe și implică acțiuni guvernamentale prin care sunt reduse libertățile individuale (Dubey *et al.,* 2020). Lipsa de claritate face ca pandemia să devină un teren propice pentru răspândirea zvonurilor și a mesajelor conspiraționiste (fiind influențate și de intoleranța la incertitudine). Deținerea informațiilor cu referire la coronavirus este esențială, totodată, la fel de important este ca acestea să fie și corecte. Pe perioada pandemiei, știrile false erau prezente mai mult ca oricând, iar răspândirea acestora, constată cercetătorii, poate fi la fel de periculoasă ca și răspândirea propriu zisă a virusului. Atât abuzul de informații, cât și expunerea la știri false au un impact emoțional puternic, generând un nivel înalt de anxietate în rândul populației sau, dimpotrivă, anticonformare și rezistență socială (Dubey *et al.,* 2020).

Trei practici sociale noi pe care le considerăm definitorii în construcția reprezentării despre pandemie, implicit cu efecte intra- și intergrupale ar fi: 1) ***purtatul măștii***, 2) ***distanțarea fizică*** și 3) ***izolarea socială***. Toate trei însă par să fie integrate cu dificultate de către populație în sistemul de practici sociale existente. Dacă în unele cazuri, nerespectarea acestora ar putea fi explicată prin ignoranță, în altele, explicațiile trebuie căutate și în reprezentările pe care le avem despre ceilalți, noi în relație cu ceilalți, suportul social oferit persoanelor aflate în situație de risc (bătrâni, persoane cu dizabilități, bolnavi mintali etc.). O posibilă explicație ar fi că, în timp ce autoritățile și medicii le recomandă ca măsuri de protecție a fiecăruia dintre noi, dar și a celorlalți din comunitate, oamenii le pot percepe ca forme de stigmatizare, marginalizare sau lipsă de respect față de ceilalți. În percepția cotidiană ne ferim mai degrabă de cei care sunt „ciumați". Astfel, în contextul pandemiei, *RS despre ceilalți* („celălalt poate fi infectat, prin urmare, e un potențial pericol"), *noi în relație cu ceilalți* („respectați distanța fizică în raport cu ceilalți"; „evitați contactele sociale și aglomerările de oameni") și *suportul social* oferit categoriilor vulnerabile („nu mergeți în vizită la persoanele în etate") sunt afectate.

Din perspectiva teoriei reprezentărilor sociale (TRS), semnificațiile atribuite pandemiei COVID-19 și practicilor sociale aferente ar putea atrage restructurări în conținutul *RS despre Ceilalți*, dacă se întrunesc condițiile de transformare a unei RS. Atât timp cât încă nu fusese identificat un vaccin, răspândirea virusului era în strânsă conexiune cu gradul de conformare a indivizilor la restricțiile cerute de autorități. După relaxarea restricțiilor sau în condițiile unui nou val de infectări, perpetuarea acestor practici sociale depinde deja de dinamica relațiilor sociale și de gradul de internalizare a acestor practici.

Am identificat două etape în construcția RS: ***a) perioada incipientă a pandemiei***, când conținutul RS era mai mult un construct mediatic și ***b) perioada de creștere a incidenței cazurilor***, când conținutul RS este trecut deja prin filtrul cunoașterii directe. Se pare că, cel puțin la o etapă incipientă, ***RS a pandemiei COVID-19*** se construiește în baza unor cogniții preponderent negative care generează prejudecăți și comportamente de evitare a *Celuilalt*, perceput drept pericol. În cea de-a doua etapă, se remarcă anumite enunțuri care exprimă atitudini de apropiere și de empatie față de *Celălalt*, date fiind experiențele comune care determină mai multă înțelegere a bolii. Prin urmare, disponibilitatea cazurilor generează modificări și în conținutul RS.

Cercetările arată că dimensiunea psihologică este extrem de importantă în managementul crizei pandemice, fiind necesare strategii și acțiuni pentru deconstrucția atitudinilor negative care determină comportamente de evitare și stigmatizare. Din acest punct de vedere, studiul RS oferă posibilitatea de a înțelege care sunt semnificațiile atribuite pandemiei COVID-19 și, respectiv, ce comportament social adoptă sau ar putea adopta în viitor indivizii. Și nu doar în contextul acestei pandemii: credem că rezultatele studiului sunt utile în vederea prognozării unor posibile atitudini și pattern-uri comportamentale pentru orice situații de răspândire a unor boli (fie că vorbim de extinderi locale, regionale sau chiar globale).

Aspecte metodologice

Așa cum am argumentat în această secțiune, pandemia se prezintă ca un obiect sensibil care generează reprezentări polemice, identificând două etape în dinamica procesului de construcție a reprezentării:

1) construcția reprezentării cu și prin mass media (perioada incipientă a pandemiei, cu mai puține cazuri și, implicit, cu mai puțină vizibilitate, experiență și cunoaștere directă, conținuturile despre COVID-19 fiind preponderent construcții mediatice – § 7.5);

2) construcția reprezentării cu și prin experiența directă (odată cu creșterea incidenței cazurilor a sporit și gradul de expunere și vizibilitate în raport cu acestea, respectiv, conținuturile despre COVID-19 sunt trecute deja prin filtrul cunoașterii directe, experiențiale, trăite – § 7.6).

În acest fel, cercetarea empirică pentru acest studiu de caz vizează tocmai aceste etape: 1) analiza de conținut a textelor mediatice (cunoaștere indirectă: perioada de analiză 11.03.2020 – 15.05.2020, de la anunțarea primului caz în RM și declararea de către OMS a pandemiei și până la încetarea stării de izolare[105]) și 2) analiza discursivă a narațiunilor despre experiența bolii (cunoaștere directă: interviuri în profunzime cu persoane care au fost infectate cu virusul SARS-CoV-2). Rezultatele cercetării empirice sunt prezentate în secțiunile 7.5, 7.6 și 7.7.

Etapa I – analiza mediatică

Metodă: analiză de conținut calitativă, programul de prelucrare a datelor ATLAS.ti.

Corpus de texte: în total, au fost examinate **12516** texte mediatice, publicate în perioada 11.03.2020-15.05.2020, din trei surse: www.protv.md (2935 articole, l. română), www.stiri.md (5452 articole, l. română) și www.point.md (4129 articole, l. rusă). Selecția acestor surse a fost făcută în baza clasamentului top 10 cele mai vizitate site-uri de știri din martie 2020[106]. Corpusul de texte a fost arhivat și la necesitate poate fi consultat.

Procedură de analiză. Analiza s-a derulat după cum urmează: a) selecția articolelor cu referire la tematica fenomenului investigat (categorizate pe zile, în funcție de site-urile consultate); b) lectura întregului corpus de texte și identificarea unor categorii tematice de conținut – teme centrale și c) analiza întregului corpus de texte, în funcție de categoriile identificate (inclusiv, calcularea frecvenței). ***Categoriile*** identificate, prezentate sub forma unor întrebări, sunt: ce este COVID-19; ce se întâmplă și cum este trăită experiența pandemiei (de alții); ce trebuie și ce nu trebuie să facem; ce ne așteaptă după? (*v.* Tab. 7.2).

Tabelul 7.2 Categorii tematice de conținut în reprezentarea mediatică a pandemiei

Categorii	Explicații
Ce este COVID-19?	Origine, simptome ale bolii, modalități de transmitere a virusului, modalități de protejare, tratament, categorii vulnerabile etc.
	Despre teorii conspiraționiste (mesaje, știri false, acțiuni de dezinformare etc.)
Ce se întâmplă și cum este trăită experiența pandemiei?	Incidența cazurilor și a deceselor provocate de COVID-19: situația în RM; situația în diaspora, inclusiv situația moldovenilor care se întorceau acasă din străinătate; situația în alte țări etc.
	Experiențe ale bolii, relatări și mărturii ale unor celebrități/ persoane publice sau oameni obișnuiți etc.
Ce trebuie și ce nu trebuie să facem?	Declarații (autorități din RM, OMS, medici, clerici)
	Declarații și inițiative ale politicienilor și autorităților din RM (măsuri întreprinse în gestionarea crizei)
	Declarații ale OMS și ale medicilor (riscuri, avertismente, recomandări etc.)
	Declarații ale clericilor, despre clerici și biserică (în general), decizii care vizează slujbele religioase
	Comportamente riscante/ deviante/ extreme (petreceri, neglijență în păstrarea distanței, purtarea măștii, comportamente compulsive – cumpăratul în exces, transport public arhiplin, amenzi, furt de măști, scumpiri nejustificate, vânzări ilicite, tușit demonstrativ în public, discriminare, abuzuri etc.)
	Situații de risc pentru angajații cu contact frecvent, dificil de a fi evitat, inclusiv riscuri psihosociale (medici, taxatori în transportul public, polițiști, jurnaliști etc.)
	Schimbări în rutina zilnică și în planurile de viitor (reorganizări ale procesului muncii, studii la distanță, zile libere pentru bugetari, planuri amânate, inclusiv interdicții și consecințe economice)
	Comportamente prosociale (îndemnuri/acțiuni de solidaritate, ajutor reciproc, voluntari care ajută persoanele vârstnice, cărți online/ gratuit, donații, inclusiv îndemnuri de a

	respecta restricțiile, normele sanitar igienice etc.)
Ce ne așteaptă după?	Scenarii și previziuni de viitor (consecințe – de ex., criză economică, când va fi un vaccin, tratamente experimentale etc.)

Etapa II – analiza experiențială

Metodă: anchetă prin interviu, observația spontană (nestructurată), analiză de conținut, analiză discursivă.

Grup de subiecți: angajați din diferite companii locale care au contacte *face-to-face* frecvente cu publicul (dificil de evitat) și care au fost infectați cu virusul SARS-CoV-2. Datele au fost colectate în perioada martie-aprilie 2021 și septembrie 2021, în total fiind realizate interviuri calitative cu **15** persoane (6 de gen feminin și 9 de gen masculin)[107].

Ghid de interviu și grilă de analiză (*v.* **Anexa 13**). *Ghidul de interviu* a fost alcătuit din 15 întrebări, structurate în 5 blocuri distincte: a) primele simptome, reacții la aflarea diagnosticului (3 întrebări); b) experiența bolii (3 întrebări); c) percepții și semnificații privind COVID-19 (4 întrebări); d) reîntoarcerea la locul de muncă (3 întrebări) și e) interesul pentru intervenții psihosociale post COVID (2 întrebări). Aceste blocuri de întrebări constituie în fond și categoriile de bază din *grila de analiză* a interviurilor.

În secțiunile ce urmează, 7.3 și 7.4, vom examina cum s-au produs ***primele ancorări sociale*** (ancorarea fiind procesul prin care „nefamiliarul" despre COVID-19 este semnificat prin raportarea la ceea ce este deja familiar în mintea subiecților, ceea ce permite să fie discutat în cadrul interacțiunilor sociale) și implicațiile pe care le-au avut ***noile practici*** („a purta mască", „distanțarea fizică" și izolarea socială) în articularea primelor conținuturi despe COVID-19.

7.3 Primele ancorări: contradicții medicale, polemici religioase și teorii conspiraționiste

Pandemia trebuie înțeleasă ca un fenomen social, infuzat cu semnificații specifice. TRS se dovedește utilă pentru a înțelege cum se produc procesele de ancorare și obiectivare în emergența RS despre pandemie, acestea constituind cadrul de semnificații psihosociale pentru cognițiile *(felul în care gândim)*, emoțiile *(felul în care simțim)* și conduitele *(felul în care acționăm)* cu referire la pandemie (Jaspal și Nerlich, 2020). Primele ancorări sociale, în încercarea de a oferi explicații despre ce se întâmplă și ce trebuie să facem, au fost mesajele transmise de medici, clerici și autorități. Totodată, date fiind incertitudinile în cunoaștere și nevoia de control, se remarcă și diverse versiuni conspiraționiste (în special prin canale neoficiale de informare).

La debutul pandemiei, OMS a avut un comportament oarecum contradictoriu și a transmis mesaje care creau confuzii în rândul populației. De exemplu, acțiunea de „a purta mască de

protecție" a fost una dintre prescripțiile comportamentale privind conduita corectă în situația de pandemie. Totuși, această prescripție nu a fost de la bun început transmisă prin mesaje univoce. Mesajele neclare și contradictorii care veneau din partea OMS au creat mai curând confuzii și chiar disonanțe cognitive: trebuie sau nu să purtăm mască, ne protejează sau nu purtatul măștii, masca se poartă doar în spațiile închise sau și în spațiile publice? Chiar și pentru specialiștii în medicină boala părea să fie o „enigmă, fiind greu de estimat evoluția și consecințele acesteia".[108]

În același timp, la nivel social, oamenii primesc mesaje contradictorii și din partea autorităților publice: ministrul SMPS transmite un mesaj – *„evitați aglomerările umane"*, președintele republicii are un alt mesaj – *„am mers la biserică, fac sport"*; prim ministrul zice că va pune amenzi și unii chiar sunt amendați, iar președintele sfidează și încalcă normele.[109] Ca în celebrele experimente despre obediență (*v.* Milgram, 1965), dacă „executorul" primește mesaje diferite de la „autorități", se conformează mai puțin sau chiar deloc. Nivelul de obediență descrește. Acest fapt demonstrează cât este de important ca într-o situație de criză autoritățile legitime (președintele, prim ministrul, ministrul sănătății etc.) să transmită mesaje consensuale pentru populație.

Poziția bisericii și a clericilor cu referire la COVID-19 a generat polemici și dezbateri cu caracter religios: dacă unii preoți îi sfătuiau pe credincioși să stea acasă dacă au suspiciuni de boală, alții afirmau că nu există pericol, pentru ca, ulterior, să se facă anumite concesii: „*slujbele pot avea loc cu respectarea normelor de protecție"*.[110]

Caracterul polemic al discuțiilor despre pandemie se intensifică și ca urmare a apariției și răspândirii unor credințe conspiraționiste. Acest fenomen nu este nou, credințe conspiraționiste au circulat și cu referire la virusul HIV: URSS declara că virusul este o armă biologică creată de SUA sau că virusul intenționat a fost creat ca să distrugă populația afro-americană, sau că virusul provine de la insecte modificate genetic ș.a. (*cf.* Imnoff și Lamberty, 2020). La nivel psihologic, aceste credințe creează iluzia controlului: cu alte cuvinte, cu cât indivizii se vor percepe ca fiind lipsiți de capacitatea de control a evenimentelor, cu atât vor crede mai mult în teorii conspiraționiste, ca un gen de compensare a nevoii de control (*ibidem*).

Legătura dintre RS și teoriile conspirației a fost sugerată și de S. Moscovici (1987, 2006), care vorbea de un gen de „mentalitate conspiraționistă" (*apud* Moscovici, 2020). Autorul sublinia necesitatea de a studia mecanismele retorice utilizate de teoriile conspiraționiste în încercarea de a le înțelege funcțiile sociale pe care le au. Citându-l pe Taquieff (2005), S. Moscovici (2020) descrie trei principii în baza cărora funcționează acest tip de mentalitate: nimic nu e întâmplător, tot ce se întâmplă sunt intențiile (obscure, necunoscute) ale cuiva; nimic nu e ceea ce pare, realitatea e mascată (ascunsă) în mod intenționat și totul este conectat într-o manieră ocultă. Legat de RS, S. Moscovici mai descrie și patru „themata" specifice acestei „mentalități conspiraționiste":

prohibiția cunoașterii; opoziția dintre majoritate (masele cărora li se interzice cunoașterea) și minoritatea „luminată”; căutarea unei origini comune care leagă evenimentele, asigurând o anumită continuitate; valorizarea tradiției și rezistența împotriva modernității.

Încă de la începutul pandemiei, Directorul General al OMS, Dr. Tedros A. Ghebreyesus, atenționa asupra riscului răspândirii unor informații false sau neverificate privind COVID-19, declarând că ne confruntăm nu doar cu o pandemie, ci și cu o „infodemie”. Un studiu realizat în SUA, la mijlocul lunii martie 2020, arată că 42% din americani au fost expuși unor știri despre COVID-19 care s-au dovedit a fi false (Mittchell și Oliphant, 2020 *apud* Imnoff și Lamberty, 2020). În acest context, R. Imnoff și P. Lamberty (2020) au realizat un studiu cu participanți din SUA (2 loturi de subiecți – 220 și 288) și Marea Britanie (298 subiecți) privind efectele unor credințe conspiraționiste despre originea virusului asupra comportamentului indivizilor. Autorii disting două categorii de credințe conspiraționiste: 1) nu există niciun virus, e o simplă farsă și 2) virusul este o armă biologică. Având la bază rezultatele acestui studiu, R. Imnoff și P. Lamberty (2020) constată că aceste tipuri de credințe conspiraționiste vor avea consecințe diferite asupra atitudinilor și comportamentului indivizilor. Cei care neagă boala, refuză autoizolarea și sunt mai puțin dispuși să respecte măsurile de protecție, cei care consideră că virusul e un plan al „forțelor oculte” vor recurge la măsuri de vigilență maximă și vor renunța la contactul cu exteriorul.

Mesajele conspiraționiste cu referire la COVID-19 pot fi diferențiate în trei categorii, fiecare având o dimensiune identitară (criza fiind atribuită intereselor unor grupuri puternice și influente): 1) virusul a fost creat de grupuri influente (fie de guvernul american, fie de cel chinez) sau este provocat de tehnologia 5G pentru a reduce populația lumii, a forța vaccinarea în masă sau a impune o nouă ordine mondială; 2) criza pandemică este exagerată, pentru a justifica acțiunile guvernamentale de control asupra populației (de ex., pentru impunerea unor acțiuni stricte de izolare socială) și 3) cifrele reale privind amploarea crizei pandemice sunt ascunse de comisiile guvernamentale, pentru a nu spori panica în rândul populației sau pentru a nu produce efecte negative asupra economiei (*apud* Hornsey, 2020). Studiile arată că tendința de a crede în teorii conspiraționiste se manifestă ca o strategie de adaptare, de vigilență și de protecție la posibilele acțiuni ale unor outgroup-uri ostile (van Prooijen și van Vugt, 2018 *apud* Hornsey, 2020).

În contextul campaniilor sociale legate de COVID-19, se întreabă H. Carter *et al.* (2020), în ce măsură mesajele referitoare la măsurile de protecție au fost suficient de clare și explicite? De ex., constată autorii, în Marea Britanie, primele slogane „Stați acasă, ajutați medicii, salvați vieți” (eng. *„Stay Home, Protect the NHS, Save Lives”*) explicau în mod clar ce se cere de la populație și cum respectarea acestor cerințe va duce la diminuarea numărului de cazuri pentru a nu suprasolicita personalul medical, fapt confirmat și de datele unui sondaj realizat pe un eșantion

de 6500 de persoane – 91% au declarat că le-a fost clar cum trebuie să se comporte pentru a stopa infecția. În schimb un slogan apărut mai târziu, în perioada de lockdown – „Fii vigilent, oprește virusul, salvează vieți" (eng. *'Stay Alert, Control the Virus, Save Lives'*) a fost înțeles, conform datelor aceluiași sondaj, de doar 31% din respondenți (*apud* Carter *et al.*, 2020).

În timp ce pentru unii virusul este o amenințare majoră, alții consideră că pericolul este exagerat. D. Calvello *et al.* (2020) au studiat relația dintre opțiunile politice și percepția amenințării legată de COVID-19. Supoziția autorilor a fost că adepții ideologiei conservatoare vor percepe un nivel mai scăzut de amenințare a bolii. Rezultatele arată că, mai puțin vulnerabili de a contacta virusul se percep a fi conservatorii, ei considerând exagerată amenințarea privind virusul, iar mass media doar a amplificat riscurile privind impactul și răspândirea acestuia, fiind mai înclinați să creadă că totul nu este decât o simplă conspirație. Mai mult decât atât, acest grup a identificat cu mai puțină acuratețe știrile false de cele reale cu referire la COVID-19, inclusiv au avut mai puține răspunsuri corecte privind cunoștințele legate de virus și boală. Rezultatele arată că percepția amenințării depinde de mesajele promovate de lideri și de mass media.

7.4 Practici sociale și implicații ale reprezentării „Celuilalt" în construcția RS a pandemiei COVID-19

Procesul formării unei RS poate fi mai dificil de surprins. M. Spink (1993) consideră că studiul practicilor sociale, acestea fiind una din modalitățile de funcționare a RS în mediul social (ca un mod de creare și de menținere a unei ordini sociale), poate fi o sursă indirectă pentru a emite anumite supoziții cu referire la proces. La fel, crede autoarea, studiul cazurilor individuale permite o mai bună înțelegere a relației dintre dimensiunea cognitivă, cea afectivă și praxiologică (practicile sociale).

Studiile arată că noile practici sociale („a purta mască", „distanțarea fizică" și „izolarea socială") necesită schimbări comportamentale care ar putea fi considerate indezirabile. De ex., studiul realizat de A. Prosser *et al.* (2020) argumentează că, dacă la început „distanțarea fizică" și „izolarea socială" erau menținute inclusiv cu implicarea organelor de drept, după relaxarea restricțiilor, păstrarea acestor norme sociale va depinde de conținuturile reprezentaționale relaționate de aceste practici și de dinamica interacțiunilor sociale. Totodată, autorii susțin că aceste norme ar putea crea tensiuni între cei care respectă aceste norme și cei care nu le respectă. Felul în care oamenii se raportează la măsurile de protecție este determinat și de percepția riscului de a se contamina (Dryhurst *et al.*, 2020). Negarea este o strategie tipică de răspuns în asemenea situații: atunci când se neagă riscul de contaminare și incidența bolii, se respinge și necesitatea de a respecta normele impuse de autorități (Jaspal și Nerlich, 2020) sau chiar dacă în esență nu se

contestă existența virusului, se neagă posibilitatea contaminării („eu nu mă voi contamina").

Când o practică nu este pe deplin interiorizată: *„să purtăm sau să nu purtăm mască?"*

„A purta mască", din perspectiva TRS, poate fi privită ca o nouă practică socială care poate să atragă sau nu schimbări în conținutul *RS privind relațiile cu Ceilalți*, dacă se întrunesc și celelalte condiții din etapizarea transformării unei RS propusă de C. Guimelli (1993, *v.* cap. 1).

Care este aspectul psihologic în acțiunea de „a purta mască", se întreabă J. Jetten *et al.* (2020)? În fond, nu atât masca ca mijloc de protecție contează, cât felul în care oamenii o poartă, scriu autorii. Felul în care este purtată exprimă în primul rând un comportament psihosocial. Purtatul măștii, argumentează J.Jetten *et al.* (2020), implică și consecințe psihosociale: ne separă, ne izolează de ceilalți, ne dezumanizează, semnalează un pericol, sporește anxietatea în spațiul public, în timp ce oamenii și așa sunt speriați de pericolul eminent al bolii și al morții, dar și de consecințele grave asupra economiei pe care le provoacă pandemia.

În acest context, autorii se mai întreabă: dacă acțiunea de „a purta mască" ar putea să creeze diviziuni sociale și chiar conflicte între cei care poartă și cei care nu poartă măști? De ex., dacă cei care nu poartă mască ar putea să ironizeze pe seama celorlalți, iar cei care o poartă să-i acuze de iresponsabilitate? Dacă purtatul măștii îi protejează mai mult pe ceilalți (în cazul când sunt purtate de persoane infectate), poate fi văzută asta ca o normă pozitivă? Dacă purtatul măștii în spațiul public poate să semnifice că oamenii se comportă astfel pentru binele comun și că manifestă mai multă bunăvoință și compasiune? Aceste întrebări, mai scriu J. Jetten *et al.* (2020), arată impactul pe care îl poate avea purtatul măștii asupra traiectoriei pandemiei și demonstrează necesitatea de a fi luate în considerare și aspecte de ordin psihosocial în abordarea pandemiei.

Distanțarea fizică

Un element cheie în emergența RS a pandemiei COVID-19 este că distanțarea fizică[111] este esențială pentru a reduce incidența bolii (Anderson, 2020). Distanțarea fizică, ca modalitate de stopare a răspândirii virusului, necesită anumite schimbări în stilul de viață și în conduitele zilnice ale indivizilor, schimbări pe care ei le-ar putea considera indezirabile (schimbări în rutina zilnică, modificări în relațiile interpersonale, deconectarea de la anumite locuri și spații). Mai mult, persoanele care nu respectă distanța fizică ar putea fi ținta stigmatizării, fiind etichetați drept egoiști și iresponsabili. Percepția amenințării identității determină rezistențe din partea populației și în consecință poate duce la creșterea cazurilor de COVID-19 (Jaspal și Nerlich, 2020). Pentru ca populația să fie mai receptivă, scriu R. Jaspal și B. Nerlich (2020), e necesară o restructurare a RS despre contactul cu ceilalți și relațiile interpersonale, planificarea unor sesiuni

online pentru a compensa absența fizică a celuilalt în condiții de izolare.

În funcție de tipul de relație și gradul de apropiere dintre persoane, se disting patru forme de distanțare fizică în raport cu *Ceilalți* (*cf*. Iluț, 2001): distanță intimă, distanța personală, distanță socială și distanță publică (*v*. tab. din **Anexa 14**). Totuși, distanța fizică în raport cu ceilalți este în primul rând un construct sociocultural. Din acest punct de vedere, există diferențe între culturile nordice *versus* cele sudice (de ex., în culturile sudice, îmbrățișarea și apropierea fizică este o normă culturală, un gest de afecțiune).

Mesajele din campaniile de sănătate publică ar trebui să ia în considerare și aceste dinamici identitare ingroup *versus* outgroup, scrie T. Cruwys (2020). Studiile arată că distanța fizică se respectă mai mult în raport cu străinii (de ex., în transportul public) și mai puțin în raport cu persoanele pe care le cunoaștem (de ex., colegii de muncă sau membrii familiei) (Cruwys, 2020). Explicațiile pot fi găsite analizând reprezentarea pe care o au indivizii asupra virusului (Pizzaro *et al*., 2020). Mediul ingroup-ului este perceput drept unul securizant, oamenii au încredere în membrii grupului de apartenență și nu conștientizează pe deplin riscurile (cei din propriul grup nu sunt văzuți ca o potențială sursă de infecție). Prin urmare, distanța fizică este un act de protecție mai mult în raport cu cei din alte grupuri sociale.

Aglomerările umane și locurile publice, constată T. Cruwys (2020), deși prezintă un risc sporit, mai cu seamă în condiții sanitare precare, totuși, în general, oamenii nu le percep ca fiind cu potențial de risc. Aceste situații, scrie autorul, se explică prin faptul că aglomerările umane sunt percepute mai degrabă ca un mod de împărtășire a unei identități de grup, iar proximitatea este un indicator al acesteia, inclusiv a unei securități la nivel social.

Izolarea socială

La debutul pandemiei, mai multe țări de pe glob au introdus izolarea la domiciliu, ca o modalitate de control a răspândirii virusului, solicitând populației să iasă din case doar în cazuri de strictă necesitate. Studiile arată că izolarea a avut un impact psihosocial și emoțional puternic asupra indivizilor, creând stări de confuzie, frică, furie, frustrare, depresie, neliniște, insomnie ș.a., ajungând chiar până la consecințe extreme, precum cazuri de suicid (Dubey *et al.*, 2020).

Pentru a înțelege cum ar putea sta oamenii împreună, fiind totuși separați, este important de a înțelege efectele izolării sociale asupra sănătății. Oamenii își construiesc semnificații despre sine prin intermediul relaționării cu ceilalți, iar apartenența la anumite grupuri sociale și, implicit, interacțiunea cu ceilalți, este crucială pentru funcționarea psihologică sănătoasă a individului, subliniază S. Bentley (2020), de aceea sunt necesare activități de grup care ar permite menținerea contactelor cu ceilalți, oferind, astfel, indivizilor un sentiment de siguranță că nu sunt singuri și

protejându-i în acest mod de efectele toxice ale izolării sociale.

Cu alte cuvinte, de a rămâne împreună, chiar dacă sunt separați. Atât media, cât și varii studii au arătat cum în perioada de izolare socială indivizii încearcă să reconstituie și să mențină interacțiunile sociale prin diverse soluții inovative care le-ar permite să rămână conectați unii cu alții (de ex., oameni cântând împreună la balcon în Wuhan și Milano sau activități comune realizate online, cum ar fi jocuri în grup sau masterclass-uri de gătit etc.) (*apud* Bentley, 2020).

7.5 Perioada incipientă a pandemiei: construcția reprezentării cu și prin mass media

În această secțiune, vom discuta despre prima etapă în formarea reprezentării, etapa când conținuturile reprezentaționale se transmit prin mass media. În perioada incipientă a pandemiei (martie-mai 2020), fiind atestate mai puține cazuri, conținuturile despre COVID-19 sunt preponderent construcții mediatice ***(cunoaștere indirectă)***.

Rolul mass media în articularea unor semnificații despre COVID-19, implicit importanța acesteia în transmiterea unor informații corecte, se remarcă în special la debutul pandemiei (Donțov *et al.,* 2021). Prezente mai întâi în discursurile politice și mediatice, aceste semnificații sunt preluate și integrate ulterior în discuțiile publice, la nivelul simțului comun. Procesul de elaborare a unei reprezentări se produce prin mecanismele tipice de *ancorare* și *obiectivare*. Așa cum am menționat și anterior (*v.* cap. 1), atunci când primesc informaţii noi, indivizii au tendinţa de a le integra, prin mecanismele tipice de „ancorare” şi „obiectivare”, în schemele cognitive preexistente (Moscovici, 1988). Astfel, informațiile noi („nefamiliarul”) capătă un nume, ceea ce permite să fie comunicat și discutat în cadrul interacțiunilor sociale etc.

Textele mediatice pe care le-am analizat pentru acest studiu au fost organizate în funcție de categoriile identificate și apoi calculată frecvența știrilor corespunzătoare acelor categorii (*v.* Tab. 7.4, 7.5 și 7.6): pentru luna martie au fost analizate 5215 de texte, pentru aprilie – 5533 de texte și pentru luna mai – 1768 de texte.

Fiind vorba de un fenomen necunoscut, am putea să evidențiem **patru întrebări** la care oamenii încearcă să afle un răspuns: *ce este COVID-19; ce se întâmplă şi cum este trăită experiența bolii și a pandemiei (de alții); ce trebuie și ce nu trebuie să facem* și *ce se va întâmpla după?* Totodată, am identificat și **trei surse de cunoaștere** (polifazia cognitivă) care au rolul de elaborare a înțelesurilor în raport cu boala COVID-19, implicit, a unor răspunsuri la aceste întrebări (*v.* și Fig. 7.1):

- ***cunoașterea comună*** (relatări, mărturii, experiențe directe sau indirecte);
- ***cunoașterea medicală*** (de specialitate: OMS, medici, cercetători);
- ***cunoașterea religioasă*** (semnificații și interpretări din perspectivă religioasă).

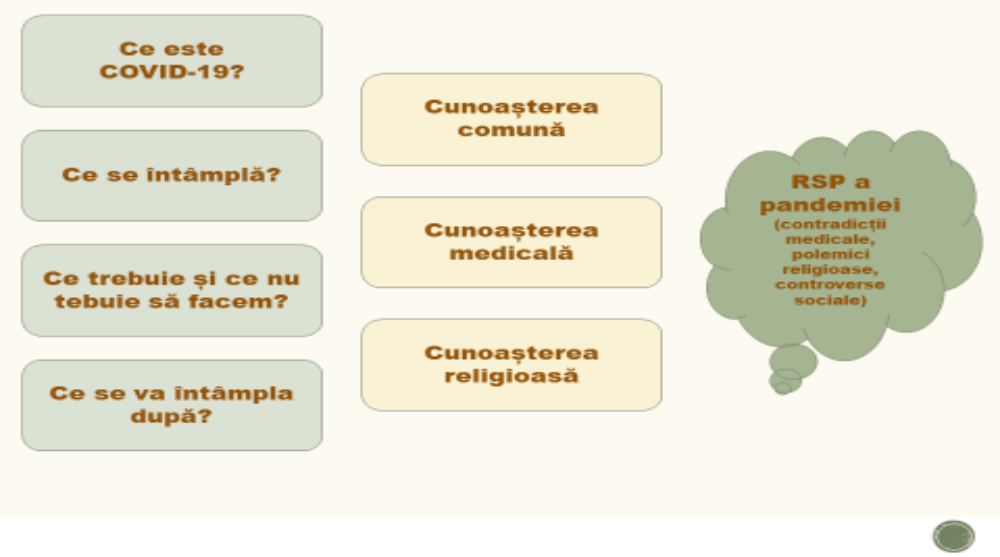

Figura 7.1 Surse de cunoaștere, categorii și conținuri reprezentaționale mediatice (martie-mai 2020)

Debutul...

La debutul pandemiei, în relatările mass media, se face frecvent legătura dintre COVID-19 și alte fenomene accesibile și familiare la nivel sociocultural (acesta fiind procesul de *ancorare*): de ex., virusul SARS-CoV-2 este comparat cu virusul HIV, care provoacă SIDA.[112] În descrierea pandemiei sunt utilizate imagini vizuale și coduri lingvistice care o fac mai tangibilă în imaginarul colectiv (acesta fiind procesul de *obiectivare*): de ex., metafore specifice reprezentării războiului: „luptă" „bătălie", „apărare", care justifică mobilizarea în lupta cu „inamicul" invizibil COVID-19 (fapt identificat și de alte studii: Jaspal și Nerlich, 2020; Benziman, 2020; Páez și Pérez, 2020 ș.a.). De altfel, „metafora războiului" a fost pe larg folosită și în cazul altor epidemii (de ex., epidemia creată de virusul Zika), cu scopul de a cadra într-o manieră corespondentă acțiunile prevăzute în politicile publice (Ribeiro *et al.*, 2018 *apud* Lupton, 2021).

Constatăm că cele mai multe texte mediatice (*v.* Tab. 7.4) se referă la: a) situația din alte țări; b) incidența cazurilor în RM; c) măsurile întreprinse de autorități; d) schimbări în rutina zilnică și e) diverse comportamente riscante.

Tabelul 7.4 COVID-19: categorii și conținuri reprezentaționale mediatice *(martie)*

		Martie 2020		
Categorie		**protv.md**	**point.md**	**stiri.md**
1.	*Ce este COVID-19?*	51 4,1%	55 2,9%	88 4%
2.	Despre teorii conspiraționiste și dezinformare	4 0,3%	13 0,7%	35 1,6%
3.	Incidența cazurilor și a deceselor (în RM)	104 8,5%	91 4,9%	126 5,8%
4.	Situația în diaspora și moldovenii care se întorceau acasă	54	51	76

		4,4%	2,7%	3,5%
5.	Situația în alte țări/ la nivel global	**452 37%**	**804 43,8%**	**764 35,3%**
6.	Experiența unor celebrități sau persoane publice	35 2,8%	42 2,2%	55 2,5%
7.	Experiența unor persoane	24 1,9%	11 0,5%	32 1,4%
8.	Declarații și inițiative ale politicienilor și autorităților din RM	97 7,9%	268 14,6%	307 14,2%
9.	Declarații ale OMS și ale medicilor	40 3,2%	64 3,4%	76 3,5%
10.	Declarații ale clericilor, despre clerici și biserică	19 1,5%	35 1,9%	33 1,5%
11.	Comportamente riscante/ deviante/ extreme	80 6,5%	107 5,8%	136 6,2%
12.	Situații de risc pentru angajații cu contact frecvent	75 6,1%	53 2,8%	78 3,6%
13.	Schimbări în rutina zilnică și în planurile de viitor	97 7,9%	126 6,8%	173 8%
14.	Comportamente prosociale	67 5.4%	87 4,7%	147 6,8%
15	Efecte pozitive	12 0,9%	4 0,2%	11 0,5%
16.	*Ce ne așteaptă după?* – scenarii și previziuni de viitor	10 0,8%	24 1,3%	35 1,6%
		1221	**1835**	**2159**
Total texte				**5215**

Totodată se vorbește și despre anumite sitiații de risc la care se expun zilnic angajații care au un contact frecvent cu *Ceilalți*, dificil de a fi evitat (de ex., medici, taxatori sau polițiști) și despre divese comportamente prosociale (ajutor reciproc, donații sau mesaje de gratitudine pentru „îngerii în halate albe" ș.a.). Remarcăm mai puține texte cu referire la efectele pozitive și scenariile de după pandemie (nivelul de incertitudine fiind mult prea ridicat în această perioadă).

Apogeul...

În aprilie crește incidența cazurilor cu transmitere comunitară, implicit sporește numărul textelor mediatice referitoare la numărul de bolnavi, decese și persoane tratate (*v.* Tab. 7.5). Apar primele prevederi privind obligativitatea purtării măștilor de protecție în mai multe țări ale lumii. Ceea ce la început era doar o conduită recomandată, trece în registrul comportamentelor obligatorii, pasibilă de sancțiuni în cazul în care este încălcată.

Tabelul 7.5 COVID-19: categorii și conținuri reprezentaționale mediatice *(aprilie)*

				aprilie 2020
Categorie		**protv.md**	**stiri.md**	**point.md**
1.	*Ce este COVID-19?*	46 3,4%	131 5,2%	109 6,5
2	Incidența cazurilor și a deceselor (în RM)	225	257	213

		16,7%	10,2%	12,7
3.	Situația în diaspora și moldovenii care se întorceau acasă	68 5%	43 1,7%	18 1,07
4.	Situația în alte țări/ la nivel global	**360** **26,7%**	**676** **26,8%**	**454** **27,1**
5.	Experiența unor celebrități sau persoane publice	21 1,5%	48 1,9%	26 1,5
6.	Experiența unor persoane	34 2,5%	69 2,7%	25 1,4
7.	Declarații și inițiative ale politicienilor și autorităților din RM	133 9,8%	323 12,8%	182 10,8
8.	Declarații ale OMS și ale medicilor	42 3,1%	99 4.4%	100 5,9
9.	Declarații ale clericilor, despre clerici și biserică	32 2,3%	28 1,1%	23 1,3
10.	Comportamente riscante/ deviante/ extreme	75 5,5%	202 8%	97 5,8
11.	Situații de risc pentru angajații cu contact frecvent	111 8,2%	192 7,6%	109 6,5
12.	Schimbări în rutina zilnică și în planurile de viitor	82 6,1%	173 6,8%	124 7,4
13.	Comportamente prosociale	53 3,9%	145 5,7%	103 6,1
14	Efecte pozitive	8 0,5%	11 0,4%	7 0,4
15.	Despre teorii conspiraționiste și dezinformare etc.	6 0,4%	16 0,6%	11 0,6
16.	*Ce ne așteaptă după?* – scenarii și previziuni de viitor	48 3,5%	105 4,1%	70 4,1
		1344	**2518**	**1671**
Total				**5533**

Chiar de la sfârșitul lunii aprilie se întrezăresc și primele „proteste”, se accentuează tendința de negare a gravității situației, intervine „oboseala” de pandemie și dorința de a reveni la normalitatea de odinioară. Deși oamenii încep să „învețe” să trăiască cu normalitatea pandemiei, își doresc mai puține restricții. Spre deosebire de luna martie se remarcă mai multe texte despre simptomatica bolii, dar și despre scenariile de viitor.

Primele încercări de normalizare (mai)

Începând cu luna mai, chiar dacă mai există atenționări privind riscurile de îmbolnăvire, se fac primele încercări de revenire la „normalitatea de odinioară”. Cele mai importante teme conform analizei mediatice sunt prezentate în tabelul 7.6.

Tabelul 7.6 COVID-19: conținuri reprezentaționale mediatice *(mai)*

				mai 2020
Categorie		**protv.md**	**point.md**	**stiri.md**
1.	*Ce este COVID-19?*	18 4,8%	65 10,4%	73 9,4%

2	Incidența cazurilor și a deceselor (în RM)	**96** **25,9%**	84 13,4%	104 13,4%
3.	Situația în diaspora și moldovenii care se întorceau acasă	16 4,3%	2 0,3%	17 2,1%
4.	Situația în alte țări/ la nivel global	61 16,4%	**171** **27,4%**	**146** **18,8%**
5.	Experiența unor celebrități sau persoane publice	5 1,3%	7 1,1%	20 2,5%
6.	Experiența unor persoane	3 0,8%	6 0,9%	17 2,1%
7.	Declarații și inițiative ale politicienilor și autorităților din RM	28 7,5%	35 5,6%	83 10,7%
8.	Declarații ale OMS și ale medicilor	9 2,4%	38 6%	36 4,6%
9.	Declarații ale clericilor, despre clerici și biserică (în general)	4 1,08%	2 0,3%	9 1,1%
10.	Comportamente riscante/ deviante/ extreme	28 7,5%	37 5,9%	60 7,7%
11.	Situații de risc pentru angajații cu contact frecvent	41 11,08%	30 4,8%	39 5%
12.	Schimbări în rutina zilnică și în planurile de viitor	17 4,5%	79 12,6%	85 10,9%
13.	Comportamente prosociale	23 6,2%	33 5,2%	52 6,7%
14	Efecte pozitive	2 0,5%	1 0,1%	4 0,5%
15.	Despre teorii conspiraționiste și dezinformare	2 0,5%	3 0,4%	5 0,6%
16.	*Ce ne așteaptă după?* – scenarii și previziuni de viitor	17 4,5%	30 4,8%	25 3,2%
		370	**623**	**775**
Total				**1768**

În această perioadă se discută sau chiar se întreprind încercări de relaxare progresivă a unor restricții, se permit plimbările în parcuri, unele categorii de bugetari revin la serviciu, pleacă militarii și unele localități ies din carantină etc.

Conform analizei (*v.* tab. 7.4, 7.5 și 7.6), printre cele mai importante teme care vizează comportamentul indivizilor și practicile sociale sunt: situația la nivel global (atât ca sursă de cunoaștere, cât și ca un referent permanent de comparație socială); schimbările din rutina zilnică și modul în care se raportează persoanele la aceste practici (conduite riscante și comportamente prosociale).

Comportamente riscante, deviante, extreme

Panica de masă a produs efecte asupra sporirii comportamentului de consum în această perioadă. Consumul exagerat fiind determinat totodată și de contagiunea socială: mass media abundă de știri cum oamenii ies din magazine cu coșuri pline cu pachete cu produse de același fel; se dau reportaje cu rafturi goale, cu oameni care stau în cozi imense la magazin, se ceartă de

la ultimul produs de pe raft etc. Odată cu izolarea cerută de autorități, în mass media, au apărut și relatări despre cei care fentau restricțiile, se afișau demonstrativ prin spațiile publice sau organizau petreceri pe timp de pandemie.

Comportamentul psihosocial al celor care refuză să se conformeze sau manifestă conformism public doar atunci când există riscul de a fi amendați, poate fi explicat prin prisma unor strategii tipice pe care le pot adopta oamenii în asemenea situații, legate de negarea gravității bolii sau a necesității respectării unor măsuri de protecție: *„de ce să porți mască, dacă oricum nu te protejează”* sau *„pericolul este exagerat”*. Purtatul măștii este despre cum o practică nouă eșuează în a fi integrată în sistemul de practici sociale existente privind conduita socială în raport cu ceilalți. Modul în care practicile sociale nu sunt respectate: „masca purtată pe jumătate”, distanța fizică „doar în raport cu străinii”. Ulterior, când respectarea restricțiilor a devenit obligatorie, în spațiile publice puteau fi identificate și diverse îndemnuri la anticonformare (*v.*, de ex., Fig. 7.2).

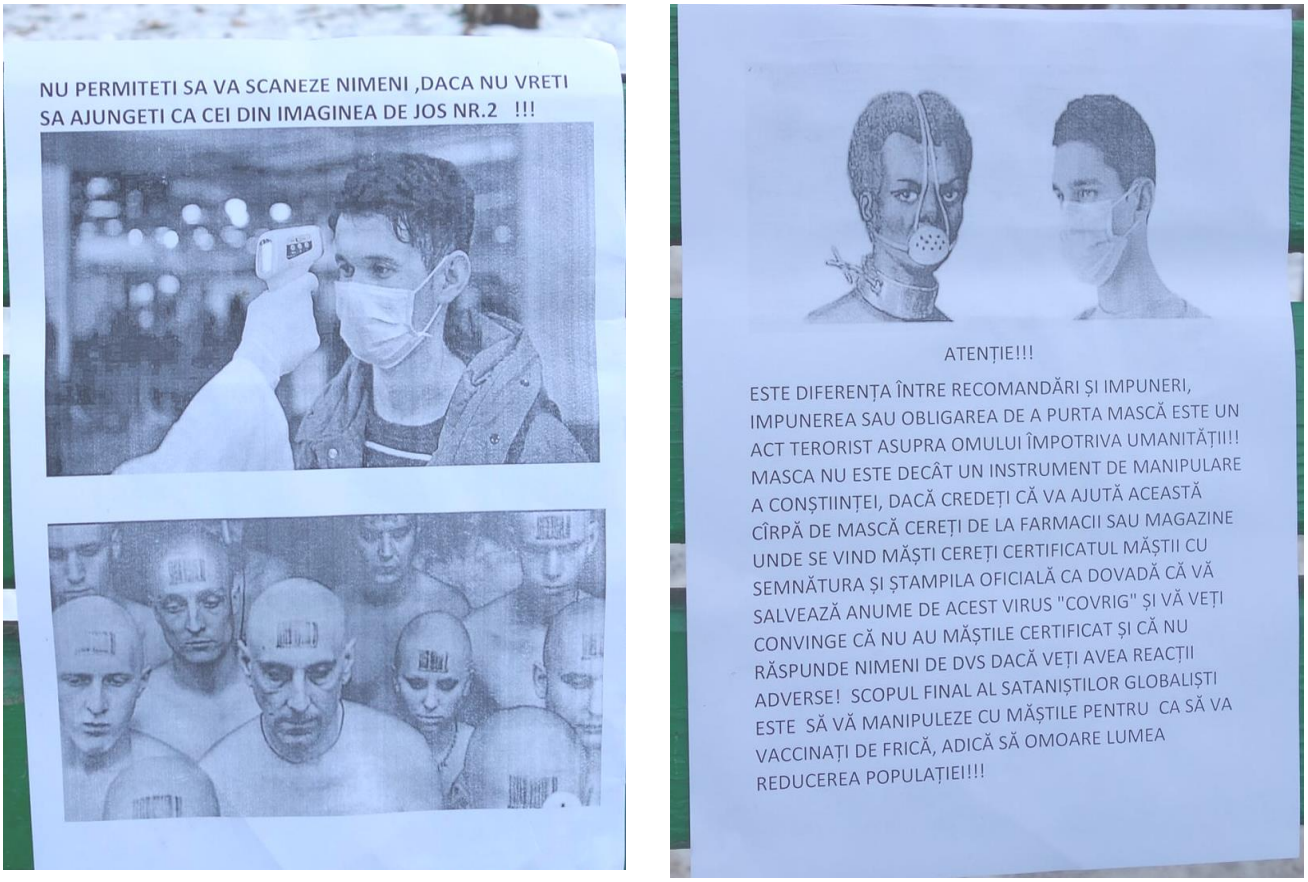

Figura 7.2 Imagini – îndemnuri de anticonformare la restricții
(Chișinău, Parcul Valea Trandafirilor, februarie 2021)

Comportamentul celor care nu respectă restricțiile, se manifestă un fel de:

• *rebeliune* (izolarea/carantina înseamnă în primul rând conformism, or prin acest comportament de opunere indivizii încercă să sfideze autoritățile, normele și presiunea socială, să se

distanțeze de ceilalți);

• *eroism* („în timp ce toată lumea tremură de frică, eu nu mă tem de nimic”);

• *mecanism de apărare* (teama este atât de mare, încât generează comportamente contrare – nu prudență, ci, dimpotrivă, în felul asta ei resping frica, ignorând-o se apară de ea, de fapt).

Începând cu această perioadă, ***frica se normalizează***, devine o normalitate, un firesc al cotidianului. La început oamenii erau panicați de câteva zeci de cazuri zilnice raportate de MSMPS, apoi curba infecțiilor a crescut la peste 100, ca ulterior sute de cazuri înregistrate zilnic să nu mai producă uimire în rândul populației. Numărul mare de infecții devine un ***fapt obișnuit***.

7.6 Narațiuni despre COVID-19: experiența bolii, schimbări valorice și dinamici reprezentaționale

În această secțiune, vom discuta despre cum ***experiența bolii*** (etapa a II-a, a cunoașterii directe – o etapă esențială în elaborarea unei RS) și schimbările valorice ce survin în consecință determină reevaluări în conținutul reprezentării despre pandemie. Conform grilei de analiză (*v.* secțiunea 7.2; Fig. 7.3), narațiunile subiecților au fost examinate luând în considerare următoarele categorii: a) percepții și reacții față de diagnostic; b) experiența bolii și schimbările survenite; c) percepții și semnificații ale pandemiei COVID-19 și d) reintegrarea în procesul muncii.

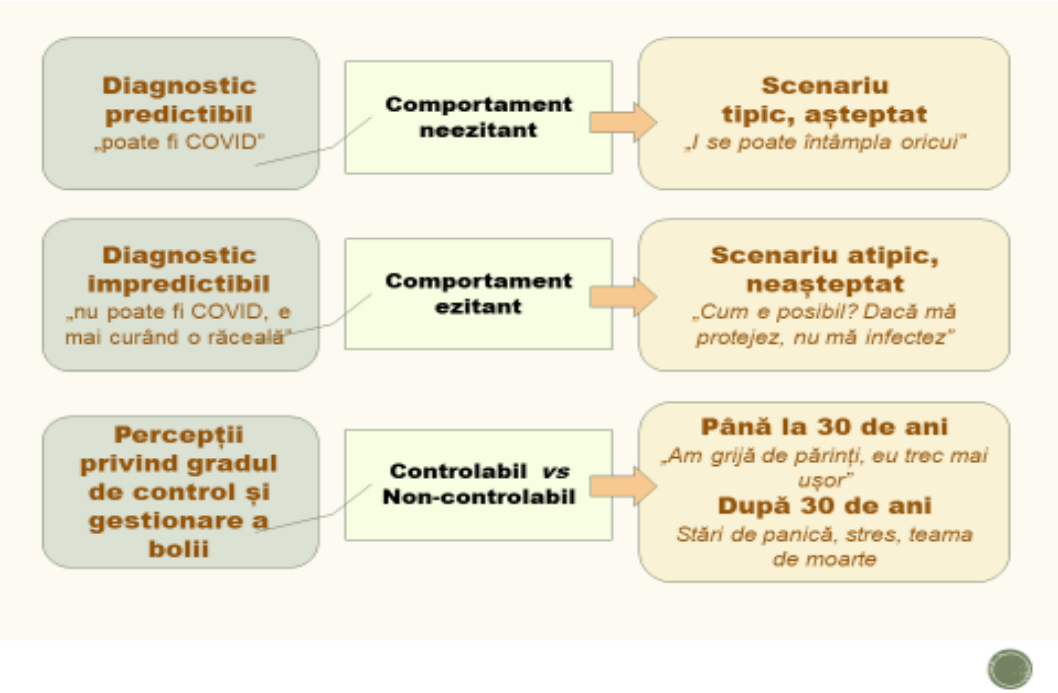

Figura 7.3 Categorii de discurs și scenarii comportamentale

În funcție de aceste categorii, am identificat tipurile de discurs și scenariile pe care le adoptă indivizii în consecință și pe care le vom analiza în secțiunile ce urmează.

Percepții și reacții față de diagnostic: predictibilitatea diagnosticului

La o primă analiză, am structurat narațiunile subiecților în funcție de percepția predictibilității diagnosticului, identificând în acest sens două categorii discursive (diagnostic predictibil *versus* diagnostic impredictibil), care se pliază pe două scenarii ale situației (scenariu tipic *versus* scenariu atipic) (*v.* Fig. 7.3).

Pentru subiecții din prima categorie, apariția primelor simptome îi determină să creadă că ar putea fi mai curând COVID-19, de aceea, pentru ei, testul nu face decât să le confirme un „diagnostic predictibil", evaluat după o serie de simptome cunoscute, din relatări mass media sau din experiența unor persoane apropiate, implicit, urmează un „scenariu tipic" – *„e ceva care i se poate întâmpla oricui",* spun ei. Și testul pentru COVID-19, pe care și-l fac fără prea mari ezitări, nu face decât să le confirme aceste așteptări. Pe de altă parte, pentru cei care care cred că au respectat cu strictețe restricțiile, subiecții din cea de-a doua categorie, este mai curând un „diagnostic impredictibil", neașteptat, trăit și ca un gen de disonanță cognitivă – *„cum a fost posibil, am respectat toate măsurile de protecție..."*, or, scenariul tipic în acest caz ar trebui să fie tocmai următorul: *„dacă mă protejez, nu mă infectez"*. Până a merge să-și facă testul, trec printr-o etapă de negare și neacceptare a unui posibil diagnostic.

Experiența bolii și schimbările survenite

În acest sens, contează dacă persoanele au avut sau nu experiențe anterioare împărtășite, ceea ce le oferă un suport social și emoțional (prieteni, familie, colegi). Cei foarte tineri (până în 30 de ani), se îngrijorează mai mult de sănătatea părinților, trăiesc stări de neliniște pentru persoanele vârstnice din familie, pe care ar putea să le infecteze, mai cu seamă atunci când locuiesc împreună și, chiar fiind în izolare, nu pot să evite contactul cu ceilalți. În schimb cei peste 30 de ani trăiesc stări acute de stres, panică și frică (predomină teama de moarte). Cu cât forma bolii este mai gravă, cu atât și starea psihoemoțională a persoanelor a avut de suferit, fiind acutizate stările de panică și stres pentru propria sănătate și neliniște pentru cei dragi. Teama că ar putea muri era amplificată și de prezența unor alte boli care ar putea agrava starea de sănătate, fiind dificilă recuperarea și readaptarea socială post COVID.

Experiența bolii îi face să aprecieze mai mult sănătatea și valorile sociale. Prioritățile de altă dată sunt sub semnul întrebării. Perioada dată a însemnat pentru mulți și o reevaluare a relațiilor cu ceilalți. De unii s-au apropiat mai mult chiar, relatează unele persoane intervievate. Acest fapt s-a întâmplat mai cu seamă în situațiile când se așteptau să fie discriminați de *Ceilalți* și culpabilizați pentru cele întâmplate. Primele studii demonstrau că deseori persoane infectate cu COVID-19 erau învinuite de iresponsabilitate, acțiunile lor implicând judecăți morale (*v.*, de ex.,

Fèlicien *et al.*, 2020). Majoritatea celor care contractau virusul trăiau sentimente de rușine și de vină că ar putea fi învinuiți de a se fi angajat în comportamente de „risc" sau „deviante" (de ex., nerespectarea restricțiilor, organizarea petrecerilor ș.a.). Relatările lor începeau, de obicei, cu – *„am fost destul de responsabil, dar..."*.

Totuși, faptul că boala s-a răspândit mult și îi afectează pe toți deopotrivă, chiar și pe cei extrem de vigilenți (în anumite cazuri, au fost chiar printre primii care s-au infectat), determină mai multă compasiune, înțelegere și empatie față de cei care trăiesc sau au trăit experiența bolii. Dintr-un fenomen social „sensibil" pare să se transforme într-o experiență comună, o realitate cu care ne confruntăm zi de zi și căreia trebuie să-i facem față; astfel, elementele polemice din conținutul reprezentării par să se estompeze, devenind mai consensuale. Se schimbă și percepția asupra vieții *(„iminența morții face ca problemele cotidiene, care odinioară păreau extrem de importante, să devină absolut nesemnificative"*). Experiența bolii a generat o profundă reevaluare a valorilor, ridicând probleme de supraviețuire, de coeziune şi de continuitate.

Percepții și semnificații ale pandemiei COVID-19 (înainte și după experiența bolii)

Tocmai experiența bolii și conștientizarea gravității acesteia îi determină să regândească anumite viziuni inițiale prin care tratau boala ca ceva *„care poate trece ușor"*, unii chiar să reconsidere ideea că ar fi o panică amplificată de mass media și să respingă vehement teoriile conspiraționiste care neagă virusul și gravitatea bolii (se relatează cazuri când ei înșiși s-au poziționat ulterior în ipostaza de *„agenți de influență"*, în vederea contracarării unor păreri ale celor care nu cred în existența virusului și necesitatea vaccinării). Boala i-a determinat pe mulți să aibă o atenție și mai sporită față de măsurile de protecție și de igienă (cei care erau vigilenți, au devenit și mai vigilenți). Cei care nu purtau masca decât dacă erau în spații închise, în transportul public sau doar dacă li se cerea acest lucru, relatează că au început să manifeste precauție maximă, purtând masca peste tot (chiar și dacă nu se aflau într-un spațiu aglomerat și nu existau restricții în acest sens). Trăirea amenințării este în continuare destul de puternică.

La început, COVID-19 era considerată o „boală rușinoasă". Mai multe studii cu referire la diverse epidemii sau pandemii au evidențiat că riscul infecției este deseori asociat cu grupurile sociale marginale, care de cele mai dese ori sunt învinuite de iresponsabilitate, igienă precară sau nepăsare. De exemplu, un studiu din Hong Kong, realizat în 2005, identifică tendințe de stigmatizare a persoanelor care locuiesc în apropiere de epicentrul unor zone de infecții (Lee *et al.*, 2005 *apud* Lupton, 2020). Participanții au raportat un nivel înalt de stres de la faptul de a fi evitați, insultați și marginalizați de ceilalți locuitori ai orașului.

Persoanele intervievate constată că, chiar dacă este o boală gravă, poate fi gestionată cu

respectarea unor măsuri de protecție, pe care însă trebuie să le respecte toți, pentru a fi pe deplin protejați. Unii relatează experiențe de discriminare, menționând că *„nu e o boală rușinoasă”*, oricine se poate îmbolnăvi, de aceea, e necesar ca persoanele infectate să fie susținute și să li se ofere suport emoțional (pentru evitarea discriminării). În acest sens, se subliniază necesitatea de a fi împărtășite experiențele legate de boală, în special pentru ca cei care neagă boala să conștientizeze gravitatea acesteia, dar și pentru a înțelege problemele psihoemoționale cu care se confruntă bolnavii.

Frica și percepția riscului pot să amplifice tendințele de evitare a bolnavilor din teama de a nu fi contaminați. Acest lucru se manifestă cu atât mai mult, cu cât nu există un remediu clar și persistă controverse puternice privind originea virusului. Conștient sau inconștient, indivizii se responsabilizează de situația în care se află și se pot simți rușinați de faptul că s-au îmbolnăvit. O eventuală respingere socială (reală sau percepută) poate genera sentimente de vinovăție, ei fiind în fața la două provocări: 1) de a face față bolii și 2) de a face față acuzațiilor aduse de ceilalți. Pe lângă suferința generată de boală, indivizii se pot confrunta și cu o suferință din cauza stigmatizării.

Confuzia, lipsa de informații, pe lângă șocul emoțional, constituie terenul propice pentru construcția unor prejudecăți legate de virus. Respectiv, multitudinea de zvonuri și informații false care abundă pe rețelele sociale, creșterea neîncrederii și incertitudinile privind tratamentul adecvat determină comportamentul de evitare a persoanelor infectate cu COVID-19 și a personalului medical care îi tratează. Frica este amplificată și de faptul că virusul a spart orice diferențe grupale, deoarece virusul atacă pe oricine, fără diferențe.

Criza pandemică, constată și K. Fèlicien *et al.* (2020) în studiul lor, a creat o stare imensă de frică în rândul populației. Din acest punct de vedere, precizează autorii, gestionarea crizei necesită și strategii de deconstrucție a prejudecăților care stau la baza comportamentelor de evitare a persoanelor infectate sau a personalului medical. Se pare că reprezentările despre COVID-19 sunt fundamental legate de emoții negative, frică și moarte. Această fobie de moarte care guvernează RS ale populației vor favoriza comportamentele de evitare a pericolului de teama de a nu fi contaminați. Respectiv, cei care constituie sursa pericolului (persoanele infectate sau personalul medical) vor fi stigmatizați și evitați, fapt care confirmă necesitatea abordării crizei dintr-o perspectivă psihosocială.

7.7 Implicații asupra relațiilor intergrupuri și traiectorii ale reprezentării

În această secțiune, având la bază constatări ale unor cercetări despre pandemie realizate în diverse țări, inclusiv în baza rezultatelor studiului realizat de noi, vom analiza implicațiile pe

care le comportă pandemia asupra relațiilor intergrupuri. Totodată, urmărim să evidențiem și traiectorii posibile ale RS a pandemiei COVID-19, inclusiv să propunem câteva recomandări de acțiune în vederea gestionării psihosociale a crizelor de acest gen.

Riscul unor diviziuni, stigmatizări și etichetări sociale

O întrebare esențială în această perioadă era: ce se va întâmpla, ne va aduce COVID-19 mai aproape unii de alții sau dimpotrivă ne va ține separați? S-a vorbit și despre faptul că situația de criză, ca o hârtie de turnesol, poate scoate la iveală ce e mai bun din noi sau dimpotrivă. Una din primele constatări se referă la percepția că pandemia a fost declanșată de un *Altul social*: se blamează țări sau grupuri etnice particulare și, în acest caz, teoriile conspiraționiste „sunt pe teren fertil". În unele cazuri, pandemia a creat diviziuni sociale, politice sau ideologice atât la nivel global, cât și în interiorul unei aceleiași comunități.

La nivel global, persoanele din Asia erau considerate „țapi ispășitori" în SUA și invers; în mass media chineză s-a lansat ideea precum că SUA a creat noul coronavirus, iar presa din SUA vorbea de crearea virusului într-un laborator de cercetări de lângă Wuhan – două superputeri mondiale se învinuiau reciproc, cu OMS prins la mijlocul acestor dispute (Fairchild *et al.,* 2020). Pe de o parte, constată A. Fairchild *et al.* (2020), amenințarea a creat și un nivel remarcabil de consens social cu privire la importanța măsurilor de protecție și că nimeni nu este protejat pe deplin; pe de altă parte, pandemia a suscitat și numeroase discuții legate de motivele etice și legale care ar justifica aceste restricții intruzive. Era inevitabil, scriu autorii, ca anumite grupuri conservatoare să declare aceste măsuri ca o amenințare la libertățile umane, respectiv, probabilitatea ca unii indivizii să fie simultan și victime, și vectori ai blamării, a fost amplificată.

În același timp, deși pandemia nu este o problemă de ordin ideologic, după cum constată C. Crimston și H. Selvanathan (2020), totuși, în multe părți ale lumii, ideologiile politice au fost *lentilele* prin care oamenii se raportau la COVID-19, inclusiv modul prin care națiunile erau percepute. Sunt cel puțin două diviziuni sociale și polarizări politice care determină răspunsurile individuale și colective la criza creată de pandemie, precizează autorii. Prima, diviziunile sociale creează probleme în ceea ce privește implicarea socială în gestionarea crizei creată de COVID-19 și a doua, diviziunile sociale sunt un mod de a diviza și mai mult societatea. O problemă care nu era politică, a devenit politică, vom spune împreună cu autorii.

Percepția unor diviziuni și polarizări sociale ireconciliabile, mai scriu C. Crimston și H. Selvanathan (2020), vor determina indivizii să adopte comportamente și măsuri de protecție la nivel individual, asta fiind o modalitate de a diminua riscul de a se infecta (evitarea mulțimilor și a spațiilor publice aglomerate, spălatul frecvent pe mâini ș.a.). Pentru ilustrare, autorii prezintă

rezultatele unui studiu. La sfârșitul lunii martie 2020, au fost intervievați 1000 de adulți din SUA și Marea Britanie despre modul în care percep polarizările politice din societate și atitudinile față de criza pandemică. Rezultatele arată că cei care nu percepeau că în societatea lor s-au înregistrat diviziuni sociale în ultimii zece ani, au considerat acțiunile guvernamentale ca răspuns la criză ca fiind haotice și dezorganizate. Pe de altă parte, cei care au considerat că aceste polarizări existau și mai înainte, au prezis că acestea vor amplifica și mai mult anomia socială (această situație de anomie fiind explicată oarecum prin aceste polarizări de dinainte). Respectiv, constată autorii, orientarea către măsuri individuale de protecție este determinată și de aceste polarizări. Adică, indivizii care cred că aceste diviziuni au existat și se vor acutiza și mai mult pe timp de criză sunt determinați de a vedea un haos social în timpul pandemiei și de a crede că pot supraviețui doar dacă se salvează pe ei înșiși, responsabilizându-se individual pentru ceea ce li se întâmplă sau li se poate întâmpla. Cu alte cuvinte, soarta le aparține lor și mai puțin se pot baza pe ceilalți.

În fond, angajarea în acțiuni individuale în raport cu COVID-19 ar putea fi privită ca un fapt pozitiv în sine, subliniază C. Crimston și H. Selvanathan (2020), atât timp cât putem considera că ar stopa oarecum răspândirea virusului. Totuși, percepția anomiei și a unei polarizări la nivel politic poate avea consecințe negative pe termen lung. Autorii constată că percepțiile privind polarizările politice în raport cu COVID-19 sunt indirect asociate cu redresarea post-COVID. În ceea ce privește comportamentele individuale de protecție, acestea sunt asociate cu o percepție sporită a unei anomii sociale. Mai exact, expectațiile negative se referă la anumite rezerve despre vitalitatea economică a țării lor și un pesimism crescut privind viitorul umanității în general. Prin urmare, faptul de a percepe diviziunile politice din trecut nu sunt legate doar de percepția unui haos în prezent, dar este relaționat și cu percepția unui haos și în viitor.

Panica generată de pandemie a dus la intensificarea atitudinilor stigmatizante, xenofobe și a comportamentelor discriminatorii în raport cu persoanele infectate cu COVID-19. Pe lângă riscurile cu care se confruntau personalul medical din prima linie, unii din ei se puteau confrunta și cu atitudini de neîncredere sau stigmatizare din partea populației. În cadrul unui studiu, K. Fèlicien *et al.* (2020) vorbesc de o ***„dublă stigmatizare”***: la locul de muncă, din partea colegilor din alte secții, și acasă sau în societate. Mai multe asistente medicale din Cameroon care erau angajate în unități medicale cu bolnavi cu COVID-19, relatează K. Fèlicien *et al.,* au fost părăsite de soții lor. Se atestă cazuri de respingere din partea rudelor a persoanelor testate pozitiv la coronavirus. Stigmatizarea poate fi mai dureroasă ca boala însăși, constată autorii.

Percepția amenințării ingroup și outgroup

Percepția amenințării are potențialul de a determina răspunsuri colective la pandemie care

pot fi orientate în vederea consolidării unei solidarități sociale în vremuri complicate. Studiile au identificat diferențe între percepția amenințărilor care vin din afara ingroup-ului (de ex., amenințările intergrupuri) și amenințările care își au originea în interiorul ingroup-ului. În timp ce amenințările intergrupuri tind să sporească solidaritatea, încrederea și cooperarea la nivelul grupului, cele intragrup dimpotrivă le diminuează (Greenaway și Cruwys, 2019 *apud* Greenaway, 2020).

Natura infecției, în special atunci când vorbim de purtători asimptomatici ai virusului și care pot fi deseori oameni apropiați – arată că virusul este perceput și ca o amenințare intragrup. În cazul COVID-19, se pare că mesajele publice exact asta și transmiteau – să manifestăm prudență și suspiciune inclusiv în raport cu prietenii, vecinii sau alte persoane cu care avem un contact frecvent, deoarece virusul poate exista oriunde. Cercetătorii au observat acest fapt și în cazul infecției cu Ebola: cetățenii SUA se identificau ca fiind mai puțin americani, atunci când era vorba de un caz Ebola infectat de la un american, decât atunci când acest caz provenea de la un cetățean din Siera Leone (Greenaway și Cruwys 2015 *apud* Greenaway, 2020). Această decategorizare poate fi considerată un fel de „*exit* psihologic", fiind specifică membrilor grupului care nu manifestă un nivel înalt de identificare în raport cu grupul de apartenență (Spears *et al.*, 1997 *apud* Greenaway, 2020). Dacă această tendință de „*exit* psihologic" devine un răspuns dominant, poate duce la rupturi în cadrul grupului, subliniază autorii.

În timp ce liderii abordează pandemia COVID-19 ca pe o amenințare socială cu scopul de a încuraja mobilizarea colectivă a cetățenilor, aceasta poate avea în același timp și consecințe negative la nivel intergrupuri. Unele studii constată că percepția amenințării intergrupuri sporește intoleranța, prejudecățile și presiunile asupra membrilor outgroup-ului (*apud* Greenaway, 2020). Percepția amenințării intergrupuri poate să provoace reacții ostile, chiar și în raport cu grupuri care în mod obiectiv nu au nicio legătură cu amenințarea propriu-zisă. De exemplu, rasismul în raport cu persoane care au caracteristici fizice asiatice s-a răspândit chiar mai repede decât însăși infecția COVID-19 (Shimizu, 2020; *apud* Greenaway, 2020). Studiile au evidențiat tendințe de xenofobie și intoleranță față de ceilalți și în special față de persoanele din Asia (Bieber, 2020 *apud* Smith și Gibson, 2020).

Comparații intergrupuri

Studiile argumentează că tendința de comparație cu ceilalți se manifestă și în contextul COVID-19. Foarte multe țări, comunități și grupuri, scriu J. Jetten *et al.* (2020), își comparau propriul grup cu alte grupuri sociale (de ex., în ceea privește rata de infecții sau decese, numărul de persoane testate ș.a). Efectele acestor comparații sunt importante, deoarece faptul că ingroup-ul (țara sau regiunea) este la un nivel inferior sau superior decât alții va determina, printre altele,

și faptul dacă grupul percepe că restricțiile pot fi relaxate sau nu, constată autorii.

Totuși, nu orice grup este relevant pentru compararea socială (Horowitz *et al.,* 2020 *apud* Jetten *et al.,* 2020). La debutul pandemiei, foarte mulți nu au văzut China ca un referent relevant pentru comparații, atunci când au fost înregistrate primele cazuri de COVID-19 în Wuhan și, respectiv, măsurile de protecție au fost întârziate. De ex., scriu autorii citați, se consideră că unul din motivele din care Italia a avut răspunsuri întârziate a fost deoarece italienii nu se compară cu chinezii, ci cu alte națiuni europene. După cum menționa Secretarul de Stat al Ministerului Sănătății din Italia, „Italia a perceput exemplul Chinei ca pe un film de ficțiune, care nu are nimic de a face cu noi" (*apud* Jetten *et al.,* 2020).

Totodată, în contextul acestor comparații sociale, liderii recurg la comparații intergrupuri care le permit să-și pună propriul grup într-o lumină favorabilă. Se fac încercări de a obține evaluări pozitive, subliniind că fiecare dintre ei au avut un răspuns mai bun la criză. Respectiv, mulți lideri arătau modul în care țara lor s-a poziționat comparativ cu alte grupuri sociale în ceea ce privește răspunsul la criză. De ex., în aprilie 2020, primul ministrul Australiei menționa că „noi am realizat cele mai multe teste față de alte țări" (Rev, 2020 *apud* J. Jetten *et al.,* 2020). În mod similar, prim ministrul Israelului a scris că țara sa s-a plasat pe prima poziție în topul statelor care iau măsuri sigure anti-COVID-19 (Weinglas, 2020 *apud* J. Jetten *et al.,* 2020). Tot în aceeași perioadă, D. Trump spunea că SUA a întreprins cele mai bune măsuri de protecție și sănătate, decât oricare altă țară (Mackey, 2020 *apud* J. Jetten *et al.,* 2020). De altfel, declarații similare am identificat și noi în analiza mass media (martie-mai 2020), I. Chicu, prim ministrul de atunci, menționa că RM se descurcă mult mai bine decât țările din regiune.[113]

Conformare și complianță comportamentală: rolul autorităților

Transmiterea virusului depinde de comportamentul social al indivizilor. În vederea diminuării răspândirii COVID-19 indivizii au fost nevoiți să recurgă la schimbări rapide ale conduitei (Smith și Gibson, 2020). În fond, restricțiile în sine nu reprezintă decât niște simple prescripții comportamentale, însă felul în care sunt înțelese, cum sunt percepute și cum se raportează indivizii la acestea desemnează deja un comportament psihosocial (Jetten *et al.,* 2020).

Fiind neclară originea virusului, există și multe incertitudini privind conduita corectă. În asemenea condiții, de obicei oamenii se orientează către *Ceilalți* și, în mod special, se compară cu liderii, pentru a înțelege care este modul adecvat de raportare la situație și cum ar putea să contribuie la soluționarea crizei (Jetten *et al.,* 2020). La fel, oamenii se așteaptă ca liderii înșiși să facă ceea ce ei cer populației, să se comporte ca niște *membri prototipici* ai societății; nerespectarea de către autorități a restricțiilor pe care ei înșiși le cer diminuează puternic credibilitatea

populației față de lideri (Haslam, 2020).

Pornind de la premisa că gestiunea eficientă a pandemiei depinde de solidaritatea socială și de suportul oferit de fiecare individ ca membru al unei comunități, J. Jetten *et al.* (2020) consideră că teoria identității sociale oferă explicații pertinente pentru o analiză integrată a fenomenului COVID-19. În acest sens, autorii argumentează că, pentru a stopa răspândirea virusului și a reduce din efectele provocate de acesta, politicile guvernamentale trebuie să pună accentul pe *grup* și nu pe *individ* – pe cooperare, solidaritate și responsabilitate colectivă. În condiții de pandemie, constată J. Jetten *et al.*, consolidarea identității sociale și de grup reprezintă o condiție esențială care îi menține pe oameni împreună. Un alt aspect important, subliniază autorii, este și gradul de complianță comportamentală a populației la restricțiile cerute de autorități.

O întrebare esențială în acest context este cum au privit autoritățile cetățenii – ca pe o problemă, o sursă de panică sau ca parteneri în acțiunile de luptă cu coronavirusul? Cu alte cuvinte, au încredere liderii în cetățeni? Situația pandemică a evidențiat atât cazuri de conduită deviantă, cât și cazuri de solidaritate socială (*apud* Carter *et al.*, 2020).

Control social, coeziune socială și responsabilitate individuală

Atât timp cât încă nu sunt identificate un vaccin și un tratament eficient pentru această boală, răspândirea virusului depinde foarte mult de comportamentul social al indivizilor și al grupurilor și de gradul lor de conformare la restricțiile cerute de autorități, precizau anterior J. Jetten *et al.* (2020). Făcând referire la constatările lui M. Woulhouse, un epidemiolog englez, consilier în guvernul britanic, J. Jetten *et al.* (2020) subliniază că un nivel înalt al conformării populației la restricții (de ex., în cazul autoizolării vorbim de conformare totală) ar putea reduce riscul infecțiilor în decurs de trei săptămâni de 10 ori, de la 4,1% la 0,4%. Întrebarea care apare în acest caz, scriu A. Prosser *et al.* (2020), este cât timp se mențin aceste conduite, dacă va slăbi controlul din partea autorităților, odată cu relaxarea restricțiilor, se vor mai menține oare?

Așa cum izolarea nu este eficientă pe termen lung, s-a discutat despre două modalități de control social în vederea stopării răspândirii virusului: (1) obligativitatea de a purta mască și respectarea distanței sociale și (2) *„Test, Trace, Isolate - TTI"* (*eng.* „testează, identifică contacții și izolează"). În ceea ce privește prima dintre ele, în lipsa unor potențiale sancțiuni, unii vor purta mască mai degrabă din considerente morale, percepând acest act ca pe o responsabilitate civică pentru sănătatea celorlalți, alții se vor putea confrunta cu dileme privind păstrarea distanței sociale și obligația morală de a-i vizita și ajuta pe cei vârstnici sau aflați în dificultate, sunt de părere A. Prosser *et al.* (2020), făcând referire la o serie de studii recente. Cât privește TTI, constată J. Jetten *et al.* (2020), această modalitate de control poate crea o serie de probleme: în unele țări,

cetățenii au fost rugați să-și descarce pe telefon o aplicație care permitea identificarea proximității în raport cu cei care erau testați pozitiv la COVID-19 și, respectiv, a persoanelor cu care au contactat. Însă, se întreabă J. Jetten *et al.* (2020), în ce măsură oamenii vor fi dispuși să se livreze informații detaliate despre interacțiunile lor sociale? Grupurile care sunt în general refractare în raport cu autoritățile, nu vor percepe aceste acțiuni drept intervenții de genul „supraveghere *Big Brother*"?

Complianța comprtamentală poate fi asigurată de trei condiții, consideră N. Steffens (2020): 1) gradul de identificare cu grupul și internalizarea problemelor comunității – *măsura în care indivizii se percep drept parte a unui „noi" colectiv și consideră importantă implicarea lor în soluționarea problemelor comunității* 2) comportamentul altor membri ai comunității – *ce fac ceilalți, în ce măsură este o conduită acceptată și răspândită la nivel social* și 3) încrederea în guvern și autorități – *măsura în care liderul este perceput a fi drept „unul ca noi" și „unul care procedează ca noi".* De altfel, încrederea în lideri poate determina oamenii să adopte atât comportamente care sunt benefice pentru sănătatea lor, cât și acțiuni care le pot fi fatale.

Efectele pandemiei se resfrâng atât la nivel individual (asupra sănătății fizice și mentale), cât și societal (menținerea coeziunii sociale și reducerea unor comportamente antisociale) (Jetten *et al.,* 2020). Coeziunea socială este la fel pusă la încercare; stoparea răspândirii pandemiei este o responsabilitate colectivă, argumentează J. Jetten *et al.* (2020). În acest sens, problema care apare este: cum putem să consolidăm sentimentul de „noi", cu accent pe nevoia dezvoltării solidarității și responsabilității colective?

Pentru promovarea unor schimbări eficiente și de durată în contextul acestei pandemii, RS a bolii COVID-19 și strategiile prevăzute în vederea diminuării răspândirii virusului trebuie să rezoneze cu ceea ce este important pentru diferite grupuri sociale. O atenție deosebită, precizează R. Jaspal și B. Nerlich (2020), trebuie să se acorde proceselor de ancorare și obiectivare, inclusiv sursei de reprezentare care se vrea a fi transmisă comunității (de ex., cine diseminează informația). Aceste reprezentări nu trebuie să fie percepute ca fiind prea amenințătoare, deoarece emoțiile negative, cum ar fi frica, au o eficiență limitată în promovarea unor schimbări pozitive de comportament (Ruiter *et al.,* 2014 *apud* Jaspal și Nerlich, 2020).

Dacă aceste mesaje amenință identitatea, trebuie să fie prezentate soluții clare și vizibile pentru rezolvarea amenințării. Eficacitatea sinelui este centrală în ceea ce privește angajamentul efectiv privind amenințarea identității și schimbările comportamentale, fapt demonstrat și de cercetările privind schimbările climatice (O'Neill *et al.,* 2013 *apud* Jaspal și Nerlich, 2020). Mai mult, strategiile intergrupuri, cum ar fi suportul social de la membrii grupului, poate determina crearea unui „spirit de echipă", ceea ce asigură protecția împotriva amenințării identității (Sani *et*

al., 2012 *apud* Jaspal și Nerlich, 2020). Este vital să fie promovate strategii de coping eficiente și sustenabile, doar astfel indivizii se vor simți capabili și pregătiți de a se angaja în acțiuni legate de cea mai mare provocare a timpului – COVID-19 (Jaspal și Nerlich, 2020).

Traiectorii: de la o reprezentare polemică la construcția unei reprezentări hegemonice

Am discutat în cadrul acestui capitol despre emergența unei reprezentări, pandemia oferind această posibilitate de a observa elaborarea unei reprezentări în plin proces și din acest punct de vedere acest caz este unic pentru cercetători. La finalul acestui studiu de caz, e firesc să ne întrebăm: cum a evoluat procesul de construcție a reprezentării? Dacă la începutul crizei pandemice și pe parcursul anului 2020, se identificau în special ***conținuturi polemice*** în RS a bolii COVID-19 (Cojocaru, 2020a; 2020b ș.a.), fapt pe care l-am argumentat și în cadrul acestui capitol, mai târziu, se atestă o anumită consensualitate (în poziția bisericii, poziția medicilor și a altor părți implicate). Mai observăm că, dacă inițial puteau fi negate gravitatea crizei pandemice sau probabilitatea contaminării, ulterior era respinsă necesitatea vaccinării (un alt *conținut polemic*) (*v.* Fig. 7.4).

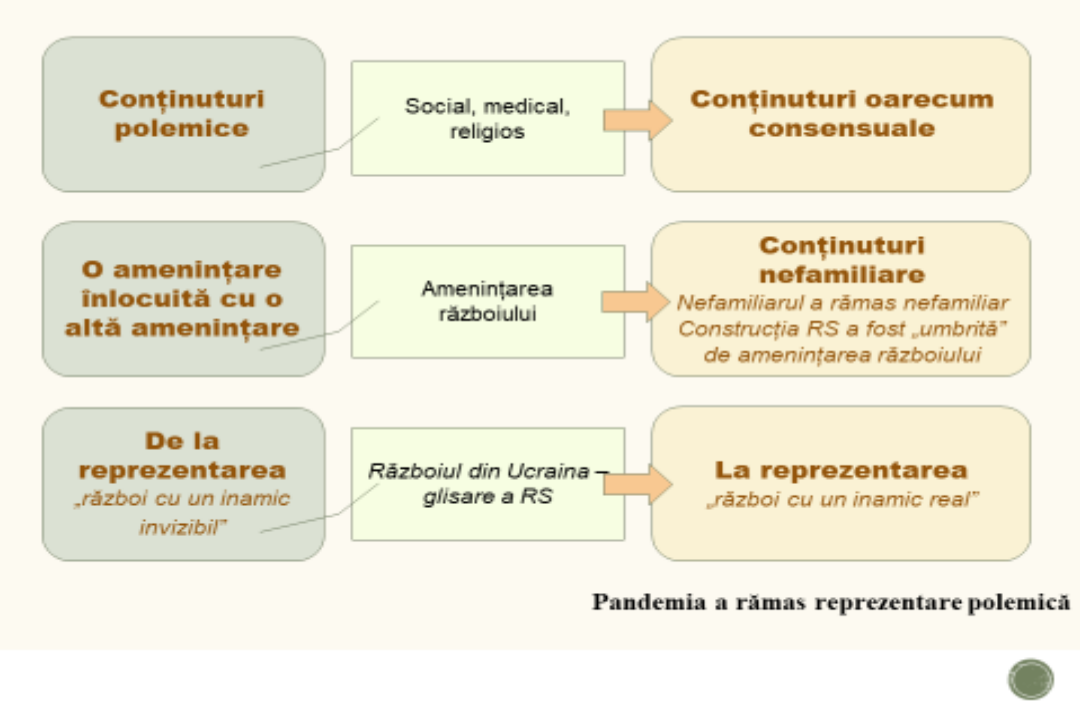

Figura 7.4 Pandemia s-a încheiat: traiectorii ale reprezentării sociale

În contextul negării și rezistenței față de vaccinare, inclusiv printre medici, un subiect de interes ar fi și studiul RS a pandemiei la personalul medical. E un obiect social direct legat de identitatea și activitatea lor profesională, totuși unii dintre ei au negat necesitatea vaccinării. Cum se explică acest paradox?

Se mai discută azi despre pandemia COVID-19? Criza pandemică pare că s-a încheiat[114] la fel de confuz precum a și început: o serie de întrebări oricum au rămas fără răspunsuri clare. Nefamiliarul a rămas tot nefamiliar. Conținuturile polemice (originea virusului, gravitatea bolii sau necesitatea vaccinării) au rămas la fel de controversate. Dar mai prezintă interes acest fapt? Preocuparea pentru pandemie și, implicit, procesul de construcție a unei reprezentări consensuale, au fost „umbrite" de amenințarea războiului. O trecere peste știrile publicate în ultima perioadă, din aceleași surse consultate în cadrul acestui studiu de caz, ne determină să constatăm că amenințarea legată de criza pandemică pare să fi trecut pe plan secund, imediat ce Federația Rusă a declanșat invazia militară în Ucraina, în februarie 2022.

O amenințare a fost înlocuită fulgerător cu o altă amenințare – cea a unui ***război real*** în imediata apropiere și a unui posibil atac militar. Războiul a venit la fel de imprevizibil ca și criza pandemică. La fel ca și pandemia este extrem de amenințător. Ca și în cazul pandemiei, o altă notă definitorie este perplexitatea situației: cei mai mulți își spuneau: nu credeam că se poate întâmpla așa ceva. De la o simplă metaforă cu referire pandemie, prezentă în discursul mediatic, războiul se transformă într-o reprezentare concretă, derivată din proximitatea unei realități imediate. De la un război cu „un inamic invizibil" asistăm la un război cu „un inamic real". De la un obiect abstract de reprezentare, *războiul* devine un obiect concret de reprezentare, pornind de la o realitate care poate fi observată în termeni reali și chiar trăită la modul cel mai tragic.

În acest fel, războiul nu este doar un simplu construct mediatic, ca în perioada incipientă a pandemiei, războiul este o experiență (directă sau indirectă). Se produce o glisare a reprezentării abstracte a războiului, asociată cu modul de gestionare a crizei pandemice (metafora unei „lupte cu un inamic invizibil"), la o reprezentare concretă (trăită).

Generalizări: câteva recomandări de acțiune

• ***Consolidarea coeziuniii sociale și a sentimentului de „noi".*** Măsurile guvernamentale în gestionarea situației de criză trebuie să vizeze acțiuni ce implică identitatea colectivă, accentul fiind pus pe comportamentul social, nu doar individual. Criza necesită implicare colectivă (prin apel la solidaritate, ajutor reciproc, inițiative colective etc.).

• ***Disponibilitatea informațiilor privind cazurile infectate***. Polemicile sociale privind existența sau inexistența virusului sunt și în funcție de disponibilitatea și vizibilitatea cazurilor, există virus sau e doar o exagerare? În acest sens, măsurile de gestionare a crizei trebuie cadrate într-un registru care să permită interiorizarea unor experiențe individuale, indiferent dacă au fost trăite direct sau indirect. În mass media, e necesar să fie prezentate cât mai multe cazuri particulare, experiențele individuale, la prima mână, care vor fi trecute mult mai ușor în registrul unor

trăiri subiective. Analiza mass media ne-a permis să constatăm că știrile despre experiențele individuale practic au lipsit în perioada incipientă a pandemiei.

• ***Percepția amenințării și nivelul de intensitate a fricii.*** Inducerea prin mesaj a amenințării poate avea efectul scontat doar dacă nu se depăşeşte un anumit nivel. Studiile arată că mesajele care induc o stare acută de anxietate de obicei nu antrenează schimbări atitudinale majore; reacţiile emoţionale foarte intense pot diminua capacitatea indivizilor de a mai fi atenţi la argumente/dovezi sau, simţindu-se foarte ameninţaţi, ei pot respinge mesajul. Studiile asupra rolului proceselor afective în demersurile persuasive (*v.* Dafinoiu, 1996) evidenţiază că relaţia dintre teama produsă şi mesajul persuasiv poate fi reprezentată sub forma unui U inversat. Probabilitatea schimbării opiniilor, atitudinilor sau comportamentelor creşte de la nivelul scăzut la cel moderat, totuşi, pe măsură ce teama creşte în intensitate, ea poate interfera cu capacitatea oamenilor de a se adapta, conducând la reacţii de evitare sau de negare. Ei refuză să creadă că este valabil şi pentru ei sau se resemnează în fața unei realități percepute drept destin fatal.

• ***Informații de la surse avizate, de specialitate***. Într-o situație de criză în general și în mod particular în situația crizei pandemice este important că oamenii să primească pe cât de frecvent posibil informații de la surse avizate, pentru a nu lăsa loc răspândirii unor zvonuri sau informații neverificate care ar putea să amplifice și mai mult incertitudinea și situația de panică în fața unui „pericol necunoscut".

7.8 Concluzii la capitolul 7

1. Studiile arată că dimensiunea psihosocială este extrem de importantă în managementul crizei pandemice, iar cunoașterea RS oferă posibilitatea de a înțelege ce semnificații sunt atribuite pandemiei și, respectiv, ce comportament social adoptă sau vor adopta pe viitor indivizii. Criza este, fără îndoială, o problemă de psihologie colectivă. Această constatare este importantă nu doar în contextul crizei create de pandemia COVID-19, ci și cu referire la alte epidemii sau epidemii.

2. În studiul de caz prezentat în acest capitol (domeniul sociomedical), am argumentat de ce pandemia este un *„obiect sensibil"* și cum se răsfrânge acest fapt asupra unei reprezentări în germene, date fiind controversele medicale, religioase și sociale legate de pandemie. Pe de altă parte, pandemia ne-a oferit o posibilitate rară de a examina cum o RS se articulează în imaginarul social, cum se produce dinamica unei RS în construcție, în plin proces de elaborare.

3. Distingem două etape în construcția RS a bolii COVID-19: a) perioada incipientă a pandemiei, când conținutul despre COVID-19 era mai mult un construct mediatic, deoarece erau mai puține cazuri și, implicit, mai puțină vizibilitate și b) perioada de creștere a cazurilor, ceea ce

a sporit și gradul de expunere, iar conținuturile despre COVID-19 sunt trecute deja prin filtrul cunoașterii experiențiale.

4. În analiza mediatică, au fost surprinse trei teme majore care, în fond, și explică dinamica procesului reprezentațional – a) ce este COVID-19? b) ce se întâmplă acum, în RM și la nivel global? și c) ce va fi după? Cele mai multe texte se referă la etapa „ce se întâmplă acum", deoarece reflectă experiența de zi cu zi, criza fiind trăită „aici și acum", în plină evoluție. O altă dinamică pe care am luat-o în considerare a fost în funcție de perioadă: luna martie, *începutul*, cu puține informații și foarte multe necunoscute; luna aprilie, *apogeul*, cu un număr din ce în ce mai mare de cazuri, inclusiv cu transmitere comunitară, ceea ce a făcut din COVID-19 o experiență comună și luna mai, cu *primele încercări de normalizare*, când se discuta tot mai mult despre slăbirea unor restricții până la ieșirea din perioada de izolare. Constatăm că, dacă la începutul pandemiei se identificau mai multe aspecte polemice în conținutul RS a bolii, ulterior se atestă o anumită consensualitate a părților implicate (biserica, medicii, autoritățile statale ș.a.).

5. Experiențele directe sunt asociate cu niște modificări la nivel perceptiv, care atrag după sine și modificări în conținutul RS a pandemiei, a modului de raportare la viață și la ceilalți. Vizibilitatea cazurilor diminuează din prejudecățile asociate bolii și bolnavilor, pe măsură ce crește incidența cazurilor, oamenii înțeleg că nimeni nu e salvat și, prin urmare, „COVID-19 nu poate fi considerată o boală rușinoasă", asociată cu iresponsabilitatea, așa cum se întâmpla în perioada incipientă a pandemiei, că oricine poate să se infecteze, de aceea e necesar să se manifeste compasiune și înțelegere.

6. Gestionarea eficientă a crizei pandemice necesită axarea pe strategii colective, nu doar individuale și este important că oamenii să primească informații de la surse avizate, pentru a nu lăsa loc răspândirii unor zvonuri sau informații neverificate care ar putea să amplifice și mai mult incertitudinea și situația de panică în fața unui „pericol necunoscut". Teoriile conspiraționiste sunt pe „teren fertil" în situații de incertitudine și lipsă de informații. Așa cum liderii constituie modele în situații de criză, ei trebuie să se comporte ca niște „membri prototipici", manifestând ei înșiși comportamentul pe care îl solicită de la populație.

7. Criza pandemică deși s-a încheiat o serie de întrebări oricum au rămas fără răspunsuri (*conținuturile polemice* au rămas în continuare *polemice*). Amenințarea legată de pandemie pare să fi trecut pe plan secund, iar procesul de construcție a unei reprezentări consensuale a fost „umbrit" de amenințarea războiului. O amenințare a fost înlocuită fulgerător cu o altă amenințare – cea a unui război real în imediata apropiere și a unui posibil atac militar. *Războiul* devine un obiect concret de reprezentare, pornind de la o realitate care poate fi observată în termeni reali și chiar trăită la modul cel mai tragic. Războiul nu este doar un simplu construct mediatic, asociat

cu modul de gestionare a crizei pandemice, războiul devine o experiență reală. Se produce o glisare a reprezentării abstracte a războiului („lupta cu un inamic invizibil") la o reprezentare concretă („lupta cu un inamic real").

---

[97] P. Rateau *et al*. (2023) oferă câteva exemple despre cum erau interpretate alte două infecții contagioase. De ex., Ebola era prezentată în presa britanică ca o infecție africană care puțin ar putea să afecteze populația din Marea Britanie (Joffe și Haarhof, 2002 *apud* Rateau, 2023) sau depre infecția provocată de virsul Zika se vorbea ca despre infecție braziliană (Ribeiro *et al.*, 2018 *apud* Rateau, 2023). În ambele cazuri, constată autorii, vorbim despre o RS a unei infecții „îndepărtate" (geografic), care puțin poate să ne afecteze. Observăm că aceleași percepții, cel puțin la începutul pandemiei, erau prezente și cu referire la COVID-19 („China este departe, puțin ne poate afecta pe noi").
[98] O analză mai detaliată a studiilor la această temă o prezentăm în cadrul unui articol (*v*. Cojocaru, 2021b).
[99] Detalii despre aceste scale și chestionare, inclusiv traducerea în l. română a itemilor, pot fi găsite pe portalul: http://www.researchcentral.ro/index.php (accesat la 18.02.2023).
[100] Coronavirusurile sunt o familie de virusuri, ce pot îmbolnăvi atât animalele, cât și oamenii. Coronavirusurile ce afectează oamenii provoacă infecții respiratorii, de la răceli obișnuite, la boli mai grave, precum Sindromul Respirator din Orientul Mijlociu (MERS) și Sindromul Acut Respirator Sever (SARS). COVID-19 este o boală infecțioasă cauzată de coronavirusul recent descoperit. Virusul, precum și boala, au fost necunoscute până la epidemia ce a izbucnit în Wuhan, China, în decembrie 2019. Disponibil: https://msmps.gov.md/ce-este-un-coronavirus-de-tip-nou-cum-sa-te-protejezi-impotriva-acestei-infectii-intrebari-si-raspunsuri/ (accesat la 07.05.2020).
[101] O femeie de 48 de ani, revenită din Italia, care a fost preluată de medici chiar de la aeroport și internată în stare foarte gravă în cadrul instituției spitalicești. Disponibil: https://ms.gov.md/comunicare/comunicate/in-republica-moldova-a-fost-confirmat-primul-caz-de-coronavirus-se-iau-masuri-pentru-limitarea-raspandirii-virusului/ (accesat la 07.05.2020).
[102] WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 – 11 March 2020. Disponibil: https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 (accesat la 13.07.2020).
[103] S. Chelcea (2020) propune o „piramidă a fricilor sociale", aplicabilă pentru analiza fricilor din perioada de urgență COVID-19, frica de pierderea 1) vieții, în suferință; 2) libertății, prin izolare obligatorie și carantină; 3) domiciliului, prin izolare obligatorie în altă localitate; 4) financiară, prin amenzi pentru nerespectarea restricțiilor; 5) locului de muncă, prin obligativitatea șomajului tehnic; 6) confortului, în spații publice, transport etc.; 7) viitorul urmașilor, prin restricții legate de studii.
[104] *V*. de ex., „Ajută un medic, stai acasă!"; „Tu stai acasă, ei lucrează pentru tine"; „Pentru viață, pentru sănătate" ș.a. Campanie socială „Stop COVID-19", Primăria Muncipiului Chișinău. Disponibil: https://stopcoronavirus.chisinau.md/ (accesat la 20.08.2022).
[105] În acest context se cuvine să facem o precizare: deși primul caz de îmbolnăvire cu COVID-19 în Republica Moldova a fost identificat pe 7 martie 2020, totuși, am selectat pentru analiză texte începând cu 11 martie, când OMS a declarat oficial că ne confruntăm cu o pandemie. Ziua de 7 martie 2020 a fost într-o zi de sâmbătă, cazul fiind anunțat „timid" abia spre seară, apoi a urmat 8 martie (duminică), când atenția publică era comutată pe această zi de sărbătoare. Și am putea spune criza provocată de COVID-19 a început să fie privită cu mai multă seriozitate, atât de autorități, cât și de populație, abia după această confirmare oficială a OMS. Mai mult, după această dată se poate observa o adevărată „explozie" a știrilor despre COVID-19, care practic au acaparat tot spațiul mediatic, implicit, atenția publică.
[106] „Cele mai citite site-uri din Republica Moldova (martie 2020)". Disponibil: https://agora.md/stiri/71216/agora-in-top-10-cele-mai-citite-siteuri-din-republica-moldova-in-luna-martie (accesat la 20.05.2020).
[107] Colectarea datelor în baza interviurilor a fost realizată și cu suportul A. Zara (absolventă a programului de master PMO, 2020-2021). Îi mulțumim respectuos și pe această cale. Interviurile s-au desfășurat la locul de muncă al subiecților, după ce în prealabil semnau un acord de consimțământ privind participarea la studiu (*v*. **Anexa 15**).
[108] „Gestionarea crizei provocată de COVID-19, dezbătută de doi specialiști din sistemul medical din Republica Moldova". Disponibil: www.deschide.md (accesat la 13.07.2020).
[109] *V*. de ex.: „Sfatul ministrei Sănătății: evitați călătoriile în transportul public". Disponibil: https://stiri.md/article/social/sfatul-ministrei-sanatatii-evitati-calatoriile-cu-transportul-public. „Dodon, întrebat cum se protejază de virus, m-am împărtășit la Moscova". Disponibil: https://stiri.md/article/politica/dodon-intrebat-cum-se-protejeaza-de-virus-m-am-impartasit-la-moscova; „Cum se protejează președintele I. Dodon de coronavirus". Disponibil: https://stiri.md/article/politica/cum-se-protejeaza-presedintele-igor-dodon-de-coronavirus. „Amendă sau pușcărie pentru moldovenii care nu vor respecta carantina". Disponibil: https://stiri.md/article/social/amenda-sau-puscarie-pentru-moldovenii-care-nu-vor-respecta-carantina/; „33 de agenți economici și 5 persoane s-au ales cu

procese verbale". Disponibil: https://protv.md/coronavirus/33-de-agenti-economici-si-5-persoane-s-au-ales-cu-procese-verbale-pentru-ca-au-incalcat-masurile-de-prevenire-a-covid-19-amenzile-aplicate-se-ridica-la-sute-de-mii-de-lei---2522275.html (accesate la 20.07.2020).

[110] *V.,* de ex.: „Preot din Chișinău: dacă simți simptome de gripă sau răceală, stai acasă". Disponibil: https://stiri.md/article/social/preot-din-chisinau-daca-simti-simptome-de-gripa-si-raceala-stai-acasa/; „Biserica și coronavirus: remedii duhovnicești vs respectarea unor norme sanitare minime". Disponibil: https://protv.md/coronavirus/biserica-si-coronavirus-remedii-duhovnicesti-vs-respectarea-unor-norme-sanitare-minime-interviu-cu-secretarul-mitropoliei-moldovei-vadim-cheibas---2521327.html; „Mitropolia Moldovei face un pas înapoi: liturghiile vor avea loc în curtea bisericii". Disponibil: https://stiri.md/article/social/mitropolia-moldovei-face-un-pas-inapoi-liturghiile-vor-avea-loc-in-curtea-bisericilor/ (accesate la 20.07.2020).

[111] Pe parcurs, OMS propune utilizarea termenului de *distanțare fizică*, invocând că termenul de distanțare socială poate fi asociat cu sentimentul de deconectare de cei dragi, ceea ce poate avea un sentiment asupra sănătății mentale. Distanțarea de ceilalți, deși este o metodă eficientă de combatere a răspândirii virusului, poate avea efecte asupra relațiilor cu ceilalți – amplificând sentimentele de anxietate, frică și singurătate. Termenul de distanțare fizică sugerează că rămânem conectați social, chiar dacă suntem separați fizic. „OMS: termenul de distanțare socială este greșit și nu trebuie folosit". Disponibil: https://stiri.md/article/social/oms-termenul-de-distantare-sociala-este-gresit-si-nu-trebuie-folosit (accesat la 13.07.2020).

[112] *V.* de ex., „OMS a comparat coronavirusul cu HIV". Disponibil: https://point.md/ru/novosti/v-mire/voz-sravnila-zhivuchest-koronavirusa-s-vich/ (accesat la 23.04.2023).

[113] „I. Chicu: medicii români au venit să învețe de la medicii moldoveni". Disponibil: https://stiri.md/article/social/ion-chicu-medicii-romani-au-venit-sa-invete-de-la-doctorii-moldoveni (accesat la 20.07.2020).

[114] La 5 mai 2023, OMS anunță oficial încheierea crizei pandemice și a stării de urgență, în vigoare din 2020. Conform OMS, 20 de milioane de oameni au murit de coronavirus în întreaga lume, iar 765 de milioane s-au îmbolnăvit. Pandemia a durat trei ani, o lună și 24 de zile (sursă: PROTV, 05.05.2023).

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Direcția științifică și rezultatele științifice ale lucrării

În cadrul acestei lucrări, ne-am propus să aducem anumite contribuții privind dezvoltarea unei noi direcţii ştiinţifice în studiul reprezentărilor sociale (RS), și anume: ***perspectiva narativă în studiul obiectelor sensibile și a reprezentărilor polemice***. Corelate cu scopul și obiectivele indicate în introducerea lucrării, propunem pentru discuție ***rezultatele științifice*** care au determinat dezvoltarea acestei direcţii ştiinţifice (*v.* R1, R2, R3, R4, R5, R6, R7, prezentate în cele ce urmează). Totodată, vrem să subliniem și în acest context că, în fond, structura tezei (7 capitole) esențializează cele 7 obiective propuse pentru cercetare, concretizate la final în 7 rezultate științifice (*v.* și în anexa 1 interconexiunile dintre obiective, conținutul lucrării și rezultate).

Pentru mai multă claritate, prezentăm o scurtă descriere pentru fiecare rezultat în parte, menționând, totodată, obiectivele care au fost realizate, capitolul sau capitolele corespunzătoare și anexele în care este concretizat un anume rezultat, inclusiv publicațiile autoarei în care se analizează aceste rezultate.

R1 – evoluții și tendințe curente în studiile din domeniul RS

Au fost identificate evoluții și tendințe curente în studiul RS, fapt ce a permis clarificarea unor direcții de cercetare care suscită dezbateri la etapa actuală, în vederea concretizării cadrului tematic ce necesită explorări extensive în domeniu, atât pentru prezenta cercetare („implicațiile obiectelor sensibile și a reprezentărilor polemice asupra relațiilor intergrupuri"), cât și pentru studii ulterioare ce vor fi realizate de cercetătorii interesați de problematica RS (*v.* **O1, cap. 1, anexa 2;** Cojocaru, 2016b, 2018, 2022a, 2022c ș.a.).

R2 – principii teoretice și metodologice în studiul RS

Au fost clarificate principii teoretice și metodologice în studiul RS, fapt ce a permis elaborarea unui model teoretico-reflexiv care ilustrează cum sunt relaționate *obiectele sensibile* și *reprezentările polemice* într-un context intergrupuri marcat de divergențe și opoziții sociale, în scopul aplicării acestui model în studiul RS generate de dinamici conflictuale (*v.* **O2, cap. 2, anexa 7;** Cojocaru, 2010a, 2015, 2018, 2021a ș.a.).

R3 – caracteristici ale obiectelor sensibile, dileme normativ-etice și implicații afectiv-cognitive în studiul obiectelor sensibile

În baza studiilor analizate, au fost concretizate caracteristici ale obiectelor sensibile, dileme normativ-etice și implicații afectiv-cognitive în studiul acestora, fapt ce a permis identificarea efectelor pe care le poate produce cercetătorul asupra producțiilor discursive ale subiecților, în vederea conștientizării implicațiilor afective ale interacțiunii și dilemele etice cu care se confruntă pe parcursul studiului (*v.* **O3, cap. 3, anexele 6, 11;** Cojocaru, 2011b, 2012a, 2014, 2015, 2016b, 2017, 2018, 2021b, 2022b, 2022e ș.a.).

R4 – etape în evoluția studiilor despre reprezentărilor polemice, caracteristici ale reprezentărilor polemice

Au fost elaborate sinteze metanalitice privind conceptul de „reprezentare polemică" din momentul apariției (1988) și până în prezent, fapt ce ne-a permis să identificăm etape în evoluția studiilor despre acest tip de

reprezentare, caracteristici și tematici specifice ale acestor reprezentări, în scopul clarificării unor potențiale direcții de studiu pentru viitor (*v.* **O4, cap. 4, anexele 5, 12 și 13;** Cojocaru, 2018, 2022a, 2022c ș.a.).

R5 – procesul de elaborare a reprezentărilor polemice în funcție de obiectele sensibile

Prin intermediul unor studii de caz, au fost analizate diverse evenimente din istoria recentă a RM care se prezintă ca niște subiecte controversate, fapt ce a permis clarificarea implicațiilor pe care le produc obiectele sensibile în emergența reprezentărilor polemice (*v.* **O5, cap. 5-7, anexa 6;** Cojocaru, 2016b, 2017, 2018, 2019, 2022b ș.a.).

R6 – procesul de elaborare a reprezentărilor polemice în funcție de context, practici sociale și dinamici ale relațiilor intergrupuri

Totodată, analiza acestor studii de caz a permis identificareea implicațiilor pe care le are contextul, practicile sociale și dinamicile relațiilor intergrupuri, în vederea clarificării procesului de elaborare a reprezentărilor polemice (*v.* **O6, cap. 5-7;** Cojocaru, 2009, 2010b, 2011a, 2012a, 2012b, 2013, 2018, 2020a, 2020c, 2022d, Cojocaru și Zara, 2022a ș.a.).

R7 – supoziții privind potențiale traiectorii psihosociale în evoluția reprezentărilor polemice

Analiza studiilor de caz ne-a permis să admitem și potențiale traiectorii psihosociale în evoluția și dinamica acestor reprezentări (*v.* **O7, cap. 5-7;** Cojocaru, 2018, 2022a, 2022c ș.a.).

Noutatea și originalitatea lucrării

Este una dintre primele lucrări în care se examinează într-un cadru unitar aspecte teoretice, metodologice și empirice privind implicațiile pe care le comportă obiectele sensibile în geneza reprezentărilor polemice, inclusiv interrelația dintre aceste două fenomene și influențele pe care le produc asupra relațiilor intergrupuri. Totodată, elementele inedite constau în modul în care este abordată această interrelație – dintr-o perspectivă narativă și cea a studiului de caz (strategii metodologice pe care le considerăm esențiale în studiul subiectelor controversate).

***Contribuții personale*: valoarea teoretică a lucrării**

În primul rând, în această lucrare au fost identificate tendințele actuale în studiul RS și principalele direcții de cercetare care necesită explorări extensive, find analizată clasificarea RS, dar și dezbaterile teoretice legate de această clasificare. În al doilea rând, ne-am propus să oferim anumite conceptualizări pentru *obiectele sensibile* și *reprezentările polemice,* inclusiv să evidențiem particularități specifice în studiul acestora. Astfel, au fost analizate caracteristici și note definitorii ale obiectelor sensibile, dileme normativ-etice și implicații cognitiv afective în abordarea acestora. Analiza studiilor despre reprezentările polemice (1988-2022) a permis elaborarea unor sinteze metaanalitice, fiind conturate evoluții, problematici recente în studiul reprezentărilor polemice și caracteristici ale acestora. Reieșind din aceste analize, au fost sugerate și traiectorii pe care le comportă acest tip de reprezentare la nivel societal și intergrupuri și direcții ulterioare

de studiu.

***Contribuții personale:* valoarea metodologică a lucrării**

În lucrare sunt prezentate note preliminare în demararea unui studiu care vizează RS, în special a RS care se prezintă ca niște reprezentări polemice, conturând într-un model aserțiuni preliminare, direcții de cercetare și principii metodologice. Acest model concretizează în fond încercarea de a răspunde la o serie de întrebări: ***cum*** se articulează RS într-un cadru reflexiv care demarează procesul investigațional; ***cum*** se modelează RS ca *proces* și ca *produs* într-un context social intergrupuri dat și ***cum*** să desfășurăm procesul investigațional în vederea decodificării interacțiunilor emergente în dinamica acestei reprezentări.

***Contribuții personale:* valoarea aplicativă a lucrării**

Lucrarea se adresează în primul rând ***comunității academice*** (cercetători, cadre didactice studenți), prezentând (1) un studiu complex privind geneza reprezentărilor polemice și implicațiile pe care le comportă obiectele sensibile în dinamica și evoluția acestora, totodată, (2) conținând și aspecte legate de specificul cercetării sensibile și rolul cercetătorului în asigurarea autenticității producțiilor discursive ale subiecților în cadrul unor asemenea cercetări. Considerăm că, (3) modelul teoretico-reflexiv, propus de noi în lucrare, poate fi utilizat drept cadru de analiză a unei RS la debutul cercetării acesteia. Respectiv, ne exprimăm încrederea că lucrarea va prezenta interes și pentru ***practicieni*** (consilieri, factori de decizie, psihologi) pentru a înțelege mai bine cum funcționează dinamicile relaționale intergrupuri în ceea ce privește atitudinile și comportamentul pe care le adoptă grupurile în situații de controverse sociale și conflict. Pentru ***publicul larg***, interesat de problematica relațiilor intergrupuri, oferim diverse ilustrări empirice cu referire la această tematică (în baza studiilor realizate în diverse țări sau a celor realizate de autoarea lucrării).

Impactul rezultatelor asupra dezvoltării științei, economiei și educației

Așa cum am menționat, în lucrare sunt analizate tendințe actuale în studiul RS, fiind identificate principalele direcții de cercetare care necesită explorări extensive. Dedicăm o atenție specială clasificării RS propusă de S. Moscovici (1988), fiind examinate și dezbaterile teoretice legate de această clasificare. Totodată, propunem și un studiu metaanalitic privind evoluția cercetărilor (1988-2022) cu referire la unul din tipurile prezentate în aceeastă clasificare – ***reprezentările polemice***, analizând problematici recente în studiul reprezentărilor polemice și traiectoriile acestui tip de RS la nivel social și intergrupuri. În acest sens, vrem să credem că analiza pe care o prezentăm va contribui la clarificarea conceptului de *„reprezentare polemică”*, oferind un suport

esențial pentru studii ulterioare.

În lucrare, mai analizăm și conceptul de ***obiect sensibil***, pentru care ne-am propus să evidențiem caracteristici și note definitorii. Examinând diverse „istorii ale cercetărilor", reflecţii asupra parcursului investigaţional, a fost sugerat teoretic şi dovedit empiric faptul că obiectele de reprezentare prezintă niște caracteristici distincte în funcție de tipul acestora. A fost sugerată și o ***clasificare a obiectelor sociale de reprezentare***, pe care o considerăm utilă în fundamentarea cadrului reflexiv care demarează procesul investigațional, deoarece considerăm că studiul unei RS trebuie să înceapă nu doar prin analiza specificului obiectului de reprezentare, ci și a tipului acestuia, pentru o mai bună înțelegere a felului în care se produce emergența unei RS în diverse contexte sociale. Totodată, investigarea unei RS trebuie să fie precedată și de analiza aspectelor distinctive pe care le comportă comunicarea la nivel intergrupuri cu referire la obiectul social în contextul unor dinamici relaționale conflictuale (opoziționale).

La fel, venim cu anumite contribuții privind ***conceptualizarea teoretică a interrelației – obiecte sensibile și reprezentări polemice***. Pentru ilustrare, au fost analizate anumite evenimente din istoria recentă a RM, care se prezintă ca niște subiecte controversate, generând dinamici sociale și discursuri polarizate și care pot fi abordate ca niște obiecte sensibile, evidențiindu-se, totodată, modul în care se modelează reprezentările polemice în funcție de aceste obiecte de reprezentare. La fel, am încercat să elucidăm și traseul pe care îl urmează reprezentările polemice. În acest fel, ne-am dorit să aducem contribuţii pentru rafinamentul analizei teoretice cu privire la problematica obiectelor sociale de reprezentare, în sens general, şi cu referire la interconexiunea dintre *obiectele sensibile* și *reprezentările polemice*, în mod particular.

Limite/ probleme rămase nerezolvate (în prezenta lucrare)

1) Obiecte sensibile (limite/ probleme rămase nerezolvate)

Deși nu am insistat foarte mult în lucrare asupra acestui aspect, o constatare care reiese din analizele realizate de noi și care credem că e necesar de a fi sondată în profunzime prin studii ulterioare este diferența dintre <u>obiectele de reprezentare sensibile</u> (cele care sunt sau devin „sensibile" într-un raport social de interacțiune propriu-zis, în sens că includ conținuturi non-exprimabile și prin acestea creează tensiuni intergrupuri, de exemplu, RS a islamului în Franța, studiu analizat în lucrare) și <u>obiectele sensibile de reprezentare</u> (cele care sunt sau devin sensibile în procesul de elaborare reprezentațională, în sens că tensiunile intergrupuri din trecut și care sunt persistente și în prezent fac dificilă crearea unor RS despre aceste obiecte sociale, deoarece, deși sunt importante pentru un anumit grup, ele pot fi trecute „sub tăcere" pentru descendenții acelui grup, de exemplu, RS a deportării germanilor de origine română în URSS, studiu pe care,

la fel, l-am analizat în prezenta lucrare).

2) Reprezentări polemice (limite/ probleme rămase nerezolvate)

Cu referire la clasificarea RS propusă de S. Moscovici, una dintre problemele care nu a fost elucidată până în prezent este următoarea: putem oare vorbi despre reprezentări polemice, ca despre o categorie separată, autonomă, sau este vorba de o tranziție a aceleiași reprezentări în timp, de la una polemică la una cu statut hegemonic?

În acest sens, considerăm că ambele versiuni sunt posibile, sugerând în acest sens două premise de investigare: 1) reprezentările polemice pot exista un timp relativ îndelungat, având un statut autonom într-un cadru social, fie că sunt exprimate deschis, fie că sunt tabuizate și 2) reprezentările polemice pot atinge pe parcurs o poziție dominantă, în funcție de capacitatea grupului de afirmare, de negociere și de persistență în timp (în acest context sunt relevante și postulatele teoriei minorităților active). Astfel, credem că studiile ulterioare ar trebui să analizeze în profunzime *cum* și *în ce* condiții sociale, politice se produce transformarea unei reprezentări din una polemică în una hegemonică, respectiv, ce se întâmplă cu reprezentările polemice care nu ating un statut hegemonic la nivel societal și cum sunt negociate aceste reprezentăti la nivel societal și intergrupal.

În ceea ce privește analiza prezentată în capitolul 4, trebuie să recunoaștem că am utilizat preponderent doar articole publicate în limbile română și engleză. Credem că această analiză ar permite valorificări esențiale în ceea ce privește dezvoltarea conceptului de reprezentare polemică, dacă ar fi incluse și articole publicate în alte limbi, de exemplu, în franceză, spaniolă sau portugheză.

Recomandări privind potențiale direcţii pentru cercetări ulterioare

1) Studiul reprezentărilor polemice din perspectivă sociogenetică

Sintezele teoretice realizate de noi ne permit să constatăm că cele mai multe cercetări din domeniu s-au concentrat asupra analizei structurii și conținutului unei RS, însă relativ mai puține studii analizează procesul de formare, organizare și re-organizare a unei reprezentări. Asemenea cercetări, retrospective sau în plin proces (cum e cazul pandemiei COVID-19), ne-ar permite să analizăm ce restructurări pot interveni în conținutul unei reprezentări.

2) Studiul reprezentărilor polemice din perspectivă longitudinală și transversală

Puține cercetări au studiat evoluția și dinamica unei RS de-a lungul timpului (cu același grup – studii longitudinale sau cu grupuri diferite – studii transversale). Deși specific pentru RS este tocmai *transformarea*, sunt relativ puține cercetări longitudinale care să analizeze ce se întâmplă cu o reprezentare în timp și cum se modifică conținutul acesteia (*v*. de ex., studiul lui G.

Duveen, despre RS ale genului sau, în contextul local, studiul lui M. Șleahtițchi privind RS a liderilor). Cu referire la studiul diacronic al RS, un studiu longitudinal poate fi suplinit și cu evaluări ale subiecților privind eventuale evoluții ale RS în timp (de ex., subiecții înșiși pot să se pronunțe asupra felului în care ei cred că vor gândi, ei sau alții, despre obiectul social investigat peste o anumită perioadă de timp).

La fel, puține studii analizează ce transformări suportă RS care nu sunt acceptate la nivel social și, respectiv, care este dinamica acestora în timp. În general, studiile privind RS se rezumă la investigarea conținutului și structurii RS unui anumit grup, într-o perioadă distinctă de timp, fără a ști ce se întâmplă cu această reprezentare: rămâne la fel – de ex., polemică sau emancipativă, își schimbă statutul? Dacă se produc tranformări, în ce condiții, în cât timp și care sunt factori ce produc schimbarea? Cum sunt gestionate RS polemice la nivel intergrupuri în comunitățile mixte?

3) Studiul reprezentărilor polemice în acțiune (impactul societal al RS)

Una din funcțiile RS este ghidarea comportamentelor sociale, respectiv, RS mobilizează spre *acțiune* și se regăsesc, pot fi decodificate în *acțiune* și practici sociale. Un studiu complex al RS ar include, pe lângă procesul și produsul reprezentațional, *acțiunea* – expresia societală a RS.

4) Studii privind RS și rolul cunoașterii științifice la etapa actuală

Direcțiile de cercetare în studiul RS vizează și modul cum oamenii înțeleg și integrează rezultatele cunoașterii științifice la nivelul simțului comun (de ex., cât de credibile erau rezultatele studiilor în perioada pandemiei?). Care este rolul cunoașterii științifice la etapa actuală? Au oamenii încredere în rezultatele științei? Cum sunt integrate aceste rezultate la nivelul simțului comun și în ce măsură se bazează pe cunoașterea științifică în cunoașterea de zi cu zi? În contextul în care se pare că asistăm la o decredibilizare a cunoașterii științifice, de specialitate, în acest sens, am putea să admitem că rezultatele cunoașterii științifice se prezintă ca niște reprezentări polemice, aceste întrebări ar putea fi direcții de cercetare pentru studii ulterioare.

Recomandări pentru utilizarea rezultatelor (în domeniul sociocultural și economic)

De ce este important să studiem RS și, în mod particular, de ce este esențial să cunoaștem reprezentările polemice cu referire la diverse fenomene sociale? În primul rând, datorită influențelor și impactului societal pe care le exercită asupra dinamicilor relaționale la nivel integrupuri. Respectiv, pentru a înțelege acțiunile și comportamentul diferitor grupuri sociale, trebuie mai întâi să cunoaștem și să înțelegem RS care le ghidează aceste acțiuni. Și încă un aspect: RS, mai cu seamă cele polemice, sunt un instrument de acțiune în câmpul dezbaterilor sociopolitice și electorale. Dacă nu în scop imediat de intervenție, ne referim aici la intervențiile psihologice,

atunci în cazul unor programe de intervenție psihosocială sau campanii sociale de durată (organizate, sistematice, cu scop de schimbare), RS sunt ideile esențiale sau „ideile-forță” pe care se pot sprijini asemenea proiecte de schimbare socială sau organizațională.

GLOSAR DE TERMENI

Analiză de conținut calitativă (prin teoretizare) – studiu care încearcă să facă o descriere cât mai amplă a unui caz particular din perspectivă fenomenologică, urmărind conectarea aspectelor unice ale acestuia cu principii sau adevăruri mai generale.

Ancorare – proces prin care „nefamiliarul" (necunoscutul) despre persoane, fenomene sau evenimente este categorizat, clasificat, numit; astfel, nefamiliarul capată un nume, prin raportarea și integrarea cu ceea ce este deja familiar în mintea subiecților, ceea ce permite să fie comunicat și discutat în cadrul interacțiunilor sociale.

Autoeflexivitate (atitudine reflexivă) – proces mental care implică o analiză critică a propriei cunoașteri și a experienței în colectarea și interpretarea datelor, prin care cercetătorul reflectează asupra modului în care propriile valori, credințe sau mediul sociocultural din care provine ar putea să influențeze interpretarea datelor.

Cercetare sensibilă – tip de cercetare care abordează *„experiențe sensibile"* din biografia participanților la studiu, este realizată pe grupuri vulnerabile de respondenți sau grupuri greu de accesat, utilizează preponderent strategii calitative, pătrunzând, astfel, adânc în intimitatea subiecților și implicând amenințări potențiale pentru cercetător și/sau participanții la cercetare.

Nexus – noduri afective și prelogice, comune unui număr mare de indivizi dintr-o anumită societate, care explică comportamentele colective de mobilizare (sunt obiecte sociale caracterizate printr-o valență afectivă puternică și un nivel de cunoaștere scăzut).

Obiect de reprezentare – un obiect al cunoașterii sociale, derivat din experiența directă sau indirectă a grupului și a individului, având profunde implicații sociale și identitare.

Obiect social – un ansamblu elaborat al practicilor interumane care include discursuri referitoare la aceste practici și care au drept scop interpretarea, judecata, evocarea, narațiunea sau transformarea; ceea ce se spune despre un obiect social îi este în parte constitutiv, în sensul că îl atestă, decurge din el și îl construiește.

Obiecte sensibile de reprezentare (obiecte sensibile) – obiecte sociale de importanță colectivă, cu o puternică miză identitară și simbolică, ce includ în conținutul lor reprezentațional aspecte contranormative, au la bază contradicții și antagonisme intergrupuri, fiind percepute drept semnificative pentru un grup social și amenințătoare pentru alt (alte) grupuri sociale.

Obiectivare – proces prin care un conținut abstract este încadrat în ceva concret, iar semnificațiile privind obiectul social sunt exprimate sub forma unor imagini sau propoziții cunoscute; adică, concepte noi, idei sau evenimente sunt obiectivate în conținuturi care sunt inteligibile pentru indivizi, astfel fiind facilitat procesul de producere a semnificațiilor sociale.

Polifazie cognitivă – coexistența simultană a mai multor conținuturi contradictorii, a diferitor moduri de cunoaștere și reprezentare, fiecare având diferite raționalități și care „conlocuiesc" împreună în cadrul aceluiași individ sau grup.

Practică socială – tip de experiență umană, dobândită ca urmare a exersării repetate a unei activități, desemnând ritualuri, acte semnificative pentru un anumit grup sau scheme de conduită specifice pentru anumite situații, care sunt împărtășite la nivel social și au o frecvență relativ ridicată.

Reprezentare socială – reprezentarea a *ceva* (un anumit fenomen social), produsă de *cineva* (un grup social), în raport cu *altcineva* (alt/alte grupuri sociale).

Reprezentări alternative – părți din conținutul unei RS cu referire la percepțiile unui grup privind reprezentarea pe care ar avea-o alte categorii sociale despre un anumit obiect social (sunt detectate prin expresii de genul „ei cred...", „ei pretind...". „ei spun" etc.).

Reprezentări sociale emancipative – reprezentări ale unui grup minoritar, relativ autonome, care nu intră în contradicție cu cele hegemonice; sunt viziuni complementare cu referire la un anumit fenomen, ale unor grupuri din cadrul unei societăți, care circulă la nivel social fără a intra în conflict unele cu altele și fără a crea disensiuni la nivelul relațiilor integrupuri.

Reprezentări sociale hegemonice – reprezentări dominante, uniforme și coercitive, împărtășite de un grup majoritar sau impuse de un grup dominant, care sunt transmise în conținuturi deja prestabilite; prevalează în majoritatea practicilor simbolice și afective ale grupului și rămân relativ neschimbate timp îndelungat.

Reprezentări sociale polemice – reprezentări care suscită controverse intense și tensiuni la nivel societal, având un statut marginal, nu sunt împărtășite de întreaga societate și sunt determinate de relații intergrupuri antagoniste.

Studiu de caz instrumental – tip de studiu de caz care tratează o situaţie ce cuprinde un număr mare de trăsături tipice în raport cu un obiect dat, oferind astfel o ocazie de studiu cu potenţial ridicat, fie pentru a rafina o teorie, fie pentru a facilita înţelegerea unui fenomen mai general.

Studiu de caz intrinsec – tip de studiu de caz care se preocupă de o situaţie cu un caracter unic sau foarte rar sau care este greu accesibil pentru ştiinţă şi despre care se bănuieşte că permite descoperirea de lucruri noi.

Studiul de caz multiplu – tip de studiu de caz care identifică fenomenele recurente într-un ansamblu/ număr de situaţii, observând şi analizând fiecare situaţie în parte, se compară rezultatele obţinute pentru a identifica aspectele comune.

Themata – categorii opoziționale, care în anumite etape ale istoriei devin saliente și creează situații de tensiune și conflict.

Triangulare – tehnică de validare prin care cercetătorul suprapune şi combină mai multe tehnici de culegere şi interpretare a datelor pentru a compensa distorsiunile inerente fiecăruia dintre ele şi permite verificarea justeţii şi stabilităţii rezultatelor produse.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

În limba română

1. ABRIC, J. Cl. (1997). Reprezentările sociale: aspecte teoretice. În: A. NECULAU (coord.). *Reprezentările sociale. Psihologia câmpului social* (pp. 107-126). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-016-0.
2. AGABRIAN, M. (2004). *Cercetarea calitativă a socialului.* Iaşi: Institutul European. ISBN: 973-611-284-5.
3. AGABRIAN, M. (2006). *Analiza de conţinut* (studiu introductiv de S. Chelcea). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-888-8.
4. AȘEVSCHI, I. (2021). *Reprezentarea succesului social în mediul studențesc.* Teză de doctor în psihologie. Chișinău: Universitatea Liberă Internațională din Moldova. C.Z.U.: 316.6:378(043.3).
5. BEŞLEAGĂ, V. (2005). Conştiinţa naţională sub regimul comunist (R.S.S.M. 1956-1963). În: *Contrafort*, an. XII nr. 3-5, 6 (125-127, 128). ISSN: 1857-1603.
6. BETEA, L.; DIAC, C.; MIHAI, F.-R. şi ŢIU, I. (2012). *Lungul drum spre nicăieri. Gemanii din România deportaţi în U.R.S.S.* Târgovişte: Editura Cetatea de Scaun. ISBN: 978-606-537-130-9.
7. BLANCHET, A. şi GOTMAN, A. [1992](1998). Interviul de producere a datelor. În: FR. DE SINGLY *et al*. *Ancheta şi metodele ei: chestionarul, interviul de producere a datelor, interviul comprehensiv* (pp. 111-197). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-141-8.
8. BOLBOCEANU, A. (2019). Reprezentarea socială a învățării pe parcursul vieții. În: *Materialele conferinței „Cadrul didactic – promotor al politicilor educaționale”.* Chișinău: IȘE, pp. 201-206. ISBN: 978-9975-48-156-4.
9. BOURHIS, R. şi LEYENS, J.-P. (coord.). *Stereotipuri, discriminare şi relaţii intergrupuri* (trad. de D. Tonner). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-9248-83-7.
10. BRICEAG, S. (coord.). (2017). *Familia în spațiul reprezentărilor sociale: definiții, concepții reflecții.* Bălți: Editura USARB. ISBN: 978-9975-50-189-7.
11. BUCUN, N. și CERLAT, R. (2020). Transformarea reprezentărilor sociale a învățării pe tot parcursul vieții în mediul educațional. În: *Univers Pedagogic*, nr. 1(65), pp. 87-94. ISSN: 1811-5470.
12. CANETTI, E. [1992](2000). *Masele şi puterea* (trad. din l. germană de A. Pavel). Bucureşti: Nemira. ISBN: 973-569-514-6.
13. CAZACU, D. (2018). *Reprezentarea socială a familiei în societatea contemporană a Republicii Moldova.* Teză de doctorat (coord. șt. dr. hab. prof. univ. A. Bolboceanu). Chișinău: Institutul de Științe ale Educației. C.Z.U. 316-353.2(478)(043.03).
14. CHELCEA, S. (1996). Memoria socială – organizarea şi reorganizarea ei. În: A. NECULAU (coord.). *Psihologie socială. Aspecte contemporane* (pp. 109-119). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-924-807-1.
15. CHELCEA, S. (2003). Construcţionism social (99-100). În: S. CHELCEA și P. ILUȚ (coord.) *Enciclopedie de psihosociologie.* București: Ed. Economică. ISBN: 973-590-834-4.
16. CHELCEA, S. (2004). *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative şi calitative.* Bucureşti: Ed. Economică. ISBN: 973-590-451-9.
17. CHELCEA, S. (2020). Fricile sociale în starea de urgență COVID-19 în România. În: *Revista de psihologie*, vol. 66, nr. 3, pp. 243-258. ISSN: 0034-8759.
18. CHELCEA, S. şi BOŢONE, D. (2008). Emoţiile în viaţa socială. Munca emoţională. În: S. CHELCEA (coord.). *Ruşinea şi vinovăţia în spaţiul public*. *Pentru o sociologie a emoţiilor* (pp. 138-160). Bucureşti: Humanitas. ISBN: 978-973-50-2402-4.
19. COJOCARU, G. (2003). Sfidarea problemei naționale și perestroika lui M. Gorbaciov. În: *Destin românesc*, nr.3-4, pp. 170-171. ISSN: 2286-0258.

20. COJOCARU, N. (2006a). *Reprezentarea socială a mişcărilor social-politice de protest.* Teză de doctorat (coord. șt., dr. prof. univ. A. Neculau). Iaşi: Universitatea „Al. I. Cuza”.

21. COJOCARU, N. (2006c). Stereotipuri şi imagini interetnice. În A. BARBĂROŞIE şi V. CIBOTARU (coord). *Etnobarometru în Republica Moldova*. Chişinău: Editura Gunivas, pp. 189-223. ISBN: 978-9975-908-39-9.

22. **COJOCARU, N. (2007).** Proteste colective şi contestaţii politice. În: *Societate și Politică* (publicație editată de Universitatea „V. Goldiș”, Arad), vol. 1, nr. 2, pp. 68-81. ISSN: 1843-1348.

23. **COJOCARU, N. (2008a).** O istorie recentă povestită: discurs şi reprezentare despre 1989. În: *Studia Universitatis Moldaviae*, Chişinău, nr. 5 (15), pp. 155-158. ISSN: 1857-2103.

24. **COJOCARU, N. (2008b).** Proteste colective şi contestaţii politice. În: A. DORNA şi L. BETEA (coord.). *Psihologia politică: o disciplină societală* (pp. 436-462). Bucureşti: Editura „Curtea Veche”. ISBN: 978-973-669-590-2.

25. **COJOCARU, N. (2010a)**. *Cercetarea calitativă*. Chișinău: CEP USM. ISBN: 978-9975-71-050-3.

26. **COJOCARU, N. (2010b).** Travaliul dureros al restructurării. Mărturiile unei generaţii sechestrate. În: A. NECULAU și A. SIROTA (coord.). *Indivizi şi societăţi sechestrate* (pp. 231-263). Iași: Editura Universității „A.I.Cuza”. ISBN: 978-973-703-535-6.

27. **COJOCARU, N. (2010c).** Psihologia maselor: de la Gustave le Bon la Serge Moscovici. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* Chişinău, nr.5 (35), pp. 203-206. ISSN: 1857-2103.

28. **COJOCARU, N. (2011a).** Gestaţia sociopsihologică a unui protest durabil: referenţiale şi discursuri paralele. În: A. NECULAU și J. BARUS-MISHEL (coord.). *Psihosociologia crizei* (pp. 338-363). București: Editura Trei. ISBN: 978-973-707-454-6.

29. **COJOCARU, N. (2011b).** Obiecte de reprezentare *sensibile*: confluenţe dificile, dileme etice şi implicaţii afectiv-cognitive. În: *Materialele conferinței științifice dedicată jubileului de 65 de ani ai USM* (Chișinău, 21-22 septembrie, 2011). Chișinău: CEP USM, pp. 130-132. ISBN: 978-9975-71-151-7.

30. **COJOCARU, N. (2013).** Culpabilitate colectivă vs recunoaştere socială. Reprezentări şi implicaţii psihosociale la nivelul relaţiilor intergrupuri. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 26-28 septembrie, 2013). Chișinău: CEP USM, pp. 137-140. ISBN: 978-9975-71-415-0.

31. **COJOCARU, N. (2014).** Obiecte sensibile de reprezentare: ilustrări empirice și premise pentru conceptualizare. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chişinău, 10-11 noiembrie, 2014), Chișinău: CEP USM, pp. 118-120. ISBN: 978-9975-71-668-5.

32. **COJOCARU, N. (2015).** Semnificația absențelor în conținuturile reprezentaționale: problema „autenticității” producțiilor discursive. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chişinău, 10-11 noiembrie, 2015), Chișinău: CEP USM, pp. 131-134. ISBN: 978-9975-71-704-4.

33. **COJOCARU, N. (2016a)**. Psihologia protestelor colective: aspecte introductive. În: *Psihologie, psihopedagogie și asistență socială,* nr. 4(45), pp. 3-18. ISSN: 1857-4432.

34. **COJOCARU, N. (2016b**). Implicații ale obiectelor sensibile în geneza reprezentărilor polemice. În: *Materialele conferinței științifice „Învățământul superior: valențe și oportunități educaționale de cercetare și transfer inovațional”* (Chișinău, 28-29 septembrie, 2016), Chișinău: CEP USM, pp. 326-330.

35. **COJOCARU, N. (2018).** *Obiecte sensibile, reprezentări polemice și relații intergrupuri. Conceptualizări teoretico-metodologice și ilustrări empirice*. Chișinău: „Primex-Com”. ISBN: 978-9975-3281-2-8.

36. **COJOCARU, N. (2020a).** Note despre o reprezentare polemică în germene: reprezentarea pandemiei COVID-19. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2020), vol. I (științe sociale), Chișinău: CEP USM, 2020, pp. 10-13. ISBN 978-9975-152-53-2.

37. **COJOCARU, N. (2020b).** Practici sociale și implicații ale reprezentării „celuilalt” în construcția reprezentării sociale a pandemiei COVID-19. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* nr. 11, pp. 50-58. ISSN: 1857-2103.

38. **COJOCARU, N. (2021a).** Implicații ale relației *Ego-Alter* în cadrul cercetărillor sensibile: riscuri și dileme etice. În: *Materialele conferinței științifice* „Cercetarea în psihologie și științe ale educației: provocări, perspective" *in memoriam* prof. Nicolae Bucun, IȘE, 16 septembrie 2021). Chișinău: „Print-Caro" SRL, pp. 232-238. ISBN 978-9975-56-934-7.

39. **COJOCARU, N. (2021b).** Preocupări privind schimbările climatice și problemele de mediu în contextul pandemiei: aspecte psihosociale. În: *Materialele conferinței științifice „Psihologia aplicativă în fața provocărilor societale"* (Chișinău, 03 decembrie 2021). Chișinău: CEP USM, 2021, pp. 21-27. ISBN 978-9975-159-01-2.

40. **COJOCARU, N. (2022a).** Clasificarea reprezentărilor sociale: câteva reflecții și dezbateri teoretice. In: *Proceedings of the 2nd International Conference of Applied Psychology*. Chișinău: CEP USM, pp. 37-43. ISBN: 978-9975-159-99-9.

41. **COJOCARU, N. (2022b).** Despre un tip specific de obiecte de reprezentare (câteva reflecții privind obiectele sociale sensibile). În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare"* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2022), vol. I (științe sociale), Chișinău: CEP USM, 2022, pp. 9-11. ISBN 978-9975-62-470-1.

42. **COJOCARU, N. (2022c).** Redescoperirea unui concept: reprezentările sociale polemice *(câteva sinteze teoretice: 1988-2008)*. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* nr. 9(159), pp. 121-128. ISSN: 1857-2103.

43. **COJOCARU, N. (2022d).** Repere privind psihologia socială a culpabilizării și reconcilierii intergrupuri. În: *Psihologie socială,* nr. 50(II), pp. 89-100, ISSN: 1454-5667.

44. **COJOCARU, N. și RĂILEANU, M. (2020).** Reprezentări privind activitatea psihologului și a serviciilor de intervenție psihosocială în organizații (studiu de caz în cadul unei instituții de alimentație publică). În: N. COJOCARU *et al. Interferențe dintre viața profesională și cea privată: aspecte interculturale, experiențe locale și strategii de intervenție* (ediția a II-a, rev. și adăugită, pp. 7-17). Chișinău: CEP USM. ISBN: 978-9975-3128-6-8.

45. COJOCARU, N. și SUHAN, S. (2003). *Realităţi psihosociale în Găgăuzia*. Chișinău: IPP (raport de cercetare nepublicat).

46. **COJOCARU, N. și ZARA, A. (2021a).** Narațiuni despre COVID-19: experiența bolii, schimbări valorice și dinamici reprezentaționale. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare"* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2021), vol. I (științe sociale), Chișinău: CEP USM, 2021, pp. 16-18. ISBN: 978- 9975-152-48-8.

47. **COJOCARU, O. și COJOCARU, N. (2012).** Reprezentarea vinei şi ipostazierea Celuilalt în reconstituirile narative ale etnicilor germani deportaţi în URSS. În: *International Review of Political and Societal Psychology*, vol. 3, no. 2, pp. 61-68. ISSN: 2068-6315.

48. **COJOCARU, N. și GUȚU, O. (2022).** Reprezentări sociale, practici profesionale și schimbări organizaționale *(conexiuni în cadrul schimbărilor din instituțiile educaționale)*. În: *Univers Pedagogic,* nr. 4(76), pp. 86-90. ISSN: 1811-5470.

49. COLLERETTE, P. [1996](2002). Metoda studiilor de caz. În: A. MUCCHIELLI. (coord.). *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele sociale şi umane* (pp. 407-412). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-015-1.

50. COMAN, M. (2008). *Introducere în antropologie culturală. Mitul şi ritul.* Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-46-1061-7.

51. CONSTANTIN, T. (2004). *Memoria autobiografică. Definirea şi redefinirea propriei vieţi.* Iaşi: Institutul European. ISBN: 973-611-314-0.

52. CURELARU, M. (2006, ed. a II-a rev.). *Reprezentări sociale* (prefaţă de A. Neculau). Iaşi: Polirom. ISBN: ISBN: 973-46-0302-7.

53. DAFINOIU, I. (2005). Valorile şi etica cercetării ştiinţifice. În: L. IACOB şi D. SALAVĂSTRU (coord.). *Psihologia socială şi Noua Europă* (pp. 130-138). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-443-2.

54. DAFINOIU, I. (1996). Mecanisme şi strategii ale persuasiunii. În A. NECULAU (coord.). *Psihologie socială. aspecte contemporane* (pp. 297-306). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-924-807-1.

55. DAVIDSON, J. [2006](2010). Cercetare sensibilă. În: V. JUPP (coord.). *Dicţionar al metodelor de cercetare socială* (pp. 121-123). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-461-616-1.

56. DE ROSA, A.S. (1997). Comparaţie critică între reprezentări sociale şi cogniţia socială. În: A. NECULAU (coord.). *Reprezentările sociale. Psihologia câmpului social* (pp. 205-218). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-016-0.

57. DE ROSA, A.S. (2011). 1961-1976: O analiză meta-teoretică a celor două ediţii a cărţii *La Psychanalise, son image et son public*. În: *Psihologie socială. Buletinul Laboratorului Psihologia câmpului social,* nr. 28 (II), pp. 97-135. ISSN: 1454-5667.

58. DESCHAMPS, J.-CL. și GUIMELLI, C. (2005). Reprezentări sociale ale ţiganilor în Franţa. În: L. IACOB și D. SALĂVĂSTRU (coord.). *Psihologia socială şi Noua Europă* (pp. 162-175). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-443-2.

59. DOISE, W. (1997). Ancorarea în studiul reprezentărilor sociale. În: A. NECULAU (coord.). *Reprezentările sociale. Psihologia câmpului social* (pp. 155-166). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-016-0.

60. DOISE, W. și PALMONARI, A. (1996). Caracteristici ale reprezentărilor sociale. În: A. NECULAU (coord.). *Psihologie socială. Aspecte contemporane.* Iași: Polirom. ISBN: 973-924-807-1.

61. **EMILIANI, F.; PALARETI, L.; COJOCARU, N.; CASSIS, F. și IORIO, A. (2015).** Reprezentarea socială a hemofiliei. O abordare narativă. În: *Psihologie, psihopedagogie și asistență socială,* nr. 3(40), pp. 93-108. ISSN: 1857-0224.

62. ENCIU, N. şi PAVELESCU, I. (1998). Un miracol istoric: renaşterea românismului în Basarabia. În: I. SCURTU (coord.). *Istoria Basarabiei* (pp. 288-308). Bucureşti: Editura Semne. ISBN: 9789739318549, 9739318541.

63. FEERTCHAK, H. şi GAMBY, D. [2009](2010). Valori şi ideologie. Cazul valorilor democratice. În: M.-L. ROUQUETTE (coord.) *Gândirea socială. Perspective fundamentale şi cercetări aplicate* (pp. 51-86). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-461-645-1.

64. FREUD, S. (1974)[2000]. *Studii despre societate și religie. Opere (vol. 4)* (trad. germană de R. Melnicu, G. Purdea și V. Dem. Zamfirescu). București: Editura Trei. ISBN: 978-973-707-351-8.

65. FRUNTAŞU, I. (2002). *O istorie etnopolitică a Basarabiei*. Chişinău: Cartier. ISBN 978-9975-86-384-1.

66. GUIMELLI, Ch. [2009](2010). Normativitate, reprezentări sociale şi strategii de mascare. În: M.-L. ROUQUETTE, (coord.) *Gândirea socială. Perspective fundamentale şi cercetări aplicate* (pp. 173-192). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-461-645-1.

67. GALII, I.; FASANELI, R.; SOMELLA, D. (2009). Criza economică ca obiect de reprezentare socială. În: *Psihologie socială,* nr. 24, pp. 179-193. ISSN: 1454-5667.

68. HOBSBAWM, E.J. [1990](1997). *Naţiuni şi naţionalism din 1780 şi până în prezent* (trad. din engleză D. Stanciu, cuvânt înainte de A. Pippidi). Chișinău: ARC. ISBN: 997-561-027-7.

69. ILUŢ, P. (1997). *Abordarea calitativă a socialului.* Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-028-4.

70. ILUŢ, P. (2001). *Sinele și cunoașterea lui. Teme actuale de psihosociologie*. Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-848-8.

71. JELESCU, P. *și colab.* (2023). *Antologie științifică în psihologie. Petru Jelescu la 75 de ani* (vol. I). Chișinău: CEP UPSC. ISBN: ISBN 978-9975-46-704-9.

72. JODELET, D. (1997). Reprezentările sociale, un domeniu în expansiune. În: A. NECULAU (coord.). *Reprezentările sociale. Psihologia câmpului social* (pp. 85-106). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-016-0.

73. JODELET, D. [2003](2007). Privire generală asupra metodologiilor calitative. În: S. MOSCOVICI şi F. BUSCHINI (coord.). *Metodologia ştiinţelor socioumane* (pp. 172-198). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-460-596-5.

74. KAUFMANN, J.-Cl. (1996)[1998]. Interviul comprehensiv. În: Fr. de Singly *et al*. *Ancheta şi metodele ei: chestionarul, interviul de producere a datelor, interviul comprehensiv* (pp. 201-294). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-141-8.

75. KOZINETS, R.V. şi BELK, R.W. [2006](2010). Videografie (pp. 401-403). În: V. JUPP (coord.). *Dicţionar al metodelor de cercetare socială*. Iaşi: Polirom. ISBN: 973-461-616-1.

76. LARDELLIER, P. [2003] (2003). *Teoria legăturii ritualice. Antropologie şi comunicare* (postfaţă de A. Caille, trad. franc. de V. Pricopie). Bucureşti: Tritonic. ISBN: 973-8051-99-1.

77. LIEBLICH, A.; TUVAL-MASHIACH, R. şi ZILBER, T. [1998](2006). *Cercetarea narativă. Citire, analiză şi interpretare* (trad. de A. Toplean). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-76-0414-7.

78. LO MONACO, G. [2009](2010). *Nexus* şi diferenţiere intergrupuri. În: M.-L. ROUQUETTE, (coord.) *Gândirea socială. Perspective fundamentale şi cercetări aplicate* (pp. 107-130). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-461-645-1.

79. MALCOCI, L.; MUNTEANU, P. și COJOCARU, N. (2020). *Impactul pandemiei COVID 19 asupra persoanelor cu dizabiități. Studiu sociologic.* Chișinău: KEYSTONE Moldova.

80. MARKOVÁ, I. [2003](2004). *Dialogistica şi reprezentările sociale* (trad. eng. de M. Tarpalaru, argument de A. Neculau). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-515-3.

81. MARKOVÁ, I. [2003](2007). Focus-grupurile. În: S. MOSCOVICI şi F. BUSCHINI. (coord.). *Metodologia ştiinţelor sociale* (pp. 270-295). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-460-596-5.

82. MASLOW, A. H. [1987](2007). Motivaţie şi personalitate (trad. de A. Răsuceanu). Bucureşti: Ed. Trei. ISBN: 978-973-707-905-3.

83. MIHAILOV, V. (2016). Reprezentarea socială a învăţării pe tot parcursul vieţii în Republica Moldova. În: În: *Univers Pedagogic*, nr. 4(52), pp. 66-73. ISSN: 1811-5470.

84. **MIRON, V. și COJOCARU, N. (2012).** A vorbi despre divorț: aspecte sensibile, implicaţii emoţionale şi parcursuri existenţiale. *Studia Universitatis Moldaviae,* Chișinău, nr. 5 (55), pp. 106-110. ISSN: 1857-2103.

85. **MÎRLEANU, A.; IURCU, A. și COJOCARU, N. (2013).** Reprezentarea socială a profesiei de psiholog: de la intervenţii „clasice" la intervenţii organizaţionale. In: *Studia Universitatis Moldaviae,* Chișinău, nr. 9 (59), pp. 117-126. ISSN: 1857-2103.

86. MOLINER, P. (1997). Cinci întrebări în legătură cu reprezentările sociale. În: A. NECULAU (coord.). *Reprezentările sociale. psihologia câmpului social* (pp. 145-154). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-016-0.

87. MORARU, V. (2001). *Mass media vs politica*. Chișinău: CEP USM. ISBN: 978-997-570-025-2.

88. MOSCOVICI, S. (1979/2011). *Influență socială și schimbare socială* (prefață de A. Neculau și A. Ernst, trad. franc. I. Antoniu). Iași: Polirom. ISBN: 978-973-461-956-6.

89. MOSCOVICI, S. (1997). Fenomenul reprezentărilor sociale. În: A. NECULAU (coord.). *Reprezentările sociale. Psihologia câmpului social* (pp.15-75). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-016-0.

90. MUCCHIELLI, A. [1996](2002). Analiza istorică contextuală. În: A. MUCCHIELLI (coord.). *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele umane şi sociale* (trad. de V.Suciu). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-015-1.

91. MUNCIE, J. [2006](2010). Analiza discursului (pp. 19-21). În: V. JUPP (coord.). *Dicţionar al metodelor de cercetare socială*. Iaşi: Polirom. ISBN: 973-461-616-1.

92. NECULAU, A. (2001). Cum se construieşte azi memoria socială. În: *Psihologia socială. Buletinul Laboratorului Psihologia câmpului social,* nr. 7, pp. 181-195. ISSN: 1454-5667.

93. NECULAU, A. (2002). Urmele timpului. Iluziii româneşti, confirmări europene. Serge Moscovici în dialog cu Adrian Neculau (trad. din l. franceză de L. Ciocoiu). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-907-7.

94. NECULAU, A. (2003a). Ce este psihologia socială? În: A. NECULAU (coord.). *Manual de psihologie socială* (pp. 21-27). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-681-759-5.

95. NECULAU, A. (2003b). Gândirea socială. În: A. NECULAU (coord.) *Manual de psihologie socială* (pp. 275-282). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-681-759-5.

96. NECULAU, A. (2004a). Argument. În: I. MARKOVÁ. *Dialogistica şi reprezentările sociale* (pp. 11-12). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-460-596-5.

97. NECULAU, A. (2004b). Manipularea contextului și controlul reprezentărilor sociale. În: A NECULAU (coord.). *Viaţa cotidiană în comunism* (pp. 35-46). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-766-0.

98. NECULAU, A. (2010). *Un psiholog în Agora.* Iaşi: Polirom. ISBN: 973-46-1456-1.

99. NECULAU, A. (coord.) (1997, ed. a II-a). *Reprezentările sociale. Psihologia câmpului social* (prefaţă de A. Neculau, trad. de I. Mărăşescu şi R. Neculau). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-016-0.

100. NECULAU, A. și ERNST, A. (2011). Prefață. În: S. MOSCOVICI. *Influenţă socială şi schimbare socială* (pp. 9-15). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-461-956-6.

101. NEGURĂ, I. (2004). Reprezentarea socială a puterii la studenții moldoveni. În: N. BANUH (coord.). *Probleme ale ştiinţelor socioumane şi modernizării învăţământului* (pp. 46-51). Chișinău: Ed. UPSC „I. Creangă". ISSN: 978-9975-46-239-6.

102. NEGURĂ, I.; CURELARU, M. și CRISTEA, M. (2011). Relația dintre contextul social și reprezentările sociale ale Uniunii Europene din Republica Moldova și România. În: *Psihologie, psihopedagogie specială și asistență socială,* nr. 22, pp. 79-86. ISSN: 1857-4432.

103. NEGURĂ, L. (1996). Reprezentarea socială a patriei (studiul unui caz de modificare a reprezentării sociale). În: A. NECULAU și G. FERREOL (coord.). *Minoritari, marginali, excluși.* Iași: Polorom. ISSN: 973-9248-47-0.

104. PAILLÉ, P. [1996](2002). Metoda de cercetare euristică. În: A. MUCCHIELLI (coord.). *Dicţionar al metodelor calitative* (p. 59) (trad. de V. Suciu). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-015-1.

105. PINÇON, M. şi PINÇON-CHARLOT, M. [1997](2003). *O călătorie în marea burghezie* (trad. din limba franceză de I. Cesereanu, prefaţă de M. D. Gheorghiu). Iaşi: Institutul European. ISSN: 973-611-259-4.

106. PINK, S. [2006](2010). Metode vizuale (pp. 272-274). În: V. JUPP (coord.). *Dicţionar al metodelor de cercetare socială*. Iaşi: Polirom. ISBN: 973-461-616-1.

107. POP, A. (2008a). Roșia Montana în reprezentările sociale ale studenților. În: *Analele Universității Creștine „D. Cantemir" (Seria Ştiinţe Politice),* București, pp. 101-117 (revistă recunoscută de CNCSIS).

108. POPESCU, M. și NEGURĂ, I. (2021). *Reprezentarea socială a muncii la cadrele didactice din învățământul primar.* Chișinău: CEP al UPSC „I. Creangă". ISBN: 978-9975-46-586-1.

109. POTTER, J. [2006](2010). Psihologie discursivă (pp. 323-325). În V. Jupp (coord.). *Dicţionar al metodelor de cercetare socială.* Iaşi: Polirom. ISBN: 973-461-616-1.

110. POURTOIS, J.-CL. și DESMET, H. [1996](2002). Epistemologia metodelor calitative. În: A. MUCCHIELLI (coord.) *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele sociale şi umane* (pp. 110-120). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-015-1.

111. RADU, I.; ILUȚ, P. MATEI, L. (1994). *Psihologie socială.* Cluj-Napoca: Ed. EXE. ISBN: 973-95661-3-8.

112. ROUQUETTE, M.-L. (1994/2002). *Despre cunoaşterea maselor. Eseu de psihologie politică.* Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-939-7.

113. ROUQUETTE, M.-L. (coord.) [2009](2010). *Gândirea socială. Perspective fundamentale şi cercetări aplicate* (trad. de L. Botosineanu şi F. Botosineanu). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-461-645-1.

114. RUSNAC, S.; BÂTCĂ, L.; JOHNY, K.; MELENTIEVA, A.; MUSIENCO, N.; STROGOTEAN, S. și ZMUNCILĂ, L. (2017). Psihologia socială despre problemele secolului XXI. În: *Materialele Colocviului „Psihologia socială în secolul XXI: provocări, tendințe, perspective, 4-5 mai, 2017"* (pp. 6-31). Chișinău: Editura ULIM. ISBN: 978-9975-3168-4-2.

115. SAKA, S. (2004). Viaţa e un teatru trist (fragment din romanul-fapt, *Pe mine mie redă-mă*). *Sud-Est Cultural*, nr. 4, pp. 46-58. ISSN: 18570143.

116. SAKA, S. (2006). Denunţuri în transparenţă (fragment din romanul-fapt, *Pe mine mie redă-mă*). *Sud-Est Cultural*, no. 2, pp. 38-51. ISSN: 18570143.

117. SÂRBU-POPESCU, M. (2016). *Reprezentarea socială a muncii la cadrele didactice din învățământul primar*. Teză de doctorat (coord. șt. dr. conf. univ., I. Negură). Chișinău: Universitatea Pedagogică de Stat „I. Creangă". C.Z.U. 37.015.3 (043.3).

118. SEREBRIAN, O. (2001). *Politosfera*. Chişinău: Cartier. ISBN: 9975-79-092-5.

119. SILVERMAN, D. [1993](2004). *Interpretarea datelor calitative. Metode de analiză a comunicării, textului şi interacţiunii* (trad. din engleză de A. Toplean). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-517-X.

120. SLAMA-CAZACU, T. (2000). *Strategeme comunicaţionale şi manipularea.* Iaşi: Polirom. ISBN: 973-683-489-1.

121. ȘLEAHTIȚCHI, M. (1995). *Universul reprezentărilor sociale. Studiu teoretic*. Chișinău: Știința. ISBN: 5-376-01996-9.

122. ȘLEAHTIȚCHI, M. (2018). *Panopticum. Tehnici speciale de pătrundere în adâncul reprezentărilor sociale*. Iași: Editura Junimea. ISBN: 978-973-372-168-0.

123. ȘLEAHTIȚCHI, M. (2019). *Liderii în dinamica reprezentării sociale: fundamente epistemologice și paradigme experimentale*. Referatul tezei de doctor habilitat (cons. șt., dr. hab. I. Racu). Chișinău: Universitatea Pedagogică de Stat „I. Creangă". C.Z.U.: 316.61(043.2).

124. TILEAGA, C. (2002). Analiza discursului şi studiul atitudinilor. O introducere în psihologia discursivă. *Psihologie socială,* 10, pp. 110-133. ISSN: 1454-5667.

125. TODOROV, T. (2005). *Abuzurile memoriei*. Timișoara: Amarcond. ISBN: 973-9244-46-7.

126. WETHERELL, M. [2006](2010). Repertorii interpretative (pp. 340-342). În: V. JUPP (coord.). *Dicţionar al metodelor de cercetare socială.* Iaşi: Polirom, 414 p. ISBN: 973-461-616-1.

127. WINDISCH, U. [1996](2002). Analiza stilului de raţionament social. În: A. MUCCHIELLI (coord.). *Dicţionar al metodelor calitative în ştiinţele sociale şi umane* (pp. 323-325). Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-015-1.

128. WOLTER, R. P. [2009](2010). Obiecte cu valenţă afectivă puternică: noţiunea de *nexus*. În: M.-L. ROUQUETTE (coord.). *Gândirea socială. Perspective fundamentale şi cercetări aplicate* (pp. 51-86). Iaşi: Polirom. ISBN: 978-973-461-645-1.

129. YIN, R. (2003/2005). *Studiul de caz*. Iaşi: Polirom. ISBN: 973-681-919-1.

În limba rusă

130. БОВИНА, И.Б. (2010). Теория социальных представлений: история и современное развитие. В: *Социологический журнал*, нр. 3, стр. 5-20. ISBN: 1562-2495.

131. БОВИНА, И.Б. (2011). Стратегии исследования социальных представлений. В: *Социологический журнал*, нр. 3, стр. 5-23. ISBN: 1562-2495.

132. DANILENKO, L. (2011). *Ghendernaya politika v presse Ukraini v 1944-1945 na primere publikatii o prazdnovanie Mejdunorodnogo jenskogo dnea 8 marta*. Teză de doctorat, Universitatea din Donețk.

133. ДОНЦОВ А.И., ЕМЕЛЬЯНОВА Т.П. (1984). *Концепция социальных представлений в современной французской психологии*. В: *Вопросы психологии,* нр. 1. стр. 147-157. ISSN: 0042-8841 (print).

134. ДОНЦОВ А.И., ЕМЕЛЬЯНОВА Т.П. (1985). Социальные представления как предмет экспериментального исследования в современной французской социальной психологии. В: *Вестник Московского университета,* нр. 1., стр. 422-444. ISSN: 0137-1936 (print).

135. ДОНЦОВ, А.И.; ЗОТОВА, О.Ю.; ТАРАСОВА, Л.В. (2021). Социальные представления о коронавирусе в начале пандемии в России. В: *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика*, т. 18. нр. 2., стр. 422-444. ISSN: 2313-1683 (print).

136. ЕМЕЛЬЯНОВА Т.П. (2002). Социальное представление как инструмент коллективной памяти (на примере воспоминаний о Великой Отечественной войне). В: *Психологический журнал,* нр. 23(4), стр. 49-59. ISSN: 0205-9592 (print).

137. ЕМЕЛЬЯНОВА Т.П. (2011). Социальное представление – понятие и концепция: итоги последнего десятилетия. В: *Психологический журнал,* нр. 6. стр. 39-47. ISSN: 0205-9592 (print).

138. ЕМЕЛЬЯНОВА Т.П. (2019). *Коллективная память о событиях отечественной истории: социально-психологический подход*. М.: Издательство РАН. ISBN: 978-5-9270-0388-4.

139. ЕМЕЛЬЯНОВА Т.П.; МИШАРИНА А.В. (2015). Спектр представлений о победе в Великой Отечественной Войне у четырех поколений россиян. В: *Вопросы психологии*, нр. 2. стр. 1-12. ISSN: 0042-8841 (print).

În limba engleză

140. ALLODOLA, V.F.; BUCCOLO, M. and MONGILI, S. (2020). Representations and emotions on Covid-19 in Italy: an exploratory research. In: *International Journal of Psychoanalysis and Education,* vol. 12 (1), pp. 15-30. ISSN: 2035-4630.

141. ANDERSON, J. (2020). Social distancing isn't the right language for what Covid-19 asks of us. In: *Qaurtz* (Disponibil online: https://qz.com/1830347/social-distancing-isnt-the-right-language-for-what-covid-19-asks-of-us/, accesat la 12.12.2020).

142. APOSTOLIDIS, T.; SANTOS, F.; KALAMPALIKIS, N. (2020). Society against COVID-19: challenges for the socio-genetic point of view of social representations. In: *Papers on Social Representations,* vol. 29, pp. 3.1-3.14. ISSN: 1021-5573.

143. ATTWOOD, L. (1999). *Creating the new Soviet Women. Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1923-1953,* New York: Palgrave. ISBN: 0-333-71239-0.

144. AUGOUSTINOS, M. and PENNY, S.L. (2001). Reconciliation: the genesis of a new social representation. In: *Papers on Social Representations,* vol. 10, pp. 4.1-4.18. ISSN: 1021-5573.

145. AUGUSTINOS, M. and RIGGS, D. (2007). Representing „us" and „them". Constructing white identities in everyday talk, In: MOLONEY, G. and WALKER, I. (Eds.). *Social representations and identity. Content, process, and power* (ch. 2, pp. 9-30). New York: Palgrave Macmillan (la fel ca 13) pp. 109-130. ISBN: 978-1-4039-7971-1.

146. BAND-WINTERSTEIN, T.; DORON, I. and NAIM, S. (2014). 'I take them with me' – reflexivity in sensitive research. In: *Reflective Practice. International and Multidisciplinary Perspectives,* 15 (4), pp. 530-539. ISSN: 1462-3943.

147. BAR-TAL, D. (2014). Collective memories as social representations. In: *Papers on Social Representations,* vol. 23, pp. 5.1-5.36. ISSN: 1021-5573.

148. BATEL, S. and CASTRO, P. (2015). Collective Action and Social Change: Examining the Role of Representation in the Communication between protesters and Third-party Members. In: *Journal of Community & Applied Social Psychology,* no. 25, pp. 249-263. ISSN: 1099-1298.

149. BATEL, S. and CASTRO, P. (2018). Reopening the dialogue between the theory of social representations and discursive psychology for examining the construction and transformation of meaning in discourse and communication. In: *British Journal of Social Psychology,* vol. 57, no. 4, pp. 732-753. ISSN: 2044-8309.

150. BAUER, M.W. (2015). On (social) representations and iconoclastic impetus. In: SAMMUT, G.; ANDREOLI, E. GASKELL, G. and J. VALISINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 43-63). Cambrdge: Cambridge University Press. ISBN: 978-110-732-365-0.

151. BAUER, M.W. and GASKELL, G. (1999). Towards a paradigm for research on social representations. In: *Journal for Theory of Social Behaviour,* no. 29 (2), pp. 163-186. ISSN: 1468-5914.

152. BAUER, M.W. and GASKELL, G. (2008). Social Representation Theory: A Progressive Research Program for Social Psychology. In: *Journal for Theory of Social Behaviour,* no. 38 (4), pp. 335-353. ISSN: 1468-5914.

153. BEN ALAYA, D. (2013). The Tunisian revolution: an object under construction. In: *Papers on Social Representations*, vol. 22, pp. 2.1-2.19. ISSN: 1021-5573.

154. BEN-ASHER, S. (2003). Hegemonic, Emancipated and Polemic Social Representations: Parental Dialogue, Regarding Israeli Naval Comandos Training in Polluting Water. In: *Papers on Social Representations*, no. 12, pp. 6.1-6.12. ISSN: 1021-5573.

155. BEN-ASHER, S. and BOKEK-COHEN, Y. (2017). Clashing identity in the military bereavement of a minority group: the case of Bedouin IDF widows in Israel. In: *Papers on Social Representations*, vol. 26, no. 1, pp. 7.1-7.30. ISSN: 1021-5573.

156. BENTLEY, S.V. (2020). Social isolaton. In: J. JETTEN, S. D. REICHER, A. S. HASLAM and T. CRUWIS (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19* (pp. 73-78). London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

157. BENZIMAN, Y. (2020). "Winning" the "battle" and "beating" the covid-19 "enemy": leaders' use of war frames to define the pandemic. In: *Peace and Cœnflict. Journal of Peace Psychology*, vol. 26, no. 3, pp. 247-256. ISSN: 1078-1919.

158. BERMÚDEZ, J.A and JUÁREZ-ROMERO, J. (2019). Identity, memory and the contruction of citizenship. In: *Papers on Social Representations*, vol. 28, no. 2, pp. 1.1-1.6. ISSN: 1021-5573.

159. BERTOLDO, R. and CASTRO, P. (2019). From legal to normative. A combined social representations and sociocognitive approach to diagnosing cultural change triggered by new environmental laws. In: *Culture and Psychology*, vol. 25, no. 3, pp. 324-344. ISSN: 1461-7056.

160. BHAVNANI, K.K. (1993). Comments on M. J. Spink's paper „Qualitative research in social representations". In: *Papers on Social Representations*, vol. 2, no. 1, pp. 55-60. ISSN: 1021-5573.

161. BILLIG, M. (1995). *Banal nationalism.* London: Sage Publications. ISBN: 978-144-622-164-8.

162. BLAGOV, P.S. (2021). Adaptive and dark personality in the COVID-19 pandemic: predicting health-behaviour endorsment and the appeal of public-health messages. In: *Social Psychological and Personality Science*, vol. 12(5), pp 697-707. ISSN: 1948-5506.

163. BODNAR, J. (1992). *Remaking America: Public Memory, Commemoration, and Patriotism in the Twientieth Century.* Princeton: Princeton University Press. ISBN: 0-691-04783-9.

164. BOUCHAT, P.; LICATA, L.; ROSOUX, V.; ALLESCH, C.; AMMERER, H.; BOVINA, I.; BRUCKMÜLLER, S.; COHR, J. C. CSERTÖ, I.; DELOUVÉE, S.; DURANTE, F.; ERNST-VINTILA, A.; FLASSBECK, C.; HILTON, D.; KESTELOOT, C.; KISLIOGLU, R.; KREEN, A.; MARI, S.; PETROVIĆ, N.; POLYA, T.; TAVANI, J.L; VAN YPERSELE, L.; VOLPATO, C.; WARLAND, G. and KLEIN, O. (2019). 100 years after: What is the relation between pacifist attitudes and social representations of the Great War? In: *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 25(2), pp. 129-139. ISSN: 1078-1919.

165. BREAKWELL, G. (2015). Identity process theory. In: G. SAMMUT; E. ANDREOLI; G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 250-266). Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-110-732-365-0.

166. BRUNO, D.; BAREIRO, A. and BAROCHINER, E. (2019). Democracy is primarily achieved through voting": social representations of adolescents. In: *Cad. Pesqui.*, São Paulo, vol 49, no. 173, pp. 300-313. https://doi.org/10.1590/198053146573.

167. CAILLAUD, S.; DOUMERGUE, M.; PRÉAU, M.; HAAS,V. and KALAMPALIKIS, N. (2019). The past and present of triangulation and social representations theory: A crossed history. In: *Qualitative Research in Psychology*, vol. 16, nr. 3, pp. 375-391. ISSN: 1478-0887.

168. CALVILLO, D.P.; ROSE, B.J.; GARCIA, R.J.P.; SMELTER, T.J. and RUTCHICK, A.M. (2020). Political ideology predicts perceptions of the threat of COVID-19 (and susceptibility to fake news about it). In: *Social Psychological and Personality Science*, 1-10 (first published online: July, 2020). ISSN: 1948-5506.

169. CARTER, H.; WESTON, D. and AMLOT, R. (2020). Managing crowds in crisis. In: J. JETTEN; S.D. REICHER; A.S. HASLAM and T. CRUWIS (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19* (pp. 107-112). London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

170. CASTORINA, J.A. (2020). Understanding Social Representations Theory as a paradigm: some problems. In: *Papers on Social Representations*, vol. 29, no. 1, pp. 1.1-1.21. ISSN: 1021-5573.

171. CASTRO, P. and MOURA, C. (2016). „Imagining ourselves" as participating publics: an example from biodiversity conservation. In: *Public Understanding of Science*, vol. 25, no.7, pp. 858-872. ISSN: 0963-6625.

172. CASTRO, P.; UZELGUN, M.A. and BERTOLDO, R. (2017). Climate change activism between weak and strong environmentalism: Advocating social change with moderate argumentation strategies? In: C. HOWARTH and E. ANDREOULI (Eds.). *The social psychology of everyday Politics*. Londra: Routledge. ISBN: 978-113-881-445-5.

173. CHINN, J. and ROPER, S.D. (1995). Ethnic Mobilization and Reactive Nationalism: The Case of Moldova. In: *Nationalities Papers*, 23, pp. 291-324. ISSN: 0090-5992.

174. COJOCARU, N. (2006b). Identity and Nationalism in Transnistria. In: *Innovation. European Journal of Social Science*, vol. 19, no. 3-4, pp. 261-272. ISSN: 1351-1610.

175. **COJOCARU, N. (2009).** The Return of the Repressed: The Rise and the Decline of the Collective Protest". In: *Transitions „Mouvements sociaux et représentation politique en europe centrale et orientale"*, vol. 49, no. 1, pp. 133-147. ISSN: 0779-3812.

176. **COJOCARU, N. (2012a).** *Ego-Alter* in the relationship with sensitive object of representation: the case of 1989's collective protests from Moldova. In: *Societal and Political Psychology International Review*, vol. 3, no. 1, pp. 174-181. ISSN: 2068-6315.

177. **COJOCARU, N. (2012b).** About a sensitive object of representation: a 1989's collective protests from Moldova. In: *Proceedings of the International Conference „Integration potential of modern psychology and directions of its development"*. Zaporojie: ZNU, pp. 26-30. ISBN: 978-966-599-388-9.

178. **COJOCARU, N. (2017).** The implications of sensitive objects and intergroup dynamics in the genesis of the polemic representations. In: I. BONDAREVSKAYA and D. KARAKATSANI (Eds.). Proceedings of the *V International Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Citisenship Identity and Education"* (Corint, Grecia, 26-27 mai 2017), pp. 88-92. ISBN: 978-617-7250-95-0.

179. **COJOCARU, N. (2019).** Intergroup polarization and polemic representations in the context of adopting the language law in Moldova. In: I. BONDAREVSKAYA and A. DE CARLO (Eds.). Proceedings of the *VII International Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Citizenship Identity and Education"* (Padua, Italy, June 10th, 2019). Padua: TPM Edizioni, pp. 79-84. ISBN: 978-88-97598-19-0.

180. **COJOCARU, N. (2020c).** The rise of a polemic representation in the context of *Glasnost* reform. In: *Studia Universitatis Moldaviae*, nr. 11, pp. 3-12. ISSN: 1857-2103.

181. **COJOCARU, N. (2022).** Some theoretical reflections and findings concerning sensitive objects of representations. *X International Seminar "Political and Economic Self-Constitution (PESC): Education for Digital Citizenship in Post-Pandemic Times"* (Jakarta, Indonesia, 21 octombrie, 2022, online). Florianópolis: UFPS, pp. 9-12. ISBN: 978-85-8328-141-2.

182. **COJOCARU, N. and COJOCARU, O. (2016).** Making it through: pioneer migration pathways of Moldovans in Italy. ERSTE Foundation Vienna: Research report (published online). http://social-research.erstestiftung.net/publication/making-it-through-pioneer-migration-pathways-of-moldovans-in-italy/

183. COJOCARU, N. and SUHAN, S. (2004). Collective memory and identity constructions in Transnistria. In: A. BARBĂROȘIE and O. NANTOI (Eds.) *Aspects of Transnistrian conflict*. Chișinău: IPP.

184. COJOCARU, N. and SUHAN, S. (2006). Transnistria: the socio-ideological context of invented identities. In: J.-M. DE WAELE and C. ZGUREANU-GURAGATA (Eds.). In: *Transitions*, vol. XLV (Marth), no. 2, pp. 153-170. ISSN: 0779-3812.

185. **COJOCARU, N. and ZARA, A. (2021b).** Narratives about COVID-19: the experience of the disease and representational dynamics. In: Proceedings of the *IX International Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Education for Digital Citizenship in Post-Pandemic Times"* (Federal University of Santa Catarina, Brazilia, October 29, 2021), pp. 15-19. ISBN: 978-6599-414-282.

186. CORBIN, J. and MORSE, J. (2003). The unstructured interactive interview: issues of reciprocity and risks when dealing with sensitive topics. In: *Qualitative inquiry,* vol. 9, no. 3, pp. 335-354. ISSN: 1077-8004.

187. COUDIN, G. (2013). The Breakdown of the Hegemonic Representation of Madness in Africa. In: *Theory of Social Behaviour,* vol. 43, no.1, pp. 23-44. ISSN: 1468-5914.

188. CRESWELL, J.W. (2007). *Qualitative inguiry and research design. Choosing among five approaches* (IInd ed.). Londra: Sage Publications. ISBN: 978-150-633-021-1.

189. CRIMSTON, C.R and SELVANATHAN, H.P. (2020). Polarisation. In: J. JETTEN; S. D. REICHER; A.S. HASLAM and T. CRUWIS (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19* (pp. 127-133). London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

190. CROWTHER, W. (1998). Politics and the post-communist Transition in Moldova. In: *Nationalities Papers,* vol. 26, no. 1, pp. 147-164. ISSN: 0090-5992.

191. CRUWYS, T. (2020). Risk perceptions. In: J. JETTEN, S.D. REICHER, A.S. HASLAM and T. CRUWIS (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19* (pp. 68-72). London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

192. D'SILVA, K.; HOKOKÖNGÄS, E. (2022). Empowered but endangered? An analysis of hegemonic womanhood in Indian gender advocacy campaigns. In: *Journal of Social and Political Psychology,* vol. 10, no. 1, pp. 253-271. ISSN: 2195-3325.

193. DE ROSA, A.S. (1994). From theory to metatheory in social representations: the lines of argument of a theoretical-methodological debate. In: *Social Science Information,* vol. 33, nr. 2, pp. 273-304. ISSN: 0539-0184.

194. DE ROSA, A.S. (2014). Introduction. In: A. POP. *Rosia Montana. Social representations around an environmental controversy in Romania.* Aachen: Shaker Verlag, pp. ix-xxii. ISBN: 978-3-8440-2515-4.

195. DE ROSA, S.A. and D'AMBROSIO, M. (2003). An empirical example of the comparison between multiple correspondence analysis and smallest space analysis: The diffusion of the social representation theory through the institutional context of scientific communication. In: L. SHLOMIT and D. ELIZUR (Eds.). *Facet theory. Towards cumulative social science* (pp. 73-86). Ljubljana: University of Ljubljana, Center of Educational Development. ISBN: 9612370540, 9789612370541.

196. DE ROSA, S.A. and MANNARINI, T. (2020). The „invisible Other": social representations of COVID-19 pandemic in media and institutional discourse. In: *Papers on Social Representations,* vol. 29, no. 2, pp. 5.1-5.35. ISSN: 1021-5573.

197. DE ROSA, S.A.; BOCCI, E.; LATTINI, M.; BALBUTIN, S. and SILVESTRI, S. (2019). Controversial social representations about migrants from multi-voice and multi-agents (scientific, institutional and lay people) discourses and immigrant's experiences. In: I. BONDAREVSKAYA and A. DE CARLO (Eds.). *Proceedings of the VII International Scientific and Practical Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Citisenship Identity and Education* (Padua, Italy, June 10th, 2019). Padua: TPM Edizioni, pp. 92-100. ISBN 978-88-97598-19-0.

198. DE ROSA, S.A.; BOCCI, E.and DRYJANSKA, L. (2018). The generativity and attractiveness of social representations theory from multiple paradigmatic approaches in various thematic domains: an empirical meta-theoretical analysis on big-data sources from the specialized repository "SoReCom A.S. de Rosa @ Library" In: *Papers on Social Representations,* vol. 27, no. 1, pp. 6.1-6.35. ISSN: 1021-5573.

199. DEAUX, K. and VILLEY, S. (2007). Moving people and shifting representations. Making immigrant identities. In: MOLONEY, G. and WALKER, I. (Eds.). *Social representations and identity. Content, process, and power* (ch. 2, pp. 9-30). New York: Palgrave Macmillan. ISBN: 978-1-4039-7971-1.

200. DE-GRAFT ATKINS, A. (2012). Familiarising the Unfamiliar: Cognitive Polyphasia, Emotions and the Creation of Social Representations. In: *Papers on Social Representations,* vol. 21, pp. 7.1-7.28. ISSN: 1021-5573.

201. DELLA PORTA, D. and DIANI, M. (1999). *Social Movements. An Introduction.* London: Blackwell Publishing. ISBN: 978-119167655.

202. DELAUNAY, C.; AUGUSTO, A. and SANTOS, M. (2019). Invisible vulnerabilities: ethical, practical and methodological dillemas in conducting qualitiative research on the interaction with IVF embryos. In: *Societies*, no. 10(7), published online. ISSN: 2075-4698.

203. DI GIACOMO, G.P. (2003). Intergroup alliances and rejections within a protest movement (analysis of the social representation). In: *European Journal of Social Psychology*, no. 10, pp. 329-344. ISSN: 1099-0992.

204. DICKSON-SWIFT, V.; JAMES, E.L.; KIPPEN, S. and LIAMPUTTONG, P. (2007). Doing sensitive research: what challenges do qualitative researchers face. In: *Qualitative Research,* vol. 7, no. 3, pp. 327-353. ISSN: 1468-7941.

205. DICKSON-SWIFT, V.; JAMES, E.L.; KIPPEN, S. and LIAMPUTTONG, P. (2008a). Risks to researchers in qualitative research on sensitive topics: issues and strategies. In: *Qualitative Health Research,* vol. 18, no. 1, pp. 133-144. ISSN: 1049-7323.

206. DICKSON-SWIFT, V.; JAMES, E.L.; KIPPEN, S. and LIAMPUTTONG, P. (2008b). *Undertaking sensitive research in the health and social sciences. Managing boundaries, emotions and risks.* Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-0-521-71823-3-1.

207. DICKSON-SWIFT, V.; JAMES, E.L.; KIPPEN, S. and LIAMPUTTONG, P. (2009). Researching sensitive topics: qualitative research as emotional work. In: *Qualitative Research*, vol. 9, no. 1, pp. 67-79. ISSN: 1468-7941.

208. DRURY, J.; REICHER, S. and STOTT, C. (2003). Transforming the boundaries of collective identity: From the 'local' anti-road campaign to 'global' resistance? In: *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, no. 2, pp. 191-212. ISSN: 1474-2837.

209. DRYHURST, S.; SCHEIDER, C.; KERR, J.; FREEMAN, A.; RECCHIA, G.; VAN DER BLES, A. SPIEGELHALTER, D. and VAN DER LINDEN, S. (2020). Risks perceptions of COVID-19 around the world. In: *Journal of Risks Research,* published online, open acces. ISSN: 1366-9877.

210. DRYJANSKA, L. (2011). Social representations of Smolensk, April 10, 2010, in Poland and Italy. In: *Papers of Social Representations,* vol. 20, pp. 41.1-41.35. ISSN: 1021-5573.

211. DUBEY, S.; BISWAS, P.; GHOSH, R.; CHATTEJEE, S.; DUBEY, M.J.; CHATTERJEE, S; LAHIRI, D. and LAVIE, C.J. (2020). Psychosocial impact of COVID-19. In: *Diabetes and Metabolic Syndrome. Clinical Research and Reviews,* vol. 14, pp. 779-788. ISSN: 1871-4021.

212. DUVEEN, G. and DE ROSA, A.S. (1992). Social representations and the genesis of social knowledge. In: *Ongoing Production on Social Representations,* vol. 1 (2-3), pp. 94-108. ISSN: 1021-5573.

213. EICHER, V.; EMERY, V.; MARIDOR, M.; GILLES, I. and BANGERTER, A. (2011). Social representations in Psychology: a bibliometrical analysis. In: *Papers on Social Representations,* vol. 20, pp. 11.1-11.19. ISSN: 1021-5573.

214. ECKER, U., BUTTLER, L., COOK, J., HURLSTONE, M., KURZ, T. and LEWANDOWSKY, S. (2020). Using the COVID-19 Economic Crisis to Frame Climate Change as a Secondary Issue Reduces Mitigation Support. In: *Journal of Environmental Psychology,* vol. 70, published online. ISSN: 0272-4944.

215. **EMILIANI, F.; COJOCARU, N.; PALARETI, L,; CASSIS, Fr. and IORIO, A. (2012a).** The process of construction and re-construction of social representation of hemofilia: sensitive issues and affective-cognitive implications. In: *Proceedings of the International Conference „Integration potential of modern psychology and directions of its development"* (Zaporojie, Ucraina, 10-12 octombrie 2012), Zaporojie: ZNU, pp. 21-25. ISBN: 978-966-599-388-9.

216. **EMILIANI, F.; COJOCARU, N.; PALARETI, L.; CASSIS, Fr. and IORIO, Al. (2012b).** Affective cognitive and affective non-cognitive social objects: a case study of social representation of heamophilia from the HERO project. In: *Materialele conferinței științifice „Interferențe academice – integrare prin cercetare și inovare"* (Chișinău, 25-26 septembrie, 2012), Chișinău: CEP USM, pp. 137-140. ISBN: 978-9975-71-268-2.

217. EMILIANI, F.; CONTARELLO, A.; BRONDI, S.; PALARETI, L.; PASSINI, S. and ROMAIOLI, D. (2020). Social representations of „normality". Everyday life in old and new normalities with COVID-19. In: *Papers on Social Representations,* vol. 29, no. 2, pp. 9.1-9.36. ISSN: 1021-5573.

218. EVANS, N. and FETTERMAN, A. (2022). It doesn't apply to me, so it isn't real: people are likely to deny science if it contradicts their personality. In: *Social Psychological and Personality Science,* vol. 13(6), pp. 1032-1046. ISSN: 1948-5506.

219. FAHIE, D. (2014). Doing sensitive research sensitively: ethical and methodological issues in researching workplace bullying. In: *International Jornal of Qualitative Methods,* no. 13, pp. 19-36. ISSN: 1609-4069.

220. FAIRCHILD, A.; GOSTIN, L. and BAUER, R. (2020). Vexing, veiled and inequitable. Social distancing and the „rights" divide in the age of COVID-19. In: *The American Journal of Bioethics,* published online: 19 may 2020. ISSN: 1526-5161.

221. FARSARI, E. (2018). A structural approach to social representations of destination collaboration in Idre, Sweden. In: *Annals of Tourism Research,* vol. 71, pp. 1-12. https://doi.org/10.1016/j.annals.2018.02.006.

222. FASANELLI, R.; PISTICELLI, A. and GALLI, I. (2020). Social representations of COVID-19 in the framework of risk psychology. In: *Papers on Social Representations,* vol. 29, no. 2, pp. 8.1-8.36. ISSN: 1021-5573.

223. FÈLICIEN, K.K.; FABRICE, D.A. and FABRICE, S.A. (2020). Social representations of COVID-19 and stigmatization of healthcare personnel and people attained by abidjanese populations, Cote d'Ivoire. In: *Technium Social Science Journal,* vol. 9, pp. 352-363. ISSN: 2668-7798.

224. FLICK, U.; FOSTER, J. and CAILLAUD, S. (2015). Reaserchimg social representations. In: SAMMUT, G.; ANDREOLI, E. GASKELL, G. and J. VALISINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 64-80). Cambrdge: Cambridge University Press. ISBN: 978-110-732-365-0.

225. FLORES-FALACIOS, F. and SERRANO OSWALD, E. (2019). Social representations, gender and identity: Interactions and practices in the context of vulnerability. In: *Papers on Social Representations,* vol. 28, no. 2, pp. 3.1-3.41. ISSN: 1021-5573.

226. FONTES, L. (2004). Ethics in violence against women research: the sensitive, the dangerous, and the overloocked. In: *Ethics and Behaviour,* vol. 14, no.2, pp. 141-174. ISSN: 1050-8422.

227. FRIGERIO, A. (2000). Blacks in Argentina: Contested representations of culture and ethnicity. Comunicare prezentată la *„Meeting of the Latin American Studies Association",* Maimi, 16-18 martie.

228. FRILING, D. (2012). „Having it all": Cognitive polyphasia as preserving a complex reality. The Israeli case. In: *Papers on Social Representations,* vol. 21, pp. 2.1-2.24. ISSN: 1021-5573.

229. FRILING, D. and PARYENTE, B. (2014). Two social representations study of one social group: social and methodological aspects. In: *Papers on Social Representations,* vol. 23, pp. 12.1-12.24. ISSN: 1021-5573.

230. FÜLÖP, Ĕ and LÁSZLÓ, J. (2013). „Emotional processes in elaborating a historical trauma in the daily press" *(a longitudinal study of the Trianon Peace Treaty in the mirror of the Hungarian newspapers).* In: CABECINHAS, R. and ABADIA, L. (Eds.). *Narratives and social memory: theoretical and methodological approaches* (pp. 46-60). Braga: University of Mihno. ISBN: 978-989-8600-04-02.

231. GERVAIS, M.-C., MORANT, N. and GEMMA, P. (1999). Making sense of "absence": towards a typology of absence in social representations theory and research. In: *Journal for the Theory of Social Behavior,* vol. 29, no.4, pp. 419-444. ISSN: 1468-5914.

232. GIBSON, E. (2015). From representations to representing: on social representations and discoursve-rethorical psychology. In: G. SAMMUT; E. ANDREOLI, G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 210-223). Cambridge University Press, Cambridge. ISBN: 978-110-732-365-0.

233. GILLESPIE, A. (2008). Social representations, alternative representations, and semantic barriers. In: *Journal for the Theory of Social Behavior,* vol. 38, no. 4, pp. 375-391. ISSN: 1468-5914.

234. GLĂVEANU, V.P. (2009). What differences make a difference? A discussion of hegemony, resistence and representation. In: *Papers on Social Representations,* vol. 18, pp. 2.1-2.22. ISSN: 1021-5573.

235. GREENAWAY, K.H. (2020). Group threat. In: J. JETTEN, S.D. REICHER, A.S. HASLAM and T. CRUWIS (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19* (pp. 61-67). London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

236. GUBRIUM, J. and HOLSTERN, J. (2001). The reluctant respondent. In: J. GUBRIUM and J. HOLSTERN (Eds.). *Handbook of interview research* (pp. 511-531). Londra: Sage Publications. ISBN: 9781412973588 (online).

237. GUIMELLI, C. (1993). Concerning the structure of social representations. In: *Papers on Social Representations,* vol. 2, no. 2, pp. 85-92. ISSN: 1021-5573.

238. HA, Q.M. (2015). Lan Chao's *Monkey Bridge:* Problematic representations of Vietnam War history. In: *Southeast Review of Asian Studies,* vol. 36, pp. 75-90. ISSN: 2186-7275.

239. HABERMAS, J. and LEAMAN, J. (1988). Concernind the public use of history. In: *New German Critique. A special Issue on the Historikerstreit,* no. 44, pp. 40-50. ISSN: 0094-033X.

240. HANNAM, K. (2006). Contested representations of war and heritage at the Residency, Lucknow, India. In: *International Journal of Tourism Research,* no. 8, pp. 199-212. ISSN: 1522-1970.

241. HASLAM, A. (2020). Leadership. In: J. JETTEN, S.D. REICHER, A.S. HASLAM and T. CRUWIS (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19* (pp. 34-40). London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

242. HASSENHÖRL, S. (2016). The value of genres for uncovering counter-hegemonic voices in North-South relations: Social representations of artisans in a Burkinable-Slovenian Fairtrade Partnership. In: *Papers on Social Representations,* vol. 25, no. 1, pp. 15.1-15.26. ISSN: 1021-5573.

243. HERTZLICH, C. (1973). *Health and Illness. A Social Psychoogical Analysis.* London: Academic Press. ISBN: 978-0123441508.

244. HÖIJER, B. (2011). Social representations theory. A new theory for media research. In: *Nordicom Review,* 32, pp. 3-16. ISSN: 1403-1108.

245. HORNSEY, M.J. (2020). Conspiracy theories. In: J. JETTEN, S.D. REICHER, A.S. HASLAM and T. CRUWIS (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19* (pp. 52-58). London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

246. HOWARTH, C. (2002). "So, you're from Brixton?" The Struggle for Recognition and Esteem in a Multicultural Community. In: *Ethnicities,* vol. 2, no. 2, pp. 237-260. ISSN: 1468-7968.

247. HOWARTH, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representation theory. In: *British Journal of Social Psychology,* vol. 45, pp. 65-86. ISSN: 2044-8309.

248. HOWARTH, C. (2011). Representations, identity and resistence in communication. In: D. HOOK, B. FRANKS and M. BAUER (Eds.). *The social psychology of communication* (chapter 7). London: Palgrave Macmillan. ISBN: 978-0-230-29761-6.

249. HOWARTH, C. (2014). Connecting social representations, ideology and identiy: reflections on a London „riot". In: *Papers on Social Representations,* vol. 23, pp. 4.1-4.30. ISSN: 1021-5573.

250. HOWARTH, C.; ANDREOULI, E. and SHOSE, K. (2014). Social representations and the politics of participation. In: P. NESBITT-LARKING *et al.* (Eds.). *The Palgrave handbook of Global Political Psychology* (pp. 19-38). Houndmills: Palgrave. ISBN: 978-1-349-67104-5.

251. HOWARTH, C.; KALAMPALIKIS, N.; CASTRO, P. (2011). Editorial: 50 years of Research on Social Representations: Central debates and challenging questions. In: *Papers on Social Representations,* vol. 20, pp. 9.1-9.11. ISSN: 1021-5573.

252. HROCH, M. (2000). *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*. New York: Columbia University Press. ISBN: 978-0521228916.

253. HUBERT, P., ABDEL HADI, S., MOJZISCH, A. and HÄUSSER, J. A. (2021). The Effects of Organizational Climate on Adherence to Guidelines for COVID-19 Prevention and Organizational Identification: A Three-Wave Study. In: *Social Science and Medicine,* vol. 292, published online. ISSN: 0277-9536.

254. HUGES, K.; HUGES, J. and TURRANT, A. (2022). Working at aremove: continuous, collective, and configurative approaches to qualitative secondary analysis. In: *Quantity & Quality,* no. 56, pp. 375-394. ISSN: 0033-5177.

255. HUGUET, P. and LATANE, B. (1996). Social representations as dynamic social impact. In: *Journal of Communication,* vol. 46, no. 4, pp. 57-63. ISSN: 0021-9916.

256. IBAÑEZ, T. (1992). Some critical comments of the theory of social representations – discussion of Räty and Snellman. In: *Ongoing Production on Social Representations,* vol. 1, no. 1 pp. 21-26. ISSN: 1021-5573.

257. IMNOFF, R. and LAMBERTY, P. (2020). A bioweapon or a hoax? The link between distinct conspiracy beliefs about the coronavirus desease (COVID-19) and outbreak and pandemic behaviour. In: *Social Psychological and Personality Science*, vol. 11(8), pp. 1110-1118. ISSN: 1948-5506.

258. IMNOFF, R.; BILEWICZ, M. and ERB, H.-P. (2012). Collective regret versus collective guilt: Different emotional reactions to historical atrocities. In: *European Journal of Social Psychology,* no. 42, pp. 729-742. ISSN: 1099-0992.

259. JAHODA, G. (1988). Critical notes and reflections on social representations. In: *European Journal of Social Psychology,* no. 18, pp. 195-209. ISSN: 1099-0992.

260. JASPAL, R and NERLICH, B. (2020). Social representations, identity threat and coping amid COVID-19. In: *Psychological Trauma. Theory, Research, Practice and Police,* vol. 12, pp. S249-S251. ISSN: 1942-9681.

261. JASPAL, R and NERLICH, B. (2022). Social representations of COVID-19 skeptics: denigration, demonisation, and disanfranchisement. In: *Politics, Groups, and Identities* (published online). ISSN: 2156-5503.

262. JASPAL, R. (2014). Representing the „Zionist Regime". Mass communication of anti-zionism in the English-language Iranian press. In: *British Journal of Middle Eastern Studies,* vol. 41, no. 3, pp. 287-305. ISSN: 1353-0194.

263. JASPAL, R., LOPES, B. and LOPES, P. (2020). Fear, social isolation and compulsive buying in response to COVID-19 in a religiously diverse UK sample In: *Mental Health, Religion & Culture* (first published online: June 2020). ISSN: 1469-9737.

264. JASPAL, R., NERLICH, B and CINNIRELLA, M. (2014). Human responses to climate change: Social representations, identity and socio-psychological action. In: *Environmental Communication,* no. 8, pp. 110-130. ISSN: 1752-4040.

265. JASPAL, R.; NERLICH, B. and VUUREN, K. (2016). Embracing and resisting climate identities in the Australian press: sceptics, scientists and politics. In: *Public Understanding of Science,* vol. 25, no.7, pp. 807-824. ISSN: 0963-6625.

266. JASPERS, K. (1946/1961). *The Question of German Guilt.* New York: Capricorn Books. ISBN: 0823220699.

267. JETTEN, J.; REICHER, S.D.; HASLAM, A.S. and CRUWIS, T. (2020) (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19.* London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

268. JODELET, D. (1989/1991). *Madness and social representations*. Hemel Hempstead: Harvester/ Wheatsheaf. ISBN: 0-520-07490-3.

269. JODELET, D. (2008). Social representation theory: a beautiful invention. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour,* vol. 38, no. 4, pp. 411-430. ISSN: 1468-5914.

270. JODELET, D. (2022). Agnotology: a new field for the study of social representations. In: *Papers on Social Representations,* vol. 31, no. 1, pp. 6.1-6.5. ISSN: 1021-5573.

271. JOFFE, E. (1995). Social representations of AIDS; towards encompassing issues of power. In: *Papers on Social Representations,* vol. 4, no. 1, pp. 1-40. ISSN: 1021-5573.

272. JOVCHELOVITCH, S. (2007). *Knowledge in context. Representations, community and culture.* London: Routledge. ISBN: 978-1138042896.

273. JOVCHELOVITCH, S. and PRIEGO-HERNÁNDEZ, J. (2015). Cognitive polyphasia, knowledge encounters and public spheres. In: G. SAMMUT, E. ANDREOLI, G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 163-178), Cambridge University Press, Cambridge. ISBN: 978-110-732-365-0.

274. JUSTO, A.; BOUSFIELD, A.; GIACOMOZZI, A. and CAMARGO, B. (2020). Communication, social representations and prevention. In: *Papers on Social Representations*, vol. 29, no. 2, pp. 155-172. ISSN: 1021-5573.

275. KALAMPALIKIS, N. and APOSTOLIDIS, T. (2021). Challenges for social representations theory: the socio-genetic perspective. In: S. PAPASTAMOU (Ed.). *Moscovici's work. Legacy and perspective.* Montpellier: Éditions de la Méditerranée. ISBN: 978-2813004314.

276. KAPRANS, M. (2015). Hegemonic representations of the past and digital agency: Giving meaning to ”The Soviet Story” on social networking sites. In: *Memory Studies*, pp. 1-17. ISSN: 1750-6980.

277. KING, Ch. (1997). *Post Soviet Moldova: A Borderland in Transition*. Iaşi: The Foundation for Romanian Culture and Studies. ISBN: 973-9809111.

278. KLANDERMANS, B. (1997). *The Social Psychology of Protest.* Oxford: Blackwell Publishers. ISBN: 978-0631188797.

279. KLANDERMANS, B. (2005). The demand and supply of participation: Socio psychological correlates of participation in social movements. Comunicare prezentată în cadrul Workshop-ului *„Collective Identities, Mobilization and Political Participation”*, Universitatea din Kiel, Germania, 1-4 septembrie.

280. KOOPMANS, R. and RUCHT, D. (2002). Protest Event Analysis. In: B. KLANDERMANS and S. STAGGENBORG (Eds.). *Methods of Social Movements Research* (pp. 231-258). *Minneapolis-London*: University of Minnesota Press. ISBN: 978-0-8166-3595-5.

281. KLICPEROVÁ-BAKER, M and KOŠŤ’ÁL, J. (2015). European sociopolitical mentalities: Identifying pro- and antidemocratic tendencies. Part I – individual citezens’ perspective. In: *European Societies*, vol. 17, no. 3, pp. 301-333. ISSN: 1461-6696.

282. KRONBERGER, N. (2015). Of world and objects: scientific knowledge and its public. In: G. SAMMUT; E. ANDREOLI; G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 358-368), Cambridge University Press, Cambridge. ISBN: 978-110-732-365-0.

283. KRPAN, D. and DOLAN, P. (2022). You must stay home! The impact of comands on behaviours during COVID-19. In: *Social Psychological and Personality Science*, vol. 13(1), pp. 333-346. ISSN: 1948-5514.

284. KUS, L.; LIU, J.; WARD, C. (2013). Relative deprivation versus system justification: polemical social representations and identity positioning in a post soviet-society. In: *European Journal of Social Psychology*, vol. 43, pp. 423-437. ISSN: 1099-0992.

285. LAHLOU, S. (1998). The subjective camera (“subcam”): a new technique for studying representations in context. In: *Fourth International Conference on Social representations*. Mexico, 8/1998.

286. LAHLOU, S. (2021). Social representations and individual representations: What is the difference? And why are individual representations similar? In: *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics. Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика*, vol. 18, no. 2, pp. 315-331. ISSN: 2313-1683.

287. LÁSZLO, J. (1997). Narrative organizations of social representations. In: *Papers on Social Representations*, vol. 6, no. 2, pp. 155-172. ISSN: 1021-5573.

288. LÁSZLO, J.; FERENCZHALMY, R. and SZALAI, K. (2010). The role of agency in the social representation of history. In: *Societal and Political Psychology Review*, no. 1, pp. 31-44. ISSN: 1948-5514.

289. LICATA, L.; KHAN, S.; LASTREGO, S.; CABECINHAS, R.; VALENTIM, J. and LIU, J. (2018). Social representations of colonialism in Africa and Europe: structure and relevance of contemporary intergroup relations. In: *International Journal of Intercultural Relations*, no. 62, pp. 68-79. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.05.004.

290. LITTON, I. and POTTER, J. (1985). Social representations in the ordinary explanation of a ”riot”. In: *European Journal of Social Psychology*, vol. 15, pp. 371-388. ISSN: 1099-0992.

291. LIU, J. and HILTON, D. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. In: *British Journal of Social Psychology*, no. 44, pp. 537-556. ISSN: 2044-8309.

292. LIU, J. and SIBLEY, C. (2013). From ordinal representations to representational profiles: a primer for discribing and modeling social representations of history. In: *Papers on Social Representations,* vol. 22, pp. 5.1-5.30. ISSN: 1021-5573.

293. LIU, J.; LAUWRENCE, B. and WARD, C. (2002). Social representation of history in Malaysia and Singapore: on the relationship between national and ethnic identity. In: *Asian Journal of Social Psychology,* vol. 5, pp. 5-20. ISSN: 1467-839X.

294. LIU, J.; WILSON, M.; McCLURE, J. and HIGGINS, R. (1999). Social identity and the perception of history: cultural representations of Aotearoa/ New Zealand. In: *European Journal of Social Psychology,* vol. 29, pp. 1021-147. ISSN: 1099-0992.

295. LIU, L. (2004). Sensitising concept, themata and sharedness: A dialogical perspective of social representations. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour, no.* 34 (3), pp. 249-265. ISSN: 1468-5914.

296. LO MONACO, G. and GUIMELLI, C. (2011). Hegemonic and polemic believes: Culture and consumption in the social representation of wine. In: *The Spanish Journal of Psychology,* vol. 14, no. 1, pp. 237-250. ISSN: 1138-7416.

297. LO MONACO, G; PIERMATTÈO, A.; RATEAU, P.; TAVANI, J. (2016). Methods for study the structure of social representations: a critical review and agenda for future research. In: *Journal for the Theory of Social behaviour,* vol. 47, np. 3, pp. 306-331. ISSN: 1468-5914.

298. LOWE, R. (2012). Temporality and Identity: The Role of Time in the Representations of Social Identities at Political Demonstrations. In: *Papers on Social Representations,* no. 21, pp. 14.1-14.29. ISSN: 1021-5573.

299. LOZADA, M. (2014). Us or them? Social representations and imaginaries of other in Venesuela. In: *Papers on Social Representations,* vol. 23, pp. 21.1-21.16. ISSN: 1021-5573.

300. LUPTON, D. (2021). Contextualising COVID-19. Sociocutural perspectives on contagion. In: D. LUPTON and K. WILLIS (Eds.). *The Coronavirus Crisis. Social Perspectives.* London: Routledge. ISBN: 978-0367628987.

301. MACOMBER, K.; MALLINSON, C. and SEALE, E. (2011). "Katrina that bitch!" Hegemonic representations of women's sexuality on hurricane Katrina Souvenir t-shirts. In: *Journal of Popular Culture*, vol. 44, no. 3, pp. 525-544. ISSN: 1540-5931.

302. MALLON, S.; ELLIOT, I. (2019). The emotional risks of turning stories into data: an exploration of the emotional expriences of qualitative researchers working on sensitive topics. In: *Societies,* no. 9(62), published online. ISSN: 2075-4698.

303. MANA, A. (2014). Social representation of „succesful adaptation to Israel" among adolescent immigrants and their peers. In: *Papers on Social Representations,* vol. 23, pp. 6.1-6.25. ISSN: 1021-5573.

304. MANARINNI, T.; BUHAGIAR, L.J.; ROCHIRA, A.; AVDI, E.; KOUTRI, I.; MYLONA, A.; SAMMUT, G. and SALVATORE, S. (2020). Understanding political participation in media discourse: a social representations approach. In: *Papers on Social Representations,* vol. 29, no. 1, pp. 8.1-8.34. ISSN: 1021-5573.

305. MARKOVÁ, I. (2008). The epistemological significance of the therory of social representations. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour,* vol. 38, no. 4, pp. 461-487. ISSN: 1468-5914.

306. MARKOVÁ, I. (2011). Epistemology of social representations. In: *Psihologie socială. Buletinul laboratorului „Psihologia câmpului social",* vol. 27, no. 1, pp. 94-102. ISSN: ISSN: 1454-5667.

307. MARTIKAINEN, J. and HAKOKÖNGÄS, E. (2022). Drawing as a method of researching social representations. In: *Qualitative Research,* first published online on 2 January 2022. ISSN: 1468-7941.

308. MARTINEZ, R. (2018). Bringing cognitive polyphasia and cognitive dissonance: the role of individual differences in the tolerance and negociations of discrepant cognitios. In: *Papers on Social Representations,* vol. 27, no. 2, pp. 3.1-3.24. ISSN: 1021-5573.

309. MAURO, C. and CASTRO, P. (2012). Cognitive polyphasia in the reception of legal innovations for biodiversity conservation. In: *Papers on Social Representations*, vol. 21, pp. 3.1-3.21. ISSN: 1021-5573.

310. MAYOR, E.; EICHER, V.; BANGERTER, A.; GILLES, I.; CLEMENCE, A.and GREEN, E. (2012). Dynamic social representations of the 2009 H1N1 pandemic: shifting patterns of sense making and blame. In: *Public Understanding of Science*, vol. 22, no. 8, pp. 1011-1024. ISSN: 0963-6625.

311. MCLAUGHLIN, R.H. and ALFARO-VELCAMP, T. (2015). The vulnerability of immigrants in research: enhancing protocol development and ethics review. In: *Journal of Academic Ethics*, vol. 13, no. 1, pp. 27-43. https://doi.org/10.1007/s10805-015-9225-7.

312. MICANOVIC, L. S.; STELKO, S. and SAKIC, S. (2019). Who else needs protection? Reflecting on researcher vulnerability in sensitive research. In: *Societies*, no. 10(3), published online. ISSN: 2075-4698.

313. MILGRAM, S. (1965). Some conditions of obedience and disobidience to authority. In: I.D. STEINER and M. FISHBEIN (Eds.). *Current Studies in Social Psychology* (pp. 243-262). New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc. ISBN-10. 0030502608.

314. MOLONEY, G.; GAMBLE, M., HAYMAN, J. and SMITH, G. (2015). Without anchor: themata and blood donation. In: *Papers on Social Representations*, vol. 24, no. 2, pp. 2.1-2.21. ISSN: 1021-5573.

315. MONTIEL, C. (2010). Social representations of democratic transition: was the Philippine People War a non-violent power shift or a military coup? In: *Asian Journal of Social Psychology*, vol. 13, pp. 173-184. ISSN: 1467-839X.

316. MONTIEL, C. and GUZMAN, J. (2011). Social representations of a controversial peace agreement: Subjective public meanings of the GRP-MILF MOA. In: *Philippine Political Science Journal*, vol. 32, no. 35, pp. 37-72. ISSN: 0115-4451.

317. MOSCOVICI, S. (1961/2008). *Psychanalysis, its image, and its public* (trans. from french by D. Macey, introduction by G. Duveen). Cambridge: Polity Press. ISBN: 978-0745-63-269-8.

318. MOSCOVICI, S. (1984). The phenomenon of social representations. In: R. FARR and S. MOSCOVICI (Eds.). *Social Representations* (pp. 3-69). Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 2735100669, 9782735100668.

319. MOSCOVICI, S. (1988). Notes towards a descriptions of social representations. In: *European Journal of Social Psychology*, vol. 18, pp. 211-250. ISSN: 1099-0992.

320. MOSCOVICI, S. (2020). Reflexions on the popularity of „conspiracy mentalities". In: *International Review of Social Psychology*, vol. 33(1), pp. 1-13. ISSN: 2397-8570.

321. MURRAY, M. (2002). Connecting narrative and social representation theory in health research. In: *Social Science Information*, vol. 41, no. 4, pp. 653-673. ISSN: 0539-0184.

322. NEGURĂ, L.; PLANTE, N. and LÉVESQUE, M. (2019). The role of social representations in the contruction of power relations. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, pp. 1-17. ISSN: 1468-5914.

323. OLICK, J.K. (2003). What does it mean to normalize the past? Official memory in German Politics since 1989. In: J.K. OLICK (Ed.). *States of Memory. Continuities, and Transformation in National Retrospection* (pp. 259-288). Durham: Duke University Press. ISBN: 978-08223-8468-7.

324. ORFALI, B. (2002). Active minorities and social representations: two theories, one epistemology. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, vol. 32, no. 4, pp. 395-416. ISSN: 1468-5914.

325. ORR, E. (2007). Identity representations within Israeli society. A kaleidoscope of minority phenomena. In: MOLONEY, G. and WALKER, I. (Eds.). *Social representations and identity. Content, process, and power* (ch. 4, pp. 43-60). New York: Palgrave Macmillan. ISBN: 978-1-4039-7971-1.

326. PÁEZ, D. and PÉREZ, J.A. (2020). Social representations of COVID-19. In: *International Journal of Social Psychology* (April), pp. 1-5. ISSN: 1579-3680.

327. PAEZ, D.; LIU, J.H.; TECHIO, E.; SLAWUTA, P.; ZLOBINA, A. and CABECINHAS, R. (2008). "Remembering" The World War II and Willingness to Fight. Socio-cultural Representation of Historical Warfare Across 22 Societies. In: *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 39, no. 4, pp. 373-380. ISSN: 0022-0221.

328. PAÉZ, D.; MARQUES, J.; VALENCIA, J. and VINCEZE, O. (2006). Dealing with shame and quilt. In: *Psicologia Politica*, no. 32, pp. 59-78. ISSN: 1138-0853 (print), 2340-3810 (online).

329. PAKPOUR, A. and GRIFFITHS, M. (2020). The fear of COVID-19 and its role in preventive behaviours. In: *Journal of Concurrent Disorders* (online version: April, 2020). ISSN: 5262-7546.

330. PIZZARO, J.; CAKAL, H.; MENDEZ, L.; DA COSTA, S.; ZUMETA, L.; GRACIA-LEIVA, M.; BASABE, N.; NAVARRO-CARRILLO, G.; CAZAN, A.-M.; KESHAVARZI, S.; LOPEZ-LOPEZ, W.; YAHIAIEV, I. *et al.* (2020). Tell me what you are like and I will tell you what are you beleive in: Social representations of the COVID-19 in America, Europa, and Asia. In: *Papers of social representations*, vol. 10, pp. X.1-X.38. ISSN: 1021-5573.

331. POP, A. (2008b). It is Red or Green? The construction of social realities through photographs; the physical environment and social community of Roșia Montană. In: *Sociologie Românească,* vol. 6, no. 3-4, pp. 101-115. ISSN: 1220-5389.

332. POP, A. (2012). On the notion of polemic social representations – theoretical developments and empirical contributions. In: *Societal and Political Psychology Review*, vol. 3, no. 2, pp. 109-124. ISSN: 2068-6315.

333. POP, A. (2014). *Rosia Montană. Social representations around an environmental controversy in Romania.* Aachen: Shaker Verlag. ISBN: 978-3-8440-2515-4.

334. PRIOR, J.H. (2004). Conducting research on sensitive topics. In: *New Directions for Institutional Research,* no. 21, pp. 39-50. ISSN: 1536-075X.

335. PROSSER, A.; JUDGE, M.; BOLDERDIJK, J.; BLACKWOOD, l. and KURZ, T. (2020). „Distancers" and „non-distacers"? The potential social psychological impact of moralizing COVID-19 mittigating practices on sustained behavioral change. In: *British Journal od Social Psychology,* no. 59, pp. 653-662. ISSN: 2044-8309.

336. PSALTIS, C.; BEYDOLA, T.; FILIPPOU, G.and VRACHIMIS, N. (2014). Contested symbols as social representations: the case of Cyprus. In: S.L. MOESCHBERGER and R. DEZALIA (Eds.). *Symbols that bind, symbols that divide* (pp. 61-89). Springer International Publishing. ISBN: 9778-3-319-05464-3.

337. PSALTIS, C.; CARRETERO, M. and ČEHAJIĆ-CLANCY, S. (2017) (Eds.). *History education and conflict transformation. Social psychological theories, history teaching and reconciliation*. Cham: Palgrave Macmillan. ISBN: 978-3-319-54681-0.

338. RATEAU, P.; LE MONACO, G. (2021). The mute zone of social representations and the effects of (un)masking: review and prospects. In: *RUDN Journal of Psychology and Pedagogics*, vol. 18, no. 2, pp. 375-390. DOI 10.22363/2313-1683-2021-18-2-375-390.

339. RATEAU, P.; TAVANI, J. L.; and DELOUVÉE, S. (2023). Social representations of the coronavirus and causal perception of its origin: the role of reasons for fear. In: *Health*, vol. 27, no. 1, pp. 94-113. ISSN: 1363-4593.

340. RÄTY, H. and SNELLMAN, L. (1992). Making the unfamiliar familiar – some notes on the criticism of the theory of social representations. In: *Ongoing Productions of Social Representations*, vol. 1(1), pp. 3-13. ISSN: 1021-5573.

341. RÄTY, H. and SNELLMAN, L. (1998). Social representation of educability. In: *Social Psychology of Education*, vol. 1, pp. 359-373. ISSN: 1573-1928.

342. RÄTY, H.; KOMULAINEN, K. and HIRVA, L. (2012). Social representation of educability in Finland: 20 years of continuity and change. In: *Social Psychology of Education,* vol. 15, pp. 395-409. ISSN: 1573-1928.

343. REICHER, S. (2001). The Psychology of Crowd Dynamics. In: M. A. HOGG and R. S. TINDALE (Eds.). *Blackwell handbook of social psychology. Group processes* (pp. 182-208). Oxford: Blackwell. ISBN: 9780470998458 (online).

344. REESE, S., HAMANN, K., HEIDBREDER, L., LOY, L., MENZEL, C., NEUBERT, S., TRÖGER, J. and WULLENKORD, M. (2020). SARS-Cov-2 and environmental protection: A collective psychology agenda for environmental psychology research In: *Journal of Environmental Psychology*, vol. 70, published online. ISSN: 0272-4944.

345. ROSE, D.; EFRAM, D.; GERVAIS, M.; JOFFE, H.; JOVCHELOVITCH, S. and MORANT, N. (1995). Questioning consensus in social representations theory. In: *Papers on Social Representations,* vol. 4, no. 2, pp. 1-6. ISSN: 1021-5573.

346. ROTTELA, K.N. and RICHESON, J.A. (2013). Motivated to „forget": The effects of ingroup wrongdoing on memory and collective guilt. In: *Social Psychological and Personality Science,* vol. 4, no. 6, pp. 730-737. ISSN: 1948-5514.

347. SAKKI, I. (2010). *A succes story or a failure. Representing the European integration in the curricula and the textbooks of five countries*. Helsinki: University of Helsinki. ISBN: 978-952-10-6423-4.

348. SAMMUT, G., ANDREOLI, E., GASKELL, G. and VALSINER, J. (2015a). *Preface*. In: G. SAMMUT, E. ANDREOLI, G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. xiii-xv), Cambridge University Press, Cambridge. ISBN: 978-110-732-365-0.

349. SAMMUT, G., ANDREOLI, E., GASKELL, G. and VALSINER, J. (2015b). *Social representations: a revolutionary paradigm?* În: G. SAMMUT; E. ANDREOLI; G. GASKELL AND J. VALSINER (eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 3-11), Cambridge University Press, Cambridge. ISBN: 978-110-732-365-0.

350. SAVONEN, J.; KATAJA, K. and SAKKI, I. (2022). Distancing from the worst or facing the inescapable? Social representations and positioning of people in marginalized groups. In: *Journal of Community and Applied Social Psychology*, published online. ISSN: 1099-1298.

351. SCHWANDT, T.A. (2007). *The SAGE Dictionary of Qualitative Inquiry*. London: SAGE *Publications*. ISBN: 978-1483374741.

352. SEN, R. și WAGNER, W. (2005). History, emotions and hetero-referential representations in inter-group conflict: the example of Hindu-Muslim relations in India. In: *Papers on Social Representations,* vol. 14, pp. 2.1-2.23. ISSN: 1021-5573.

353. SERDULT, S.; HARMOUCHE, M.; ALI, S. and BIGAZZI, S. (2022). Refugee crisis in the light of identity. In: *Papers of Social Representations,* vol. 31, no. 1, pp. 3.1-3.29. ISSN: 1021-5573.

354. SITTO, K. and LUBINGA, E. (2020). A disease of privilege. Social representations in online media about COVID-19 among South Africans during the lockdown. In: *Papers on Social Representations,* vol. 29, no. 2, pp. 6.1-6.29. ISSN: 1021-5573.

355. SMITH, L and GIBSON, G. (2020). Social psychological theory and research on the novel coronavirus disease (COVID-19) pandemic: introduction to the rapid response special section. In: *British Journal of Social Psychology*, vol. 59, pp. 571-583. ISSN: 2044-8309.

356. SOTIRAKOPOULOU, K. and BREAKWELL, G. (1992). The use of different methodological approaches in the study of social representations. In: *Ongoing Production on Social Representations,* vol. 1 (1), pp. 29-38. ISSN: 1021-5573.

357. SPINK, M. (1993). Qualitative research on social representations: the delightful world of paradoxes. In: *Papers on Social Representations,* vol. 2(1), pp. 48-54. ISSN: 1021-5573.

358. SPOONER, R. (1996). Contested representations: Black women and the St Paul's carnival. In: *Gender, Place & Culture,* vol. 3, no. 2, pp. 184-204. ISSN: 0966-369X.

359. STAERKLÉ, C. (2013). The true citisen: social order and intergroup antagonisms in political lay thinking. In: *Papers on Social Representations,* vol. 22, pp. 1.1-1.21. ISSN: 1021-5573.

360. STAERKLÉ, C.; CLEMENCÉ, A. and SPINI, D. (2011). Social representations: a normative and dinamic approach. In: *Political Psychology*, vol. 32, no. 5, pp. 759-768. ISSN: 1467-9221.

361. STEFFENS, N.K. (2020). Compliance and followership. In: J. JETTEN, S.D. REICHER, A.S. HASLAM and T. CRUWIS (Eds.). *Toghether Apart. The Psychology of COVID-19* (pp. 41-45). London: Sage Publications. ISBN: 978-152-975-209-0.

362. SHAPIRO, J. P. (1975). The Politicization of Soviet Women: From pasivity to protest. *Canadian Slavonic Papers*, vol. 17, no. 4, pp. 596-616. ISSN: 0008-5006 (print), 2375-2475 (online).

363. SCHWARTZ, J. (1979). Women under Socialism: Role Definition of Soviet Women. *Social Forces*, vol. 58, no. 1, pp.67-88. ISSN: 0037-7732.

364. SWOBODA, D. (2006) The social construction of contested illness legitimacy: a grounded theory analysis. In: *Qualitative Research in Psychology*, vol. 3, no. 3, pp. 233-251. ISSN: 1478-0887.

365. TILEAGA, C. (2009). The social organization of representation of history: the textual accomplishment of coming of terms with the past. In: *British Journal of Social Psychology*, no. 8, pp. 337-355. ISSN: 2044-8309.

366. TODEANCĂ, D.; HOLMAN, A.; TURLIUC, N.M. and ANTONOVICI, L. (2019). The social representation of organ donation in the Romanian online environment. A qualitative approach. In: *Psihologia socială,* no. 43, pp. 93-111. ISSN: 1457-5667.

367. TRNKA, R. and LARENCOVA, R. (2020). Fear, anger and media induced trauma duŕing the outbreak of COVID-19. In: *Psychological Trauma. Theory, Research, Practice, and Policy*, vol. 12, no. 5, pp. 546-549. ISSN: 1942-9681.

368. TUVAL, S. (2014). Teachers leaving with contradictions: Social representations of inclusion, exclusion and stratification in Israeli schools. In: *Papers on Social Representations*, vol. 23, pp. 10.1-10.25. ISSN: 1021-5573.

369. ULUĞ, Ö.; ACAR, Y.; KANIK, B. (2021). Reflecting on research: researcher identity in conflict studies from the perspectives of participants. In: *European Journal of Social Psychology*, no. 51, pp. 847-861. ISSN: 1099-0992.

370. VALA, J. (2013). Racisms: Social representations, racial prejudice and normative pressures. In: *Papers on Social Representations*, vol. 22, pp. 6.1-6.29. ISSN: 1021-5573.

371. VALA, J.; GARCIA-MARQUES, L.; GOUVEIA-PEREIRA, M. and LOPES, D. (1998). Validation of polemical social representations: introducing the intergroup differentiation of heterogeneity. In: *Social Science Information*, vol. 37, no. 3, pp. 469-492. ISSN; 0539-0184.

372. VALENCIA, L.; GARCIA, M. and MONTERRUBIO, G. (2022). Social representations of surf tourism's impacts in Mexico. In: *International Journal of Tourism Policy*, vol. 11, no. 1, pp. 29-51. ISSN: 1750-4090.

373. VELTRI, G. (2015). Social semiotics and social representations. In: G. SAMMUT; E. ANDREOLI; G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 234-249). Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-110-732-365-0.

374. VERKUYTEN, M. (1995). Symbols and social representations. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, vol. 25(3), pp. 263-284. ISSN: 1468-5914.

375. VIHALEMM, T. and JAKOBSON, V. (2011) Representations of the past in the Estonian Russian-language press: "own" or diaspora memory? In: *Nationalities Papers*, vol. 39, no. 5, pp. 705-731. ISSN: 0090-5992.

376. WAGNER, W. (1994). Fields of research and socio-genesis of social representations: a discussion of criteria and diagnostics. In: *Symposium on Social Representations*, vol. 33(2), pp. 199-228. ISSN: 1021-5573.

377. WAGNER, W. (1995a). Social representations, group affiliation, and projection: knowing the limits of validity. In: *European Journal of Social Psychology*, vol. 25, pp. 125-139. ISSN: 1099-0992.

378. WAGNER, W. (1995b). Description, explanation and method in social representations research. In: *Papers of Social Representations*, vol. 4, no. 2, pp. 1-20. ISSN: 1021-5573.

379. WAGNER, W. (2015). Representation in action. In: G. SAMMUT; E. ANDREOLI; G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 12-28). Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-110-732-365-0.

380. WAGNER, W.; DUVEEN, G.; FARR, R.; JOVCHELOVITCH, S; LÒRENZI-CIOLDI, F.; MARKOVÁ, I. and RÒSE, D. (1999). Theory and method in social representations. In: *Asian Journal of Social Psychology*, no. 2, pp. 95-125. ISSN: 1467-839X.

381. WAGONER, B. (2015). Collective remembering as a process of social representation. In: G. SAMMUT; E. ANDREOLI; G. GASKELL and J. VALSINER (Eds.). *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 143-162). Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-110-732-365-0.

382. WASSLER, P. and TALARICO, C. (2021). Sociocultural impact of COVID-19. A social representations perspective. In: *Tourism Management Perspectives*, vol. 38 (published online). https://doi.org/10.1016/j.tmp.2021.100813.

383. WATKINS, H. and BASTIAN, B. (2019). Lest we forget: the effects of war commemorations on regret, positive moral emotions, and support of war. In: *Social Psychological and Personality Science*, vol. 10(8), pp. 1084-1181. ISSN: 1948-5506.

384. WATTS, G.H. (2008). Emotion, empathy and exit: reflections on doing ethnographic qualitative research on sensitive topics. In: *Medical Sociology Online*, vol. 3, no. 2, pp. 3-14. https://www.medicalsociologyonline.org/

385. WEERASINGHE, K.; PAULEN, D.; SCAHILL, S. and TASKIN, N. (2018). Development of a theoretical framework to investigate alignment of big data in healthcare through a social representation lens. In: *Australasian Journal of Information Systems*, vol. 22, pp. 1-23. https://doi.org/10.3127/ajis.v22i0.1617.

386. WOHL, M. and BRANSCOMBE, N. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current in-group transgressions. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 94, no. 6, pp. 988-1006. ISSN: 0022-3514.

387. YOUNIS, T. and HASSAN, G. (2018). Rething Western Muslim identity with social representations. In: *Papers on Social Representations*, vol. 27, no. 2, pp. 1.1-1.22. ISSN: 1021-5573.

388. ZAMPERINI, A.; MENEGATTO, M.; TRAVAGLINO, G. and NULMAN, E. (2012). Social representations of protest and police after the Genoa G8 summit: a qualitative analysis of the activist accounts of events. In: *Papers on Social Representations*, vol. 21, pp. 15.1-15.30. ISSN: 1021-5573.

Surse online

https://point.md/ru/novosti/story/koronavirus/

https://protv.md/coronavirus

https://stiri.md/story/coronavirus

ANEXE

ANEXA 1
Interconexiuni dintre obiective, conținutul lucrării și rezultatele cercetării

OBIECTIV	CONȚINUTUL LUCRĂRII PE CAPITOLE	REZULTAT
O1. Analiza evoluțiilor și a tendințelor curente în studiile din domeniul RS, în vederea identificării unor direcții de cercetare care suscită dezbateri la etapa actuală și necesită explorări extensive.	**Cap. 1.** OBIECTE SOCIALE, REPREZENTĂRI SOCIALE ȘI RELAȚII INTERGRUPURI: CLARIFICĂRI TEORETICE	**R1** – evoluții și tendințe în studiul RS
O2. Concretizarea aspectelor teoretice și metodologice relevante pentru demararea unui studiu privind RS, în vederea elaborării unui model teoretico-reflexiv ce ar putea fi utilizat drept cadru de analiză a unei RS la debutul cercetării acesteia.	**Cap. 2**. PERSPECTIVE METODOLOGICE PRIVIND PROCESUL DE INVESTIGARE A UNEI REPREZENTĂRI SOCIALE	**R2** – principii teoretice și metodologice în studiul RS
O3. Esențializarea teoretică a conceptului de *„obiect sensibil”,* evidențiindu-se caracteristicile obiectelor sensibile, dilemele normativ-etice și implicațiile afectiv-cognitive pe care le comportă interacțiunea dintre cercetător și subiecți în studiul acestora, implicit impactul pe care le au obiectele sensibile asupra producțiilor discursive.	**Cap. 3.** STUDIUL OBIECTELOR SOCIALE SENSIBILE: CONCEPTUALIZĂRI ȘI PARTICULARITĂȚI SPECIFICE ÎN STUDIUL ACESTORA	**R3** – caracteristici ale OS, principii și recomandări de studiu a OS
O4. Identificarea studiilor privind clasificarea RS (Moscovici, 1988), din momentul apariției (1988) și până la etapa actuală, în vederea elaborării unor sinteze metanalitice cu referire la conceptul de *„reprezeentare polemică”*, evidențiindu-se specificul și caracteristicile reprezentărilor polemice.	**Cap. 4.** REPREZENTĂRILE POLEMICE: CONCEPTUALIZĂRI ȘI PARTICULARITĂȚI SPECIFICE ÎN STUDIUL ACESTORA	**R4** – etape în evoluția studiilor despre RSP, caracteristici ale RSP
O5. Examinarea unor studii de caz din istoria recentă a RM (din trei domenii: socioistoric, sociopolitic și sociomedical), care pot fi abordate ca niște *„obiecte sensibile”*, urmând să elucidăm cum se modelează *„reprezentările polemice”* în funcție de aceste obiecte de reprezentare.	**Cap. 5.** REPREZENTĂRI POLEMICE ALE TRECUTULUI: ÎNTRE EUROPENIZARE ȘI RE-SOVIETIZARE (domeniul socioistoric)	**R5** – procesul de elaborare a RSP în funcție de OS
O6. Evidențierea specificului unor condiții contextuale (sociale, mediatice și reprezentaționale), practici sociale și dinamici relaționale intergrupuri cu implicații în geneza și elaborarea *„reprezentărilor polemice”.*	**Cap. 6.** REPREZENTĂRI POLEMICE ALE PROTESTELOR COLECTIVE: TENDINȚE ANTINOMICE ȘI REFERENȚIALE VALORICE PARALELE (domeniul sociopolitic)	**R6** – procesul de elaborare a RSP în funcție de context (CS, CM și CR), practici sociale și dinamici ale RI
O7. Clarificarea unor potențiale traiectorii psihosociale în evoluția reprezentărilor polemice în funcție de dinimicile relaționale integrupuri	**Cap. 7.** REPREZENTĂRI POLEMICE ALE UNEI PANDEMII: CONTRADICȚII MEDICALE, POLEMICI RELIGIOASE ȘI CONTROVERSE SOCIALE (domeniul sociomedical)	**R7** – prognoze privind potențiale traiectorii psihosociale în evoluția RSP

ANEXA 2.
Perspective teoretice, tendințe curente și dezbateri actuale în studiile din domeniul reprezentărilor sociale (RS)

Perpective teoretice majore în TRS	**Reprezentanți**
Perspectiva antropologică	D. Jodelet (1989/1991)
Perspectiva structurală	J. -Cl. Abric *și colab.* (grupul de la Aix-Provence, 1984-2002)
Perspectiva sociodinamică	W. Doise *și colab.* (grupul de la Geneva, 1991)
Perspectiva narativă	J. Laslo (1997); M. Murray (2002)
Perspectiva dialogică	I. Marková (2002/2003)
Perspectiva sociogenetică (o perspectivă extinsă a celei antropologice, inițiate de D. Jodelet)	N. Kalampalikis și T. Apostolidis (2020)

Evoluții și tendințe curente 2000-2022	**Autori**
Concepte relaționate de TRS și RS: themata, antinomii, polifazie cognitivă ș.a.	
Aspectele lingvistice ale tematizării Problema antinomiilor	Marková (2003/2004)
Rolul *themata* în generarea unei RS	Moloney *et al.* (2015)
Polifazia în gândire şi cunoaştere	Marková (2003/2004); Mauro și Castro (2012); Jovchelovitch și Priego-Hernández (2015); Martinez (2018) ș.a.
Procesul de comunicare în formarea și transformarea RS	
Genurile de vorbire şi de comunicare Legătura dintre TRS şi specificul istoric şi cultural al comunicării şi dinamicii *Ego-Alter-Obiect*	Marková (2003/2004)
Relația dintre semiotică și procesele de comunicare din TRS	Veltri (2015)
Rolul emoțiilor în transmiterea și comunicarea RS	Breakwell (2015)
Tipurile de discurs și stilurile argumentative în cazul subiectelor controversate	Castro *et al.* (2017)
RS și mass media Rolul mass media online în formarea RS (în special în cazul grupurilor dominante)	Höijer (2011) Mannarini *et al.* (2020)
Agnotologie (studiul ignoranței) și RS	Jodelet (2022)
Procesul de investigare a unei RS	
Rolul cercetătorului în studiile privind RS	Flick *et al.* (2015)
Utilizarea metodelor vizuale în studiile privind RS	Martikainen și Hakoköngäs (2022)
RS în acțiune	
Relaţia dintre reprezentări şi memorie socială	Neculau (2001; 2004b)
RS polemice, interacțiuni intergrupuri și controverse sociale	Howarth (2006)
RS și „mentalitatea conspirațională”	Moscovici (2006; 2020)
Implicații sociale și politice ale RS	Voelklein și Howarth (2005 *apud* Gibson, 2015)
RS și relațiile de putere	Negură *et al.* (2019)
RS și schimbările climatice/ problemele de mediu	Jaspal *et al.* (2014); Castro *et al.* (2017)

Relația dintre procesele identitare și RS	Breakwell (2015); Flores-Falacios și Oswald (2019)
Aplicații ale TRS în domeniul IT și în analiza organizațională	Weerasinghe *et al.* (2018)
RS și criza pandemică (COVID-19)	Fèlicien *et al.* (2020); Jaspal and Nerlich (2020); Sitto și Lubinga (2020); Pizarro *et al.* (2020); Justo *et al.* (2020); Fasanelli *et al.* (2020); Apostolidis *et al.* (2020); de Rosa și Mannarini (2020); Pàez și Pèrez (2020); Emiliani *et al.* (2020) ș.a.

Dezbateri la etapa actuală (2010-2022)	**Autori**
Care este rolul RS în fundamentarea structurii și conținutului cunoașterii științifice (relația inversă decât cea studiată de S. Moscovici – transformarea cunoașterii științifice la nivelul simțului comun)?	Howard (2006 *apud* Saaki, 2010)
Care este relația dintre știință și cunoaștere comună (RS) în contextul educațional, reieșind din faptul că diferite moduri de gândire și cunoaștere se dezvoltă tocmai în procesul educațional?	Saaki (2010)
Ce influență exercită reprezentările asupra relațiilor intergrupuri într-un anumit context social?	Voelkin și Howarth (2005 *apud* Gibson, 2015)
Care este impactul *diversității,* definitorie pentru comunitățile actuale și felul în care este definit în prezent „socialul"? Care sunt criteriile de definire a grupurilor și comunităților sociale?	Sammut *et al.* (2015b)
Care sunt diferențele dintre atitudini și RS?	Sammut *et al.* (2015b)
Cum *anumite* RS sunt formate în *anumite* contexte sociale, determinând *anumite* practici sociale?	Gibson (2015)
Care este rolul individului în construcția RS?	Breakwell (2015)
Care sunt diferențele dintre reprezentările individuale și cele sociale?	Lahlou (2021)
Vorbim de trei tipuri de RS diferite (RSH, RSE și RSP), de aceeași RS în cursul evoluției sale sau de anumite conținuturi reprezentaționale – hegemonice, emancipative sau polemice care pot fi în conținutul unei RS?	Pop (2012), Lahlou (2021) ș.a.

ANEXA 3

Cele mai importante perspective teoretice în studiul RS (tabel sinteză)

Perspective teoretice	**Prezentare succintă**
Perspectiva antropologică D. Jodelet (1989/1991)	Presupune adoptarea abordării și metodologiei etnografice în studiul RS (studiul limbajului, a activităților cotidiene și a practicilor culturale). Acest mod de abordare, care presupune observații participative de durată, permite de a vedea modul în care RS sunt transpuse în activitățile zilnice ale unui grup sau comunități.
Perspectiva structurală J. -Cl. Abric *și colab.* (grupul de la Aix-Provence, 1984-2002)	Conform teoriei structurale, RS dispune de un nucleu central (stabil, rigid, rezistent la schimbare, include experiențe din memoria colectivă a grupului) și un sistem periferic (instabil, sensibil la contextul imediat, include experiențe individuale). Nucleul central este baza unei RS, care asigură permanența și continuitatea unei reprezentări. În jurul nucleului se plasează elementele periferice.
Perspectiva sociodinamică W. Doise *și colab.* (grupul de la Geneva, 1991)	Conform acestei perspective, ansamblurile informaționale, vehiculate într-un câmp social, marcat de relații de putere și opoziție, sunt guvernate de anumite principii organizatoare de luări de poziție, cu funcții de direcționare, control, evaluare și verificare. Principiile organizatoare structurează RS ale diferitor grupuri sociale.
Perspectiva narativă J. Laslo (1997); M. Murray (2002)	Perspectiva narativă este interesată de natura de „povestitor" a ființei umane, adică cum oamenii construiesc narațiuni despre experiențele lor cotidiene și cum se raportează la povestirile relatate de alții. Semnificaţia unui eveniment este construită prin integrarea nefamiliarului în cunoaşterea comună a realităţii cotidiene. Indivizii nu se rezumă doar la descrierea unui eveniment separat, ci, prin înlănţuirea cu alte evenimente conectate între ele, evenimentul este integrat într-o povestire coerentă.
Perspectiva dialogică I. Marková (2002/2003)	Perspectiva dialogică se referă la capacitatea indivizilor de a crea și transmite sensuri despre realitățile sociale în funcție de un „Altul social". Gândirea și limba au origine socială, constituind astfel preocuparea principală a psihologiei sociale, subliniază I. Marková (2002/2003). Autoarea a fost preocupată de găsirea unor mijloace teoretice care să realizeze conexiunea dintre dialogistică şi gândire. TRS poate furniza forţa conceptuală pentru a lega dialogistica de gândirea socială; expune gândirea şi aşa cum reies ele din simţul comun şi discursul zilnic. Ipoteza de la care pleacă este că dialogistica este condiţia *sine qua non* a minţii umane. Dialogistica reprezintă capacitatea minţii umane de a concepe, crea şi comunica despre realităţi sociale în termenii lui *Alter*.
Perspectiva sociogenetică (o perspectivă extinsă a celei antropologice, inițiate de D. Jodelet) N. Kalampalikis și T. Apostolidis (2020)	Autorii îmbină și dezvoltă într-un cadr unitar două perspective privind studiul RS: perspectiva antropologică și cea sociodinamică.

ANEXA 4

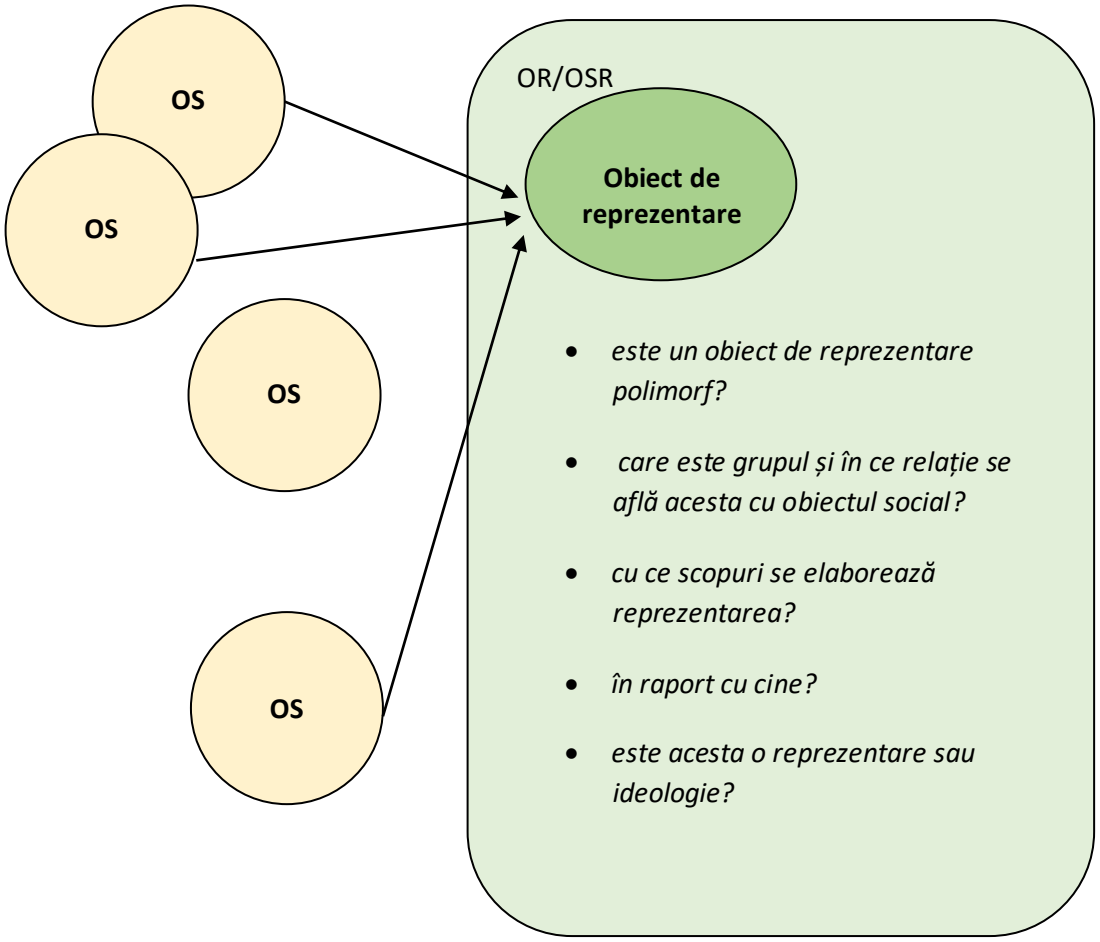
Clasificarea reprezentărilor sociale: note definitorii și caracteristici

	RS hegemonice	**RS emancipative**	**RS polemice**
Caracteristici generale	• sunt împărtășite de un grup majoritar sau sunt impuse de un grup dominant • nu sunt formate în cadrul grupului, ci sunt transmise în conținuturi deja prestabilite • dominante, uniforme, coercitive • consensuale, indiscutabile; • prevalează în majoritatea practicilor grupului • similare ideologiilor sau reprezentărilor colective și rămân relativ neschimbate un timp îndelungat • corespund mai curând nucleului central (elemente stabile, determinate istoric și ideologic) • rezistente la schimbare, rămân relativ neschimbate un timp îndelungat • definesc identitatea unui grup și legitimează ierarhiile sociale, relațiile de putere și de dominare • se întâlnesc în special în societățile omogene, în care conflictele integrupuri sunt reduse	• viziuni complementare (fenomen) – circulă la nivel social fără a intra în conflict unele cu altele și fără a crea disensiuni la nivelul relațiilor integrupuri • sunt autonome, nu intră în contradicție cu RSH • corespund intereselor unui grup minoritar care, în timp, ar putea fi acceptate la scară largă • se dezvoltă – context de cooperare intergrupuri • acceptă polifazia cognitivă (v. Mauro și Castro, 2012)	• apar în cadrul unui conflict social și sunt determinate de relațiile intergrupuri antagoniste (context intergrupuri tensionat) • dat fiind natura conflictuală a acestora, nu sunt împărtășite de întreaga societate • la nivel societal, au un statut periferic, marginal • reprezintă încercarea unui grup minoritar de a schimba RSH – producerea schimbărilor sociale • se prezintă și ca un mod de contestare a statusului unui grup într-o societate • sunt deja un indicator al conflictelor sociale și, spre deosebire de RSH, apar în cadrul societăților neomogene • RSP ale grupurilor în conflict se fundamentează pe ancorări diferite, opuse, care se exclud reciproc. • sunt exprimate ca un gen de dialog cu un interlocutor imaginar, iar discursul este deseori orientate spre devalorizarea *Celuilalt* • sunt fundamente în primul rând

			pe *credințe* • se transmit prin mecanisme tipice procesului de propagandă
Relații intergrupuri	• Relații non-conflictuale	• Relații non-conflictuale	• Relații antagoniste
Exemple	• RS a istoriei din manualele școlare (Howard, 2006; Saaki, 2010) • RS a genului la copiii (Duveen și Llord, 1993) • RS a sionismului (Ben-Ascher, 2003) • RS a religiei în societățile premoderne (Glăveanu, 2009)	• Reprezentările științifice despre boală – preluate şi acceptate treptat de populație • RS a bolii mentale (Jodelet, 1989; Herzlich, 1973) – experiența și viziunile medicilor se împletesc cu cele ale oamenilor simpli • RS a biodiversității (Mauro și Castro, 2012)	• RS a marxismului în Franța (există diferite versiuni în funcție de relațiile dintre diferite grupuri, de ex., dintre comuniști și liberali) • RS a serviciului militar naval în Israel (elementele polemice – riscurile la care se expun militarii din serviciul naval care își fac serviciul în apele poluate ale râului Kishon, Ben-Asher, 2003)

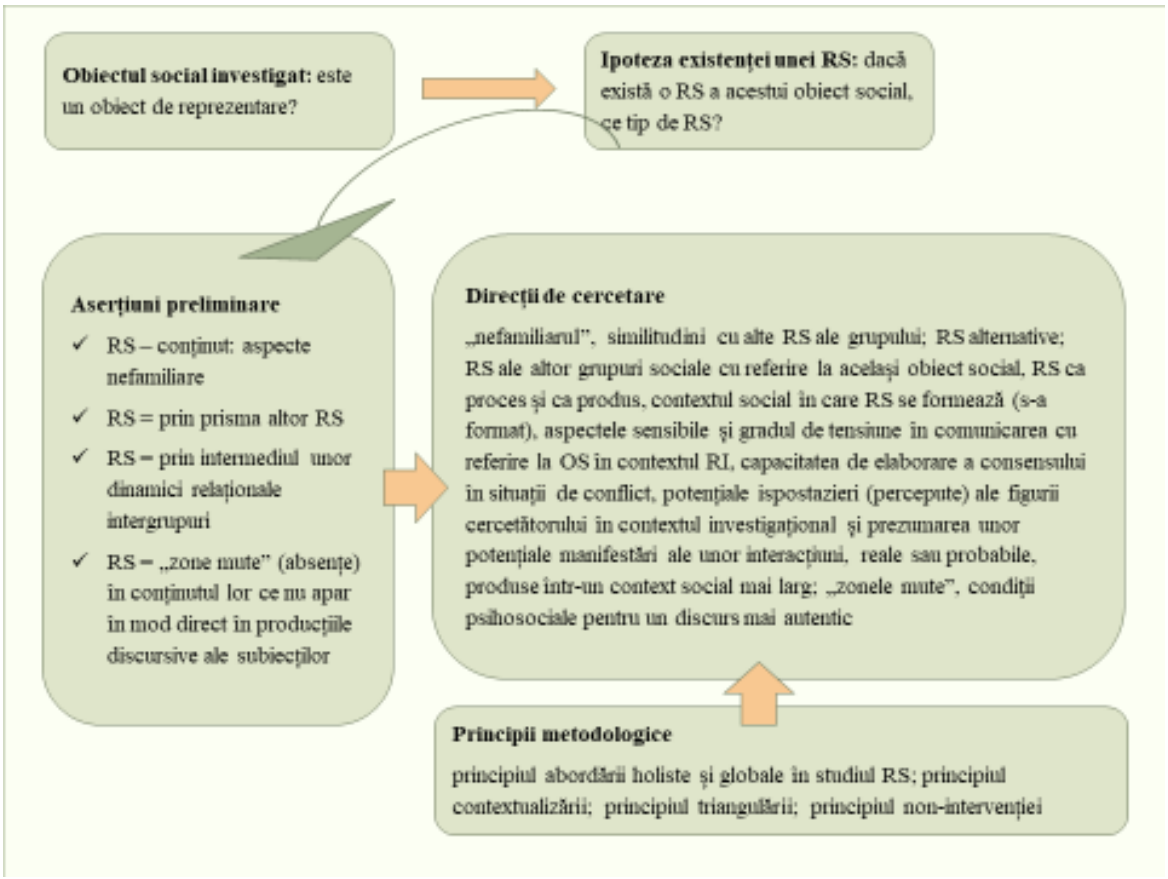
ANEXA 5

Criterii de definire a obiectului de reprezentare

ANEXA 6.

Note epistemice în investigarea reprezentărilor sociale (tab. rezumat în fig.)

ANEXA 7

Studii cu referire la clasificarea reprezentărilor sociale (Moscovici, 1988)

1988-2000 (15 articole, 10 - RSP)

1. Moscovici (1988). Notes towards a descriptions of social representations.
2. Räty și Snellman (1992). Making the unfamiliar familiar – some notes on the criticism of the theory of social representations.
3. Spink (1993). Qualitative research on social representations: the delightful world of paradoxes. In: *Papers on Social Representations*, vol. 2(1), pp. 48-54.*
4. Canter and Monteiro (1993). The lattice of polemic social representations: A comparison of the social representations of occupations in favelas, public housing, and middle-class neighbourhoods of Brazil (*apud* Pop, 2012).**
5. Wagner (1994). Fields of research and socio-genesis of social representations: a discussion of criteria and diagnostics.
6. Wagner (1995a). Social representations, group affiliation, and projection: knowing the limits of validity.
7. Wagner, W. (1995b). Description, explanation and method in social representations research.*
8. Verkuyten (1995). Symbols and social representations.
9. Joffe (1995). Social representations of AIDS; towards encompassing issues of power.***
10. De Rosa și Losito (1996 *apud* Pop, 2012). „E' bianca o nera? Interpretazioni e atteggiamenti nei confronti della comunicazione pubblicitaria Benetton".**
11. Spooner (1996). Contested representations: Black women and the St Paul's carnival.***
12. Vala *et al*. (1998). Validation of polemical social representations: introducing the intergroup differentiation of heterogeneity.
13. Räty și Snellman (1998). Social representation of educability.
14. Liu *et al*. (1999). Social identity and the perception of history: cultural representations of Aotearoa/ New Zealand.
15. Frigerio, A. (2000). Blacks in Argentina: Contested representations of culture and ethnicity. ***

Note:

* – articole cu referință la clasificarea lui S. Moscovici (1988), dar care nu se referă la conceptul de RSP;

** – articole care nu au examinate din sursa originală, ci sunt citate la mâna a doua;

*** – articole în care se folosesc termeni similari: de ex., Joffe (1995) – RS dominante, echivalent pentru RSH, fără a se referi nemijlocit la clasificarea RS (Moscovici, 1988).

– articole cu referire la conceptul de RSP care au fost incluse în analiză.

2001-2011 (32 articole, 26 – RSP)

1. Augoustinos și Penny (2001). Reconciliation: the genesis of a new social representation.
2. Breakwell (2001). Social representations constraints upon identity process (*apud* Pop, 2012)**
3. Liu *et al*. (2002). Social representation of history in Malaysia and Singapore: on the relationship between

national and ethnic identity.
4. Ben-Asher (2003). Hegemonic, Emancipated and Polemic Social Representations: Parental dialogue, regarding Israeli Naval Comandos Training in Polluting Water.
5. Liu (2004). Sensitising concept, themata and sharedness: A dialogical perspective of social representations.
6. Muchi-Faina (2004). Représentations hégémoniques et représentations polémiques: le cas des stereotypes des femmes (*apud* Pop, 2012).**
7. Sen și Wagner (2005). History, emotions and hetero-referential representations in inter-group conflict: the example of Hindu-Muslim relations in India.
8. Liu și Hilton (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics.
9. Horwarth (2006). A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representation theory – RSH.*
10. Hannam (2006). Contested representations of war and heritage at the Residency, Lucknow, India.***
11. Swoboda (2006). The social construction of contested illness legitimacy: a grounded theory analysis.***
12. Deaux și Wiley (2007). Moving people and shifting representations: making immigrant identities.
13. Breakweal (2007). The Psychology of risks (*apud* Pop, 2012).**
14. Orr (2007). Identity representations within Israeli society. A kaleidoscope of minority phenomena – RSH și RSE.*
15. Augoustinos și Riggs (2007). Representing „us" and „them". Constructing white identities in everyday talk.*
16. Gillespie (2008). Social representations, alternative representations, and semantic barriers.
17. Pop (2008b). It is Red or Green? The construction of social realities through photographs; the physical environment and social community of Roșia Montană.
18. Pop (2008a). Roșia Montana în reprezentările sociale ale studenților.
19. Galii *et al*. (2009). Criza economică ca obiect de reprezentare.
20. Glăveanu (2009). What differences make a difference? A discussion of hegemony, resistence and representation.
21. Tileaga (2009). The social organization of representation of history: the textual accomplishment of coming of terms with the past
22. László *et al*. (2010). The role of agency in the social representation of history.
23. Montiel (2010). Social representations of democratic transition: was the Philippine People War a non-violent power shift or a military coup?
24. Saaki, I. (2010). A succes story or a failure. Representing the European integration in the curricula and the textbooks of five countries.
25. Bovina (2010). Теория социальных представлений: история и современное развитие.
26. Ben-Asher și Lebel (2010). Social structure vs. self rehabilitation: IDF widows forming an intimate relationship in the sociopolitical discourse (*apud* Pop, 2012)**

27.	Lo Monnaco și Guimelli (2011). Hegemonic and polemic beliefs. Culture and consumption in social representations of wine.
28.	Montiel și Guzman (2011). Social representations of a controversial peace agreement: Subjective public meanings of the GRP-MILF MOA.
29.	Dryjanska (2011). Social representations of Smolensk, April 10, 2010, in Italy and Poland.
30.	Vihalemm și Jakobson (2011). Representations of the past in the Estonian Russian-language press: „own" or diaspora memory?
31.	Höijer (2011). Social representations theory. A new theory for media research.
32.	Macomber *et al.* (2011). "Katrina that bitch!" Hegemonic representations of women's sexuality on hurricane Katrina Souvenir t-shirts.***

Note:

* – articole cu referință la clasificarea lui S. Moscovici (1988), dar care nu se referă la conceptul de RSP;

** – articole care nu au examinate din sursa originală, ci sunt citate la mâna a doua;

*** – articole în care se folosesc termeni similari: de ex., Joffe (1995) – RS dominante, echivalent pentru RSH, fără a se referi nemijlocit la clasificarea RS (Moscovici, 1988).

– articole cu referire la conceptul de RSP care au fost incluse în analiză.

2012-2022 (total 48, 41 – RSP)

1.	Pop (2012). On the notion of polemic social representations – theoretical developments and empirical contributions.
2.	Mauro și Castro (2012). Cognitive polyphasia in the reception of legal innovations for biodiversity conservation – (RSH și RSE).*
3.	Friling (2012). „Having it all": Cognitive polyphasia as preserving a complex reality. The Israeli case.
4.	Räty *et al.* (2012). Social representation of educability in Finland: 20 years of continuity and change.
5.	Fülöp și László (2013) „Emotional processes in elaborating a historical trauma in the daily press" *(a longitudinal study of the Trianon Peace Treaty in the mirror of the Hungarian newspapers)*
6.	Kus e*t al.* (2013). Relative deprivation versus system justification. Polemical social represention and identity positioning in a post-Soviet society.
7.	Coudin (2013). The Breakdown of the Hegemonic Representation of Madness in Africa.
8.	Liu și Sibley (2013). From ordinal representations to representational profiles: a primer for discribing and modeling social representations of history.
9.	Psaltis *et al.* (2014). Contested symbols as social representations: the case of Cyprus.
10.	Jaspal *et al.* (2014). Human responses to climate change: Social representations, identity and socio-psychological action.
11.	Friling și Paryente (2014). Two social representations study of one social group: social and methodological aspects. – (RSH și RSE).*
12.	Howarth (2014). Connecting social representations, ideology and identiy: reflections on a london „riot" – (RSH).*
13.	Lozada (2014). Us or them? Social representations and imaginaries of other in Venesuela.

14. Jaspal (2014). Representing the „Zionist Regime". Mass communication of anti-zionism in the English-language Iranian press.
15. Mana (2014). Social representation of „successful adaptation to Israel" among adolescent immigrants and their peers.
16. Kaprans (2015). Hegemonic representations of the past and digital agency: Giving meaning to "The Soviet Story" on social networking sites.
17. Emiliani *et al.* (2015). Reprezentarea socială a hemofiliei: o abordare narativă.
18. Ha (2015). Lan Chao's *Monkey Bridge:* Problematic representations of Vietnam War history.***
19. Batel și Castro (2015). Collective Action and Social Change: Examining the Role of Representation in the Communication between protesters and Third-party Members.
20. Sammut *et al.* (2015b). *Social representations: a revolutionary paradigm?*
21. Lo Monaco *et al.* (2016). Methods for study the structure of social representations: a critical review and agenda for future research.
22. Jaspal *et al.* (2016). Embracing and resisting climate identities in the Australian press: sceptics, scientists and politics.
23. Castro and Moura (2016). „Imagining ourselves" as participating publics: an example from biodiversity conservation.
24. Hassenhörl (2016). The value of genres for uncovering counter-hegemonic voices in North-South relations: Social representations of artisans in a Burkinable-Slovenian Fairtrade Partnership.
25. Ben-Asher and Bokek-Cohen (2017). Clashing identity in the military bereavement of a minority group: the case of Bedouin IDF widows in Israel.
26. Batel și Castro (2018). Reopening the dialogue between the theory of social representations and discursive psychology for examining the construction and transformation of meaning in discourse and communication.
27. Licata *et al.* (2018). Social representations of colonialism in Africa and Europe: structure and relevance of contemporary intergroup relations.
28. Younis and Hassan (2018). Rething Western Muslim identity with social representations.
29. Farsari (2018). A structural approach to social representations of destination collaboration in Idre, Sweden.
30. De Rosa *et al.* (2018). The generativity and attractiveness of social representations theory from multiple paradigmatic approaches in various thematic domains: an empirical meta-theoretical analysis on big-data sourses from the specialized repository "SoReCom A.S. de Rosa @ Library".
31. Weerasinghe *et al.* (2018). Development of a theoretical framework to investigate alignment of big data in healthcare through a social representation lens (RSE)*
32. De Rosa *et al.* (2019). Controversial social representations about migrants from multi-voice and multi-agents (scientific, institutional and lay people) discourses and immigrant's experiences.
33. Bertoldo și Castro (2019). From legal to normative. A combined social representations and sociocognitive approach to diagnosing cultural change triggered by new environmental laws.
34. Flores-Falacios și Erendiro Serrano Oswald (2019). Social representations, gender and identity: Interactions and practices in the context of vulnerability.

35. Negură *et al.* (2019). The role of social representations in the contruction of power relations.
36. Bruno *et al.* (2019). Democracy is primarily achieved through voting": social representations of adolescents.
37. Cojocaru (2020c). The rise of a polemic representation in the context of glasnost reform.
38. Justo *et al.* (2020). Communication, social representations and prevention.
39. De Rosa și Mannarini (2020). The „invisible Other": social representations of COVID-19 pandemic in media and institutional discourse.
40. Cojocaru (2020b). Practici sociale și implicații ale reprezentării „celuilalt" în construcția reprezentării sociale a pandemiei COVID-19. Cojocaru și Zara (2021a). Narațiuni despre COVID-19: experiența bolii, schimbări valorice și dinamici reprezentaționale. Cojocaru și Zara (2021b). Narratives about COVID-19: the experience of the disease and representational dynamics.
41. Wassler și Talarico (2021). Sociocultural impact of COVID-19. A social representations perspective.
42. Lahlou (2021). Social representations and individual representations: What is the difference? And why are individual representations similar?
43. Valencia *et al*. (2022). Social representations of surf tourism's impacts in Mexico.
44. Jaspal și Nerlich (2022). Social representations of COVID-19 skeptics: denigration, demonisation, and disanfranchisement.
45. D'Silva, K. și Hokoköngäs, E. (2022). Empowered but endangered? An analysis of hegemonic womanhood in Indian gender advocacy campaigns.*
46. Serdult *et al.* (2022). Refugee crisis in the light of identity.
47. Savonen *et al.* (2022). Distancing from the worst or facing the inescapable? Social representations and positioning of people in marginalized groups.

Note:

* – articole cu referință la clasificarea lui S. Moscovici (1988), dar care nu se referă la conceptul de RSP;

** – articole care nu au examinate din sursa originală, ci sunt citate la mâna a doua;

*** – articole în care se folosesc termeni similari: de ex., Joffe (1995) – RS dominante, echivalent pentru RSH, fără a se referi nemijlocit la clasificarea RS (Moscovici, 1988).

– articole cu referire la conceptul de RSP care au fost incluse în analiză.

ANEXA 8.

Studii cu referire la conceptul de „reprezentări polemice”: domenii tematice, cadru teoretic, profil metodologic

Total articole **77**
Total articole (1988-2000) 10
Total articole (2001-2011) 25
Total articole (2012-2022) 42

	Autor(i), an	**Titlu studiu, rezumat**	**Domeniul tematic de analiză** (teme abordate cu referire la conceptul de RSP)	**Referințe la alte teorii și/sau constructe relaționate cu TRS**	**Profilul metodologic**
1988-2000 (un concept oarecum abandonat...)					
1.	Moscovici (1988)	**„Notes towards a descriptions of social representations”** Articolul este un răspuns la criticile aduse de G. Jahoda (1988) cu referire la diferențele dintre conceptele de „reprezentare colectivă” și „reprezentare socială”. În acest articol, S. Moscovici descrie cele trei tipuri de RS, RSH, RSE și RSP. În clasificarea propusă, autorul vorbește de RSP ca un tip de reprezentare distinctă, ce apare în cadrul controverselor sociale și are la bază relații intergrupuri antagoniste.	Marxismul în Franța	Reprezentări colective	Analiză teoretică
2.	Räty și Snellman (1992)	**„Making the unfamiliar familiar – some notes on the criticism of the theory of social representations”** Autorii identifică puncte comune cu abordarea retorică a lui M. Billig: „societatea gânditoare” după Moscovici este, în viziunea lui Billig, o „societate care polemizează”. Criticile legate de relația dintre grup și reprezentare au stat la baza clasificării RS: polemice, hegemonice și emancipative, constată autorii.	Critici aduse TRS și dezvoltări ulterioare ale teoriei în baza acestor critici	Abordarea retorică (Billig, 1988)	Analiză teoretică
3.	Canter și Monteiro (1993 *apud* Pop, 2012)	**„The lattice of polemic social representations: A comparison of the social representations of occupations in favelas, public housing, and middle-class neighbourhoods of Brazil”** Conform studiului, o RSH este modul consensual în care toți	Activități ocupaționale	-	Studiu empiric Analiză teoretică

		participanții, indiferent de locul lor de locul de proveniență, cred că ocupațiile sunt direct legate de mediul de proveniență, RSE acceptă că există anumite caracteristici comune pentru cei care practică un anumit gen de ocupație, indiferent de mediul în care locuiesc, iar RSP sunt ceva intermediar între cele hegemonice și cele emancipative, evidențiind similarități și diferențe între diferite grupuri.			
4.	Wagner (1994)	**„Fields of research and socio-genesis of social representations: a discussion of criteria and diagnostics"** Autorul crede că apariția RS este posibilă în societățile moderne, tocmai datorită faptului că se acceptă posibilitatea divergenței de opinii. Astfel, se creează un câmp de discuții, deseori polemice, comunicarea este intensă, ceea ce poate atrage după sine schimbări în RSH. Un exemplu de RSP, după W. Wagner, este studiul lui D. Giacomo (1980) despre un protest studențesc. RSH, RSE și RSP apar, după Wagner, în condiții sociogenetice diferite.	Criterii de analiză a RS	-	Analiză teoretică
5.	Wagner (1995)	**„Social representations, group affiliation, and projection: knowing the limits of validity"** Studiul explică diferențele dintre „reprezentările idiografice" și „reprezentările holomorfice". În cazul RS polemice, reprezentările ideografice sunt atribuite și celorlalți membri ai grupului. Conform datelor, nu există diferențe privind convingerile individuale atunci când subiecții se referă la aprecierea consensului la nivel ingroup și outgroup, în schimb se înregistrează diferențe în raport cu convingerile ideologice și politice.	Afilierea de grup	Reprezentări idiografice, Reprezentări holomorfice	Studiu empiric
6.	Verkuyten (1995)	**„Symbols and social representations"** Autorul consideră Criza din Golf (1991) un conflict social generator de RS polemice și încearcă să explice de ce simbolurile au o influență atât de puternică. Conținutul polemic în RS a crizei este determinat de pozițiile celor care susțin războiul și a celor care se opun intervenției militare, iar simbolurile au un rol esențial în mobilizarea maselor. Materialul folosit pentru analiză constă din articole de ziar, emisiuni de știri, discursuri pro sau antirăzboi,	Conflictele social politice	Simboluri	Studiu empiric Analiză teoretică

		inclusiv au fost realizate experimente pentru a vedea care este impactul unor imagini.			
7.	De Rosa și Losito (1996 *apud* Pop, 2012)	**„E' bianca o nera? Interpretazioni e atteggiamenti nei confronti della comunicazione pubblicitaria Benetton"** Studiul analizează strategiile de comunicare ale companiei Beneton din anii '90. Compania a lansat o campanie publicitară atipică în care produsul comercial și numele firmei era absent: diverse probleme sociale erau obiectivate prin imagini șocante conținute în posterele companiei. Indirect, prin aceste controverse sociale, compania a reușit să câștige vizibilitate și să obțină profitul dorit. Această strategie publicitară a generat RSP: pe de o parte era criticată, fiindcă își urma scopul de a vinde cu orice preț, pe de altă parte era considerată originală și în beneficiul societății.	Campanie publicitară	-	Studiu empiric
8.	Vala *et al*. (1998)	**„Validation of polemical social representations: introducing the intergroup differentiation of heterogeneity"** Autorii consideră că un aspect important în studiul RS care plasează grupurile în opoziție este nu doar conținutul propriu zis al acestor RS, ci și *validitatea* acestui conținut. Prin trei studii experimentale se analizează cum sunt validate credințele care diferențiază grupurile și creează opoziții la nivel intergrupuri în cazul RSP. Mecanismele de validare a unei RSP se produce în funcție de gradul de consens și diferențiere intergrupuri. Dacă două grupuri au poziții diferite la nivel intergrupuri, dar consensuale la nivel ingroup, atunci aceste poziții sunt considerate adevărate, deoarece sunt împărtășite de membrii unui grup.	Conflicte intergrupuri	Teoria comparării sociale (Festinger, 1954); teoria identității sociale (Tajfel și Turner, 1979)	Studiu empiric Analiză teoretică
9.	Räty și Snellman (1998)	**„Social representation of educability"** Reformele educaționale din Filanda au generat anumite controverse legate de educația copiilor dotați și supradotați, creând un teren pentru apariția unor RS polemice. Autorii lansează o dezbatere esențială cu referire la controversele din conținutul RS polemice: conținutul polemic al unei reprezentări este discutabil și interpretabil în funcție de context, contextul social și istoric, dar și	Educație	-	Studiu empiric

		de tipul de relații intergrupuri.			
10.	Liu *et al*. (1999)	**„Social identity and the perception of history: cultural representations of Aotearoa/ New Zealand”** Autorii analizează RS a istoriei, identificând aspecte polemice în ceea ce privește prioritizarea unor evenimente istorice în raport cu altele: în timp ce populația *maori* se axează mai mult pe evenimentele istorice de până la venirea europenilor, populația *pakeha,* dimpotrivă, consideră a fi mai importante evenimentele ce s-au produs odată cu stabilirea europenilor în Noua Zeelandă.	Evenimente istorice	Teoria identității sociale	Studiu empiric
2001-2011 (redescoperirea conceptului...)					
11.	Augoustinos și Penny (2001)	**„Reconciliation: the genesis of a new social representation”**** Autorii descriu traiectoria unui concept mai puțin familiar – reconcilierea, care derivă din universul reificat al cunoașterii politice, preluat treptat la nivelul cunoașterii comune, consensuale; respectiv, este analizat modul în care RS despre reconciliere se formează și se răspândește în societatea australiană. Studiul arată că discuțiile despre reconciliere sunt marcate de numeroase controverse și contestații sociale, ceea ce determină caracterul polemic al RS.	Reconcilierea intergrupuri	Psihologia discursivă, analiza discursului (repertorii interpretative)	Studiu empiric
12.	Breakwell (2001 *apud* Pop, 2012)	**„Social representations constraints upon identity process”** Autoarea analizează diferențele dintre cele trei tipuri de RS (hegemonice, emancipative și polemice) și conexiunile acestora cu reprezentările individuale și gradul de autonomie pe care fiecare tip de RS îl oferă indivizilor în formarea unor reprezentări individuale, subliniind că RS hegemonice nu permit prea multe devieri de conținut la nivel individual, în schimb RS emancipative și cele polemice presupun anumite variații individuale. Aceste variații sunt determinate de expunerea la contexte ingroup diverse (în cazul celor emancipative) sau de contexte integrupuri conflictuale (în cazul celor polemice). G. Breakwell se întreabă dacă totuși putem vorbi în mod real de trei tipuri de RS sau de	Conflicte intergrupuri	Reprezentări individuale	Studiu empiric Analiză teoretică

		anumite etape în formarea și evoluția unei RS.			
13.	Liu *et al*. (2002)	**Social representation of history in Malaysia and Singapore: on the relationship between national and ethnic identity.** În studiul privind RS a istoriei în Malaysia și Singapore au fost identificate asocieri pozitive între RS a istoriei și etnicitate. Autorii constată că RS a istoriei este mai curând hegemonică, consensuală, la toți participanții și că lipsa conținuturilor polemice la nivelul reprezentării ar putea fi un indicator al lipsei unor dezbateri polemice la nivel social. O altă concluzie este că poate fi asigurată o RS a națiunii, controlată, consensuală și hegemonică, chiar și într-o societate multiculturală. La final, cercetătorii lansează câteva întrebări în legătură cu RS polemice sau hegemonice: sunt RSP cauza sau rezultatul unui conflict intergrupuri, respectiv, RSH sunt cauza sau rezultatul unității naționale?	Trecutul istoric	Multiculturalism Etnicitate	Studiu empiric Analiză teoretică
14.	Ben-Ascher (2003)	**„Hegemonic, Emancipated and Polemic Social Representations: Parental Dialogue, Regarding Israeli Naval Comandos Training in Polluting Water"** Autoarea scrie că elementele polemice din RS a serviciului militar naval în Israel se referă la riscurile la care se expun militarii din serviciul naval care își desfășoară activitatea în apele poluate ale râului Kishon. În acest fel, RS hegemonică (datoria față de stat și obligativitatea serviciului militar) intră în contradicție cu îngrijorările părinților privind starea de sănătate a fiilor care se află în serviciul militar marin (datorită incidenței crescute a cazurilor de cancer în rândul acestora).	Serviciul naval	-	Studiu empiric
15.	Liu (2004)	**„Sensitising concept, themata and sharedness: A dialogical perspective of social representations"** Autoarea vorbește nu de trei tipuri de RS, ci de modul cum sunt distribuite la nivel social. Consideră că putem vorbi mai degrabă de dimensiuni hegemonice, emancipative, polemice în conținutul unei reprezentări, decât de trei tipuri de RS separate. Aceste dimensiuni sunt activate în condiții contextuale specifice. O reprezentare poate fi în același timp hegemonică, emancipativă,	Trecutul istoric	Themata Perspectiva dialogică	Studiu empiric Analiză teoretică

		dar și polemică. Autoarea consideră istoria o sursă de simboluri și reprezentări care pot uni sau diviza grupurile sociale, respectiv, RSH unesc, RSP divid, iar RSE apar ca o instanță intermediară între primele două.			
16.	Muchi-Faina (2004 *apud* Pop, 2012)	**Représentations hégémoniques et représentations polémiques: le cas des stereotypes des femmes** Studiul prezintă ilustrări empirice ale RS hegemonice și polemice în cazul stereotipurilor gender și a relațiilor intergupuri. Elementele hegemonice și polemice, scrie autorul, există în conținutul oricărei reprezentări și sunt evidente mai ales într-un context intergrupuri. Conform studiului, diferențierea dintre cele două „nivele" din conținutul RS *(hegemonic* și *polemic)*, permite delimitarea unor aspecte legate de stereotipurile gender. Elementele hegemonice, consensuale, sunt prezente în conținutul RS la ambelor grupuri (subiecți de gen masculin și subiecți de gen feminin), iar elementele polemice apar în conținuturi diferite la nivelul RS a fiecărui grup în parte.	Stereotipuri gender, Relații intergrupuri	-	Studiu empiric
17.	Sen și Wagner (2005)	**History, emotions and hetero-referential representations in inter-group conflict: the example of Hindu-Muslim relations in India** Analizând RS ale evenimentelor istorice din India, autorii constată că interpretarea evenimentelor implică grupuri aflate în opoziție, având la bază clivaje religioase. Studiul evidențiază aceste antagonisme la nivel simbolic. Autorii numesc aceste reprezentări – „reprezentări hetero-referențiale" și cred că acestea ar putea fi considerate o formă *borderline* a RS polemice din clasificarea lui S. Moscovici (1988). Reprezentările date se află la extreme, subliniază autorii, și ceea ce înseamnă prilej de bucurie pentru un grup, înseamnă de fapt suferință pentru un alt grup, și invers.	Trecutul istoric	Reprezentări hetero-referențiale	Studiu empiric
18.	Liu și Hilton (2005)	**How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics.** Studiul argumentează că RS ale istoriei sunt strâns legate de identitatea unui grup. În general, constată autorii, istoria se	Trecutul istoric	Identități supraordonate	Studiu empiric, Analiză teoretică

		prezintă ca niște memorii colective ale conflictelor intergrupuri, care legitimează și susțin acțiunile grupurilor în prezent. După caz, în funcție de gradul de identificare a diferitor grupuri etnice cu identitatea statului (supraordonată), RS ale istoriei pot fi *hegemonice* (versiuni consensuale la nivel social), *emancipative* (versiuni diferite ale istoriei care circulă fără a crea conflicte la nivel intergrupuri) sau *polemice* (versiuni conflictuale ale diferitor grupuri).			
19.	Deaux și Wiley (2007)	**„Moving People and Shifting Representations: Making Immigrant Identities"** Studiul identifică elemente polemice în RS a cetățeniei și migrației (imigranții care au ajuns ilegal în SUA). Imigranții, scriu autorii, resping ideea de a fi incluși în categoria de „cetățeni cu statut ilegal", doar pentru faptul că au traversat frontiera în mod ilegal: varianta alternativă, polemică, ce se propune este „cetățeni fără acte". Conținutul unei reprezentări, subliniază autorii, reflectă relațiile intergrupuri și pozițiile de putere într-un cadru social, iar categoria „cetățeni fără acte" oferă un alt statut decât cea a „cetățenilor cu statut ilegal". În acest sens, RS polemice pot fi considerate și un mod de contestare a statusului unui grup într-o societate, un gen de revendicare a unei poziții sociale care le-ar oferi mai multă recunoaștere socială.	Cetățenie Migrație Relații intergrupuri	-	Studiu empiric
20.	Gillespie (2008)	**„Social representations, alternative representations, and semantic barriers"** Conform autorului, reprezentările alternative permit conștientizarea de către individ a pluralității RS, unele dintre ele fiind RS aflate în competiție. RSH resping complet reprezentările alternative, iar RSE și RSP sunt însoțite de reprezentări alternative. Pentru ilustrare, autorul aduce exemple din studiul lui S. Moscovici despre RS a psihanalizei în societatea franceză.	Reprezentări alternative vs RSH, RSE, RSP	Reprezentări alternative, bariere semantice	Analiză teoretică
21. 22.	Pop (2008a) Pop (2008b)	**Roșia Montana în reprezentările sociale ale studenților** În aceste studii sunt analizate protestele generate de exploatarea	Protestul colectiv	-	Studiu empiric

23.	Pop (2014)	minieră a zonei Roșia Montană. Autoarea consideră că acest conflict demonstrează emergența unor RS polemice, fiind examinate RS ale studenților și producțiile vizuale cu referire la conflict („o bătălie a ideilor" prin imagini). Proiectul minier de la Roșia Montană pare să pună în față două opțiuni exclusive (polemice): 1) dezvoltare economică, prin minerit și 2) protejarea mediului, fără minerit.			
24.	Galii *et al*. (2009)	**Criza economică ca obiect de reprezentare socială** În studiu, autorii se rezumă la descrierea tipurilor RS (Moscovici, 1986; 1988), evidențiind caracteristici specifice pentru fiecare dintre acestea. Totuși autorii nu prezintă referințe clare privind tipul de RS care ar caracteriza criza economică din 2008, în funcție de tipurile de RS menționate.	Criza economică	Clasificarea lui S. Moscovici (1986)	Analiză teoretică
25.	Glăveanu (2009)	**What differences make a difference? A discussion of hegemony, resistence and representation** Studiul analizează modul în care *hegemonia* și *rezistența* se manifestă în procesul transformării unor RS hegemonice, ilustrând acest proces cu rezultatele unor studii empirice despre gender și rase. În diferite comunități, diverse RS variază în ceea ce privește capacitatea lor de a avea un statut hegemonic. Autorul folosește metafora „geografia gândirii", argumentând că RS hegemonice pot fi considerate asemenea unor „plăci tectonice" ale gândirii sociale în baza cărora se structurează cunoașterea.	Transformarea RSH	Hegemonie, Rezistență	Analiză teoretică
26.	Tileaga (2009)	**The social organization of representation of history: the textual accomplishment of coming of terms with the past.** Studiul analizează RS a istoriei în România ca o confruntare dintre RS hegemonice și diverse RS polemice, subliniindu-se că tocmai dinamica interacțiunii dintre RS hegemonice și cele polemice creează, organizează și re-organizează cadrele colective prin care imaginile despre trecut sunt transmise. În ceea ce privește trecutul, se identifică două tipuri de discurs: unul ezitant – „încă nu a venit timpul" și unul radical „tocmai acum e timpul" să discutăm despre trecut. Studiind RS ale istoriei, se cuvine să analizăm contextul	Trecutul istoric	-	Studiu empiric

		social și practicile sociale pe care aceste reprezentări le exprimă, se menționează în studiu.			
27.	László *et al*. (2010)	**The role of agency in the social representation of history** Autorii descriu RS a istoriei din perspectiva identității colective, analizând rolul *agency* (mai exact, activitatea și intenționalitatea) în articularea acestei reprezentări. RS despre evenimentele istorice sunt în general determinate de interesele grupului. Nu doar selecția evenimentelor istorice, ci și modul în care sunt prezentate, definesc identitatea unui grup. Narațiunile colective sunt revelatoare pentru a cunoaște identitatea colectivă a unei națiuni, se constată în studiu.	Trecutul istoric	Identitate colectivă *Agency*	Studiu empiric
28.	Montiel (2010)	**Social representations of democratic transition: was the Philippine People War a non-violent power shift or a military coup?** Sunt prezentate rezultatele unei cercetări privind RS a *Mișcării Puterea Poporului* din Filipine (1986), care a organizat acțiuni de protest, soldate cu înlăturarea dictaturii lui Marcos. Evenimentul este văzut ca unul din cele mai proeminente din istoria statului filipinez, reprezentând o tranziție non-violentă spre democrație și fiind celebrat în fiecare an ca o sărbătoare națională. Utilizând o strategie mixtă, cantitativă și calitativă, autoarea a realizat interviuri cu civili, militari și personal militar, inclusiv a realizat o analiză de presă a modului în care a fost reflectată aniversarea de 20 de ani de la producerea evenimentului.	Acțiuni colective de protest Sărbători naționale	-	Studiu empiric
29.	Saaki (2010)	**A succes story or a failure. Representing the European integration in the curricula and the textbooks of five countries.** În studiu se analizează RS ale integrării europene, mai exact, cum este prezentat acest proces în manualele școlare din Franța, Marea Britanie, Germania, Finlanda și Suedia. Studiul identifică RS divergente în manualele din aceste țări: *„o Europă franceză”* (în manualele franceze); *„o Europă ambivalentă”* (în manualele britanice), *„o Europă unită și influentă”* (în cele germane); *„un proces de integrare cu oportunități și amenințări”* (în cele	RS ale integrării europene Identitate europeană	Themata	Studiu empiric

		filandeze) și *„un proces marcat de scepticism”* (în manualele suedeze). Autoarea mai constată o organizare opozițională în conținutul RS, în jurul *themata* „bun” *versus „*rău” (oportunități *versus* amenințări, succes *versus* eșec), din care derivă elementele polemice privind amenințările la adresa identității naționale.			
30.	Bovina (2010)	**„Теория социальных представлений: история и современное развитие”** Sunt analizate aspecte de bază ale TRS, originile teoriei și evoluțiile actuale. Este prezentată și clasificarea RS, menționându-se că cercetătorii nu au ajuns la un consens privind faptul dacă putem vorbi de categorii separate de RS sau de evoluția în timp a aceleași RS.	Tipurile de RS (RSH, RSE, RSP)	-	Analiză teoretică
31.	Ben-Asher (2010 *apud* Pop, 2012)	**Social structure versus self rehabilitation: IDF widows forming an intimate relationship in the socio-political discourse** Studiul ilustrează o RS polemică, legată de o controversă publică privind pierderea dreptului de reabilitare socială a văduvelor IDF (IDF: forțele de apărare israeliene) odată ce s-au recăsătorit. Confruntarea văduvelor IDF cu instituțiile statale este văzută ca un gen de confruntare dintre *republicani* și *liberali* privind politicile sociale, autorii identificând cele trei tipuri de reprezentări. RSH se referă la sacrificiul membrilor IDF pentru stat și obligația statului de a avea grijă de familiile îndoliate. RSE conțin informații noi, „valul schimbării”, care contestă viziunea tradiționalistă – odată ce văduvele s-au recăsătorit nu mai pot fi incluse în categoria vizată. RSP apar din acest dezacord dintre RSH și RSE și se exprimă prin critici puternice la adresa statului.	Drepturi sociale	-	Studiu empiric
32.	Monaco și Guimelli (2011)	**„Hegemonic and polemic believes: Culture and consumption in the social representation of wine”** Autorii identifică două RS distincte cu referire la practica consumului de vin în Franța, implicit două tipuri de comportamente ale subiecților (consumatori vs non-consumatori) în funcție de percepția pe care o aveau cu referire la cercetător	Consumul	-	Studiu empiric

		(consumator vs non-consumator), atunci când discutau aspecte sensibile/ polemice.			
33.	Montiel și Guzman (2011)	**Social representations of a controversial peace agreement: Subjective public meanings of the GRP-MILF MOA** Studiind aspectele controversate ale memorandumului de pace semnat de Guvernul Filipinez cu Frontul Islamic de Eliberare (MORO), autorii au comparat conținutul reprezentării mediatice (modul în care este prezentat acest acord de elitele politice), cu reprezentarea identificată la studenți și la reprezentanți ai MORO. Conținuturi polemice sunt prezente atât în RS transmisă prin mass media, cât și în cea produsă de studenți și intervievații MORO.	Memorandum de pace	-	Studiu empiric
34.	Dryjanska (2011)	**„Social representations of Smolensk, April 10, 2010, in Italy and Poland"** Autoarea examinează reprezentarea accidentului aviatic de la Smolensk, în care au murit mai mulți demnitari politici din Polonia, ca o RS polemică. Analizând procesul de formare a unei noi RS, studiul constată că, date fiind ambiguitatea și importanța evenimentului (decesul elitei politice a țării), dar și impactul emoțional (moartea unui număr mare de oameni), la început, la aflarea veștii șocante, reacțiile au fost predominant emoționale, relativ similare pentru întreaga populație; ulterior, în decurs de doar câteva zile se vor identifica diferențe semnificative în conținutul reprezentării.	Accident aviatic, soldat cu moartea elitei politice poloneze	-	Studiu empiric (cercetare calitativă)
35.	Vihalemm și Jakobson (2011)	**Representations of the past in the Estonian Russian-language press: „own" or diaspora memory?** Studiul analizează RS ale trecutului din presa de limbă rusă și cea estoniană. Autorii identifică pattern-uri identitare acceptate și respinse în mass media, constatând că nu doar memoria celui de-al II-lea război mondial desparte cele două comunități (estonieni și ruși), ci și alte evenimente ulterioare. În opinia lor, RS a trecutului în mass media se prezintă ca o confruntare dintre o RS hegemonică (sacralizarea celui de-al II-lea război mondial) și	Trecutul istoric	-	Studiul empiric

		diverse RS polemice (de ex., pactul Ribbentrop-Molotov).			
36.	Höijer (2011)	**Social representations theory. A new theory for media research** În studiu se prezintă o analiză care ilustrează modul în care TRS poate fi valorificată de către studiile media. Autoarea consideră că cele două procese – *ancorarea* și *obiectivarea* – sunt instrumente utile pentru cercetătorii mass media, rezumându-se doar la o simplă descriere a tipurilor de RS.	-	Studii media	Analiză teoretică
2012-2022 (o perioadă de progres în utilizarea conceptului)					
37.	Pop (2012)	**„On the notion of polemic social representations – theoretical developments and empirical contributions"** Este analizată evoluția conceptului de RSP, începând cu studiul *princeps* și cele mai recente contribuții teoretice și empirice.	Sunt inventariate teme specifice prìvind RS polemice	-	Analiză teoretică
38.	Mauro și Castro (2012)	**„Cognitive polyphasia in the reception of legal innovations for biodiversity conservation"** Autoarele discută despre modul în care inovațiile la nivel legal – noi legi cu referire la biodiversitate – sunt încorporate la nivelul cunoașterii comune. Prin intermediul unor focus-grupuri și interviuri calitative, realizate cu subiecți care locuiesc în arii protejate, este analizat modul în care presiunile normative influențează comunicarea și polifazia cognitivă în construcția unei noi RS emancipative, având conținuturi incerte și ambivalente la început, care sunt negociate pe parcurs în conținuturi consensuale.	Biodiversitate	-	Studiu empiric
39.	Friling (2012)	**„Having it all": Cognitive polyphasia as preserving a complex reality. The Israeli case.** În studiu se argumentează că RS tradițională (hegemonică) privind parentalitatea, care are la bază responsabilitatea părinților față de copii, se plasează în contradicție cu RS a relațiilor dintre părinți și copii, care sunt deja tineri adulți ce au anumite angajamente civice. Conform RS hegemonice, recrutul este în continuare acel copil mic de care părinții trebuie să aibă grijă și să-l protejeze.	Serviciul militar în Israel	Polifazie cognitivă (Moscovici) Disonanță cognitivă (Festinger, 1957)	Analiză teoretică Studiu empiric (calitativ)

		Aceste reprezentări se activează în contextul serviciului militar obligatoriu, situație în care copiii lor sunt expuși unor pericole și trebuie protejați. Conform studiului, părinții se confruntă cu dificultăți în a accepta noua realitate (în fond, să renunțe la o RSH – „copiii trebuie protejați de părinți") și să admită o nouă reprezentare (polemică pentru ei – „copiii sunt adulți independenți").			
40.	Raty *et al*. (2012)	**„Social representations of educability in Filand: 20 years of continuity and change"** Conform studiului, educația antreprenorială poate fi considerată un tip de RSP. Autorii revin la un studiu realizat în urmă cu 20 de ani, care a identificat două tipuri de RS despre educație. Studiul, de altfel unul dintre puținele studii longitudinale în domeniul RS, constată prevalența celor două tipuri de RS chiar și după 20 de ani, având aceleași elemente centrale – *selectivitate* versus *comprehensivitate*, dar și elemente de noutate – *educația antreprenorială* și *multiculturalismul* (ambele implicând aspecte polemice).	Educația antreprenorială	-	Studiu empiric (longitudinal)
41.	Fülöp și László (2013)	**„Emotional processes in elaborating a historical trauma in the daily press"** *(a longitudinal study of the Trianon Peace Treaty in the mirror of the Hungarian newspapers)* Printr-o analiză de conținut a presei scrise, autorii examinează modul în care se produce victimizarea colectivă și elaborarea traumei colective (prezentată ca un tip de RSP) în construcția identității ungare.	Trauma istorică	-	Studiu empiric (longitudinal)
42.	Kus *et al*. (2013)	**„Relative deprivation versus system justification. Polemical social represention and identity positioning in a post-Soviet society"** Autorii analizează implicațiile privării relative și a identității în formarea unor RSP în cadrul societății estoniene. Schimbările majore la nivel societal sunt interpretate și legitimate prin prisma RSP ale trecutului sovietic și a narațiunilor despre identitate.	Trecutul sovietic, raporturile intergrupuri, statutul identitar	Reprezentări alternative, bariere semantice (Gillespie)	Studiu empiric (calitativ)

43.	Coudin (2013)	**„The Breakdown of the Hegemonic Representation of Madness in Africa"** Studiul se bazează pe analiza secundară a datelor unui studiu realizat în 1970 despre RS a nebuniei în Congo. Analiza realizată de autoare aduce anumite clarificări legate de toleranța/intoleranța la reprezentări alternative. Cunoașterea occidentală, o RSP în fond, produce treptat modificări la nivelul RSH, în funcție de semnificațiile atribuite identității de grup și relațiile sociale.	Tulburări psihice (demența)	Reprezentări alternative (Gillespie)	Studiu empiric (analiză secundară a datelor) Analiză teoretică
44.	Liu and Sibley (2013)	**From ordinal representations to representational profiles: a primer for discribing and modeling social representations of history.** Diverse profiluri reprezentaționale ale istoriei sunt analizate în studiu. În viziunea autorilor, aceste profiluri reprezentaționale desemnează pattern-uri și seturi atitudinale care influențează evaluările pe care le fac indivizii în raport cu evenimentele istorice, respectiv, din acest punct de vedere, autorii disting profiluri hegemonice și profiluri reprezentaționale contestate.	Trecutul istoric	Reprezentări ordinale	Studiu empiric
45.	Psaltis *et al.* (2014)	**Contested symbols as social representations: the case of Cyprus** Autorii analizează semnificația simbolurilor în societățile divizate, subliniind rolul acestora în perpetuarea conflictului intergrupuri. Studiul prezintă conflictul cipriot, fiind examinate modul în care sunt reprezentate trei artefacte (simboluri) în imaginarul colectiv: steagul turcesc de pe muntele Pentadaktylos/Beșparmak; o serie de fotografii de la punctul de control grec, care reprezintă capitala divizată a Ciprului și construcția plasată în zona neutră, controlată de ONU, numită *Casa pentru Cooperare* (H4C). Atât steagul turcesc, cât și imaginile de la punctul de control, fiind simboluri contestate, scriu autorii, se prezintă ca niște RSP, pe când H4C, apare ca un simbol al reconcilierii (o reprezentare emancipativă).	Conflictul intergrupuri Societăți divizate	Simboluri	Studiu empiric Analiză teoretică
46.	Howarth *et al.* (2014)	**Social representations and the politics of participation** Autorii pledează pentru includerea perspectivei psihologiei	Acțiuni colective	Perspectiva psihologiei politice	Analiză teoretică

		politice în câmpul TRS pentru o înțelegere mai profundă a semnificațiilor atribuite fenomenelor și proceselor politice. Această perspectivă oferă posibilitatea de a dezvolta analize mai comprehensive privind *formarea, diseminarea* și *contestarea RS*. Conjugând domeniul psihologiei politice cu cel al TRS am înțelege modul în care relațiile dominante și hegemonice sunt reproduse și cum aceste relații sociale sunt transformate prin intermediul acțiunilor colective.	Participarea politică		
47.	Jaspal *et al*. (2014)	**„Human responses to climate change: Social representations, identity and socio-psychological action"** RS ale schimbărilor climatice se constată în studiu, pot fi atât hegemonice, cât și emancipative sau polemice. Faptul că schimbările climatice sunt cauzate de acțiunile umane și produc efecte negative este o RS hegemonică, iar că aceste schimbări ar putea genera și creșterea numărului de refugiați din zonele puternic afectate este una emancipativă. RS polemice pot fi decelate în cadrul dezbaterilor: între cei care susțin că schimbările sunt efectul acțiunilor umane și cei care critică acest punct de vedere, considerând că acestea ar fi mai curând un proces natural. În acest din urmă caz, implicarea în diminuarea efectelor schimbărilor climatice este mai puțin probabilă, deoarece indivizii cred că nu pot controla și stopa acest proces.	Schimbările climaterice	-	Studiu empiric
48.	Lozada (2014)	**Us or them? Social representations and imaginaries of other in Venesuela.** Studiind RS a Celuilalt, abordată ca o reprezentare polemică, autoarea și-a propus să identifice diferențierile dintre „noi" și „ei" în cadrul conflictului social din Venezuela. RS ale celor două grupuri aflate la poluri opuse – *chavistas* și *antichavistas* – exprimă polarizări și la nivel emoțional, evocând adeziunea, identificarea și încrederea în propriul grup și totodată incitând la dispreț, neîncredere și ostilitate față de celălalt grup. În studiu se constată că RS a democrației este în proces de transformare și generează interpretări polemice în contextul unei polarizări din societatea venezueleană și a luptei pentru recunoaștere socială a	Polarizările intergrupuri	Imaginar colectiv	Studiu empiric (calitativ)

		grupurilor implicate în conflict. Astfel, este necesară construcția unui imaginar colectiv care îl include pe Celălalt, ceea ce ar însemna acceptarea diversității și alterității și nu excluderea Celuilalt, ceea ce și menține aceste diviziuni sociale.			
49.	Jaspal (2014)	**Representing the „Zionist Regime". Mass communication of anti-zionism in the English-language Iranian press** Studiul analizează cum sunt create RS polemice despre Israel, identificând trei teme majore: 1) „reprezentările rezistente ale statului israelian"; 2) „mișcarea sionistă ca o posibilă amenințare teroristă" și 3) „mișcarea antisionistă, ca o datorie a musulmanilor, ca răspuns la amenințarea sionistă". În presa analizată, Israelul este prezentat ca un regim terorist și opresor, în opoziție cu valorile islamiste, iar mobilizarea antisionistă reprezintă o datorie a fiecărui „bun" musulman. Construcția unor RS prin care *Celălalt* este dezumanizat și demonizat justifică orice acțiuni discriminatorii și chiar violența împotriva celorlalți. Totodată se dezvoltă un gen de „mentalitate de asediu", Israelul justificând astfel acțiunile sale – ca un mijloc de apărare, ca un răspuns la o amenințare perpetuă din partea altor grupuri.	Antisionismul	-	Studiu empiric (analiză mediatică)
50.	Mana (2014)	**Social representation of „succesful adaptation to Israel" among adolescent immigrants and their peers** Studiul vizează percepțiile imigranților din Etiopia și Rusia privind procesul de adaptare în Israel, strategiile identitare pe care le utilizează și semnificațiile atribuite unei adaptări de succes. Au fost identificate patru tipuri de RS și strategii identitare implicate în procesul de adaptare: extinsă, de rivalitate, de izolare și de asimilare. În primele decenii de după crearea statului Israel, RSH a adaptării de succes însemna acceptarea culturii țării de adopție și renunțarea la cea a țării de origine. După 1980, odată cu creșterea numărului de imigranți din Rusia și Etiopia din anii '90, această reprezentare suportă anumite schimbări. Societatea israeliană devine tot mai multiculturală, ceea ce atrage schimbări și în RS privind adaptarea psihosocială, fiind reperate aspecte polemice în	Adaptarea psihosocială	-	Studiu empiric

		modul în care percep adaptarea imigranții și cei din țara de origine.			
51.	Kaprans (2015)	**Hegemonic representations of the past and digital agency: Giving meaning to "The Soviet Story" on social networking sites** Studiul examinează RS polemice ale trecutului sovietic, mai exact efectele sociale produse de filmul „The Soviet Story", care prezintă colaborarea dintre regimul nazist și cel sovietic. Se identifică două RS competitive privind trecutul sovietic: una *pozitivă* (care evidențiază progresul din perioada sovietică) și una *negativă* (care prezintă atrocitățile comise de regimul sovietic și cel nazist)., Cei care pledează pentru o abordare diferențiată a trecutului (nici prosovietică, nici antisovietică), afirmă că perioada sovietică nu trebuie asociată doar cu Stalin și Gulag, încercând să evidențieze și realizările culturale din acea perioadă.	Trecutul sovietic	-	Studiu empiric
52.	Emiliani *et al*. (2015)	**„Reprezentarea socială a hemofiliei: o abordare narativă"** Deși nu este analizată în mod explicit ca un tip de RSP, în studiul dat se fac referințe, la nivel comparativ, între diverse RS alternative ale celor care intră în contact cu bolnavii cu hemofilie. În mod particular, RS a îngrijitorilor (formată în cadrul unor expuneri și interacțiuni cotidiene frecvente cu acești bolnavi) este văzută ca un tip de RS care conține elemente polemice și se prezintă ca o încercare de a schimba RSH și cunoașterea celorlalți (hemofilia nu este o boală contagioasă).	Hemofilia	-	Studiu empiric
53.	Ha (2015)	**Lan Chao's *Monkey Bridge:* Problematic representations of Vietnam War history**.	Războiul		Studiu empiric
54.	Batel și Castro (2015)	**Collective Action and Social Change: Examining the Role of Representation in the Communication between protesters and Third-party Members** Studiul vizează schimbarea socială și protestele colective. Așa cum RSH sunt stabile în timp, schimbarea socială se explică în primul rând prin prezența unor reprezentări polemice sau emancipative. Respectiv, consideră autoarele, în investigarea RS	Schimbare socială Protestele colective	-	Studiu empiric

		ale acțiunilor de protest este important să fie delimitate tipurile de reprezentări (de ex., polemice sau emancipative) care sunt implicate în practicile comunicative cu referire la protest. TRS, se subliniază în studiu, este utilă pentru a înțelege cum trebuie structurate campaniile de comunicare ce promovează schimbările sociale.			
55.	Sammut *et al*. (2015b)	**Social representations: a revolutionary paradigm?** Este unul din cele mai recente volume monografice în care este prezentată clasificarea RS, după S. Moscovici, fiind analizate comparativ cele trei tipuri de RS. Integrarea clasificării în cadrul unor monografii vorbește deja de „absorbția" clasificării la nivelul comunității academice.	Diverse tematici care generează RSP	-	Analiză teoretică
56.	Jaspal *et al*. (2016)	**Embracing and resisting climate identities in the Australian press: sceptics, scientists and politics** Studiul descrie cum se structurează RS privind schimbările climatice. În anii '90, în Australia, au existat discuții polemice între cei care susțineau că schimbările climatice constituie o problemă alarmantă și cei care erau sceptici privind gravitatea acestor schimbări. Autorii constată că discursul privind schimbările climatice al celor două grupuri (sceptici *versus* susținători) se sprijină pe metafore religioase, panică și incertitudine. Fiecare grup utilizează diverse strategii retorice prin care celălalt grup este delegitimizat, manifestând rezistență la RS ale outgroup-ului. Dacă cercetătorii percep atitudinea scepticilor drept ignoranță și negativism, atunci scepticii asociază cercetările climatice cu posibile interese politice, incertitudine și fraudă. Autorii subliniază că metaforele și etichetările grupale separă cele două grupuri, creând blocaje și împiedicând stabilirea consensului dintre cele două grupuri.	Schimbările climatice	-	Studiu empiric
57.	Hassenhörl (2016)	**The value of genres for uncovering counter-hegemonic voices in North-South relations: Social representations of artisans in a Burkinable-Slovenian Fairtrade Partnership** Autoarea analizează reprezentările artizanilor în cadrul	Artizanatul	-	Studiu empiric

		parteneriatelor de comerț echitabil (eng. *fairtrade*) dintre Burkina si Slovenia. Printr-o abordare etnografică, studiul ilustrează cum artizanii se poziționează între reprezentările hegemonice și cele polemice (opoziționale) în ceea ce privește diviziunea muncii, varii dependențe și valoarea meșteșugului lor. Studiul arată că, deși actorii din aceste parteneriate tind să reproducă structurile și discursurile dominante, artizanii reușesc să găsească căi de acces pentru exprimarea unor reprezentări alternative (opoziționale), pentru a compensa aceste inegalități de putere.			
58.	Castro și Moura (2016)	**„Imagining ourselves" as participating publics: an example from biodiversity conservation** Studiul analizează rolul societal al RS a biodiversității, abordată ca o reprezentare polemică, mai exact, cum rezistă RS ale rezidenților din siturile *Natura 2000* la RSH ale experților și cum rezidenții se percep pe ei înșiși în relația cu experții (oameni de știință, factori de decizie, lideri locali etc.). Analiza arată că rezidenții reproduc reprezentările negative ale experților (de neimplicare a rezidenților în problemele de mediu), dar se referă la *oameni* în sens general, o categorie abstractă, și nu la *propriul Eu* („oamenii nu sunt implicați"), discurs ce reflectă o distanțare de ceilalți, în care Eu-l ca persoană este mai curând absent. Caracterul polemic este determinat de opoziția dintre cunoașterea experților *versus* cunoașterea comună și negociere *versus* presiune pentru implicare.	Conservarea biodiversității	-	Studiu empiric
59.	Ben-Asher și Bokek-Cohen (2017)	**Clashing identity in the military bereavement of a minority group: the case of Bedouin IDF widows in Israel** Conform RSH din societatea beduină, statutul social al văduvelor este inferior celui de femeie căsătorită și așteptările sunt ca ele să se comporte ca niște femei slabe care au nevoie de patronajul familiei și al bărbaților. Statutul economic al văduvelor Forțelor de Apărare Israelit-Beduine (IDF) schimbă imaginea deoarece, spre deosebire de alte văduve, văduvele IDF nu trebuie să se bazeze financiar pe familia extinsă. Treptat acestea adoptă reprezentări emancipative precum: ideea de a obține permisul de conducere, capacitatea de a-și menține independența economică, mobilitatea,	Statutul social (femei văduve)	-	Studiu empiric

		de a lua decizii în familie. Incorporarea acestor noi practici în stilul lor de viață indică că în imaginarul lor puternic marcat de reprezentări hegemonice specifice societății beduine își fac loc mai multe reprezentări polemice. Studiul ilustrează cum văduvele învață să acționeze într-un climat puternic marcat de polifazie cognitivă și reprezentări polemice.			
60.	Licata *et al.* (2018)	**Social representations of colonialism in Africa and Europe: structure and relevance of contemporary intergroup relations** Autorii și-au propus să sondeze RS ale colonialismului în Africa și Europa și relevanța acestora pentru relațiile intergrupuri din prezent. RS asociate cu dimensiunea „exploatare" s-au regăsit mai frecvent în eșantionul european, decât în cel african, iar dimensiunea „dezvoltare" era prezentă la respondenții din țările africane. Deși participanții din Africa se refereau la trecutul colonial în termeni mai puțin negativi, ei aveau așteptări mai mari cu privire la acceptarea vinei de către europeni, iar respondenții din Europa deși aveau RS negative, nu considerau că europenii de azi sunt responsabili pentru faptele din trecut ale țărilor lor.	Colonialismul	-	Studiu empiric
61.	Younis și Hassan (2018)	**Rething Western Muslim identity with social representations** Semnalându-ne că identitatea musulmanilor occidentali este încărcată politic, având ca teme centrale *panica morală teroarea* și *războiul*, autorii argumentează că astfel se menține riscul de a reifica și obiectifica aceste tensiuni politice. Autorii propun ca noțiunea de identitate să fie înlocuită cu cea de RS ale afilierii de grup. Identitățile sociale sunt și ele RS și că e important ca studiile despre identitate să nu valideze categorizările politice pre-existente. Din perspectiva RSH, scriu autorii, putem admite situația în care două culturi converg într-o viziune complet nouă, în care musulmanii își dezvoltă anumite reprezentări despre lume care nu sunt exclusive unei culturi anume, dar nici nu intră în conflict cu vreuna din ele.	Identitatea musulmană	Teoria identității sociale Afiliere de grup	Studiu empiric Analiză teoretică
62.	De Rosa *et al.* (2018)	**„The generativity and attractiveness of social representations theory from multiple paradigmatic approaches in various**	Teme specifice abordate de studiile	-	Metaanaliză

		thematic domains: an empirical meta-theoretical analysis on big-data sourses from the specialized repository "SoReCom A.S. de Rosa @ Library" Studiul analizează cele mai frecvente teme abordate de studiile care menționează taxonomia lui S Moscovici (1988). Conform rezultatelor, referințe la RSP apar predominant în studii ce vizează subiecte din domeniul politic (mișcări sociale, minorități active, schimbări sociale), mai puțin din domeniul științei, excepție fiind studiile cu referire la biotehnologie.	privind RSP		
63.	De Rosa *et al*. (2019)	**Controversial social representations about migrants from multi-voice and multi-agents (scientific, institutional and lay people) discourses and immigrant's experiences** Autorii studiază RSP despre migranți, analizând: a) *„discursul științific"* al experților; b) *„discursul instituțional"* al diferitor instituții politice, guvernamentale, umanitare, asociații internaționale etc. și c) *„discursul laic"* al cetățenilor. Studiul, cred autorii, va contribui la o înțelegere mai bună a dinamicii dintre RS mediate de multiple canale de comunicare (varii practici și politici sociale orientate spre incluziunea/ excluziunea socială în raport cu fenomenele migratorii contemporane) dar și pluralitatea de discursuri, agenți (științifici, instituționali, laici) și narațiuni experiențiale ale diferitelor populații țintă ale actorilor implicați (tineri migranți din a doua generație, migranți adulți/refugiați, asistenți sociali și comunități gazdă).	Migrația	-	Studiu empiric
64.	Bertoldo și Castro (2019)	**From legal to normative. A combined social representations and sociocognitive approach to diagnosing cultural change triggered by new environmental laws** Autorii combină elemente din TRS și abordarea sociocognitivă pentru a vedea în ce măsură ideile de conservare propuse de noile reglementările legale au un impact real asupra societății portugheze. Cadru teoretic propus este util pentru a analiza discrepanțele dintre opiniile manifeste, declarate, și comportamentul de fapt cu privire la schimbările legislative.	Legi environmentale	Abordarea sociocognitivă	Studiu empiric Analiză teoretică

		Autorii arată că schimbările promovate de noile legi pot fi treptat incorporate în practicile comunicative, prin dezbateri și interacțiuni sociale repetate. În funcție de cum sunt prezentate, aceste idei pot fi *polemice* dacă sunt ajustate și adaptate la diferite audiențe; aceste idei pot fi *emancipative* dacă determină o schimbare de conduită și *hegemonice* dacă sunt prezentate în aceeași manieră indiferent de context și audiență.			
65.	Flores-Falacios și Serrano Oswald (2019)	**„Social representations, gender and identity: Interactions and practices in the context of vulnerability"** Autoarele consideră că tipologia RS este utilă pentru a înțelege modul în care se structurează identitatea de gen la populația din Youkatan, Mexic. RSH a relațiilor de gen, deși rămâne încă dominantă, este discutabilă și în proces de schimbare: conflictul, tensiunile și dezbaterile generate de RSP demonstrează schimbări la nivelul practicilor discursive în raport cu relațiile de gen.	Identitatea de gen	Acomodarea și asimilarea (J. Piaget)	Studiu empiric
66.	Negură *et al.* (2019)	**„The role of social representations in the contruction of power relations"** Autorii constată că RS a depresiei se prezintă ca un tip de reprezentare polemică. În presa franco-canadiană, depresia este văzută ca un efect al lumii moderne, reprezentare care se opune discursului științific medical privind depresia.	Tulburări psihoemoționale (depresie)	-	Analiză teoretică, cu ilustrări de caz
67.	Todeancă *et al.* (2019)	**„The social representation of organ donation in the Romanian online environment. A qualitative approach"** În cadrul studiului se analizează discuțiile de pe forumurile online cu referire la acțiunea „de a dona organe". Autorii constată că gradul de conștientizare a publicului cu referire la această problemă este aproape inexistent. Conținutul RS se axează în special pe ideea de „faptă bună" și „ajutor", dar este neclar procesul decizional privind donarea de organe. Elementele controversate (polemice) se referă la sistemul medical defectuos și interpretările eronate ale preceptelor religioase.	Donarea de organe	-	Studiu empiric

68.	Bruno și Barreiro (2019)	**Democracy is primarily achieved through voting": social representations of adolescents** Autorii au fost interesați dacă RSH ale democrației se mențin de-a lungul generațiilor sau apar RSP în rândul tinerilor. S-au identificat două tipuri de reprezentare a democrației la adolescenți: *electorală* (democrația este văzută ca un mecanism specific prin care reprezentanții politici sunt aleși, adică prin vot, și nu ca o formă de guvernământ) și *principială* (democrația e redusă la anumite libertăți și principii). Aceste reprezentări contrazic RSH ale democrației care se bazează pe vot și principii, dar întrucât este vorba de un grup minoritar, autorii recomandă studiilor ulterioare să includă eșantioane mai diverse sau contexte geografice mai variate. Această „criză de reprezentare" ar putea explica atitudinile negative ale tinerilor față de politică.	Democrația	-	Studiu empiric
69.	Cojocaru (2020c)	**„The rise of a polemic representation in the context of glasnost reform"** Studiul examinează sociogeneza unei RSP în cadrul unui context care încă mai păstra caracteristicile ideologice ale trecutului, deopotrivă la nivel de discurs și de practici sociale (în fosta URSS, la sfârșitul anilor 80, în perioada politicii *glasnost*). Este analizat cum RSP despre manifestările naționale ale populației din fosta RSSM s-a articulat inițial prin confruntarea cu Ceilalți, cum era exprimată la nivel intergrupuri și cum este prezentată în cadrul narațiunilor discursive.	Acțiuni colective de protest	-	Studiu empiric
70.	Justo *et al*. (2020)	**Communication, social representations and prevention** Studiul analizează procesul de construcție a RS a pandemiei COVID-19 în Brazilia. Deși izolați în casele lor, scriu autorii, oamenii au avut acces la internet și la diferite surse de informații. Absorbția acestora nu a avut loc în mod omogen, întrucât a implicat un context puternic polarizat și informații polemice și contradictorii. Pe de o parte, COVID-19 a fost prezentat ca o criză de sănătate de către autoritățile din medicină, pe de altă parte, ca o criză economică de către administrația federală.	COVID-19	-	Studiu empiric

71.	De Rosa și Mannarini (2020)	**The „invisible Other": social representations of COVID-19 pandemic in media and institutional discourse** Conceptualizând virusul drept un „altul invizibil", autoarele analizează comunicarea publică în primele luni de pandemie, relevând coexistența unor discursuri multiple despre virus. Această diversitate a permis apariția unor RSP, prin care se realiza atât informarea, cât și dezinformarea. Deși multivocalitatea este un apanaj al universului pluralist în care trăim, în situații de urgență, provocarea nu este de a reduce multivocalitatea, ci de a dezvolta nivelul de toleranță publică la incertitudine și de a cultiva dialogul dintre părțile implicate pentru a nu favoriza reprezentări și comportamente sociale de excludere.	COVID-19	Polifazia cognitivă	Studiu empiric
72.	Cojocaru (2020a, 2020b); Cojocaru și Zara (2021)	**Note despre o reprezentare polemică în germene.../ Practici sociale și implicații ale reprezentării...** **Narratives about COVID-19: the experience of the disease and representational dynamics** În cadrul unor studii au fost analizate cum sunt integrate și acceptate „noile practici sociale" (purtarea măștii de protecție, distanțarea fizică și izolarea socială) ca răspunsuri comportamentale în vederea stopării răspândirii virusului și modul în care trăiesc experiența pandemiei și a bolii prin raportarea la *Celălalt*. Studiul arată că integrarea noilor practici sociale comportă anumite aspecte *polemice*, iar experiența bolii îi face pe mulți să-și reconsidere anumite reprezentări și valori.	COVID-19	-	Studiu empiric
73.	Wassler și Talarico (2021)	**Sociocultural impact of COVID-19. A social representations perspective** Stusdiul analizează RS privind turiștii chinezi din perspectiva gazdelor italiene, o RS polemică în proces de formare, ancorată într-o serie de frici socioculturale. Autorii au vrut să vadă dacă pandemia, care este în mod general asociată cu China, poate produce schimbări în RS despre turiștii chinezi. Deși studiile anterioare abordau atitudinea față de turism și atutudinile față de turiști în mod interșanjabil, există o diferență în acest sens, și	COVID-19 Turismul (turiștii chinezi)		Studiu empiric

		anume: în studiile recente se arată că rezidenții percep adesea turiștii străini prin prisma unor reprezentări atribuite țării lor de origine și că atitudinile localnicilor sunt puternic influențate de stereotipurile față de țara de origine a turiștilor.			
74.	Lahlou (2021)	**„Social representations and individual representations: What is the difference? And why are individual representations similar?"** Autorul analizează cele trei tipuri de RS – RSH, RSE și RSP în funcție de consensul din conținutul reprezentărilor individuale în raport cu un obiect social. El consideră că vorbim în fond nu de trei RS distincte, ci de traiectoria uneia și aceleeași reprezentări la diferite etape ale formării acesteia.	-	Reprezentări individuale	Analiză teoretică
75.	Jaspal și Nerlich (2022)	**Social representations of COVID-19 skeptics: denigration, demonisation, and disanfranchisement** Studiul vizează RS în raport cu scepticismul față de COVID-19 (față de cei care pun la îndoială existența virusului sau a măsurilor de protecție, reprezentări polemice, în esență). Se constată că RS despre scepticism în mass media a fost aproape în întregime negativă, denigratoare și uneori chiar demonizantă. Negaționiștii COVID-19 reprezintă o categorie stigmatizată, asociată cu iresponsabilitatea și stupiditatea. Aceste RS negative, coercitive și hegemonice au dus la condamnarea oricăror forme de rezistență sau contestare.	COVID-19	-	Studiu empiric (analiză tematică de conținut)
76.	Serdült *et al.* (2022)	**Refugee crisis in the light of identity** Autorii sondează interrelațiile dintre procesele identitare și cele reprezentaționale în contextul crizei migrației din 2015 din Ungaria, concentrându-se pe apariția unor RS polemice despre refugiați. Studiul arată că identificarea joacă un rol crucial în procesele de reprezentare, fiind evidențiate corelații între identificarea sociopolitică și RS la nivel intergrupuri. De aceea, în procesul de schimbare a reprezentărilor nu trebuie comunicate mesaje uniforme societății în ansamblu, ci unor grupuri în parte.	Criza refugiaților	-	Studii empiric

		Totodată, intervențiile trebuie să vizeze și procesele identitare.			
77.	Savonen *et al.* (2022)	**Distancing from the worst or facing the inescapable? Social representations and positioning of people in marginalized groups** Prin acest studiu, autorii demonstrează rolul poziționării în domeniul RS, prin care grupurile stigmatizate resping sau acceptă parțial reprezentările negative atribuite lor și le renegociază prin practici discursive, făcând apel fie la discreditarea celorlalți membri din ingroup, fie la plasarea responsabilității pe factori în afara controlului lor. Autorii atrag atenția cu referire și la alte studii că aceste poziționari pot rezulta în crearea unor noi reprezentări (de ex., polemice), adaptarea unora mai vechi (de ex., emancipative) sau menținerea celor existente (de ex., hegemonice).	Identitatea grupurilor marginale	Poziționare	Studiu empiric Analiză teoretică

ANEXA 9.

Surse de dovezi în studiul de caz: puncte forte şi puncte slabe

Surse	Puncte forte	Puncte slabe
Documente	• stabile – pot fi revăzute de câte ori este nevoie • precise – conţin nume, referinţe şi detalii exacte în legătură cu un eveniment	• disponibilitate – pot fi insuficiente • bias de selectivitate – în eventualitatea în care colectarea este incompletă • acces – pot fi blocate în mod intenţionat
Arhive	• [aceleaşi de la documente] • precise şi cantitative	• [aceleaşi de la documente] • accesibilitate redusă din motive de confidenţialitate
Interviuri	• direcţionate – se concentrează în mod direct asupra problemei de studiu • revelatoare – oferă deducţii cauzale percepute	• bias-uri legate de întrebări şi răspunsuri – rezultate din proasta formulare a întrebărilor • inexactităţi – din cauza unei memorii slabe
Observarea directă	• realistă – abordează evenimentele în timp real • contextuală – abordează contextul evenimentului	• durată îndelungată • selectivitate – exceptând situaţiile de largă acoperire • reflexivitate – evenimentul se poate desfăşura altfel tocmai pentru că există observatori • cost ridicat – orele necesare observatorilor umani
Observarea participativă	• [aceleaşi de la observaţia directă] • revelatoare în privinţa comportamentului şi motivelor interpersonale	• [aceleaşi de la observaţia directă] • bias rezultat din manipularea evenimentelor de către cercetător
Artefacte fizice	• revelatoare în privinţa caracteristicilor culturale • revelatoare în privinţa operaţiilor tehnice	• selectivitate • disponibilitate redusă

(Preluat, cu anumite modificări, *după* Yin, *Studiul de caz*, Polirom, Iaşi, (2003/2005), p. 110)

ANEXA 10

Chestionar pentru studiul semnificațiilor atribuite sărbătorilor

Realizăm o cercetare despre semnificațiile atribuite unor sărbători. Vă rugăm să răspundeți la întrebările de mai jos, expunându-vă punctul de vedere. Vă asigurăm că răspunsurile Dvs. sunt absolut confidențiale, datele vor fi utilizate doar în scop științific.

Vărsta_____, genul_____

1) Cum credeți, care sunt cele mai importante **sărbători pentru Republica Moldova**? Vă rugăm să le scrieți mai jos în ordinea importanței.

1._____ 6._____
2._____ 7._____
3._____ 8._____
4._____ 9._____
5._____ 10._____

2) Care dintre acestea sunt importante pentru voi?

1._____ 6._____
2._____ 7._____
3._____ 8._____
4._____ 9._____
5._____ 10._____

3) Care sunt primele cuvinte sau expresii care vă vin în minte atunci când vă gândiți la **23 februarie**? Numiți cinci asemenea cuvinte sau expresii.

1._____
2._____
3._____
4._____
5._____

4) Care sunt primele cuvinte sau expresii care vă vin în minte atunci când vă gândiți la **8 martie**? Numiți cinci asemenea cuvinte sau expresii.

1._____
2._____
3._____
4._____
5._____

5) Care sunt primele cuvinte sau expresii care vă vin în minte atunci când vă gândiți la **9 mai**? Numiți cinci asemenea cuvinte sau expresii.

1._____
2._____
3._____
4._____
5._____

6) Pentru voi, ziua de **23 februarie** este sărbătoare? *(vă rugăm să încercuiți varianta care vi se potrivește și să argumentați răspunsul)*

Da, deoarece_____
Nu, deoarece_____

Cine dintre persoanele pe care le cunoașteți sărbătoresc în această zi și de ce o fac?

a) Părinții
b) Rudele

c) Prietenii
d) Colegii
e) Nu cunosc persoane care sărbătoresc

Pentru ei e sărbătoare,
deoarece_____
_____
_____

7) Pentru voi, ziua de **8 martie** este sărbătoare? *(vă rugăm să încercuiți varianta care vi se potrivește și să argumentați răspunsul)*

Da, deoarece_____
Nu, deoarece_____

Cine dintre persoanele pe care le cunoașteți sărbătoresc în această zi și de ce o fac?

a) Părinții
b) Rudele
c) Prietenii
d) Colegii
e) Nu cunosc persoane care sărbătoresc

Pentru ei e sărbătoare,
deoarece_____
_____
_____

8) Pentru voi, ziua de **9 mai** este sărbătoare? *(vă rugăm să încercuiți varianta care vi se potrivește și să argumentați răspunsul)*

Da, deoarece_____
Nu, deoarece_____

Cine dintre persoanele pe care le cunoașteți sărbătoresc în această zi și de ce o fac?

a) Părinții
b) Rudele
c) Prietenii
d) Colegii
e) Nu cunosc persoane care sărbătoresc

Pentru ei e sărbătoare,
deoarece_____
_____
_____

Vă mulțumim pentru colaborare.

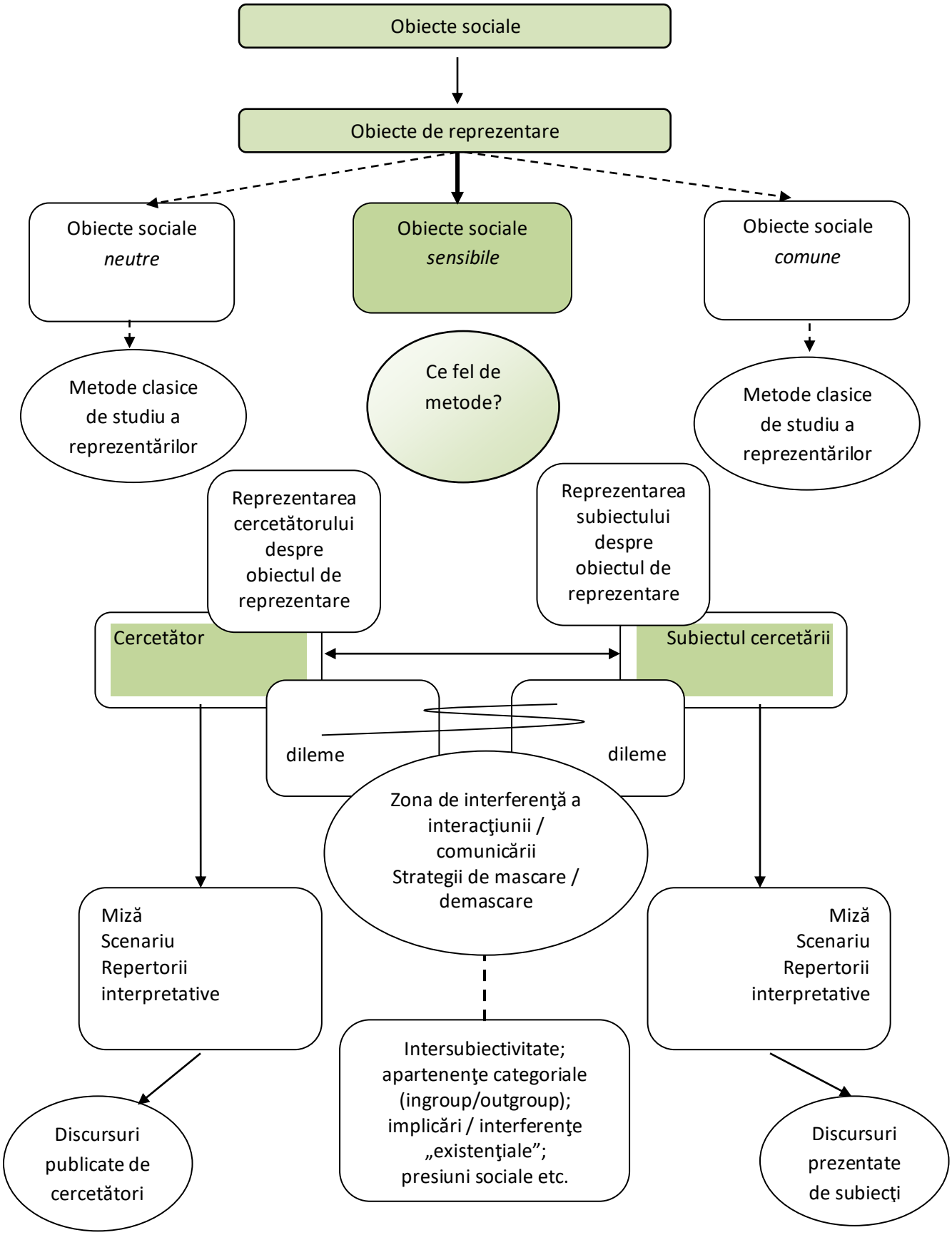
ANEXA 11

Relația dintre obiectele sociale și tipurile de reprezentări pe care le creează

		Tipuri		
	Criterii	**Obiecte comune (evocative)**	**Obiecte neutre**	**Obiecte sensibile**
1.	*Procesul de elaborare reprezentațională*	***Prin mecanismele de ancorare și obiectivare***		
2.	*Specificul comunicării și interacțiunii cu celălalt*	Sunt împărtășite la nivel social fără a crea situații extrem de problematice		Prezența unor strategii de *mascare* în cadrul interacțiunilor cu membrii outgroup-ului și de *demascare* în cadrul ingroup-ului
3.	*Relațiile intregrupale*	Non-conflictuale	Non-conflictuale	Tensionate, conflictuale
4.	*Condiții socio-ideologice*	Control social		
5.	*Ce fel de RS?*	RS *hegemonice* (Moscovici, 1988)	RS *emancipative* (Moscovici, 1988)	RS *polemice* (Moscovici, 1988)
6.	*Conținutul reprezentațional*	Conținuturi consensuale pentru întreaga societate Credințe normative, acceptabile și, prin urmare, exprimabile	Credințe acceptabile și exprimabile	Credințe anti-normative, neacceptabile și, prin urmare, non-exprimabile
			Pluralitatea și diferența discursurilor este determinată de gradul de cunoaștere a problemei și nu creează conflicte intergrupuri (specialist/nespecialist, cunoaștere la prima mână/la mâna a doua...)	Pluralitatea și diferența discursurilor creează conflicte, fiind determinată de contradicțiile și antagonismele intergrupuri

ANEXA 12.

Traiectorii decizionale şi implicaţii afectiv-cognitive în cadrul cercetărilor ce abordează obiecte sensibile (*apud* Cojocaru, 2018)

ANEXA 13

Ghidul de interviu și categoriile pentru grila de analiză (percepții și semnificații atribuite bolii COVID-19) (Cojocaru și Zara, 2021)

Vă mulțumim că ați acceptat să participați la acest interviu. Cu scopul de a identifica percepțiile pe care le au oamenii despre COVID-19 și semnificațiile atribuite acestei boli, am dori să discutăm despre experiența Dvs. personală legată de COVID. Astfel, vă rugăm să răspundeți cât mai sincer la câteva întrebări. Răspunsurile Dvs. sunt importante pentru noi.

Primele simptome, aflarea diagnosticului

1. Încercați să vă amintiți perioada când au apărut primele simptome:
   - Cum le-ați interpretat, ca simptome COVID sau ca simptome tipice unei alte boli, de ex., pentru o răceală?
   - Cum ați reacționat? Ce ați făcut?
2. La cât timp după primele simptome ați făcut testul COVID? Ce ați simțit atunci când testul a confirmat boala, la aflarea diagnosticului?
3. Aţi vorbit cu cineva despre asta (persoane foarte apropiate, prieteni, colegi)?
   - Cu cine și de ce anume cu acea persoană?
   - Cum a reacționat acea persoană?

Experiența COVID și transformările survenite

4. Cum s-a manifestat la Dvs. infecția COVID, ce simptome ați avut pe parcurs? Cum a decurs tratamentul?
5. Cum v-ați simțit la nivel emoțional? Cu cine ați comunicat în această perioadă?
6. V-a schimbat în vreun fel experiența bolii? S-a schimbat ceva în relațiile cu ceilalți?

Percepții și semnificații COVID (până la infectare și după)

7. Încercați să vă amintiți perioada de până la infectarea cu COVID, ce știați sau ce credeați despre această boală?
8. Ce părere aveați atunci despre măsurile de protecție? Pe care dintre ele și în ce măsură le respectați (atunci și acum)?
9. V-ați gândit atunci că ați putea să vă infectați chiar Dvs.?
10. Spuneți cinci cuvinte sau expresii care vă vin în minte atunci când vă gândiți la infecția COVID
    a._____
    b._____
    c._____
    d._____
    e._____

Reîntoarcerea la locul de muncă

11. Peste cât timp după concediul medical ați revenit la muncă? Cum v-au primit colegii de muncă, s-a schimbat ceva în relația cu ei?
12. Cum v-ați simțit la locul de muncă după ce ați revenit?

- Ce stări emoționale aveați pe parcursul zilei de muncă, în primele zile după ce ați revenit la locul de muncă?
- Dar la sfârșitul programului de muncă (la sfârșitul zilei de muncă)?
- Dar acum, e la fel sau s-a schimbat ceva?

13. (În funcție de stările indicate la întrebarea 12) Dar înainte de infectarea cu COVID, la sfârșitul zilei de muncă, la fel simțeați _____ sau era altfel?

    (se numesc stările și trăirile indicate de persoana intervievată la Q 12)

Gradul de interes pentru intervenții psihosociale post COVID

14. Cum credeți, ce ar trebui să facă instituția în care sunteți angajat(ă) pentru angajații care au fost infectați cu COVID?
15. Dvs. ați fi interest(ă) să participați la un program de suport psihosocial petru angajații cu simptome accentuate post COVID.

ANEXA 14

Forme de distanțare în raport cu ceilalți

Forme	Interacțiuni și categorii de persoane acceptate în acest spațiu fizic	Implicații psihosociale
„distanţa intimă” (40-50 cm)	spaţiu fizic accesibil doar persoanelor foarte apropiate, partenerului, iubitei sau iubitului, celui mai bun prieten, propriilor copii	asigură o apropiere fizică a interlocutorilor, acceptarea lor în zona distanţei intime exprimând și o apropiere la nivel psihologic
„distanţa personală” (50-75 cm)	spațiu fizic accesibil prietenilor și colegilor	în cazul în care acest spaţiu este încălcat, ne simţim inconfortabil
„distanţa socială” (1,5-3 m)	spațiu fizic în care se desfășoară cele mai multe dintre interacţiunile individuale obișnuite, tranzacţii sau afaceri cu caracter formal	dispunerea mobilierului unui birou sau săli de ședințe va ţine seama de respectarea acestei distanţe
„distanţa publică” (3-6 m)	ceilalți cu care interacționăm în diverse spații publice	este distanţa în care individul este protejat şi poate deveni defensiv dacă este atacat; la acest nivel pierdem foarte multe detalii ale comportamentului interlocutorului: expresiile feţei, direcţia privirii, dar suntem îndeajuns de aproape pentru a-i urmări acţiunile,

ANEXA 15

Acord de participare la proiectul de cercetare

Vă rugăm să luați parte în calitate de participant la realizarea studiului „*Experiențe narative despre COVID: aspecte emoționale, cognitive și comportamentale”*. Studiul are drept scop investigarea percepțiilor pe care le au oamenii despre COVID-19 și a semnificațiilor atribuite acestei boli. Numele și răspunsurile Dvs. sunt absolut confidențiale. Rezultatele cercetării vor fi publicate în diverse articole din reviste de specialitate sau prezentate la diverse conferințe, fără a fi indicate datele Dvs. Vom fi deosebit de recunoscători pentru sinceritate.

Acest document este un formular de informare în vederea confirmării consimțământului Dvs. Vă rugăm să-l citiți cu atenție și să luați o decizie. Participarea la acest studiu este voluntară. Puteți să vă retrageți oricând din proiect.

Dacă decideți să participați la acest studiu, o să vă adresăm câteva întrebări cu referire la problematica studiată la care o să vă rugăm să răspundeți aincer. Vă asigurăm încă o dată că răspunsurile Dvs. vor fi tratate cu maximă confidențialitate, iar rezultatele vor fi folosite doar în scop științific, fără nicio referire la identitatea Dvs. Pentru alte informații despre acest studiu puteți contacta Departamentul Psihologie al USM. În caz afirmativ, vă rugăm să semnați acest formular, ceea ce confirmă acordul Dvs. de a participa la acest studiu în condițiile menționate mai sus.

_____ _____

Semnătura persoanei care ia parte la studiu Data

_____

Numele persoanei care ia parte la studiu (opțional)

_____

Vârstă, gen, domeniu ocupațional

Vă mulțumim pentru colaborare.
Cu deosebită considerație,
echipa de cercetare.

INFORMAȚII DESPRE VALORIFICAREA REZULTATELOR CERCETĂRII

(publicații, 2007-2022, după susținerea tezei de doctor)

Total: 41 de lucrări

Monografii editate în Republica Moldova (autor) – 1

1. COJOCARU, N. (2018). *Obiecte sensibile, reprezentări polemice și relații intergrupuri. Conceptualizări teoretico-metodologice și ilustrări empirice*. Chișinău: „Primex-Com", 158 p. (11.0 c.a). ISBN 978-9975-3281-2-8.
   Recenzii (referințe online): https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/116346
   https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/109320

Capitole în monografii editate în străinătate (coautor) – 3

2. COJOCARU, N. (2011). Gestaţia sociopsihologică a unui protest durabil: referenţiale şi discursuri paralele. În: A. NECULAU și J. BARUS-MISHEL (coord.). *Psihosociologia crizei* (pp. 338-363/ 1.6 c.a.). București: Editura Trei, 364 p. ISBN 978-973-707-454-6.

   Recenzii (referințe online):
   https://revistadepsihologie.ipsihologie.ro/images/revista_de_psihologie/2011_04/art%2008%20critica.pdf

3. COJOCARU, N. (2010). Travaliul dureros al restructurării. Mărturiile unei generaţii sechestrate. În: A. NECULAU și A. SIROTA (coord.). *Indivizi şi societăţi sechestrate* (pp. 231-263, 2.0 c.a.). Iasi: Editura Universității „A.I.Cuza", 296 p. ISBN 978-973-703-535-6.

4. COJOCARU, N. (2008). Proteste colective şi contestaţii politice. În: A. DORNA şi L. BETEA (coord.). *Psihologia politică: o disciplină societală* (pp. 436-462, 1.3 c.a.). Bucureşti: Editura „Curtea Veche", 462 p. ISBN 978-973-669-590-2.

Capitole în monografii editate în Republica Moldova (coautor) – 1

5. COJOCARU, N. și RĂILEANU, M. (2020). Reprezentări privind activitatea psihologului și a serviciilor de intervenție psihosocială în organizații. În: N. COJOCARU *et al. Interferențe dintre viața profesională și cea privată: aspecte interculturale, experiențe locale și strategii de intervenție* (ediția a II-a, rev. și adăugită, pp. 7-17, 0.8 c.a./0.4 c.a.). Chișinău: CEP USM, 397 p. ISBN 978-9975-3128-6-8.

Articole în reviste din străinătate – 5

6. COJOCARU, N. (2022). Repere privind psihologia socială a culpabilizării și reconcilierii intergrupuri. În: *Psihologie socială,* nr. 50 (decembrie), pp. 89-100 (0.6 c.a.). ISSN: 1454-5667.

7. COJOCARU, N. (2012). Ego-Alter in the relationship with sensitive object of representation: the case of 1989's collective protests from Moldova. In: *Societal and Political Psychology International Review,* vol. 3, no.1, pp. 174-181 (0.7 c.a.). ISSN 2068-6315.

8. COJOCARU, O.; COJOCARU, N. (2012). Reprezentarea vinei şi ipostazierea *Celuilalt* în reconstituirile narative ale etnicilor germani deportaţi în URSS. În: *Societal and Political Psychology International Review,* vol. 3, nr. 2, pp. 61-68 (0.7 c.a/0.35 c.a.). ISSN 2068-6315.

9. COJOCARU, N. (2009). The Return of the Repressed: The Rise and the Decline of the Collective Protest". In: *Transitions „Mouvements sociaux et représentation politique en europe centrale et orientale"* (publicație bianuală editată de Sociology Institute, Free University din Bruxelles și

European Institute al Universității din Geneva), vol. 49, no. 1, pp. 133-147 (1.4 c.a.). ISSN 0779-3812.

10. COJOCARU, N. (2007). Proteste colective şi contestaţii politice. În: *Societate și Politică* (publicație editată de Universitatea „V. Goldiș", Arad), vol. 1, nr. 2, pp. 68-81 (1.3 c.a.). ISSN 1843-1348 (print)/ 2067-7812 (online).

Articole în reviste naționale (categoria B) – **10**

11. COJOCARU, N.; GUȚU, O. (2022). Reprezentări sociale, practici profesionale și schimbări organizaționale *(conexiuni în cadrul schimbărilor din instituțiile educaționale)*. În: *Univers Pedagogic*, nr. 4, pp. 86-90 (0.5 c.a.). ISSN (print) 1811-5740.

12. COJOCARU, N. (2022). Redescoperirea unui concept: reprezentările sociale polemice *(câteva sinteze teoretice: 1988-2008)*. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* nr. 9(159), pp. 121-128 (0.8 c.a.). ISSN (print) 1857-2103, ISSN (online) 2345-1025.

13. COJOCARU, N. (2020). Practici sociale și implicații ale reprezentării „celuilalt" în construcția reprezentării sociale a pandemiei COVID-19. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* nr. 11, pp. 50-58 (0.8 c.a.). ISSN (print) 1857-2103; ISSN (online) 2345-1025.

14. COJOCARU, N. (2020). The rise of a polemic representation in the context of *Glasnost* reform. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* nr. 11, pp. 3-12 (1.4 c.a.). ISSN (print) 1857-2103; ISSN (online) 2345-1025.

15. COJOCARU, N. (2016). Psihologia protestelor colective: aspecte introductive. În: *Psihologie, psihopedagogie și asistență socială,* nr. 4(45), pp. 3-18 (1.26 c.a.). e-ISSN 1857-4432, p-ISSN 1857-0224.

16. EMILIANI, F.; PALARETI, L.; COJOCARU, N.; CASSIS, F. și IORIO, A. (2015). Reprezentarea socială a hemofiliei. O abordare narativă. În: *Psihologie, psihopedagogie și asistență socială,* nr. 3(40), pp. 93-108 (1.5 c.a. /0.3 c.a._. e-ISSN 1857-4432, p-ISSN 1857-0224.

17. MÎRLEANU, A.; IURCU, A.; COJOCARU, N. (2013). Reprezentarea socială a profesiei de psiholog: de la intervenţii „clasice" la intervenţii organizaţionale. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* Chişinău, nr.9 (59), pp. 117-126 (1.2 c.a./0.4 c.a.). ISSN 2345-1025.

18. MIRON, V.; COJOCARU, N. (2012). A vorbi despre divorţ: aspecte sensibile, implicaţii emoţionale şi parcursuri existenţiale. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Chişinău, nr. 5 (55), pp. 106-110 (0.6 c.a./0.3 c.a.). ISSN 2345-1025.

19. COJOCARU, N. (2010). Psihologia maselor: de la Gustave le Bon la Serge Moscovici. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* Chişinău, nr. 5 (35), pp. 203-206 (0.5 c.a.). ISSN 2345-1025.

20. COJOCARU, N. (2008). O istorie recentă povestită: discurs şi reprezentare despre 1989. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* Chişinău, nr. 5 (15), pp. 155-158 (0.4 c.a.). ISSN 2345-1025.

Comunicări la conferințe științifice (publicate) – **18**

Internaționale (peste hotare) – 6

21. COJOCARU, N. (2022). Some theoretical reflections and findings concerning sensitive objects of representations. *Proceedings of the X International Seminar "Political and Economic Self-Constitution (PESC): Education for Digital Citizenship in Post-Pandemic Times"* (Jakarta, Indonesia, 21 octombrie, 2022), pp. 9-12 (0.4 c.a.). ISBN: 978-85-8328-141-2

22. COJOCARU, N.; ZARA, A. (2021). Narratives about COVID-19: the experience of the disease and the representational dynamics. *Proceedings of the IX International Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Education for Digital Citizenship in Post-Pandemic Times"* (Federal University of Santa Catarina, Brazilia, 29 octombrie, 2021), pp. 15-19 (0.4 c.a.). ISBN 978-65-994142-8-2.

23. COJOCARU, N. (2019). Intergroup polarization and polemic representations in the context of adopting the language law in Moldova. In: I. Bondarevskaya, A. De Carlo (Eds.). *Proceedings of the VII International Scientific and Practical Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Citisenship Identity and Education* (Padua, Italy, June 10th, 2019). Padua: TPM Edizioni, pp. 79-84 (0.4 c.a.). ISBN 978-88-97598-19-0.

24. COJOCARU, N. (2017). The implications of sensitive objects and intergroup dynamics in the genesis of the polemic representations. In: I. Bondarevskaya, D. Karakatsani (Eds.). *Proceedings of the V International Scientific and Practical Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Citisenship Identity and Education"* (Corinth, Greece, May 26th, 2017), Kyiv: "Advance", 2017, pp. 88-92 (0.4 c.a.). ISBN 978-617-7250-95-0.

25. EMILIANI, F.; COJOCARU, N.; PALARETI, L,; CASSIS, Fr. şi IORIO, A. (2012). The process of construction and re-construction of social representation of hemofilia: sensitive issues and affective-cognitive implications. In: *Proceedings of the International Conference „Integration potential of modern psychology and directions of its development"* (Zaporojie, Ucraina, 10-12 octombrie 2012), Zaporojie: ZNU, pp. 21-25 (0.4 c.a./0,08 c.a.). ISBN 978-966-599-388-9.

26. COJOCARU, N. (2012). About a sensitive object of representation: a 1989's collective protests from Moldova. În: *Proceedings of the International Conference „Integration potential of modern psychology and directions of its development"* (Zaporojie, Ucraina, 10-12 octombrie 2012), Zaporojie: ZNU, pp. 26-30 (0.4 c.a.). ISBN 978-966-599-388-9.

Internaționale (Republica Moldova) – 2

27. COJOCARU, N. (2022). Clasificarea reprezentărilor sociale: cateva reflecții și dezbateri teoretice. *Conferința internațională de psihologie aplicată „Actualități și perspective în cercetarea psihologică"*, ed. a II-a (Chișinău, 29-30 noiembrie 2022). Chișinău: CEP USM, pp. 37-45 (0.6 c.a.) ISBN 978-9975-159-99-9.

28. COJOCARU, N. (2016). Implicații ale obiectelor sensibile în geneza reprezentărilor polemice. În: *Materialele conferinței științifice „Învățământul superior: valențe și oportunități educaționale de cercetare și transfer inovațional"* (Chișinău, 28-29 septembrie, 2016). Chişinău: CEP USM, pp. 326-330 (0.6 c.a.). ISBN 978-9975-71-826-4.

Naționale (cu participare internațională) – 9

29. COJOCARU, N. (2022). Despre un tip specific de obiecte de reprezentare (câteva reflecții privind obiectele sociale sensibile). În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare"* (Chişinău, 10-11 noiembrie, 2022), vol. I (științe sociale), Chişinău: CEP USM, 2022, pp. 9-11 (0.3 c.a.). ISBN: 978-9975-62-471-8.

30. COJOCARU, N. (2021). Preocupări privind schimbările climatice și problemele de mediu în contextul pandemiei: aspecte psihosociale. În: *Materialele conferinței internaționale „Psihologia aplicativă în fața provocărilor societale"* (Chișinău, 03 decembrie 2021). Chişinău: CEP USM, 2021, pp. 21-27 (0.5 c.a.). ISBN: 978-9975-159-01-2.

31. COJOCARU, N.; ZARA, A. (2021). Narațiuni despre COVID-19: experiența bolii, schimbări valorice și dinamici reprezentaționale. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare"* (Chişinău, 10-11 noiembrie, 2021), vol. I (științe sociale), Chişinău: CEP USM, 2021, pp. 16-18 (0.3 c.a.). ISBN: 978-9975-152-48-8. ISBN 978-9975-158-55-8.

32. COJOCARU, N. (2020). Note despre o reprezentare polemică în germene: reprezentarea pandemiei COVID-19. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare"* (Chişinău, 10-11 noiembrie, 2020), vol. I (științe sociale), Chişinău: CEP USM, 2020, pp. 10-13 (0.3 c.a.). ISBN: 978-9975-152-54-9.

33. COJOCARU, N. (2015). Semnificația absențelor în conținuturile reprezentaționale: problema „autenticității" producțiilor discursive. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin*

cercetare și inovare" (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2015), Chișinău: CEP USM, pp. 131-134 (0.3 c.a.). ISBN: 978-9975-71-704-4.

34. COJOCARU, N. (2014). Obiecte sensibile de reprezentare: ilustrări empirice și premise pentru conceptualizare. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare"* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2014), Chișinău: CEP USM, pp. 118-120 (0.3 c.a.). ISBN: 978-9975-71-668-5.

35. COJOCARU, N. (2013). Culpabilitate colectivă vs recunoaştere socială. Reprezentări şi implicaţii psihosociale la nivelul relaţiilor intergrupuri. În: *Materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare și inovare"* (Chișinău, 26-28 septembrie, 2013), Chișinău: CEP USM, pp. 137-140 (0.3 c.a.). ISBN: 978-9975-71-415-0.

36. EMILIANI, Fr.; COJOCARU, N.; PALARETI, L.; CASSIS, Fr. şi IORIO, Al. (2012). Affective cognitive and affective non-cognitive social objects: a case study of social representation of heamophilia from the HERO project. În: *Materialele conferinței științifice „Interferențe academice – integrare prin cercetare și inovare"* (Chișinău, 25-26 septembrie, 2012), Chișinău: CEP USM, pp. 137-140 (0.3 c.a.). ISBN: 978-9975-71-268-2.

37. COJOCARU, N. (2011). Obiecte de reprezentare *sensibile*: confluenţe dificile, dileme etice şi implicaţii afectiv-cognitive. În: *Materialele conferinței științifice dedicată jubileului de 65 de ani ai USM* (Chișinău, 21-22 septembrie, 2011), Chișinău: CEP USM, pp. 130-132 (0.3 c.a.). ISBN: 978-9975-71-151-7.

Naționale – 1

38. COJOCARU, N. (2021). „Implicații ale relației *Ego-Alter* în cadrul cercetărillor sensibile: riscuri și dileme etice". În: *Materialele Conferinței Științifice Naționale „Cercetarea în psihologie şi ştiinţe ale educaţiei: provocări, perspective" in memoriam prof. N. Bucun.* (IȘE, 16 septembrie 2021). Chișinău: „Print-Caro" SRL, pp. 232-238 (0.5 c.a.). ISBN 978-9975-56-934-7.

Manuale universitare (autor) – 2

39. COJOCARU, N. (2012, 2013/ed. a II-a). Strategii de persuasiune şi influenţă socială în mediul universitar. În C. PLATON (coord.). *Probleme actuale ale psihologiei învăţământului universitar* (cap. 4, pp. 46-68/ 1.0 c.a.). Chișinău: CEP USM. ISBN 978-9975-71-348-1.

40. COJOCARU, N. (2012). *Psihologia influenţei sociale.* Chișinău: CEP USM, 114 p. (8.9 c.a.). ISBN 978-9975-71-287-3.

41. COJOCARU, N. (2010). *Cercetare calitativă*. Chișinău: CEP USM, 175 p. (10.0 c.a.). ISBN 978-9975-71-050-3.

Alte lucrări

rapoarte de cercetare (publicate online) – 1

42. COJOCARU, N.; COJOCARU, O. (2016). Making it through: pioneer migration pathways of Moldovans in Italy. ERSTE Foundation Vienna: Raport de cercetare. http://social-research.erstestiftung.net/publication/making-it-through-pioneer-migration-pathways-of-moldovans-in-italy/

INFORMAȚII DESPRE
VALORIFICAREA REZULTATELOR CERCETĂRII

(conferințe, 2007-2022, după susținerea tezei de doctor)

Total: 25 de comunicări (conferințe)

***Internaționale (peste hotare)* – 10**

1. COJOCARU, N. (2022). Some theoretical reflections and findings concerning sensitive objects of representations. *X International Seminar "Political and Economic Self-Constitution (PESC): Education for Digital Citizenship in Post-Pandemic Times"* (Jakarta, Indonesia, 21 octombrie, 2022, online);
   (referințe disponibile online: https://www.youtube.com/watch?v=OPwyPOGORiE).
2. COJOCARU, N. (2022). The role of the media and political discourses in production of controversial meanings about COVID-19 in Brasil, South Africa, Indonesia, Serbia, Montenegro and Moldova (roundtable, session 42). *International Conference on Political Psychology* (Atena, Grecia, 14-17 iulie 2022).
   (referințe disponibile online: https://ispp.eventsair.com/ispp-2022-annual-scientific-meeting/schedule);
3. COJOCARU, N.; ZARA, A. (2021). Narratives about COVID-19: the experience of the disease and representational dynamics. *IX International Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Education for Digital Citizenship in Post-Pandemic Times"* (Federal University of Santa Catarina, Brazilia, 29 octombrie, 2021, online).
   (referințe disponibile online: https://www.youtube.com/watch?v=S-FqeQcqEnU&list=PL65U_ZHa09ScDDcmaeEHrnlejuG5NHm4t&index=2).
4. COJOCARU, N. (2019). Intergroup polarization and polemic representations in the context of adopting the language law in Moldova. *International Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Citizenship Identity and Education"* (Padova, Italia, 10 iunie 2019).
5. COJOCARU, N. (2017). The implications of sensitive objects and intergroup dynamics in the genesis of polemic representations. *International Seminar "Political and Economic Self-Constitution: Citisenship Identity and Education"* (Corint, Grecia, 26-27 mai 2017).
6. COJOCARU, O.; COJOCARU, N. (2015). From clandestine migrants to European citizens: The evolution of the legal status of Moldovan labourers in Italy. *MiReKoc International Summer Seminar 2015 Diasporas and Transnational Communities* (Istanbul, Turcia, 29 iunie-10 iulie 2015).
7. COJOCARU, N. (2014). 1989 in Moldova: memory, discourse and representation. *International Conference "Collective vs Collected Memories 1989-1991 from an Oral History Perspective"* (Varșovia, Polonia, 6-8 noiembrie, 2014) – **comunicare prezentată în sesiune plenară**
   (referințe disponibile online: https://www.youtube.com/watch?v=n2ChmroUVlg – prezentare video; https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=234026 – raport despre conferință, pp. 325-326).
8. COJOCARU, O.; COJOCARU, N. (2012). Reprezentarea vinei şi ipostazierea *Celuilalt* în reconstituirile narative ale etnicilor germani deportaţi în URSS. *Conferința internațională „Munca forțată a germanilor în U.R.S.S."* (Arad, România, 1-2 noiembrie, 2012).
9. EMILIANI, F.; COJOCARU, N.; PALARETI, L.; CASSIS, Fr. şi IORIO, A. (2012). The process of construction and re-construction of social representation of hemofilia: sensitive issues and affective-cognitive implications. *International Conference „Integration potential of modern psychology and directions of its development"* (Zaporojie, Ucraina, 10-12 octombrie 2012).
10. COJOCARU, N. (2008). Obiecte sensibile, discurs şi reprezentare. *Sesiunea ştiinţifică anuală* (Cluj Napoca, România, 17-18 octombrie, 2008).

***Internaționale (în Republica Moldova)* – 5**

11. COJOCARU, N. (2022). Clasificarea reprezentărilor sociale: cateva reflecții și dezbateri teoretice. *Conferința internațională de psihologie aplicată „Actualități și perspective în cercetarea psihologică”*, ed. a II-a (Chișinău, 29-30 noiembrie 2022) – **comunicare prezentată în sesiune plenară.**
12. COJOCARU, N. (2022). Perspectiva reprezentărilor sociale în studiul schimbărilor organizaționale din instituțiile educaționale. *Școala internațională de metodologie în științele socio-umane*, ed. a V-a (Chișinău, 17-18 noiembrie 2022).
13. COJOCARU, N. (2018). Reflecții metodologice în investigarea reprezentărilor sociale. *Școala internațională de metodologie în științele socio-umane*, ed. a III-a (Chișinău, 15-16 noiembrie 2018).
14. COJOCARU, N. (2016). Cercetarea sensibilă: preliminarii, caracteristici, riscuri. *Școala internațională de metodologie în științele socio-umane*, ed. a II-a (Chișinău, 17-18 noiembrie 2016).
15. COJOCARU, N. (2016). Implicații ale obiectelor sensibile în geneza reprezentărilor polemice. *Conferința științifică „Învățământul superior: valențe și oportunități educaționale de cercetare și transfer inovațional”* (Chișinău, 28-29 septembrie, 2016).

***Naționale (cu participare internațională)* – 9**

16. COJOCARU, N. (2022). Despre un tip specific de obiecte de reprezentare (câteva reflecții privind obiectele sociale sensibile). *Conferința științifică „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2022).
17. COJOCARU, N. (2021). Preocupări privind schimbările climatice și problemele de mediu în contextul pandemiei: aspecte psihosociale. *Conferința științifică „Psihologia aplicativă în fața provocărilor societale”* (Chișinău, 03 decembrie 2021).
18. COJOCARU, N.; ZARA, A. (2021). Narațiuni despre COVID-19: experiența bolii, schimbări valorice și dinamici reprezentaționale. *Conferința științifică „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2021).
19. COJOCARU, N. (2020). Note despre o reprezentare polemică în germene: pandemia COVID-19. *Conferința științifică „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2020).
20. COJOCARU, N. (2015). Semnificația absențelor în conținuturile reprezentaționale: problema „autenticității” producțiilor discursive. *Conferința științifică „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2015).
21. COJOCARU, N. (2014). Obiecte sensibile de reprezentare: ilustrări empirice și premise pentru conceptualizare. *Conferința științifică „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 10-11 noiembrie, 2014).
22. COJOCARU, N. (2013). Culpabilitate colectivă vs recunoaştere socială. Reprezentări şi implicaţii psihosociale la nivelul relaţiilor intergrupuri. *Conferința științifică „Integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 26-28 septembrie, 2013).
23. EMILIANI, Fr.; COJOCARU, N.; PALARETI, L.; CASSIS, Fr. and IORIO, Al. (2012). Affective cognitive and affective non-cognitive social objects: a case study of social representation of heamophilia from the HERO project. *Conferința științifică „Interferențe academice – integrare prin cercetare și inovare”* (Chișinău, 25-26 septembrie, 2012).
24. COJOCARU, N. (2011). Obiecte de reprezentare *sensibile*: confluenţe dificile, dileme etice şi implicaţii afectiv-cognitive. *Conferința științifică dedicată jubileului de 65 de ani ai USM* (Chișinău, 21-22 septembrie, 2011).

***Naționale* – 1**

25. COJOCARU, N. (2021). „Implicații ale relației *Ego-Alter* în cadrul cercetărillor sensibile: riscuri și dileme etice". *Materialele Conferinței Științifice Naționale „Cercetarea în psihologie şi ştiinţe ale educaţiei: provocări, perspective" in memoriam prof. Nicolae Bucun)*, IȘE, 16 septembrie 2021.

DECLARATIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata, **COJOCARU Natalia** (doctor în psihologie, conferențiar universitar), postdoctorandă, Universitatea de Stat din Moldova, declar pe proprie răspundere că materialele prezentate în teza de doctor habilitat sunt rezultatul unor cercetări şi realizări ştiinţifice personale. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

COJOCARU, Natalia

Semnătura

Data 29.01.2024

CURRICULUM VITAE	
Nume, prenume **Cetățenie**	**COJOCARU, Natalia** Republica Moldova, România
Studii	**1996-2000**, USM, Chișinău, licențiată în psihologie **2000-2002**, SNSPA, București, România, studii postuniversitare în comunicare și relații publice **2002-2006**, Universitatea „A. I. Cuza”, Iași, România, doctor în psihologie
Stagii (cercetare, activități didactice, formare profesională)	**2022** (mai), Universitatea Beira Interior, PORTUGALIA, **2022** (ianuarie), Community of Environmental Social Psychologists (EASP, online) **2015** (noiembrie), Universitatea Sapienza, Roma, ITALIA, **2015** (iulie), Universitatea Koç, Istanbul, TURCIA, **2014** (aprilie), Universitatea din Granada, SPANIA, **2012** (ianuarie-iunie), Universitatea din Bologna, ITALIA, **2010** (iunie), Universitatea din Rouen, FRANȚA, **2009** (octombrie), Institutul de Psihologie Socială, LSE, Londra, MAREA BRITANIE, **2006, 2004**, Universitatea din Sankt Petersburg, RUSIA
Domenii de interes științific	Psihologie socială, Psihologie environmentală Psihologie organizațională, Cercetare calitativă/ narativă
Participări la proiecte naționale și internaționale	**2023,** Moldova Higher Education Project. Development of qualification standards for Psychology (MHEP), **membru al echipei de proeict**. **2020-2023**, „Bazele teoretice și metodologice ale asigurării activității psihologice în sistemul de învățământ general din perspectiva abordărilor societale contemporane” (programe de stat 2020-2023, cod: 20.80009.1606.10, **membru al echipei de proiect**) **2018**, Editarea monografiilor științifice, monografie: „Obiecte sensibile, reprezentări polemice și relații intergupuri” (proiect național, direcția strategică: Patrimoniul național și dezvoltarea societății, cod: 18.00059.06.09F/M, **director de proiect**) **2018**, Organizarea manifestărilor științifice, conferință internațională: „International Conference of Applied Psychology”, Chișinău, 29-30 noiembrie, 2018 (proiect național, direcția strategică: Patrimoniul național și dezvoltarea societății, cod: 15.220.06.04M, **membru al echipei de proiect**) **2015-2019**, „Interferențe dintre viața profesională și cea privată: aspecte interculturale, experiențe locale, strategii de intervenție” (proiect național, direcția strategică: Patrimoniul național și dezvoltarea societății, cod: 15.817.06.06A, **director de proiect**) **2015-2016**, „From clandestine migrants to approved residents, from unofficial diaspora to official diaspora: The evolution of the legal status of the Moldovan labourers in Italy” (proiect internațional, cu suportul financiar al ERSTE Foundation Vienna, Austria, **membru al echipei de proiect**) **2015**, Editarea monografiilor științifice, monografie: „Strategii de intervenție și

	consiliere psihologică în grupuri și organizații" (proiect național, direcția strategică: Patrimoniul național și dezvoltarea societății, cod: 15.220.06.04M, **membru al echipei de proiect**) **2009,** „Changing the philosophy of teaching and learning at the Department of Psychology from Moldova State University" (în cadrul programului AFP – Academic Fellowship Program, **membru al echipei de proiect**)
Lucrări științifice și metodico-didactice	Monografii (autor) – 1 Contribuții în monografii colective (coautor) – 7 Contribuții în volume cu studii și cercetări colective (coautor) – 38 Articole în reviste de specialitate (peste hotare) – 10 Articole în reviste de specialitate, naționale (categoria B) – 21 Manuale universitare (autor) – 3 Ghiduri metodologice – 1 Contribuții în manuale universitare (coautor) – 1 Contribuții în manuale pentru formatori și cadre didactice (coautor) – 1
Premii, mențiuni, distincții, titluri onorifice	**Diploma Ministerului Educației și Cercetării al RM** (2011, 2016, 2023) **Premiul „Gradație de Merit USM"** (2012, 2014) **Premiul „Spor de Performanță USM"** (2019, 2023) **Medalie de bronz** la „European Exibition of Creativity and Innovation" (mai 2023, Iași, România), pentru lucrarea: „Bazele teoretice ale asigurării activității psihologice în sistemul de învățământ general din perspectiva abordărilor societale contemporane" (în colab.); **Medalie de argint** la „European Exibition of Creativity and Innovation" (mai 2022, Iași, România), pentru lucrarea: „Cercetări privind asigurarea activității psihologice în sistemul de învățământ general din Republica Moldova". Chișinău: CEP USM, 2021, 211 p. (în colab.); **Diplome de excelență** la „European Exibition of Creativity and Innovation" (mai 2019, Iași, România), pentru lucrările: „Interferențe dintre viața profesională și cea privată: aspecte interculturale, experiențe locale și strategii de intervenție". Chișinău: „Primex com", 2018, 200 p. (în colab.); „Obiecte sensibile, reprezentări polemice și relații intergrupuri. Conceptualizări teoretico-metodologice și ilustrări empirice". Chișinău: „Primex-Com", 2018, 158 p. (autor).
Asociații profesionale	Membru al *European Association of Social Psychology* (din 2010)
Activități în cadrul colegiilor științifice	**2016, 2018, 2022,** membru, comitetul științific – *Școala internațională de metodologie în științele socio-umane* (conferință internațională); **2012-2014**, membru, colegiul de redacție – *International Societal and Political Psychology* (revistă); **2012-prezent**, membru al SȘP, 511.03, Psihologie socială (IȘE, UPSC); **2011-prezent**, membru al SȘP, 511.01, Psihologie generală (USM); **2007-prezent**, membru, colegiul științific – *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria Științe ale educației (revistă); **Referent oficial/ CȘS** – 6 teze (511.03, Psihologie socială); **Membru CȘS** – 6 teze (511.03, Psihologie socială; 511.01, Psihologie generală).
Organizare de evenimente științifice	**2017-2022,** membru, comitetul de organizare al PESC (seminar international: *Political and Economic Self-Constitution* – țări participante: Brazilia, Grecia, Indonesia, Italia, Lituania, Polonia, România, Serbia, Ucraina și Ungaria) **2018, 2022,** membru, comitetul de organizare al CIPA (conferință internațională – țări participante: Moldova, România, Ucraina, Portugalia, Polonia, Indonesia)
Cunoașterea limbilor	**română** (nativ), **rusă** (avansat), **engleză** (mediu)
Date de contact	tel: 079629943, email: natalia.cojocaru@usm.md cojocaru_natalia@yahoo.com